The Asiatic Society Of Bombay
THIS MANUSCRIPT HAS BEEN ADOPTED FOR
MICROFILMING BY :-
SHREE. P.H. KARANI
Date 17-10-2008

55/1984

1169

किंमतमईक

Kevalanath Kanu

57
1981

अथ किरातकाव्यप्रारंभः॥वरदमूर्तयेनमः॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

श्रीगणेशायनमः अर्धांगीकृतदाम्यत्वमपिगाढानुरागियत् पितृभ्यांजगतस्तस्मैकस्मैचिन्महसेनमः १ आलंबेजगदालंबंहेरंबंच
रणांबुजं शृण्वंतियद्रजः स्पर्शात्सद्यः प्रत्यूहबाधयः २ नाहंव्यमव्ययंधामसारस्वतमुपास्महे यत्प्रसादात्प्रलीयंतेमोहांधतमसच्छदाः
३ वाणीकाणांधुनीमंजीगणदवावासीच्चेवयासकामंतस्तत्रभरंस्तपल्लगवीगुम्यपुवाजागरीत् वाचामाकलयद्रहस्यमखिलंयस्या
क्षपादस्फुरंलोकंमूर्धउपज्ञमेवविदुषांसोजन्यजन्यंयदा ४ मल्लिनाथकविः सोयंमंदात्मानुग्रहेच्छया तत्क्रियानाकृतीयारव्यंकाव्यं
व्याख्यातुमिच्छति ५ नारिकेलफलसंमितंवचोभारवेः सपदितद्विनन्यते स्वादयंस्तुरसगर्भनिर्भरंसारमस्यरसिकायथेप्सितम् ६
नानानिबंधविषमकपदेनितांतेसाक्षात्कृतकृतिखिलधियामभ्रांकाम् कर्तुंभवेनाभिहभारविकाव्यबंधेघराद्यपयंकमपिनूतनमात
रिष्ये ७ इहान्वयमुखेनैवसर्वेव्याख्यायतेमया नामूलंलिख्यतेकिंचिन्नानपेक्षितमुच्यते ८ अथतत्रभवान्भारविनामाकविःका
व्यंयत्रासेर्थेकृतेव्यवहारविदश्चितरसयते सद्यःपरनिर्वृतयेकांतासंमिततयोपदेशयुजेइत्याद्यालंकारिकवचनप्रामाण्यात्काव्य
स्यानेकश्रयः साधनाकाव्यालापांश्चवर्णयेदिति निषधनाम्नस्यास्यासत्काव्यविषयतांचपश्यन्किसनार्जनीयांरव्यंमहाकाव्यंचिकीर्षु

श्रीगणेशायनमः श्रियः कुरूणामधिपस्यपालनीप्रजासुहितंयमयुंक्तवेदितुं सवर्णिलिंगीविरितसमाधयोयुधिष्ठिरंहेतवनेवनेवरः १

श्रीकीर्तितायोविभेपरिसमाप्तिसंपदायाविच्छेदलक्षणाकलक्षणाधिनत्वादाशीर्वादाशीर्वादाद्यन्यत
मस्यत्रबंधमुखलक्षणाचाचनेवरस्यबुधिष्ठिरप्रामिरूपंवस्तुनिर्देश्यकथामुपक्षिपति श्रियइति आदितः श्रीशब्दप्रयोगाद्दूर्णग
पाहिरुधिरत्वापयुज्यते तदुक्तंदेवतावाचकाः शब्दायचभद्रादिवाचकाः तेसर्वेनवनिधाः स्युर्लिपतागणतोपिचेति कुरूणांनिवा
साः कुरवोजनपदाः तस्यनिवासइत्यणप्रत्ययः जनपदेलुक् तेषामधिपस्यदुर्योधनस्यसंबंधिनीशेषषष्ठी श्रियाराज्यलक्ष्म्या
कर्तृकर्मणोः कृतीतिकर्मणिषष्ठी पाल्यतेअनयेतिपालनीतांप्रतिष्ठापिकामित्यर्थः प्रजानागमूलनात्सम्यग्दृष्टिभावः करणाधि
करणयोश्चेतिसूत्रेनात्रकरणेल्युट्टिदाणयित्यादिनाडीषु प्रजासुजनेषुविषयेषुप्रजास्यासंततोजनइत्यमरः भूमिव्यवहारं
वेदितुंज्ञातुंयंवनेवरंभयुंक्तनियुक्तवान् वर्णः यशसिरस्यास्तीतिणिनिप्रत्ययः तदुक्तंस्मरणंकीर्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाष
णं संकल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच १ एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् २ एतदष्ट
विधमैथुनभावः पत्नास्तिः वर्णाब्रह्मचारीतस्यलिंगाश्चिह्नमस्यास्तीतिवर्णिलिंगाब्रह्मचारिवेषवान् इत्यर्थः सनियुक्तः वनेचरतीति
वनचरः किरातः भिल्लः किरातस्यावरपुलिंदास्तेछ जातयइत्यमरः चरेष्टइतिटप्रत्ययः तत्पुरुषकर्मधारयः तत्पुरुषेकर्मधारयेकर्मधारयवद्
नमस्यास्तीतिविदितः परहृतानां ज्ञानवान् इत्यर्थः अर्शआदिभ्योऽच्प्रत्ययः अथवाकर्मधारयात् विदितउपपदात्

कि॰ टी॰ २

पिनदोषः तथापि प्रयोगवैचित्र्यविशेषस्यालंकारत्वादेवं व्याचक्षते विधातुं व्यापारं कर्तुमिच्छतः समानकर्तृकेषु तुमुन्नुद्दिष्टा
विहंतुमुद्धकृज्ञानस्येत्यर्थः अतएव भूयो युधिष्ठिरस्यानुज्ञामधिगम्य प्राप्य सुष्ठु भावः सेहे एवं शत्रुसामर्थ्यं सुष्ठु शत्रादव्य
याउद्धात्वादित्यादेः प्रत्ययः उदारस्य भावः औदार्यमर्थसम्पत्तिः तयोर्हेतुः सोऽयं औदार्यं अत्रौदार्यशब्दस्याजाघनतेऽपि लक्षणा
हेतोः क्रियायाइत्यत्रात्यावतरस्यापि हेतुशब्दस्य पूर्वनिपातमकुर्वतास्त्रकृतेव पूर्वनिपातज्ञापनात्पूर्वनि
पातः उक्तं च काशिकायां अयमेव लक्षणाहेतोरिति निर्देशः पूर्वनिपातस्यानिचारं चिन्त्यमिति एव विशेषाः तयोर्वा विशेषः तेन
शालतेऽयमतेऽइति सोऽयं वोदार्यविशेषशालिनीनां नाम्नां छी त्यणि निश्चितार्थाविशेषतः प्रमाणानां निर्णीतार्थाइति वक्ष्य
माणाकृतीवाचमादेः स्वीकृतवानुवाचेत्यर्थः ३ प्रथमं तावद्प्रियं निवेदकमात्मा प्रत्यक्षोमयाचत क्रियास्विति हेतुपक्रिया
सुकृत्यवस्तुषु युक्तैर्नियुक्तैरनुजीविभिर्भृत्यैश्चारादिभिरित्यर्थः चरतीति चरास्तएव चराः चरः पत्राघ्न अननात् प्रज्ञादित्वा
दण्प्रत्ययः तएव चक्षुर्यषां ते चारचक्षुषः गावः पश्यन्ति गवेषयन्ति वेदः पश्यन्ति परि ताः चारः पश्यन्ति राजानं चक्षुर्भ्यामिति तेज

द्विषां विघातार्थं विधातुमिच्छतोरहस्यनुज्ञामधिगम्य भूयः समोऽयं वोदार्यविशेषशालिनीभिर्निश्चितार्थाभिर्वाचमादेः
२ क्रियासुयुक्तैर्नृपचारचक्षुषां नवेदनीयाः प्रमवानुजीविभिः अतो हि सिद्धं तु मसाधुसाधु हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ४

नाइति स्वपरमराउलकार्याकार्यविलोकनेवासश्चक्षुः क्षितिपालानामिति नीतिवाक्यामृते प्रभवो निग्रहानुग्रहसमर्थाः स्वा
मिनो नवेदनीयाः नश्वरा रपीमाः सत्यमेव वक्तव्याइत्यर्थः चरा पचारचक्षुरपचारवद्भ्यां दृष्टे निपातइति भावः अतो प्रतार्थ
त्वादसाध्वप्रियसाधुप्रियवामइक्तमिति शेषः वाशब्दोऽप्यर्थे हंतु सोढुमर्हसि कुतः हितपथ्यमनोहारि प्रियं च वचो दुर्लभं भ
वतामद्वोपहितत्वादप्रियमपि श्रंतव्यमित्यर्थः ४ तर्हि तूष्णीं भाव एव वरमित्याशंक्याह सइति यः सखामात्यादिरधिपस्वा
मिनं साधु हितं न शास्ति नोपदिशति कविशासीत्यादिनोशासईहादिपाठाद्द्विकर्मकत्वम् स हितानुपदेष्टा कुत्सितः सखा
किं सखाउमंत्रीत्यर्थः किमाहेत्यपइतिसमासान्तनिषेधः तथायः प्रभुर्निग्रहानुग्रहसमर्थः स्वामी हितादापनाभिलाषोपदेष्टुः
सकाशात् आख्यानोपयोगेऽपादानत्वात्पंचमी नसंशृणुते नसंशृणोति हितमिति शेषः समोगमूर्ध्वीघ्णोतीत्यादिनासमूर्ध्वीघ्णोते
रकर्मकात्दात्मनेपदे अकर्मकत्वं ववक्षित्वा सहितमश्रोता प्रभुः किं प्रभुः कुत्सितस्वामी पूर्ववत् समासः सर्वयासविवे
सवक्तव्यं श्रोतव्यं च स्वामिनाएवं च राजमंत्रिणारेकमन्यस्यादित्यर्थः ऐकमत्यस्य फलमाह सदेति हि यस्मान्नृपपुत्रस्वामिनु

दरंबु २

61
148म

अमात्यमुख्याअमात्यास्तेषु च अन्योन्यानुकूलेषु परस्परानुरक्तेषु सत्सु सर्वसम्पदः सदारतिमनुरागः कुर्वते कुर्वंति न
जातु न हातीत्यर्थः अतोमयामवक्तव्यतयाचश्रोतव्यमिति भावः अन्यवरा नर्मचिणो हि तानुपदेशानदश्रवणनिंदासामर्थ्यसि
ध्यरेकमत्यलक्षणकरणस्य निर्देशस्य सर्वसम्पत्सिध्यि रूपकार्यपासमर्थेनात्कार्यपा कारणासमर्थेन रूपार्थांतरन्यासोऽलं
कारः तदुक्तं सामान्यविशेषकार्यकारणाभावाभ्यां निर्देश कृतसमर्थनमर्थांतरन्यासइति ५ संप्रतिस्वाहकारं परिहरति नि
सर्गेति निसर्गदुर्बोधं स्वभावदुर्ग्रहं ईषदुरित्यादिना खलुप्रत्ययः भूपतीनां चरितं कथं बोधविकल्पाभ्यां ज्ञानापरतानजनवात
माहात्म्यापामरजनाइत्यर्थः कथं नाभवसंघते इत्यर्थः तथापि निगूढतत्त्वं संहतनयाथार्थ्यं विधिषो नयवर्त्मवाइत्यप्रयोगः
संधिवियहायानानिसंस्थाद्वैधासनमेव च द्वैधीभावश्चविज्ञेयाः षड्गुणा नीति वेदिनामित्यादिरूपः यत्नमयाभूवार ज्ञानमि
तियावत् विदोकर्मणि लुङ् भयमिदं वेदनमित्यर्थः विधेयबाधा न्यात्पुंलिंगनिर्देशः तवानुभावस्य मर्म्यमनुगतभावोऽनुभा
वः राज्ञो चक्षुर्भावइति पर्यंतेनपादिसमासान्तनृपदेशगत् यञ्प्रत्ययः श्रोणानुवाऽनुपसर्गइत्यनुपसर्गाद्भवते र्णाप

सकिं सखासाधुनशास्ति यो धिपं हितं नयः संशृणुते सकिं प्रभुः सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेषु मान्येषु समं सपंपदः ५
निसर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः कथं भूपतीनां चरितं कथं जनवः तवानुभावो यमवेदियन्मया निगूढतत्त्वं नयवर्त्मविद्विषां ६
विशंकमानो भवतः पराभवं नृपासनस्थोऽपि वनाधिवासिनः दुरोदरच्छद्मजिता समीहते नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः ७

भूविधानात् अतएव काशिकायां कथं प्रभावोराज्ञान्यकृष्णेभावइति प्रादिसमासइति दोषपरिहारोसम्यक् ज्ञात्वेव विज्ञापया
मिनतु वृथा कर्णकठोरं पलपामीत्याशयः ५ संप्रतिपदकृत्यं तदाह विशंकमानइति सुखेन सुष्ठु सनेन सुयोधनः
भाषायां शास्ति बुधिदृशिधृषिभ्योयुच्वक्तव्यः नृपासनस्थः सिंहासनस्थोऽपि नवमधिवसतीति वनाधिवासिनो वन
स्थात राज्यभ्रष्टादपीत्यर्थः भवतस्त्वनः पराभवम्पराजयं विशंक्यमान उत्प्रेक्षमाणः सन्नः दुरुद्दुरमस्येति दुरोदर
धूतं धूर्तो दरादित्वात्साधु दुरोदरो धूतकारेणधूते दुरोदर मित्यमरः तस्य छद्मना मिषेण जिता लब्धा दुर्नयार्जिनाम् जग
तीमहीं जगतीं विहाय मत्वा वास्तुछंदोविशेषयोरिति वेजयंती नयेन नीत्या जेतुं वशीकर्तुं समीहते व्यापियते नतु दारान्लइ
त्यर्थः बलवत्स्वामिकृपविरुद्धयागतच्छद्मं भुजानस्य कुतोमनः समाधिरिति भावः अत्रदुरोदरच्छद्मजिता मिति विशेषण
द्वारेण मदार्थप्रतिहेतुत्वे नोपन्यासात् द्वितीयकाव्यलिंगमलंकारः तदुक्तम् हेतोर्वाक्यपदार्थत्वे काव्यलिंगमुदाहृत
मिति ७ नयेन जेतुं जगतीं समीहत इत्युक्तं तत्प्रकारमाह तथापीति तथापि सामाकाशि जिह्मावकोविचक्र इति यावत्

सदुर्योधनो भवज्जिगीषया गुणैर्भवन्नाम्नामुमिच्छयेत्यर्थः हेतावितृतीया गुणसम्पदादानदाक्षिण्यादिगुणा गरिम्णा कृशिणो
नरुभ्यं यत्नः तनोति सत्वलोगुणवतो भनीयांत्वसम्पदात्मसात्कर्तुं यत्नोपि गुणवत्तामामनः प्रकटयतीत्यर्थः ननु एवं गुणिनः स
तोपि सज्जनविरोधो महान्दुरुदाष इत्याशंक्यसोपि सत्संगीलाभनतीचसंगमाहरमुत्कर्षावहत्वादित्याह सन्निति तथाहि भूतिं समु
न्नयन्नुत्कर्षमापादयन्नुलटः शातृज्ञानविन्यादिनाशात्प्रत्ययः पुनर्लङ्ग्रहणासामर्थ्यात् प्रथमासामानाधिकरण्यात्
महात्मभिः समं समेत्यर्थः साकं सत्रा समं सहेत्यमरः अनार्यसंगमात् दुर्जनसंसर्गात्पंचमी विभक्तिरिति पंचमी विरोधोपि वरं
नाकप्रियं देवाहूतवरः श्रेष्ठ त्रिषु क्लीबे नाकप्रिय इत्यमरः अत्रमन्त्र्यपेक्षयामनाकप्रियकृतं विरोधस्य भूतिं समुन्नयन्ति
त्यस्य पूर्ववाक्यान्वयसमाप्तस्यवाक्यार्थस्य पुनरादानात्समाप्तपुनरावृत्तिमिति नचवाक्यान्तरमेतत् येनोक्तदोषपरिहारस्या
दर्थांतरन्यासोलंकारः सचभूतिसमुन्नयनस्यपदार्थविशेषणद्वारा विरोधपरत्वंप्रतिहतुत्वाभिधानरूपकाव्यलिंगानुप्राणितइति
० ननुकार्यं कुर्वन्नानीतिरित्याशंक्यनीतियुक्तपौरुषमस्यत्याह कृतेति यस्मावर्गः षड्वर्गः अरीणां अंतः शत्रूणां कामक्रोधा

तथापि जिह्मः सभवज्जिगीषया तनोति शत्रुं गुणसम्पदाय यः समुन्नयन्भूतिमनार्यसंगमाद्दूरं विरोधोपि समं महात्मभिः ०
कृतारिषड्वर्गजयेन मानवा मगम्यरूपाम्पदवीं पितृस्तुता विभज्यनक्तंदिवमस्ततंद्रिणा वितन्यते तेन नयेन पौरुषं ०
सखीनिवर्गीतियुजोऽनुजीविनः समानमानान्सुहृदश्च बंधुभिः समेतनंदन्ति यतस्ततः कृतार्थमिवमाफलं कृतार्थ०

दीनां षड्वर्गोऽरिषड्वर्गः शिव भागवत्समासः तस्य जयः कृतो येन तेन तथाक्तेन विनोदेनेत्यर्थः विनीताधिकारप्रजापालनमिति भा
वः अगम्यरूपां पुरुषमात्रउन्नाथामनो रिमां मनवीं मनूपदिष्टां समाचारस्तु कृणाभिप्रायः पदवीं प्रजापालनपध्यतिं प्रपितृस्तुतायां
सुमिष्टुनापयते सुन्नतादुपत्ययः सनिमीमत्यादिना ऽसादेशः अत्रलोपोभ्यासस्यत्यभ्यासलोपः अस्तानं द्रिरालस्यं यस्य तेना
स्तनंद्रिणाऽनलसेनेत्यर्थः तंद्रिसोत्राधातुः तस्माद्दिवादयश्चेन्यो णादिकदुकारकप्रत्ययः कृदिकारादक्तिनो वाऽङ्गोपधवकृत्य
तिवदीर्घपरिनरी तंद्रीतिद्वनोपि तिष्ठारस्वामी तथारामायणपयोगः निस्तंद्रिरप्रमत्तश्चस्वदोषपरदोषवदिति तेनदुर्योध
नेन पुरुषस्य कर्मपौरुषं पुरुषकारउद्योगइतियावत् युवादित्वादणुप्रत्ययः पौरुषंपुरुषस्याक्तो भावकर्मणितेनसीतिविग्रहः न
कंचदिवाक्तंदिवंअहोरात्रमित्यर्थः अचतुरित्यादिनामसम्पर्थवृत्तेरव्ययत्वाद्दिनिषा नेच्छसमासान्तः विभज्य भस्यांवेला
यामिदं कार्यमकार्यमितिविभागंकृत्वा नयेन नीत्यावितन्यतविस्तार्यते ९ संप्रतिभृत्याधनुरागमाह सखीनिति गतस्मया
निरहंकारो तएवसदुर्योधनः संततमानारतं साफल्यगपदमित्यर्थः अनुजीविनोभृत्यानुप्रीतियुजः स्निग्धा सखीनिवमि

त्राणीवदर्शयति लोकस्यातिशेषः हनुमतिवनणिक् णिश्चवत्यात्मनेपदं शोभनंहृदयंयेषांतेसुहृदोमित्राणिव सुहृदुर्हृदमि
त्रामित्रयोरितिनिपातः बंधुभिर्भ्रातृभिः समानमानांसमतुल्यसत्कारान्दर्शयते बंधूनांसमूहाबंधुकतात्रामजनबंधुसहायभ्यस्त
ल् कृतमाधिपत्यं स्वाम्यंयस्यास्तांकृताधिपत्यामिवदर्शयतेबंधूनधिपतिनिवदर्शयतेत्यर्थः यथा भृत्यादिषु सख्यादिषु बुध्यिर्ता
यते लोकस्यतथानान्समावयतीत्यर्थः अनुजीव्यादीनांकर्तुरीप्सितंतमंकर्मतिकर्मत्वं पूर्ववत्सिंनेवपदान्वयवाक्यार्थमित्यव
र्णयति सराजानुजीव्यादीन् सख्यादीनिवदर्शयते सख्यादयइवतुतपश्यति सख्यादिभावनपश्यतनोत्यथा दर्शयतस्वयम
वाच्छंदानुवृत्तितयास्वदर्शनं नेत्यः प्रयच्छतीत्यर्थः अत्रापिसम्प्रेप्सितकर्मकत्वंअणिकर्तुरनुजीव्यादिनिवादिदर्शयतात्मनेपद
मुपसंख्यानमितिपाक्षिककर्मत्वं सर्वत्रचाचण्यंतकर्मणो राज्ञायन्तकर्तृत्वं यथा राहयतहस्तीस्वयमवत्यादिवत् अश्रयमाणक
र्मांतरत्वाभावान्नायंणारणादिसूत्रस्यविषयइतिमत्वावाणिचश्चत्यात्मनेपदंयतिषदिरभाष्यतुणारणादिसूत्रविषयत्वमध्यस्था
क्तं यथाहपश्यतिभृत्यान्राजानंदर्शयतेभृत्यान्राजादर्शयतेभृत्यैराजाभवात्मनेपदमिष्टंभवतीति अत्राहकैयटः ननुकर्मांतरम
ङ्गावः दवात्मनेपदेनसमंभाष्येउच्यते अस्मादेवादाहरणाद्भाष्यकारस्यायमवाभिप्रायउत्पन्ने अन्यतावस्थायांकर्तृकर्मणि

असक्तमाराधयतेयथायथं विभज्यभक्त्यासमपक्षपातया गुणानुरागादिवसख्यमीयिवानबाधतेस्त्रिवर्गः परस्परं ११
नचातिरिक्तकर्मांतरसद्भावादात्मनेपदंनभवति यथास्वलमाराहयतिमनुष्यानितिहस्तन्यंतावस्थायांकर्तृणांभृत्यानांणौकर्म
त्वमितिभवत्यात्मनेपदमिति २० नचायंनिवर्गात् प्रमाद्यतीत्याह असक्तमिति यथायथं यथास्वविभज्यासंकीर्णरूपं विविच्य
त्यर्थः यथास्वेतु यथायथमिति निपातनात्द्विर्भावेन पुंसकत्वं वक्तस्वानपुंसकत्वातिपाद्दकतिकस्वतं पक्षपातः पक्षपातभा
सक्तिविशेषः समस्तुल्यो यस्यासातथातया समपक्षपातयाभक्त्यानुरागविशेषणपूज्यश्चानुरागाभक्तिरित्यक्तपदेन पूज्यश्चायं
त्रिवर्गइत्यसक्तमनासक्तमव्यसनिनयेतियावत् आराधयतः सेवमानस्यास्यदुर्योधनस्यत्रयाणां धर्मार्थकामानां गुणानां त्रि
वर्गः त्रिवर्गो धर्मकामार्थैश्चतुर्वर्गः समासकेत्यमरः गुणानुरागान्नदीय गुणश्चानुरागाद्गुणवद्दाश्रयलाभा दित्यर्थः सख्य
मैत्री सख्युर्भइतिप्रत्ययः ईयिवानिपेवागत मिवस्कत्वक्षा उपयिवाननाश्रा नुनृत्योश्चेतिकसुप्रत्ययांतोनिपातः नाचा
पसर्गस्तलिमिति क्यत्रिकाकारआहस्म परस्परंनबाधते समवर्तिनो दस्यधर्मार्थकामाः परस्परानुपमर्दंनवर्धंतइत्यर्थः
उक्तंचधर्मार्थकामाः सममेवसेव्याया येकसक्तः सजनो जघन्यइति ११ अथस्त्रीकृतवेणाधायकोशाध्यदर्शयनादासमा
रानेदर्शयतिनिरत्ययमिति तस्यदुर्योधनस्यनिरत्ययं निर्बाधममायिकमित्यर्थः अन्यथानानोदुर्गहत्वादिति भावः ॥

63
1984

समासांबेमुभेसमेइत्यमरः दानवर्जितंनप्रवर्तते अन्यथालुब्धानांवर्जनस्यशक्याश्रियेवाक्येषुः करत्वादिभावः उक्तंच लुब्धमर्थेन
गृहीतायात्माधकमंजलिकर्मणा मूर्खंछंदानुराधेनतत्वार्थेनचपरीक्षितमिति तथाभूरिप्रमूतेनतुकदाचित्स्वल्पमित्यर्थः दानंधनत्या
ग॰ सहित्यादर्थः व्ययंम् आदरानादरयोः सदसदीतिनिपातसंज्ञास्मरणात् तस्याक्रियांसक्रियांविरहय्यविहाय्यापलघुपू
र्वादित्यर्थादृशः नप्रवर्तते अनादरेदानवक्त्यादिभावः नचैवंसर्वत्रयोनाविवक्षितंकोशहानिश्चस्यादित्याशंक्याह पेति वि
विशेषशालिनीअतिशायिनीयोगिनीसक्रियाऽदरक्रियागुणानुरोधेनगुणानुशोरणाविनानप्रवर्तते पृथग्विनेत्यादिनातृतीया गुणेष
वादरोभूरिदानेचेतिनोक्तदोषावकाशइत्यर्थः अत्रानरोत्तरस्यपूर्वेविशेषणतयास्थापनादेकावल्यलंकारः तदुक्तंकाव्यप्रकाशे
स्थाप्यतेपोस्यतेवापियथापूर्वेपरस्परंविशेषणतयावस्तुयत्रसैकावली॥ इति १२ अथदराऽपकारमाह वसूनीति वसीसउर्यो
धनावसूनिधनानिवांछन्लोभोनेत्यर्थः वसुनायधनेमणावितिविवेजयंती निहंतीतिशेषः तथामन्युनाकोपनेनच मन्युर्दैन्यक्रो
क्रुधीत्यमरः धर्मशास्त्रानुसारेणक्रोधलोभविवर्जितइतिस्मरणादित्यर्थः किंतुनिहंतुंकारणेनिवृत्तलोभादिनिमित्तः सन्स्वध
र्मइत्येवस्वस्यराज्ञः सतामगायधर्मोममदंकर्तव्यमित्यस्मादेवहेतोरित्यर्थः अदराऽध्यान्दराऽयन्वाजादराऽध्यांश्चवाच्यदराऽयन्

निरत्ययंसामनदानवर्जितन्नभूरिदानेविरहय्यसक्रियां प्रवर्तेतनस्यविशेषशालिनीगुणानुरोधेनविनानसक्रिया १२
वसूनिवांछन्नवशीनमन्युनास्वधर्मइत्यवनिवृत्तकारणः गुरुपरिक्षेनरिपोसुतेपिवानिहंतिदराऽनसधर्मविद्धुवं १३
विधायरक्षान्परितःपरेतरानशंकितःक्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृताःछतज्ञतामस्यवदंतिसंपदः१४
अयशोमहदाप्नोतिनरकंचैवगच्छतिइतिस्मरणादितिभावः गुरुपरिक्षेनशास्त्रविवाकोपरिक्षेन धर्मशास्त्रंपुरस्कृत्यप्राड्विवाकमते
क्षितः समाहितमतिः पश्यन्व्यवहारानननुक्रमादितिनारदस्मरणात् दराऽनंदमेनविशेषयत्यर्थः रिपोसुतेपिवास्थितमितिशेषः
एतेनास्यसमदर्शित्वमुक्तं धर्मविद्धुवंधर्मव्यतिक्रमधर्मेमितियावत् निहंतिनिवारयति इहएवास्यशत्रुः शिष्टएवचकर्तनुसंबंध
निबंधनः पक्षपातोस्तीत्यर्थः १३ संप्रतिभेदकोशलदर्शीयति विधायेति शंकासंज्ञानारयशंकितोऽविश्वस्तः सन्परितःसर्वतस्व
रमराष्ट्रेपरेतरानात्मीयानवैचकानितियावत् यद्वापरानितरयतिभेदनात्मसात्कुर्वतीतिपरेतरान् तत्करातीतिष्यंतत्कर्मव्यन्त्यय
यः रक्षतीतिरक्षान्मंत्रगुप्तिसमर्थानित्यर्थः नदिग्रहीत्यादिनापचायच विधायकृत्वानियुज्यत्यर्थः अशंकितोकारमुपेतिस्वयम
विश्वस्तोपिविश्वस्तवदेवव्यवहरन्परमुखेनवपरान्निभजतीत्यर्थः नचतान्रक्षानुपक्षत्वेनतेषिवक्रुर्वेतियाह क्रियेति क्रियापवर्गे
षुकर्मसमाप्तिषुअनुजीविसात्कृताभृत्याधीनाः कृताभपरावर्तितयादत्ताइत्यर्थः दयवाचेतिमातिप्रत्ययः सम्यक्रास्यतज्ञः कृ
तज्ञतामुपकारित्वंवदंतिइ नरेवास्यकृतज्ञत्वंप्रकाश्यतेननुवाच्यत्वेनेत्यर्थः कृतज्ञेराजन्यनुजीविनोरन्यतेनरक्षाप्यतेरक्षतीतिभावः
१४

अथोपायप्रयोगस्यफलवत्तांदर्शयति अनारतमिति तेनराज्ञाउर्वीधनेनपदेषूपायवस्तुषु पदेव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मीप्र
वस्तुष्वित्यमरः सम्यगसंकीर्णमव्यस्तंविभज्यविविच्यविनियोगएवसक्रियाअनुग्रहः सत्कारइतियावत् यावंतोलंभिनांलभ
नेषु सम्यक्प्रयुक्ताइत्यर्थः उपायविशेषणांवाउपायाः समादयः संघर्षपरस्परस्पर्धामुपयेवकृत्वसापरिवृंहिनायनीः प्रविनो
त्तरकालाःशिराइत्यर्थः अर्थसंपदोनारतमतस्संफलंतिप्रसुवतइत्यर्थः १५ अर्थसंपदनवाहअनकतिअयुग्मछदस्यसमप
र्णपुष्पस्यगंधइवगंधोयस्यासौअयुग्मछदराशिः सप्तम्युपमानत्यादिनाबहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च उमोपनाचेतिसमासांत
इकारः नृपाणामुपयानान्युपहारभूतायदेतिनलसंपदः म उपायनमुपयात्यमुपहारलक्षणापदत्यमरः राज्ञामपत्यानिकुमारो
राजन्याक्षत्रियाः राजश्वशुराश्चतइतियत्रप्रत्ययः राज्ञोपत्यजातियहणात्सार्थ रथाश्चाश्वाश्चरथाश्वं सेनांगत्वादेकवद्भा
वः अनेकवोराजन्यानांरथश्चेनसंकुलंव्याप्तंतदीयमास्थानंनिकतवाजिरंसभामंडपांगणं अंगनंवलयातितइत्यरः भृश
मत्यर्थमाईतोपंक्तिकृतलक्षणवति एतेनमहासमृद्धिरस्योक्तामतएवरुदालंकारः तथालंकारसर्वस्वेसमृद्धिमहत्सुवर्ण

अनारतंतेनपदेषुलंभिनाविभज्यसम्यग्विनियोगसक्रियाः फलंत्युपायाःपरिवृंहिनायनोरुपत्यसंघर्षमिवार्थसंपदः१५
अनेकजेराज्यरथाश्वसंकुलंतदीयमास्थाननिकेतवाजिरंनयस्ययुग्मछदराशिनोपायनदेतिनोमदः१६
सुखेनलभ्यादधतःकृषीवलैरकृष्टपच्याइवशस्यसंपदः विनन्वतिसमंदेवमातृकाश्चिरायतस्मिन्कुरवश्चकामतः१७
नमुदालइति १६ संप्रतिजनपदसमकरत्वमाह सुखेनेति चिरायतस्मिन्नुर्वीधनेसमंविनन्वतिसमंकरोतीति देवःपर्जन्यप
वमानायपातिदेवमातृकाः पच्यंतेवनौविनोदशालिनभवंतीत्यदेवमातृकानदीमातृकाइत्यर्थः देशानर्थेषुवृष्ट्यंबुसंपन्नव्रीहि
पालिनः स्यान्नदीमातृकादेवमातृकश्चयथाक्रममित्यमरः तेनेत्यस्यकृत्यादिपूर्वपदेनकृतमुक्तं कृष्णानिवामाकुरवोन
नपदविशेषाः कृष्टेनपच्यंतइतिकृष्टपच्याः राजसूयत्यादिनाकर्मकर्तरिक्यंप्रत्ययांतोनिपातः रजः कृष्यादिनाबलप्रत्ययः
बलइतिदीर्घः सुखेनाकृशेनलभ्यालक्ष्मीशक्याःशक्यसमवदधतोधारयतःनाभ्यस्ताछतुरितिनुमागमप्रतिषेधः चक्रा
सनपूर्वोत्कर्षणवर्तनेइत्यर्थः भरभ्यस्तादितिरदादेशः तक्षिन्यादयः षडिभ्यस्तसमंतात्सपत्नजनपदात्समंतापकरत्वा
च्छत्रुः साध्योयमितिभावः १७ नन्वेवंजनपदानुवर्तिनः कथमर्थलाभइत्यत्रआह उदारेति उदारकीर्तेर्महायशसः उदा
रोदात्तमहतोरित्यमरः उदयावतः परदुःखप्रहरणाच्च अतएवप्रशांतबाधप्रशमितापदइत्येवंयथास्यात्तथाऽविक्रियाविशेषण

उदयविशेषणं वादीनशांतेत्यादिना शमिधानोर्ण्यनालिङ्गनो निपातः अभिरक्षयासर्वतस्त्राणेनोदयं वृद्धिं दिशतः संपादय
तः वसूपमानस्य कुबेरोपमस्य वसुर्मणिरत्नाधिधनाधिपश्चिति विश्वः अस्य दुर्योधनस्य गुणैः दयादाक्षिण्यादिभिः रूपस्तुताद्यानि
नामादिनी वस्तूनि धनानि वसुनीव धनेमणीविति वेजयंती स्वयं प्रदुग्धे कूटो नदुत्पतइत्यर्थः दुहेः कर्मकर्तरि लिट् नदुहस्तुनमां
यकृषिणीति यकृत्प्रत्ययः यथा कैनचिद्दुग्धेन नवप्रसूतारक्षितानां गोः स्वयं प्रदुग्धे इति भावः अलंकारस्तु विशेषभावना
न्मादप्रस्तुतस्यागम्यतेसमासोक्तिरिति सर्वस्वकारः अत्र तीयमानया गत्वा सह प्रकृतां गयामहिन्या भद्रभद्रलक्षणनिद्रायाक्षि
शा दोत्पत्तेनोक्तिरिति संक्षेपः १८ वीरानुकूल्यमाह महीजसइति महीजसो महाबलाः अन्यथा दुर्बलानां मनुपकारित्वादिति भा
वः मानः कुलशीलाद्यभिमानस्तद्धनं येषां ते मानधनाः अन्यथा कदाचिद्दुर्लभदर्पा हि कुर्वन्तीति भावः धनार्थिनः धनरर्थिनः
कृताः अन्यथा दारिद्र्यादनंजस्करिति भावः संयतिसंग्रामे लब्धकीर्तयो बद्धयशसइत्यर्थः अन्यथा कदाचिन्नुस्पर्धुरिति भावः हृ
सनाः मिथः संगताः स्वार्थनिष्ठा भवंतीति नमहृताः नञर्थस्य नशब्दस्य सप्तम्यंतेन समासः भिन्नकृतयामिथो विरोधात् स्वामि

उदारकीर्तेरुदयन्द्यावतः प्रशांतबाधेदिशतो निरस्यया स्वयं प्रदुग्धे स्वगुणैरुपस्तुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी १८
महीजसो मानधना धनार्थिताधनुर्भृतः संयति लब्धकीर्तयः नहेसेना स्तस्य नभिन्नवृत्तयः क्रियाणि रांछन्त्यसुभिः समीहितं १९
महीभृतां सञ्चरितैश्चरैः क्रियाः सवर्दनिःशेषमबाधितः क्रियः महोदयस्तस्य हितानुबंधिभिः प्रतीयते धातुरिवीहितं फलं २०

कार्यविपातकृतया स्वामिद्रोहिणस्करिक्रभयज्ञापितार्थयोः धनुर्भृतो धानुष्काः आयुधीयमात्रोपलक्षणमेतत् प्राणान्याश्च
नुर्धरैर्यहणतस्य दुर्योधनस्यासुभिः प्राणैः क्रियाणि समीहितुं कर्तुं रांछति आनृण्यार्थं प्राणान्दातुमिच्छतीत्यर्थः अन्यथा दापस्म
रणादितिभावः अत्रमहीजसादिपर्यायाणां प्राणदानकर्तृत्वनोक्तेति विशेषणगत्या हेतुत्वाभिधानात्काव्यलिंगमलंकारः लक्षणा तु
तथासाभिप्रायविशेषणत्वात्परिकरालंकारइति हृदयालिनतरादुलवहिभङ्गतया स्फुरणात्संसृष्टिः २० संप्रति स्वराष्ट्रवत्परराष्ट्र
वृत्तांतमपि वेत्तीत्याह महीभृतामिति अवेक्षितक्रियः समापितकृत्यः आफलोदयकर्मेत्यर्थः सदुर्योधनः सञ्चरितैः गुप्तचरै
रेव चरैरित्यर्थः चरतीति चरालचरैः प्रणिधिभिः पत्रावत्र महीभृतां क्रियाः प्रारंभानिः शेषं दूरवेत्रि विदानूरावनिणालोद
शः स्वरहस्यं तु नकाश्चिद्दृदयाह महोदयेति धातुरिवतस्य दुर्योधनस्य हितमुपायो महोदयं महद्धिभिर्हितमनुबंधयत्यनुरूपनी
मिहितानुबंधिभिस्तैरित्यर्थः फलं कार्यमिष्टिभिः प्रतीयते ज्ञायते फलानुमेयामस्य प्रारंभइत्यर्थः २०

मिनबलमिति नेतराज्ञा कश्चिन्न कुत्रापि सहन्ययोमार्यामल्लं मारयन्योजिनेगुणइत्यमरः तेनमहीतनुत्यर्थागइति बहुव्रीहि
ध्वनुर्लो यतं नाथः कृतमानतां वाकोपविजितलंकोपकृदिन्नलकृतं यस्य कोपएवनादनिकुनस्तस्य युध्य प्रसक्तिरिति भावः
कथंतर्ह्यो कारयतिराजइत्यत्राह गुणेति गुणयुद्धया दाक्षिण्यादिषु अनुरागेण प्रमाणामात्यपक्षसूत्रानुपगेण यद्वासाम्य
गुणलोभेन नराधिपेरन्यभूपालैरस्य राज्ञा मनसाज्ञा मालवमाल्यदिवत्वानुवर्ण्यादिवात्स्वार्थेष्यञ्जइति क्षीरस्वामिवाक्यमि
रुस्तधार्यते वचिस्वपियजादीनां किंतीति यङ्किसंप्रमारणं अत्रोपमास्फुटत्व २१ संप्रत्यस्य धार्मिकत्वमाह सइति दुष्ट
शासनो प्रतिहताज्ञः सदुर्योधनो नवयौवनोध्वनंप्रगल्भ्यं धरमित्यर्थः दुः खेनशास्यतइति दुः शासनसंज्ञायां शासि
युधीत्यादिना खेस्वर्थे युच् प्रत्ययः यौवराज्ययुवराज्यकर्मणिब्राह्मणादिवात्ष्यञ् निपातनिदुन्यत्यर्थः पुराधसापुराहितेनानु
मतो ऽनुज्ञातस्तस्मिन्यौजकेसतीत्यर्थः तदुद्धपनेदोषस्मरणादितिभावः निष्ठितकृत्यार्थकः ननुर्मतिबुध्यादिनावर्तमाना
र्थे अन्यथा पुराधसत्यत्र कस्य वर्तमानइति षष्ठी स्यात् अग्निवोः नलसामरवपुकृतपुरुष्यनहिरण्यरेतायस्य तं हिरण्य

ननेसंयंकश्चिदुपतंधनुः कृतेनवाकोपविजितस्मानेन गुणानुरागेणनिराभिरुत्यनेनराधिपमान्यमिवास्यगामनु २१
सयावराज्येनयावनोध्वनीनिभायदुः शासनमिध्वशासनः मरवस्यखिलोनुमतः पुराधसाधिनतहव्यनहिरण्यरेतसं २२
प्रतीनभूपायमपिस्थिरायतिप्रशासदावारिधिमराडलंभुवः सचिवयत्यवभियरुत्वदेव्यनिरदाडुरतोवलवाहराधिता २३

रेतसंप्रतिलब्धिनोतिप्रीणनयतिप्रीणनार्थाध्वि नुकृष्णा रक्षकप्रत्ययः अकामस्यानादेशः २२ सचनादृशदुर्योगीतर्हि भ
।स्माभिर्नविरुद्धयोगेर्भाव्यमित्याशंक्याशान्तर्नीयति प्रतीनति सदुर्योधनः प्रतीनभूपालेनिः सपत्नमित्यर्थः स्थिरायति
चिरस्थायीत्यर्थः भुवोमराडलं आवारिधिभ्यः आवारिधि आमर्यादाभिविधावित्यव्ययीभावः प्रशासदाज्ञापयन्नपि
यस्थित्यादयः षडित्यभ्यस्तसंज्ञानाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमागम प्रतिषेधः त्वनः एष्यतीरागमिष्यतीरागामिनीः पातुनामन
कार्थत्वादुक्तार्थसिद्धिः अथवाऽपूर्वः पाठः एत्यधत्यूद्धिति वृद्धिः त्वद संहितिगानप्रत्ययः इगितश्चेति डीप आच्छान
यानुमिति कृत्यानुमभावः भिवाभयेहन्निपदइत्यर्थः चिंतयतिमानो चयत्यवमण्वाह भद्रावलवाहराधिता दुरंताडु
दृगवसाना सार्वभौमस्यापिप्रवृत्तेः संपन्नसहवरमनर्थपर्यवसाय्येवतात्पर्यं सामान्यनविशेषसमर्थनरूपार्थांतरन्या
सालंकारः २३ ॥ ननुमूदाकारेंगितस्य तस्यभवतश्चकथं निरवारीत्यत्राह कथयति कथाप्रसंगेन गोष्ठीवचनेन नवेनत्र

त्यस्यार्थः अन्यत्र कथाप्रसंगेन तु विषयेन कथाप्रसंगो वार्तायां विषयेऽपि वाच्यवद्दिति विश्वः एकवचनस्यानेन बहुवचनविवो
धनम् यद्वा कथाप्रसंगेऽनाश्रितेन नाश्रयैकपदं उदाहृतादुच्चरितात्वाभिधानं नामधेयमरणाध्येतोः हेतावितिपंचमी भा
ख्याद्वा अभिधानं च नामधेयं च नामवेत्यमरः अन्यतवाभिधानात् नामकदेशो नाममात्रमहाणमिति न्यायात् नश्चवस्यतवोना
क्ष्यवासुकीतयोरभिधानं यस्मिन्पदे तस्मात् अनुस्मृता खराउलस्मु नुविक्रमः स्मृताकर्नपराक्रमः सुहृः सहाद इति सहानु
मंत्रपदा मंत्रशब्दा स्मारकाध्येतो मस्खराउलस्मु नुनिंद्रानुजउपेंद्रो विष्णुरिति यावात् सूनुः पुत्रे नुनरवाविति विश्वः तस्य
विः पक्षी गरुडमहिमारगरहवनतानतः सनः उरगः पन्नगो भोगीत्यमरः व्यथतेऽनुः खापने पीडायां व्यथाऽनुः खमित्यमरः
अस्कन्दभयदोषादिविकाराऽवीराइतिभावः सर्वत्र जयमन्विच्छ पुत्रादिच्छे त्वराजयमिति न्यायः दुर्कनोत्कर्षकथनं युधि
स्थिरस्यभूयमेवेति सर्वमवदातं २५ निगमयति तदिति तत्तस्मात्कारणात्वयि नित्यमकपटकर्तुं उपनतो नियोगा वित्यर्थः
तत्र तस्मिन्दुर्योधने विधेयं कर्तव्यमुत्तरप्रतिक्रियाआरब्धविधायतां क्रियतामु ननु कर्तव्यमपि वेवोच्यतामिति चेन्न चाह

कथाप्रसंगेन तनने रुदाहृतादनुस्मृतारवराउलस्मु नुविक्रमः तवाभिधानाद्ध्यपनेनतानतः सुहृः सहान्मंत्रपदाद्विवारणः २५
तदाश्रकर्तुं त्वयि नित्यमुद्यते विधीयतां तत्र विधेयमुत्तमं परप्रणीतानि वचांसि चिन्वता प्रवृत्तिसारः खलु मादृशैरिह २६
इतीरयित्वा गिरमात्तसत्क्रियं गतेषु पत्यौ वनसंनिवासिनां प्रविश्य कृष्णा सदनं महीभुजां दवाचसः तुत्तमसंनिधावव ३७

परेति परप्रणीतानि परोक्तानि वचांसि चिन्वतां गवेषयतां मादृशां वार्ताहारिणामित्यर्थः गिरः प्रवृत्तिसारः वार्तासारः वा
र्तापवृत्तिवृत्तं तदित्यमरः वार्तामात्रवादिनो वयं ननु कर्तव्यार्थपदेशसामर्थ्यः भवतस्तथैव निर्धार्य कार्यं कार्यमिति भावः सामान्य
नविशेषसमर्थनादर्थांतरन्यासः २५ इतीति वनसंनिवासिनां पत्यौ वने वराधिपइति गिरमीरयित्वा उक्त्वा आत्मसत्क्रिय
गृहानपारितोषिकगतेषु तु छिद्रानमवचाराणां हिवेन नतहि छो भात्स्वामिकार्यं यतीव चरयंत इति नीति वाक्यामृते
अथ महीभुजां राज्ञां कृष्णा सदनं द्रौपदीभवनं प्रविश्य तुत्तमसंनिधानहेतवे राज्ञे वाक्यमाचख्ये आख्यातं अथवा कृष्णेति परि
छेदः सदनं प्रविश्य तुत्तमसंनिधानहेतवे कृष्णाभाचचक्षे आख्याता चक्षिष्टा उदाहृतिः कर्मकर्तादयधानेकर्मणि लिट् २८

श्रीगोविंदः १७

निशम्यति अथ द्रुपदात्मजाद्रौपदी द्विषतां सिध्यिं वृध्यरूपां निशम्यतन स्तदनं नरंतता द्विषद्भ्यआगतामनस्याः अन्यथात्वि
तिस्यु अपाकृतो विकारान्नियतुं निरोध्यु असमा मनीनृपस्ययुधिष्ठिरस्य मन्युव्यवसाययोः क्रोधोद्योगयोः दीपिनीः सुवर्णि
नीर्गिरो वाक्यान्युदाजहार जगादेत्यर्थः २७ भवादृशो चिति भवादृशाभवद्विधाः परिउता इत्यर्थः तेषु विषयेत्यदादिष्विति आदि
नाकस्मभासर्वनाम्नाइत्याकारादेशः प्रमदाजनो हि तस्त्रीजनाक्ष वदः क्षः वचिस्वपीत्यादिना सम्प्रसारणं अनुज्ञासनं नियो
गवचनमधिक्षेपः तिरस्कारस्तु भवति अतोनयुक्तं वक्तुमित्यर्थः तथापि वक्तुमनुचितपि तिरस्त्रीनारीसमथा स्त्यानि तत्रानी
नतारूपस्त्रीसमाचाराः समयाः शपथाचारकालसिध्यांतसंविदइत्यमरः दुराधयः समयाद्दुष्टनहतुत्वात् दुर्गमनीयाः
पुंस्याधिर्मानसीव्यथत्यमरः मांवक्तुं व्यवसाय यंति प्रेरयंति नकिंचिदयुक्तं दुःखिनामिति भावः २८ अखराउमिति अ
खराउलनुल्यधामभिरिंद्रतुल्यः प्रभावैः धामरश्मिगृहदेहस्थानतेजसां प्रभावयो गिनद्रुमः स्वर्गशैलः भूपतिभिर्मरुतादिभि

तिषम्यासिध्यिर्द्विषतामपाकृतीस्तत्तस्त्यविनियंतुमसमा नृपस्यमन्युर्व्यवसाय दीपिनीरुदाजहारद्रुपदात्मजागिरः २७
भवादृशेषुप्रमदाजनोदितं भवत्यधिक्षेपदृवानुशासनं तथापि वक्तुं व्यवसाय यंति मांतिरस्त्रनारीसमयाद्दुराधयः २८
अखराउमाखराउलनुल्यधामभिश्चिरंधृताभूपतिभिः स्वर्गशैलः तयात्महस्तेनमहीमरच्युताभवन्नानतनस्त्रीगवापवीतां २९
व्रजंतितेमूढधियः पराभवंभवंतिमायाविषुयेणमायिनः प्रविश्यहि प्रतिशठा स्तथाविधानसंवृतांगानविभीतइवेवरः ३०

श्चिरमखराउमाखराउलंधृतामहोत्यामदंध्यानतीतिमदच्युत् क्विप् तेनमदस्त्राविणामदंगजेनस्त्वगिवात्महस्तेनस्वकरेण
स्वचापत्येनेत्यर्थः अपवर्जितापरिहृतात्यक्ता स्वदोषादेवायमनर्थागमइत्यर्थः २९ स्वदोषादेवायमनर्थागमइत्यक्तं सवदोष
कुटिलेष्वकारित्यमवत्याह व्रजंतीति मूढधियोनिर्विवेकबुध्यय स्तेपराभवं व्रजंति ये मायाविषुमाया वत्सुविषये अस्माच्च
मायस्यादिनाविनिप्रत्ययः मायिनोमायावंतः बीह्यादिभ्यश्चेति प्रत्ययः नभवंति अन्येवार्थं नान्यस्थानि प्रविश्यति पश्चाः
अपकारिणोधूर्ताः तथाविधानकुटिलानसंवृतांगानवर्मितशरीरान्नि भीता इवबद्धवर्मविस्यप्रवेशं कृत्वाभात्मी याभूत्वा प्र
तिहि आर्जवं हि कुटिलेषु ननीतिरितिभावः ३० नचलक्ष्मीचाचल्यादयमनर्थागमः स्वोपक्षादोषमूलत्वादित्याशयेनाह गुण
ति अनुरक्तसाधनानुकूलसहायवान् उक्तंचकामंदकीये उद्योगादपि वृत्तस्यसुसहायस्यधीमतः छायेवानुगतातस्यनि
त्यं श्रीः सहचारिणीति कुलाभिमानी सति यत्वाभिमानी कुली नाचाभिमानी चत्वदन्यस्त्वत्तोन्यः अन्यायादित्यादिनापक्षी

कोनराधिपो गुणैः संध्यादिभिः सौंदर्यादिभिश्चानुरक्तो मानुरागिणी कुलजा कुलक्रमादागतां कुलीनां वमनोरमां श्रियमात्मवधूमिव
वस्वभार्यामिव बंधुजायामनुपाचरत्यमरः परैः शत्रुभिरपहारयत्स्वयमपापहारकारयेदित्यर्थः कुलस्त्रीयहारवद्धरमपहारोपित
ज्ञामानहानिकरत्वादनुषक्तपापायइति भावः ३१ अथ राज्ञामिः कोपाद्दीपनं करोति भवंतमिति हे नरदेव नरेंद्र एतर्हि इदानीमस्मि
न्पापकालेपात्यर्थः एतर्हि संप्रतीदानीमफूनासांप्रतं तथेत्यमरः इदमोर्हिलिति हिलू पन्यथः एतेनारयोरित्यनादेशः आप
दमेवाह मनस्विगर्हितं शूरजनगुप्तिते वर्त्मनि मार्गे वर्तमानं शत्रुकृतां उरःशामनुभवंतमित्यर्थः भवंतं त्वामुदीरितउद्दीपि
तो मन्युः क्रोधः शुष्कं नीरसं शुष्कं कृतिनिघातकारस्य ककारः शमी वासो तरुश्चेति विशेषणसमासः शमीयदणाद्दीप्तं ज्व
लनस्वभावकं तदुच्छिखं उद्धतज्वालः शिखिज्वाल अपि शिखइत्यमरः वह्निरिवक्रथनं ज्वलयति तमुद्दीपितमित्यर्थः मितांकस्वइति
कस्वः ३२ भवंतः शत्रुनादयं क्रोधः इत्याद्यपवत्याशंक्याह अवध्येति अवध्यः कोपायस्यतस्य अवध्यकोपस्यातएवापदो विहि
तुर्नियहानुयहसमर्थस्यत्यर्थः पुरइतिशाया दाहनोजतवः स्वयमवश्यावश्यगता भवति वशंगत इतियतप्रत्ययः अतः कापि

गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः कुलाभिमानीकुलजान्नराधिपः परस्वदन्यः कुरुवापहारयन्मनोरमामात्मवधूमिवश्रियं ३१
भवंतमेतर्हिमनस्विगर्हितविवर्तमानं नरदेववर्त्मनि ज्वलयन्मन्युज्वलयत्युदीरितः शमीतरुः शुष्कमिवाग्निरुच्छिखः ३२
आवध्यकोपस्यविहंतुरापदो भवंति वश्याः स्वयमेव दुर्हृदः अमर्षशून्येन नरस्य जंतुनानज्ञातहार्दे नविधिर्विधादरः ३३
परिभ्रमंलोहितचंदनोचितः पदातिरंतर्गिरिरण्यरुधितः महारथः सत्यधनस्यमानसंदुनोतिनोकश्चिदयंवृकोदरः ३४

नाभवितव्यमित्यर्थः अतिरंकलनिहमाचलः अमर्षशून्यतनिः कोपनं तंतुनाकृत्यायाशाकुडतिपदहतावितिहृतीया हृदयस्यकर्महार्द
स्तद्वः प्रेमानाश्रितताहार्दं प्रेमस्नेहइत्यमरः युवादिवादण् हृदयस्यहृल्लेखपदृणाश्चितिहृदादेशोजातहार्देनतानस्नेहेनसता
जनस्यादरानविधिर्विधादरः अमर्षहीनस्यरागद्वेषाभावकिंचित्करत्वादगण्यावित्यर्थः अथवाविधिर्विधासतादरोभयस्य
हरास्त्रियोभयश्चभ्रमइत्यमरः एतस्मिन्नेवभयागमेविधशात्विधापदछेदः पुंवाक्यपुनदायः अतः स्थानकोपः कार्यस्यात्वस्त
स्थानकोपइतिभावः ३३ परिभ्रमंलोहितचंदनोचितः उचितलोहितचंदनः वाहिताग्न्यादिस्थितिसाक्ष अभ्यस्तरक्तचंदनइ
त्यर्थः अभ्यस्तस्यचितेन्याय्यमितियादवः महारथारथवारी उभयत्रापिशाकिनिशेषः पद्यतुरणुरुधितः पृथिवीरुधितः पद्भ्यामतति
गच्छतीतिपदातिः पादीचारी अन्यतिभ्यो चेत्यनुवृत्तौ पादचेत्योपपादिकइनूप्रत्ययः पादस्यपदाज्यातिगोपहतविनिपदादेशः ३४
गिरिगिरिश्चंतः विभक्त्यर्थेव्ययीभावः गिरेश्चयकस्यतिविकल्पात्समासाभावः परिभ्रमंलयवृकोदरोभीमः सत्यधनस्यतिमा
लुराठवचने अद्यापिसत्यमवरस्यतनुस्थातरइतिभावः तवेतिवेषः मामसेनोदुनोति स्वातंत्र्यानसमनइत्यमरः कश्चिन्नपरिताप

71
1984

यति किंकश्चित्कामयेवदनइत्यमरः स्वामिभायाविष्करणं कामयेवदने ३४ विनियोति वासवइउपमानंयस्यवासवोपमइइ
तुल्यायोधनंजयः उत्तराकुरूमेरोरुत्तरान्मानुषान्दशावद्दोधान्विजित्यप्राग्ज्योतिषंप्रभृतेप्रभूतंपुरुषान्यमित्यमरः कुष्यादन्यदकु
प्यंहेमरूप्यात्मकं स्यात्कोशंचहिरण्यंचहेमरूप्यकृताकृतेत्यमरः सुवर्णमयछद्मनावापाप्रत्यादिना
दाणीयछादशः सधनंजयतीतिधनंजयार्जुनः संज्ञायांभृतृजीत्यादिनाखच्प्रत्ययः अरुहिपदित्यादिनामुमागमः अधुना
स्मिन्काले अफूनातिनिपातनात्साफः तववल्कवासोस्याहरनूकथंतवमन्युंकोपंदुःखंवानकरोति ३५ वनातति वनोतावनभू
मिरेव शय्यातयाकठिनीकृताकृतीकृतिरिणीकृतदृढा आकारादेहआकृतिरिति वनयंतीविष्वक्समंतात् समंततस्सुपरिनःसर्वतो
विष्वमित्यर्थीत्यमरः कचाविनाकचव्याप्तावित्कीर्णकेशावित्यर्थः अतएवागजागिरिसंभवागजाविवस्थितौ एतायमायुग्मतातामा
ट्रीपुत्रावित्यर्थः यमादराद्धरेध्वाक्षमंयमयमंजपिचतिविष्वः विंदाकुयस्तंकथंधृतिसंयमासतौषनियमोधृतिर्यागांतरप्र
र्यधारणाध्यारतुस्थितिविष्वः बाधितुंनात्सहसेनभवतेसे शाकथपत्यादिनानुमुन अहातमहध्यर्थमितिभावः ३६ अथराज्ञा

विनियोयः पाद्यमयच्छद्मनोत्तराकुरूनकुष्यंवसुवासवोपमः सवल्कवासोमिलयाफूनाहरन्कथंतिमन्युंकथंधनंजयः ३५
वनातशय्याकठिणीकृताकृतीकचाविनाविष्वगिवानजागजौ कथंत्वमेतोधृतिसंयमौयमौविनाकथंकस्सहसेनबाधितुं ३६
इमामहंवेदनतावकांधियंविचित्ररूपाःखलुचित्तवृत्तयः विचिंतयंत्याभवदापदंपरांकृतेतवंपमभेममाधयः ३७
पुराधिरूढःशयनंमहाधनेविबोध्यसेयःस्तुतिगीतिमंगलैः अदभ्रदर्भामधिशय्यमेकतोनहामिनिद्रामशिवःशिवाकृतः ३८

उद्देशादर्शयितुमुपाच्छानमाह प्रकृत्यर्थवर्णयितुमर्थांतरवर्णनमुपाच्छानः इमामिति इमांवर्तमानांतवमांतावकींतवदीयां तस्य
रमित्यष्प्रत्ययः तवकममकाविकवचनइतितवकादेशः नचात्मदुःखतेनापन्नतान् दुःखितत्वमनुमातुंशक्यतेधीगदिष्वनेकोवि
कल्पादित्याशयेनाह चित्रवृत्तयोविचित्ररूपाः धीराधीरात्मनेकप्रकाराः खलुकिंतुपरामुक्तहृदोभवदापदं विचिंत्यतयंत्याममचन
निश्चितं आधयामनाव्यथा उपसर्गेधाः क्रियातिक्रमत्ययः प्रमभेप्रमत्यरुजातिविभजतिरुजाभंगइतिधातोर्लंइपश्यतामाधिः
सहादुःखजननीत्वद्विपत्तिरनुभवितारस्तोनाविष्करोतीतिमरुश्चित्रमित्यर्थः भेतइतिरुजार्थानांभावकर्मणामत्वरइतिपक्षीनभवति
तत्रराजाधिकाराच्छपत्यस्यविवक्षितत्वादिति ३७ तदापदमवश्यंकृत्वयपाह पुरेति यस्त्वंमहाधनंवपुमत्यंश्रयं महाधनम
हामूल्यइतिविष्वः शयनंशय्यामधिरूढःसन् स्तुतयोगीतयश्चनाएवमंगलानितैः करणभूतैः पुराविबोध्यसेवतानिद्रांकरोति
शेषः पूर्वंबोधितइत्यर्थः पुरानुशास्मिभूतार्थलंइसत्वमदमदर्भावइकुशा अस्मीकुशीकुशादर्भः अदर्भंबहुलंवहिलक्ष्म

यत्राप्यमरः खलीमकृविमभूमिजनपदेत्यादिना कृविमार्थे ईप् एतेन दुःसहस्यर्थस्य मुक्तं अभीक्ष्णं दुःस्थासां कर्मणि कर्मत्वं
अधिशय्य शायित्वा भयश्चिकीर्षितं इदं शः अशिवैरमंगलैः शिवाकृतैः क्रोष्टुभिः शिवादिरिति क्रोष्टा शीनयामनक्युप्र
इति वेष्टयंती निद्रानयासि भयनिशोषः पुरति हेनृपयदेतत्पुरावर्तिवपुः पुरा द्विजानि ब्राह्मणा द्विजभुक्तावशिष्टेनांधसान्ने
न भिक्षा स्त्रीभक्तमंधान्नमित्यमरः द्वेतातीयपांतिद्विजातयः तदुक्तं जन्मना जायते शूद्रः संस्कारैर्द्विज उच्यते इति हृत विषा
राद्ज्ञा द्विजाइत्यमरः रमणीयस्य भावे रामणीयकं मनोहरत्वमुपनीतं प्रापितं नयतेर्द्विकर्मकत्वात्स्वधानकर्मणि कः प्रधानक
र्मण्यारब्धे येलादीनां कुर्हि कर्मणइति वचनात् अथवन्यफलासिनस्तेनत्व तद्दुर्यशसा समं परमतिमात्रं कार्यं परतिप्राप्ता
निउभयमपि क्षीयतइत्यर्थः अत्रशसहाक्रिरलंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे ससहाक्रिः सहार्थस्य बलादेकार्थवाचकमि
ति ३९. अनारतमिति अनारतमजस्रमणिपीठ शायिनामणिमयपीठस्थितानां चरणौ राजशिरःसरानमद्भ्यां पादमौलिस्व
जोरजः परागो रंजयत तौ ते चरणौ मृगद्विजश्च तपस्विभिरात्मनः शिखंडुलिन्नाग्रेषु बर्हिषां कुशानां बर्हिः कुशाकुलाशया

पुरोपनीतं नृपरामणीयकं द्विजाति शेषणयदेतदंधसा तदद्यतेवन्यफलाशिनः परंपरेति कार्श्यं यशसां समं वपुः ३९
अनारतं यो मणिपीठशायिनां वरंजयद्राजशिरःस्वजोरजः निषीदतस्तावचरणौ वनेषुतं मृगद्विजाश्चात्मनः शिखंडुबर्हिषां ४०
द्विषन्निमित्तायदियन्दशाततः समूलयतीवसमनः परेरपर्यासितवीर्यसंपदां पराभवाय्युत्सवएवमानिनां ४१
विहाय शांतिं नृपधामतत्पुनः प्रसीद संधिं द्विषतां विधाय विद्विषाम् व्रजतिशत्रुनवभूपतिः स्पृहां शमनसिद्धिमुनयानभूरतः ४२

रिति विश्वः वनेषु निषीदतस्तिष्ठतः ४० ननु सर्वप्राणिसाधारण्यामापदि कापरिवदनमत्राह द्विषदिति यद्यतः कारणादियं
दशा अवस्था दशावर्तीववस्थायामिति विश्वः द्विषतां निमित्तं यस्याः सा द्विषन्निमित्ता उतिशत्रुप्रत्यय अतो मनः समूलं नि
शेषं उन्मूलयतीवत्यादयतीवेदविकल्पात्वापन्नः स्वमित्याह परेरिति परैः शत्रुभिरपर्यासितानां पर्यावर्तितानां वीर्यसंपद्यषां तेषां मा
नि नां पराभवाविषउत्सव एव नित्यधर्म्यपार्थांतरन्यासः मानहानिर्दुःसहानत्वादिति भावः ४१ विहायेति हे नृपशांतिं शमं वि
हाय तत्पुनः सिध्यंधामतेजो विद्विषां विधाय पुनः संधिं संगीकुरुष्वसीर प्रार्थनायां लोट् ननु शमनकार्यं सिध्यविकाधनत्यत्राह व्र
जतीति निःस्पृहः पुनः शत्रूणामादीनि भूयांसि निर्जित्य शमनकाष्ठ वर्जितं न सिध्यि मोक्षाख्यां व्रजति भूभृतस्तु न केवलं य
कार्यवद्राजकार्यं न शांतिसाध्यमित्यर्थः ४२ राम गोविंद हरेंद्र

पुरइति किंचधामवतीं तेजस्विनोपराधपराधकारासहिष्णुतामित्यर्थः पुरः सरंतीति पुरः सराः भृत्यसराः पुरोग्रतोयेषु सर्तेरिस्य
प्रत्ययः यत्राधनाभावाद्द्वाः सदुःसहमतिदुःसहमतीदृशमुक्तप्रकारनिकारपराभवं भाष्यरतिसंतापमधिकुर्वेन स्वीकुर्वेन चतुर्दि
हंतदुतिखेद मनस्विनामभिमानिनां निराश्रयासतीहंता तेजस्विनेकुशरणत्वात्मनस्विनां याइत्यर्थः अतः पराक्रमितव्यमितिभावः
यद्यप्यत्र प्रसहनस्यासंगतरधिपूर्वकत्वात् रथः प्रसहन इत्यात्मने पदं न भवति प्रसहनेपरिभवइति काशिकानथाप्यस्याः कर्मणि
प्रायविवक्षायामेवप्रयोगकृत्वात्तत्र कर्मणि प्रायस्यारिनइत्यात्मनेपदप्रसिद्धं ४३ अथेति अथपश्चात्तेरनिरस्तविक्रमः सन् विराय
चिरकालं नापि समाप्तां तिमेतेवक्षिनिक्षांत्यो संगत्यमरः सुखस्य साधनं पर्यंकि अनुगतानतर्हि लक्ष्मीपतिलक्ष्मराजनिकाकार्मुकं
विहायधरतीति धरः पचाद्यच् जरानाधरा जराधारः सनिहवनपावकं कुरुधिपावकं कुरुधिपावकं कुरुधिपावकं कुर्वित्यर्थः अधिकरणे कर्मेतापचारः वि
रक्तस्य किं धनुषेत्यर्थः कुरुलक्ष्मीहृदयिः ४४ अथसमयोल्लंघनाद्भयेन तदपि नार्कं विरिन्याह नेति परपुरपुरुनिकृतिशाठ्य
परपधानेयेषु तु पुरुषयोक्तपुरुषकारकृतनपरपुरुसत्कभरिधामामहातेजः प्रतीकारक्षमस्यतत्तत्समयस्य यादृशसंबन्धस्तादृशान्

पुरः सराधामवतीयशोधनाः सुदुःसहं प्राप्य निकारमीदृशं भवादृशाश्चेदधिकुर्वते रतिं निराश्रयाहंतृहतामनस्विनां ४३
अथक्षमामवनिरस्तविक्रमः विरायपर्यंकिकरस्य साधने विहायलक्ष्मीपतिलक्ष्मकार्मुकं जराधरः सन्कुरुधीयपावकं ४४
नसमयपरिरक्षणक्षमेतिनिकृतिपरपुरपुरुभूरिधाम्नः अरिषुविजयार्थिनः क्षितीशाविदधति सापधिसंधिदूषणानि ४५
विधिसमयनियोगादीप्सितसंहारतिर्यग्विधिवसुमगाधमग्नमापत्पयोधौ रिपुतिमिरमुदस्यादीपमानोदिवादिनकृतमिवतस्मीभूयः सम

त्यामीत्येवरूपासंवित् समयाः शपथाचारकालसिद्धांतसंविदित्यमरः तस्यपरिरक्षणं तत्क्षमं तत्युक्तं युक्तसमं सत्वहितं विचि
त्यनरः हियस्माद्विजयार्थिनां विजिगीषवः क्षितीशाः अरिषुविषयसापधिसंधिदूषणानि विदधति कुर्वंति यथानृपा कपटास्त्रीव्याजदंभापधयः छद्मकृतवइत्यम
रः संधिदूषणानि विदधति कुर्वंति इत्यर्थः वाक्यस्यहिविजिगीषोः सर्वथा कार्यसाधनं तथा
नमन्य समं यत्क्षणादिकृशक्तस्य निभावः अर्थांतरन्यासालंकारः पुष्पिताग्रावृत्तं ४५ उक्तमर्थं मानीवादपूर्वकमुपसंहरति वि
धाति विधिर्दैवं विधिविधानदैवचत्यमरः समयः कालस्तयार्नियोगान्नियमनाध्यतस्तयाईरतिकृमृता दिति भावः अगाधइ
स्तरे आपत्पयोधिरिवत्कपमित समासः दिनकृतमिवति वक्ष्यमाणानुसारात्तस्मिन्नापत्पयोधामग्ने सर्वोपिरायसागरे मज्जतिपु
रे कुरुमज्जतीत्यागः दीप्तिः प्रतापभानपश्चतस्याः संहारणं तिरस्कारमग्नं निखिलवसुंनिखिलधनमन्यत्र निखिलरश्मिवसुंदे
वो रामैरवसुतायधनेमणाविति वनयंती निखिलवसुमिति पाठे तु भयत्रापि निखिलशक्तिकमित्यर्थः रिपुतिमिरमिवति
रिपुतिमिरमुदस्यदीपमानमुपतंदंगतावितिधातोर्दैवारिकान्तकेरिवानव नोदिवादिनकृतमिवतस्मीभूयः सम

भ्येतुभजतु आशिषि लिङ्लोटावितिलोट् चमत्कारकारितया मंगलाचरणरूपतया सर्गांत्यश्लोके लक्ष्मीशब्दप्रयोगः यथाह भगवानुभाष्यकारः मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि च शास्त्राणि प्रथमधीरपुरुषाणि पुष्पसुरुषाणि चमवंत्यध्यनारश्च पर्वक्ता राभवंति पूर्णोपमेयं मालिनीवृत्तं सर्गांतत्वाद्वृत्तभेदः यथाह दण्डी सर्गोरनतिविस्तीर्णः श्राव्यवृत्तैः सुधीरितम् सर्वत्रलोकवृत्तांते रुपतेत्वाकरंजनमिति ४६ अथ कविः काव्यवर्णनामारंभानपूर्वकं सर्गपरिसमाप्तिं कथयति इतीति इतिशब्दः सर्गसमाप्तौ भारविकृताविति कविनामकथनं द्वाभ्यां काव्यइतिमहच्छब्दस्य लक्षणासंपत्तिः सूचिता किंतु राजनीयइति काव्यवर्णयोः कथनं प्रथमः सर्गः समाप्तइति शेषः एवमुत्तरत्रापि इदं च किरातार्जुनीयाख्यं कृतायं ग्रंथः किरातार्जुनीयं शिशुक्रंदइति दुःछप्रत्ययः राघवपांडवीयवद्भवत तथाहि अर्जुन एवात्र नायकः किरातस्तु तदुत्कर्षायप्रतिभटतया वर्णितः यथाह दण्डी वंशवीर्यप्रतापानिवर्णयित्वारिपारपि यज्जयान्नायकोत्कर्षं कृतेनुवर्णयंतिहि अथायमयहश्लोकः नेतामध्यमपांडवाभगवतो नारायणस्यांशजस्तस्यात्कर्षं कृतेनुवर्ण्य चरितादिव्यः किरातः पुनः शृंगारादिरसायमत्रविजयी वीरप्रधानोरसः शेलाद्यानि च वर्णितानि बहुशो दिव्यास्त्रलाभः फलमिति इतीश्रीमहोपाध्यायकालाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीयव्याख्यायां घंटापथसमाख्यायां प्रथमः सर्गः समाप्तः १

इतीश्रीभारविकृतौ किरातार्जुनीयमहाकाव्ये प्रथमः सर्गः १

७ विहितप्रियया मनः प्रियामर्थनिश्चित्य गिरं गरीयसीम्। उपपत्तिमदूर्जितश्रयं नृपमूचे वचनं वृकोदरः १ यदवोचदवेक्ष्य मानिनीं परितः स्नेहमयेन चक्षुषा। अपि वासधियस्य दुर्वचं वचनं तद्धि दधीत विस्मयं २ ॥ ७ ॥

७ विहितामिति अथ वृकोदरभीमः प्रियया द्रौपद्या प्रियाग्रहणं अस्याहितापदशासूचनार्थं विहितामभिहितामित्यर्थः विपूर्वस्य दधातेः क्रियासामान्यवाचिनो योग्यविशेषपर्यवसानात् मनः प्रियामभिमतार्थयोगान्मनोहरां विशेषणाद्वयेनाप्यगिरो आत्मत्वमुक्तं गिरं गरीयसीं सारवत्तरां निश्चित्य नृपं धर्मराजं उपपत्तिमत् युक्तियुक्तं ऊर्जितं तात्पर्यमुदारार्थं वचनमूचे उक्तवान् कर्तरि लिट् बुवोवचिरादेशः बुधिशासीत्या दिनाहि कर्मकर्तृकथितं चेति नृपस्य कर्मत्वं १ किं तद्वचनं तदाह यदिति मानिनीं स्वप्रियकुलाभिमानावतीं द्रौपदीं स्नेहमयेन स्नेहप्रचुरेण तत्र कृतं वचनं प्रयत्नं चक्षुषा ज्ञानचक्षुषा एतेनासहमुक्तं परितो वीक्ष्य समंताद्विचिन्त्य यद्वचनमवोचत ऊचार्थ वर्वीलुङ्यचो रूमिति उमागमः धार्मधिपस्य बृहस्पतेरपि दुर्वचं वक्तुमशक्यं शेषषष्ठ्यायेन रूपागमलक्षणा अतोनलोकस्याहिनाषष्ठीनिषेधोनास्ति तद्वचनं विस्मयं विदधीत सर्वस्यापीति शेषः अथवा धार्मधिपस्य विस्मयं दधीतेति संबंधः दुर्वचं कस्यापीति शेषः यत्स्त्रीणामपि शास्त्रं अनुरूपाधिहितं चानुबध्नाति अतो विस्मयकरं यत्स्त्रीवचनमिति तात्पर्यार्थः २ ॥

हेरंब

15
1984

विस्मयकरत्वे हेतुमाह विषमइति विषमोपि दुर्बोधोपि अन्यत्रउपदेशोपि नियोगीति शास्त्रप्रयोगाशयो कृदइव कृतनीर्थः कृताभ्यासाकृपायः सन् तीर्थशास्त्रेध्वरक्षत्रापायापाध्यायमल्लिषु योनोन्नलावरतेषु मंत्राधस्यादशास्त्रपीतिविश्वः अन्यत्रकृतजलावतारः सन् तीर्थेयोनोजलावतारश्चेति हलायुधः विगाह्यातेविगृह्यतेवविश्यतेवकिंतुतत्रवयसतादृशः पुरुषो विशेषदुर्लभः यः कृत्यसंधिवियहादिकार्ये स्नानादिकं चतस्यवर्त्मसत्सु कदाकालाद्यविरुध्यंयथार्थमित्यर्थः अन्यवचगर्नआह पाषाणादिरहितं उपन्यस्यति उदाहरति उपन्यासस्तुवाङ्मुखं अपाङ्क्तो नउदाहारइत्यमरः यथाकश्चित्कृतनीर्थपर्यंतगंभीरपिप्रवेष्टारः संतितीर्थकरस्तुविरलः तद्वन्नीतावपिनिगूढमपितत्वंमतिवक्त्रिरोध्यारः संति वक्तानुनसुलभः इयंच साकवक्त्रीतिपुज्यतेविस्मयदितिनात्पर्यार्थः ३ अथ यात्पवेहेतुमाह परिणामः फलकालः परिपाकावस्थाचतत्रसुखहितेशास्त्रवाथत्रिषुद्वयपापपुण्यं सुखादिचेत्यमरः सुखशब्दस्यविशेषलिंगत्वं गरीयसगुर्वर्थं प्रतिपादकेर्थभूयिष्ठं वक्षतोजसांभयत्रापिक्षीणशक्तीनां व्यथकयुध्यापाद्वलकृतादुर्यंकरे अन्यत्रादोसंतापादिदुःखजनकपत्नी यस्यस्याहारभत्यमात्रेन दत्तेन स्वल्पात्रमात्रावकृ

विषमपिविगाह्यतेनयः कृतनीर्थः पयसामिवाशयः सतुतत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यसि कृत्यवर्त्मयः ३ परिणामसुखं गरीयसि स्मिन्वसिनेक्षतोजसां अनिवीर्यवतांवभेषजेवकृत्वा व्यथ सिद्ध्यतेगुणः ४ दुर्यमिहगुणाः परावतांरुचिरार्थाभवन्तेपिभारती ननुवक्त्रविशेषनिःस्पृहागुणगृह्यावचनेविपश्चितः ५ वचनस्यपितेविवक्षितां नृपविद्यासुनिरूढिमागता कथमत्यमतिर्विपर्ययं करिणीयं कमिवावसीदति ६

लोगुणाश्चेति अस्मिन्वचस्यतिवीर्यवत्यत्यंतसामर्थ्यवतिभेषजेभाषधइव भेषजोषधभेषज्यं इत्यमरः वक्त्रधिकोगुणाः मोनवापराज्यलाभादिरोग्यबलसिद्धिश्चदृश्यते अतोयात्पमस्याचवनमितिभावः ४ सत्यमवमत्यं नरावतकिंकरामीत्यतआह इयमिति रुचिरार्थाहितार्थसंपन्नेतिरुचिरत्वहेतूक्तिः इयंभारतीद्रौपदीवाक्यं इहगुणायुअभिमतगुणायगुणयाहिणेइत्यर्थः भवतुभ्यं रुच्यर्थो नोधीयमाणइतिसंप्रदानाच्चतुर्थः रोचतांस्वदतांविध्यर्थलोट् हितवचनबलादपाणाकृयोदोषपवहितिभावः नथापिस्त्रीणांवचसिकाश्यध्यातत्राह नन्विति गुणानांगुणगृह्यागुणगृह्याः गुणपक्षपातिनइत्यर्थः यदाह्यविशात्यपरेषुवचनेयहस्यपुविषयश्चितांविद्वांसः विद्वान्विपश्चिद्बुधइत्यमरः वचनेविषयवक्तृविशेषस्त्रीपुंसादिलक्षणानिस्पृहाः ननुनिरालस्याः खलु बालादपिसुभाषितं ग्राह्यमितिभावः ५ सत्यमेवमत्यं नरावतकिंकरामीत्यतआह इयमिति रुचिरार्थाहितार्थसंपन्नेतिरुचिरत्वहेतूक्तिः वचनस्यपितेति हेतुपवचनस्यपिविद्यासुभाव्यादिशास्त्रादिषु भाव्यविशेषकाव्यादीनां दंडिनिरूपणाध्यायेनी विद्यास्वेतास्वेव स्तुलोकसंस्थितिहेतवइतिकामंदकः निरूढिमागतांप्रसिद्धिंगतांभवतएव विवक्षितां सदसद्विवेकवतीं यथाह

मनु: अन्वीक्षिक्यांतु विज्ञानं धर्माधर्मौत्रयीस्थितौ अर्थानर्थौ बलं तीर्यादंडनीत्यां नयानयाविति तेमति: कथं कुरिणी पंकमिव वि
पर्ययं वैपरीत्यं अविवेकरूपमेव अवसीदति नश्यति नयुक्तमिति भाव: ६
किंन च्छिन्नमिदानीं येन तत्प्रयुपालभसत्यत्राह विफरमिति त्वयि परो शत्रुर्विभीरिमामीदृशीं भवगीतां गर्हितां अवगीतं च निर्वा
दे सुकृद्दुष्कृतगर्हिते इति विश्व: दशागमितेशापितसति फरे रापसंभावितवृत्तिवत् कृतप्रसारं अथवा निश्चितसद्भावपौरुषं पु
रुषकार: युवादित्वादण्प्रत्यय: अवसीदति नश्यति यत् अत: परं अतो न्यत् अधिकं वा किं विफरं किं कृतं न किंचिदित्यर्थ: विफ
रं प्रत्यवायं स्यात् कृष्ण विश्लेषयोरपीति वेजयंती अस्मीति शेष: अस्मिन्भवंतीपर: प्रथम: पुरुष: प्रयुज्यमानोप्यस्मीति भाष्य
कार: भवंतीति लट: पूर्वाचार्याणां संज्ञायां पुरुषाधिकस्य उदंशामावद्वाक्यकृता इति महत्कृतं तत्त्वयोपेक्षतं तत्कृपालभ्य इत्यर्थ:
७ अथोपेक्षा कालत्वादियमुपेक्ष्यत्या शक्यानायमुपेक्षा कालइतिवत् कृतं तदेवनावत्क्षाकृ इत्यनविवि नक्ति हिषतामिति भूतिमुद
यामिच्छतां शोभनामेधायस्य तेन सुमेधसा सुधियानित्यमसिच्। गुरुर्महानपि भस्त्वं भस्त्वेन तरं अत्यंतदुरंतं क्षयान्मुखइत्यर्थ: स.
विफरं किमत: परस्परं रक्तीतांगमितं दशामिमां अवसीदति यत्फरं रापि त्वयि संभावितवृत्तिपौरुषं ७ हिषतामुदयं सुमेधसा गुरुस्त्वं तरतं
सुमर्षणा: नमहानपि भूतमिच्छतां फलसंपत्प्रवणा: परिक्षय: ८ अचिरेणपरस्य भूयसीविपरीतां विगणय्य चात्मन: क्षययुक्तिमुपेक्षतं कृतीकुरुतेतत्वं तत्कार
तश्चेदमर्षणा इति भाव: भाषायां शासीत्यादिनाखल्वर्थे युच् महानपि फलसंपत्प्रवणा: फलाभिमुखा: भवंति रंतस्त्यादिनांतं परिस
योनसुमर्षणा: नोपेक्ष्य इत्यर्थ: अन्यथा नपेक्ष्य इति भाव: तत्फलदयएव प्रतीकार्य: न क्षयएवोपेक्ष्य इत्यर्थ: किंतु स्वं तत्वास्वं तत्वाभ्यां
उभावपि प्रतीकार्यावुपेक्ष्यौ च भवत इत्यर्थ: ८ अथोभयोरपि मध्ये एकतरस्योदयक्षययोर्गतिमुक्त्वाइदानीं युगपत्परिक्ष
यागमेगतिमाह अचिरेणेति कृतमनेनेति कृती कुशलइत्यर्थ: इष्टादिभ्यश्चेति इनिप्रत्यय: परस्य शत्रो: क्षययुक्तिं क्ष
ययोगं अचिरेणारुमाविनीं भूयसीं उरंतां च विगणय्य विचार्य तत्फलं पुरुषादित्यादिशा: उपेक्षते अन्यथा उक्तवेपरीत्ये
परस्य क्षययुक्तो भल्यो यस्यां स्वस्य भूयस्यामित्यर्थ: तत्प्रतिकारं तस्याक्षययुक्तं प्रतीकारं अचिरेणारुकुरुते एवं सति
यदा शत्रोरभ्युदय: स्वस्य चातिपरीक्षयो यथास्माकं तदा किं वक्तव्यमित्यर्थ: सद्य: प्रतीकारं कुरुत इत्यर्थ सिध्यमनु
संधेयं

117
1984

तथाप्युपेक्षायामनिष्टमाचष्टे अनुपालयतामिति उदेष्यतीवर्धिष्यमाणां आछीन यो तुमिति विश्वस्यानुमाभाव: हिषयां प्रभुश
क्तिं कोपदंडजं तेज: सप्रभाव: प्रतापश्चयत्तेज: कोषदंडमिति अनीहया अनुत्साहेन अनुपालयतां उपेक्षमाणानां नामरीमुनां श्रियं
संपदोजननिर्वादभयात् निकृष्टपुरुषानुरागात् लोकापवादभयादिति हेतुस्तेषां अचिरादपयांति अपसरंति यथाह कामंदक:
स्त्रीभि: पेटदुवश्रीभिरलसं परिभूयतइति अत: परां कमितव्यामितिभाव: १० ननु परिक्षीण: कथं पराजेतुमभियुज्यते इत्यत्रा
क्षयति क्षययुक्तमपि तथा क्षीणमपि सतं स्वभावजं शिवं सर्वलोकाह्लादकं धामक्षात्रं तेज: प्रकाशं वदधतं समृध्यं यद्वा प्रार्थ इ
त्यितमुक्तं उत्साहमानमिति यावत् अन्यत्र उचितमुदितं अतएव अनपायमविनाशं यदर्धिष्यमानमित्यर्थ: नृपं प्रजा: प्रतिपद्यइ
द्वितीयाचंद्रमिवेत्यर्थ: प्रतिपच्छब्देन द्वितीयाग्रहणमिति धीवत् अन्यत्र उचितमुदितं अतएव अनपायमविनाशि नवर्धिष्यमा
नमित्यर्थ: तत्प्रतिपदितस्यादृश्यत्वादिति प्रणमंति प्रकीभावे नवर्तनइतिभाव: चंद्रं तु नमस्कुर्वंति क्षीणस्याप्युत्साहकार्यसिध्यर्थं नि
नत्वमित्यर्थ: श्रियं हि सततोत्साहोदुर्बलोपि समश्नुतइति कामंदक: ११ ननु प्रभुशक्तिरहस्यस्यात्मा: कुत्रोपयुज्यतइत्यत्राह प्र
ननुपालयतामुदेष्यतीं प्रभुशक्तिं हिषतां मनीहया अपयान्यचिरेण मरीमुनां न निर्वादभयादिवश्रियं १० क्षययु
क्तमपि स्वभावजं दधतं धामशात्रवं समृध्यये प्रणमंत्यमपायमुत्थितं प्रतिपच्चंद्रमिवप्रजानृपं ११ प्रभव: खलु कोष
दंडयो: कृतपायाविनिर्णयानय: सविधेयपदेषु दक्षतामियति लोकइवानुरुध्यते १२ ७ ॥
भवइति कर्मणामारंभोपाय: पुरुषद्रव्यसंपद्देशकालविभाग: विनियानप्रतीकार: कार्यसिद्धिश्चेति पंचांगानि यथाह कामंद
क: सहाया: साधनोपायाविभागो देशकालयो: विनिपानप्रतीकार: सिद्धि: पंचांगइष्यते इति पंचानां मंत्रानां विनिर्णय: तथि
तार्थत्वादिनाउत्तरपदसमास: कृत: पंचांगनिर्णयोपायस्य सतथोक्त: नयानीति शास्त्रमितियावत् कोशार्थराशि: कोशस्त्रीकुड्
मलेखड्गपिधानार्थाधिरिव्यथारित्यमर: दंडश्चतुरंगसैन्यं दंडोस्त्रीशासने राज्ञां हिंसायां लगुडेयमे यत्राज्ञायां सैन्यभेदे इति
वैजयंती तयो: कोषदंडयो: प्रभुशक्तिरित्यर्थ: प्रभवत्यस्मादिति प्रभव: कारणं कोशदंडयो: नयानीति शास्त्रोपदेशपदेषु कोशप
लुषुपदेष्यपमितबाणरत्नलक्ष्माधिवस्तुषु इत्यमर: दक्षतां क्षिप्रकारित्वं मुत्साहइत्यर्थ: ७ लोकु: कृष्यादिपरतंत्रा जन: नियं
तिदेवमिव नियतिर्नियमदेवइति विश्व: अनुरुध्यते अनुसरति रुपदेशादिकारकर्तरि लिङ् मंत्रस्यापि फलमुत्साहस्तन्मूला
या: प्रभुशक्ते: मूलमिति किमुवक्तव्यं अत: सएवाश्रयणीय: यतो नकेचिदेवमंत्रयत: तस्यापि प्रभोर्निरुत्साहस्य नकेचित्सिध्यतीति
१२

अथवा दिष्टेवात्वयमेव दुर्योधनः संपदो राज्यस्य तिरस्थापितत्वं रोचयेमहीत्याह द्विषतीति अथवा द्विषता दुर्योधनेन विहितं समर्पितमित्यर्थः आत्मनः पदराज्यं पुनरपि लब्धालब्धस्य तदिलभः कुर्मः किलेह जननाथ तवानुजन्मनो अनुज्ञानां भाविष्कृतपौरुषैः प्रकटितपराक्रमैः भुजैः कृतमलंघ्यर्थमिति यावत् अस्मत्तः कर्तुं किंचित्साध्यं इत्यर्थः राज्यदानादानयोः द्विषतामेवस्वामित्वं अस्मद्भुजैः कृतमित्यनेन धार्यं पदं व्यवस्थाप्यं चास्मिन् पन्थने कृतमिति निषेधार्थयोरिति गणव्याख्याने भुजैरिति गम्यमानसाधनक्रियापक्षया करणात्तृतीया उक्तं च व्याख्यानेन केवलं यूथमाणेव क्रियानिमित्तं कारकभावं स्यापि तु गम्यमानस्यापीति ॥ २३ ननु सा तस्य सहायस्य कथमर्थसिद्धिरित्यत आह अभिमानइति अभिमानवतः मानधनस्य प्रियमिच्छतः उन्नतपदस्थानं राज्यादिकमारुरुक्षतः अहो दुर्निवारतः प्रामुकामस्य मनस्विनो धीरस्यात्मपौरुषस्य पुरुषकार एव विनिपातनिवर्तनक्षमं अनर्थप्रतीकारसमर्थं भालं बलं सहकारि तमद्दृष्टतमं यथा कस्यचित् तुरंगमारोहयतः किंचित्यतनप्रतिबंधकानुचरहस्तादिकमालंबनं तद्धि दिष्टिः किं पौरुषदैवयोः सहायः

द्विषता विहितं तवथवा यदिलब्धा पुनरात्मनः पदं जननाथ तवानुजन्मनां कृतमाविष्कृतपौरुषभुजैः २३ अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः विनिपातनिवर्तनक्षमं तमभालं बलमात्मपौरुषं २४ विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रुपयत्यापदुपैति मायतिः नियतालघुतानिरायतेरगरीयान्लपदं नृपश्रियः २५ तदलं प्रतिपक्षमुन्नतावलंब्य व्यसनं वध्यतां नियमेन परिपराक्रमाश्रियान विषादेन समं समृध्यः २६

शराणामिति भावः २४ पौरुषानेगिकारं रोषमाह विपदइति अविक्रमं पौरुषहीनं विपदोऽभिभवंतिं तिरस्कुर्वंति आपदुपैति विपल्लं आयतिः उत्तरकालः उत्तरकालभायतिरित्यमरः रहयतीत्यजति निरायतेरायस्यलक्षयस्यत्यर्थः लघुतागौरवं नियताभ्रवस्थायिनी तत्कथिदनमाद्रीयतइत्यर्थः अगरीयानुलघीयान् नृपश्रियः पदं राजलक्ष्म्याः आस्पदं भवति यद्वा नृपतिपदच्छदः तस्मात्पौरुषं कर्तव्यमेवेत्यर्थः अत्र पूर्वपूर्वस्याविक्रमत्वादुत्तरोत्तरं विपदादिकं प्रतिकारणात्कारणमालारत्नमालालंकारः यथा सत्वं पूर्वपूर्वस्यात्तरोत्तरहेतुत्वे कारणमालेति २५ फलितमाह तदिति तत्तस्मादुपक्षयाय न्दोषसंभवादित्यर्थः उन्नतेरभ्युदयस्याप्रतिपक्षमतरायं व्यवसायं वध्यतां उद्योगशून्यतामवलंब्य अलं उद्योगशून्यतावलंबनेनालमित्यर्थः अलं रक्षत्वाः प्रतिषेधयोः प्राचीनैरिति कृपयय तस्यस्यगादरः तथाहि पराक्रमः आश्रयः कारणं यासां तास्तथोक्ताः समृध्यः संपदः विषादेन समं अनुसाहनमहनविषमतिपौरुषसाध्याः संपदो नानुयोगसाध्याउभयोः महावस्थानविरोधादित्यर्थः वधर्म्यणकार्यं कारणरूपार्थांतरं न्यासः २६

ननु समयः प्रतीक्ष्यतेइत्यत आह अर्थेति अथावधिः कालः प्रतीक्ष्यतेचेत् अवधिरवधानेस्यात् सीमि कालेवधेविचेति विश्वः आविष्कृतजिलवृत्तिना प्रकटितकपटव्यवहारेण धृतराष्ट्रसुतेन दुर्योधनेन नरेंद्रसंपदो जनसंपदः नरेंद्रेति वा पदच्छेदः चिरचतुर्दशवर्षाण्यास्यायानुभूयकथं सुत्यजा जातस्यादेन तेन पश्चादपि संपदो युध्यक्रीडा विनानन्यस्यतएव त्यवधिप्रतीक्षयाव्यर्थमित्यर्थः २७ ननु साम्नैव कार्यसिद्धौ किं क्षात्रेणायथाह मनुः साम्नादानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् विजेतुं प्रयतेतारीन्न युध्येन कदाचनेति किमायहणात्याह मदेति मृगाधिपः सिंहो मदसिक्तं मुखैः मदवद्भिरित्यर्थः स्वयं स्वेन वहतेः करिभिर्वर्तयते वृत्तिं करोति नरेवनीवजीवनीत्यर्थः नीरादिकात् वृत्तिर्णिच् भोवादिकस्यतु अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकादिति परस्मैपदनियमादिति तथाहि तेन सा प्रभावेण नेजोबलप्रभावेवज्यो तिष्यर्चिषिरेन सीति वेजयंती जगत्लघयन् लघूकुर्वन् महानन्यतोन्यस्मात्पुरुषात् भूतिं वृद्धिं नेच्छति खलु न हि तेन मनस्विनः पराधीनवृत्तित्वं युक्तं मनुवचनं तु अशूरविषयइति भावः विद्योपयोगं वक्ष्यमाणसामान्यसमर्थनरूपमर्थांतरन्यासः २८ ननु युध्यात्मा हि कालक्ष्मीलाभः उपायांतरैरस्तु नतथा शक्याह अभिमानइति अभिमानधनस्य वरिनिर्यातनेवधनेयस्यत्यर्थः अतएव गत्वरैः गम

अथ चेदवधिः प्रतीक्ष्यते कथमाविष्कृतजिह्मवृत्तिना धृतराष्ट्रसुतेन सुत्यजाश्चिरमास्थाय नरेंद्रसंपदः २७ मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयते स्वयं हतैः लघयन्बलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः २८ अभिमानधनस्य गत्वरैरसुभिस्तावदुयशश्चिरायतः प्रचिरोपचितं च लालनं ननु लक्ष्मीः फलमानुषंगिकं २९ ज्वलितं हि न धैर्यरक्षते स्वयमास्कंदति तद्धि नोजनः अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्झंति न धाम मानिनः ३०

नश्वरैः गत्वरश्चेति करवंतौ निपातः असुभिः प्राणैः करणैः पुंसि भूम्न्यः सवः प्राणा इत्यमरः स्वासुस्थिरं यशश्चिरायतः चेतुं स्वगृहीतमिच्छतः ग्लानिरुच्छ्वस्तुरिति ग्लुप्रत्ययः विनातेः सन्नंतात् शतृप्रत्ययः अचिरं अंशवायस्यासाअचिरंशर्विषयत् तस्याः विलासः स्फुरणं तद्वच्चलाक्षणिकादित्यर्थः लक्ष्मीः संपत् भनुषंगादागतं आनुषंगिकं अन्वाचयशिष्टफलं तु मानवाणां जयः सर्वमुख्यं फलं अभ्युच्चयस्तु लक्ष्मीरिति मानिनां मान एव श्लाघ्यइत्यर्थः अत्रास्थिरप्राणत्यागेन स्थिरयशःस्वीकारमभिधानात् न्यूनाधिकविनिमयाख्यः परिवृत्यलंकारः उक्तं च काव्यप्रकाशे परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानां स्यात्समासमैरिति २९ ननु व्यवस्यमानस्य हेतोः कथं प्राणत्यागः शक्यते कर्तुं यतो जीवनरोभ्रंशापि यश्चिरमिति स्याशंक्याह ज्वलितमिति ननु भस्मनां च यमास्कंदति पादादिना आक्रमति अदाहकत्वादिति भावः ज्वलितं ज्वलनं कर्तृ रिक्तः मनि बुध्यादित्यादिसूत्रे चकारादुर्तमानार्थं क्तं हिरण्यरेतोयस्यतं हिरण्यरेतसं अग्निं न आस्कंदति दाहकत्वादिति भावः अतो हेतोर्मानिनः अभिभूतिभयाद्यापालोभेन ननु स्यात्पुरा भवाभविष्यतीति भयादसूनेव सुखं क्लिष्टं उज्झंतीत्यजंति धामतेजस्तु नोज्झंति मानहानिकराज्जीवानात्मतेजसामरणमेव वरमित्यर्थः पूर्वोत्तरश्लोकवत्प्रकृतार्थांतरन्यासः ३०

अथवा किमत्र प्रयोजनं चिंतय किं तु तेन विनामेवायं भवान् योऽस्मि गीषु त्वमित्याह किमिति मृगाधिपः सिंहः किंफलं प्रयोजनं अवेक्ष्यध्वनि
तोगर्जनः धरतीति धराः पर्वाद्यन् पयसो धरान् पयोधरान् मेघान् अर्थयते अभियाति याचायामभिमानेच अर्थना कथ्यते बुधैरिति कुवाचः अ
थवा वरुणधीत्यर्थः प्रार्थयते इति अभियाचा वुरोपयोरित्यभिधानान्महीयसो महतुरस्य साधकृतिः खलु यया प्रकृत्या अल्पसमुन्नतिपरि
वृद्धिं न सहते महतः परभंजनमेव पुरुषार्थं इत्यर्थः पूर्ववदलंकारः २१ उक्तं प्रयोजनं निगमयति कुरुतन्मतिमेव विक्रमे
इति हे नृपतन स्मात् उक्तरीत्या परा कृमावसरत्वाध्येतः यस्माद्यतः ततो हेतोरित्यमरः प्रमादजं मोमोहं निर्धैर्यं तेरस्य विक्रमे पौरुषे एव मतिं कुरु विक्रमे मा गी कुरु
नृपायांतरमित्यर्थः नन्वविक्रमेव फलमित्याह ध्रुवमिति विद्विषां विपक्षनयस्तद्नुत्साहहेतवः तवानुत्साहेनाव्यवसायेन हेतवः प्रतिबंधाः
अन्यथा प्रागेव विपक्षैरन्निति भावः इत्येतत् ध्रुवं निश्चितं अवेहि विद्धि ध्रुवं नित्यं निश्चितं वेति शाश्वतः २२ नन्वनः पराजयशंकाकार्यया
ह द्विरदानिति दिग्विभावितां दिक्कुप्रसिद्धां तानायनः आयछतः आङ्पूर्वं दिणधातोः शतृप्रत्ययः चतुरोत्तरादिगजान् इवनथोक्त
विशेषणं चतुरस्रायतिधीनिवरणेभायतः दिग्विभावितानृशतमन्युतेजाः इंद्रविक्रमान् चतुरस्रवानुजान् द्विषतामध्यक्षः प्रसहेत

किमवेक्ष्य फलं पयोधरान् धनतः प्रार्थयते मृगाधिपः प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया २१ कुरु तन्मतिमेव विक्रमे
नृपतिर्धृयतमः प्रमादजं ध्रुवमेतद्वेहि विद्विषां तदनुत्साहहेतवो विपक्षयः २२ द्विरदानिव दिग्विभावितां श्चतुरस्रायतिधीनिवारणः
प्रसहेत रणे तवानुजान् द्विषतां कः शतमन्युतेजसः २३ ज्वलतस्तव जातवेदसः सततं वैरिकृतस्य चानलः विदधातु शमं शिवं तवा
पुनरीनयनांबुसंततिः २४ इति दर्शितविक्रियं सुतं मरुतः कोपपरीतमानसं उपसंहृतवितुं महीपतिं द्विरदं दुष्टमिवापचक्रमे २५
सोढुं शक्तुं यादित्यर्थः शक्तिं निङ् वेति शब्दार्थं निङ् अतो निः शक्तं प्रवर्तस्वेति भावः २३ भाविनीं वीदव्यां जनफलितमाह ज्वलतइति तव चे
तसि सततं ज्वलतो वैरिकृतस्य जातवेदसः क्रोधाग्नेरित्यर्थः शिवं तवाभिवाद्यर्थः अमंगलावधव्यः खजनकृता इति भावः पु
नरीनयनांबुसंततिः वैरिवनिताश्रुप्रवाहः शमं विदधातु वैरिकृतस्यास्यवारि बधमंतरेणशांत्यसंभवाद्वध्यंतद्धस्तयाकर्तव्यइत्य
र्थः कोपस्य विषयनिगरेण विषयिणा जातवेदसएवोपनिबंधना इति शयोक्तिरलंकारः तदुक्तं विषयस्यानुपादानाद्विषय्युपनिबंध
ने यत्र सातिशयोक्तिः स्यात् कवेः प्राढोक्तिर्जीविनीति तत्रापि कोपस्य जातवेदसो भेदाध्यवसायात् भेदभेदरूपातत्वाच्च निर्वा
प्यत्वोक्तिरुपपद्यते तथाच यथा वुसिक्ते नाग्निः सम्यक् शाम्यति तथा शत्रुवधेन कोपइत्योपम्यं गम्यते २४ इतीति इत्थं रीत्या दर्शि
ताविक्रियाकोपविकारो यागो रं भात्मकोयनं कोपपरीतमानसं कोपाक्रांतचित्तं इदं विशेषणद्वयं द्विरदे विशेष्ये मरुतः सुतः सुतं भीम
महीपतिं युधिष्ठिरं दुष्टं द्विरदमिवपचक्रमे नाम्यपार्थमेव न बुधिरलिइतिगम्यते उपसंहृतवितुं भनुनेतमुपचक्रमे प्रसन्नः प्रापाभ्यां म
मर्थाभ्यामित्यात्मनेपदं राज्ञा भाव्युपकारविज्ञापापेक्षयाकथंचिदवश्यजनः शनैः शनैः द्विरदवद्वशीकरणीयो न तु त्याज्यइतिभावः २५

81
1994

प्रथमं तावत्स्तुत्यादिभिः प्रसादयति अपवर्जितेति विष्टुवः प्रमाणभावः अन्यत्रवाक्यमलसंक्रमः सोपपत्तिनोयस्य तस्मिन्नपवर्जिते
विष्टुवेशकोशकविः शब्दसौष्ठवं लोहशुद्धिश्च तद्वति अतएव हृदयग्राहिणी मनोरममंगलास्पदे एकत्रहितार्थप्रतिपादकत्वादन्यत्र
मंगलवस्तुत्वाच्च श्रेयस्करे रोचनाचंदनहेममृदंगदर्पणमणीन् गुरुमग्निं तथा सूर्यं प्रातः पश्यन्सदा बुधइति पुराणवचनात् तवगिरां
विस्तरे वाक्यप्रपंचे प्रथमे वा वशात् इति घञ् प्रतिषेधात् कृदोरित्यप् अतएव विस्तारो विग्रहो व्यासः सुतशब्दस्य विस्तर इत्यमरः प्र
तिस्वबुद्धिरादर्शो दर्पणो इव पैदर्पणे मुकुरादर्शो द्वित्यमरः अमलाविशदाभिदृश्यते वाग्वैभवादेवमतिवर्णयमनुमीयते तत्पूर्वका
लस्येत्यर्थः २६ अथ युग्मेनाह स्फुरतेति उपपत्तिरिति च पदैः सुश्लिष्टैः तशब्दैः स्फुरतां विशदार्थतामभनपाकृतानन्यक्लाम्यर्थगौरवं
अर्थभूयस्त्वं वाचनं स्वीकृतं स्वीकृतमेवत्यर्थः वैयर्थ्यप्रसक्तार्थगौरवाभावनिवर्तनार्थं तन्न हृदयसंभाव्यनिषेधनिवर्तनेन हृदयप्रतिषेधाविति
वामनः गिरांपदानां अर्थांतरवाक्यानां च पृथगर्थतामिनार्थतामपुनरुक्तार्थतेति यावत् रचितां कृतां तथा कविदपि सामर्थ्यं गिरां अन्योन्यसा
मर्थ्यं साकांक्षत्वं नापोहितं न वर्जितं अन्यथा दशादाशिमादिशब्दैरेकवाक्यतानस्यात् यथाहुः अर्थैकत्वादेकवाक्यं साकांक्षं चेद्विभागे स्यात् इ

अपवर्जितविष्टुवेशकोशहृदयग्राहिणि मंगलास्पदे विमलातवविस्तरे गिरां मतिरादर्श इवाभिदृश्यते २६ स्फुरतां नपदेरपाकृतानव
नस्वीकृतनर्थगौरवं रचितां पृथगर्थतां गिरां न च सामर्थ्यमपोहितं कविः २७ उपपत्तिरुदाहृताबलादनुमानेन न चागमक्षतः इ
दमीदृगनीदृगाशयः प्रसभं वक्तुमुपक्रमे तकः २८ अविलुप्ततयातथाविधे हृदये निर्णयशोषसंपदः ॥

ति ननु अर्थगौरवमित्यत्र कथं षष्ठीसमासः पूरणगुणेत्यादिनाप्रतिषेधो न्नेयदोषः यशस्कादयः शब्दाः गुणगुणिनिवर्तने यथाषट्स्य
शकूशकूः पटः इतिच तेषामेवाचनिषेधात् यच्च सदागुणमात्रवचनानां यथागौरवं प्राधान्यं रसोगंधः स्पर्शो इत्येवमादयस्तथामनिषेधात्
तत्रस्थश्च गुणे षष्ठीसमस्यत इतिवचनात् बहुव्यभिचारयुक्तप्रयोगदर्शनाच्च बलाकायोद्धा कूयमित्यादौ तु भाष्यकारवचनाद्समासः अ
तएवाहवामनः अत्रयोतिमादिषु गुणवचनसमासो बलीयान्इति २७ उपपत्तिरिति किंच बलात्तस्य बलगाथित्य कर्मणि ल्यप्लोपपं
चमीवक्त्या उपपत्तिर्युक्तिरुदाहृतापराकृमवस्सएवत्ययानिति युक्तिरुक्तेत्यर्थः उचितं वचनं महावीरस्येति भावः तथा अनुमानेन यु
क्त्या आगमः शास्त्रं न क्षतो नहतः किंत्वागमाविरुद्धमेवाक्तं अन्यथा तद्विरोधादनुमानस्यवाप्रामाण्यप्रसंगादिति भावः ईदृक् इत्यक्षात्र
युक्तमिदं वचनं अविद्यमान ईदृक् इत्यक्षात्र युक्ताभिप्रायो यस्य स अनीदृगाशयः अभिप्राय श्छंदभाशाय इत्यमरः कः प्रसभं हठात् व
क्तुं उपक्रमे तनकोपीत्यर्थः इत्यवक्तुमुपक्रमितेवनाप्तिवक्तातुदृशापास्तएवतिभावः केचिदेतत्श्लोकत्रयं निदापरत्वेनापि व्याजयंति तदस
त्तद्धितोपदेशमात्रतत्परस्यातिवत्सलस्य राज्ञो मत्सरिण इवमहावीरे भ्रातरि विषये सर्वानर्थमूलभूतनिद्रातात्पर्यकल्पनायाश्चित्या
दिति २८ यदि साधूक्तं तर्हि तथा वक्ष्यतामित्याशंक्याह अविलुप्ततयेति तथापि च या सम्यक् निर्णीतेपि हृदयमविलुप्ततया प्रस

तुह्यतया अद्यापि संशयगतत्वेनेत्यर्थः निर्णयमेव धावत्यनुसरति अपेक्षते इति यावत् अद्यापि निर्णयस्य अनुदयादिति भावः निर्णयानु
दयेहेतुमाह अवेति विधेयेषु संधिविग्रहादिकर्तव्यार्थेषु या विशेषसंपदः अवांतरभेदसमृध्यर्थाः बाहुल्यानिताः सुखमुत्कर्षो नाव सा
यितुं पुरुषान्यत्वानुकूल्येन स्वरूपं स्वयमेव शीघ्रं प्रत्याययितुमित्यर्थः स्यतेर्ण्यंतादर्थिकर्मकर्तृकात्तुमुन् रेणानादिसूत्रस्थायां विशे
षः क्षमंत इति क्षमाः शक्ता भवंति क्षमं शक्तौ हिते त्रिषु इत्यमरः विधेयमात्रस्य सुगमत्वेपि तद्विशेषाणां सौक्ष्म्यानवाहुल्याच्च इति
यत्वादद्यापि निर्णयाकांक्षितेत्यर्थः अत्र निर्णयधावनं प्रत्यक्षनरवाक्यार्थस्य हेतुत्वानिधानात् वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः तदुक्तं
हेतावर्थपदार्थे वाक्यलिंगमुदाहृतमिति ३० वस्तुविशेषावधारणमेतरणावपहृतिरित्याशंक्याह सहसेति क्रियत इति
क्रियाकार्यं सहसा अविमृश्येत्यर्थः सहसेत्यत्र कस्मिंश्चिदविमर्शयोगिनि गणाद्यने स्वरादिपाठादव्ययं न विदधीत कुर्यात् अविवेकः अविमृ
श्यकारित्वे परमर्थं न मापदां पदं स्थानं विपत्तिकारणमित्यर्थः व्यतिरेकाच्चमर्थमन्वयेनाह वृणुत इति गुणलुब्धा गुणान् गृह्णन्ति गुणगृध्न
वद इति स्वयंवरणहेतुत्वे किं संपदः श्रियः विमृश्यकारीति विमृश्यकारी उपपदमतिंगइति समासः ते स्वयमेव वृणुते भजंते इति संभक्ता

अवच्छायितुं क्षमाः सुखेन विधेयेषु विशेषसंपदः ३१ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदं वृणुते हि विमृ
श्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ३२ अभिवर्षति योऽनुपालयन् विधिबीजानि विवेकवारिणा समदाफलशालिनी क्रियां
शरदलोकइवाधितिष्ठति ३३ शुचिभूषयति श्रुतं वपुः पराक्रमस्तस्य भवत्यलंक्रिया प्रशमाभरणं पराक्रमः सतया पाठितमिति भू
धातुः तस्माद्धि मृश्य वर्तिनि व्यभिचार्यर्थः अत्र सहसा विदधानस्य निष्फलत्वं विमृश्यकारित्वं फलकारणस्यापकृष्टव्यतिरेक
कार्यस्य समर्थनार्थं धर्म्यणार्थांतरन्यासः द्वितीयार्थेन वसएव साधर्म्येणेति शेषं ३२ ननु साहसिकस्यापि फलसिद्धिर्दृश्यत एव तत्किं
विवेकेनेत्यत आह अभीति यः पुमान् विधीयते इति विधयः कृत्यवस्तूनि विनानीति कर्मणि समासः शरदलोकइवेति वाक्यगतोपमानु
सारात् नानि विधिबीजानि विवेकोवारी विवेकवारिणेति विवेकवारिणोपूर्ववत्समासः अनुपालयन् प्रतीक्ष्यमाणः मुरक्षन् यः अभिवर्ष
ति सिंचति सपुमान् फलं साधनं निष्पाद्यार्थः समस्तं फलहेतुकृतमस्य इत्यभयत्राप्यमरः नलालिनीक्रियाकमलाकानने लोकस्तुभ
मरजनइत्यमरः शरदमिवसदाधितिष्ठति सदा क्रियाफलं प्राप्नोत्येव न कदाचिद्व्यभिचरतीत्यर्थः साहसिकस्य काकतालीयासिद्धिः
विवेकिनस्तु नियतेति भावः अत्र फलशब्देन मस्य हेतुकृतयोरर्थयोरभेदाध्यवसायात् श्लेषमूलातिशयोक्तिः तदनुगृहीतोपमया
नुसंध्येयं ३३ नियतविवेकिनफलसिद्धिरित्यर्थं संप्रतिपादयन्नाह शुचीति शुचिसंपदायशुद्धिं श्रुतशास्त्रश्रवणं
तेन वपुर्भूषयति अन्यथा अविद्वान् पुरुषः शोच्य इति भावः तस्य श्रुतस्य प्रशमः क्रोधोपशांतिः भलंक्रिया भूषणं भवति अन्यथा श्रुतवे

कत्वादिति भावः पराक्रमः सत्यवसरे वीर्यं प्रशमस्याभरणं भवति अन्यथा सर्वैः परिभूयत इति भावः सपराक्रमः नयापादितानीति
संपादितानि विवेकपूर्वं नियावत् साचासौ सिद्धिश्च सा वभूषणं यस्य स तथोक्तः अन्यथः साहसिकस्य सिद्धिः काकतालीयत्वेन पश्चेप
राक्रमवैयर्थ्यादिति भावः वपुषो भूष्यतेवात्र सिद्धेर्भूषणतेवतु उभयमध्यमानानुशतपूर्वोत्तरपक्षयोरिति विवेकः एवं विशिष्टसि
द्धेरनस्य भूषितायाएव भूषणत्वोक्त्या सर्वाभरणानयास्तुतिर्गम्यते अत्रोत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणत्वात् एकावल्यलंकारः तदुक्तं
एकावल्यां यत्र विशेषणभावं पूर्वपूर्वं प्रति क्रमेणोपयमंतीति परंपरमपालंकारं तदेकावलीकथितेति ३२ विमृश्यकुर्यादिति छिन्नं तत्र विम
र्शोपायः कः इत्यत्रशास्त्रमेवेत्याह मतीति मतिभेदः कार्यविषयतिपत्तिः मतिभेदस्य मइव तत्प्रपितसमासः दीपइवेत्युपमानानुसारां
तेन तिरोहिते तएव गहने उरवगाहे कृत्यविधौ कार्यानुष्ठाने विवेकिनां सुकृतः स्वभ्यस्तः अतएव परिशुद्धाभिश्चितान्यत्र सुविहित
प्रवातादिदोषरहितः आगमः शास्त्रम् आगमः शास्त्रमाम्नातइति विश्वः दीपइत्यर्थदर्शने कार्यज्ञानं वस्तुप्रतिभासनं च कुरुते ३३
एवं विमृश्य कुर्वतोदेवादर्थनाशोपि न कश्चिदपराधइत्याह स्पृहणीयेति स्पृहणीयगुणैर्लोकस्योध्यगुणैः महात्मभिः सज्जनैः चरि

मतिभेदतमस्तिरोहिते गहने कृत्यविधौ विवेकिनां सुकृतः परिशुद्धआगमः कुरुते दीपइवार्थदर्शनं ३३ स्पृहणीयगुणै
र्महात्मभिश्चरिते वर्त्मनि नियच्छतामनः विधिहेतुरहेतुरागसां विनिपातोपि समः समुन्नतेः ३४ शिवमोपथिकैर्गरीयसी
फलनिष्पत्तिमदर्थितायतीम् विगणय्य नयंति पौरुषं विनितक्रोधरयानिगीषवः ३५ ॥ ॥ ॥
चे अनुष्ठानेवर्त्मनि आचारे मनोयच्छतां निदधतां सन्मार्गेण व्यवहरतामित्यर्थः विधिहेतुर्दैवनिमित्तकः विधिर्विधातेदैवचेत्यमरः अत
एवागसां अपराधानामहेतुः विनिपातोपि दैविकानर्थोपि विनिपातो वपातस्याद्दैवादिव्यसनेपि वनिविश्वः समुन्नतेरतिवृद्धेः समः तु
ल्यः दैविकपुरुषस्यानुपालभ्यतादिति भावः यथाहकामन्दकः यत्तु सम्यगुपक्रामंते कार्यमानि विपर्ययं पुमांस्तत्रानुपालभ्यो दैवान्नि
नपौरुषइति ३४ संप्रतियाहमृष्यंनदाह शिवमिति शिवमोपथिकैर्गरीयसीप्रभृ
तीं अदूषितायतीं अक्षतोत्तरकालां स्वं नामित्यर्थः फलनिष्पत्तिं फलसिद्धिं विगणय्य फलवत्त्वं निश्चित्येत्यर्थः पुंपौरुषं पुरुषकारं शि
वमनुकूलं औपयिकं उपायं विनयादित्वात्स्वार्थेठक् उपायानहं स्वतंत्रं नयंति प्रापयंति पौरुषमुपायेन नयोजयंतीत्यर्थः त्वीनानिश्चितफ
लं कर्म कुर्वन्तीति भावः कथाहकामंदकः निःफलं कुर्वाबकुलं संदिग्धफलमपि च नकर्म कुर्यान्मतिमा सदावेरानुबंधिचेति पाय
तिः पापणार्थं द्विकर्मकः अत्रपौरुषस्य कर्तृत्वं कर्मत्वं च पुपायस्या तथात्वात् क्रोधविनयनेत्यादिवत् कर्तृत्वेवापारीरकर्मणीत्यात्मने
पदं भवति ३५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यदुक्तं विजितक्रोधस्याद्रिनितरावश्यकमाह अपनेयमिति उदेतुं अभ्युदेतुं इच्छतापुरुषेणपुरः प्रथमं रोषमयं रोषादागतं मयेदृनिम
यद् तिमिरमज्ञानं धियाबुध्याकरणेनापनेयं अपनोदं तथाहि अंशुमतापि कर्त्रीप्रभयातेजसाकरणेन निशाकृतं तमो घातमविभिप
नोदीयते किंतु विद्धेवेत्यर्थः सूर्यस्याप्येवं किमुतान्येषामित्यपिशब्दार्थः इतो भावितः ३५ ननु दुर्बलस्यैव मस्तु बलीयसस्तु बाधादेव
कार्यमिति चेत्तत्राह बलवानिति बलवान्नृपरोपियः कोपाज्जन्मयस्यतस्य कोपजन्मनः अपवर्गो बहुव्रीहिर्व्यधिकरणो जन्मान्ध
तरपदइतिवामनः तमसो मोहस्य कृद्योगात् कर्मणि षष्ठी अभिभवमाक्रामति नरुणाध्यिसनृप क्षयस्यपक्षः क्षयपक्षः कृष्णपक्षः ए
दवी इंदुसंबंधिनी कलाइव कलातुषाइवांशुभागइत्यमरः सकृत्याः शक्तिसंपदः प्रभुमवोत्साहशक्तयः निस्तोपिहंति नाशयति
अंधस्यजंघाबलमिवक्रोधान्धस्यलोकोत्तरमपि सामर्थ्यं व्यर्थमेवेत्यर्थः अत्रकालस्यसर्वकारणत्वात् क्षयपक्षस्य कलाक्षयका
रित्वमस्त्येवतमसस्तु तत्कालविजृंभणान्नथा व्यपदेशः ३७ विमृश्य कुर्वतः क्रियाप्रकारमाह समेति यः समानानिसृष्टुर्नवतिति
ग्मावृत्तिर्यस्यस समवृत्तिः सन्समयेसति अवसरे मार्दवं मृदुवृत्तित्वमुपैति तिग्मतां तीक्ष्णवृत्तित्वं वनतीति समेदिनीपतिर्विवस्वा

अपनेयमुदेतुमिच्छतातिमिरंरोषमयं धियापुरः अविभिद्यनिशाकृतंतमः प्रभयानांशुमतापि कर्त्रिया ३६ बलवानपि को
पजन्मनस्तमसो नाभिभवं कृताध्वियः क्षयपक्षइवेंदवीः कलाः सकलाहतिसशक्तिसंपदः ३७ समवृत्तिरुपैति मार्दवं सम
यस्यतनोति तिग्मतां अधितिष्ठतिलोकमाजसासविवस्वानिवमेदिनीपतिः ३८ कविरायपरिग्रहश्रियांकचतुष्टेंद्रियवानिवस्यता शर
दभ्रचलाश्चलेंद्रियैरसुरक्षाहिबकुंठलक्ष्मियः ३९ किमसामयिकं वितन्वतामनसः क्षोभमुपैतुनेरसः क्रियतेपतिरुच्चकैर्यो भवनाधीरतयापि
निर्वोजसाते जसालोकमधितिष्ठति आक्रमति सूर्योपि भदेनचाप्रकालादिना समवृत्तिरित्यादियोज्यं ३८ उक्तान्युपाकरणेभनिहस्मा
ह कवि श्रियांसंपदां चिराय बहुकालं परिग्रहः स्वायत्तीकरणं चक्षुरिंद्रियाणि चाभिनद्वेत्यपमितसमासः कुरुणां अमार्गधाविनां वशे
वर्तिगस्तेतेस्यभावस्तत्ताक नोभयमेकत्रतिष्ठतीत्यर्थः कुतः हियस्मात् वारदभ्रवच्चलाश्चंचलाः बहुव्याजाबहुरं भाइतियावत् छलं
तुसबलितेव्याजइत्यमरः श्रियः लक्ष्मीः चलेंद्रियैरतितेंद्रियैरित्यर्थः असुरक्षारक्षितुमक्षमाशक्यंचिनुप्राप्ताअविक्रियानविनीत
पुतिष्ठंतीत्यर्थः व्यक्त्यार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ३९ क्रोधस्य दुष्टतामुत्कानस्यत्यागमुपदिशति किमिति उपायांतरहसः प्राप्तबलस्य
मनसः समयोस्यप्राप्तः सामयिकः समयस्तदस्यप्राप्तमितिवक्तुं सनभवतीत्यसामयिकप्राप्तकालं क्षोभं वितन्वतां भवनाधीरतयाधे
र्यगुणेन मनसोनिर्विकारत्वं धैर्यसत्त्वपि हेतुत्वितिसिद्धं काः अपरीकृतः निरस्कृतः प्राणिनिशोषः अपांपतिरपिकिंकिमर्थमु
च्चकैरधिकः क्रियते नपराजितं पुनस्तच्चकैः कुर्यादितिभावः अत्रवितनतनिर्भीमविशेषणात्नपदार्थस्याच्चः करणहेतुत्वात्काव्यलिंग
मलंकारः ४०

श्रुतमिति किंच यश्रुतं शास्त्रमधिगम्यापि शरीरजन्मनः शरीरप्रभवान्रिपून् कामक्रोधलोभमोहमत्सर्यादीन्नविनयते
नविनयंति कर्तृरुचाशारीरकर्मणीत्यात्मनेपदं तेखल्वविनयरुदितिसंपदां श्रियं चापलाशयमस्थैर्यनिबंधनमयशोदुष्कीर्ति
जनयंति आश्रयदोषादस्थैर्यं संपदांनदोषादित्यर्थः अनिनारिषुदुर्गस्य कृतः संपदइतिभावः ४१ तथापिक्रोधात्कार्यं हानिरित्या
शयेनाह अतिपातितेति अतिपातितानन्यतिक्रांतानिकालः समयो नंतरूपः साधनानिसहायादीनि ययासातथोक्तातापयतीति
तापिनी कर्तरिव्युट् दित्वात्ङीप् स्वस्यय शरीरमिंद्रियवर्गश्चतयोस्तापिनी अक्षमाक्रोधाभवंतंनवनयूथरजःनमिवतेन
तुल्यमिति वतिप्रत्ययः तेनेवार्थोलक्ष्यते तथिनश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययं नयमिध्येनेयसाध्यफलादपनेतुंपृथक्कर्तुं नार्हति
असमयक्रोधस्यात्मसंतापातिरिक्तंफलं नास्तीत्यर्थः ४२ दुरुक्रोधइत्यत्रतामथ समायागुणानाह उपकारकमिति आयतफल
रकालस्य भृशमत्यंतमुपकारकं स्थिरफलहेतुरित्यर्थः भूरिणः प्रभूतस्य कर्मफलस्य प्रसूयते तेनेति प्रसवः कारणं भाषायां
नभवतीत्यनपायि स्वयमविनश्यद्वहियां निवर्हणंविनाशकएवंगुणकसाधनं तितिक्षासमंक्षमातुल्यं नास्ति क्षांतिःक्षमाति

श्रुतमप्यधिगम्यपेरिपून्विनयंतेनशरीरजन्मनः जनयत्यविनयसंपदामयशस्तेखलुचापराश्रयं ४२ अतिपातितका
लसाधनास्वशरीरेंद्रियवर्गतापिनी जनयन्नभवंतमक्षमा यमिध्येरपनेतुमर्हति ४३ उपकारकमायतेभृशं प्रसवः
कर्मफलस्य भूरिणः अनपायिनिवर्हणंहियांनतितिक्षासमसस्तिसाधनं ४४ प्रणतिप्रणयोहृदिवन्निहायनः सहतप्रमनि
बध्यचेतसः प्रणमंति सदासुयोधनेप्रथममानमृतानाकृष्मयः ४५ सुहृदः सहजास्तथेतरेसमनमेषांनविलंघयंति
तितिक्षा चेत्यमरः तिजनिक्षानइतिधातोर्गुप्तिज्ञकिभ्यः सन्निति क्षमार्थे सन्प्रत्ययः तितिक्षासमभित्यनुकोपमासमान्युनाअर्थ
लुप्तोपमा भृशमनपायिशब्दैः साधनीतरवैलक्ष्यात् व्यतिरेकश्चव्यज्यते भेदप्रधान्य उपमानादुपमेयतुल्यधिक्यविपर्ययेव्य
तिरेकः ४३ ननुतितिक्षायाः कालक्षेपइत्यर्थोधनः सर्वान्नराज्ञो वशीकुर्यादित्याह प्रणमंति सहजस्नेहेनाकृत्रिमप्रेम्णाभि
बध्यचेतसोअस्मासुगांदलग्नचित्ताः सुयोधनेतिनतथेतिभावः किंचमानभृतांचहंकारियान् प्रथमअग्रेसराः सुयोधनस्तु
नतथेतिभावः वृष्णयः यादवाः प्रणतिप्रवणाप्रणामप्रवणा सुयोधनस्तु नथेतिभावः नास्मान्विहायसुयोधनेसदानप्रणम
तिनतुमंतिअनुसरंतिकिंतु कार्यकालेत्यक्ष्यत्येवेत्यर्थः सतियादवविग्रहेनकिंचिदस्माकमसाध्यंभवेदितिभावः अनेकपदार्थ
हेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ४४ किंचकारणांतरमाह सुहृदइति किंचैषांदृष्टीनांयेसहजाः सहजाताः सहजामातृपितृप
क्षाइत्यर्थः अन्येपिदृश्यतइतिदृशप्रत्ययः सुहृदोमित्राणि तथाइतरेकृत्रिमसुहृदश्चएषांमनोवृत्तिपक्षंनलंघयंति

नातिक्रामंति ते दूरेपि नृपाः दुर्योधनोपजीविनोपीति भावः आत्मासिध्यये आत्मजीवनार्थं धृतराष्ट्रात्मजे दुर्योधने विनयाद्या
तु कूल्यादिवयापयंति कालं गमयंति कार्यकालहि वृद्धिपक्षवेशइत्यर्थः यातेर्ण्यंतात्लट् जातिहीत्यादिनापुगागमः ४५
किंतु नायमभियोगो लट्इत्याशयेनाह अभियोगइति कृताबधेः परिभाषितकालस्य अवधिरवसाने स्यात्मोक्षिकाले
पिचेति विश्वः तस्य सुयोधनस्य कर्मणि षष्ठीभवनाकृतः अवधिइति शेषः अभियोगः आहवः अभिमानइति यावत् अभियो
गस्तु शपथेस्यादाहवपराभवाविति विश्वः इमान्पूर्वोक्तान्महीभुजोहरिदश्वः उच्छरश्मिः कमलाकरानिवसमुत्पतन्नुद्यन्नेव
पविघाटयितामेत्यति घटेश्वोराहिकाल्लट् मोवाहिकस्तुमिमाकस्य इति रस्वत्वं स्यात् ४६ अथनयेरश्मिपक्षाश्मान्यत्याह
उपजापेति मदोध्धतः सदुर्योधनोनृपतीनन्यान्नृपान्निखिलयन्मदादवमानयन् सहंतइतिसहाः पचाद्यच् उपजापसहान्भेदयो
ग्यान् भेदोपजापाविश्वसरः विधाताविधास्यति विधूर्वस्यदधाते लुट् सअभिमानितोजनः सुभेद्यइतिभावः तवनेसहिष्यतइ
त्याह आकृतोपिजनः अधःक्रियामपमानंनसहते लोकाधिकधामलोकोत्तरप्रतापं राजकराजसमूहः गोत्रोक्तेत्यादिनाकु

विनयादिवयापयंतिमेधृतराष्ट्रात्मजमात्मसिध्यये ४५ अभियोगइमान्महीभुजोभवनातस्यकृतः कृतावधे प्रविघाट
यितासमुत्पतन्नुद्यरिदश्वः कमलाकरानिव ४६ उपजापसहान्निखिलंघयन्सविधातानृपतीन्मदोध्धतः सहतेनजनो
ध्वधः क्रियांकिमुलोकाधिकधामरानकं ४७ असमापितकृतसंपदाहतेवगविनयेनतावता चभवेत्सभिमानशातिनो
मदमुन्नेभयितुं विभूतयः ४८ मदमानसमुद्धतनृपनवियुक्तेनियमेनमृदुना अतिमृदुरदस्यतेनयालघहीनादपरस्यतेननः
अप्रत्ययः किमुसहेपितुनेतिकिमुवक्ष्यामित्यर्थः तथाच कूलमेवराजमंडलमस्मानेवावलंबिष्यतइतिभावः ४७ ननुस
खीनिवेत्यादिवनेवरोत्यानस्य मदसंभावनाविकथमित्यत्राह असमापितेति असमापितकृत्यसंपदासकृतकृत्यानांकु
तः अभिमानशातिनामहंकारिणांविभूतयःसंपदएव तावतास्वल्पेनविनयेनकार्यवशादारापितेनेतिशेषा हतवेगंपति
बध्धवेगंनतु स्वरूपतोहतंमदमुन्नंभयितुं वर्धयितुंभवेयुरितिसर्वथाउर्जनसंपदोविकारयंतीतिभावः ४८ अथमदस्यानु
र्थहेतुतांयुग्मेनाह मदेति अपरागेतिच मदमानाभ्यांदुर्वाहंकाराभ्यांसमुध्धतं नृपंमृदुनाकार्यपरिज्ञानवतियमेनावश्य
नवियुक्तेनवियुंक्ते प्रतिमृदोनयान्नीतिमार्गादुरदस्यतेउद्विष्यते कर्मकर्तरिलट् नमहीनाजनोलोकोपरज्यतेपरक्तोभ
वति स्वरितत्वादात्मनेपदं ४९ ॥

अपरागेति अपरागोप्रीतिर्द्वेषइतिभावः समीरणइवतेनेरितेवहितः अतएवक्रमेणशीर्णाशीर्णभूताआकुलाचलाचमूल
संततिः प्रकृत्यादिस्वजनवर्गः शिक्षासंघातश्चयस्यसतथोक्तः मूलवद्वीकृतेसीयशिक्षातारातिकादिक्षितिवेजयंती रिपुर्महानपि
तरुवद्वृक्षइवमहिष्मुनाक्षमावनाउन्मूलयितुंमुध्धर्तुं सुकरः सुसाध्यः सुकारान्मूलनइत्यर्थः अत्रमदादेः पूर्वदूर्वस्योत्तरंनरप
तिकारणत्वान्नकारणमात्रातरुवद्रिपुरूपमाचतिहयाः संमृष्टिः ५० नन्वतर्भदभावणकथंसुसाध्यत्वमत्राह अणुरिति अणुरल्पा
र्थ्यतः प्रकृतिप्रकोपजातरागामात्याद्यपरागमसमेत्य प्रकृतिः पंचभूतपुरुषभावमूलकारणं छेदः कारणगुणध्वंसनन्वंतमात्या
दिकमपीतिवेजयंती विग्रहावेरंपभुमुपहंति नाशयति अत्रदृष्टांतमाह तरुशाखानांनिघर्षाघर्षणेनज्वलनलाग्नि
भूधरगिरिर्भारिवलं साकल्येनहिनस्तिहिदहतीत्यर्थः अत्रापमानापमयसमानधर्माणांबिंबतयानिर्देशोनदृष्टांतालंकारः ५१
तथापिकथंवर्धमानं शत्रुमुपक्षेतइत्याशंक्यदुर्विनीतत्वादित्याह मतिमानिति मतिमान्साज्ञाविनयंप्रमथ्नातित्यजतीति विनयप्रमो
थिनोदुर्विनीतस्यहिषः समुन्नतिंवृध्धिमुपक्षेयते उपक्षायाः फलमाह तादृविनीतांतरक्षचिद्रंध्रसुनयः सुखेनजेतुंशक्यः स्व

अपरागसमीरणेरितक्रमशीर्णाकुलमूलसंततिः सुकरस्तरुवद्रिपुर्महीमुदयितुंमहतापि ५० अणुरप्युपहंति
विग्रहः प्रभुमंतःप्रकृतिप्रकोपजः अखिलंहिहिनस्तिभूधरंतरुशाखांतनिघर्षणानलः ५१ मतिमानुविनयप्रमाथिनः
समुपक्षेतसमुन्नतिंहिषः सुजयः खलुतादृगंतरेविपदंतात्यविनीतसंपदः ५२ मधुहृत्तिनयानिदागतेविहरंतश्चनृपस्य
मराडुलं अभिभूयहरत्यनंतरः शिथिलंकूलमिवापगारयः ५३ अनुशासतिमित्यनाकुलंनयवर्त्मकुलमर्जुनाग्रजं स
यमर्थइवाभिवांछितंतमभीयायपराशरात्मजः ५४ मुफरेरवशानिलंभयन्नापितिर्यंचिरमीनिशीसते परितःपटुविभेदनरांदहनेधाम
लुहियस्मादविनीतसंपदः विपदंतानअनर्थोदर्कः ५२ कथंदुर्विनीतस्यशत्रोःसुजयत्वमित्याशंक्यभेदजर्जरितत्वादित्याह तत्रविनि
लयवृत्तितयास्वस्यदुर्वृत्तरूपतयाबहिर्मित्रादिनपदेषुअंतरमात्यादिषुचभिद्यांभेदंगतेषिद्धिदारिभ्योडिन्यत्रयः नृपस्य
मंडलंराष्ट्रमनंतरसन्निहितोनिगीर्णुरायणारयोनदीवेगः शिथिलमंतर्भेदनजर्जरंकूलमिवापिभूयाक्रामयहरति ५३ अनिति इती
त्यआकुलं अरिनिकारस्मरणात्क्षुभितमर्जुनाग्रजंभीमसेनंनयवर्त्मनीतिमार्गमनाकुलसंकीर्णंयथातथाअनुशासनेउपदिशं
तंजक्षित्यादयःपरित्यभ्यस्तानुमभावः तंयुधिष्ठिरंपराशरात्मजोवेदव्यासः स्वयमभिवांछितार्थइवसाक्षात्मनोरथइवेत्यत्रेक्षा अ
भीयायप्राप्तः ५४ अथयुग्मेनाह मफरेरिति मफरैरःशांतोनरीक्षितेरवलोकनैः नपुंसकभावक्तः नविघ्नतेवरोआयत्तत्वंयथाता
निअवशानि प्रतिकूलानि वशाआयत्ततायांचेतिविश्वः तिर्यंचिमृगपक्ष्यादीनिशमशांतिलंभयन्नुपायत्नलभ्यंतिनुभागमः शय
र्थेत्यादिनाहिकर्मकत्वंपरितःपरज्जलंएनसांदत्यतेनतिदहनंचिर्यंकतथापिविलोकनक्षमंदर्शनीयंवत्यादिविलक्षणमितिभावः धामने

जाविभ्र ५५

सहसेति पुनः सहसोपगतः अकस्मादागतः तपसंसूतिः प्रभवः आपदां असूतिः अभवः निवर्तकः इतियावत् समुनिर्योसः वपु
षा नटद्दधारीपुण्यसंचयः पुण्यराशिरिवत्यर्थः क्षणगतीभुजारात्ता सविस्मयंदृष्टोदृष्टः ५६ अथेति अथदर्शनानंतरं उच्चक
रुन्नतासराध्याछेष्टान् अर्थाच्चपगवधमानमपूर्वोच्चेति यत्यत्ययः आसनतः सिंहासनादुद्यान्तुनिष्ठन् अतएवधूतानिकंपि
तान्यरुणानिवल्कलाग्राणि यस्यसतथोक्तः सनृपः कीर्णविस्तृत माकपिशांशुकालंक्ष्यं यसतथोक्तः सुमेरोः शृंगादुर्यतिग
रश्मिरिवराज ५७ अवहितेति सनरेंद्रोवहितहृदयोऽप्रमत्तचित्तः सन्नचित्तंतुचेतोहृदयंस्वांतं हृन्मानसंमनइत्यमरः कृषि
प्रवरेमुनिः श्रेष्ठ ऋषिवृष्यर्हो अर्हत्यर्थेवतिप्रत्ययः गुरूपदिष्टंशास्त्रीयामित्यर्थः अर्हामूनी गुरोश्चहलइत्यकारप्रत्ययः
गुरूपदिष्टंशास्त्रीयामित्यर्थः अर्हामूत विधायपश्चादनंतरंतदनुमतंतेनानुज्ञातमासनंप्रशमः शांतिः श्रुतंशास्त्रंश्रवणमिवा
लंचकार उक्तश्चपूर्वं प्रशमस्तस्यभवत्यलंक्रियतिमुन्याज्ञायोपविष्टवानित्यर्थः ५८ व्यक्तेति व्यक्तारितेः पुष्पाकृतेः स्मित
मयूखेर्विभासितार्थोयस्यसतथोक्तः विकीर्णघ्नोविस्तृतनजमोमुनेरभिमुखंतिष्ठन् सनृपः इष्यसमृध्यर्दीमामिति या

सहसोपगतः सविस्मयोत्तपसांसूतिरसूतिरापदां दृष्टोगजनीभुजामुनिस्सवपुष्मानिवपुण्यसंचयः ५६ अथोच्चकैरास
नतःपराध्यादुद्यन्सधूतारुणवल्कलाग्रः रराजकीर्णकपिशांशुकालः अंगात्सुमेरोरिवतिग्मरश्मिः ५७ अवहितहृदयो
विधायसोहामृषिवरैर्गुरूपदिष्टं तदनुमतमलंचकारपश्चात्प्रशमइवश्रुतमासनेनरेंद्रः ५८ व्यक्तारितस्मित
मयूखविभासितार्थोनिष्ठन्मुनेरभिमुखंसविकीर्णधाम्नः नन्वंतमिष्यमभिहितागुरुमंशुकालंलक्ष्मीमुवाहसकलक्ष्यशश
शांकमूर्तेः ५९ इतीश्रीभारतीविरुतौकि॰द्वितीयःसर्गः २ ततःशरच्चंद्रकलाभिरामैरुत्सर्पिभिःपांशुभिरंशुजालैः बिभ्राणमानीलरुचिंगौ

वह्वंशुजालंनतनंगुरुगीर्ष्यतिं गुरुगीर्ष्यतिनिपिचाचाविलयमरः अभितः परितइत्यादिनाद्वितीया अभिताभिमुखंतिष्ठनइति
शेषः सकलक्ष्यसंपूर्णोयशशांकामूर्तिर्यस्यतस्यदालक्ष्मीमुवाहवहतिस्म अत्रापमयस्यराज्ञः उपमानंउपमेयंलक्ष्म्याः साक्षात्
संबंधासंभवात्सदृशीलक्ष्मीमिवेति प्रतिबिंबकरणाक्षणादसंभवद्वस्तुसंबंधात्पदार्थवृत्तिर्निदर्शनालंकारः तदुक्तंप्रतिबिंबस्यका
रणसंभवनियत्रवस्तुयोगेनागम्यसंभवितानिदर्शिनाद्विधाभिमतेति ५९ इतीश्रीश्चंद्रापथसमाख्यायांद्वितीयः सर्गः २ अथत्रिभिर्मु
निविशिनष्टि चतुर्भिः कलापकमाह तदुक्तं द्वाभ्यांयुग्ममितिप्रोक्तं त्रिभिःश्लोकैर्विशेषकं कलापकंचतुर्भिःस्यात्तदूर्ध्वंकुलकं
स्मृतमिति ततइति ततउपवनानंतरं शरच्चंद्रकराभिरामैः शरत्कादंबकैरित्यर्थः उत्सर्पिभिरूर्ध्वं प्रसारिभिः अंशुजालैः प्रभाप
टलैः प्रांशुमुन्नतमिवस्थितमित्यत्रक्षा पुनः आनीलरुचंकृष्णवर्णपिशंगीपिंगलवर्णः गौरादिनात् ङीषु नटः बिभ्राणधारयं
नमतएव तडिल्लतेविद्युत्कलसंचुवाहमिवस्थितमित्यत्रक्षा धर्मात्मजयुधिष्ठिरः एतादृशंमुनिमाचभाषइतिचतुर्थश्चादनान्वयः १

89
1984

प्रसादेति पुनः समग्रोसंपूर्णोप्रसादः सौम्यतातस्य लक्ष्मीसंपदंदधतं अएतेवजनमनिगछतीतिजनातिगेन लोकाद्वापिनाभ
न्यत्रापिदृश्योनदृष्टिउत्प्रत्ययः वपुः प्रकर्षणभाकारसंपदाअसंसुनानामपिचिनानामपिव्यासोयमित्यजानतामित्यर्थः संस्त
वः स्यात्परिचयइत्यमरः चेतस्युचित्तेभाईभावस्तेहाईभावमभिप्रायंप्रसत्यबलात्समासनतेलगयतमिति यावत् दंशासंज
स्वंजाशाषीस्कपधालोपः असनाकारेषुसर्वेषिस्निग्धतीतिभावः २ अनिति पुनरनुध्यनाकारतयाणांताकारत्वेनलिंगेनांत
करणस्यवृत्तिविविक्तांपूतांशांतामितियावत् विविक्तोपूतविजनाविश्वमरः नन्वंतंप्रकृत्यंतमाकृतिरेवास्यचित्तशुद्धिंक
थयतीत्यर्थः पुनः माधुर्यंनिसर्गसौम्यतांविस्रंभोविश्वासः संभोविस्रंभविश्वासावित्यमरः तयाविशेषमतिशयंभजतीति
तथोक्तंनेक्षितुंनदर्शनेनेवकृताउपसंभाषासंभाषणंयेनतमिवत्कत्वेक्षा दृष्टिविशेषणवापसंभाषणमिवस्थितमित्यर्थः का
शिकायाउपसंभाषणंउपसंलापनमितिभाषणादिसूत्रेण ३ धर्मेति पुनः धर्मेनिबध्नंतीतिधर्मनिबंधिनीनामविद्वांसादि
धर्मप्रतिपादकानांएषाः प्रणुदामपरिछिंदाक्षिप्रश्रुतीनांवेदानांश्रुतिः स्त्रीवेदआम्नायइत्यमरः प्रसूतिंप्रभवंसुखेनोपवि

प्रसादलक्ष्मीदधतंसमग्रोवपुः प्रकर्षणजनातिगंन प्रसत्यवतः सुसमासनंतमसंसुनानामपिभावमर्दं २ अनुध्यता
कारतयाविविक्तानन्वंतमंतःकरणस्यवृत्तिं माधुर्यविस्रंभविशेषभाजाकृतोपसंभाषमिवस्थितेन ३ धर्मात्मजा
धर्मनिबंधिनीनांप्रसूतिमेनःप्रणुदांश्रुतीनां हृतंदृशेनभ्यागमनेपरीप्सुः सुखोपविष्टंमुनिमाचभाषे ४ चतुर्भिः
कलापं अनाप्तपुण्यापचयेईशाया फलस्यनिर्धूतरजाःसविधी तुस्याभवेद्दर्शनसंपदेषा वृष्टेरिवावीनबलाहकायाः ५

इंमुनिंतदभ्यागमनेतस्यमुनेरागमनेहेतुंकारणंपरीप्सुर्निज्ञासुः आघ्रातेःसनेताउप्रत्ययः आघ्रातघ्रातीकारःअबला
पोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः आचभाषेउवाच ४ अनाप्तेति आनाप्तपुण्यापचयेरकृतपुण्यसंचयेईशायाइमेभाफलस्यसविधी
श्रेयस्करीत्यर्थः निर्धूतरजाःहतरजोगुणा। एकत्ररजोधूलिरन्यत्रगुणाःरजोरजोगुणौधूलीपरागातेचयोरर्थाविश्वः एषा
भवद्दर्शनसंपत्संपत्तिर्लाभइतियावत्संपदादिभ्यःक्विपोभावार्थत्वात् वीतबलाहकायाघनमेघायादिवः आकाशस्यसंब
धिन्याः वृष्टेरुत्प्रेक्षमाणंकारः अनभ्रवृष्टिवदतर्कितोपपत्तिलाभवद्दर्शनंसर्वथाकस्यचिद्भाग्यसानिदानमित्यर्थः वारिवह
नीविवाहकः वृषोदरादित्वात्साधुः ५ अथेति अथकृतनीविक्रियाः अनुष्ठानानिकामानुद्वहंतीनिकामउद्धाः फलदाइ
त्यर्थः उद्देःकपूत्रश्चेति कपूप्रत्ययः यादृशश्च संप्रत्ययभूमिदेवाब्राह्मणाः द्विजास्यत्रजन्मभूदेवावउवा विप्रश्चब्राह्मण
इत्यमरः सत्याशिषोजाताः ब्राह्मणाशिषोचफलिताइत्यर्थः यद्यतः कारणात् तव्यागतेसतित्वदागमनेनिमित्तेनेत्यर्थः

अस्मि भ हमित्यर्थो व्ययं अस्मीत्यस्मदर्थानुवादे हमर्थे पीतिगणव्याख्याने दासकृतागसि भवत्कचिनः प्रभूणांपादप्रहारइति
संदुरितास्मि हृयेइति प्रयोगात् आससूनेरासंसारात् आसंसारमित्यर्थः अभिविधावाव्ययीभावसमासः जगत्सुबहुमान
पात्रं बहुयोग्यताभाजनंजातः सकलसत्कर्मफलभूतत्वदागमनंयेनमेजगन्मान्यमेविभावः ६ श्रियमिति आत्मयानर्थ्य
पाइबलोकगुरोस्तवअमोघमविफलंसंदर्शनं श्रियंविकर्षति आकृष्यददाति अघानिदुःखान्यपहंति अंधोदुःखव्यसनेवध
मित्यमरः श्रेयःपुरुषार्थंपरिस्रोतिस्रवतिधातूनामनेकार्थत्वात्परिस्रोतीतिपाठे सएवार्थः कीर्तिंनाशि किंवहुनाकिं
न धत्तेकिंकिंन करोतिसर्वंकरोतीत्यर्थः ७ श्यानदिति हेभगवन्श्यानिन्मयूखेसुधास्वाविकरहिमकृताविरावपिविषयेन
निर्वृत्तंअनिर्वृतं नजर्थस्यनजूशस्यसुभुषेतिसमासः मचेक्षुस्त्वत्तेनिधानिर्वृतिंसुखमिति तथाचनश्च समुक्षिन ज्ञाति
वियोगखेदत्यक्तंबांधुर्विरहदुःखंसमुच्छ्वसतीरभ्यनुरोधेन प्राणिनीवस्त्यक्षापूर्वाधंतुनिकारणसन्यपि इंदावनिर्वृतिंकथ
ना हिशोषाक्तिं तदुक्तं तत्सामग्र्यामनिर्वृतिर्विशोषाक्तिर्निगद्यतइति ८ निरास्पदमिति अभ्यकुतूहलितंनिरास्पदंआ

अघक्रियाः कामदुघाः कृतूनांसन्यासिषः संघतिभूमिदेवाः आसंसूनेरस्मिजगत्कृतानां त्वत्यागतेयद्बहुमान
पात्रं ६ श्रियंकर्षत्यपहंत्यघानिश्रेयःपरिस्रोतितनोतिकीर्तिं संदर्शनेलोकगुरोरमोघंतवात्मयानेरिवकिंनुपत्ते ७
श्यानन्मयूखेषिहिमकृतौमेनिर्वृतंनिर्वृतिमेतिचक्षुः समुक्षिन ज्ञातिवियोगखेदंत्वत्संनिधावुच्छ्वसतीवचेतः ८
निरास्पदंत्वत्र कुतूहलितमस्मास्वधीनंकिमुनिःस्पृहाणां तथापिकल्याणकरीगिरंतेमांश्रोतुमिष्णामुखरीकरोति
९ इत्युक्त्वानुक्तिविशेषरम्यमनःसमाधायजयोपपत्तौ उदारचेतामहामनाः नरेंद्रद्वैपायनमभिदधेनरेंद्रः १०
गमनप्रयोजनप्रश्नो निरास्पदइत्यर्थः आस्पदंप्रतिष्ठायामितिनिपातः प्रश्नानन्तकारोहेतुमाह निस्पृहाणांहि युष्मत्सदृशा
मित्यर्थः अस्मास्वधीनमामन्त्रणंकिमुनकिंचिदस्मत्तोलभ्यमित्यर्थः निस्पृहवृत्तेः परार्थाद्धितिभावः कृपार्हतिति विट्प्रत्ययेईप्र
अतस्तांगिरंश्रोतुमिच्छामीमुखंवाणस्यास्तीतिमुखरोनिरंतरभाषी मुखकृतेभ्योरावकृत्यइतिरः उ मुखेमुखएवध्वमुखादि
त्यमरः ततः च्विप्रत्ययः मुखरीकरोतिव्यापारयतीत्यर्थः निः स्पृहस्याप्यतेवाक्यमस्मद्धितकृत्वाज्ञातव्यमितिभावः ९ इती
ति इतीत्थमुक्तिविशेषरम्यमुक्तिवैचित्र्यचारुयथातथोक्त्वानु उदारचेतामहामनाः नरेंद्रद्वैपायनो व्यासेनद्वीपमयनेरूप
नंजन्मभूमिर्यस्यसद्वीपायनःसएवद्वैपायनःप्रज्ञादित्वात् स्वार्थेष्ण्यप्रत्ययः नापत्यार्थेनउदीच्यः कृकृतेषुवेपाठात्वाधिनार्थ
त्वाच्च नयोपपत्तौमनेः समाधायजयमिष्टिमपेक्ष्येत्यर्थः इतिवक्ष्यमाणप्रकारः मुदारामर्थवतीं गिरमभिदधे उक्तः उदारि
त्वो दप्रधानकर्मणिलिट् प्रधानकर्मण्याख्येयेलादीनाकृद्धिकर्मण अप्रधानेउदारादीनाण्यंतकर्तुश्चकर्मणाइतिवचनात् १०

आदौतावत्तस्यमाध्यस्थ्यभंगदोषंयुग्मेनपरिहरति विवीषतामिति अलघीगुर्वेवेतोगुणवचनादितिक्षीपूयशोवनंसांकीर्तिंभूष
णांउभयत्रबहुहत्वासुचेत्रभृतिश्रेयश्चिवीषतासंचेतुंसंग्रहीतुमिच्छतोविनोतेः संनेताश्छत्रप्रत्ययः ३ जन्मवतांशरीरिणांबंधुषु
विषयेतुल्यरूपाएकविधावृत्तिर्व्यवहारोभ्यर्हिताउचितोतपोधनानांत्वस्मात्सदृशाविशेषणनियमेनाभ्यर्हिता ११ तथापीति त
थापितुल्यवृत्तौ चित्तेपिहे नृपतावकीनेस्वदीयेः युष्मदस्मदोरन्यतस्योरखलवोतिखलप्रत्ययः तवकमममकावकवचनइति
तवकादेशः गुणोघैः प्रकृतमावर्जितंतेहृदयंनिम्नत्वदायत्तं अधीनोनिम्नआयत्तइत्यमरः ननुभिः स्पृहस्यकोयंस्वस
क्षतइत्यत्राह वीतेति वीतस्पृहाणांविरक्तानांमुक्तिभाजांमुमुक्षूणामपीत्यर्थः भवंतीतिभाव्यासाधवःभक्तगंधयादिनाकृ
तीतिपातः तेषुपक्षपाताः स्नेहाभवंतिननुसाध्वनुग्रहोमतो माध्यस्थभंजकइतिभावः १२ अथनृपस्यागुणवत्तांप्रक
टयितुधृतराष्ट्रस्य दुश्चेष्टांदुष्टयति सुताइतिपूर्वंतस्यराज्ञासुतानकिमुधृतराष्ट्रस्यपुत्रानकिमुसुताएवेत्यर्थः गुणैःशौ
निदानदाक्षिण्यादिभिः सुयोधनंनातिलालातिकामतावाधतीताएवेत्यर्थः गुणैः शौनिदानदाक्षिण्यादिभिः कर्तृभिः भसुन

विवीषतांजन्मवतामलघीयशोवनांसामुभयत्रभूतिं अभ्यर्हितावंधुषुतुल्यरूपावृत्तिर्विशेषणतपोधनानां ११
तथापितिम्नंनृपतावकीनैः प्रकृतंमेहृदयंगुणोघैः वीतस्पृहाणामपिमुक्तिभाजांभवंतिभव्येषुहिपक्षपाताः १२ युग्मं
सुतानमूर्यकिंमुतस्यराज्ञः सुयोधनंवानगुणैरतीताः यस्यकृतान्वयः सदृशावलाद्वामाहविधतेविषयाभिलाषः १३
जहातुनेनंकथमर्थसिद्धिः संशय्यकर्णादिषुतिष्ठतेयः असाधुयोगाहिनयांतरायाःप्रमाथिनोनोविपदापदानि १४

त्वमगुणात्वत्यागेहेतुः युष्मासुनास्तीत्यर्थः उपालंभेकारणमाह यइति यः धृतराष्ट्रोवोयुष्मान्नृपानिष्कारणमेवत्यक्तवान्
यदिवयंसुताःगुणाधिकाश्चतर्हिकथमत्याक्षीत्तत्राह बलादिति सविषयाभिलाषोभागतृष्णाप्रत्यक्षाद्बलात्कारादिव वास्याहिक
ल्योपमयादिवार्थेपिसमुच्चयेइतिविश्वः मोहमविवेकविधतेविषयाभिलाषानिरिक्तोनकश्चिद्भवत्यागहेतुरस्तीत्यर्थः अत्र
कार्यकारणसमर्थनरूपार्थांतरन्यासः १३ अथराज्ञउत्साहवर्धनायशत्रोर्हानिंसूचयति जहातिति एनंधृतराष्ट्रमर्थसि
द्धिः कथंनजहातुजहात्वेवेत्यर्थः प्रेषाति सर्गयासकालेषुकृत्याश्चेतिप्राप्तकालोदृतस्य हानिकालः प्राप्तइत्यर्थः कृतः
योधृतराष्ट्रः संशय्य संदिग्धकर्णादिषुतिष्ठतेकर्णादीनूदमंत्रिणः संदिग्धार्थनिर्णयेनत्वनावलंबतइत्यर्थः प्रकाशानस्वयाख्यया
श्चतिरस्वयाख्यायामात्मनेपदं प्रकाशास्वयाख्ययोश्चतिनइतिषत्वे स्मिन्नतिस्वयाविवादपदनिर्णेता तथाहि असाधुयोगा
उर्जनसंसर्गो जयांतरायाः जयविघातकाः किंचप्रमाथिनोनामुन्मूलनशीलानोविपदापदानिस्वानिपदव्यवस्थितत्राणस्थान
लक्ष्मीश्चिवस्तुष्टश्चित्यमरः नकेवलंजयघातिनः किंत्वनर्थकारिणश्चेत्यर्थः धृतराष्ट्रोपिदुर्जनविधेयनाद्धिनश्यतीतिभावः १४

कि॰ टी॰ स॰ ३ एवंशत्रोरनर्थं सूचयित्वा राज्ञोर्थसिद्धिं सूचयति पथइति रिपुणां समितौ सभायां सभासमिति संपदीत्यमरः पथश्च्युतायां मार्गाद्भ्रष्टायां दुरात्मनो दुःशासनस्य स्त्रीग्रहणसाहसमंगीकृतवत्यामित्यर्थः चिरायधर्मो धर्मादनपेतो धर्मपथ्यर्थ न्याय्यादनपेत इतियत्प्रत्ययः धुरं भारं दधानेन कृष्णेधर्मादचलनेत्यर्थः त्वयाविपत्स्वपि आविनाशिअतएवरम्यं गुणाधुपरमुत्कृष्टं प्रेमाविष्कृतं प्रकटीकृतं दुःसहमपि सोढवतात्वयासाधु कृतमितिभावः २५ विधायेति किंचशत्रुएवएकामुख्यावृत्तिर्यस्यतस्यअपरोपतापिनइत्यर्थः भवतश्छलेनकपटेन आत्मनेहितआत्मनिनः स्वस्यैवानर्थहेतुरित्यर्थः तंआत्मनिखननभोगोत्तरपदात्खइतिखप्रत्ययः विधंसमपकारंविधायप्रकाशितः प्रख्यापितस्वभावशीलयोस्तवप्रज्ञास्वभावयोः सारः प्रकर्षोयैस्ते तथोक्ताः तेतवविद्विषः कृतोपकारा इवजाताइतिशेषः अपकाराप्यपकारायैवसंवृत्तः यदसौ दोर्नन्यमत्सोजन्यं च जगतिसुयत्क्रमासीदित्यर्थः विषमानस्यापिसुजनस्यवंदनदारुणइवगुणाः परिभवएवप्रचुरा भवंतीतिभावः २६ अथ प्रयोजनांतरमाह लभ्यति तवत्वयेत्यर्थः कृत्यानांकर्तरिचेतिषष्ठी धरित्रीविक्रमेण लभ्याप्राप्यानवसुलभ्याइत्याह विपक्षस्य

पथश्च्युतायां समितौ रिपूणां धर्म्यं दधानेन धुरं चिराय त्वयाविपत्स्वप्यविपत्तिरम्यमाविष्कृतं प्रेमपरंगुणेषु २५
विधायविधं समनात्मनीनं शमेकृतेर्भवतश्छलेन प्रकाशितत्वन्मतिशीलसारः कृतोपकाराइवविद्विषस्ते २६
लभ्याधरित्रीतवविक्रमेणन्यायाश्चवीर्यास्त्रवलैर्विपक्षः अतः प्रकर्षायविधिर्विधेयः प्रकर्षतेत्वाहिरणानयात्रीः २७
त्रिःसप्तकृत्योजगतीपतीनां हंतागुरुर्यस्यसतामदभ्रः वीर्यावधूतः स्मतदाविवेदप्रकर्षमाधारवशंगुणानां २८

शत्रुरपिवीर्यशौर्यअस्त्राण्यायेयादीनिबलानि सैन्यानिनेतीयान् प्रशस्यतरअधिकतरइतियावत् ज्यस्यज्यादेशः अतः प्रकर्षायाअधिकायविधिरुपायोविधेयः कर्तव्यः हियस्माद्गुणेनयथीः प्रकर्षतेत्वाप्रकर्षप्रधानाउत्कर्षायनेत्यर्थः तंचप्रधानेसिध्यंतइत्यमरः बलिनएवजयोनतुदुर्बलस्येतिभावः २७ अथविरित्यादिनाश्लोकचतुष्टयेनविपक्षन्यायस्त्वंवर्णयति त्रिःसप्तेति त्रिराकृत्वा सप्तत्रिःसप्तवारान् त्रिःसप्तकृत एकविंशतिकृत्वइत्यर्थः त्रिसप्तशब्दयोः सुक्सुपतिसमासः संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वसुचितिकृत्वसुचप्रत्ययः जगतीपतीनांमहीपतीनां हंतागुरुस्त्वंवदापदेहसप्रसिध्यइत्यर्थः अतएव यच्छब्दानपेक्षत्वंतदुक्तंकाव्यप्रकाशे अप्रसिध्यानुभूतार्थविषयस्तच्छब्दोयच्छब्दापादानंनापेक्षइति जमदग्नेरपत्यं पुमान्नामदभ्रः गर्गादिभ्योयञितिञ्यु अत्यल्पः यस्यधीर्यस्यवीर्यंवधूतोधिक्कृतमानिभूतः अधिक्कारस्यवरइत्यर्थः तदाभगमभवगुणानां शौर्यादीनांचकर्षमतिशयंवीर्यातिशयं आधारवशामाश्रयाधीनेविवेदनज्ञेसविशायाः स्वशिष्यभीष्मस्वस्मादपिप्रकर्षाधानदर्शनारिनिभावः

स्मेतिपादपूरणेभूतेर्थेचेतिविश्वः २८

यस्मिन्निति यस्मिन्भीष्मेविषये अनीश्वरस्यभावोनैश्वर्यमसामर्थ्यं तत्रअः शचीश्वरसेवज्ञकुशलनिपुणानामितिविकल्पात्
अः पूर्वपदस्यभावः तेनकृतव्यलीकोजनितवैलक्ष्यः दुःखवैलक्ष्यव्यलीकमितियादवः अंतकोपियमोपराभवंप्राप्तइव
भीष्मस्यछामरणात्वादंतकोपिपराजितइवालेकिमुतान्यइतिभावः सभीष्मोरणेधनुर्धन्वकस्यमनोभयेकप्रवणंभयएवप्रव
णमेकोन्मुखंशिवभागवतवत्सभासः नकुर्यात्सर्वस्यापिमनसिभयंकुर्यादेवेत्यर्थः २९ सृजंतमिति आनीरणादृसंहरीर्वाणि
संघान् सृजंतंवर्धंतंकोपज्वलितमतएवपरिस्फुरंत्योलोलाश्चशिखाग्राण्येवजिह्वायस्यतंतथोक्तंजगत्लोकंजिघत्सन्भक्षु
मिच्छंतं अदेः सन्नंताच्छतृप्रत्ययः लटृसनोर्घस्यइतिघस्यादेशः अंतवन्हिंकालाग्निमिवज्वलंतंगुरुंद्रोणंवायुभाकृष्यकं
सहेतसोढुंशक्नुयात् नकोपीत्यर्थः शक्लिहृचेतिशक्यर्थेलिङ् ३० निरीक्ष्यति संरंभेएकोपनिरस्तन्यायितंधैर्यंनिर्विका
रचित्तंयेनतंतथोक्तं आकारेणैवपरधैर्यापहारिणमित्यर्थः आराधितजामदग्न्यं श्रुत्वाधितभार्गवं जामदग्न्यादधिगता
स्त्रंरहस्यमित्यर्थः राधेयंराधासुतंकर्णं स्त्रीभ्योठक् निरीक्ष्यमत्योरप्यसंस्तुतेषुअपरिचितेषु संस्तवः स्यात्परिचयइत्यमरः

यस्मिन्ननैश्वर्यकृतव्यलीकः पराभवं प्राप्तइवांतकोपि धन्वन्धनुःकस्यरणोनकार्यो मनोभयेकप्रवणंभयेभीष्मः २९
सृजंतमाजाविषुसंहतीर्वः सहेतकोपज्वलितंगुरुंकः परिस्फुरल्लोलशिखाग्रजिह्वंजगज्जिघत्संतमिवांतवन्हिं ३०
निरीक्ष्यसंरंभनिरस्तधैर्यंराधेयमाराधितजामदग्न्यं असंस्तुतेषुप्रसभंभयेषुजायेतमृत्योरपिपक्षपातः ३१
ययासमासाधितसाधनेनसुदुश्चरामाचरतातपस्यां एतेदुराप्यसमवाप्यवीर्यमुन्मूलिताःकपिकेतनेन ३२

भयेषुप्रसभंपक्षपातःपरिचयोजायेत मूरत्कृष्यस्माद्भीष्माद्भीष्मात् किमुतान्यइतिभावः संभावनायांलिङ् अवजनक्रियापक्षपा
सभानकर्तृकत्वाभावात्पक्षपातक्रियापक्षयातत्सभवान्निरीक्ष्यतिन्यपूर्वनिर्देशः समर्थनीयप्रधानापसजनेभारस्वप्रयोजकइति
व्यक्तिविवेकः अत्रभयसंबंधरहितस्यमृत्योर्भयसंबंधाभिधानाद्संबंधेसंबंधरूपातिशयोक्तिलंकारः ३१ अथानं
तरं करणीयमागमनप्रयोजनंचयुग्मेनाह यथेत्यादि ययाविद्ययाकरत्येन दुःसुस्तरामतिदुस्तरांतपस्यांतपश्चर्यांकर्मणो
शमंत्रिनेत्राभ्यांवर्तिचरोरितिक्यप् अप्रत्ययादितिस्त्रियामप्रत्ययः आचरतापरुषपतिंप्रतितपः कुर्वतेत्यर्थः अतएवसमा
साधितंसाधनंपाशुपतास्त्रंयेनतेन कपिर्हनुमान् केतनेचिह्नेयस्यतेनार्जुनेनेत्यर्थः दुरुपमन्यस्यदुर्लभवीर्येनेजः समवा
प्यएतेपूर्वोक्ताभीष्मादयः उन्मूलिताः उन्मूलयितव्यंतेउन्मूलयतेर्ण्यन्तात्कर्मणिलुङ् अत्रविचारिडागमोपि तस्यासिध्यत
इत्याभादिति अ सिध्यत्वात्णेरनिटइति णिलोपः तन्निमित्तस्यवानिटीतिनिषेधात् उकंचचिरावहिधिलुकवहतेश्चव

93
1984

लं दीर्घश्चोक्तो योनिमिता वाचिणीतीयाः सिद्धिस्तनन्तु ध्यने ऐश्वर्यश्चायं यत्र निमिनो विद्यनीति २२ महत्वेति हे नृपम हत्व
योगायं प्रकर्षलाभायमहामहिम्नो महानुभावानां देवतानामिंद्रादीनां आराध्यतेनयत्याराधनीतां प्रसाधयितुमित्यर्थः करणे
ल्युट्डीपु भूरिधाम्नो महाप्रभावो धामदेशो गृहेमारुतेजन्मप्रभावयोरिति विश्वः अतएव धालोपिनो न्यतरस्यामिति विधीपु
विद्यामेदमंत्ररूपं सिद्धिसाक्षात्कार्यसिद्धिमेवतिविद्यायाः अमोघत्वाक्ति हे प्रदानोचित दानपात्र प्रभूतफलभोक्तृत्वादस्य
पात्रत्वोक्तिः दातुमुपागतोस्मि २३ इतीति इत्युक्तवंतं प्रसद्दिमांसं प्रसन्नं भाषायां सदसश्चुवदुनिक्कुः तमुनिं जिकुर्जयन
शालोर्जनः ग्लानिरलश्चेति निग्लुप्रत्ययः व्रजसाधयानुतिष्ठत्यं रूपं अनातशत्रो धर्मराजस्यस्वयमविद्वेषणशीलतादियं
संज्ञा वाक्यप्रमाणयन्तदादिरिः सन्नित्यर्थः अंतेवसनछात्रइवछात्रांतेवासिनो शिष्यइत्यमरः विनयेनानोध्यत्यनोपा
ससाद समीपंप्राप २४ निर्यायेति अथवन्निकुवद्राता स्कुछिगवदुज्वलादेवता सान्निध्यादिति भावः विद्याएइत्युक्तवंपा
हिनादिरम्याद् प्रभातभास्करस्य बिंबादिवमहर्षेर्व्यासस्य मुखान्निर्याय निर्गत्यासमासन भूपूर्वकाल्यप् दीप्तिरर्कदीप्ति

महत्वयोगायमहामहिम्नामाराधनीतांनृपदेवानां दातुंप्रदानोचित श्रीधामिमुपागमः मिथिमिरासिविपां २३ युग्मं इत्युक्तवंतंव्रज
साधयेति प्रसाधयन्वाक्यमजातशत्रोः त्रसदिवांसंतमुपाससादवसन्निवांते विनयेनशिष्यः २४ निर्यायविद्यायदिनादिरम्याद्दिवादिवार्क
स्यमुखान्महर्षेः पार्थानुनेवन्निकुणावदाता दीप्तिः स्फुरत्वर्यमवाभिपद २५ योग्यंवतेयोग्यमतायतस्मतपः प्रभावाद्धितनारमपः येनास्यत
चपुछनेवभासमसुमिमीलवचिरायचक्षुः २६ आकारमाशंसितभूरिलाभंदधानमंतःकरणानुरूपं नियोजयिष्यन्निनवादयंतपःसमाधौमु
रकंदीप्तिः स्फुरद्दुकसत्यग्निवपार्थानुमर्जुनस्यमुखमिपेदेवविश्व २५ योग्यंवेति सयोग्यतमाह अर्हतमायतस्मैपार्थाय
तवक्ष्यमाणमहिमानंयोगध्यानकिंचिद्योगः सहननोपायध्यायनसंगतियुक्तिश्चित्यमरः तपः प्रभावात्सयोचितनारदादिचि
रकालयात्यमपीतिभावः येनयोगेननत्वपुष्प्रकृतिमहदादिषु तथाचमूलप्रकृतिर्महानहंकारोमनश्चपंचतन्मात्राणिपंच
ध्यीद्रियाणिपंचकर्मेंद्रियाणिपंचमहाभूतानिइति चतुर्विंशतितत्वानितत्वावभासे साक्षात्कारेकृतेसति अस्यार्जुनस्य चक्षुरसि
चिरायसन्निमीलेकोन्निमिषितमिवत्कृतप्रेक्षातदानस्यकोपिमहानरिवलाज्ञानभेजनसत्वावभासश्चिरादृंधस्यरश्मिलाभद्वानवदि
तिभावः २६ आकारमिआशंसितआख्यातोभूरिलाभोनेकप्रत्ययः प्राप्तिर्येनतमयोक्तमहाभागं सूचितमित्यर्थः अंतः करणाद्यनतहृदि
रुत्साहालस्यनतदनुरूपं तदनुकूलमुत्साहानुगुणव्यापारक्षमुमित्यर्थः अकारमूर्तिंदधानंतमर्जुनंमुनिर्विजयादयविजयफलकृत
पः समाधौतपोनियमे समाधिर्निर्यमध्याने मौनेचैवसमर्थं नइति विश्वः नियोजयिष्यन्नियोजयितुमिच्छन्नित्यर्थः लृट्शेष
वनिलृट् लृटः सद्वितसत्प्रसयः इतिवक्ष्यमाणमुवाच २७

अनेनेति अनेनस्वापदिष्टेनेत्यर्थः योगेनविकृष्यतेजाः निजांपदवीपरस्मैअयच्छन् परस्यपदवीमायच्छंनित्यर्थः उपाजशस्त्रानिगृहीता
युधः सन् हेअर्जुन जपापवासाभिषवैः स्वाध्यायानशनस्नानैर्मुनीनामाचारसमाचरानुतिष्ठ २८ क्षेत्रविशेषेतपःसिद्धिरित्याश
यनतांनिदर्शयंनाह कृष्यसइति यत्रशिलोच्चयगोत्रभिदइंद्रस्यपरसंनयप्रसायारोसुदुश्चराणितपांसिकरिष्यसचारुशि
लोच्चयंरम्यशिखरंतंशिलोच्चयगिरिंइंद्रकीलं अद्रिमात्रगिरियावाचलंशैलशिलोच्चयाइत्यमरः लोमपगुत्वकायस्तः अनेनर
मेवास्य पुरः पादुर्भावादेषइतिनिर्देशाः क्षणांनेष्यतिप्रापयिष्यति २९ इतीति इतीत्थं महेंद्रसूनुमर्जुनंब्रुवाणोनाकृतेत्यर्थः
वर्तमानसामीप्येइतिभूतेवर्तमानवत्प्रत्ययस्तिरोधानस्याविलंबसूचनार्थः येनमहर्षिणाव्यासेनतिरोबभूवे तदर्थं भावकि
द् राजराजोयक्षराजः राजाप्रभोनृपेचेंद्रयक्षेक्षत्रियराजयोरितिविश्वः तस्यानुचरः पूर्वोक्तोयक्षस्यमुनेरादेशात्साक्षादिवप्र
दर्शमर्जुनाधिष्ठितस्थानमधितष्ठेप्राप्त इत्यर्थः स्थाश्चयभ्यासेनवाभ्यासेचितत्वं ३० कृतेति सपुण्यजनायस्तः कृतानतिः कृत
प्रणामः जातस्पृहो जातास्पृहाआकांक्षा यस्यसतथासन् व्याहृतः उक्तः सांत्ववादः प्रियवचनंयेनतस्मिन्नतिष्ठमार्जुनेसस्ती

अनेनयोगेनविकृष्यतेजानिजांपरस्मैपदवीमयच्छन् समाचराचारमुपात्तशास्त्रानपोप्रवासाभिषवैर्मुनीनां २८
कृष्यसेयत्रसुदुश्चराणि प्रसंनयंगोत्रभिदस्तपांसि शिलोच्चयंचारुशिलोच्चयंतमेषक्षणांनेष्यतिगुप्तकक्षो २९
इतिब्रुवाणंनमहेंद्रसूनुंमहर्षिणातेनतिरोबभूवे तंराजराजानुचरोस्यसाक्षात्प्रदेशमादेशादधिष्ठितो ३०
कृतानतिर्व्याहृतसांत्ववादे जातःस्पृहः पुण्यजनःसतिष्ठो इयायसख्याविवसंप्रसादं विश्वासयत्याशुसतांहियोगः ३१
अथोरुभासेवसुमेरुकुंजान्विहीयमानानुदयायतेन बृहद्द्युतीन्दुःखकृतात्मलाभतमःशनैःपाण्डुसुतान्प्रपेदे ३२

सुहृदीव अथमित्रंसखासुहृदित्यमरः संप्रसादंविश्रंभयियाथप्राप तथाहि सतांसाधूनांयोगः संगतिराशुविश्वासयति
विश्वसज्जनयति सामान्येनविशेषतमर्थंनरूपोर्थोनरंन्यासः ३१ अथेति अथोरुभासामूर्येणोदयायपुनरुद्भवाय
विहीयमानानित्यर्थः इतितमसः संकोचकारणोक्तिः सुमेरुकुंजानिव अचलसुमेरुशृंगकुंजानांसौवर्णत्वद्योतनार्थंतेना
र्जुनेनोदयायस्थेयेविहीयमानान् बृहद्द्युतीन्सौवर्णत्वाद्दीप्यमानानित्यर्थः इतितमसः संकोचकारणोक्तिः अनेकविधप
कारान्पूर्वंबहुशोषणद्वयस्यप्रयोजनमनुसंधेयं पाण्डुसुतान् चतुरइतिशेषः दुःखेनकृच्छ्रेणकृतउपार्जित आत्मलाभउत्प
त्तिर्यस्यतत्तथोक्तं तेषांविवेकिनांकथंचित्विलंबादयमित्यर्थः तमःशोकोंधकारश्च तमोंधकारस्वर्भानोतमः शोकगुणोत
रेइत्यभयत्रापिविश्वः शनैर्मंदंप्रपेदेतेषांविवेकिनांदीनमीतमिवेतिभावः अत्रतमः शब्दस्यश्लिष्टत्वात्श्लेषानुप्राणितयमुपमा ३२

असंशयेति असंशयमसंदिग्धं यथा तथा आलोचिते विचिन्तयन् कार्यं तेन ननु नो निरस्तः इति लघुतेहेतुः किं नु दुःखादाहत्वा
धास्यान्यतरस्यामिति निधानत्वं कार्यगौरवमालोच्य निरस्त इत्यर्थः तथापि प्रेम्णा भ्रातृवात्सल्येन कर्त्रा समानीय पुनराकृष्य विभ
ज्यमानः समशोकभागी क्रियमाणः तुल्येन प्रेम्णा तुल्यदुःखत्वं भवतीति भावः सपूर्वीक्रोडः स्वमेवातिभारोऽप्यतिभारभूतमपि दुः
खमित्यर्थः तन्मनोभिस्तेषां च तुर्णीपार्थो नोमनोभिस्तुल्या द्विभागादिवपूर्वा कालमकृता समविभागादिनेत्यर्थः वस्तुतस्तु विवे
कादेवेत्यर्थः वस्तुतस्तु विवेकादेवेति भावः पुनर्विभागग्रहणात् तस्य हेतुत्वे सार्थमनुवादादोषः लघुर्मनेमन्यानि यथा एकान्त
धाविभज्य बहुभिरुह्यमानो महानपि भारो लघुर्मन्यते तद्वदित्यर्थः ३३ अथ वं प्रेम्णा आकृष्यमाणमपि शोकं विवेकेन निर्जिगीषया
ह धैर्येणेति धैर्येणातपो निसर्गेणो निर्विकारचित्तत्वेन तथा मर्षेण्यासस्य प्रवर्तकस्येति शोषः विश्वास्य नृपाश्रयं यत्र वचनं तत्
र्थः अरातिप्रभवादरातिहेतुकात् तीव्रादुः सहान्मन्योः क्रोधाध्यातस्तथा चार्जुनप्रभावपरिज्ञानाच्च निहत्वं तं विशेषणमुख
नाह मघोनः सुतर्जुनवीर्यं नलोकस्यादिनाथस्य पतिषधः विद्वत्सु ज्ञातवत्सु तिथावत् विदेः ज्ञातुर्वसुरिति वकल्पिको वस्वादे

असंशयालोचितकार्यतुल्यः प्रेम्णासमानीय विभज्यमानः तुल्याद्विभागादिवतन्मुनोभिः दुःखातिभारोऽपि लघुर्समेने ३३
धैर्येण विश्वास्यतयामर्षेणो दारातिप्रभवाच्च मन्योः शौर्यं च विद्वत्सु सुतं मघोनः सतेषु नस्थानमवाप शोकः ३४
तानूरुधाम्नश्चतुरो पितृंश्च विहाय यामानिवनामरस्य एकोऽधभूतं तदगामकृष्णा विभावरी ध्वांतमिव प्रवेदे ३५
तुषारलेखाकुलितोत्पलाभे पर्यश्रुणी मंगलभंगभीरुः अगूढभावापि विलोकनेषा नलोचनं मीलयितुं विषेहे ३६
अकृत्रिमप्रेमरसाभिरामरामार्पितदृष्टिविलोभितं मनः प्रसादांजलिनापि कामं जयाहरामार्पितपाथयं पथि
ज्ञः तयुपार्थे पुरशोकः स्थानेऽस्तिनावापनवाप ३७ नानिति तत्पार्थत्यागवद्धर्मसुखं शर्मज्ञातसुखानि चेत्यमरः तद्धि सध
मशर्मदुःखनिजितिनभूसमासः भूरिधाम्नस्तेजस्विन इतिहानिहेतुत्वात् किं चतुरस्रानार्थान्नामरस्यभूरिधाम्नश्चतुरोवामात्र
हरानिवविहायत्वा एकोऽधभूतमेकराशिभूतं सत् श्रेण्यादयः कुनारिभिरित्यर्थं कर्म धारयः श्रेण्यादिराकृतिगणइतिगा
कृतानः कृष्णा विभावरी कृष्णपक्षरात्री ध्वांतमिव कृष्णां द्रौपदीं वेपदे प्राप ३५ तुषारेति साश्रोपदी विलोकनेऽर्जुनाः वलोकने
गूढभावागूढभिप्रायापि स्फुराभिलाषिणीतियावत् भावोल्लीलाक्रिया वहभूत्यभिप्राय जंतुष्विति विजयंति मंगलभंगभीरुर्म
गलहानेर्भीतासतीपर्यश्रुणीपरिगतानश्रुकणाश्रुकणाद्दृतइत्यर्थः अतएव तुषारलेखाकुलितोत्पलाभे हिमबिंदुसहितेंदीवरसंनि
भेइत्युपमालंकारः लोचनं निमीलयितुं न विषेहे न सहे शोकेऽश्रुणी दृशावरकं चेति पानस्यामंगलत्वं निवर्तकं निमीलन

नंसानवकारेत्यर्थः ३६ अकृत्रिमेति इंद्रसूनुरर्जुनः क्रियया निहतः कृत्रिमः द्वितः नक्रिरिति क्रिः कर्मे क्रियमिति मंक्ष्यया त
ध्वितः प्रेमरसः कृत्रिमप्रेमरसेनाभिरामं अन्यत्र प्रेमरसेन मधुरादिनाभिरामं रामयारमण्यार्पितं दृष्टिविलोभयति इति दृष्टि
विलोभितदृष्टि प्रियमित्यर्थः दृष्टेर्दर्शनं नपुंसकभावक्तः मनः प्रसादः प्रसन्नमन इत्यर्थः सांजलिरित्यपमितसमासः तेनमव
: प्रसादांजलिनापि साकपाथयं शबलमिव पथ्यनिथिवमति स्वपथदेन मिकाममतिज्ञायेन जयाहरामार्पितपाथयं पथि
क्षेमायभवतीत्यागमः ३७ धैर्येति वन्यहिषेनवन्यपशुणा सुखबलवद्यानार्थं निदाघसिंधुग्रीष्मनदीवन्निदाघग्रहणादौर्ब
ल्यद्योतनार्थं धैर्याभ्यां ज्ञानकर्त्रीहतप्रसादाद्दाभगमिनेत्यर्थः राजपुत्रीसत्रियसुतादुपदीभनः क्षात्रयुक्तमवस्थतीति
भावः निरुध्यवाष्पोदयं संरुध्यरोदनं संनकराठ हीनकराठस्वभथनयारुभयोः कृतवद्भ्रीत्याक्रिया विशेषणयोर्विशेषणसमा
सः कृष्णत्वयचिहितिवस्यमाणमुवाच ३८ मग्नामिति पंकभूतेपंकोपमिते भूतस्मादोपिज्ञाचादो न्यायसत्योपमानयोरिति

धैर्यावसादे नहतप्रसादावन्यहिषेनेव निदाघसिंधुः निरुध्यवाष्पोदयसंनकंठमुवाच कृष्णा हिनिरानपुत्री ३८
मग्नां हिषच्छ्रमनिकंपभूतेसंभावनां भूतिमिवोधरिष्यन् आधिद्विषामातपसांप्रसिध्यैरस्मद्विनामाभृशमुन्मनीभूः ३९
यज्ञाधिगंतुं सुखलिप्सयावामनुष्यसंख्यावनिवर्तनुवा निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकांकमुपेतिनिधिः ४०
लोकं विधाता मितितस्यगोप्तुं सत्रस्थमुष्मन्नवसुनेवमाज्ञः नेत्रस्विनायाविनयकृत्तनिर्ग्रं प्रियं प्राणमिवमानं ४१

विश्वः द्विषच्छ्रमनिशत्रुकृपटे मग्नांउरुध्यरामीत्यर्थः संभावनांयोग्यतांगौरवमितियावत् भूतिसंपदमिव भूतिर्मस्मानिसंपदी
त्यमरः उध्यरिष्यन्उध्यारकस्त्वमेवमिशेषः व्याधिद्विषाउःखच्छिदांतपसामाप्रसिध्यः सम्यक्सिध्यिपर्यंतमस्मद्विनाअस्मा
भिर्विनेत्यर्थः पृथग्विनेत्यादिनाविकल्पात्सप्तमीमृशोमाउन्मनीभूः अत्यद्विरहात् उर्मनाभूरित्यर्थः दौर्मनस्यस्यतपः परि
पंथित्वादितिभावः मांगीत्यानीरर्थेलुङ्नभाव्योगेइत्यडागमश्चतिषेध अनुन्मनाउन्मनाः संपद्यमानउन्मनी अभूतउद्भवक्रिः
अरुन्मनस्त्वमुत्तेतारहोरजसांसलापश्चतिसुकाल्लापः उरस्यवाविनीकारः ३९ अथानोत्कव्यदार्थार्थं तस्यसर्वार्थसि
ध्यिनिदानवत्वमाह यज्ञइति यज्ञाधिगंतुं कीर्तिलब्धुमित्यर्थः सुखस्यलिप्सयाउध्यमिलयावामनुष्यसंख्यामनुष्यगणना
मितिवर्तितुमतिक्रमितुंभमानुषं कर्मकर्तुमिवत्यर्थः अभियोगभाजामभिनिवेशवतामनुत्सुकानामउर्मनायमानानामि
त्यर्थः सिध्यः पूर्वोक्तयज्ञाः सुखायर्थसिध्यिः समुत्सुकवानुरक्तकांतेवांकमतिक्रमुपेति तस्माद्दस्मद्विरहदुःखमातपः सिध्यः
साढव्यमितिभावः ४० अथास्यमनुद्वीपनद्वारा तपः प्रवृत्तिं प्रथयितुमरिनिकारं तावच्चतुर्भिरुद्धादयति लोकमिति (

विधात्रा ब्रह्मणा लोकं गोसंविहीनस्य सहस्रस्य क्षत्रियजातेः संबंधिजयनशीलं जेतृ नदेवजेवं जेतृशब्दान्तं नाम्नि ज्ञादिभ्य
श्चेति स्वार्थे णप्रत्ययः ओजो बलदीप्तिर्वा ओजा बलेन दीप्तो वेति विग्रहः तदेव वसुधनं इति रूपकालंकारः मुष्णन्नपहरन् भरि
निकृतस्य कृतः शाचेन जडतिभावः किंच विजयैकवृत्तेर्विजयैकजीविनायाः क्षत्रियस्य विजितव्यमिति स्मरणादिति भीषः वृ
त्तिवर्तनजीवने इत्यमरः तेजस्विनायाः तेजस्विनामित्यर्थः अभिमानमहंकारं निघ्नन्खंडयन् तेजस्विनां प्राणहानिभयाद्वा
निरिति भावः ४१ अधिक्षेपाय सहनं तेजः प्राणात्ययेऽपि न त्याज्यमिति व्रीडति पुनश्चश्वासजनोपनीतश्रावित इत्यर्थः तथा
पि सन्नाय्य सहित्वा संभावितबुध्येति भावः व्रीडानमेकं गुप्तिनवृत्तांतश्रवणादिति भावः नृपैर्दूतांतरैः कृष्णेन प्रपन्नः प्रा
प्तः आप्तोक्तत्वात्कथंचिद्विश्वस्त इत्यर्थः यः शृण्वतामपि दुःखे सेकिमुतानुभवतामिति भावः इत्येषा पूर्वेषाव्याख्या अन्यथा
पि व्याख्यायते आप्तजनोपनीतः ज्ञातिकृतः संशय्य कथमिदमन्याय्यमुपस्थितमिति विचार्य व्रीडानमेकं गुप्तिनकर्मदर्शना
दिति भावः नृपैः सभासद्भिः कृष्णेन पार्थेनोगीकृतः गोत्रकलहेषु मध्यस्थेन कृतामित्यभिनिबुध्याउपस्थितइत्यर्थः पक्षद्वयपि

व्रीडाननेराप्तजनोपनीतः संशय्य कृष्णेन नृपैः प्रपन्नः वितानभूतं विनतं पृथिव्यां यशः समूहनिवहिश्चिकीर्षे ४२
वीर्यावदानेषु कृतावमर्षस्तन्वन्नभूतामिषसंपतीनां कुर्वन्नयामक्षयमायतीनामकैर्विधामन्ह इवाव्रजाम्यः ४३
प्रसह्ययोस्तासुपरैः प्रयुक्तैः स्मर्तुं न शक्यः किमुताधिकर्तुं नयीकरिष्यत्कपशब्ददाहस्तत्रिनामहृदयन्निकारः ४४

प्रपन्नइत्यत्राप्तजनोपनीतस्यपदार्थभूतस्य विशेषणगत्याहेतुत्वाभ्याकाव्यलिंगमलंकारः पृथिव्यां वितानभूतमुच्छ्रितं तुल्यंसु
कृष्णा दारुते भूतप्रापंवनीते समे विषु अस्त्रीवितानमुच्छ्रितं इत्यमरः दिग्विकीर्णं दिगंतव्यापि वितानमपि दिग्यंतव्यापि
भावः वितनं पथितं यशः समूहनिवसंकोचवान्निवेत्यन्वक्षाभरानिपरिभूतस्य कृतः कीर्तिरिति भावः ४२ वीर्यानि पुनश्च
वीर्याण्येवावदानानि तेषु कृता वर्षः कृता स्कंदनः पुराकृतपुराकृतानि पूर्वकृतानि पूर्वकृतानि इत्यर्थः अवदानकर्मवृत्तमित्यमरः अ
तएवसंपतीसंख्याति प्रतीतं पथितं ख्यातं विनविज्ञातं विश्रुतं इत्यमरः अभूतावि धमानामिवत्यन्वक्षा सतोप्यसत्वमुत्व
क्षते तन्वन्कुर्वन् पुनश्चाकोचशोषारिनांतोकैर्विधामिवायतीनामुत्तरकालानां त्रयामक्षयं दैर्घ्यं नाशं कुर्वन् इति ख्याति पू
र्वमुपमा आरिनिकृतस्य कृतश्चिरावस्थानमिति भावः ४३ प्रसह्य तिपुनश्चपरैः शत्रुभिरस्माभिः प्रसह्य प्रयुक्तैः आचरितोयोनि
कारः परिभवः केशाकर्षणरूपः स्मर्तुं न शक्यः अधिकर्तुमनुभवितुं किमुत यस्यास्मरणमपि दुःसहमनुभवस्तु दुःसह
मिति किमु वक्तव्यमित्यर्थः सनिकारस्तद्विनाव याविना पृथविनेत्यादिनापंचमीभाजः सन् कृतश्रुदभि भूतासुराणां चक्रारदुवतद्वि
रहदुःखात् पुनर्नयीकरिष्यतीत्यर्थः उपरुध्यतेत्यापि रुध्यमिति भावः दुःखलभते शोषपदार्थः महृदयन्नयीकरिष्यतिभाजः कृ
रिष्यतिवणमिवेति भावः दुःखितस्य पुनर्दुःखापचयः शोषपदार्थमपि दुःखं तु पुनरुद्वारयतीत्यर्थः अत्र शोषारिविशेषणसामानाधिक
पत्रस्तुनार्थ प्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ४४

पुनः प्रकारांतरेणान्यमुद्दीपयति प्रासइत्यादिभिः स्त्रीभिः तत्रवक्ष्यमाणप्रत्यभिज्ञानहेतुभिर्धनंजयं विशिनष्टि अभि
मानस्य व्यसनात्भ्रंशात् व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजे कोपन इत्यमरः दंतव्यसनाद्दंतभंगाद्दंतो वासस्य विकारवैरूप्यं
प्राप्तः अतोनप्रत्यभिज्ञायतइतिभावः एवमुत्तरत्राप्यनुसंधेयं पुनश्चद्विषन् प्रतापेन शत्रुतेजसां तरितं तिरस्कृतं उत्कृते
जः प्रतापो यस्य सतथोक्तः अतएव शरद्घनाकीर्णः शरन्मेघच्छन्नोन्हआदिः प्रत्यूषइवास्थितः नहदेवाप्रत्यभिज्ञायमान
इत्यर्थः मध्यान्हस्तुमेघावरणेपि कथंचित् प्रत्यभिज्ञायतएवेत्याशयेनोक्तमादिरिति ४५ सव्रीडमिति पुनश्चमिः क्रियत्वा
दर्थक्रियाशून्यत्वात्सव्रीडमंदैरिवसव्रीडैरतएवमंदैरपटुभिरिवस्थितैरित्यन्वेष्टा मूढाव्यापटुभिर्भाग्यादित्यमरः अ
स्त्रैरस्त्रार्थनावभासमानः नप्रकाशमानः पूर्वंतु नैवमिति भावः किंतु यशःक्षयाध्वनोः क्षीणजलार्णवाभस्तद्वाभस्तत
दस्त्रमन्यमाकारमभिपंनः प्राप्तइवास्थितइवत्यन्वेष्टा तस्य क्षीणजलार्णवाभइत्यपमा संदृष्टिः ४६ उः शासनेति पु
नश्चउः शासनस्य कर्तुराकर्षआकर्षणं सएवरज्जोर्धूलिः मालिन्यस्तुल्यादिति भावः तेन विकीर्णा विक्षिप्तरतएव विनाथो

प्राप्तोभिमानव्यसनाद्दसत्वं दंतीवदंतव्यसनाद्विकारं द्विषन्प्रतापातरितोरुतेजाः शरद्घनाकीर्णइवादिरन्हः ४५
सव्रीडमंदैरिवनिःक्रियत्वान्नात्यर्थमस्त्रैरवभासमानः यशःक्षयः क्षीणजलार्णवाभस्त्वमन्यमाकारमिवाभिपंनः ४६
उः शासनाकर्षरजोविकीर्णैरभिर्विनाथैरिवभाग्यनाथैः कृतौ कदर्थीकृतवीरसारः क्षिप्तएवाभिपनंजयस्त्वं ४७
विशेषकं सक्षत्रियस्त्राणसहः सतायस्तत्कार्मुकं कर्मसुयस्यशक्तिः वहंद्वयीयद्यफलेर्थजातेकृत्यसंस्कारदनामिवाक्षि

वस्थितेत्यन्वेष्टा अन्यथा कथमिदं उद्दर्शेति भावः किंतु भाग्यनाथैः देवमात्रशरणैः अन्यथास्वरूपमपि लुप्यतेति भावः ए
भिः परिदृश्यमानैरसंशयमिति रिति भावः कैरोः शिरःकृतैः कुत्सितार्थैर्वस्तुकदर्थैः अर्थाभिधेयैरेवस्तुप्रयोजनैरिति नि
त्यमरः कोः कुत्सितपुरुषेवेति कुत्सितशब्दस्य कादादेशः कदर्थकृतौ वीर्यसारौ शौर्यबले यस्यसतथोक्तः इत्यंपू
र्वविलक्षणस्त्वं सएवपनंजयोसिकश्चित् कश्चित्क्षमप्रवेदन इत्यमरः सएवचेतनेवमस्मानुपक्षसइतिभावः अथाप्युप
क्षणे दोषमाह सइति क्षतात्त्रायतइतिसत्रं क्षत्रियकुलं सुपीति योगविभागात्कप्रत्ययः पृषोदरादित्वात्पूर्वपदस्याका
रलोपः अथवासदिति क्विबंतोपपदात्कप्रत्ययः एवंस्थितेवाव्ययार्थः कथ्यतेयः सतांसाधूनां सहन इतिसहः पचाद्यच्
यः त्राणस्यसहस्त्राणसहोरक्षणक्षमः सएवक्षत्रियशब्दवाच्यः तथायस्य कार्मुकस्य कर्मसुरणक्रियासुशक्तिः अस्ती
तिशेषः तदेवकार्मुकशब्दवाच्यं अत्रचेतोशरोमुख्यो नान्यवेत्यर्थः एवंस्थितद्वयीद्विविधा मुक्तिद्वाविमौसत्रियकार्मुकज
द्वावित्यर्थः अफलेपूर्वोक्तोपमवार्थशून्यइत्यर्थः अर्थजाते साभिधेयसामान्ये जातिमात्रइत्यर्थः जातेजात्यारजन्मासि

[illegible] विश्वः वहन् वर्तयन् संस्कारस्तामव्युत्पन्नितृपितामिव करोतीत्यर्थः तस्मात् मम समुद्रक्षणनोक्तदोषादात्मानं मोचयस्व
त्यर्थः ४८ अथ त्वद्गुणा अपि नो ज्ञीवयन्तीत्याह वीतेति हे पार्थ वीतो जनो निष्प्रभासनिधिमात्रशेषाः सन्नामात्रावशिष्टः
भवत्कृतं भवता कर्तव्यमाणा आशा सायामृतवच्चेति भूतवत्येत्यर्थः भूतिमभ्युदयमपक्षमाणास्त्वदीयागुणाः समानदुःखास
मदुःखभागदुःखनोस्माकं सरूपतां वीतो जनस्त्वादि साधर्म्यं भजन्तइत्यपमानो नो चसमानदुःखा इवत्यत्वत्वं सया वीतो जनस्त्वादिसा
धर्म्यं भजन्तइत्यपमानो नो चसमानदुःखा इवत्यत्वत्वं सया वीतो जनस्त्वादिसंभावितकयानुपाणितेत्यनुसंधेयं ४९ तथापि ममच
कार्यभारइत्यत आह आक्षिप्यति प्रमादात्प्रज्ञाहानित्वान्नतु दौर्बल्यादिति भावः रिपुरिराक्षिप्यमाणामधिक्षिप्यमाणाम
तएव प्रमादोन्लोगगीतः यद्वा माहिगजानागाइतिवेनयंती आलूनसरमाक्षिप्तकसरं सटानटाकेसरयोरिति विश्वः मृगे
द्रसिंहनिवस्तितं त्वामियं धुः कार्यभारस्तिग्मरश्मिं सूर्यं दीप्त्यादिवश्रीरिव योग्यतयानिर्वोढुकनयत्यर्थः अधिरूढा आरूढवती
कर्तारिक्तः त्वदधीनत्यर्थः ५० पूर्वं निश्चयवसायस्य सहसक्रियइत्यादिना दोषउक्तः संप्रति निश्चयवसायिनो गुणमाह करोतीति यत्पु

वीतो जनः संनिधिमात्रशेषा भवत्कृतां भूतिमपक्षमाणाः समानदुःखाइव नस्त्वदीयाः सरूपतां पार्थगुणा भजन्ते ४९
आक्षिप्यमाणा रिपुभिः प्रमादान्नागरिवाल्लूनसटं मृगेंद्रं त्वां धुरियं योग्यतयाधिरूढा दीप्त्यादिवश्रीरिव तिग्मरश्मिं ५०
करोति यः सर्वजनातिरिक्तसंभावनामर्थवतीं क्रियाभिः संसत्कृतानां पुरुषाधिकारैः पूर्णीतसंख्यां ५१
प्रियेषु यः पार्थिवनोपपत्तेर्विचिंत्यमानः कुमतिर्विचेतः तवप्रयातस्य नयायतेषां क्रियादधानां मघवाविघातम् ५२

मानशब्दजनादितरजनादितिरिक्ता अधिकाः सर्वातिशायिनीमित्यर्थः संभावनीयाप्तक्रियाभिस्तदितरार्थवतीं सफलं करोति
नंपुमांसंसत्ससभासु सभासमिति संपदइत्यमरः पुरुषाधिकारैर्योग्यपुरुषगणानां प्रस्तावे नाते सतिपूर्वं तेनेतिपूरणी
संख्यादित्यादिसंख्यानसमुपेतिनगच्छति आद्वितीयाभवतीत्यर्थः तस्मादसाधारणलाभायतवापिमहानुत्साहआरब्धइ
तिभावः ५१ अथद्वाभ्यां सुलभविषयस्य प्रार्थितस्यार्जनस्यकर्तव्यमुपदिशति प्रियेष्विति हे पार्थ प्रियेष्वस्मासु विषयेषु
पपत्तेः कारणाद्विनर्वा विचिंत्यमानेरकस्मादेवाशंक्यमानेर्यरधश्चतः कुमतेदमेतिजयाभयप्रयातस्यतवमघवंधिनातेषाम
पानां व्यसनानां दुःखेनाव्यसनेष्वघमित्यमरः मघवाइंद्रः यास्माभिरुपास्यत इतिभावः विघातनिवारणं क्रियात् करो
तु आक्षिपिलिंङ् तस्मादस्माचिंतयानचेतः खेदयितव्यं नयार्थिनातवमा अन्यथातदसंभवादितिभावः ५२ ॥

भागाइति असंबाधोसंकटविनइत्यर्थः संकटं नातुसंबाधइत्यमरः शिवोनिर्बाधः द्वयोरन्यतस्यैरं विशाप्यत्वाविवृद्धायांविश
पणसमासः अस्मिन्नसंबाधशिवेपि दुःखिरायचिरंसएकचरः एकोवसंप्रमादेदौर्बल्यं भागाः दृणोगातुंडीतिगादेशः ननुनिः
स्पृहस्यममाकिंचित्करः प्रमादमितिवाच्यमित्याशंक्याह मात्सर्यति मत्सरएवमात्सर्यं हेयः रागः स्नेहः तान्यांद्वयहतात्मनोराग
द्वेषदूषितस्वभावानां मानसानि मनांसिसाधुषु संजनयंअपि विषयस्यस्वलंनि कुर्वंति अत्रप्रमादनिषेधलब्धाप्रमादरूपका
रणोनार्थप्राप्तिरूपकार्यस्यव्यतिरेककारणासमर्थनाद्धर्मेणकार्यकारणासमर्थनरूपार्थांतरन्यासः ५३ निगमयति तदि
ति तत्तस्मात्कारणात् आरुरुक्षोः प्रमहर्षवर्धनं कुर्वन्नतपस्यन्नित्यर्थः नास्माकंमनोरथान् सफलीकुरुष्व अरिनिर्यातनानास्मान्
प्रतिष्ठापयत्यर्थः प्रार्थनायोलाह किंचकृतार्थकृतकृत्यं प्रत्यागतमेकवात्वामाहितीयायाइतिवादेशः स्तनयोरुपरीव्यइति
स्तनोपरीं सप्तम्यांनोपरीउरुध्वकर्षइतिणमुल् परिरब्धुकामायस्याः सापरिरब्धुकामास्मि आलिंगितमिच्छामीत्यर्थः तु
कामयमनसोरपीतिमकारलोपः आकार्यमिष्यः प्रमादादालिंगनमपिनपीतिमितिभावः ५४ उदीरितामिति सार्द्धनः इती

मागश्चिरायैकचरः प्रमादेवसंनसंबाधशिवेपिरेशो मात्सर्यरागोपहतात्मनांहि सत्वलंनिसाधुष्वपिमानमानि ५३
तदारुरुक्षुर्वर्धनमहर्षमनारथानः सफलीकुरुष्व प्रत्यागतंत्वामिकृतार्थमेवस्तनोपरीउपरिरब्धुकामा ५४
उदीरितोत्वामितियाज्ञसेन्या नवीकृताद्वाहितविप्रकारां आमाप्यवाचंसभृशांदिदीपकाष्ठामुदीक्षामितिगर्गशिष्यं ५५
अथाभिपश्यन्निवविद्विषः पुरः पुराधिमारापितहतिसंहतिं वभाभ्योगपिवपुः समीक्षयांगतनिकृत्तमत्रइवाभिचारिका ५६

त्यं यज्ञसेनस्यापत्येन स्त्रियाद्रौपाद्याउदीरितामुक्तो नवीकृतः पुनरुद्घाटनं प्रत्यायितमतएवउद्वाहितामनमिनिधापित
श्चविप्रकारः परिभवोययासांतांवाचमामाप्याकर्ण्यत्यर्थः उदीचीकाष्ठांदिशं दिशस्तुकाष्ठाआशाहरिताश्चताइत्यमरः
निगमाभिरिवभृशांदिदीपेजज्वालचुकोपेत्यर्थः ५५ अथेति अथविद्विषः शत्रून् पुराभिपश्यन्निवरश्च + [illegible] तः तथापुराध
साधोम्येनारोपितासंघसमाहिताहतिसंहतिरायुधकलापोयस्यसतथाक्तः हविर्ज्वालाकुरायुध इतिवेनयंती [illegible]
रम्यः सौम्यः संनपिअभिचारः परहिंसाप्रयोजनंयस्याः साआभिचारिकी तद्स्यप्रयोजनमितिठक् तांक्रियांगतः अभि
चारकर्मणिनियुक्तइत्यर्थः मंत्रइवरम्यः प्रकृत्यारमणीयः भीषयतइति भीषणोनपादिलानल्युप्रत्ययः वपुर्वभारप्रशा
तामंत्राप्रयोगभेदादिवसोप्यवस्थाभेदाद्भीषणोबभूवेत्यर्थः ॥ ५६ ॥

101
1984

उक्तमायुधारोपणविरुद्धत्वस्थानमाह त्रिभिः अविलंघ्येति त्रयाणां अविलंघ्यसमनिकृष्टणीयं विकर्षणं यस्य तत् अमोघकर्षणमित्यर्थः किंच प्रथितज्यारवं कर्मकार्मुकं अगताचरिदृष्टिगोचरं त्रिनतमिस्त्रिंशायुनोमहद्बुधी ५७ यत्रासवतिगदयन्मुहुर्महसागोत्रभिदायुधप्रसतीः अवचवसरत्नमुद्दहन्ज्वलितन्यातिरिवातराहिवः ५८ अलकाधिपभृत्यदृष्टिनं शिवमुखरवर्त्मसंप्रयात हृदयानिसमाविवेशसक्षणमुद्दाप्यहेतपोभृतां ५९ त्रिभिर्विशेषकं अनुनगुरथदिव्यदुंदुभिध्वान माज्ञाः सुरकुसुमनिपातेर्व्याप्तिलक्ष्मीर्वितेन प्रियमिवकथयिष्यन्नालिलिंगस्फुरंतीं भुवमनिभृतवक्षावीचिवाहः पयोधिः ६० प्रयातप्रयच्छमानः क्षणमुद्दाप्यदृशां वियोगदुःखासाधुनेत्राणांतपोभृतां हृतवननिवासिनांतपस्विनांहृदयानिसमाविवेशखेदयामासत्यर्थः संपूर्वस्य विशोतः खेदार्थत्वमवसेयं ५९ अनुनगुरिति अथाज्ञादिशः दिविभवैर्दिव्यैर्दिगादिभ्योयत दुंदुभिध्वानमनुजगुः दध्वनुः अनुगायतत्तद्व्याप्तिसुरकुसुमनिपातलक्ष्मीर्वितेन पुष्पवृष्टिश्चानिचित्यर्थः किंच अनिभृतानां चलाबुलायांकलेयावीचयस्ता एव बाहवो यस्य स तथोक्तः वलाकुलविकारयोरिति त्रायस्वतः पयोधिः स्फुरंतीं मुहुर्मुहुर्हर्षात् स्पंदमानां चभुवं प्रियमिव भावनारूपं कथयिष्यन्निव कथयितुमिवेत्यर्थः त्वदुत्थाय चेति चकारात् क्रियायाः क्रियायोत्पत्तिः आलिंगनं सर्वत्र देवकार्यप्रवृत्तत्वादस्यतिभावः अत्रविशेषणमात्रसंपादप्रस्तुतस्य गम्यत्वात्समासोक्तिरलंकारः तत्रचाप्रकृतयोर्भूमिसमुद्रयोः प्रतिपंनाभ्यांनायकाभ्यांभद्रलक्षणातिशायोक्तिरुपचारादालिंगनाक्रियेतिरहस्यं एवमतिशयोक्त्यनुप्राणितासमासोक्तिः विकथनात् स्नेहवद्भक्तीचयतितद्गंभावभजनतदुत्कर्षभयोर्गोगिभावेनसंकारइतिविवेचनीयात ६० इतीश्रीमहापाध्याय कोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांतृतीयः सर्गः ३

ततइति ततः वरुणानानंतरंजनप्रियः सार्जुनः कहलसः मेखलाडुबत्कपमितसमाख्यः अन्यत्रकलहंसाडुबतीइति विशेषणमासः कुजनीकलहंहंसमेखलायस्यास्सो महपार्जुनवर्तनइति सपाकानिसस्यानित सस्यराशितः संपादितः पाराडुतवगुणोयस्यास्सो भुवमासादितंयोवनोप्रियामिवोपजनंजनसमीपे न्यत्रसरवीसमस्तसमीपार्थव्ययीभावः उपासमादोपगतवानुपमालंकारः १ विनम्रेति सार्जुनः विनम्रशालिनीः प्रसवावघशालिफलस्तामशोभिनीरयनपंकाः निःपंकाः ससरोरुहाष्वम्भोसियासुनाल थाकाः उपायनीभूताभर्जुनं प्रत्यर्घहारीभूताः शरदुपाश्रियः पूर्वार्जुनशारध्वमेसंपदः यासुनाः उपसीमयामसीमासुविभ त्यर्थव्ययीभावः संभासानविधरनित्यत्वादनश्चेति समासानोनभवति कचिनुपसंख्यानं ठिनवपुषांदुर्गमेयामसीमिइत्या दिनपुंसक त्रयोगदर्शीनांनपुंसकादन्यतरस्यामितिविकल्पात्सा फरिस्याकुः ब्रह्मशीरकत्रिमामुवः ज्ञानपदस्यादिनाभर्जुनविमा र्थंडीप पश्यन्ननंद अत्रशारदुणपुनादास्यनारोप्यमाणस्यापायनस्यपरुत नंदनक्रियापयोगात्सापिणामालंकारः २ निर्ग

ततःसकुजालकलहंसमेखलोसपाकुसस्याहितपांडुनागुणां उपासमादोपजनंजनप्रियःप्रियामिवासादितयावनीभवं १
विनम्रशालिप्रसवावघशालिनीरयनपंकाःससरोरुहांभसः ननंदपश्यन्नुपसीमसस्फुलीनाकुयायनीभूतशिशाडुपाश्रयः २
निरीक्ष्यमाणाडुचिस्मयाकुलैःसराभिरुन्मीलितपद्मलोचनैः हृतप्रियाहृद्विलासस्यविभ्रमानास्यजङ्गशाफरीविवृत्तयः ३
नुतोपपश्यन्कलमस्यसोधिकंसवारिनवारिणीरामणीयकं सुदुर्लभानाहनिकोभिनंदितुंपकर्षलक्ष्मीमनुरूपसंगम ४

क्ष्यमाणाइति विस्मयाकुलैराश्चर्यरसाविष्टैरतएवोन्मीलितानिप्रस्फुरितानिपद्मान्येवलोचनानियेषांतैःसराभिर्निरीक्ष्यमाणाडुचिताः हृतःप्रियाहृद्विलासानांविभ्रमःशोभायाभिलाषस्तथोक्ताडुनिमनोहरणत्वहेतुः विभ्रमःसंज्ञायांशोभायांचेतिव जयंती शाफरीविवृत्तयोमत्स्यीस्फुरितान्यस्यार्जुनस्यमनोजङ्गः ३ नुतोपपश्यन्नर्जुनः सवारिजेवारिणिकलमस्यशालिवि शेषस्य शालयःकलमाधान्यश्चषष्टिकाद्याश्चपुंसमीत्यमरः रमणीयस्यभावरामणीयकं यापधाडुरूपानमाडुत्र नसस्यंन धिकंनुतोष अनुरूपसंगमत्वादिनिभावः तथाहि सुदुर्लभनुरूपसंगमयाग्यसमागमलब्धसतीतिविशेषः प्रकर्षलक्ष्मी योग्यसमागमनिमित्तामुत्कर्षसंपदमभिनंदितुंकानार्हतिसर्वोप्यभिनंदतिसामान्यनविशेषणसमर्थनरूपार्थांतरा न्यासः ४ नुनादेति आविःकृतावकटीकृताफेनमंतनियंस्यतेतथाकृतं भवामः किंजलकिंभिदःकुसरापगमोस्यतेतथो कं कुतः उच्चकरुच्चकं यथानथाविचलेन लुटितेनपादीनेन मस्यविशेषापराहतेतडिते सहस्वदुःपादीनइत्यमरः प यः कर्दनस्यार्जुनस्यखलपक्षिणोगतंतद्गोचरमित्यर्थः भवनिश्चयान्तरसंदेहालंकारः १ वितर्कसंशयनुनादचिद्द पा

ढ़ानपराहत्या किंजल्कापायेन जलदर्शनात् रूलपश्चिमनीरांकानि वृत्तयर्थः अत्रनिश्चयोत्तरसंदेहालंकारः ५ कृतेति सार्द्धेनः
शिथिलत्वमायतीगच्छताहिनदिनक्षीयमाणेनत्यर्थः अतएवशनैः शनैः शांतरयेणा अन्यथा निरंतरानुदयादितिभावः वारिणा
कृताः उर्मयः तरंगाएवतरंगाराजयायस्यतत्तथाक्तं तरंगाअस्यसंनानास्तरंगितंभंगितं तदस्यसंजातमितिहृतच्छामंडकुलं
तद्वद्विपाराद्शब्दमिल्कपमालंकारः समुद्रयोषितांनदीनांसिकताश्चासीतिसिकतेपुलिनेसिकतानांकरा ध्यांचत्यण प्रत्ययः
तयाश्रितंतत्पुलिनंसिकतंसिकतामयमित्यमरः निरीक्ष्यरमतुतोष ६ ततस्त्रिभिः शालिगौरीवर्णायतिमनोरमामितिअणुना
सूक्ष्मेण कसरेणुकिंजल्कैः किंजल्कः केसरास्त्रियामित्यमरः योरेणुः परागस्तेनालंकृतमतएवमनोरमयतीतिमनोरमकर्मण्य
णीत्यण भ्रुवोरंतरंप्रापितंभ्रूमध्यनिवेशितंबंधुजीवकं बंधूकजीवकंबंधुकजीवकमित्यमरः तयोरेणुः परागस्तेनालंकृतमतएवमनोरमं
नाम्नयालाक्षारागरक्तस्यअधरपल्लवस्यश्रियाशोभयासमानवंतीसमीकुर्वंतीमिवसाम्यपरीक्षांकुर्वंतीमिवत्यर्थः उत्प्रेक्षाल
कारः ७ नवेति महानिवेशः स्थानंययास्तामहानिवेशापीवरामित्यर्थः पायोधरापरिणतस्तनयोः समेतास्त्यर्थः अभितः परितःस

नुनादतस्यरूलपथिनीगतेवितकंमाविकृतकनसंतति अथाप्तकिंजल्कविशदमुच्चकैर्विवृत्तपार्श्वीनपराहतंपयः ५ कृ
तार्मिरस्त्रशिथिलत्वमायतानवैः शनैः शांतरयेणवारिणा निरीक्ष्यरमसमुद्रयोषितां तरंगितस्यापविषादसंतकं ६
मनोरमंप्रापितमंतरभ्रुवोरलंकृतंकेसरेणुनाणुना अलक्तकाभाधरपल्लवश्रियासमानयंतीमिवबंधुजीवकं ७
नवातपालाहितमाहितंमुकुर्मुहुर्निवेशापीवरपीनतः पयोधरैश्चकासयंतीमरविंदजंरजः परिश्रमभाः पुलकैस्तर्पता ८
कपालसंस्थापिविलोचनेक्षिया विभूषयंतीमवतंसकोत्पलं सुतेनपादाः कलमस्यगापिका निरीक्ष्यमेनाशरदः कृतार्थता ९

भयानिकथाहार्तप्रतियोगवद्दृश्यतइति द्वितीया मुकुराहितेनिःश्वसंनवातपालाहितेनबालातपतापयमरविंदजंरजः परागंस
र्पतापसरतापरिश्रमभाः पुलकैर्नखदाढ्वेनपुलकैर्नवकासयंतीशोभयंतीचकारतर्प्यतापछानरीरंजयंतीअलंकरमध्यलंकुर्व
तीतत्रापिपिकृतनतिभावः ८ कपालेति पुनः कपालसंस्थापि यदवतंसकोत्पलं कर्णोत्पलं तद्विलोचनक्षिया भूषयतीभाव
रूपा स्यापि आभरणमितिभावः कलमस्यगापायतीतिगापिकाशालिगौरीपुल्लप्रत्ययः निरीक्ष्यपरादाः सुतेनाकलमनशरदः
कृतार्थस्यभावः कृतार्थतासाफल्यं त्वतलागुणावचनस्यपुवद्भावात्कृत्यः मनोमानिमन्यतः कर्मणिलिट् शरदः स्वगुणसंप
द्सिद्धिनियोगलाभादितिभावः ० उपारताइति पश्चिमारात्रिमाचरादपारयंतः पतिंतुजवनगो तमत्कृकाश्चकुरवक्षणामुकुरगांगणाः प्रस्तुतपीवरा
धमः २० परीतमुक्तापजयंतयाश्रियानर्दनमुच्चःस्तनमिष्करादसं दर्दशुस्तं दधतंसचारदीमविचरंतमिवाधिपंगवाम् ११
विमुच्यमानेरपितस्यमंथरंगवांहिमानीविशदेकदंबकं शारदीनांवुरुहैनःकुतूहलंगालदुकूलनेघनेरिवाद्य १२
गतान्यशोनामरहजन्मनःकृतांगृहाश्रयंप्रेमवतांविभूतयः ददर्शगोपानुपधेनुपारवः कृतानुकारानिवणाभिरार्जवे १३
परिश्रमन्मूर्धजपंकपादकुलः स्मितादयादृष्टिनिदेनकेसरैः मुखैश्चलत्कुंडलरश्मिभिर्जितैर्नवातपामृष्टमराजवारुभिः १४

दंबकैः कर्तृभिः कदंबकसमूहश्चीफलपुष्पविशेषकइत्यमरः मंथरमंदं विमुच्यमानेरपिकिमुतानिमुच्यमानेरितिभावः पुलिन
कर्तृभिः शरन्नदीनांसंबंधीभिः शरद्ग्रहणंप्रावृड्निरस्यर्थतत्रपुलिनादीनांदर्शनादितिभावः पुलिनैः कर्तृभिर्गलद्दुकूलेर्नघनैरि
वतस्यार्द्धनस्य कुतूहलंकौतुकमाद्यंआहितं १२ गतानीति पांडवार्द्धनः पशूनांगवांसहजन्मयपानसहजन्मानःसादरानए
वबंधवस्तेषांभावस्तस्तानांगतान्यशःकुसादरभिमानवनइत्यर्थः गृहाश्रयगृहविषयप्रेमवन सुविभूतः वनेषुगृहाभिमानिनइ
त्यर्थः आर्जवाकृत्रेविषयत्वगाभिः पशुभिः कृतानुकारा तनुकृतावस्तितानिस्तस्तदा तनाविषया इत्यर्थः गोःपातीतिगो
पाः गोपालरीकाः ० भातानुपसर्गेकइति कप्रत्ययः तानुपधेनुधेनुसमीपे समीपार्थेव्ययीभावः ददर्शभत्रोत्प्रेक्षानुप्रा
णितेतिस्वभावोक्तिरलंकारः १३ अथचतुर्भिर्वसंतवर्णनंकोमाम्यनर्वर्णियति परिश्रमदिति मूर्धनाःयद्पदाइवकपालिनत
मासाः सरोजचारुभिरिक्षमानुसारात् परिश्रमद्भिश्चलद्भिर्मूर्धनपदपदराकुलानिनेः दंताः केसराइवेति पूर्ववत्समासः

105
1984

नद्विधायकेपूर्वापरादिसूत्रेपश्चिमशब्दग्रहणादतएवाह पूर्वकदेशत्यादिना समासांतोपिनस्यात्पूर्वापरादिसूत्रोक्तसमासांत
पयत्वादिनप्रकाशावर्थस्तु कदाशा समासंसमवाश्रित्य समासांतमाहतमृग्य गावश्चरंत्यत्रनिगा वरागवानिष्ठिलानं वनपश्चिमगा
पयत्वादिनप्रकाशावर्थस्तु कदाशा समासंसमवाश्रित्य समासांतमाहतमृग्य गावश्चरंत्यत्रनिगा वरागवानिष्ठिलानं वनपश्चिमगा
त्रायोगाचरस्तस्माद्पारताः सन्निवृत्ताः जवनगो भुवंपनिनुं धाविनुमपारयंतोशकुवंतः प्रस्तुतपीवरा धसावत्सस्मरणात्सव
नष्टीराः ऊधस्तुकूटावमायांनामित्यमरः ऊधासानिहितस्त्रीयरणकर्तव्यमितिनियमान्नारदाः उत्सकाःवत्सपृष्ठस्थिता गवा
गपास्तमर्द्धनमवसरणात्कृ ददर्शनिलालसंचक्रुः स्वर्गेपुपशुवाग्वज्रदिग्रत्रवृषिभूजले लसद्दृष्टास्त्रियांपुंसि गोरित्युभय
त्राप्यमरः अत्रस्वभावोक्तिरलंकारः स्वभावोक्तिरलंकारायथावद्वस्तुवर्णनमितिलक्षणात् २० परीतमिति सार्द्धनः उद्यापजयउ
क्षांतरभंगसति जयश्रियापरीतंवाहतमुच्चनंदनक्षितिनपुराधसमरुणसरिनंद्रारीरभवो शारदीपुष्पिमवयुवापचयंनृप
नगवामधिपंमहाक्षं सविग्रहंमूर्तिमंतं कायादहः कूटवपुसा शरीरवर्षीवियहइत्यमरः दर्शनेबहुलसा ददर्श २१ विमुच्यमा
नेरिति हिमानीविशदेहिमसंघातशुभ्रः हिमानीहिमसंहतिरित्यमरः इंदुवरुणेत्यादिनाडीष् तत्सनियोगाद्रानुगमश्च गवाक

विशेषकं उपारताःपश्चिमरात्रिमाचरादपारयंतः पतिंतुजवनगो तमत्कृकाश्चकुरवक्षणामुकुरगांगणाः प्रस्तुतपीवरा
धमः २० परीतमुक्तापजयंतयाश्रियानर्दनमुच्चःस्तनमिष्करादसं ददर्शपुष्पिं दधतंसचारदीमविचरंतमिवाधिपंगवाम् ११
विमुच्यमानेरपितस्यमंथरंगवांहिमानीविशदेकदंबकं शारदीनांवुरुहैनःकुतूहलंगालदुकूलनेघनेरिवाद्य १२
गतान्यशोनामरहजन्मनःकृतांगृहाश्रयंप्रेमवतांविभूतयः ददर्शगोपानुपधेनुपारवः कृतानुकारानिवणाभिरार्जवे १३
परिश्रमन्मूर्धजपंकपादकुलः स्मितादयादृष्टिनिदेनकेसरैः मुखैश्चलत्कुंडलरश्मिभिर्जितैर्नवातपामृष्टमराजवारुभिः १४

स्मिता दयनादर्शिताऽधरकाञ्चिताः दंतकसरायपांतस्तथोक्तैश्चलकुंडलरश्मिरंजितश्चंचलकनककर्णावतंसप्रभातुलिमरक्तत्व
नयातपाभृशंबालातपस्पृशं यत्सराजंतइत्यारुभिर्मुखैरुपलक्षिताः ९४ निबध्नति निबध्नतानुरुध्यतनिःश्वासनिकंपिताधरा
यासातास्तथोक्ताः अतएवप्रस्फुरितकपोलत्वाः प्रचलितकपोलत्वाइत्यर्थः कचित्संख्याशब्दस्यवृत्तिविषयत्वाभावात्समसपर्णादिवदि
तिकैय्यटः बलानाइवस्थिताः देवोदकपल्लवस्फुरणाख्यापिलोकसंभवाऽपमवचनात्प्रत्या किंचव्यपाटानिविपरीतानि पाश्चीनियपु
तः पाणिविहारहारिभिः पाणिविक्षेपमनोहरैः अंगहारागविक्षेपइत्यमरः विकर्षणमंथगुणकर्षणरपवर्तितत्रिकाः संचलित
नितंबाः यद्यपिपृथुनितंबाधरत्रिकमित्यमरस्तथाप्यत्रनितंबालस्यतनलक्ष्यादिनिभावः ९५ व्रजंति व्रजाजिरेषुगाधप्रागेषुभ
धिकरणाभ्यामसमर्थाः व्रजागाधाश्चबृहदश्चित्यमरः अंबुदनादशाकिनीर्गर्जितनमवतीरितिश्रीमिदलंकारः शिखंडिनांयाधितामयू
योषिकृदयामोम्याहिनिद्रायात् उन्मदयत्कुउन्मदीकुर्वत्कुतत्कुरातीतिष्पंतात्कृतप्रत्ययः मथांमंथनदंडानांवेगाग्रवमंथमंथानदंड
कइत्यमरः विवर्तनैः परिभ्रमणैः मुकुंदणुलघुकंपितविलिखभावाकिः कुंभपुकलशाषु मृदंगवमंथरैः पनदत्कुस्वनवत्कुस

निबध्नतिः श्वासविकंपिताधरालनाइवप्रस्फुरितकपोलवाः व्यपाटपार्श्वेरपवर्तितत्रिकाविकर्षणपाणिविहारहारिभिः ९५
व्रजाजिरेष्वंबुदनादशाकिनीः शिखंडिनामुन्मदयत्कुयोषितः मुकुंदणुलघुमथांविवर्तनैर्नदत्कुकुंभमृदंगमंथरैः ९६
समंथरावलितपीवरस्तनीः परिश्रमक्लांतविलोचनाचलाः निरीक्षितुंनापरराममल्लवीरभिन्नमुनाइवबारयाधिनः ९७
पपातपृथ्वीजहनाविनिस्तनांवृषापकृक्लांतिकसत्यसंपदः रथांगसीमंतिनसाइवकर्दमान्यमक्तसंपातपृथक्कृतान्यथः ९८

त्कइतिनाथसाम्याकिः भावलक्षणासमसीयं ९६ सइति मंथरमंदमावलितश्चंचलाः पीवरस्तनायासांतास्तथोक्ताः स्वांगा
श्रापसर्जनावसंयोगापधादिति ङीप्परिश्रमणक्लांतानिम्लानानिविलोचनाचलानियासांतास्तथोक्ताः वल्लवीगोपीगोपगोपा
लगोसंख्याकुगंभीरवल्लवाइत्यमरः अभिभूतानत्यंतगौरवार्थादकर्मकत्वादिनाकर्तरिक्तः गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्म
याकर्तमानार्थत्वेवारयाधिनावश्याइवबारस्त्रीणांकानप्याइत्यमरः सार्द्धनाशीतिसिंधुनापरराममनविरमतिस्म उपाद्यतिभाषा
कर्मकादितिपरस्मैपदं ईसतस्तुमुन् अत्रवनुःश्लाक्याभुपमास्वभावाभ्यां संस्तुतिः ९७ पपातेति सार्द्धनःपृथ्वीपातृक्षणा
विनिस्तनांवक्रताजहनरूपजनतः शारदिनिष्पंकत्वेन समुरस्थयेवसुगमनारिनिभावः जहातेः शानृप्रत्ययः वृषापभुक्तांतिकस
स्य संपदः वृषभवर्तितश्रांतसस्यसमृद्धिनः सुकृतवृषभवृषइत्यमरः सीमंताइव सीमंताश्चक्रांगपथ्यनयः सीमंतवतःकृताः
सीमंतिनामत्वतानकरोतीतिणिचिक्तः पाथिश्वडावान्मनुपालुकरथांगश्चक्रः सीमंतिनाःसाइकर्दमाघनीभूताः पंकायपुना
न्यसक्तसंपातेनसंमनसमेवारेपापृथक्कृतान्यपथामार्गान्यनेनाजगामतिस्वभावाकिः ९८

जनेरिति सार्द्धनः उपयाम्यामेषुविभक्त्यर्थेव्ययीभावः अभिधकर्मभिरनभिधकर्मभिः वृत्तिश्चकृत्यादिरन्यवृत्तिनाऽ
दिः विविक्तान्यक्ष्यपाणिभावोभिप्रायः इंगितवृत्तभूषणमलंकारश्चयपातस्तथोक्तैर्जनतया अधिक्षिप्तइत्यर्थः अतएवाश्रम
षुमुनिरूपाणामश्रमाः तदुपमाः संख्याश्चीजनाश्चयेइत्यमरः सपुष्पहासाः पुष्पविकासहिताः तनसहत्यादिनाबहुव्रीहिः
निवशावीरुधागृहगुल्मिन्यः वीरुधावल्लिगुल्मिन्याविति निवजयंतीः भृंगसादरदर्शी उपमालंकारः ९७ ततइति ततः सपुष्पोक्ता
यक्षः शारदुणाश्रियसंपश्यन्दर्शनीयाक्ष्यो नीयावकुकार्यत्यर्थः शारदुणालाकनलालवस्रुषमतृप्तदृष्टिः लालश्चलसत्वयारि
त्यमरः नमर्जनमनादिनाप्यपृष्टापिगावाचमुवाच तथाहिइंगितज्ञाभावज्ञः इंगितहृदनाभावइत्यमरः अवसरेवक्रियाग्यका
लनावसीदतिनवाचयतिनापृष्टः कस्यचिद्धृयादिनिषेधस्तवनाकांक्षितानिक्तविषयइतिभावः सामान्यनिवाषसमर्थन
रूपार्थांतरन्यासः ९० इयमिति हृपार्थभावायाः कल्याणाकारिण्यः निवनः देवहिंसंभागधेयं भाग्यस्त्रीनियतिर्विधिरित्यमरः
रूपभावहेदवस्थायतिः फलदानकालः सेवजगतः क्रियाकृत्यादिकर्मभिःफलैर्लाभैः लाभनिष्पत्तियोगषु बीजभावधनफलभि

जनेरुपयाम्यामनिंद्यकर्मभिर्विविक्तभावेंगितभूषणवृतः भृंगादर्दर्शीयमसंउपाक्ष्यः सपुष्पसोहासनिवशावीरुधः ९९
ततः ससंप्रेक्ष्यशारदुणाश्रियंशारदुणालाकनलालवस्रुष उवाचयसस्तमनादिनापिगावेंगितज्ञावसरदर्शीदति ९०
इयंविवायानियतेरिवायतिःकृतार्थयंतीजगतःफलक्रियाजयश्रियंपार्थपृथक्करातुनशरस्यसन्नारनवुवारिदा ९१
उपैतिसस्यंपरिणामरम्यतानदीरनाध्वन्यमपक्रतामही नवैर्गुणैःसंप्रतिसस्तवक्तिरंनिरोहितप्रगघनागमश्रियः ९२

निवजयंतीकृतार्थयंतीसफलयंतीप्रसंनांयुनिर्मलादकाअनवुवारिदानिर्मलमेघाभननविशेषणद्वयेनाद्यावारपृथिव्यो
रानुकूल्यंसूचयति इयंशारत्तेजयश्रियंपृथक्करातु आत्मीयार्थलाद ९१ उपैतीति सस्यशब्दादिकं परिणामनपरिपाकेनरम्य
तामुपैति नदीनोरध्वन्यगम्यरूपतामुपैति महीमपक्रतानिष्क्रकत्वमुपैति तथाहि संप्रतिनवैः गुणैः पूर्वोक्तशरद्धर्मैः सस्त
वेनपरिचयेनस्थिरंदृढमधिघनागमश्रियः प्रावृट्लक्ष्म्याः सबंधिनहिपयमित्यर्थः त्रमतिरोहितेनिरर्थकीकृतमित्यर्थः गुणा
वंत्याप्रमाणानपरिचयेनाइतिभावः वास्तवालंकारः ९२ पतंतीति अस्मिन्नभसिविशदाः पतत्रिणावलाकानपतंतिनप्रसर
ति धृतेइवापाः पयादपंकयश्चनपतंति तथापिश्रीकारणाभावपि नभःपराश्रियंशोभांपुष्णाति तथाहिरम्यंस्वभावसुदरव
सुहोओर्यमाराध्यमाणागुणानापेक्षतेतत्स्वभावस्यवसमर्थत्वादितिभावः अत्रार्थांतरन्यासः ९३ विषादइतिरिति कृत्व
+ श्लोक पतंतिनास्मिन्विशदाःपतत्रिणोधृतेइवापानपयाःपंकयः तथापिपुष्णातिनभःश्रियंपरा नरम्यमाहार्यमपेक्षतेगुणा ९३

२६

निरशङ्केन वर्षतु रुपहस्यते सएव भर्तानस्यात्यय निरुद्धानतया निर्मलतया दुर्बलतया च विपांडुभिः च्युताभिः अविराभाविष्कृत
स्पागुणाहमदामानि सुवर्णसूत्राभरणानि यैस्तैः पयोधरैः रंभापान्यरत्नस्तन रुपलक्षितानां स्तनांभादोपयोधराविनिवेन
यंती दिशाएव बधूस्तासामियं कृशानानराजन इति निकितुराजन एव विमुक्तत्वात् आनीतिमुदिते हृष्टपाविनमलिना कृशानिस्मृ
रणाच्चेति भावः सामान्यतः प्रसक्तमरंजनसंकार्यनस्य कनुनया नूघहिनीयनिषधति यथाहवामनः संभाव्यनिषधनिवते
नहोपनिषधाविति अत्ररूपकालंकारः स्फुटएव २७ विहाय मि मदात्ययात्तु मदक्षयादरक्तकंठस्य अश्राव्यस्वरस्य कंठाकृना
वतकृतः स्वरालक्ष्यतशिखंडिनामयूरस्यसंबंधिनि उद्दिते उच्चस्तरे रुतकूजितवाक्ष्यविहाय श्रुतिः श्रावं कर्णाशक्यहा श्रावं श्रु
तिः स्त्रीश्रवणं श्रव इत्यमरः उन्मादहंसनिः स्वनंमत्तमरालकूजितं श्रयतिभजते नलकांडपरिचिनपरिहारेण परिचिन कथंभी
त्कदय इत्याशक्यार्थांतरंन्यस्यति गुणाइति प्रीणातीति प्रियः इगुपधाज्ञाप्रीकिरः कइति कप्रत्ययः प्रियस्य प्रीतिकरणगुणाभ
धिकृतानि युक्तः संस्तवः परिचयो नाधिकृतः नसमर्थः प्रमाधानेगुणवत्वं प्रयोजकं नपरिचय इत्यर्थः २८ अमीति अमीपृथुन

विपांडुभिर्म्लानतया पयोधरैश्च्युताविराभागुणाहमदामभिः इयंपदवानिलभर्तुरत्ययनदिग्वधूनांकृशानानराजन २५
विहायशंकामुदितमदात्ययाद्रक्तकंठस्यरुतेशिखंडिनः श्रुतिः श्रयत्कलमदहंसभिः स्वनंमत्तमरालकूजितं २६
अमीपृथुस्तंबभृतः पिशंगतागतानविपाकनफलस्यशालयः विकसिद्यशोभिरगंधमूर्छितं नमंतिनिष्प्रातुमिवामितायतं २८
मृणालिनीमामनुरंजितेतिया विभिन्नमभ्रापलाशशोभया पयस्फुरच्छालिशिखाविपांडुभिः तडंतेधनुः खंडमिवाहिविद्विषः २९

स्तंबानुगुप्ता निश्चलनीतिपृथक्स्तंबभृतः स्तंबागुप्तस्तृणादिन इत्यमरः फलस्यप्रसवस्यविपाकेनपरिणामेनपिशंगतांगताः शाल
यावीहिविशेषाः वर्षाभसिकदारादक पुनपुंसयत्वेत्रः केदारःक्षेत्र इत्यमरः विकसनीतिविकासिविकसितंगंधेनमूर्छितं व्याप्तं
मसितोत्पलनिष्प्रातुमिवनभवंति निष्प्रातुमिवनिपाठदुष्टुमित्यर्थः निर्वर्णयितुंवा निर्वर्णनंतुनिध्यानेदर्शनात्वाचनेक्षणाविति
मरः अत्रफलभारनमितस्यनमनस्यनिष्पापफलमुत्प्रेक्षतइतिफलात्प्रेक्षा २६ अथचतुर्भिः कलापकमाह मृणालिनीना

मिति मृणालिनीनोपद्मलतानां विपाहरितवर्णनअनुरंजितेनहर्षणानामाधादितमित्यर्थः यथाभानपलाशशोभयापद्मदलकां
त्याभारुण्येनत्यर्थः विभिन्नमिश्रितं तथास्फुरच्छालिशिखाविपांडुभिः स्फुरद्भिः कलमायः पिंगलीकृतमित्येनानावर्णत्वात् डु
नेविगलितनहीं विद्विषो वृत्रशत्रोरिंद्रस्य सर्पवृत्रासुरस्यहिरिति वक्तयंती धनुःखंडमिवस्थितं नित्य समासउत्तरपदलुप्तस्यतिविस
र्जनीयस्यतिसस्यपत्ते पयोचयोभाः अपदिश्यन्यानीकृतधावना मित्यागामिनामबंधः अत्रधनुःखंडस्यदुनस्यलोकप्रसिद्धत्वात्सस्यं

विपांडुरिति विपांडुरुन्नमनिलोध्धतमनिलोनुक्षिप्तसप्तपलाशानिपत्राणिपर्वसुयेषांते वृक्षाः सप्तपलाशाः कचित्संख्यावाच
स्य वृत्तिविषये वाक्यार्थबंसप्तपर्णादिवदित्युक्तं तेषांपुष्पाणिसप्तपलाशानिहिरीनं प्रसवसर्वमित्यमरः फलसुगित्यर्थस्तुकृतेषु
जातेसप्तपलाशांजरजःपरागः संध्यानमुनरीयंमि चेत्यमरः निरुध्यनीर्निवारयंती प्रारंभवतीरितियावत् अनाविलान्यकलुषा
णिउन्मीलितानिचबाणानिलसंख्यकाणिचसंति यासांतायोस्तेकाः नीलस्त्वर्थगलादासीबाणआदनपाक्यपीतिधन्वंतरिः पु
ष्पाणि हासाइवतेः मरुचर्तेन इतिपुष्पहासाः वनराजयोयाधितइववनराजियोधितः नाभपदिश्यस्यन्यथः अत्रसंध्यानमिवस्फु
पमेचअन्यत्रोपनसमासनिलिंगं यथाकाचिन्नीचित्कामुकेनास्मिंस्तनाशुकेनिरुंधनेनहृदिनिभावः २७ प्रदीपित मिति वपु
तनातवेदसावेष्कनाग्निना अदीपितमप्रकाशितंविष्कन्प्रकाशस्यदृष्टिविघातकत्वात्सहाहित्यंगुणइतिभावः सितांबुदानांछेदैः
खंडैः निरोहितातपं नदृष्टिबाधेनाख्यानपवापइतिभावः सांतरवारिशीकरैः विरलांबुकणसहितांतरं व्याप्तमध्यं मरुतवायुभिः शि
वं रम्यंनभोवर्त्मचापदिश्यति स्वभावाक्तिरलंकारः २८ सितेति अपदिश्यधावनामितिपृ वैश्लाकत्वयाकंपयः प्रकृतिकमुद्दिश्यधा

विपांडुसंध्यानमिवानिलोध्धतंनिरुंधनीः सप्तपलाशांजरजः अनाविलान्मीलितानिबाणवस्तुपः सपुष्पहासावनराजियोधितः २८
आदीपितंवेष्कनजातवेदसासितांबुदच्छेदनिरोहितातपं ततांतरं सांतरवारिशीकरैः शिवंनभोवर्त्मसराजवायुभिः २९
सितच्छदानामपदिश्यधावनांकृतेरमीषांयथितः पतत्रिणं प्रकुर्वतेवारिदशोपनिर्गतानां परस्परालापमिवामलादिवाः ३०क
लापकं विहारभूमरविघोषमुत्सुकाः शरीरजन्यश्च्युतयूथपंकयः प्रसक्तमूर्धांसियः क्षरत्यमूरुपायनानीवनयंतिधेनवः ३१
जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी व्रजोपकंठेनयरुपयुषी पुनिसमाप्तोसमितिर्गवामसावुपनिमंत्रेरिवसंहिताकृतिः ३२

वतामसीषांसितछदानांपतत्रीणांहंसानां हंसाःसुश्वेतगरुतश्चकांगामानसौकसइत्यमरः रुतेः शब्दैर्थथिताः दृढाः गृथितंगुंफितं
दृढमित्यमरः वारिदशोपनिर्गतामेघापराधनिर्मुक्ताः अतएवामलाः प्रसंनाः दिशः परस्परालापंप्रकुर्वतइवदिश्यामेघापराधनिर्मु
क्ताश्चिरादुच्छ्वसितइति हंसकूजितव्याजेनपरस्परमाश्वपंतीत्युत्प्रेक्षा ३० विहारेति विहारभूमहपरावगाचरादित्यर्थः आगच्छ
इतिविशेषः अभिघोषमुत्सुकाः व्रजंप्रत्युत्कंठिताः वत्सप्रेम्णेतिभावः यूथपाभीरपल्लीस्थादित्यमरः च्युतायूथानांकुला
नांपंक्तिःश्रेणीबधायासानालयोक्ताः सजातीयः कुलंयूथमित्यमरः अमूर्ध्वनवासक्तमूर्धसुबंधपयः क्षीरंक्षरंतिस्रवंतिवत्सस्म
रणात् प्रस्रवंतीत्यर्थः क्षरतेः शतृप्रत्ययः उधांसिवारीरजन्यापत्यस्य उपायनानीवातिनाथकारिणीवत्कस्त्रसांनयंति पायंति यथा
लोकेकुतश्चित्प्रवासादत्यमरः किंचितवाद्यमानयंतिनहृदितिभावः ३१ जगदिति जगतप्रसूतिर्जगत्कारणमात्यादिहविर्द्वारणमि
भावः जगतामेकपावनी मुख्यशोधनी व्रजोपकंठगाध्यानिकं दूरातिकार्थेभ्याहिनीयावतिहिनीयो उपकंठमितिकाम्यर्थोत्यमरः तनय
भावः जगतामेकपावनी मुख्यशोधनी व्रजोपकंठगाध्यानिकं दूरातिकार्थेभ्याहिनीयावतिहिनीयो उपकंठमितिकाम्यर्थोत्यमरः तनय

र्वत्सैरुपेयुषीसंगता उपेयिवानना श्यानन्नृवानश्चनिकुमुपत्ययौ नोनिगतः उगनश्चनिहीषु अंसोगवामीमिनिः मंहनिः मंत्रैर्कृष्ण
कृपाहिभिः मंत्रोकृगाहिगत्याक्रिरिनिवनयंती सिहिनायानिताआकृतिरिवमनयांचकनि मुपनि आकृतिरापजगत वसनि जगंदक
पावनीच अयोयाम्नाकृतिः सम्यगाहित्यमुपनिष्ठन आहित्याज्ञायनवृद्धिर्वृद्धिरनंतनः पजादिनिभावः ३२ कृतनि नितवर्हिणध्व
नोकृकानुकारिणीत्यर्थः एतनसद्गस्वरयायंगायनीनिगम्यन तथारमानंगः घइजमृगूरावदतीति गाः पानीनिगोपालेषांभार्याणां
व्यः आतोनुपसर्गकइतिकप्रत्ययः युयोगादाख्यायामितिईषु नाख्वजनयः सुरक्तामकरकेतोयोगाधीजनावल्लवीजनस्यगीत
निः स्वनेगानेकृतावधानमकायचित्तमिदं पुरावर्तिमृगीकदंबकं कृष्णभृत्यसामनिमहनी निघ्नतामनुमिछां भदः संनंतादुभयत्ययः लु
ङ् सनोघास्त्रिनिघसादेशः अपहायहित्वासस्य नाभ्यनिनाथनि गीतासक्त्यास्कंधामपि नगणायतीत्यर्थः ३३ अस्याविति शिरसा
यपामूर्धावनुभूषणं नपिमनारुणापरया नादरपरयासरोरुहिण्याभवधीरितोवज्ञातः अंभसासहचरभूतेनेनिभावः शुष्यंनसोकल
मः नालिविशायामनोमुवातमहवकायानंदुवाभिपांडुतामुपनि अबानारुणापरयेनिवकृतसरोरुहिणी विशेषणसामर्थ्यात्तत्रस्तुतना

कृतावधानंमितवर्हिणध्वनासुरक्तगोपीजनगीतनिःस्वने इदंजिघत्सामसहायभूयसीनसस्यमभ्यनिमृगीकदंबकं ३३
असावनारुणापरयावधीरितः सरोरुहिण्याशिरसानमन्नपि उपतिशुष्यन्कलमः सहांभसामनुवातमहवानिपांडुतां ३४
अमीसमुध्धूतसरोजरेणुना हृतासारकणेनवायुना उपागमद्भ्रांतिमतीवदागतिनिश्चनुमलं शिलीमुखः ३५
सुखेरसाविद्रुमभंगलोहितैः शिखाःपिशंगीकलमस्यविभ्रती शुकावलिर्वक्रशिरीषकोमलाधनुःश्रियंगात्रभिदानुगच्छति ३६

यिकाभ्रतीतेसमासाक्रिरुत्तिष्ठमानायासरोरुहिण्याः प्रतीयमानयानायिकयामकभेदव्यभेदलक्षणानि शयाक्रिमहिवांव
धीरणक्रिया संबंधनिर्वहतीतिमनोनुवातमहवकस्यक्षानिर्वाहिकस्यनिवायाज्यनुषाधितसमामान्यसमयागांगीभाव
नसंकरः ३४ समीतिसमुध्धूतसरोजरेणुनानिसारस्याक्रिः हृतासारकणानापत्रानुकणानिवृत्त्याक्रिः धरासम्भ्यानभा
सारइत्यमरः वायुनाहृताआकृष्टा अभीशिलीमुखा भृंगाआपदामुपागमरागानिभयागमे इश्चरिताइत्यकर्मणाश्चारा
दयइवगम्यतइति गानिगमेनं गानव्यदत्रापायगमनगतिरितिविवनयती निश्चतुंनालंनसमर्थः एकत्रबाधाः मार्वत्रिकत्वनापा
दानादनिश्चयादन्यत्रभयांधत्वाहितिभावः ३५ सुखेरिति विद्रुमभंगलोहितैर्मुखैः पिशंगीपिंगोगवर्मा कलमस्यशिखाः
शाल्यपाणिविभ्रतीव्यक्ताशिरीषकोमलाविक्रसिताशिरीषसवर्णासाशुकावलिर्गात्रभिदुंदुस्य धनुषःश्रियमनुगच्छत्य
नुकरोतिनानावर्णत्वादिहिंदुधनुरिवाभातीत्युपमालंकारः ३६

इतीति अथतत्रतस्मिन्पूर्वोक्तयक्षइतीत्थंकथयति सतिनातिदूरादनति दूराद्रुपकरइत्यर्थः नजर्थस्यनशब्दस्यसमुपनिसमा
सः पिहितोच्छन्नरश्मिबिंबस्तिरोहितार्कमंडलइत्योन्योक्तिः नगाधिराजोहिमाद्रिः विगलितोनलग्नारायपातेनयाक्तः अतएव
शुक्लभासः द्वयोरन्वतरस्यविशेष्यत्वाविवक्षायांविशेषणसमासः तेषांविगलितशुक्लभासांशुभ्राणामंबुमुचांनिचयइवमधर
दइवदृष्टादृष्टं ३७ नमिति निष्णुरर्जुनोननुभिर्महतीभिर्वनराजिभिः श्यामिताःश्यामलाउपलकांताआसन्नभूमिपदेशाः
यस्यतेनशाक्तं उपत्यकाउरासनाभूमिरुर्ध्वमधित्यकत्यमरः उपाधिभ्यांत्यकन्लासन्लाकूढायांनित्यकन्प्रत्ययः उपरिहिमानी
भिर्हिमसंघातैः गौरमुज्ज्वलं हिमाद्रिमोसाद्यापगतानिवृत्तापदरागायस्यतस्य अभितनीलमधरवासः उत्तरीयंबिभ्रताधृतव
तः सीरहलंपाणौयस्यतस्यसीरपाणेर्हलायुधस्यहलायुधः नीलांबरोरोहिणेयरामालाकापुमलीहली संकर्षणः सीरपाणिरि
त्यमरः सप्तम्युपमानपूर्वपदस्यनिबहुव्रीहिः प्रहरणार्थेभ्यः परेनिघ्नासमन्योस्तइतिसमन्यांपरिनिपातः लक्ष्मीशोभामनुसस्मार
स्मृतवान् अत्रसदृशदर्शनेन सदृशानरस्यस्मरणात्स्मरणालंकारः सदृशोसदृशानुभवाद्यत्रस्मर्यतेनतत्स्मरणमितिविशेषः

इतिकथयतितत्रनातिदूरादथदृष्टोपिहिमाच्छरश्मिबिंबः विगलितजरभारशुक्लभासांनिचयइवांबुमुचांनगाधिराजः ३७
नमतनुवनराजिश्यामितोपत्यकांतंनगमुपरिहिमानीगौरमासाद्य जिष्णुः व्यपगतमदरागस्यानुसस्मरलक्ष्मीमभिनतम
धुरवासाबिभ्रतःसीरपाणेः ३८ इतीश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्यशरदृतुवर्णनोनामाचतुर्थःसर्गः ४
अथजयायनुमरुमहीभृतोरभसयानुदिगंतदिदृक्षया अभिययौसपिशाचलमुच्छ्रितंसमुदितंनुविलंघयितुंनभः १॥

३८ इतीश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघण्टापथसमाख्यायांचतुर्थः सर्गः
अथहिमवद्वर्णनमारभते नवपंचदशभिःकुलकमाह अथेति अथानंतरमर्जुनः मेरुमहीभृतोहिमाद्रेर्जयायनुजयार्थंवा
नुशब्दोवितर्के नुशब्दोवितर्कचित्यमरः रभसावेगः रभसावेगहर्षयोरितिविश्वः जयतीतहत्यारभसयानीवोत्कटयानियोग
वन अर्शआदित्वादच्प्रत्ययः दिगंतानादिदृक्षयानुद्रष्टुमिच्छयाबानभोनिरस्तंविलंघयितुं अतिक्रमितुंवासमुदितंसमुत्थि
तंनिवस्थितमित्यर्थः कुतःउच्छ्रितमुन्नतं हिमस्यालंहिमालयमभियययाभत्राभिद्योतितानेकफलविशिष्टाओनत्यपुष्पाणि
भिन्नाउन्नानाक्रियात्वेष्टासाचव्यंजकात्वयोगात्प्रतीयमानेनिसहसयः कुतविलंबितंवृत्तं कुतविलंबितमाहनभोभराविनिल
क्षणात् ९ उपनेतिएकतःएकस्मिन्भागेसार्वविभक्तिकस्तसिःतपनमंडलं नद्धोपितंप्रकाशितंअन्यतोन्यस्मिन्भागेसनन
ननिषिध्येननेत्रोननिशिभवनतमसावृतएकत्राह्नारात्र्याचान्यत्रसंगतमित्यर्थः अतएवपुरोयेहसि वेनाह्नारात्रनविभि

नृतमिस्त्रच यन्निरस्तनमस्तोमं तथागजचर्मणा अनुगतं पश्चाच्छाप्तं पश्चात्सादृश्ययोरनित्यमः शिवमिवालिनं तपननेत्रः प्रसारि
प्य स्यकारणमिवकुत्रचिन्सरि समाप्यतइति महत्तानिशयोक्तिः २ क्षिनीति परस्परेअन्योन्यकर्मस्यति हारेसर्वनाम्नोहूभवइतिवक्तव्य
त्वात्परशब्दस्याद्विर्भावः सामासवच्चवक्तव्यं यदा समासवत् प्रथमकवचनंतदा पूर्वपदस्येति वक्तव्यत्वात् प्रथमकवचनं मुक्तकस्कारिता
द्विसर्जनीयस्यसत्वंवक्तव्यवचनंचान्यान्यशब्दवत् तथामाघमन्यान्यया पुष्करसमुत्तानइति भरद्वाजः परस्परा येस्मभरद्वपरस्परास्ते
स्तथोक्तैः क्षितौनभसिसुरलोकेचनिवसंतीति तस्तथोक्तैः भूर्भुवस्वर्लोकवासिभिरित्यर्थः कृतनिकेतकृतावासं अतएवशमुनाभि
भूतौ स्वसामर्थ्यपथयिनुं अभिनिर्मितं जगतांप्रतिनिधिप्रकृतिनिर्मितमित्यर्थः प्रतिकृतिरस्त्रीः पुंसिप्रतिनिधिरुपमायमानस्यादि
त्यमरः त्रैलोक्यश्चाध्योपमापरिच्छेदश्चतिभावः ३ भुजगेति पुनश्चभुजगराजसितेननभःश्रितागगनस्पर्शाकनकस्थराशिभिः रेखाभिःविराजिताः सामवायस्यतेननथोक्तैः नभसएवतडित्वंतेशरदंबुदसंहतिं नीलघनाशरदंबुदसाहतिं ४ मणिमयूखचयाश्रितकुक्षयासुराः सुरवधूपरि
शुक्लनाथराः दधतमुच्चशिलातरणापुराः पुरइवोदितपुष्पवनाम्बुवः ५ अविरतोद्धतवारिविपांडुभिर्विरहितैरविरक्तनितं
नसा उदितपक्षमिवारतनिःस्वनैः पृथुनितंबविलंबिभिरंबुधेः ६ ७ ॥ ११

अतएवोपमालंकारः निचयनशिखरसमुच्चयनसमुद्धितंसमुन्नतं ४ मणीति पुनर्मणिमयूखचयाएवअंशुकानिपण्यवस्त्राणीवतैर्भासुराः सुरवधूभिः परिभुक्तानना गृहाणिइवयासुनालयोक्ताः उच्चानिशिलातरणीपुराणिइवशिलांतराणि
शिलामध्यानि यासुताः उदितान्पूर्जितानिपुष्पाणांवनानियासुताः अतएवपुरइवनगराणीवक्षिताः भुवोदधतं ५ अविर
तेति पुनश्चअविरतंअविच्छिन्नंउद्धतंवारिविपांडुभिः अतएहिमवत्पक्षतंसंभवतीतिभावः अविरक्तनितंजसाविरहितैः
आरतनिःस्वनैः प्रचंडतरगर्जितैश्चभन्यथा पक्षत्वहानिःस्यादितिभावः पृथुनितंबविलंबिभिः महाकुटकसंगिभिः कुटकास्त्री
नितंबो द्वेस्त्रियमरः चंचुदेरुदितपक्षं संजातपक्षमिवस्थितंवाकृष्टिनपक्षस्थापिहिमाद्रेर्बलाधिक्यं सर्वथात्युनःपक्षस्यालमुत्प्रे
क्षते ६ दधतमिति पुनश्चाकरः खनिरेषामस्तीतियानिखनेस्ताकरिभिराकरजैः खनिःस्त्रियांशाकरः करिभिर्गजैः कर्णैभिःक्षतद्रुमैः
समवतारेपुनीर्थेषु समरविषमैः असमैरसदृशैः रतादृशैरनुपमैरित्यर्थः तटरुपलक्षिताः तथामहिताभसश्चाप्यादकाः स

तएवविवेभ्यः कामेभ्यः अवगाहनायूपभोगेभ्योहिताः अनुकूलाः चतुर्थ्यनदर्थेनदर्थेत्यादिनासमासः स्फुटानिविकसितानिसरो
जवनानि यासुताः जवनावेगवतीः चुंबकमित्यादिनायुच् नदीर्दधतं यमकवृत्तानुप्रासमेदत्वात्स्वयमेवालंकारः अर्थालंकारस्त्वभु
श्चयः तस्यादिदुष्करत्वाद्रसयोषोषितादिवते तदुक्तंप्रायशोयमकचित्रेस्सवृद्धिर्नमृग्यते ७ जवेति पुनश्चनवानिविचित्राणि
चयानिजपाकुसुमानिनाम्नापुष्पिकाकुसुमानि तेषांत्रिपदबहुव्रीहिर्येषांतेषां क्रीडपुष्पजपापुष्पंरुपिकानाम्नापुष्पुकाचतिवा
भटः तेषांद्युतिमतांमहाश्मनांमणीनांपद्मरागाणांइत्यर्थः विशेषसामर्थ्यान्निकेरणामपूहेन हेतुनाकचिद्विचिताःसंघटि
ताः कांचनभिनयोयेषुतेषुसानुषुविहिताःसांध्याः संध्यायांभवाः मयूखायस्मिन्नतामवस्थितेकांचनभित्तिषुपद्मरागप्रभाप्रस
रात् उदितसंध्यारागइवमातीत्यत्यक्षा ८ दधतिति पुनश्चदधतुभिः कदंबकदंबकैः नीपकुसुमसमूहैः स्तवकैराजितं कदंबमाकुं
सिध्यार्थेनीपचनिकुरंबकइत्यभयत्रापिविश्वः ग्रथितमालैः बध्यपंक्तिभिः तमालवनैस्तापिछवनैराकुलमाकीर्णं कालस्कंधस्त
मालः स्यात्तापिछोपीत्यमरः लघुतुषारअत्यल्पसीकरं पतुषारजलं हिमादकंतत् श्वानतिवर्षितंतथाकं तुषारोहिमसीकरावितिं

दधतमाकुरिभिः करिभिः स्तनैः समवतारसमैरसमैस्तटैः विविधकामुहितामहितांभसः स्फुटसरोजवनाजवनदीः ७ च
नाधिनिदुजपाकुसुमत्विषांद्युतिमतांनिकुरंबमहाश्मनां विहितसांध्यमयूखमिवकचिल्लिखितकांचनभित्तिषु सानुषु ८
ग्रथितकदंबककदंबकराजितंग्रथितमालतमालवनाकुलं लघुतुषारतुषारजलच्युतं दधतसदानसदानननदीनम् ९ रहि
तरत्नचयान्नशिलोच्चयानपलताभवनाननदरीभुवः विपुलिनावुरुहानसरिद्धुरकुसुमांदहतंनमहीरुहः १० अथि
तासिधमनीरसनैःश्रनैरमरलोकवधूजघनैर्घनैः पाणभृतामभितोवितनंतदथिनरम्यलतावकुलैः कुलैः ११
शाश्वतः अन्येभ्योविदृश्यनइतिक्विप्सदानाः समदाः सदाननाशोभनाः ननाश्चयदंतिनःतेदधतायेननंतथाकं ९ रहितेति
पुनश्चरहितरत्नचयान् रत्नराशिरहितान् शिलोच्चयान् शिखराणिनदधतं अपलतागवगाःलतागृहरहिताः दरीभुवोगुहा
यदेशान्नदधतं दरीतुकंदरावास्त्रीदेवस्वानविले गुहेत्यमरः विगतानिपुलिनानि अंबुसहाणिचयासानाः सरितोयथाउदवतः
सरिद्धुरंनदधतं अत्रसरितांवधोपम्यात्पुलिनांबुरुहाणांवदनमयनोपम्यंगम्यते अकुसुमांमहीरुहोवृक्षान्नदधतं कुसुम
लादिसंपन्नानवशिलोचयान् दधतमित्यर्थः महाविभापयानाचनजसभासः १० अथितेतिपुनश्चनीरसनैर्भानिर्मरवलैः सर
सनैरित्यर्थः घनैर्निविडैः अमरलोकवधूजघनैः स्तनैर्मंदंव्यधितसिक्तसोभितनदीकेमयअपरः स्वर्गइतिभावः दयिताः प्रियाः रम्याल
तावारुधोवकुलाः केसराश्चयेषांते तथाकैः विशारदोपयवन्धोवकुलः सर्वकेसरइतिवैधकेकणन्तांकुलैरनिनस्तथामंतथावितनोतिस्मतं
११

सुरतेति अनेकाविचित्रामणिप्रभायेषां तैस्तथोक्तैः हिमनपांडुभिः शिखरैः ससुरचापैः पद्मरागं अपययोनिर्जलः अतएव विशाद
श्वेतमपयोविशदं अविचलैः देवानिश्चलैश्च अंतः शिखरशिखास्थाभूरित्यर्थः किंतु धनितनगर्जितेन सूचितं ज्ञापितं अंबुमुचां मेघानां
भवं अत्र विकचत्वेतमादृश्यात् विश्वसंमेघसंदेहे मेघनिश्चयात् संदेहालंकारः ९२ विकचेति पुनश्च विकचचारिरुहं नित्यविकसितार
विंदमित्यर्थः वृत्तिसामर्थ्यात् कलहंसगणैः सहवर्तेनइति सकलहंसगणं कादंबः कलहंसः स्यादित्यमरः यद्वा सकलाः सर्वे हंसगणा
यस्मिन् तत्तथोक्तं शशिनित्यनिर्मलं मानसमानसारव्यं सरोदधतं किंचित्कलतेर्थ्यया कुतश्चिन्निमित्तात् विनेयत्यर्थः अगात्मजयापा
र्वत्यासकलहंसविवादसराणां सुपथगं गणाः प्रमथसंख्योघाः इति विजयंती शशिमानसगं अविद्याविनिर्मुक्तचित्तशिवचरदधतं ९
तेनसकलशीलचेलक्षण्यमस्योक्तं ९३ अहेति द्विजमभिनोदिवोभिनः अभितः पतितइत्यादिना द्वितीया व्याहाश्वादयोविमानानि
देवयानानि व्योमयानविमानोस्त्रीइत्यमरः तेषां गुणानूनलयता यदीपयता मिता कस्वः ऊषधिजनतृणविशेषजन्येन कुशानुना
अनुक्षपं प्रतिक्षपं वीप्सायामव्ययीभावः उमापतिसचिवः प्रमथादीनां निबुध्वीत्यादिना द्विकर्मत्वं त्रयाणां पुराणां समाहारस्त्रिपुर

ससुरचापमनेकमणिप्रभैरपयसा विशदं हिमपांडुभिः अविचलैः शिखरैरुपविभ्रतं धनितसूचितमंबुमुचां चयम् ९२
विकचचारिरुहं दधतं सरः सकलहंसगणं शशिमानसं शिवमगात्मजयाचकृतेर्थ्यया सकलहंसगणं शशिमानसं ९३
व्याहविमानगणानभिनोदिवं ज्वलयतोषधियनकृशानुना मुकुरनुस्मरयंतमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसचिवः ९४
विततशीकरराशिभिरुच्छ्रितैरुपलतार्धविवर्तिभिरंबुभिः दधतमुन्नतसानुसमध्यतो धृतमितस्ततनामिवजाह्नवीं ९५
कुलकं अनुचरेणधनाधिपतेरयं नगविलोकनविस्मितमानसः स जगदेवचनं प्रियमादरान्मुखरतावमरैर्विराजते ९६
तद्धितार्थेत्यादिनासमासः पात्रादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यइति स्त्रीलिंगप्रतिषेधः तस्यदाहं त्रिपुरदाहं मुकुरनुस्मरयंतं नचपिग
र्थेत्यादिनादाहमित्यत्रषष्ठी किंतस्यात् तस्याः शोषार्थविधानात् शोषस्यविवक्षितत्वात् अत्रकविसमतसादृश्यात् स्मृतिरिति
स्मरणालंकारः ९४ विततेति विततशीकरणाशिभिः विस्तृतशीकरणपुंजैः उच्छ्रितैरुत्पतनैः कुतः उपलतार्धविवर्तिभिरंबुभिर्हेतु
भिः धृतमितस्ततनामिवगृहीतामलचामरामिवस्थितामित्युत्प्रेक्षा उन्नतसानुषुसमध्यतो वहतीं जाह्नवीं गंगां दधतं ९५
अनुचरेणेति अथानंतरं मंगलानंतरं अत्रश्च कार्यं यथा अथत्वमरः धनाधिपतेरनुचरेण यक्षेणनगविलोकनविस्मितमा
नसः सोत्कंठः आदरात् प्रियं वचनं जगदेगदितः गदतेर्गत्यर्थस्योदाहरित्वात्प्रधानकर्मणिलिट् अपृच्छपरिभाषणादाद्यपरिस्पं
दिमुखरतावाचालत्वं अपृच्छपरिभाषाणिमित्यावत् अवसरश्चोनुरक्तोसासमर्थविराजितेति शा कोहितपृच्छापिकृत्यादि
भिर्भावः ९६

अलमिति हिमनगोरेः शंभोः शिराभिः शिखरैः घनवर्त्मखं सहस्रधा कुर्वन् विपाटयंनिवस्कुत्रस्त्रा पुथावलाधिपाहिमवान् विना
किंतादृशमात्रएव व्रजानामहसांसंततिपापसंघातं सहसाविहंतुं अलसमर्थः पयोधिवनस्वलमर्थं पुदीनतुमुन आपछदमि
कं वृत्तं समजागोपूर्वतः सुसजभाइतिलक्षणां अंतेयमर्थं वज्रांघ्रिताषछंदमिकमुपीनिरुक्तमिति स्मरणात् ९७ इहेति इहास्मिन्
वनेसुरवनभवनीत्य सुरतरं इक्षुरमित्यर्थः नरनः खलुप्रयथः अंतरं मध्यभागपुरुषत्वतरंतलदुरधिगमः इयंहः इः खनाधिगतु
मशक्यः आगमैः पुराणादिभिः किंचिदेवसतनं वर्णयति ननुकुरा चित्यत्यशणायिनिः शाथ मशक्तनादिनिभावः किंतुअतिविषि
नमतिगहनं दिग्व्यापिनमसुगिरिपरं पुरुषपरमात्मानमिवपरं केवलं परमयथमिच्छं निकवलइतिवश्वः पद्मयोनिब्रह्मवदनान्य
इत्यर्थः विदालटोवनिपालादेशः अत्रोपमायमकयोः संसृष्टिः क्षमावृत्तं तुरगसयति नोभागः क्षमा ९८ रुचिरपल्लवेति अयं
गिरिः रुचिराणिपल्लवानिपुष्पाणिचयपातनथा भूतालनागहायपुलेमथा कं रुपलसज्जलजनीलगाशिभिः सगभिः करणैः उप
कांतं कांतिसमीपधृतिर्गानीधैर्यवनीरपिसमीपस्थानपिप्रियान्लगणयंतीः मानिनीरित्यर्थः स्त्रियः संततउत्सुकतांनियतितासांमा

अलमिषविलोकितः प्रजानांसहसासंततिमंहसांविहंतुं घनवर्त्मसहस्रधाकुर्वन् हिमगोरचलाधिपः शिराभिः ९७
इहसुरधिगमः किंचिदागमैः संततमसुनरवर्णयंत्यतरं अमुमतिविपिनवद्दिग्व्यापिनपुरुषोमवंपरब्रह्मयोनिपरं ९८
रुचिरपल्लवपुष्पलतागृहरुपलसज्जलजनीलगाशिभिः नयतिसंततमुत्सुकतामयं धृतिमतीरुपकांतमपि स्त्रियः ९९
सुलभैः सदानयवनानिधिगुह्यकादिपरमैः परमैः अमुनाधनेः क्षितिभृतानिभृतासमतीत्यभानिजगती जगती १००
अखिलमिदममुष्यगौरीगुरोस्त्रिभुवनमपिनेतिमन्यतुलां अधिवसतिसदायदनेजनरधिहितविभवो भवानीपतिः १०१

नथं शिथिलयतीत्यर्थः अथवा उपकांतधृतमतीसुहिमतीरपिसुरतलाभपिपुनरुत्सुकतांनयतीत्यर्थः उभयत्राप्युद्दीपकत्वा
निद्रायाकिं वृत्तमुक्तं ९९ सुरभेरिति नयवनानीतिमना अयवनाभ्यपवनाचसदायुरुमनान्य रित्यर्थः भयः शंभावहोधिधि
त्यमरः निधीनांमहापद्मादीनांगुह्यकानांचाधिपकुबेरस्तमयंतीतितथोक्तैः कर्म व्यणपरमैः उत्कृष्टैः धनैः करणैरमुनाक्षितिभृता
हेतुनाअतिभृतापूर्णासतीजगतीमहीजगती स्वर्गपाताललोकावतीत्यभानी भमानुवरपि उर्वीनाः संपदाचसंभवतीतिभावः भ
वधनानिभृतेतिपदार्थस्यविशेषणागत्या जगदतिक्रमणहेतुतोक्त्याकाव्यलिंगं तस्ययमकेनसंसृष्टिः प्रमिताक्षरावृत्तं प्रमिताक्ष
रा जसजा जयाविनिलक्षणात् १०० अखिलमिति अमुष्यगौरीगुरोर्हिमवतइदमखिलंत्रयाणांभवनानां समाहारस्त्रिभुवनमपि
नधिनार्थेत्यादिनासमासः पात्रादित्वात्स्त्रीलिंगप्रतिषेधः तुलांसाम्यनेतिइतिमन्यते यद्भुवनानांनेरधिहितविभवाज्ञातमहिमाभा
वानीपतिः सदाएनं गिरिमधिवसति अस्मिन्वसतीत्यर्थः उपाङ्ङ्वस्याङ्ङ्वसति इकर्मत्वभतोयथमंहसत्रमिनिभावः प्रभावनं
स्वरत्नाधिवसतिर्नरोपभेतिलक्षणात् १०१

वीनति वीनतिनिवृत्ते नन्मजरसाद्यस्यनहीनजन्मजरसं जराया जरसन्यतरस्यामिति जरसादेशः अत्रनंदतीत्यत्र रिहस्तात्यन्तेनस्या
देशायाधकत्वाच्च तथाहि टाङसिङसामिनात्स्याडिति स्यादेशबाधनात परत्वाज्जरसादेशो न स्यात् स्याद
शबाधनात् ज्ञापकत्वाच्च टाङस्यायोवादेशो विना हि इकारदीर्घयास्तत्र वैय्यर्थ्यं तत्तुनाविना एत्वसवर्णादीर्घत्वरूपसिध्यिर्भवे
मतः व्यर्थत्वाशङ्का: त्यागात् तेनतत्ज्ञापकत्वं स्थानेन्वाज्जरसादेशजेगापूर्वस्यबाधमात् समर्थनप्रपञ्चस्तुभाष्यकैयटयोस्फुटं
वंचपदत्वजरसइतिकेचित्पाठान्तरकल्पनेतदज्ञानविजृम्भितमेव अत्रमणः परमात्मनः संबंधिपरमुत्कृष्टं रुचिनिष्कलंकं पवित
इतिपदरूपानतादात्म्यलक्षणां मुक्तिमित्यर्थः उपतुंशमुमिच्छतां मुमुक्षूणां आगमात् शास्त्रादिवतमापहादितः संभवतिमतयाभवच्छिदः २२ दिव्यस्त्रीणां
सचरणालाक्षारागारागायातिपतिपुष्पपीठाः पीठाभाजः कुसुमचिताः साक्षात्संज्ञासंज्ञासन्निकरतविशेषाख्याः २३
रथाध्वताहतं दिव्यनितम्बिनीभिरो चरणालाक्षारागः सह वर्तनेनतः तथाक्ताः धनुकरुपायितादिवंधपुष्पिमः पादतलस्पर्शनेतद्रा
गांकिताइत्यर्थः निपतिताः व्यानतकरणस्त्रीणां पादाभ्यामुपवेशनात् भ्रष्टाः पुष्पापीठाः कुसुमशेखरायामुनास्तथाक्ताः शिखास्वापीठाश
वरा वित्यमरः पीठाभाजाधिमद्दभाजो भगमन्यइत्यर्थः भ्रमरश्रेण्यालिनादासर्वतः कटिपरिभ्रमणसंभवादिनिभावः कुसुमश्रि
ताः कुसुमचिताः इभमार्जारादिकरयाधुरतनभुनाद्यवयवानांशाख्यातलक्षणायितान्मार्दवायकुसुमकिनाः कुसुमास्तृताः इत्यर्थः
दिव्यस्त्रीणां संबंधिन्यः द्वारतभास्तिशाख्याः तत्यानि संज्ञायां सनानपदत्यादिनाक्यपू रागायानरागाइकमनियस्साक्षात्सः स
नृत्यमः सुरत विशेषस्तं जातावकवचनंसुरत विशेषानित्यर्थः कांसंतिसूचयंतीत्यर्थः अत्रलाक्षारागादिपदार्थानांसुरत विशेषसं
रसने प्रतिपादिशाखपरागस्यानुत्वात्क्याकाव्यलिंगमलंकारः यमकनसंसृज्यते जलधरमालारत्न मभसामः स्याज्जलधरमालनिल
क्षणात् धेनुकादिवधलक्षणानुरतिरहस्यन्यस्तहस्तयुगलानि नपदेयाधिनतिकुटिरूढवक्षा अत्रतायादिशानेरधामुखीधनु
कं वृषवद्उन्नतेभिय ९ स्वच्छयाभ्रमतिवल्लभपियायोषिदाचरतिवल्लभायिते ध्यानतरतमिदयदि प्रियास्यादधामुखचपुष्पदाहतिः २
तत्कटिं समधिरुह्य वल्लभः स्याद्वृषादिपशुसंस्थितिस्थितः चक्रवद्भ्रमतिकुंचितत्रिकाभ्रामरं निगदितं समुद्धते ३ सर्वतः कटिपरिश्र

मोयदिश्रेयवपूर्वाभिदमुक्तमारते भृगतस्तनमुजास्यगस्तकामुन्नतांसयमधामुखीस्त्रियं ४ कामीतिसकरकृष्णमदनवल्लभकारितत
उच्यते यसरितेयणिपादेशाख्यास्पर्शामुखोरसि उन्नताया: स्त्रियाः कक्षामानोरकरणं विदुरितियथातेर २२ गुणानि जगतामहितनग
ङ्गः भूतिनपूज्यमाने गतिबुध्यादिनावर्तमानक्तः कस्यचवर्तमानइतियद्यो अत्रहिमवतिभायपयरूपणाज्यातोपि नयत्वादिभिर्भूधि
पतीनातिसंपन्नेराशिश्रियः संपदइवगुणसंपदासत्वगुणसंपत्या अन्यत्वमध्यादियुणसंपदापरमहिमानउभयत्वाधिपत्वकाशामाग्यंसम
धिगम्यज्वलितुंप्रकाशितुंनविरमंतिअविरतंज्वलंतीत्यर्थः अन्यत्वरात्वादावेतिभावः २४ कुररीति कुरादाकुररीगणः रक्ताशामपः
उक्ताशाकुररीसगावित्यमरः कृतरवः कृतारवः नरवः कुसुमेगननाः कमलंजलंसकमलंसपद्मं कमलंजलपद्मयोरिति विश्वः वर
णाः द्रुमाः अवरणांयामांतावरणावरणाः वरणावरुणाः सेतुस्त्रिकुशाकः कुमारकइत्यमरः मनलदाः सालीराः मूलस्यालीरमस्त्रि
यां अभयंनलदंसव्यमित्यमरः अनलंसंतापंघंतिरवंदयंतिशमयंतीत्यनलदाः सनलदाश्चताः अनलदाः सिंधवानघः करिणांमु
दंभवंतीतिनिशाः नकुचाभ्युक्तवपरीत्यमितिभावः २५ सादृश्यमिति एतस्मिन्यवनेअपनिद्रुतगंधः आदृश्यंगनकुल्लाम्रपुष्पमद
गुणसंपदासमधिगम्यपरमहिमानमत्रमहिनजगतां नयशालिनिश्रियइवाधिपतोविरमंतिनज्वलितुमाधपथः २४ कुररी
गणाः कृतरवरवः कुसुमाननाः सकमलकमलं इहसिंधवश्चवरणावरणाः करिणांमुदमनलदानलदाः २५ सादृश्यं
गतमपनिद्रुतगंधरागादमदनलसकजंदधानः एतस्मिन्मदयतिकाकिलानकालेलीनालिः सुरकरिणांकपालकाषः २६
सनाकवनिनिनंवरुचिरंचिरंसुनिनदेनंदेहतमसु मनाकृणवतावतारसकराल वसुधासुधाधिवसति २७
श्यंगतंफुल्लाम्रपुष्पसदृशंमदनकसकजमामादंपरिमलंदधानोविभ्राणः अतएवलीनालिः संत्यक्तसंगसुरकरिणांकपालेन
नतिकाषः कपालानाकाषः कृपणस्यानदुमस्कंधादिअकालवसनातिरिक्तकालपिकाकिलान्मदयतिमितांकुरुषः भवत्वमतक
पकारणाभावेपिमदाख्यकार्योत्पत्तिकथनाद्विभावनालंकारः नहुक्तकारणानविनाकार्यस्यात्पत्तिः स्याद्विभावनेति च्यूतगंधः सा
दृश्यइत्यकपमयावा आमोदंदधानइति पदार्थहेतुकाव्यलिंगनचायंगिभावनसंकीर्यते किंच काकिलानामदगंधकृतनूतन
गंधभ्रांत्याभ्रांतिमदलंकाराव्यज्यते प्रहर्षणोरुतं मनोहरगाविनिलक्षणात २६ सनाकेति पुनश्चसनाकवनितयासरस्कविनि
वेः कुटकेः रुचिरं सुनिनदेः सुधाषनदेप्रवाहः वृतेभमुगिरित्यर्थः उपान्वध्योवसइतिकर्मत्व अवनः अधोलोकरुद्रकस्यक
पावनानागराजस्यमनाइष्टगतिबुध्यादिनावर्तमानक्तः तद्यागानुपपत्तिरसनपराक्तः दृष्टपरालव सुधात्यक्तः मृलाकासुधा
अमृतंचिरमधिवसति अतान्यत्रभूमंडलेकुत्रापिसुधानास्तीत्यर्थः मेरुप्रभावोयंगिरिनिरोभावः अत्रप्रस्तुतविशेषणसामर्थ्य
दप्रस्तुतमेरुप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः सत्यमनकनसंसृज्यते रथोध्वताहतं रसारमाविनिलक्षणात २७

પ્રસાદિકા અનિયમસ્વરૂપ ૯૯૯ ગણવાનાં ઉત્પન્ન ઘટ્યા પ્રસંગોનાં અનિયમિત ગણાતાં: ગણાતાં ૩૯૯ સંખ્યાનાં ગુણવર્ગ ૯૯૯

श्वावायुः इति प्रत्ययः तत्पुरुषकलिबकुलमित्यलुक् निहंति निवर्तयति वायुरत्र चारादित्यभावो बधार्थनइत्यर्थः अनेनाश्वपातः
संदेहालंकारः शालिनीवृत्तं ३६ मैरम्यति अस्मिन्देशादौ शय्यानामंतश्चिति शाद्वलारनेभ्यः शाद्वलः शादहरितइत्यमरः नदन्नाला
इत्यत्र रम्यानद्यः निनीपतिकिंतु नित्येत्यर्थः नलिनीवनान्यनुदिनं सर्वदाश्यामीभवंति नकदाचित्पांडुरीभवंतीत्यर्थः विचिवकुसुमल
वकेयाचिता नोच्यामा नोशारवाश्नातरूणा पल्लवानि नपरिणमंति नजीर्णानि भवंतीत्यर्थः सर्वदानूतनान्येवेत्यर्थः अत्र प्रस्तुतस्यैव नद
स्तुरानकीर्तिरूपकार्यस्य वर्णनात् प्रस्तुतमिवकारणं कश्चिदसाधारणं कलासस्यमहिमावगम्यत इति पर्यायोक्तिरलंकारः त
उक्तं कारणगम्यतेयत्र प्रस्तुतात्कार्यवर्णनात् प्रस्तुतेन संबंधात्तत्पर्यायोक्तमुच्यतइति ३७ परिसरेति इहादौ परिसरविषयेषु
पर्यंतदेशेषु विषयादेशा इति निपातः मृगीभिर्हरितमृणाङ्कुरशंकया नीलतृणांकुरभ्रांत्येति भ्रांतिमदलंकारः लीढापूर्वमास्वादिताः
पश्चात्मुक्ताः लीढमुक्ताः दग्धप्ररूढइत्यादिवत्पूर्वकालेत्यादिनासमानाधिकरणसमासः नवशष्कलकोमलाः शष्कलसवर्णाइत्यर्थः मणी
नामरकतमणीनामाभा रविकलेः संबलिताः मिश्रिताः सन्त्यः फलंतिसंमूर्छंतिवर्धंतइति यावत् ३८ उत्फुल्लेति वात्याभिर्वातसंमू

रभ्यानवद्युतिरथनिनवाद्वलेभ्यः श्यामीभवंत्यनुदिनं नलिनीवनानि अस्मिन्विचिवकुसुमलवकाचिताना नाशास्वाश्नातापरिणमंति
नाद्रवानि ३७ परिसरविषयपुलीढमुक्ताः हरितमृणाङ्कुरशंकयामृगीभिः इहनवशष्कलकोमलमणीनारविकलेः संबलिताः फल
निभासः ३८ उत्फुल्लकुवलनलिनीवनादमुष्माद्धूतः सरसिजसंभवः परागः वात्याभिर्वियति विवर्तितः समंतादाधनकनकमयातपत्रल
क्ष्मी ३९ उद्दलसितयमयोः सुरापगायामुषसिसंध्यातकमयपाटलया कथयति शिवयोः शरीरयोगविषमपदापदवीविवर्तनेषु ४०

हेः वाताद्दिभ्यायदितियत्प्रत्ययः अमुष्माद्उत्फुल्लस्य नलिनीवनात् नलपतिनस्यपरागस्य ह्यानासंभवात् स्थलप्रहणात् उत्फुल्ल
संकुचद्दुयारुपसरयानांनिधानत्वं उध्दूतउत्थापितोविवर्तितः परिमांडलितः अंतराले तुदृश्यमानस्यैतिभावः सरसि
जसंभवः पद्माद्भवः परागः रजश्चित्रायेणात्र सरसिजशब्दप्रयोगाद्दृश्यः कनकमयातपत्रलक्ष्मीमापन्ने अत्रपरागस्यभातपत्र
लक्ष्मीसंबंधात्सभावात् तत्सदृशीलक्ष्मीमिति प्रतिबिंबनासेपादसंभव धर्मसंबंधयोर्निदर्शना नदृक्भसंभवधर्मयोगाद्उप
मानोपमेययोः प्रतिबिंबक्रियागम्यायत्रसास्यानिदर्शनेति ३९ इहेति इहाद्दाउपमिप्रमानसुरापगायालक्षणयातत्कसंसयाव
कासालक्षकासंध्यपादपलेखयावामचरणमुद्रायस्यामा या बालेक्ष्ण कुमारमयइत्यमरः यथाविषमाणिमहदल्पानि पदानियस्यां
सा विवर्तनेषु प्रदक्षिणक्रियासुपदवीशिवयोः प्रदक्षिणपथेतिरित्यर्थः सन्नियमयोः संध्यायां प्रणमतोरित्यर्थः शिवाचशिव
श्चतयोः शिवयोरुमाशंकरयोः पुराणस्त्रियोयकस्त्रीणां शरीरयोगं अर्धांगिसंघट्टनारूपं कथयति सन्नियमयोरिति नियमविषय
पि विरहासहाविहविहरतः शिवाविति भावः अत्रपदवीविशेषणपदार्थयोः कथनं प्रतिहेतुत्वात्काव्यलिंगमलंकारः ४० ॥

संमूर्छनाभिरिति इहाद्दोरजनाभिरिति मयूरवजालेः संमूर्छनाबहुलीभवतो आलोलानांपादपलतानांनरुशाखानांअंतरपुरंध्रेषुनिर्गे
नानांप्रसूनानांधर्मेणनरुणांशोर्धाम्नांतेजसांआदर्शमंडलनिभानिदर्पणाविवसदृशानीत्यमालंकारः पटलानिमंडलानिमुकुलवीरंवा
रंसमुल्लसंतिपुनःपुनःस्फुरंतिननुसानत्यनलतानामालालत्वाभावात् तत्रनान्यमृतपायाद्यादिप्रायपाप्तभवतीतिभावः ४१ शक
कूरिति शकूर्मयूरवनिचयः शकूकिरणसमूहेः परिवीतमूर्तिर्व्याप्तदेहः वत्राभिघातेनवपत्रीउयापरिमंडलितोवर्तुलीकृतः उरु
दहादृरुश्रीरायस्यतथाक्रोगणाभर्तुभमथनायस्यास्तादृशभः उद्दामनद्धानलीवर्द्धकृषभावृषभोवृषइत्यमरः वधूजनमनः सुज्ञा
कुशंकांचंद्रभ्रांतिंकुर्वतेषांमोग्ध्यादिनिभावः अमुष्याद्रेः शृंगाणिभजंते अत्रशकाशब्दस्यसंदेहार्थत्वेसंदेहालंकारः भ्रांतिपरत्वे
भ्रांतिमदलंकारः यथ छसितथासु नचाक्षाविशेषणाथनकाव्यलिंगेनांगांगिभावेनसंकीर्यते ४२ संप्रतीति इहाद्दाविविधाना
वर्णाः शिखरमणिरुचः संप्रतिशरदीत्यर्थः तथुन्यगुरुणि कुनःक्षीणपयसि अनल्पभिदाभदंविदिदानिभ्याद्दित्यद्प्रत्ययः उ
पेयुषिगतेनलधरपटलमेघमंडले कथमपिवानकैलेश्वजन्मात्मन्नमित्यर्थः अतएवखंडितविग्रहस्य स्वरूपं बलभिदः इंद्र

संमूर्छनारजनभिन्निमयूरवजालेरालोलपादपलतांतरनिर्गतानां धर्मप्रसूनेरिह मुकुः पटलानिधाम्नामादर्शमंडलनिभानिस
मुल्लसंति ४२ शकूर्मयूरवनिचयः परिवीतमूर्तिर्वप्राविघातपरिमंडलिताकृदेहः शृंगाण्यमुष्यभजनेगणभर्तुरुग्रा कुर्व
न्वधूजनमनस्कुशशाकुशंकां ४३ संप्रतिलब्धजन्मशतनकः कथमपिलघुनिक्षीणपयस्युपयुषिभिदांजलधरपटले
खंडितविग्रहंबलभिदाधनुरिंद्रविविधाः पूरयितुंभवंतिविभावः शिखरमणिरुचः ४३ स्नपितनवलतामरुपवा
लेरम्यतलवस्तुनिशाविभिर्मयूखः सततमसितयामिनीषुशोभारमलयतीह वनांतमिंदुलेखा ४४ ॥

स्यधनुःपूरयितुंविभवः समर्थीभवंति अत्रेंद्रधनुषामणिरुचीनामसंबंधसंबंधकथनादतिशयोक्तिरलंकारः वंशापत्रपति
तंवृत्तं रिंद्रुनिभिर्वंशपत्रपतितंभरनभनलगैरितिलक्षणात् ४३ स्नपितेति इहाद्दाशंभोरिंदुलेखास्नापितानिसिक्तानि
नवानिलतानांतरुणांवप्रवालानियेलेः अमृतलवस्तुत्यामृतबिंदुभिः स्यंदेनशालतेर्मयूखः सततं सर्वकालंअसितयामि
नीषुकृष्णपक्षरात्रिषुविवनांतरमलयतिश्वलयति अन्यत्रनेतदस्तीतिव्यतिरेकाव्यज्यते ४४ क्षिपतीति अथवाद्रि
रनुवनं वितनंरोचनिकीरुचंस्तोवर्णमित्यर्थः रोचनायारक्तो रोचनकी स्वाहारोचनयाराकलकृद्माहक दिहाणानि
त्यादिनाडीषु उत्प्रेक्ष्यते बृहद्बृहनिकंभहोत्तरासंगमिव द्वीपावारोत्तरासंगोसमाबृहतिकातथत्यमरः क्षिपतिपसारय
ति अनेकाहिररामण्यः कंदराथस्यसः हिरण्मयशक्रोदंदिनाथनेत्यादिनानिपातनात्साधुः अत्रपुरावर्तिगिरिरित्यर्थः ॥

तवपितुरिंद्रस्य दयितनिधयः जगत्याधरोजगतीधरः यस्तेगंतव्यइंद्रकीलाख्यइत्यर्थः ४५ सक्तिमिति अमुत्रामुष्मिंनंद्रा
भनिलेजवात् रुचिनिलतानांसक्तिंअन्योन्यसंगमापनयतिसति महसाहठात् वैरोचनेः सावित्रीमयूखेर्द्विगुणिताद्विरावृ
त्ताः कृताइति द्विगुणिताः गुणास्त्वावृत्तिशब्दादिषु द्विद्याभुरुष्यतंतुष्विति वनंयंती हिरण्मयी नोहिरण्यविकाराणां दंडिनायन
त्यादि नानियातनानासाधः राधाभुवांतंद्रभुवांभासामुकुरमिति द्विलसितानिविडंबयंति अनुकुर्वंतीत्यर्थः उपमालंकारः ४६
कषणेति इहाद्रौकषणनकंदूयननकंपस्तनंनिरस्तामुहाद्यामहासर्पायभ्यस्तस्य क्षणविघ्नगतंगजवर्जितमंतमतंगज
रहितैः कुतः मदस्रावितैरावतमदसिक्तैरित्यर्थः मिनांस्वदंतिकुस्वत हरिचंदनश्चंदनद्रुमः सुरगस्यस्यैरावतस्यगतंपाणि
रनुमीयते हरिचंदनविशेषणः काव्यलिंगमुन्नेयं ४७ जलदेति इहास्मिन्नद्रौजलदजालघनैर्मेघवृंदसाद्रसिनाश्मना
मिंद्रनीलानामरीचिभिर्दिधितिभिः भानुः करामरीचिस्त्वापुसयादधितिः स्त्रियामित्यमरः उपहतपत्रयाविघटितसंघाता
अतएवादीपितकंदराअभ्रकाशितगह्वराविश्वस्वतोदीप्तिभिर्भिरः संचलिनाव्यामिनिश्चरभवनीयकृत्यक्षा ४८ भव्यइति

हिपतियोनुवनंवितनोतिबृहद्बृहतिरुक्मिवरावनिकीरुचं अयमनकहिरण्मयकंदरस्तवपितुर्दयितो जगतीधरः ४५
सक्तिंजवादपनयत्यनिलस्तनानांवैरोचनद्विगुणिताःसहसामयूखैः राधाभवांमुकुरमुच्चहिरण्मयीनाभासस्तडिद्विलसितानि
विडंबयंति ४६ कषणकंपनिरस्तमहाहिभिःक्षणविघ्नगतंगजवर्जितैः इहनदस्तपितरनुमीयतेसुरगमध्यगतंहरिचंदनैः ४७
जलदजालघनैरसिनाश्मनामुपहतत्रयदुर्मरीचिभिः भवतिदीपितदीपितकंदरातिमिरसंचलितेवविवस्वतः ४८ भव्या
भवन्नपिमुनिरिहचाश्रमनक्षत्रस्थितःपथितपस्यहतप्रयादः आयणमस्यपिहितार्थकरेविधाहिश्रयांसिलभ्यमुमुखानिनि
नीतराय ४९ माभूवन्नपथहरास्तवहिंस्रयाश्वाःसंतापहिशेतुशिवःशिवोयमसिकं रक्षतस्तपसिवलंचलाकपालाःकल्याणीमधिकृ
हहाद्रौभव्यः शांतोभवनमिमुनेर्व्यासस्यवासनवनइंद्राराधनरूपणाशत्रपथिक्षत्रियमार्गास्थितोगृहीतशस्त्रएवत्यर्थः स्तपमा
दोपमनः सन्तपस्यतपश्चर्यांकुरुतपस्यतिकर्मणारामथनयाभ्यांवार्तेश्वरोरिनिक्यद्वतदेताभ्यातालदिनचसर्वेभ्यहितकारि
णामप्रमादःकिंकरिष्यसीतीतिविश्वसितव्यमित्यर्थो नरन्यासनाह आयणमिति क्रियस्मात्यायणनाकुल्यन्यायावयस्यनशानेष्टनावा
कुल्यतुल्यायारिनिहमचंद्रहितमर्थकरानीतिनस्मिन्विधोव्यापारसतिभंगनगयविघ्नैर्विनाश्रयांसिलभ्यमुमुखानिभजाक्या नीत्यर्थः
अतएवकंशोषत्यादिनासमानकर्तृकेनिनुमन् अकारणवैरिणःसर्वत्रसर्वस्यापिसतीतिभावः ४९ माभूवंनिति तवहिंस्रयाणप्रव
अश्वास्तअपथेनहरंतीत्यपथहरामाभूवन् त्वामपथानंमानिनीपुरिस्यर्थः माङ्योगेलुङ्याज्ञीरर्थेलुङ् संतापतपः कुरु सतिशि
वः शिवांसाधीयसीयमसक्तिंपरेतिमुत्साहदिशतु किंचेतिचार्थः लोकपालाइंद्रादयः तपसिविषयेवनशक्तिंरक्षतोवर्धयंतः
सतः कल्याणीसाध्वीक्रियाअनुष्ठानमधिकफलाक्रियासुकुर्वंतु कुरुतगाम्भिलोर्

123
1984

इतीति प्रियोर्हराजराजभृत्यइतिपूर्वोक्तं हितंप्रियंवचनमितिशेषः उत्कासपदिस्वस्वकीयंधामस्थानंगतवति सतिपृथासुतः नंतः स
कंठं सोत्कंठ्यंकिमपिप्रदध्यौचिंतयामास तथाहि सद्भियोगः सुजनवियोगाभ्यामरतिंव्यथासंधत्तकरातीत्यर्थः अर्थांतरन्यासः ५२ नमि
ति अकृत्रा पूर्णःलक्ष्म्या शोभायस्यसः अकृतालक्ष्मीरितिवक्तुवचनाश्रितावक्तीहिः एवसुरः पश्चिमेभ्यश्चनिकृष्टस्यस्यानवकाशः
उरः प्रभृतिपाठसामर्थ्यादवशेषिकस्तुवभाषिकइत्यविरोधः मार्गेनः सर्वतः सर्वत्रसारयोगादुत्कृष्टवस्तुप्रयोगात् सारावलिरलंकारः
न्याय्यंकीबवरंत्रिषित्यभयत्राप्यमरः अनतिशयनीयमनातिक्रमणीयं नेकनवकृताभकृताशासमीपंगतेनत्रीघभाविनियात
न फलेनकार्यसिद्धाभिरहितमशून्यंकार्यसिद्धेरवश्यंसाधकमित्यर्थः अकृशमनुचेतसाआशांसितं प्राप्तमिष्टंकालमिंद्रकालंसंभा
वीयंपुरुषस्यकारःकर्मतंपुरुषकारमुक्तविशेषणविशिष्टंपौरुषमिवाभ्यासमादमालिनीवृत्तं ५२ इतीश्रीमहापाध्यायमल्लिनाथसू
रिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांपंचमः सर्गः ५ रुचिराकृतिरिति अथाभ्यासादनानंतरंरुचिराकृ
तिः सौम्यविग्रहः धृतसत्यथोवलंबितसन्मार्गः आकारानुरूपगुणवानित्यर्थः यत्राकृतिस्तत्रगुणावसंतीतिसामुद्रिकाः उपमानपि

इत्युत्कासपदिहितंप्रियंप्रियोर्हरधामस्वगतवतिराजाराजभृत्ये सालंकृतकिमपिपृथासुतः प्रदध्यौसंधत्तेस्मरतिंहिसद्भियोगः ५१
नमनतिशयनीयंसर्वतःसारयोगादविरहितमनेकनाकृताशाफलेन अकृशमकृशलक्ष्मीश्चेतसाशांसितंमत्वमिवपुरुषकारं
शोलभ्यासमादं ५२ इतिमहापाध्यायश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्येहिमवद्वर्णनंनामपंचमः सर्गः ५ ॥
रुचिराकृतिः कनकसानुमयापरमः पुमानिवपतिंपतनाद्धृतसत्यथस्त्रियपथगामभितस्तनमारुरुहपुरुहूतसुतः १ तमभि
यवर्धितइवेंदुसुतंविहितालिनिकूणजयध्वनयः पवनेरिताकुलविजिह्मशिखाजगतीरुहोवचकरुः कुसुमैः २ ॥

समानमेतत् सपुरुहूतसुतोर्जुनः कनकस्यविकारःकनकसानुं गरुडसावर्ण्यार्थंविशेषणमेतत् समुदायविकारस्य
ध्यांश्चेतिवक्तुंश्रीहिरुत्तरपदलोपश्चानइंद्रकीलंपरमः पुमान् विष्णुः पतनात्पक्षिणापतिंगरुडमिवत्रिभिः पथिभिर्गच्छतीति त्रिपथगा
भागीरथी अन्येषामपिदृश्यतइति डप्रत्ययः उपपदसमासश्च तामभितोभिमुखमारुरोह समीपाभयतः त्रीघसाकल्यानिमुखमभिनद
त्यमरः प्रमितोक्षरावृत्तं प्रमितोक्षरासप्तसप्तेरुदितंलिलक्षणानु १ अथास्यकार्यसिद्धिंनिमित्तानिसूचयन्मार्गवर्णयति तमिति वि
हिताअलिनिकूणाजयध्वनयइवयेस्तेनथोक्ताः पवनेरिताः पवनेनवायुनानुन्नानएवा ऽऽ कुलालोलाविजिह्मावक्रशिखाःभ
याणियेषांते तथोक्ताः शिखाज्वालाककिमोत्यौः शिखाशाखायमौलिषिनिवजयंती जगतीरुहोभूरुहः क्रियाभिनिषा ऽ नवद्यायव
चंदिनःस्तुतिपाठः कुसुमैरवचकरुःअभिवर्षुरित्यर्थः कुसुमानिगुणःभवकिरतेरेष्यर्थत्वात् कुसु
मानांकरणत्वंविशेषार्थंचेतुकर्मत्वमेवयथाकुशाच्चामावाकिरतीति दृश्यतेच धातूनामर्थभेदाकारकत्वयःयथासंचितेःक्षरणा
ईकरणायोरर्थयोईवद्व्यस्य कर्मत्वकरणत्वेयथामेघोमृतेसिंचतिगोपयश्चः सिंचतिमेघाजभृतेवर्षतिमिअत्रवाक्यसमागतयाक्ष

मयोः साध्यसाधनभावादंगांगिभावेन संकरः २ अवधूतेति अवधूताः पंकजपरागकणाः येन तथोक्ताः इति सारस्योक्तिः ननु तान्यस्या
सलिलवीचीनिर्दनीतिनिर्थोक्ताः इति शेषोक्तिः सुखयंतीति सुखाः सुखस्पर्शादिति भावोक्तिः पचाद्यच् मरुतो वाताः नमर्जुनसुहृदः
सुखायमिवाभिमुखमेत्यागत्य परिरभिरे आलिंगितवंतः ३ उदितेति उदितापलक्षुब्धतपाषाणाभुस्खलनप्रतिघातेन सैव लिनाश्रु
णितः अनरुत्यैर्घोषुद्वयकमकमयमानाइत्यर्थः स्फुटहंसानां सारसानां च विरावैर्युज्यंतइति तथोक्ताः क्षिप्त अनुवप्रमग्नगतः पते
नीनामिनिशोषः ध्वनयो स्यार्जुनस्य मंगलं प्रयोजनमेषां ते मांगलिकाः प्रयोजनमिति ठक् ४ नेस्तूर्यैः कृतामुद्हर्षध्वनेनु अन्यान्यस्या
न्यकार्यकारणासंभावात् तूर्यकृतामुत्सदृशीमुरमिति प्रतिबिंबनाशेषोनिदर्शनालंकारः ४ अवरुणेति सार्जुनः पुरोयिअवरुणतुं
गसुरदारुतरोभग्नोन्नतदेवदारुद्रुमवलीयसिबलवन्नेरमहतारीयसि निमनालुकसुरसरित्पयसांनिचयेपृतविषयवनमवनन
वानीरवनेनाचरितांअथवनसेरथाभ्रपुष्पविडलवीनवानीरवंक्ल लाइत्यमरः समृद्धिकरीश्रयस्करीलोकयथादृष्टमित्यर्थः प्रण
निदर्दर्श यासर्वलोकदृष्टनभूतेतिभावः ५ अवभूतेति सार्जुनः परितः सरोजरजसा कमलरेणुनामरुणितंउत्तरीयंकुसुमादिना

अवधूतपंकजपरागकणाननुजान्वीसलिलवीचिभिदः परिरभिरेभिमुखमेत्यसुखाः सुहृदः सखायमिवनंमरुतः ३ उदि
तोपलस्खलनसंवलिताः स्फुटहंससारसविरावयुजः मुदमस्यमांगलिकतूर्यकृतोध्वनयः प्रतेनुरनुवप्रमग्नपां ४ भव
रुणतुंगसुरदारुतरोनिचयेपुरःसुरसरित्पयसांसु सदर्दर्शवनसवनावरितांप्रणतिंचुलीयसिसमृद्धिकरीम् ५ अव
भूतमालमवलोकयितुंपरितःसरोजरजसारुणितंसरिदुत्तरीयमिवसंहतिमस्सनरंगिभंगिकलहंसकुलं ६ दधति
स्तनीः परिणताहिरदैर्मुदिनालियोविनिमदस्रुतिभिः अधिकांसरोरुहसियबंधधृतिंमहतेरुजंनपिगुणायमहान् ७ अ
नुहेमवप्रमरुतोः समनांगतंभूर्मिभिः सहवरैरुपकृभिः सरथांगनामवनितांकरुणेरनुबध्नतीमभिननंदरुतैः ८

अरुणितंसंहतिमत्सारंतरंगभंगिवारितरंगशोभिसरित् उत्तरीयस्तनांशुकमिवस्खलितंकलहंसकुलमवलोकयितुमवमयम
त्यर्थेन प्रवभूतनराणाकृतसौंदर्यो हलत्वादितिभावः ६ दधतीति स्तनीः स्तनानि दधतिकुतः परिणताहिरदैर्मुदिनालियोविनिरोधस्यधिकांधृतिं
बबंध निश्चलांकृतवानित्यर्थः तथाहि महानुजनः रुजन् पीडयन्नपिमहतेगुणायात्कर्षायभवति महत्कृतापीडापिकृभाव
हेत्यर्थः तद्यथा रुजारुणास्यापिरोधसः प्रीतिकरत्वमितिभावः ७ अनुहेमवप्रमरुतोः समनांगतंसार्जुनोनुहेमवप्रकनकसानुसमीपे समीपार्थेव्य
यीभावः अरुणोः कनककांत्यपरंजनादितिभावः भूर्मिभिः समनांतुल्यरूपनांगतं सादृश्यानुकरवनीयमितिभावः सहभूते
सहसंवरं प्रियंसहशाद्रस्ययचाप्रजनेनवरशब्दनसमासः करुणोदर्शनं रुतैः कूजितैरनुबध्नतीमन्विष्यंतीरथांगानामवनितांच

कवाकीनंदयकुरुप्रेमदर्शनात्कस्यनानंदइतिभावः अत्रनावहर्मरणांस्वधाचल्यत्यागेनारुण्यस्वीकाराजडुणालंकारः तडुणाःस
गुणात्यागादन्योत्कृष्टगुणाश्रयादितिलक्षणात्तन्मूलाचयंवक्रवाक्यांः स्वकीते नरंगभ्रांतिरितडुणाभ्यांनिमतांगांगिभावेनसंकरः ८
खिनवाजिनइति चलवीचीनांरागोरंजनंवर्णांतरापादनंतस्यरचनाक्रियातत्रपटवः समर्थाः रुचयः प्रभा अंभसिनिमग्नमपिमणि
जालंस्वाश्रयभूतमितिभावः मनोगतंस्फुरितंसेवादिविकारमाकूतयोभ्रूभंगादिबाह्यविकाराइवसिनवाजिनेर्जुनाद्यनिजगदु
ज्ञापयामासुरित्यर्थः ९ उपलेति उपलेराहताअतएवाकुलाश्चयतरंगास्तेषांजविनावेगवतामरुतावातेनविधूतंवितंतवकुतक
स्यशिरवानइहिजादमपाफेनंडिंडिरांडिंडिरोधिकफः फेनइत्यमरसरितः प्रहासमहहासमिवत्कुर्वत्या सार्जुनोदर्दर्श १० वक्रि
तिबर्हिचंद्रकनिभंमयूरमेचकसदृशंसमाचंद्रकमेचकायितयमरः बकुलनकधादानपयसांपटलंजातायकुचवनं बहवोमदा
बुबिंदवइत्यर्थः अवगाढमंतः प्रविष्टंगंडैःकर्णैरिक्तः इभपतिंईक्षितुंविकसउन्मिषंतंसरितोविलोचनशतमिवत्कुर्वत्या प्रेक्षाभस्य
अर्जुनस्यधृतिंधीतिं विदधे ११ प्रतिबोधेति प्रतिबोधः स्फुटनंनिद्रापगमश्चतत्रयतज्जंभणाउद्भूतनाज्जंभायतनविभिन्नमुखी

सितवाजिनोनिजगदुरुचयश्चलवीचिगमरचनापटवः मणिजालमंभसिनिमग्नमपिस्फुरितंमनोगतमिवाकृतयः ९
उपलाहतोध्वततरंगधृतंजविनाविधूनवितंमरुता सदर्दर्शकनकशिखाविशदंसरितः प्रहासमिवफेनमपां १०
यकुबर्हिचंद्रकनिभंविदधेधृतिमस्यदानपयसांपटलं अवगाढमीक्षितुमिवभपतिंविकसद्विलोचनशतंसरितः ११
प्रतिबोधजंभणविभिन्नमुखीपुलिनेसरोरुहदृशादृशे पतदच्छमौक्तिकमणिप्रकरागलदश्रुबिंदुरिवशुक्तिवधूः १२
स्फुटिरभ्रुविडुमलताविटपस्तनुसांकुलेनलवमंडलिनः स्मरदायिनः स्मरयतिस्मभृशंदयिताधरस्यदशनांशुभृतः १३
उपलभ्यचंचलतरंगधृतंमदगंधमुत्थितवनांपयसः प्रतिदंतिमामिवसमंबुबुधैःकरिण्यादसामभिमुखान्करिणः १४

विक्षिप्तयाविवृत्तास्याच अतएवपतन्प्रसरन् अच्छोमौक्तिकमणीनांप्रकरस्तामोयस्याः सा अतएवगलदश्रुबिंदुरिवलितेव
सेसा शुक्तिर्वधूरिवपुलिनेशयइतिशेषः सरोरुहदृशार्जुनेनसहदृशो दृष्ट अत्रप्रतिबोधादविशिष्टपदापातानांप्रकृतानांशुक्ति
बध्वोश्चापमारुपकयोसाधकबाधकाभावात्सदेहालंकारस्तत्सापेक्षाचाश्रुगलनोन्नप्रेक्षानितयोरंगांगिभावः १२ स्फुटिरिति अभ्रु
शुक्तिः स्वच्छा तनुनासाडेणाचफेनस्यलवेनशकलेनसबलितः सगनोविडुमलतायाः विटपः पल्लवाः विटपः पल्लवोविंगविरलो
रेलंबशाखयोरितिविश्वः स्मरदायिनः कामोद्दीपकस्यदशनांशुभृतादंतकांतिकलितस्यर्थः दयिताधरस्य अधिमर्थेत्यादि
नाषाष्ठी भृशंस्मरतिस्म लटस्मेतिभूतार्थे लुङ्मितात्कर्त्तः स्मरणालंकारः १३ उपलभ्येति सार्जुनश्चंचलतरंगैर्धृतंतत्कान्त
मित्यर्थः मदगंधमुपलभ्याघ्रायपयसः उत्थितवतीरोधादितिशेषः करिण्यादसामाशाकपार्थिवादिषुद्रष्टव्यः प्रतिदंतिनामिवाभि
मुखानभियातानित्यर्थः करिणःसंबुबुधेददर्शइत्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

सइति सोऽर्कः पुरोयेसहसासमुत्पिपतिषोः सपुत्पतितुमिच्छोः पतेः सन्नंता उपत्ययः तनिपातद्वारदाभ्यः सन् इडागमः कणिरनः अनविभरतिवेगवद्भिः स्वसितैः फूत्कारैर्दिविआकाशोप्रहतपरितैशरदश्वस्य विश्रमइवविश्रमः सौदर्यंयस्यतत् ऋभ्रमश्वस्यापकर्षेचत्यर्थः अपापटलपुरःदरीदृश्यविस्मयंजगाम अत्रोपमानुप्राणितास्वभावोक्तिरलंकारः सइति सोऽर्कः सेकनवतीः पुलिनवतीरभितः शफरीणांमत्स्यीनांपरिस्फुरितान्यचारयोदृशोयासांताः सुरनिम्नगांगामुपयतीर्भजंतीः इयः शनुरुगितवान्डीप् अतएवहरद्ग्रथनाललिताः सखीरिवस्थिताः सरितस्तानाभिचक्रमे २६ अधिरुह्य नि सोऽर्कोधिरुह्यअर्थात् गिरिमिति शेषः पुष्पभरेणनम्रशिखरनतायस्तरुभिः परितः परिस्फुरतलांभूषितस्वरूपां अधःस्वरूपयारस्त्रीतलमित्यमरः सपत्युपेत्यः करांतर्भूषणसुडितिडागमः शफरीचंचफ्रथ्या अतएवमनसः प्रसन्निमिवमूर्तामनःप्रसादरूपयारस्त्रीतलमित्यमरः सपत्युपेत्यः करांतर्भूषणसुडितिडागमः शफरीचंचफ्रथ्या अतएवमनसः प्रसन्निमिवमूर्तामनःप्रसादमिवास्थितांतध्यतोनद्भावोत्वस्या गिरामूर्ध्निवनांतभुवमासमासाद अंतशब्दस्वरूपवचनः अंतोध्यवसितेमृत्योस्वरूपनिश्चयेदृमिवास्थितांतध्यतोनद्भावोत्वस्या गिरामूर्ध्निवनांतभुवमासमासाद अंतशब्दस्वरूपवचनः अंतोध्यवसितेमृत्योस्वरूपनिश्चयेनिकइतिवेजयंती २७ अनुसान्विति अनुसानुप्रतिसानु वीप्सार्थेव्ययीभावः पुष्पिताः संजातपुष्पाः समाविनतयोयस्मिन्सः फलिताः

सजगामविस्मयमुदीक्ष्यपुरःसहसासमुत्पिपतिषोः फणिनः प्राहतारविप्रजविभिश्चशिखैः शरदश्वविश्रममपापटलं २५ सनतारसेकनवतीरभितः सफरीपरिस्फुरितचारुदृशः ललिताः सखीरिवहरद्ग्रथनाः सुरनिम्नगामुपयतीः सरितः २६ अधिरुह्यपुष्पभरनम्रशिखरैः परितः परिस्फुरतलांतरुभिः मनसः प्रसन्निमिवमूर्तिगिरः पुरिमासमासदवनांतभुवं २७ अनुसानुपुष्पितलतांविनतिं फलितोरुभूरुहविविक्तवनः धृतिमानतानननयस्य हरस्तपसेधिवसुमवलामचलः २८ अणिधायनत्रविधिनाथधियंदधतः पुरातनमुनेर्मनितां अतमादधावसुकरंननपः किमिवावसादकरमात्मवतां २९ शमयन्नपेंद्रियशमैकसुखः कचिभिर्गुणैरघमयंसतमः प्रतिवासरंसुकृतिभिर्धृतिभिः

उरुभूरुहाः येषुमानिविविक्तानिविजनानिपूतानिपापध्यानियस्मिन्सतथोक्तः विविक्तैः पूतविजनाविसमैः अचलइंद्रकीलाः हरस्तनयस्यार्कस्य तपसेतपश्चर्यार्थमधिवसुमधिष्ठातुं क्रियापेक्षयासमानकर्तृकत्वात्तुमुन् अचलाधिमुसाद्भातनान अचलविशेषणपदार्थस्यधृतिकिरणहेतुत्वात्क्याबलिंगमलंकारः २८ अणिधायेति उपधनवाद्योविधिनायोगशास्त्रानुसारोपधियं चित्तवृत्तिंप्रणिधायध्येयविषयेधियंनियम्य नर्गदेत्यादिनायात्वं मुनिर्तांदधनस्तपस्यन्नइत्यर्थः पुरातनमुनेरर्कस्यनस्यत्यर्थः अ सुकरंदुःकरंतपश्चर्यंखेदनादधोनचकार तथाहिआत्मवतामनस्विनांअवसादकरमशांतिजनकंकिमिवनकिंचिदित्यर्थः इवशब्दोवाक्यालंकारे २९ शमयेतिति धृतमिंद्रियशमोविषयत्यागस्तेनैकमुख्यंसुखंयेनसतथोक्तः आत्मारामइत्यर्थः अन्यत्रधृतंकृतमिंद्रियशमः संतापनिवर्तनमेकमद्वितीयं सुखमाह्लादश्चयेनसतथोक्तः शुचिभिर्निर्मलैर्गुणैर्मध्यारिभिरन्यत्रकांत्यादिभिरघमयंपापरूपतमः अज्ञानमन्यत्रांधकारश्चशमयेनिवर्तयन् विमलोमलिनः शुभ्रोऽन्यत्रसाकूनः प्रतिवासरं सुकृतिभिः सुकृतेस्तपोभिरित्यर्थः स्त्रियांक्तिन्कृलाभिः शीतरुचिश्चंद्रइवबृथे ॥२०॥ ॥७

127
1984

अधरीचकारेति किंचेतिचार्थः विवेकस्तत्वावधारणं सएवगुणस्तस्मात्तेनहेतुनेत्यर्थः विभाषागुणस्त्रियामिति पेचारी अगुणेषुकामक्रोधादिदोषेषुविषयेतद्विरोधेनतत्रसमासः धियंचित्तवृत्तिमस्तवतोनिवारितवतस्तस्यार्कस्यनिरुपद्रवोत्तर्बाधःसमसुखानुभवः शांत्यानंदानुभवः प्रतिघातिनीसोपद्रवाविषयसंगरतिंशरीरपोषभागरुचिमपरीचकारानस्पृहत्वकारस्यर्थः उत्कृष्टसुखलाभस्यप्रकृष्टवैराग्यपूर्वकत्वे हेतुत्वादितिभावः २१ मनसेति यत्नः अहिंसादिनिरोधमनसाध्यानेनजयंविशिष्टमभ्यासेः प्रणतिभिर्नमस्कारैः एवंमनोवाक्कायकर्मभिर्देवोपपतिभिर्देवसमुपपिवान्उपसादिवान्सोऽर्कः सहजेतरोनैसर्गिकागंतुकोजीयतेभनेनेतिजयोवीररसः एतत् शाम्यतेनेतिशमः जयशमौवीरशांतिरसादधनीपुष्पनीमरसीनन्नसीः युगपद्विभरंबभूवबभारभूरुहाकुवामिनिकल्पादीप्रत्ययः अत्रयुगपद्वीरशांतादिकरणाभिधानादस्यलोकादद्भुतमहिमातेव्यज्यते २२ शिरसेति हरिन्मणिनिभामरकतमणिःश्यामः अभिषवणेनस्नानेनकृतजन्मनोजनिनाः अतःपिंगीरितिभावः जटाःशिरसावहन्सोऽर्कोनो

अधरीचकारचविवेकगुणादगुणेषुतस्यधियमस्तवतः प्रतिघातिनीविषयसंगरतिंनिरुपद्रवःशमसुखानुभवः २१ मनसाजयेः प्रणतिभिःपयातःसमुपपिवानिवपतिसदिवः सहजेतरोजयशमोदधनीरभरंबभूवयुगपद्विभरसी २२ शिरसाहरिन्मणिनिभःसवहन्कृतजन्मनोभिषवणेननटाः उपकाययावरुणदीधितिभिःपरिमृष्टमूर्धनितमालतरौ २३ धृतहेतिरप्यधृतनिस्समतिश्चरितैर्मुनीनधरयन्नृरुचिभिः रजयाचकारविरजाःसमृगान्कृमिवशेनरमयितुंनगुणाः २४ अनुकूलपातिनमचंडगतिंकिरतासुगंधिमभितःपवनं अवधीरितत्रिवगुणासुखतानयतारुचानिचयमश्रमतः २५ नवपल्लवांजलिभृतःप्रचयंबहुनस्तरुरुन्नगमयतातिनविं स्तृणतातृणैः प्रतिनिशम्यतुभिःशमनीयतामुपयतीवसुधा २६

रुणास्यानूरोदधितिभिः परिविष्टमूर्धनिव्याघ्रशिरसितमालतरौउपमांतमालतरोः सादृश्यंयथा इत्यर्थःयमुपमातरोरोपस्याधिकरणत्वात्तदपेक्षयासप्तमी धृतेति धृतेहेतिर्धृतायुधोपिअधृतानिस्समतिः कुटिलमतिर्यनसः शुचिभिःचरितैः मुनीनधरयतिरस्कुर्वन् वेषणोवभीषणोननुकर्मणाविभावः कृतोविरजाः रजोगुणरहितः सार्नुनामृगान्रजयाचकारमरयासमासरं जेर्णोमृगरमणइतिवक्तव्यादनुनासिकलोपः तथाहिगुणाःदयादयः कृमिवरमयितुंनईशानोकर्वावशीकर्तुंनथक्तवंतीतिभावः शुचिरवहिपरविश्वासवीजपरस्यनवेषोणापिसत्वइतिभावः २४ अथास्यत्रिभिः जपसिद्धिमाह अनुकूलेत्यादिनाअनुकूलपातिनंनतुप्रतिकूलपातिनंसचंडगतिमंडगतिमंदगामिनंसुगंधिगंधस्यत्यतदंकांतयरुणापिकर्वीनानिरुक्तत्वात्समासांतः अथवाकेचिदागंतुकत्वेप्यकवचनेसमासांतमिछंति पवनमभितःकिरतात्रवर्तयतेत्यर्थः ऋतुरस्य वासः आर्तवःसमयःतदस्यवासमित्यणुप्रत्ययः सचासौगुणस्निग्धत्वरूपः सोवधीरितस्तिरस्कृतोयस्यतं अश्रमतारुचानिचयंसुखतासुखस्यचीतानयतान

पतिरिति द्विकर्मकत्वम् २५, नवेति प्रचयपुष्पावचयसंगेनवपल्लवाएवोन्नतयस्तान् विभ्रतीतितथोक्तान्भूरुहः उच्चांस्तरूंनवनिगमयन्ता गतिर्बुधाद्यादिनातरूणांकर्मत्वं प्रतिनिधीनिशिनिशिनायनीयनामुषयतीनायनरुशनीभूतामित्यर्थः वसुधामृदुभिस्तृणास्तरणताआ छादयता २६, पतितैरिति अपतनजलदानिरभ्रानमुसः पतितैरपांपृषतैर्विदुषिः रजश्चशमयतातपसाकणादयालुनवस्त्रस्त्रशादयालुन सूचयति परिगाढकृशानिक्षीणः सार्कनः परिचर्ययाउक्तविधयारुश्रूषयाअनुजगृहेनुगृहीतः अनुग्रहावसहकारित्वमवसरेपकारानु कूल्यलिंगानूपचेतिमुनपास्यतिभावः अत्रप्राकृतयस्याप्यकवाक्यत्वादुत्प्रेक्षावप्रधानालंकारः २७ महइति सार्कनोमहतपकायश्चयस्ते शस्यायवविकसदपूर्वोक्तं शिवानिमित्तमेवकुसुमं पुरायवेक्ष्यविस्मयवशानजगाम तथाहि वशिनामनुभावएवगुणः सधर्यनिहतिविस्म याद्विकारनजनयतीत्यर्थः तपःक्षरतिविस्मयादितिस्मरणादितिभावः २८ तदिति सुकृतेजपाभिः करणैरभूरिभिः कतिपयैरेवबासरैः कृतंतनूपूर्वकंदेभवमन्यस्यनभवतीत्यनन्यभवमन्यस्यासाध्यमित्यर्थः पचाद्यजनोत्तरपदेनयभूसमासः उपलभ्यनिश्चित्यआहितवि षादाः वामरवेदाः धियायपातवनचराः वकुलयहणाद्वकुलशतेनशतस्यवायजनः शतक्रतोः अत्रमेरुयथविशाखाभोयनिसंनिधानाद

पतितैरपांपृषतैरपांपामयतावरजः सदयालुनेवपरिगाढकृशाः परिचर्ययानुजगृहेतपसा २७ महतेपकायप नदवेक्ष्यशिवेविकसन्निमित्तकुसुमंसपुरः नजगामविस्मयवशंवशिनांनहिनिघ्नतिधैर्यमनुभावगुणः २८ तदभूरिणासरकृतंसुकृत कृपलभ्यवैभवमनन्यभवं उपनतसुरास्तिनविषादधियाशतक्रतुवनेचरावसतिं २९ विहिताःपविश्यविहितानतयः शिथिलीकृत धिकृतयेतकृतविधा अनपतकालमभिरामकथाः कथयांबभूवुरितिगाद्रिदे ३० शुचिवीतवल्कपुरुषस्तपस्यतिमलिम्लिरच्छदाभि चुगिरोभवतः महतजयायमघवन्नघपुरुषस्तपस्यतिनतपनजगतीं ३१ मविभर्तिभीषणभुजंगभुजः पृथुविष्टिपामयवि धाविधनुः अमलेनतस्यपतसश्चरितान्चरितेनचानिशयिनामुनयः ३२

यगतयः यज्ञातुवधिनेष्टवानित्यमरः सुजयावनिषु वसतिमुपतस्थुः आपुः २९, विहितइति वनचरइत्यनुवर्तनीयं विहिताःज्ञाताः अ नुमतवेशाःसंतइत्यर्थः विधेयविहितानतयकृतप्रणामाः अधिकृतकृत्यस्यनियुक्तकर्मणः शलरक्षणात्मकस्यविधायवृत्तयानिशिथिली कृतेसति अनपतकालमनतिक्रांतकालंयथायथायोगंत्रभिदशकाथइतिवक्ष्यमाणप्रकारेणाभिरामकथाःश्राव्यवाचः विहितपूर्वमिकथिकं विवर्त्तस्वेत्यप्रत्ययः कथयांबभूवुः ३० शुचीति शुचिनावल्कलेनवल्कलेन वीताच्छादितानतपुर्यस्यसः तिमिरच्छिरःसूर्यादीनामयतमइवरुचि न घत्कन् प्रेक्षाअनघः पुरुषः हेमघवन्भवतोगिरोइंद्रकालेजगतीमुवतपन् तापयन्सहेतजयायतपस्यतितपश्चरति कर्मणोरोमथया दिनास्यथिलइ ३१, जयायतपस्यतीत्युक्तंतत्रहेतुमाह सइति भीषयतेअतिभीषणोनेत्यादिवान्त्यप्रबंधः तोचनोभुजंगोचनाविव भुजोयस्यसतथोक्तः पुरुषोविष्टिपमयविधायिपृथुधनुर्बिभर्ति अतोजयार्थइत्यर्थः अमलेनतस्यपुरुषस्यचरितेनपवित्रानिसच्चरितानि येस्तेमुनयोतिशयिनाअतिक्रांताः ३२

अथास्यतपःसिद्धिंवर्णयति मरुतइत्यादिना मरुतोवातास्तिरोभूताः सुखाःजगतीपृथ्वीनवतृणाद्यायनासनायतुकूलेत्यर्थः नभोविमलंनी हारादिरहितंरजसिसतिभयांवृष्टिर्भवतीतिदोषः किंबहुनाअस्यपुरुषस्यगुणासंपदाभूतहितादिगुणासंपत्या अनुगुणतामनुकूलतांगमि तोवशीकृतइत्यर्थः भूतगणाःपृथिव्यादिपंचकःभक्तिसेवाकुरुतइत्यनुवर्त्ता ३३, इतरेतरेति किंचमृगाःसंतोनतिकसीदंतीत्यतेमदोःने वासिनःसत्कुर्वंतीतिकिंपु गुरुमिवइतरेतरेषामनभिभवनाद्वैरिणोपासतेप्रचयपुष्पावचयेनरोस्यविनमंति कुरुप्रचयाभवंतीत्यर्थः अस्यतिसंबंधसामान्यषष्ठी किंबहुना सनगइंद्रकालेभवतेवतनपरान्पराधीनःस्यात्किंतुस्यापितवतनस्यातिशयावतेतइत्यर्थः ३४ उर्विति किंचविपरिश्रमतआयासपिश्रमताआयासेपिश्रमराहित्यंगुरुमहत्सत्वंअंतःसारमाहुर्दुर्बलस्यश्रमजयासंभवादितिभावः परमंपु जयंबथयतिचआकीर्णोवतिष्ठमुत्वगम्यतेइत्यर्थः शमिनःशांतास्यापितस्यनवसंगमनेपूर्वत्राप्राप्तजनाविभुनायाःपश्चावस्यानुषंगिव्यापक नतुहिंस्रत्वानुषंगीतिभावःभयमेतिशांताइंद्रियाणामवगमयतीतिभावः ३५ अथदृशासाकइतिवर्त्तनविभइत्याद्यौकुः ऋषीतिसपुरुषऋषि

मरुतःशिवानवतृणाजगतीविमलंनभोरजसिवृष्टिरपां गुणसंपदोऽनुगुणतांगमितःकुरुतेऽस्यभक्तिमिवभूतगणाः ३३
इतरेतरानभिभवेनमृगास्तमुपासतेगुरुमिवांतसदः विनमंतिचास्यपरवःप्रचयपरवानसतेनभवतेवतनमेगः ३४
उरुसत्वमाहुरिपरिश्रमतापरमंवपुःप्रथयतीवजयमुशमिनोपितस्यनवसंगमनेविभुतांवपिभयमेतिजनः ३५
ऋषिवंशजःसयदिदेत्यकुलेयदिवानयेमहतिभूमिभृतांचरतस्तपसश्चरितेषुमहानवनिरूपयितुमस्यगतिं ३६
विगणय्यकारणमनेकगुणंनिजयाथवाकथितमल्पतया असदप्यदःसहितुमर्हसिनःकवनेवराःकनिपुणामतयः ३७
अधिगम्यगुप्तकगणादितिनन्मनसःप्रियंप्रियसुतस्यतपःनिजगोपरूपमुदितंमघवानयवर्त्मगःचभवतोरिधियः ३८
प्रणिधायचिनमथभक्तनयाविदितेप्यपूर्वइवतत्रहरिः उपलब्धुमस्यनियमस्थिरतांसुरसुंदरीरितिवचोभिदपे ३९

वंशजोविनिशेषः काकुत्स्थादिवादेत्यकुलेजातइतिशेषः यदिवामहतिभूमिभृतामन्वयेजातःतवचरितेषुतपश्चरतोस्यगतिंस्वरूपंनिरूपयि तुंवयंसहेतइतिसहाः पचाद्यचनसहास्मइतिशेषः ३६, अथहृष्टपरिभावणापराधपरिहरति विगणय्येति अनेकगुणंचकफलंदद्या साधनेकफलसाधकत्वेनयोग्यमित्यर्थः कारणंतपारूपं विगणय्यविचार्यअथवानिजयानेसर्गिण्याअल्पतयावालिश्यनवाकथितंना स्माकंअदःइदंवचनमित्यर्थः असदसाधुपिसहितुमर्हतीत्यादिनाविकल्पादिरागमः अर्हसिसदेवकिंनोक्तंनवाकुःवनेचराकु निपुणामतयोविवेकबुद्धयः कवोभयसंगछतइत्यर्थः अज्ञानेनापराध्यतीतिभावः अथांतरन्यासालंकारः ३७ अधिगम्येति मघवा इंद्रइति गुप्तकगणानन्मनसःप्रियंप्रियसुतस्यार्जुनस्यतपआधिगम्यज्ञात्वागुप्तयेपक्षयासमानकर्तृकत्वात् क्त्वाप्रत्ययः तोचनोभुजंगोचनाविव सादेवकार्यार्थत्वादुत्पन्नहर्षंनिजगोप तथाहि प्रभवतांप्रभूतोधियोनयवर्त्मगानीतिमार्गानुसारिण्योहि अन्यथानेत्रभेदेकार्यहानिःस्या हितिभावः ३८ प्रणिधायेति अथहरिरिंद्रश्चिरंप्रणिधायविषयांतरपरिहारेणात्मन्यवस्थाप्यतत्रतस्मिन्नर्जुनेभक्तनयाविदितेप्य

त्यपि उपलक्षणे तृतीया अपूर्वेऽपि विदन्नेत्यर्थः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वेति विकल्पात्तस्मिन्ना दत्ताः अस्याकं नरस्य मनसः स्थिरतादार्ढ्यमुप
लक्षयंपरीक्षितुमित्यर्थः लोकप्रतीत्यर्थमिति भावः सुरसुंदरीरितिवक्ष्यमाणप्रकारवक्षोभिदं ३९ सुकुमारेति मर्मभिदां मर्मच्छेदिना
मस्त्राणां मध्यदृत्यर्थः यतश्चनिर्धारणमिति षष्ठी अपरमन्यत्कृतमं चावहूनां जातिपरिपश्यदनमन्यमिवसुकुमारं नतु कठिनं अन्यत्तु
कठिणं भवति तथाएकेन बहुनेनु अनेकं भवति तथाणुसूक्ष्मं नस्थूलमं अलक्ष्यप्रवेशि तथा भवति दूरगं दूरल
क्ष्यभेदि तथा अमोघतया अमोघत्वगुणेन युतं युक्तं नकदाचिद्व्यभिचरतीति भावः अन्यत्तु कदाचिदपि लक्ष्यादपराध्यति तथा अविलक्ष्यम
सत्प्रतिकारं अन्याहृयमानप्रतीकारं अस्त्रं चित्तभुवः कामस्य कर्तरि षष्ठी विजयाय अस्तीति शेषः नकिंचिदस्तीत्यर्थः अत्रोपमालंकारः
अभिप्रायविशेषणत्वात्परिकरालंकारश्च तयोरुभयोः संकरः ४० असामर्थ्यशंकापरिहरति भवति भवतीत्यसंसारनिवृत्त
ये हतरहतमसां निरस्तमहामोहानां योगिनां संबंधिरजोगुणः रजोधूलिरिति श्लिष्टरूपकं तस्य शमनं निवर्तकं भवबाधरत्नत्रज्ञानमि

सुकुमारमेकमणुमर्मभिदामतिदूरगं बहुनमोघतया अविलक्ष्यमस्त्रमपरं कृतमंबिजयाय पृथ्वीमिव चित्तभुवः ४० भवतीत्ये
महतरहतमसामवबोधवारिरजसः शमनं परिपीयमाणमिव वोसकलेरवसादमेति नयनांजलिभिः ४१ बहुधागता
जगतिभूतसृजाकमनीयतासमभिहत्य पुरा उपपादिताविदधतो भवतीः सुरसद्मयानसुमुखीजनता ४२ नडपत्यविप्र
यततमस्य तपः कृतिभिः कचासुसहिताः सचिवैः हृतवीतरागमनसो ननुवः सुरवसंगिनपतिसुरवाजिनिः ४३

बबारितद्वयुष्माकमसकलैरसमयैर्नवनान्यवांजलयस्तैः परिपीयमाणमिवत्कृत्येक्षा अवसादं तपः क्षयमेति मुक्तानिवभवतीनां
वः कथमसामर्थ्यमितिभावः अत्रोत्प्रेक्षारूपकयोः संकरः ४१ बहुधेति किंपुराजगतिबहुधागतानामानामुखनविप्रकीर्णोकमनीय
तांचंद्राद्रूपमानद्रव्यगतलावण्यसमभिहत्य समुत्थ भवतीर्विदधतोभूतसृजाब्रह्मणा जननाजनसमूहः यामजनेत्यादिनातत्र सुरस
द्मयानसुमुखीस्वर्लोकयात्राप्रवणाउपपादिताकृतास्वर्गस्थाधियतत्प्रसादात्सर्वलोकश्लाघ्यतांतासां वः कथमसामर्थ्यमितिभावः अ
वसरसामकीर्णेखावण्यसंग्रहात्संबंधेपितत्संबंधाभिधानाद्विनितिरायाक्षिः ४२ अथ कार्यशक्तिमाह तदिति तत्तस्मात्स
मर्थत्वात्कलासुगीतवाद्यादिषु कृतिभिः कुशलैः सचिवैर्गंधर्वैः सहिता उपेत्यतस्य पुरुषस्य तपोविघ्नयतविघ्नवत्कुरुत विघ्नेत्य
र्थः विघ्नवच्छब्दान्मत्वर्थीयलोपः वीणाविहरवङ्गावान्मतुपोलुक् नचात्रासामर्थ्यशंका कार्येत्यर्थांतरन्यासमाह
ननुसंबोधने हेअप्सरसोवो युष्माकमप्सरसां सुरवसंगितं पुरुषपतिसुखाभिलाषिणां प्रत्यवनिति विजयः सुखननुदुःखकरा कि
लक्षणां मनोसिचित्तानियाभिस्तासां तेनायं सुखार्थी नमुमुक्षुरित्यर्थः अर्थांतरन्यासः ४३

अथ सुरवसंगीतलिंगमाह अविमृष्येति हेअप्सरसः एतद्विषयसत्कत्वं अविमृष्य विचार्य नभवति नसंदिग्धं भवतीत्यर्थः सपुरुषो
द्विषतांशत्रूणां वधेनशत्रुहननद्वारा विषयाभिरतिं विषयसुखमभिलष्यति वांछति वाशब्दाप्येत्यादिनाध्यप्रत्ययः अविमृष्यमिति नि
उपधाच्छानिवृत्तेरिति क्यप् हियस्मात्सविधिः सविभर्तेभीषणमुजंगभुजेत्यादिश्लोकोक्तानुष्ठानप्रकारो भवतीत्ये मुक्तवन भवति
कुतइत्याह शरासनं धनुः कर्मुकिपथाश्चकपरस्परं विरुध्यमित्यर्थः नरवत्तुहि सारसाध्यामुक्तिरितिभावः अर्थांतरन्यासालंकारः
४४ नचशापभयमपिसंभाव्यमस्मादित्याह पृथ्वीति पृथ्वीमिमहातेजसि तत्रतस्मिन्पुरुषविषये अन्यमुनिवदन्यस्मिन्मुनावि
वतत्रतस्यैवेतिव्यतिप्रत्ययः विकृतिः कोपविकारश्च भवतीतिर्मापरिबाधिमाविन्नमात्रांकीतिवत् बुध्यते कर्मणिलुङ् मांश्चाग
दात्तीरर्थेउ ठागमाभावश्च तथाहि स्वयशांसि अवतारक्षतायशोधनानामित्यर्थः विक्रमवतांधियश्चित्तानिवधूषुस्त्रीविषय
षघातिव्यसनानि दुःखेनो व्यसनघृषमिति विजयंतीनविमृष्यंतीत्यर्थः तरन्यास स्त्रीहिंसायाः क्षत्राणांयशोहानिकरत्वात्तस्मा
थावोहिनस्त्रीतिसइत्यर्थः ४५ आशांसितेति अमर्त्यवधूसमूहासरसोगणाः सुराणांपुरायेआशांसितापत्तिभिरपक्षितसंभाव

अविमृष्यभदन्तमिलष्यतिसद्विषतांवधेन विषयातिशयं भवतीतयेनहितथासविधिः कृतसंगरो नकुरुविमुक्तिपथाः ४४
पृथुधाम्नितत्रपरिबोधितमाभवतीभिरन्यमुनिवद्विकृतिः स्वयशांसि विक्रमवतामवतांनवधूषुधानि विमृषंति धियः ४५
आशांसितापत्तिभिरुपपुरः सुराणामादेशमित्यभिमुखं समवाप्यभर्तुः लोभेपतत्कृतिमसर्त्यवधूसमूहः संभावनात्प
धिकृतस्यनतोतितेन्नः ४६ प्रणतिमथविधायप्रस्थिताः सप्रनत्ताः स्तनभरनमितांगीतरंगनाभीतिभाजः अचलनलि
नलक्ष्मीहारिनालंबभूवुस्त्रिभिनममरभर्तुर्दृष्टमस्त्रांसहस्रं ४७ इतिमहोपाध्यायश्रीभारविकृतौकिरातीयेषष्ठः सर्गः ६

वनाभिश्चारुयथातथास्यार्चयोरपत्तिरित्यमरः अभिमुखंसमरसंभर्तुस्वामिनः इतिपूर्वोक्तमादेशमनियोगंसमवाप्यप
रांकृतिंलेभे तथाहि अधिकृतस्यकश्चिदधिकारेनियुक्तस्यसंभावनास्वामिकृतापूजातेजः कांतिंननोति ४६ प्रणतिमिति
अथप्रणतिंविधायसप्रनताः ईषद्भवनात्प्रस्थिताः प्रचलितास्तनभरेनमितानिभंगानिपासाताः अंगकंठगात्रेभ्यश्चेतिवक्ष
व्यात्स्त्रीषु प्रीतिभाजः स्वामिसंभावनयासंतुष्टास्ताः अंगनाः अचलनलिनानां स्थिरकमलानां लक्ष्मीर्हरतेति तत्तथोक्तं
तद्दूनमो हरमित्यर्थः कुतस्त्रिभिर्तविस्मयनिश्चलममलभर्तुरस्त्रांसहस्रंकर्तृदृष्टमलंसमर्थंनबभूव तासां सौंदर्यसागर
स्याहृदत्वादितिभावः अत्रोपमालंकारः ४७ इतिमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीयव्याख्या
यां घंटापथसमाख्यायांषष्ठः सर्गः ६ ४७ श्रीमद्भिरिति अथप्रस्थानानंतरं श्रीमद्भिः शोभावद्भिः सहरथगजेन
सरथगजास्त्रैः तेनसहेतितुल्ययोगइतिबहुव्रीहिः त्रयाणांलोकानां भर्तुस्त्रिलोकभर्तुरिंद्रस्य तथितार्थेत्यादिनाउत्तरप

द्समासः सचिवैर्गंधर्वैर्गुह्यानां सुंगनानांपरुषानंगमनमलघुषु महत्सु विमानेषु क्षिप्तुभिन्नः पतिभानेरनेकीभूतः अनरवसं
मूर्छन्व्याप्तुवन्मृदंगनादः समभिरुध्यभावरुद्धो गोरभ्यइनिरोधः अस्मिन्सर्गे प्रहर्षिणीवृत्तं स्रोन्नेयस्त्रिदशयतिः प्रहर्षिणीयमि
तिलक्षणात् ९ सोत्कंठैरिति सोत्कंठैरवेक्षणोत्सुकैरित्यर्थः अमरगणैरनुचरकीर्णादाकीर्णात् ज्वलितरुचोदीप्तप्रभान्मघोनः इंद्र
स्यपुरादमरावत्याः निर्यायनिर्गत्य यातेर्ल्यपु विवस्वतः उपरिस्थितानां रामाणांध्यातयाचायंन इत्यानपत्रैः सुपीतियोगविभागात्
कृत्यत्ययः चरितगुणत्वसार्थकत्वंनामदेनयाप उनपत्राणामभवादिनिभावः २ धूतानामिति अभिमुखपातिभिः समीरैः प्रतिकूल
वायुभिर्धूतानामितिदुर्निमित्तसूचनं आयासादुत्पत्तिप्रयासादविशादलोचनोत्पलानांवधूनांउष्माश्रुकृतिजनितः आतपकृतः कपो
लानांरागः पाटलत्वमदेनजनितांश्रियं तत्सदृशीं श्रियमित्यर्थः अतएवविदत्तीनालंकारः आनिन्यभनीतवान् वधूरितिशेषः आइ
पूर्वोनयतेः कर्तरिलिट् अकारानुबंधत्वादात्मनेपदं ३ निषद्भिरिति कथमपिवाढं कथमादि तथाप्यतंयत्न गौरव वाढ वारिति च

श्रीमद्भिः सरथगजैस्सुरांगनानांयुक्तानामथसचिवैस्त्रिलोकभर्तुः संमूर्छन्नलघुविमानरंध्रभिन्नः परजातैस्समभिरुध्यमृदंगनादः १
सोत्कंठैरमरगणैरनुचरकीर्णान्निर्यायज्वलितरुचः पुरान्मघोनः रम्याणामुपरिविवस्वतस्थितानां नामैर्देवरितगुणत्वमानपत्रैः २
धूतानामभिमुखपातिभिः समीरैरायासादविशदलोचनोत्पलानां आनिन्येमदजनितांश्रियंवधूनामुष्माश्रुकृतिजनितः कपोलरागः ३
निषद्भिः कथमपिदेवतानुभावादाकृष्टैः वजविभिरायतैस्तुरंगैः नेमीनामसमविवर्तनैरथोच्चैरासेदे नभसि विमानवत्सवृत्तैः ४
कांतानां कनकपुलकैः स्तनांगरागवक्त्रेषु च्युतनिलकेषु मौक्तिकाभैः मंपेदे श्रमसलिलाकुलाविभूषांरम्याणां विकृतिरपि श्रियंतनोति ५
जराद्भिः पथिमरुतामभिलरूपैरुत्कीर्णैः स्फुटगतिभिर्ध्वजांशुकानां नेत्राभिः कनकनिकाषगौरगात्रयाप्तः क्रियतइवस्मसातिरेकः ६

जयंती देवतानामनुभावात्निषद्भिरपतद्भिरित्यर्थः रथविशेषणमेतत्प्रजविभिर्वेगवद्भिस्तुरंगैरायतैर्दूरमाकृष्टैः रथोच्चैर्विय
तिनेमीनां चक्रधाराणां चक्रधाराप्रधिनेमिरितियादवः विवर्तनैर्भ्रमणैस्तिविमानवद्भिर्मानानामिवत्कृपमानत्वं तस्येवेतिचानि
प्रत्ययः प्रवृत्तिर्गतिरासेदे प्राप्तासेदः कर्मणिलिट् ४ कांतानामिति कांतानांप्रियतमानांमगरागकृतपुलकोद्गमितोद्भेदः कनकरागांव
त्यर्थः च्युताः प्रमृष्टास्तिलकाः येषांतेषु वक्त्रेषु मौक्तिकाभैः श्रमसलिलोद्गमः स्वेदोद्भेदो विभूषां भूषणं संपदं संपेदे संपन्नः कर्तरिलिट्
तथाहि रम्याणामस्वभावसुंदराणां विकृतिरपि श्रियंतनोति अतः स्वेदस्याविभूषणत्वमुपपद्यत इतिभावः ५ राजद्भिरिति
मरुतांपथि आकाशेराजद्भिर्दृश्यमानैरभिन्नरूपैरविशिष्टाकारैः अतएवोत्कीर्णानामार्चाणितानीव स्फुटगतीनिदीप्तमार्गा
णियेषांतैः कनकस्यनिकाषः कषपाषाणस्यरातिरेखातद्वद्गौरैरुणैः गौरः पीतरुणश्चेतद्वर्णिविशेषः ध्वजांशुकानांतेजोभिरायाम
तेषांभवदेर्घ्यसातिरेकः सातिशयः क्रियतेस्मवकृतइवदीर्घो ध्वजपटाः स्वतेजः प्रसारेणदीर्घतमाइवलक्ष्यंलक्ष्यंतइत्यर्थः अ
अत्रोत्कीर्णयमानुपाणिना ६ ५

रामाणामितिमाले वमात्यं तस्य सौकुमार्यमवमितं येन तस्मिन्कुसुमादपिमानोहरइत्यर्थः रामाणां वपुर्विभातपरस्य कृपागे
कमेणिषष्ठी सहनइति सहः समः पचाद्यच् तस्य भावः सहत्वं तत्संग्रामे सतिअधिगतविस्मयैर्गंधर्वैः विधातुर्विधिपुरस्थिपुकृत्या
णी साध्वी श्रेयसीउपकारत्वादितिभावः विचित्रतानानाविधत्वं प्रतीयमवगताज्ञाता प्रतिपूर्वादिणः कर्मणिलिट् ७ सहरीतिसिंदू
रैर्नागसंभवाख्यैरागद्रव्यैः सिंदूरंनागसंभवमित्यमरः कृतरुपचालकृताइत्यर्थः सहहेम्नः कस्याश्चिन्मध्येभवंधनं सुहेमकस्याः ते
नसहेति तुल्ययोगइतिबहुव्रीहिः कस्याश्चकोष्ठेहर्म्यादेः कांच्यांमध्येभवंधनइत्यमरः स्तनाभिः समभिर्मदनाद्रीभिः कारातूकट
भ्यांमेदुरांचनेत्राभ्यांचमदच्युतिरितिपालकाव्येकरोनासारभाभ्यामित्यर्थः मदरक्षेनावर्तनस्त्रिदशगजाः अरुणास्याकेस्यांशकेनांग
णारुण्येनभिन्नैः संसहेर्वर्षद्भिस्फुरितज्ञानरुद्दैः स्फुरितादिकैः पयोदैः यादृश्ययुरित्यरूपमालंकारः अत्यर्थमिति बलानिसन्या
नि अत्यर्थंदुरुपसदादुःसहादहिमयूखमंडलस्यसूर्यं विवस्यपर्यंतात्समीपाद्दूरमुपेत्यागत्यआशानामुपरिचितौगंधिनायक

रामाणामवमितमाल्यसौकुमार्यैः संग्रामेवपुषिसहत्वमातपस्य गंधर्वैरधिगतविस्मयैः प्रतीयरुत्याणीविधिपुरविवर्तनानिधातुः ७
सिंदूरैः कृतरुचयः सुहेमकस्याः स्तनाभिस्त्रिदशगजा मदंसहंतः सारद्यमयुररुणास्यरागभिन्नैर्वर्षद्भिः स्फुरितशनैरुद्दैः पयोदैः ८
अत्यर्थं दुरुपसदादुपेत्यदूरपर्यंतादहिमयूखमंडलस्य भानूनामुपरिचितामिवैकवेणीरम्याभिस्त्रिदशनदीयमुर्बलानि ९
आमानभ्रमरकुलाकुलानिधन्वन्नुध्धूतयथितुरंगिपंकजानि कांतानांगगननदीतरंगशीतैः संतापविरमयतिस्ममातरिश्वा १०
संभिन्नैरितुरगावगाहनेनप्राप्तोर्वीरजुपदवीविमानपंक्तीः तत्पूर्वंपतिविदधेसुरापगायाः पयोभिः स्वलितविवर्तनूपुरोभिः ११
कांतानां ग्रहचरितानुपथारयानामक्षाग्रक्षतसुरवेश्मवेदिकानां निःसंगपथिभिरुपाददेविवृत्तैः संपीडक्षुभितजलेषु नोपदेषु १२

वेणीभिर्वरिष्ठानामित्यत्प्रेक्षारम्याकर्मयस्तरंगभंगयस्त्रयस्याम्ताश्चिदशनदीमंदाकिनीययुः ९ आमनंतीति आमनंतो भ्रमरकुलैराकु
लानिउध्धूतानिउत्क्षिप्तानिरथितानि अन्योन्यमरथ्यानिचरजांसियेषुतानिपंकजानिधन्वन्नुकंपयन्सुरभिरित्यर्थः गगननदी
तरंगैः शीतोमातरिश्वावायुः कांतानांसंतापविरमायतिस्मशमं शरयामासमातरिश्वावायुनीतिमेरुक्ताः १० संभिन्नैरिति
इतुरगावगाहनेनहरयश्चावलोडनेनसंभिन्नैः सहक्षुभितैः सुरापगायाः पयोभिः कर्तृभिः पदवीमनुपदव्यामित्यर्थः लक्षणात्यं
भूतेत्यादिनाकर्मप्रवचनीयत्वात् द्वितीयाव्यविपुलाविमानपंक्तीः प्राप्यत देवपूर्वंतत्पूर्वीमिदं प्रथमंयथानथाआकाशगंगाया
स्तरयाभावादितिभावः वप्रातेषुरोधोभूमिषु स्खलितानिनेर्विवर्तनंप्रत्यावृत्तिः वप्रांतस्खलितविवर्तननटांतः स्खलनप्रतिपद
नांवप्रः पितरिकेदारेवप्रः प्राकारेरोधसीरितिनिर्वजयतीप्रतिचिदधचक्रस्यनिशयोक्तिः ११ कांतानामिति ग्रहेश्चरितानुसरणादि
भिराश्रितानू कर्मणिक्तः पथोमार्गान् कांतानांनिष्क्रांतानांआकाशस्फटिकपायदारुविशेषाः तेषामग्रैः स्नाताद्दारिताः सुरवेश्मवेदि

कायेलेषांरथानांप्रधिभिर्नेमिभिश्चक्रांतैः चक्रं रथांगंतस्यांतोनेमिः स्त्रीस्यात्प्राधः पुमान् इत्यमरः संपीडेन नोदनेन क्षुभितानि
जलानियेषांतेषुतोः यदेषुभिः संगमप्रतिष्ठांतयथातथाविरचितैः परिश्रमणमुपादेदस्वीकृतं अतिशयोक्तिः स्वभावोक्त्यामहत्व
ते १२ तमानामिति विषाणभिन्नागजदनसंतानां अतएव क्षरंतः स्रवंतोयेनांतमानांसुरकरिणांप्रह्लादमुपदधिरेउपचक्रिरे
तथाहि परोपकारियुक्तानामासक्तानांरुजतूस्वपीडयन् स्वपिविषयकरयाणीहितकारिणीप्रवृत्तिर्व्यापारोभवतीत्यर्थोनिरन्वा
सालंकारः ततोयुक्तेमोघानांगजदनसंतानामपिनदाह्लादकत्वमितिभावः १३ संवातेति संवातासंवहनावानेर्गत्यर्थत्वाछ
तृप्रत्ययः अनिलेनकाशिनेयेतिभावः दिव्यस्त्रीणांजघनेषुवरंश्रेष्ठं यत्कुंकुमकृतमस्मिन्निरुपमसारं कुंकुमीयमानेसतिपर्य
स्यत् प्रसरत् पृथुविशालं मणिमेखलाशृंखलाजालमूर्वोर्युतं कंचलनारयमिवयुतकंसंशयुग्मेयातकंचलनपिचेतिविश्वः अनेरभ
वअनरीयमधोशृंखलं अहीदिव्यश्चेतिछप्रत्ययः अंतरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोंशुकइत्यमरः संयत्रेसंनाहे जानिधातोः क

तमानामुपदधिरे विषाणभिन्नाः प्रह्लादसुरकरिणांयनाः क्षरंतः युक्तानांखलुमहतांपरोपकारेकृत्याणीभवतिरुजतूस्वपिपृवृत्तिः
१३ संवातामुकुरनिलेननीयमाने दिव्यस्त्रीजघनवरांशुकेषु रत्नं पर्यस्यत्पृथुमणिमेखलाशृंखलाजालमूर्वोर्युतकमिवांतरीयमूर्वोः १४
प्रत्याद्रुकृतनिलकामुपारपांतैः प्रह्लादशमितपरिश्रमादिपांतैः कांतानांवक्रमतिमायमुः पयोदानाल्लीषाद्वक्रसुकृतं हिनाशिरा
पः १५ यातस्यग्रथितनरंगसेतुनाभिच्छेदविषयोसिवारिवाहजाले आनेतुस्त्रिदशवधूनुनागभाजांसंधानमुरधनुषः प्रभामणीनां १६
संसिध्याविति करणीयमनिवर्धरालापैः पिपतिषतांविलंघ्यकथीआसेदद्दशशतलोचनस्यनिन्याजीमूतरपिहितमानुरिंद्रकीलः १७

नैरिलिङ्गुत्प्रेक्षालंकारः १४ प्रतीमिनुषारपातैः शीकरवर्षैः नुषारोहिमश्रीकृतविनिविश्वः प्रत्याद्रुकृतनिलकामाजितविशेषक
अपिशमितपरिश्रमाः मल्लादभानेदेरिशांतः पयोदाः कांतानांकर्तरिषष्ठीवक्रमतिं संमानमायमुः तथाहि अत्रीयानल्योदोषावक्रप
भूतंसुकृतमुपकारनहिनलिनहंसिअर्थांतरन्यासालंकारः १५ यातस्यति यथितनरंगबध्वामियत्सकृतस्याभेवाभायस्यतस्मिन्नि
गतानिपयांसियस्मात्तस्मिन्निर्जले शेषाद्विभाषेत्यादिना विकल्पान्नलुप्तसमासांतः उरःप्रभृतिपाठस्तुपथः शब्दस्यकवचनांतस्येवेति
नकश्चिद्विरोधः वारिवाहजाले मेघवृंदेविच्छेदवृत्तिं यातस्यसुरधनुषइंद्रचापस्यविदशवधूजनानांभाजांमणीनांतदंगसंगिविभूषाम
णीनामित्यर्थः प्रभाः कांतयः संधानमातनुश्चक्रुः अत्राभरणप्रभाणामिंद्रधनुषासंबंधेपिसंबंधातिशयोक्तिरलंकारः १६
संसिध्याविति संसिध्योकार्यसिध्यिविषयेइतीत्थंभावेनाभिकारणकर्तव्यमिति करणीयं तेनसनिबंधः संयोजितइत्यर्थः आलापरा
भाषणेरुपलक्षितया स्यादाभाषणमालापइत्यमरः दृशाशतानिसंख्यायेषुतानिलोचनानियस्यसः सहस्रलोचनइत्यर्थः अस्यच
निन्यासेनयापिपतिषतांपरिणाविधिमार्गाः पिस्तोनभसंगमाइत्यमरः तनिपतीत्यादिना विकल्पादिडागमः विलंघ्यनीकृतैः जीव
स्यादकस्यमूतः पठबंधायपांतेतैः पृथोदरादित्वात्साधुः अपिहितसानुच्छादिततटउन्नतइत्यर्थः इंद्रकीलभासेदशासमीहतेः कर्मणिलिट् २७

आकीर्णेति विलासिनांमुखनलिनैः उपमितसमासः आकीर्णाव्याप्ताउधूताः स्फुटान्यसंकुचितानिविशदानिभानपत्राणि
श्वनछत्राणिकेनाइवयस्यास्तथाक्तानूर्ध्वैर्यनिनर्वोद्यघोषगंभीरंयथातथाभूमर्तुरिंद्रकीलस्यशिरसिआपतंतिसामेनानभो
नदीवरेजे २८ सेतुत्वमितिपयोमुचांवितानेसेतुत्वंदधतिसतिसंरभादादोपाज्जलवेनाभियंतनामेघवृंदमपरीकृत्यधावतइत्यर्थः
तथाभूतानूरथानियमितैराकल्परश्मिभिः अत्रहर्भुत्रकुंचिताः घोणाः घोणांते कुंचितंतनमाविध्यंकुटिलंभुग्नवेल्लितवक्र
मित्यमरः किरणप्रग्रहोरश्मीघोणातुग्रोथमस्त्रियामित्यमरः अपनमंनीत्यवनामिनोवननपूर्वकायास्तुरंगाः कुंचेणामह
ताप्रवंधेनसितिमानिन्युः इतिस्वभावोक्तिः २९ मोहेंद्रमिति मोहेंद्रंनगमभितः इंद्रः कीलाभिमुखं आभितः परितइत्यादिना
द्वितीया दिवोंतरिक्षात्यतंतोवरंतः पर्यंतस्थिताः पार्श्वेरुच्छाजलदायथांतेकरेणुवर्याः ननिर्धारणइतिषष्ठीसमासनिषेधा
त् सप्तमीतियोगविभागात्समासः निलयनेस्थानेनिः प्रकंपक्षेत्रनिश्चलपत्रैर्जलनिधिशायिभिर्नगेंद्रैर्मैनाकादिभिः साद
श्यमाजग्मुरित्युपमा ३० उत्संगइति महाद्रिरुत्संगभूमिविषयेयत्समविषमंसमंचविषमंचनिम्नोन्नतंतस्मिन् हुंहुंकव

आकीर्णमुखनलिनैर्विलासिनीनामुधूतस्फुटविशदातपत्रफेनाः सानूर्ध्वधनितगंभीरमापतंतीभूभर्तुः शिरसिवभोनदीवरे
जे२८ सेतुत्वंदधतिपयोमुचांवितानेसभाद्रिपतनारयाद्रजवेनाभियंतिमितरश्मिभुग्नघोणाः कुंचेणासितिमवनामिनस्तु
गाः२९ मोहेंद्रंनगमभितः करेणुवर्याः पर्यंतस्थितजलदाश्रिताः पतंतः साद्रश्यंनिलयनेनिः प्रकंपपक्षैरानम्युर्जलनिधिशायिभिर्नगेंद्रैः
३० उत्संगेसमविषमेसमंमहाद्रेः कांतानांवियदभिपातलाघवेन भामूलानुपनरिसेकतेषुलेभेसामग्र्यंखुरपदवीतुरंगमाणां ३१
साध्वानंनिपतितनिर्भरासुगंडैः संमूर्छन्नुपनिविनदैरधित्यकासु उड्डीवर्यनरवशंकयामयूरैः सोत्कंठंध्वनिरुपशुश्रुवेरथानां ३२

भावः वियद्भिपातलाघवेनगगनसंचारपाटवेनसममेकरूपमारोहावरोहरहितमित्यर्थः कांतानांगच्छतां तुरगमाणांखुरप
दवीखुरपंक्तिः उपनदिनदीसमीपे अव्ययीभावश्चेतिनपुंसकत्वात्ह्रस्वत्वं सैकतेषुआमूलान्मूलमारभ्यसमग्रस्यभावः सा
मग्र्यं लेभे सैकतादन्यत्रनिम्नेषुगगनचारणसमपदेशावहिषमखुरस्पर्शाभावाद्विच्छिन्नांखुरसरणिः सैकतेषुतुसर्वत्रसम
त्वादविच्छिन्नेसर्थः ३१ सध्वानमितिसध्वानंसशब्दं निपतिनाः निर्जराः पवाहायासुनासुप्रवाहानिभुरोठरइत्यमरः अधि
त्यकास्तूपे भूमिषुभूमिरूपेमधित्यकेत्यमरः उपाधिभ्यामितित्यकन्प्रत्ययः भडैर्गंभीरैः कथामंद्रस्तुगंभीरइत्यमरः शति
निनदैः अधिध्वानैः संमूर्छन्नुवर्धमानः रथानांध्वनिर्घनवरशंकयागर्जितभ्रमयोतिभ्रांतिमत्लंकारः उड्डीवर्मयूरः सोत्कं
ठमुपशुश्रुवेउपश्रुतः श्रुणोतेः कर्मणिलिट् ३२ संभिन्नाभिति अथिरलपातिभिर्निरंतरप्रसारिभिरुपमेखलंतरश्चित्यर्थः
अथमेखला श्रोणिस्थानेहिकटबंधेसिर्वधनइतिपादवः भल्लानांमणीनांमयूरैर्भ्रांतसंभिन्नाभेकीभूतामनएवनभोन

तरलेविछिन्नामिवरिष्टनामित्यत्रेक्षा वर्षाभः स्तुतिवर्षोदकधारावनिताभवलीकर्यांबभूवुः वर्षाभः स्तुतेः सधवृत्तिमत्यागेनेद्र
नीलानां नीलिमस्वीकाररूपतद्गुणाश्रयिता विच्छेदोत्प्रेक्षति न योरंगागभावेन संकरः तेनच नेलाविच्छेदभ्रमस्तस्याश्चातिमान
व्यज्यते २३ आसन्नेति फरंगतास्तेषां पूर्णतानां नियतगुणाधियमवमत्यागणयित्वाभवज्ञायति यावत्आसन्नायां द्विपपदवी
वनगजमार्गे योमदानिकस्तस्मैकुप्यंतः नेपतिकुप्यंतः कुपउद्दीप्तादिनासंप्रदानत्वाच्चतुर्थी सव्याजंसकपटं निजकरिणीनि
रात्तचित्ताः आकृष्टचित्ताः सुरकरिणः प्रस्थानंगमनंकथंचिद्दीपुरभिलेषुः २४ नीरंध्रमिति नीरंध्रंसांध्रंपथिपुरथांगेश्वरक
नुंनेप्रेरितं नुंनतुस्तस्तनूच्छ्रूतविध्वस्तिमेरिताः समाइत्यमरः पर्यस्यत्यसरनवसलिलमिवारुणरजोवरुनीसावाहिनी
सना घर्मांते प्रावृषिस्फुरितजलाकुलपादकत्यर्थः जनकुकन्यागंगेश्वनानिफलकुसुमप्रधानानिगहनानिजीर्णानिजानतेक्ष
सने अत्रसमासगतवाक्यगतोपमयोः मजातीययोरंगांगिभावेनसंकरः २५ संभोगेति अथवृत्तेरः शक्रस्यसहायाः सचिवा

संभिन्नामविरलपातिभिर्मयूरैर्वर्नीलानां भृशमुपमेयरत्नमणीनां विच्छिन्नामिवदनितानभोतरलेवर्षाभः स्तुतिमवलोकयांबभूवुः २३
आसन्नद्विपपदवीमदानिकायैकुप्यंतोधियमवमत्यधूर्गतानां सव्याजंनिजकरिणीनिरात्तचित्ताः प्रस्थानंसुरकरिणः कथंचिद्दी
पुः २४ नीरंध्रंपथिपुरजोरथांगनुंनपर्यस्यनवसलिलारुणंवहंती आतेनेवनगहनानिवाहिनीसापर्मांतहुभिनलेवजनुकन्या २५
संभोगक्षममहगहनामथापगणविभ्राणाज्वलितमणीनिसकतानि अभ्रूयुश्चुतकुसुमाचितासहायावृत्तारुरविरलशाद्वलांधरित्री २६
भूभर्तुः समधिकमाद्यतदार्यो श्रीमतांहरिसखवाहिनीनिवेशः संसक्तांकिमसुलभंमहारयानामुद्यानयनयतेयदप्यपिवाणः २७
सामोदाः कुसुमतरुश्रियाविविक्ताः संपत्तिः किशलयशालिनीलतानां साफल्यं ययुरसरोगनोपभुक्ताः सालक्ष्मीरुपकुरुतेयथापरेषा २८

गंधर्वाउपगंगंगासमीपे भुव्यर्थीभावस्यनपुंसकत्वात्नकस्यत्वं संभोगक्षममगहनामुपभोगयोग्यवनांत्वलिताःमणयोयेषुतानि
सेकतानिविभ्राणांभजनःकतेरिशानत्वं श्रुतेः सयंपतितेः कुसुमेराचितांव्याप्तां अविरलाः सांद्राः शाद्वलाः शादप्रायपदेन्यायप
रयामानांधरित्रीमभूभुरधिनरुवसतेर्भजादिवात्संप्रासारणं अत्रधरित्रीविशेषणार्थानामधवासहेतुत्वाद्नेकपदार्थहेतुकंका
व्यलिंगमलंकारः २६ भूभर्तुरिति तदाहरिसखवाहिनीनिवेशागंधर्वसेनाशिविरंनिवेशः शिवयेद्दूहनिः स्थानेषुपकीर्तितदुमि
शाश्वतःभूमर्तुः पर्वतस्यउर्व्याः समधिकपूर्वस्मादभ्यधिकंयथानथाश्रीमतांश्रियमित्यर्थः आदर्शे जनयामासे तथाहि महाद
यानांमहात्मनांसंसक्तोसम्यक्सेधायांकिमसुलभंनकिंचिदुत्कंभमित्यर्थः यतोयदृच्छयादेशाद्यागोप्युद्यानमलंकर्यं नयति अन
चकृतयदृच्छायोगस्यात्कर्षाभिधानादृष्टकृतभक्तियोगस्यात्कार्याधायकत्वंकैमुतिकन्यायेनार्थापत्तिरितिप्राकरणिकादा
प्राकरणिकस्यार्थापत्तिरलंकारः तदुक्तं एकस्यवस्तुनोभावादन्यवस्त्वन्याथापतेत् कैमुत्येनयतः सास्यादर्थापत्तिरलंक्रियति
३७ सामोदाइति सामोदाः ससौरभाः कुसुमप्रधानास्तरवः शाकपार्थिवादिवृक्षाः तेषांश्रियः समृद्धयः विविक्ताः विजनप्र

137
1927

देशाः विविक्तविजनच्छन्नानिः शालाकासथारहइत्यमरः किशलयशालिनीलतानांसंपत्तिः यतभ्रमरांगनोपभुक्ताःसंतःकेसो
त्यंययुः तथाहि ययालक्ष्म्याकरणेनपरेषामुपकुरुतेलक्ष्मीवानितिशेषः सालक्ष्मीनीन्यतिभावः परेषामित्यत्रानुकरोतिभगवतो
नारायणस्यत्यादियत्रश्रियायेगेहेसंबंधसामान्येषष्ठी २८ कूलेइति कूलेपिविदग्धजनः पुरस्तादेयलानानांसंश्रितानांअहि
नांश्वसितेनिश्वासविलोलाः पल्लवाः येषांतेषांचंदनानांसंपर्कहेतुविनयेनेनः खलः आवृतानांसंवृतानांसव्यानांपुष्पाणांसंपर्क
मिवपरिहरतिस्म उद्दंसंसक्तपुष्पाद्या अपिव्याज्यादृतिभावः २९ उत्सक्ष्ठेति उत्सक्ष्ठाःआक्षिप्ताः ध्वजाः कुथाआस्तरणानिकंकटयः तनु
चाणानियेभ्यस्ते प्रवेष्यास्तरणावर्णाः परिस्तोमः कुथाइत्यारित्यमरः विदितनयैः शिक्षाभिज्ञैर्यतिभिः श्रमंविनेतुंकुसमपतनंधरित्री
मानीनानिवेश्यमानादृत्यर्थः द्विपायुगांतवातेराक्षिप्तानिउध्वतानिद्रुमाणांगहनानियेभ्यस्तेपर्यस्तावितुयोसिनागिरयइवविरेजुः
३० प्ररुढानेति गजपतिनाप्ररुढानश्रमेणजनितोनिद्रांविहायआमुक्तसदानपंकेशाद्वांतेशायनदेशाक्षणविलीनअलीनांकुलेसंभो
गोत्थानसंभ्रमेणच्युतंभ्रष्टं श्रृंखलंनिगडमिवत्यत्रेक्षा अथश्रृंखलेअंडुकोनिगडोस्त्रीस्यादित्यमरः चकाराशुशुभे ३१ आयस्त

कांतोपिविदग्धावधूजनःपुरस्तादहीनाहिश्वसितविलोलपल्लवानां सव्यानांहतविनयैरिवावृतानांसंपर्कंपरिहरतिस्मचंदनानां २९
उत्सक्ष्ठध्वजकुथकंकटाधरित्रीमानीनाविदितनयैः श्रमंविनेतुं आक्षिप्तद्रुमगहनायुगांतवाते पर्यस्ता गिरयइवक्षिपाविरेजुः ३०
प्ररुढानश्रमजनितोविहायनिद्रामामुक्तगजपतिनासदानपंके शय्यांतेकुलमलिनोक्षणविलीनसंरंभच्युतमिवशृंखलंचकाशे ३१
आयस्तः सुरसरिदोघरुध्धवर्त्मासंग्रामुंवनगजदानगंधिरोधः भूपीनांनिहितविनांकुलांविधूय नयंतारनविगणायांचकाशनाथः ३२
आराढुः समवनतस्यपीनशोषसाद्राकंपयसिसमीरितकरेण संमार्जनरुणमदस्रुतीकपोलोसस्पंदेमदइवसीकरःकरेणोः ३३
आघ्रायक्षणमतितृष्णनापिपाराढुतीरनिहितविवृतलोचनेन संपृक्तंवनकरिणांमदांबुसंकर्दीनेमहिषमपिवारिणोन ३४

इति वनगजदानस्यगंधोः स्यात्तीतितथोक्तंरोधः परकूलमित्यर्थः संग्रामुंगंतुंआयस्तः उत्सुकः प्रयत्नंकुर्वाणइत्यर्थः यसुप्रयत्ने
इतिधातोः कर्तरिक्तः किंतुसुरसरिदोघेनगंगाप्रवाहेनरुध्धवर्त्मयस्यसः नागोगजः निहितः शितस्तीक्ष्णः कुंठोयस्मिंस्तमूर्धानं
विधुन्वनूरोपरिनिभावः यतारनिवगणयांचकार ३२ आराढुरिति समवनतस्यनम्रपानीयमानतपूर्वकायस्यकरेणागजस्यक
रेणुरिभ्यास्त्रीनेभेइत्यमरः करेणापीनस्यशोषपयसि अराढुर्हस्तिपकात्साद्राकांसभयंसमीरितेसिप्तेसतिइत्यर्थः सीकरः अरु
णामदस्रुतीमदधारेयथास्तोकपोलोसंमार्जनंप्रमृजनंमृजेरनादासकर्मविभाषावृध्यर्वकत्वंतिवृध्धिः मदइवसस्पंदेस्वस्वन्म
दसंपृक्तस्यमदसमादृश्यान्मदीपमा ३३ आघ्रायेति अतितृष्णनापिअतिपिपासतापिक्षणमाघ्रायशोषाद्उत्तरीरतीरे विभाक्त
भेज्यर्थीभावः निहितेविवृतेलोचनेयस्यतेनप्रतिजगद्दृश्यतेति भावः धारणोनहिमशीतलमपिवनकरिणांमदांबुसंकर्दीनधारयति
संपृक्तं वारिनानयमनेपीतचमूअदनेइतिधातोः कर्मणिलिट् ३४

प्रश्योतदिति क्रीडंतो विहरंतो गजपतयः निम्नगायाः गंगायाः पयांसि प्रश्योतद्भिः क्षरद्भिर्मदैः सुरभीणि कृत्वा किंजल्कं केसरं वहितानि लिखितानि ताम्रानि ताम्रवर्णादानलेखादेर्मराजयो येषु तैरनएवसरसिजगंधिभिः कपालैरुपलक्षिताः संतः उत्तेरुर्निजग्मुः अत्र मदसरसिजगंधिभिः कपालैरुपलक्षिताः संतः उत्तेरुर्निजग्मुः अत्र मदसरसिजगंधयोः समयोर्विनिमयोक्त्या समपरिवृत्तिरलंकारः तेन गजानां निम्नगायाश्च परिमलत्वयोरंतरं सरभाव्यन्यते ३५ आकीर्णेति घनारुणेन सांद्रलोहितेन विशेषणसमासः बलरजसा सेनापयसेनाकीर्णसपरिपक्षाभेरालोडनेनोत्थितधुनीरेणुतरंगितसंजातनरंगतारकादिवादितत्वं यद्वा तरंगवत्कृतमलतात्तत्कारो नीतिविधिकर्मणिक्तः पाविश्वद्वावान्मनुष्योत्तुक तथा मातंगैरुन्मथितानां लुलितानां सरजानां रेणुभिः पिशंगमंबुभिर्निषेवनमहारंजनोनारक्तं माजिष्ठवसनमिव निर्वभासे तेन रक्तमित्यण् मांजिष्ठमित्यत्र को ज्ञायमिति वा पाठः तत्र को ज्ञायमिति वा पाठः तत्र को ज्ञायमिति वा पाठः त

घनानीति घनानि सांद्राणि ननु विरलानि करपल्लवानि हस्तपत्राणि अनुच्छानि अकृशेरपि कार्यवचनेऽनिहतीयासमासः
कामं कुसुमानि बिभ्रतः नवकुसुमानि नानूशाखिनस्तरून् उपहासयन्तः सुरसुंदरीजनैः पुरोऽग्रे अभिसत्वे अभिगतभावलिङ्गं तथाहि
कामिनो गुणेष्वतिशयेषु विषयेषु उत्तरमुत्तरं दीप्तार्थे व्ययीभावः यथा नरेन्द्रायेषां तेषां यथा नरेन्द्रा उत्तरोत्तराभि
लाषु काहि अत्रपरिकरस्यापितार्थान्तरन्यासालंकारः ४ तनूरिति विलपनामोदर्हताभ्रकृष्णावनालयावनभृगालनूः कृशाः भा
लाषु काहि अत्रपरिकरस्यापितार्थान्तरन्यासालंकारः ४ तनूरिति विलपनामोदर्हताभ्रकृष्णावनालयावनभृगालनूः कृशाः भा
लंकृ रुणाः पाणायएवपल्लवा यासां ता स्फुरन्तो नखांशूनामुत्कारः पुंजाएवमंजर्यस्ताभिर्बभ्रतीति तथाक्ताः क्षिप्त विलासिनीनां बा
हवएवलतास्ताः सिषविरे अत्रसमस्तवस्तुविषयरूपकालंकारः वाहुवयवानांलतावयवानांपल्लवादीनामपिनिरूपणादिति
५ निपीयमानेति शिलीमुखैरलिभिः अलिवाणाशिलीमुखावित्यमरः निपीयमानस्तवकोगच्छायस्याः सचलावापल्लवायस्या
साअतएवामंदहृद्यः आछोदम्मि स्तकरावधूननेकरकंपनेनन विडम्बयंतीस्तवकपानेनोच्छदंशानेपल्लवचलनेन करावधूतं

घनानि कामं कुसुमानि बिभ्रतः करपल्लवा न्यपहासयन्तिवः पुरोभिसत्वसुरसुंदरीजनैर्यथो नरेन्द्रा हि गुणेषु कामिनः
४ तनुरलक्तकारुणपाणिपल्लवा स्फुरन्नखांशूत्करमंजरीभृतः विलासिनीबाहुलतावनालयाविलपनामोदहृताः सिषविरे ५
निपीयमानस्तवकाशिलीमुखैरशोकयष्टिश्चलबालपल्लवा विडम्बयंतीदृदशेवधूनने रमंदहृद्यैः करावधूननैः ५
करोद्धुनानानवपल्लवाङ्गुली मुहुः कथामानिनिमापरिश्रमं उपेयुषीकल्पलतामिवाङ्गनां क्वचिन्नरेन्द्रस्यतिषङ्गपरावलिः ७
न हीहि कामंदयितोत्तमस्यतां पुरानुशानेनवचेचलेमन इतिप्रियंकाचिदुपेत्य मुञ्चतीपुरानुनिन्यनिपुणाः सखीजनः ८

नं चकुर्वतीत्यर्थः धूयाण्यनातल्युट् णिचिधूयानं कम्पयः अत्रोक्तयाहरशारवेशारवेत्यर्थः वधूजनेर्दृदशेदृष्टा अत्रविलंब्यं
तीतिप्रस्तुतो शोकदारवाविभूषणभूतापमामहिम्नाअप्रस्तुतनायिकाप्रतीतेः समासोक्तिः उत्प्रेक्षमानतयेवाश्चमयासंगतिः
भावसंकीर्यते ६ अथकाचिन्मुक्तकराकांताकाचिदाह करावितिमानपरिहारेणामुक्तोपायेनतुनकश्चिद्बाधइत्याशयेनसंबो
धयति हेमानिनीति नवपल्लवस्य आकृतिरिवाकृतिर्यया रिक्तपमाताकरोद्धुनानाधूनः क्रियादिकालकर्तृरिशानेवृथाव्यर्थपरि
श्रमंमाकृथाः माकुरुष्व करोतेराशीर्थेर माङि लुङ् वृथात्वेहेतुमाह कल्पलतामिवराज्ञाकया कल्पवल्लीभ्रमेणनिश्चितभद
लंकारः उपेयुषीउपगतापल्लवपदावलिः कथंनु इनस्त्रस्यति विभेतिनतस्यसंबन्धः वाभ्यामित्यादिनाविकल्पनश्यन्प्रत्ययः अ
त्रकांतापरिश्रमवैयर्थ्यरूपकार्यस्यषड्पदावलेः कल्पवल्लीभ्रमणनिबंधनविश्रामरूपकारणेनकार्यसमर्थनरूपार्थान्तरन्या
सो श्रीतिमदर्गांगिभावेनसंकीर्णः संनुपमयासंसृष्टिः ७ अथकाचित्सखीकाचिद्वचनायकुपितामाह अहोहीति प्रियमु
पेतुं स्वयमेवानुसर्तुमिच्छतीं आछीनयानुमितिविकल्पानुमभावः काचिन्नायिकानिपुणचित्तज्ञः सखीजनः कापनसोहे

ज आवहाविति प्रियकल्पादीकारादेशः दयितो नुगम्यनामनुश्रियतो उभयथापिपायेनायोलोहं अन्यथा चंचलभ्रमंथरंतवप
नः पुरोनुशेते अत्रेनुशयिष्यतेअनुतप्यतइत्यर्थः इत्यनेनप्रकारेणपुरापूर्वमेवानुनिन्यप्रसादयामास ८ अथचतुर्भिःश्लोकैः क
लापकमाह समुन्नतेरिति समुन्नते कांचनन्यश्चबालकुसुमानिनानिकुलानीचने शालंनइतितथाक्तः सारसपक्ष्यामेखला
इवनाः परिकृणत्यायेषुनेः स्वेषांकलत्राणिआण्यस्तइत्यारवस्तः कलत्रंश्रोणिभार्ययोरित्यमरः घनीरदेशैः विभूषिताः तदप्र
देशैः भूषिताः कुंजसद्योषितावनानयइत्यर्थः अत्रनीरादीनांकलत्राद्योपम्यायमयाभ्यांयोषिच्छद्मामर्थ्यांचनदीनांयोषिदो
पम्यंगम्यते ९ विदूरेति विदूरपातेनभिदांभेदं विद्विद्रादिभ्योड् उपेयुषउपगतान् प्रवाहानद्युना अनएवाभिनः प्रसारिणः प्र
सर्पतइतिप्रियायाः अंकउत्संगइवक्षीताः क्षीनलाः शुक्तीनां मौक्तिकानां निषइवनिषायपातेकिंचवनस्यप्रहासाइवस्थिताइत्यु
त्प्रेक्षावारिबिंदवश्च अत्रोपमयारूपयोरुत्प्रेक्षायाश्चसंसृष्टिः १० सखीति द्वौरेफावर्णौविशेषायपातेद्विरेफाः भ्रमरास्तेनतद
र्थोलक्ष्यते द्व्यक्षरं मासमितिविदधातीतिभाष्यकारः शिरसिश्चलाद्विरेफाएवांजनानितेः शारितानिशबलीकृतानिउरसिप्रिय

समुन्नतेः कांचनकुलचालिभिः परिकृणत्सारसपंक्तिमेखलैः घनीरदेशैः स्वकलत्रचारुभिर्विभूषितो कुंजसमुद्योषितः ९
विदूरपातेनभिदामुपेयुषः श्रुताः प्रवाहादभि सारिणः प्रियां प्रियांकक्षीताः शुक्तिमौक्तिकनिषावनप्रहासाइवबारिबिंदवः १०
सखीजनंप्रेमगुरूकृतादरंनिरीक्ष्यमाणाइवनम्रमूर्तयः शिरःद्विरेफांजनशारितोदरविसारिनिःपुष्पविलोचनैर्लताः ११
उपेयुषीणांबृहतीरधित्यकामनांमिनङ्गः सुरसत्रयोषितां कपोलकांतिक्षरिणांमदारुणरूपहितश्यामरुचश्चवेदनाः १२ कलत्रं
स्वगोचरेसत्यपिचित्तहारिणांविलोभ्यमानाः प्रसवनशाखिनां नमश्चराणामुपकर्तुमिच्छतांप्रियाणिवक्तुः प्रणयेनयोषितः १३

पांतेः शारः शबलीतयोरितिविश्वः निसारिभिर्विस्तृतैः पुष्पाणिएवनिलोचनानीनतैः प्रेम्णागुरूकृतआदरो यस्मिन्कर्मणितत्तथाम
रवीजनंनिरीक्ष्यमाणाः पश्यन्तइवस्थिताः कृतः नम्रमूर्तयोवनतांग्यालतास्च अत्ररूपकानुप्रवेशयोः संकरः ११ उपेयुषीणामिति
मदेनारुणोरक्तरागैः अत्यक्तरागरूपरुणइत्यमरः करिणांकपोलानांकांतिः कपोलैः उपहितश्यामरुचानिनकृष्णवर्णइतित
कूपपालंकारः वदनामलयजनां गंधसारमलजनोमइश्रीः वदनोस्त्रियामित्यमरः बृहतीरधित्यकां चैभूमीरूपयुषीणां सुर
राजयोषितांमनांमिनङ्गः अत्रवनुः श्लोकयानघादीनांविशिष्टगनामवाप्सरामनोहरणहेतुत्वोक्त्याकाव्यलिंगमूलयं १२ स्वगो
चरइति चित्तहारिणामनोहरणाद्वाखिनांप्रसवेनपुष्पजातेनविलोभ्यमानाआकृष्यमाणाप्रियाः स्वगोचरः स्वविषयस्तक
परत्रचेयेसत्यपीत्यर्थः प्रसवइतिशेषः उपकर्तुंपरिचरितुं इच्छतांनभश्चराणांगंधर्वाणांप्रणयेनसख्यहेतुनाप्रियाणिवक्तुः
स्वकरयात्यमपि प्रसवंस्वकांतप्रीणार्थं तद्दीयमानमेवाग्रहीषुरित्यर्थः ॥ १३ ॥

त्रयस्तेति कुसुमानि त्रयस्तादृशेन उच्चैरुच्चैस्तरां विपक्षगोत्रं सपत्नी नामधेयं लभिता प्रापितान्नाम्ना आहूतेत्यर्थः नाम गोत्रं कुलं मिति शाश्वतः मानिनी अतएव नाकिं चिद्रूचेरणेन केवलं लिखन्वाष्पाकुललोचनामतीचरणेन भुवं लिखन्गो त्रस्खलनं जनितेर्ष्यानिमित्तं निर्वेदादिति भावः मानिनी अतएव नकिं चिदित्यक्तं तदुक्तं दशाकृपकं तत्त्वज्ञानाद्यदिवानिर्वेदः स्वाव मानना सनिः श्वसत्यविवर्णो दीसदानताइति ९४ प्रियइति वाचं पृच्छतिरदति समालपतीत्यर्थः दाणः शातृत्वयः पाद्यत्यादि नायष्टादशः प्रियनिविध्यदृष्टिः अतएवान्मुखीशिथिलः श्लथः आकुलश्चलितश्चनादृश उच्चयोनी विबधोयस्याः सा नाशंकृष्ण शुकश्रंधोनी विः स्यादुच्चयोयस्यथतिमार्तृदः अपराअन्या स्त्रीअंशकं नसमादधतवबधरागपाण्यादिति भावः पुष्पपुष्पाव्यर्थआ हितमारापितं अस्थानेप्रसारितमित्यर्थः पाणिपल्लवांचनविवदप्रियासक विनावाविभावः एषाचप्रगल्भानायिकापाणिपल्लवा मित्यत्रअन्यतरनायकप्रयोगाभावादुपमारूपकयोसंदेहसंकरः ९५, सलीलमिति आसक्तालनातापल्लवाः भूषणं

प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानिमानिनीविपक्षगोत्रंदयितेनलंभिता । नकिंचिदूचेरणेनकेवलं लिखन्वाष्पाकुललोचनामुवं ९४
प्रियपसवच्छतिवाचमुन्मुखीनिबध्यदृष्टिः शिथिलाकुलाशया समादधेनांशुकमाहितंवृथाविवृद्धपुष्पेषुनपाणिपल्लवं ९५
सलीलमासक्तलतांतभूषणंसमासजन्त्याकुसुमावतंसकं सनापपीडेन्दुनुदेनितंबिनाघनेनकश्चिज्जघनेनकातया ९६
कलत्रभारेणविलालनीविनागलद्दुकूलस्तनशालिनारसा व्यलिष्यपायस्फुटरोमराजिनानिरायतत्वादुदरेणतान्यता ९७
विलंबमाना कुलकेशपाशयाकयाचिदाविष्कृतबाहुमूलया तरुप्रदिश्यान्यपदिश्यसादरंमनोधिनाथस्यमनः समादधे ९८

यस्यतत्पल्लवैः सह ग्रथितमित्यर्थः कुसुमावतंसकंव्यत्रास्वरकांतदलमिति भावः सलीलसमासजन्त्याशिरसिप्रतिष्ठयादृश संजरवेनोशतीत्यनुनासिकलोपः कांतयाकश्चित्तनाभ्यांउपपीडयन्नपीडं समम्यांवत्यादिनाणमुल्प्रत्ययः निर्तंविनाघ ङ्गसायामिति घनेनविनाइतुजघनेनपश्चाल्लितंयः स्त्रीकट्याः कीपनुजघनंपुरइत्यमरः ननुदन्नुनः अंकुशानिरकादिति भावः एषाचप्रगल्भव ९६ अथयुग्मनाह कलत्रेतिविलालनीविनागाढालसना हिशिथिलस्त्रस्यं विनाकलत्रभारेणाश्रोणिभारेणातथा गलत्वं समानउकूलंयाभ्यांतयोस्तनाभ्यांशालतइतितथाक्तेनारसानथाव्यलिष्यपायेनभागिनिदृश्यास्फुटारोमराजिर्यस्मिन्तन निरायतत्वादप्रसारितत्वात् नान्यतानतूभवनाउदरेणचापलक्षितया स्वभावाक्रिरतकारः ९७ विलंबमानेति विलंबमानाविस्रंसमानआकुलाविव्याकुलितश्चकेशपाशोयस्यास्तयाबाहुमूलयाद्विनिकक्षप्रदेशयाकयाचित्कांतयातरुप्रसूना न्यपदिश्यप्रसूतानुपरूणंव्याजीकृत्यत्यर्थः स्थानापदेशालक्ष्यंकृत्य मनः सादरं सामिनाथमनोधिनाथस्यप्रियस्यमनः समादधेभाव कर्मकर्मणिलिट् भवांगसंहृष्टवदर्शनात् सघालस्त्रंप्रियमनसत्रेतिभावः अत्रप्रियमनाहरणहेतुनिः कांतोविशेषणपरार्थः कथ्यते गमुनिष्ठमानेस्वभावात्तथासहागांगिभावेनसंकीर्यते ९८

व्यपोहितुमिति उन्मनोचपीवरोचस्तनोयस्याः साउन्मनपीवरास्तनी स्वांगोच्चत्यादिना ङीष् काचिद्बाचनतः स्वनुत्वात् स्थंरजः परा गंमुखानिलैः फूत्कारमारुतैः व्यपोहितुंअपनेतुंअपारयंतंकिलअत्राकृपंतंकिंतुयत्लोके वस्तुनस्तादृशस्यस्पर्शेनोभादपारयंतमित्यर्थः प्रियमुखनाउत्फूत्कारसतीअतएवपयोधरेणारसिनयान तत्कृपदपरिज्ञानजन्यादात्मुख्यादिति भावः हननस्तानत्वा उरसीतिसम मी इयंचप्रगल्भव ९९ इमानीति यथाभिरामाबीक्षायांमध्यमीभावः कुसुमान्यपल्लवानिचकुसुमा अपल्लवंतस्मिन्नाजिरपाथा नामियकवद्भावानपुंसकत्वंइमान्यमूनीतिस्त्रीनिर्देशपूर्वकमित्यर्थः इदंपनसीयंनिकृष्टविप्रकृष्टार्थंज्ञानरूपवर्णिनपाश्चितमति वनश्रीर्निः सारतयवनिहेतुत्वस्त्रा भूरुहानतरूनविहायवनितासुपदंसंदधे अत्रवनितायाः पुष्पप्रसाधनसंभवनायाः लक्ष्म्याः विषयभूतायाः निगरणेनविषयेणाश्रियावनितागतत्वात्तयासवधसंबधरूपाभेददरूपावाअतिशयोक्तिरलंकारः विषयस्यानुपा दानाद्विषय्याप्युपवाध्यत यत्रसातिशयोक्तिः स्यात्कविप्रौढोक्तिजीवितनिलक्षणात् १० प्रवालेति प्रवालभंगनपल्लवलवना

युग्मं व्यपोहितुंलोचनमुखानिलैरपारयंतंकिलपुष्पजंरजः पयोधरेणारसिकाचिदुन्मना विधंनघानोन्मनपीवरस्तनी
९९ इमान्यमूनीत्यपवर्जितेनतेनर्थयाभिरामंकुसुमायपल्लवं विहायनिःसारतयवभूरुहान् पदंवनश्रीर्वनितासुसंदधे २०
प्रवालभंगारुणपाणिपल्लवःपरागपाटुकनपीवरस्तनः महीरुहःपुष्पसुगंधिराददेवपुर्गुणाछायमिवागवाननः २१
वरोरुभिर्वारणहस्तपीवरैश्चिरायविनानवपल्लवश्रियः समंपेयातुंवरणानतीश्वरान्मदादिवप्रस्खलतःपदंददे २२
विसारकांचीगणिरश्मिलब्धयामनोहराध्वनितवशोभया स्थितानितिन्वानवसंकनकनिश्रमानिरिकेनघनानिगर्वकः २३

रुणः पाणिपल्लवः तद्वसरंजनादित्यर्थः परागेणपुष्परजसापांडुकनपीवरास्तनोयस्यसः पुष्पः सुगंधिः सुरभिः अंगनाननो महीरुहोवृक्षजातान्वपुर्गुणाख्यखदेहगुणस्य छायाः पाणिपल्लवारुण्यादेर्यउत्कर्षस्तआददेलब्धवानिवत्कस्यस्तावस्तुत स्तुस्वाभाविकएवप्रवालभंगादिभिरभिव्यज्यतइतिभावः उत्कर्षः श्रायउच्छ्रायइतिपचनंनपादिसमासः तनूपसूक्ष्मान् पजक्रय यः श्रीणीभुवोनुपसर्गइतिप्रतिषेधात् २१ पंचभिः कुलकमाह वरोरुभिरिति अनुसानुमानुषुयद्वर्तमानतः सकाशात्गुणवारवे नमंथरमलसंविनिर्यतीनांगजीनांसुरागनानां सवधिभिर्वारणहस्तपीवरैः करिकरस्थूलैः वराश्चनउरवश्चनितः चिरायविं नान् किंचनवपल्लवानांश्रीरिवश्रीर्यषांतान्तद्वन्मदहनित्यर्थः अतएवसमेसमस्थलेविकिंपुनर्विषमइतिलाभः यातुगंतुंमनीष्य यान्अत्राक्रान्अतएवमदादिवपदेपूदबीक्षायांहिभावः प्रस्खलतश्चरणान्मदादिवत्कपमा २२ विसारीति विसारिभिः कांची मणिरश्मिभिः लब्धयातद्वनितवत्यर्थः मनोहरध्वनिभिः उत्सेधायथोत्तेपोनितवानो ग्राभयाकरणेननवसंकानांकनिश्राभा निलाः स्थितानितनुत्वानीत्यर्थः अतएवोपमालंकारः श्रमेणानिरिकेरतिशयिनःगौरवेगुरुत्वे रुपलक्षितानिनितरांभारोप मस्थितानितनुत्वानीत्यर्थः नघनानिच उद्धाथोव्याख्यातः २३

समुच्छ्वसदिति समुच्छ्वसत्पंकजकोशकोमलैरुच्छ्वसत्कमलमुकुलैर्मुग्धैरित्युपमानाभिधिः प्रनारिकाख्यैः अथनाभिसंज्ञवर्णो
यस्यसं ज्ञाप्रनारिकेति केशावः पुच्छिगनायोनुकविरवप्रमाणां उपनीविनीवीसमीपे उपाहितश्रीणि जनितशोभानि तथा वल्लीवि
भंगिषु उर्मिमत्कमध्यषु नयनस्य लेषुम्तनाभिभारात् नम्रनाद्यंति विश्राणानि वानपुंसकस्यति विकल्पेनुमागमः उदराणिव
२४ समानेति किंचपर्यंबुकणैः स्वेदाकविंदुभिः समंतनश्चिनानिव्याप्तानि अनुकूलविलोचनानि अविकसदृशीणि अतएव
तुषारभूषणैः सीकरपरिवृतैः तुषारो हिमसीकरावित्यमरः शाश्वतैः अस्फुटपत्रपंक्तिभिः अविकचदलावलिभिः व्याकोशाविकचस्फु
टा इत्यमरः सरोरुहैः समानकांतीनीस्फुटमामुखानि च २५ विनिर्यतीनामिति सविस्मयं रूपयतः पूर्वोक्तचरणादीनिवर्णयतो
नभश्चराबाधवानू तंपूर्वमिव तदेवपथमंयथा इत्यस्त्रस्त्राईसया दरः अलाकनकोतुकविवशा पूर्वार्धे व्याख्याते अत्रकुलक
स्वभावाक्रिरुत्प्रेक्षागम २६ संप्रतिसलिलक्रीडावर्णनमारभते अथेति अथपुष्पावचयानंतरं स्फुरद्भिश्चलद्भिर्मनोविधूतपं

सुमुच्छ्वसत्पंकजकोशकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविभागिषु स्तनाभिभाराद्उदराणि नम्रनां २४
समानकांतीनि तुषारभूषणैः सरोरुहैरस्फुटपत्रपंक्तिभिः विनाभिपर्यंबुकणैः समंततो मुखान्यनुकूलविलोचनानि च २५
विनिर्यतीनां गुरुखेदमंथरं सुरांगनानां नयनुसारवर्तिनः सविस्मयं रूपयतो नभश्चराश्चिरं ततपूर्वमिवक्षणादरः २६ कुल
कं अथस्फुरन्मीनविधूतपंकजा विपंकतीरस्खलिनाभिमंडलैः पयोवगाढकलहंसनादिनी समाजहारेव वधूः सुरापगा २७
प्रशांतघर्मानिभवः शनैर्विवाविलासिनीभ्यः परिमृष्टपंकजः दृढाभुनालंबमिवानसीकरस्तरंगमालांतरगोचरोनिलः २८
गतेः सरा

कजेति सहकमुखवीक्षणाक्षिः प्रियंकपंकरहितविहारयाम्यमितियावत् तत्रतीरस्खलिनाविचलिता ऊर्मिसंहतिर्यस्यास्यति
हरसंज्ञोक्षिः कलहंसनादिनीकादंबशाबनीनिषाव्यापारोक्षिः अतएवसुरापगागंगावधूरप्सरसः पयोवगाढमवगाहितुमा
हरुदितत्वादिडिकल्पः समाजहारेवआकारयामासवेत्यत्प्रेक्षाइति हूतिराकारणाह्वानमित्यमरः हूयतेर्णिङ् अभ्यस्तस्यवीति
संभ्रमारणं २७ प्रशांतेति प्रशांतघर्मानिभवः प्रशांतोष्णबाधः वारांतशांतेत्यादिनानिपातनात्साधुः शनैर्विवाबालूमद्वहन्
वातः शनैर्वात्यर्थः परिमृष्टपंकजः पद्मगंधीत्यर्थः आत्तसीकरः कुतः तरंगमालानामंतरेमध्येगोचरः स्थानंयस्यसोनिलो
विलासिनीभ्योभुजावलंबदानिवत्कल्पेक्षा विशिष्टवायुसंपर्कोनथास्तुसुरित्यर्थः २८ गतेरिति सुरस्त्रियाः सरसः म
हांबः सविलासैः गतेः गतिभिः मधुमत्कभावैः कलहंसानांविकसंगतिविलासविधुरमितिनाथः तथानितंबैः कलत्रभारः
जघनभारः पुलिनंतथादीर्घलोचनैर्मुखैः सरोजानिवसाम्यगुणानिराशिरनिरस्तनयः गुणवदगुणयोः कुतः साम्यमिति
भावः अस्यतः कर्तरिलिट् उपसर्गादस्यत्यूह्यो।वैनिविकल्पादात्मनेपदे २०

विभिन्नेति विभिन्नाविच्युतसंघाताः पर्यंतगाः पांतगताः मीनानांपंक्तयायासांताः कुतः मरुत्वतः सखिभिरिंद्रसचिवैर्गंधर्वैः पुरःप
र्यंमवगाढाः प्रविष्टाः तासांविश्वा सार्थेगर्तयाहादिपरीप्सार्थेचेतिभावः सभीतिभिः अप्रविष्टविषयत्वात्सभयैर्विषादिभिरितिपा
ठे व्ययमवार्थोलक्ष्यः सुरसुंदरीजनैः तदेवावगाहनेत्रयमंयथातथा अतएवकथंचित्भयात्कृच्छ्रेणआपः प्रयेदिरेनगाहिर ३०
विगाढेति प्रयत्नेनसंबाहिताः संचारिताः पीवरोरुवायाभिस्ताभिः रमणीभिः अभ्रसिविगाढमात्रेप्रविष्टएवमतिसुखमतिसमासः
मात्रंकार्त्स्न्येऽवधारणाइत्यमरः विभिद्यमानास्त्यंविशीर्यमाणाकर्मकर्तरिशानच् तरंगसंहतिरतीरेषु सारसान्पक्षिविशेषान्सा
रसोमेषु नीकामीगोनद्दः पुष्कराह्वयद्दनियादवः यद्वासारसान् हंसान्चक्रांगः सारसोहंसइतिशाश्वतः विशेषाणि उदस्यात्सार्थविस
सारविनस्तार ३१ शिलेति शिलाघनूपनैः कठिणैः नाकसदांगधवीणांउरः स्थलैर्वदंतिवेश्मैहासस्थानेरतिस्थलैरित्यर्थः
वधूपयोधरैश्चनटमभिनः नीतेनप्रापितेनअतएवविभिन्नवीचिनाभयोर्मिणामंभसाकर्त्रीरुपवनिरेनूनूप्रेक्षाकलुषत्वमाविल
त्वमतः क्षोभश्चधन्यने भेजेकर्मणिलिट् यथाकश्चिन्मृदुस्वभावः कनविलक्षणादिनासागमगनाद्विलानिष्कासितः क्षुभ्यतिनद्

विभिन्नपर्यंतगमीनपंकयः पुरोवगाढाः सखिभिर्मरुत्वतः कथंचिदापः सुरसुंदरीजनैः सभीतिभिस्तत्यथमं प्रयेदिरे ३०
विगाढमात्रैरमणीभिरंभसि प्रयत्नसंबाहितपीवरोरुभिः विभिद्यमानासिसमारसानुदस्यतीरेषु तरंगसंहतिः ३१
शिलाघनैर्नाकसदामुरस्थलैर्वदंतिवेश्मैवधूपयोधरैः तटांतनीतेन विभिन्नवीचिनारुषेभवेनकलुषत्वमंभसा ३२
विधूतकेशाः परिलोलितस्रजः सुरांगनानां प्रविलुप्तवंदनाः अतिप्रसंगाद्विहितागसामुकः प्रकंपमीयुस्सभयाइवार्मयः ३३
विपक्षचिन्नाम्यथनान्यस्त्रणाक्षिगाहिताविभ्रमभंगनेत्रयः हृतस्यशोणांशुकुंकुमस्यतानूविकृष्यनीयारुरुरन्यथाश्रियः ३४

हिमिभावः कलुषत्वमित्यत्रवाच्यप्रतीयमानयोरभेदाध्यवसायः अन्यथाऽध्यवाच्यस्याविलत्वस्यापुहेतुकत्वादुत्प्रेक्षातुविधा
नाहिति ३२ विधूतेति विधूताविक्षिप्ताः केशायस्तपरिलोलिताः स्रजोयासां प्रविलुप्तवंदनाः प्रमृष्टांगरागाः अतिप्रसंगाद्वि
च्छेदास्तरांगनानां विहितागसः कृतमंडनखंडनरूपापराधाः अतएवार्मयः सभयाइव स्त्रीभ्यो भीताइवमुकं प्रकंपमीयुः स्त्री
भाविकस्यकंपस्यभयहेतुमुत्प्रेक्षते यद्वासुरांगनानां विधूतकेशाइत्यादियोजनासापेक्षत्वेपिगमकत्वात्समासः स्त्रीसंग्रहणासा
हसमपराधः भयंतुराजाहिभ्य इति ३३ विपक्षेति विपक्षस्यपत्नीजनस्यचित्तानांमुखभाः व्यथकाइत्यर्थः चकुलग्रहणात्कर्ते
रित्युक्तं यनस्त्रणाः नखक्षतानि व्रणाक्षिगाहितानि व्रणाक्षिगाहितानिमित्यमरः विभ्रमस्यसौंदर्यस्यभंगेनतादर्थ्येषष्ठ्यपघासादिलात्पुष्टीसमासः न
तुचतुर्थीसमासः धूसायदार्वादिवत्प्रकृतिविकाराभावादिति तेनकुंकुमलेपादिनारोहिताच्छेनाः हृतस्यक्षालितस्यकुंकुम
स्यशोणांशुकवाशिष्टलोहितानिवस्त्रिनामिश्रत्वेक्षाविकल्पनीयानश्चर्तोच्छस्यचंनकलेनश्चापनीयाश्चनालक्ष्यव्रणान्स्त्रियो
न्यथादृष्टः प्रकाशादृष्टः रित्यर्थः ३४

अथ युग्मेनाह सरोजेत्यादिना अमुपुरोवर्तिनी विलीनषट्पदे संसक्तभंगे सकनीनिकं चक्षुर्मक्ष्णोरर्थे सिध्यि रित्यक्षमानविशिष्य
ने सरोजपत्रेनुयद्वा विलोलदृष्टे श्चलाक्ष्यः विलोचने स्थित नुस्थितशोभिनकं किंचनपक्ष्म संनते संचलाक्ष्याः शिरोरुहास्थित
निशश्वेनीरवंचनतनिश्चलं चनतनु हिरकृदं नु ३५ अगूढ मि किंचभगूढहासस्फुटदन्तकेसरमुखं स्थितं नानस्फुटाः दंताः केसराइवदन्तकेसरा
यस्यतनमुखं स्थितं यद्वा विसतपंकजं नुइति इत्थं संशयेनेति शेषः निलीनोवनपुष्पीनां निगूढसुखीयोषितः सुखिरेण निविड
बविदोबभूवुः विदुः निश्चिक्युरित्यर्थः उपविदजागरभ्यान्यतरस्यामिति विकल्पादात्मनेपदं अत्रयुग्मे निश्चयान्तः संदेहालंकारः
३६ प्रियेणेति काचित्प्रियेणसंग्रथ्य स्वयमेव रचयित्वा विपक्षसंनिधौ सपत्नीजनसमक्षं पीवरस्तनवक्षसि उपाहितं स्वनेमालात
लाखिलीमूरितामपीत्यर्थः तानविज्ञ्रोननन्यान्न नर्चनिर्गुणतायांतत्रकाष्ठीतिरितिवाच्यमित्यर्थो नरेन्यासनाहगुणाः प्रमाणिवस
लिवस्तुनिनवस्तुनिहि यत्प्रमास्पदंनदेवगुणवत् अन्यत्तुगुणावदपि निर्गुणेषवप्रमत्तुनवस्तुपरीक्षामपेक्षइतिभावः ३७ असं
शयमिति स्त्रीणां नवोत्रभार्थे अंजनधारणमंबुविरोहादुपगमाद्रक्तवर्णत्वाच्चास्यांनतः शुक्लत्वतिरोधानं निश्चितं उक्तत्वसव

सरोजपत्रेनुविलीनषट्पदे विलोलदृष्टेः स्थितमूर्विलोचने शिरोरुहाः स्थितनपक्ष्मसंनते हिरकृदं नुनिशश्वनिश्चलं ३५
अगूढहासस्फुटदन्तकेसरमुखं स्थितं नुपंकजं इतिपलीनां नलिनीवनेसखी विदांबभूवुः सुखिरेण योषितः ३६ युग्मं
प्रियेणसंग्रथ्य विपक्षसंनिधावुपाहितावक्षसिपीवरस्तने स्तनेन काचिद्विजहाजलाखिलांवसंतिहि प्रमगुणानवस्तुनि ३७
असंशयं न्यस्तमुपांतरक्तं तां यदेवरोध्रुरमणीभिरंजनं हृतेपितस्मिन्सलिलेनशुक्लतां निरासरागोनयनेषुयोषितां ३८
कनियहं ताबनितावतंसकाहृताः प्रलोभादिवयोषिभिर्जलैः उपद्रुतास्तत्क्षणशोचनीयतां च्युताधिकाराः सविकाइवापयुः ३९

रमणीभिर्यदंजनं न्यस्तं तदिति शेषः यत्तद्दार्नित्यसंबंधात् तदंजनमुपांतयोः रक्तांतयोरध्रुप्रतिबध्यमेव न्यस्तं ननु शोभार्थ
मित्यर्थः अन्यथारागाभिव्यक्त्याशुक्लत्वनिरोधानं स्यादित्यर्थः असंशयमित्यत्रसंशयनकरणं शोचनीयस्याभावः नात्रसंशयास्तीत्यर्थः
अर्थाभावव्ययीभावः कुतस्तदिति चेत् यतस्तस्मिन्नंजने सलिलेनहृतेसालिलेनसत्यपिरागः पूर्वोक्त एवोपांतरक्तत्वं किंतु
प्रतिबंधाभावादभिव्यक्त्यसंशयः नयनेषुशुक्लतां निरास निरस्तदान् अस्यतेर्लिट् श्रियशोभां तुनिरासअभूः शुक्लत्व
विरोधि रागविरोधार्थमेवदमंजनं स्थानतुसाभार्थंतस्यास्तदभावविसङ्गावादित्यर्थः अंजनापगमोषितस्तनयनानारागरक्तं
कारीभूरितिभावः अत्रांजनन्यासमनूद्यतस्य शोभार्थत्वं निषेधे नरागराधार्थत्वोत्प्रेक्षणउदितं उत्तरार्धेतिस्थेवस्तुनर्थत्वान्न एव
मुपरोध्रुयदंजनं न्यस्तमित्यत्रान्यथाविरोधः स्यात् ३८ शुक्लमिति शुक्लशोभातजश्चवहतः वेगिभिर्जलभिर्जलैरेव
श्चलयोरभ्रदानु यद्वाजलं गोकुलजलनीरं हीवेरचनउध्यन्यवदिति विश्वः प्रलोभान्मोहात् हृताग्रहीता उपद्रुताः पीडिताः यद्वाशुक्ल
रिक्तः प्लवमानाइत्यर्थः अन्यत्रधनयस्तबधनादिनापि निधनितावतंसकाः च्युताधिकाराः श्रलपिकाराः सविकाइवतत्क्षणशोचनीयतापा
यपुः ३९

149
1984

विपत्रेति विगताः पत्रलेखायासांताविपत्रलेखाः निरलक्तकाः क्षालितरागाभ्यधरायासांताः निरंजनाक्षीरपि बकुबीहासक्ष्य
क्ष्णोः संगात्पूर्वं विक्रोशादिभ्यश्चेतिङीषु तथापि श्रियं बिभ्रतीः शोभाकारणाभावेपि शोभमानाइति भावनालंकारः रामानिरीक्ष्य
नभश्चेर्गंधर्वैः तासावपुषवमंडनं मलक्तनंनतु मंडनंननहृपुरित्यसरार्थः इतिबुधैः कर्मणिलिट् स्वाभावरमणीयानां किम
लंकरणेरितिभावः ४० तथेति विलासिनीजनः पूर्वं जलविहारात्पूर्वं भूषणोचादरः आसक्तिर्यस्य सः अनुरक्तः प्रियस्यानुरागं
स्वरूपमाधितः सन्नपीत्यर्थः प्रियस्यानुरागेणच विपक्षस्त्रियोविनासपत्नीनां दृष्टौ श्वस्तुं वितथानदरहन दुःखीबकारयथाजलाद्
मनुनरवशेनुनरवसनानिविवस्त्यंतेनान्यवमंडनंतस्य श्रियाकृतनाशभयत्यर्थः विपक्षस्त्रियोविनासपत्नीनां दृष्टौ वस्तुं वियथादरहा
तापयामासमंडनांतरादपिनस्वमंडनानुरागादपिनदनुभावएवसपत्नीनां दुःखदेनुरितिभावः जलार्द्रादरहारेतिविरुध्यकार्यास
त्तिरुपविषमालंकारः विरुध्यकार्योत्पत्तिश्च यथार्थस्वभावाभवत् विरूपघटनावाच्या द्विषमालंकृतिस्त्रिप्रतिलक्षणात ४१२६
भेति शुक्लभानिना विलाकुहाएनितानर्यो गौरुणाः गौरारुणासितपीतइतिवजयंती भीरवः ताः स्त्रियः सा बुरुहेषु चलाः कनपंक्ति

विपत्रलेखानिरलक्तकाधराहतोजनाक्षीरपि बिभ्रतीः श्रियं निरीक्ष्यरामावुबुधैनभश्चरैरलंकृतंनहृपुषवमंडनं ४०
श्रयानपूर्वकृतभूषणादरं प्रियाणुरागेणविलासिनीजनः यथाजलार्द्रोनखमंडनश्रियादृहाहदृष्टौ प्रतिपत्सयोषितां ४१
शुक्लभानिनां सांबुरुहेषु भीरुहो विलोलहाराश्चलकुंतपंक्तिषु नितांतगौर्यो हनकुंकुमच्छलनलम्भ्ना परभागभूमिषु ४२
हृदां भसिमृदंगध्वनिवत्धीरंगंभीरंरवमुज्झति सतिनथाध्वनति सतीत्यर्थः मुकुलनवरनालागी
नवाघनृत्यानां कालपरिच्छेदः तालः कालक्रियामानमित्यमरः नस्यसमंमबुरूपमनाहमंनृत्यामिवप्रवर्षितं प्रकर्षितं भावाक
मादर्दस्वीकृतं उपमालंकारः ४३ श्रियेति श्रियाशोभयाकलानिहसद्भिः कमलमदृशोरित्यर्थः हसतीर्थ्यस्मयतीनिर्दि
नासदृशपर्यायं पराउक्ताः सस्मितैः प्रतिमागतैः प्रतिबिंबगतैरित्यर्थः प्रतिमानंपति बिंबमित्यमरः मुखरत्नेकृतान्यवृत्ति
यस्याः सा किंचसुरराजयोषिनाकृतमनुकृत्य विहाराकृपकारियथायासाइत्यथा क्षिप्तिरूपकृता स्वप्रवृत्ता मानुषविकीर्णाः जा
हृवीगंगाप्रसादस्यस्वच्छस्यसाफल्यमर्थं गौरवषष्ठीसमासनिषेधः अथापि अत्राभमिविकारः विबयरणयोरसंभवादित्यर्थः स्मृ

एवहि परेरुपक्रियंते स्वयं वोपकुर्वते तेषामिति भावः कृतानुकारेषु पाठेनुकारोनुकूलकरणमुपकार इत्येवंव्याख्येयं अत्रजान
वी विशेषपदार्थस्य साफल्यं निहेतुमत्वात् काव्यलिंगमलंकारः ४४ परीति परिस्फुरद्भिर्विवर्तमानैर्मनोज्ञैर्विघट्टिताउरवोयासा
नाअतएव वासविलोलदृष्टयः कुपितपाणिपल्लवाश्चमुरांगनाः सखीजनस्यापि विलोकनीयतामुपाययुः किमुत प्रियजनस्येति भावः
स्वभावोक्तिरलंकारः ४५ भयादिति मानिनीदुर्लभस्य यद्ग्रहणं तिभावः अभ्यसिरुपणमस्यन आहूतमिति पृष्ठलामारुपा मत्स्यइत्य
मरः भयादिव वस्तुतस्तु ननथतिभावः किंतु मुदा आत्मकृत्येनवाश्लिष्य प्रियमानंदयतिस्म तथाहि रागाः स्त्रियः चक्रविमोनागपिना
यः प्रमेरव सत्तनाहितनंनितः कृतकैः कृत्रिमैरपि दृष्टिभिर्नेत्रैश्चिनर्मनाहरंति आरोपितमपि मयूषमूलत्वात् मनोहरं बभूवेत्यर्थः
अत्रात्मानुभवेन भजनं सहजरागनिगूहनं मीलनालंकारः मीलनं वस्तुनायत्र वस्त्वंतरनिगूहनमिति लक्षणांतरसंभवादर्थांतरन्या
सेन संसृज्यते ४६ तिरोहितेति अपोविगाहोनितांतमाकुलैः विकीर्णैः प्रसारिभिरायतरलकैः कचैस्तिरोहितानि छन्नपातानि वदनानि हृदि रफ हृदरतरितानि
सरोरुहैः तुल्यतायत्र तत्कृपमालंकारः ४७ करविति मानिनीप्रियस्यगाढ सति किलत्वली

परिस्फुरन्मीनविघट्टितोरवः सुरांगनास्वासविलोलदृष्टयः उपाययुः कुपितपाणिपल्लवाः सखीजनस्यापि विलोकनीयतां ४५
भयादिवाश्लिष्य रुषाहृतं भमिप्रियं मुदानंदयतिस्म मानिनी अकृत्रिमप्रेमरसाहितेमनोहरैस्तिरोहितैः कृतकैरपीक्षितैः ४६
तिरोहितानि निनतांतमाकुलैः प्रसारिभिः पयुर्वधूनां वदनानि तुल्यतां हृदि रफ हृदरतरितैः सरोरुहैः ४७
करोधुनानानवपल्लवाकृतीप्रियस्य गाढे किल जातसंभ्रमा सखीषु निर्वोच्यमपार्श्वदूषितं प्रियागमं संरुषमवापमानिनी ४८
प्रियैः सखीलंकरवारिवारितैः प्रवृद्धनिःश्वासविकंपितस्तनैः सविभ्रमाधूतकरायपल्लवैर्यथार्थनामापविलासिनीजनः ४९

केमज्जनभयादिवेत्यर्थः जातसंभ्रमानवपल्लवाकृतीः करोधुनानाः कंपयंती धुनातेः क्रियारिकात्कर्तरिक्तानच् सखीषु विषये निर्वो
च्यमवाच्यमवाच्यमनिंद्यमित्यर्थः पार्श्वदूषितश्च न भवतीत्यपार्श्वदूषितः तं वस्तुतो रागमूलत्वं मवापत्त यमूलत्वा रोषादिभाव प्रि
यागमसंरुषमवाप अत्राप्रियतुल्यागमनभयनागंतुकेनसहजानुरागनिगूहनोन्मीलनालंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे समानलक्षणं वस्तु
तस्तुनायं निगूह्यते विजनागंतुनावापि तन्मीलनमुदाहृतं ४८ प्रियेति प्रियैः सलीलकरवारिभिरनलिनलंकारिणी वरुद्धमि
क्रस्यर्थः प्रवृद्धैः संतते निश्वासैर्विकंपितौ स्तनौ यस्याः सविभ्रमं सविलासं मधूतानि करायपल्लवानि पाणिपल्लवानि यस्याः
विलसनशीलाविलासिनी वोकपत्नकपत्यसंभइति विनुण सेवजनः जानावकयचनं यथार्थनामापडक्तरीत्या अनकविलास
वत्ताया यथार्थनामकत्वमवापत्यर्थः कश्चिदुच्यमानार्थस्य प्रयोगः यथामाघे विरायथार्थे मर्वं भिदगाने इति कथ्युच्यतेच
रथारपुवंशे परतया नामयथार्थनामेति नैषधे विसनय स्मरिसार्थ सार्थकीकृत नामा किलभीमभूपतिरिति स्वभावोक्तिरलंकारः ४९

149
1384

उदस्यति दयितेनपर्येकाठिण्यमुदस्यापनीयअनुनीयेत्यर्थः सादरंयथानथाप्रसारितायाः सोमजस्यंगमितायाः ननुवः स्त्रियः मे
बंधिकरवारिभिर्वारितमवरुध्यमनएवनिमीलतीनयनयस्य तन्मुखं सपत्नीवदनादिवश्रियमाददेजयाह नदानीनहृदनस्यानः श्रीक
लानदीयश्रीयरूणमुत्पुस्तते ५० विहस्यति धृतोभसि प्रियसचनार्थं गृहीतनलपाणिमंगलाक्रियर्थः प्रियेणाविहस्य विधृतभवनि
ने सनिअतएवमदनाईचनसः मदनपरवशायाइत्यर्थः वधूः संबंधिवीतोऽयवंधमुक्तनी प्रियंथिस्वसमानमित्यर्थः अश्रुकंपयमा
घनीकृतनाकांक्षिस्त्रीवबभारजयाह स्त्रीणां किल स्त्रीत्वापतनलज्जारक्षणमितिभावः ५१ निरंजनेइति ननभुवोगनायाः विग्रहे
वपुषिनिरंजने निर्धानकाज्जलेदृशाकृपेसाचिविलाकिनेतियेगीसणंकर्तुमंडयतिस्म कुतोथ्यनिवपुत्र प्रत्ययः अतिलकनरास्पद
स्थानं ललाटभास्पदमतिष्ठायामितिनिपातः वल्लिक्रियारेखावंधश्च मंडयतिस्मतदानिरलंकारस्यांगनाशरीरस्यतच्छरीरविक
रेरेवालंकारः सुमज्जनीत्यर्थः ५२ निमीलइति प्रियापकंठं प्रियसमीपे आत्यंतसंयोगद्वितीया निमज्जतीनोगाहमानानांअतए
वनिमीलंति निमिषति आकृकरणिआकृकरवंनिलालानिवहः प्रियासांतासां आकृकरलक्षणंतु नृत्यविलासे हस्तिराकृकराकिंचि

उदस्यधर्यंदयितेनसादरंयसादनायाः करवारिवारितं मुखंनिमीलंनयनंननुभ्रुवः श्रियंसपत्नीवदनादिवाददे ५०
विहस्यपाणौ विधृतेधृतोभसि प्रियेणवध्वामदनाईचेतसः सखीकृतांवीपयसाघनीकृतावभारवीतोऽयवंधमंश्रुकं ५१
निरंजनेसाचिविलोकितेदृशावयावकंपेपथुरापपल्लवं ननभुवोमंडयतिस्मियंरुचिक्रियावातिलकनरास्पदं ५२
निमीलदाकृकरलोलचक्षुषांप्रियापकंठंकृतगाढवेपथुः निमज्जतीनांश्वसितांध्यतस्तनः श्रमानुतासांमदनानुषंगयः ५३
प्रियेणसिक्तांचरमंविपक्षतस्मुकोपकांचिल्लनुतोपसांत्वनैः जनस्यरूढप्रणयस्यचेतसः किमप्यमर्षंनुमथभृशायते ५४

त्कुटापांगेप्रसारिता मालितार्धपुरालोकितारावर्तनोत्तरेति तासांस्त्रीणांकृतोगाढाणांवेपथुः कंपायेनसः श्वासितनिः श्वासेरु
ध्यतावतृपतितोस्तनोयेनसः श्रमः खेदोनुमदनानुषंगयोगादुर्भवं निमज्जनप्रियसंनिधानरूपाभयकारणसंभवांनेत्रनिमीलन
गात्रकंपनिःश्वासधारणाच्चसंदेहः सएवालंकारः प्रियेणेति काचिप्रियेणविपक्षतः सपत्नीतस्त्वरमपश्चात्सिक्तासती चुकोप पृ
छंतुचरमंथनोरित्यपरः सांत्वनेननुनयेनतुनाथ तथाहि रूढप्रणयस्यगाढ प्रणोजनस्य संबंधोचेतसामर्थोमनसः चकोपः
किमपिकुतोवहितोनुनयसनिभृशायतेगाढाभवति भृशादिभ्याभुव्यश्चर्लोपश्चिरलडुतिक्यङ् अत्यत्रशांतिहेतुरनुनयः अत्र
चकोपाय वभवतिनत्रकारणंतुनज्ञायतइत्यर्थः प्रमादादिदंश्लोकद्वयंव्यत्ययनलिखितं ५४ दृश्यमिति पीनस्तनरुरुमि
सपन रुश्लश्चशालंतइति नथाक्लांतिः सुलिलनोदनसामर्थ्यात्किं स्खलत्यसादशाण्यंगत्यानद्दकवद्भावः स्वनितानि
रित्यं विहत्योदस्य मानं नुधमानेउत्सर्पिते रूपरिभावंधापिते रूमिंचये धर्लंघितस्त्रीरदे शोयेननहारि आत्मकंठं विहार

सहिष्णुत्वं तेन नुनं नेत्रे रितमिव स्कलेक्षा उदविदेत्यादिना निशानत्वं पुरोऽग्रे घनरसे स्वजनवदिति भावः ५५ तीरांतरमिति रथांगनामां मिथुनानि चक्रवाकद्वंद्वानि अन्यानिनीराणि तीरांतराणि नीत्वानियोज्यत्यर्थः अविहितलक्षणास्तत्पुरुषा मयूरव्यंसकादिषु दृश्यः विलोलिताविलुलिताः सुरोजवनश्रियोयाभिस्ताः सुरसरिज्जलधौतहाराः क्षालितमुक्तावलयस्ताः स्तागविनानेरुद्गुणाः स्मरलाभासुराः तरलाभासुराहिरवंचलपीतिवेजयंती यामवत्सा राजयइवसंरेजिरे ५६ संक्रांतेति संक्रांतश्चंदनरसमलश्चनदव राहितो वर्णभेदो रूपांतरं यस्य तत् विच्छिन्नानि च्युतानियानि विभूषणानि तेषायेमणिप्रकाराः मणिगणास्तेषामंशुभिश्चित्रंनाना वर्णविभिन्नरत्नंतरं गितंनाकवनिताभिः परिभुक्तमुक्तंपूर्वंपरिभुक्तंपश्चान्मुक्तंपूर्वकालेत्यादिनातत्पुरुषः मिपार्गगायाः सदिलंश रते अत्रेतिशायनीयंतल्पवकुलयरुणासा फः तल्पलक्ष्मीवभारत्यर्थः अतएवनिदर्शनालंकारः लक्षणात्तूक्तं ५७ इतीश्रीम होपाध्याय कोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघटापथसमाख्यायांअष्टमः सर्गः

वीक्ष्यतेअथजलक्रीडायतरभानुमानशुक्रमानू आत्तचित्रपरिधानविभूषाः स्त्रीरूपविविधवस्त्राभरणाः सुरतसंनादंवहंतीत्यर्थः

इत्थं विहृत्य वनिताभिरुदस्यमानंपीनस्थनोरुजघनस्खलशालिनीभिः उत्सर्पितामिचलंघितनीरदेवामोत्सृक्यवुनमिवचारिपुरः पतत्ते ५५ तीरांतराणिमिथुनानिरथांगनानांनीत्वाविलोलितसरोजवनश्रियस्ताः संरेजिरेसुरसरिज्जलधौतहारास्तारावितानइव रत्नादवव्यामवत्यः ५६ स्कांतचंदनरसाहितवर्णभेदविच्छिन्नभूषणमणिप्रकराश्चरंत्यः निर्मार्गवनिताभिरभुक्तमुक्तं सिंधोर्वभारसलिलं शयनीयलक्ष्मीं ५७ इतिमहोपाध्यायश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्यसुरनारीविलासोनामाष्टमः सर्गः८

वीक्ष्यरंतुमनसः सुरनारीराजचित्रपरिधानविभूषाः तत्प्रियार्थमिवयातुमथास्तंभानुपप्रयाधिसलिलंच १ मध्य मोपलनिभेलसरंशावकृतंच्युतिमुपयुषिभानौ धारुवारपरिवृत्तिविलोलाहारयष्टिमिववासरलक्ष्मीः २ ॥

अतएवरंतुमनसः समानकर्तृकंतुमुन् लुंपदवश्यमः कृत्यतुंकममनसोरपीतिमकारलोपः सुरनारीः वीक्ष्यतासांश्रीयार्थेनात्व र्थमिवअवसरदानरूपंप्रियकांतमिवेत्यर्थः फलात्प्रक्षेप्य अस्तमदर्शनमकारांतमव्ययमेतत् यातुंयामुपपयोधिपयो धिसमीपलक्षंवे सत्संसे आस्मिन्सर्गे स्वागतावृत्तं स्वागतेतिरनभागुरुयुग्मं इतिलक्षणात् १ मध्येति फलनिभेनायकमणि स दृश्यो निभसंकाशानीकाशौ पतिरूपोपमादय इत्यमरः शर्करायांदृषत्पुत्रे वास्यश्मन्युपलोमणाविति वैजयंती सद संशोषसरदृश्यो भानोरुकतः एकस्मिन्भागे च्युतिंस्खलनामुपयुषि प्राप्तेसतिसोपरिवृत्यामध्यान्हानिक्रमेण विलोलांगत रीअन्यत्रगात्रस्यतिर्यगावृत्यामुक्तश्चलंतीवासरलक्ष्मीः हारयष्टिं मुक्तावलीमिवावारु वहनिस्म २ ७

अंशुपाणिभिरिति पतंगस्सूर्यः पतंगोपक्षिसूर्यौचेत्यमरः अतीवनिर्भरं भृत्यतीवनिर्भरमित्यमरः पातुमिच्छुः पिपासुः सुप्तः संविवेशः संनताउत्तत्यथः अंशावएवपाणयस्तैः पद्मवनांतंपद्मजं मुक्तमधिवमधिति श्लिष्टरूपकमकरंदमयमित्यर्थः मकरंद पुष्परसइत्यमरः भृंगासुंदरमयित्वास्वाद्यसीवनामनतवंगतइवस्कृत्यस्तमनशाखाकरदसीवाइत्यमरः क्षितिमध्यनुगमिष्यतन हितुरक्तं वपुरुवार यथामनः क्षितानुद्धतिरन्यतेचतद्वदिति भावः सूर्यस्याक्षितिविलंबनमरलमयइत्यागमः अत्रवृपकातुप्र क्षयोः सापेक्षत्वादंगांगिभावसंकरः ३ गम्यतामिति सहस्रमरीचासूर्यलोहितोभवतीतिलोहितायति लोहितराज्यः क्यप वाक्यपइति परस्मैपदेशतृप्रत्ययः नयनाबागम्यतामुपगतेः दर्शनीयतामाप्तसतिअभिलाषः धारत्रीविरहव्यथिताय्यपितपु पूर्वोक्तियोदेशः चक्रवाकहृदयान्यासमाप्तप्राप अत्रधारित्र्याया इवातीव्रार्कंकरकृतसंतापस्तादृक्चक्रवाकहृदयपुविरह संतापःसंजातइतिपरमार्थःपरंतुतदपक्रमानंतरमवस्थाविभावात्सएवाचसंक्रांतइत्यभेदाध्यवसायेनोपदेशः अतएवसंदेहभेद रूपातिशयोऽलंकारः ४ मुक्तेति रवौसामिमज्जति अर्धास्तमितेसति अर्धगुप्तमानसतीत्यर्थः सामित्वर्धकगुप्तायामित्यमरः

अंशुपाणिभिरतीवपिपासुः पद्मजंमधुभृरंरसयित्वा स्वीवनाभिवगतः क्षितिमध्यद्रुहितवपुरुवारहयतंगः ३ गम्यतामु पगतेनयनानामोलोहितायति सहस्रमरीचा आससादविरहव्यथधारत्रीचक्रवाकहृदयान्यभितापः ४ मुक्तमूलपुरुमितदु र्वः पश्चिमेनभसिसेभतसारः सामिमज्यविरवानविरेजे खिन्नजिमइवरश्मिसमूहः ५ कांतइत्यइवकुंकुमनाभ्वाः सायमे उनमभित्वरयंत्यः सादरंदृशिरोवनिताभिःसाधुजालयतिनारविभासः ६ अयमानुनितांतविरागेभूरुहांसुइकरःखलबंध

मुक्तंयक्तप्रायंमूलमाश्रयभूतोरविरन्यत्रस्वामीयेनसः अतएवरघुकल्यक्त्वमुक्तमूललघुः उन्मिक्तपूर्वःत्यक्तपूर्वेदिक्कः अन्य त्यक्तपूर्वजनः पश्चिमेनभसिनभोभागेन्यत्रक्षिन्नीचरुतसंभृतः संहतः सन्नुभतएवसाहुश्चरश्मिसमूहः भाश्रितजनस्य धन्यतेदुःखेनखिनःनिस्तादीनइवनविरेजे अत्रमुक्तत्वादिप्रस्तुतविशेषणसाम्यादप्रस्तुताश्रितजनधनीतेः समासोक्तिनव वाच्यस्यरश्मिसमूहस्याचेतनस्यापिधनीयमानेनचेतनेनाभेदाभिमानादुःखितत्वाद्यत्वसंतितयारंगांगिभावसंकरः ५ कांतेति कुंकुमवतेकुंकुमवानाभ्वाः सायंसायंकालस्य सायंसायंप्रगेप्रातइत्यमरः सायंयत्रइनंतद्भितइ द्विस्थलर यत्यस्तरां कारयत्यः साधानांजालंवर्गवाहः पतिनाः प्रविहगाः जालंगवाक्षसमानायइतिवैजयंती रविभासः कांतानांप्रियसाहु त्यइवनिताभिः सादरंयथातथादृशिरोदृष्टाः सायंतनार्कभासाप्रियसमागमसूचकत्वात्तदुत्थाइवनामुस्त्रीणामादरंभवदि त्यर्थः ६ अथेति विवस्वान्अंशुलतोत्खिरयसानवलंबयुयभूरुहांसोनितांतविरागेरत्यंतारुणैर्मृदुभिः करैरिव करैरंशुहस्तै रितिश्लिष्टरूपकरं वलिहस्ताशवः कराइत्यमरः यद्वाकरैर्मृदुभिरथमवलंब्यासइतिलोलस्तालःअस्तनुवरमःस्माश्रहिव

मरः नृस्यगहनं कानने नु तलधिं नु महीं नु आविवेश तपनस्य तपनसंदेहएवदृष्टः पतनं तु कथास्य तन्न ज्ञायते शीघ्रगमना
दित्यर्थः अत्र तपनतपनस्यारोप्यमानस्य गहनादिनैकविषयत्वेन संदेहात्संदेहालंकारः ७ त्वेक्षतिकेचित् ७ आकुलइति चला
नाकुलायेभ्यः कुलायांप्रतिचलतांपातत्रिकुलानामारवैः शब्दैराकुलव्याप्तः अनुदितत्वाद्वो नाभावमात्रमुषः शब्देन संध्यामात्रं च
विवक्षते उषसिभवः औषसः संधिवेलत्यादिनायोगविभागादण्प्रत्ययः अन्यथाकालात्ठञ् स्यात् तथाचानुदितोषसरा
गइत्यविद्यमानसंध्यारागइत्यर्थः एकत्रापगमादन्यत्रामुदयाच्चेतिभावः अहरिदत्रो विद्यमानरूपः एकत्रानुदयादन्यत्रास्त
मयाच्चेतिभावः अतएवविपांडुः तिमिरानुदयाच्चेतिशेषः दिनांतः सायंकालो दिनमुखेन पातः कालेन तस्यतामा ययातद्बुद्ध
वेत्यर्थः अतएवोपमालंकारः ८ आश्रितइति स्वागतवारिदपंक्त्यापिहितमेघवृंदया संध्यया आश्रितः आक्रांतोव्याप्तः गगन
पश्चिमभागः सौर्मिकूर्मिसंक्रांतेत्यर्थः तयाविद्रुमवितानविभासाप्रवालप्रकरकांत्यारंजितस्य स्वसावर्ण्यापितस्य जलधेः श्रि
यं मूलेसंध्यायारक्तवर्णत्वादिनिभावः वह्नेः कर्नरिलिङ् तत्सदृशीश्रियमुद्वाहेत्यर्थः अतएव निदर्शनालंकारः ९ प्रांजलावि

अस्तशैलगहनं नु विवस्वता विवेश जलधिं नु महीं नु ७ आकुलश्चलपतत्रिकुलानामारवैरनुदितोषसरागः आययावरु
रिदश्चविपांडुर्लुप्तनादिनमुखेनदिनांतः ८ आश्रितस्वागतवारिदपंक्त्यासंध्ययागगनपश्चिमभागः सौर्मिविद्रुमवितान
विभासारंजितस्य जलधेः श्रियमूहे ९ प्रांजलावपि जनेनतमूर्ध्नि प्रेमतस्त्रवणचेतसि हित्वा संध्यावा विदधे विरमंत्याचाप
लेनसुजनेतरमेवी १० ओषसानपभयादपलीनंवासरो ऽथिविरामपटीयः संनियत्यशनकैरिवनिम्नादंधकारमुदवापसमाप्ति
११ एकतामिवगतस्यविवेकं कस्यचिन्नमहतोप्युपलेभे भास्वता निदधिरेभुवनानामात्मनीवपतितेनविशेषः १२

ति प्रबध्यः अंजलिर्यनतस्मिन्यांजलौ तौ युनाचंजलिः युष्मानित्यमरः प्राहिम्योधातुनस्यवाच्यो वाच्योजनरपदलोपश्चनतमूर्ध्नि
नमस्कुर्वाणो तत्प्रवणतत्संध्यापामेवाह तंचेतोयस्यतस्मिन्नेवंविधे विजनेविषयप्रेमहित्वाविहाय विरमत्या निवर्तमानया।
व्याहः परिभ्यरमहतिपरस्मैपदं संध्ययाचापलेनास्यर्थेणयुवादित्वादण्प्रत्ययः सुजनादितरोदुर्जनेनस्तस्यमंत्रीसख्यमनुविदधे
अनुचक्रे कर्मणिलिङ् यथादुर्जनमंत्रीसंतमपिजहाति तद्वत्संध्यापिसेवकजनमहादिसीत्यर्थः मित्रस्यकर्मणि मंत्रीभणना
तरीषु अत्र संध्यादुर्जनमंत्र्योश्चापरं समानधर्मः अनुविधानमतएवार्थरूपणायमुपमा १० ओषसति ओषसात्प्रातिप
कादातपात् भयतस्माद्विवस्त्वत्सेक्षा अपलीनंकचिद्देवासरस्तवेरातपस्य विरमात् हेतोः पटीयः अभविष्यतरसंध्यपतीत्यं
धकारोध्वांत अंधकारो स्त्रियां ध्वांतमित्यमरः अथसंध्यापगमानांतरं वानकैर्निम्नांनिपत्यागत्य समानिसमस्थलानि
उदवापव्याप्तवान् अत्रप्रभुतांधकारविशेषयासाम्याद्प्रभुतार्थप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः उत्प्रेक्षावगः स्यात् ११ एक
तामिति एकतामभ्रदर्शनस्यैव तमोव्याप्त्यातथाप्रतीतेरियमुत्प्रेक्षा महतः गलाधरस्थितस्यकस्यचिदपदार्थस्यविव

कामदानोपलेभेनगृहीतः अतएवोत्प्रेक्ष्यतेपतितेनात्मनेनभास्वता सूर्यप्राभुवनानां भुवनस्थपदार्थानामित्यर्थः विशे
षाभूधरादिभेदाः आत्मनि स्वस्मिन्नेवनिदधिरेइवनिहितादेव कथमन्यथानोपलभ्यरंनित्यर्थः अत्रोत्प्रेक्षयाः मतातीयथा
सापह्नुत्यादंगांगिभावसंकरः भास्वद्विवस्वत्समाश्चयमरः ११ इतीतामिति वधूभिः स्वकामिनीभिः सहामदमदविषयागमिष्य
तीं तथासंकल्पवतामर्थात्यर्थः यामिनीषुविरहिणां नियतवियोगानांहरतेराभीक्ष्ण्यार्थेणिः यद्वानिदायामिनिः तेषांविरहिणां
चक्रवाकानामित्यर्थः मिथुनानांवियोगमापुरयंनतुनापुरित्यायोगव्यवच्छेदः तथाहिः कालनियोगादवाज्ञानलंघ्यतरवस्तुदुर्वा
रइत्यर्थः १३ यच्छतीति शकुनाचक्रवाकपक्षिणासामान्यस्यपाकरणिकविशेषपर्यवसानात् शकुनिपक्षिशकुनिवाकुनः
कुनहिजाइत्यमरः अंतिकगतसमीपस्थविदयिताय चक्रवाक्यैप्रतिमुखमभिमुखंयथातथा वाचं यच्छतिवाचमवदत्ते ननुसंग
छमानेसतीत्यर्थः पाप्राप्तस्यादिनाहाणोयच्छादेवाः अंबुरुहिण्यानलिन्याउज्झितहर्षं चक्रवाकदंपत्यादर्शनादिनत्यक्तविक्र
संपकर्तमुखमिवनलिनस्यवनीयतेस्मनीतं यथानकर्मण्यारब्धयेलादीनाकुहिकर्मणाभिनीयतेहिकर्मकानयथानकर्मणि

इच्छतांसहवधूभिरभेदं यामिनीविरहिणांविहगानां आपुरंचमिथुनानिवियोगं लंघ्यते नखलु कालनियोगः १३ य
च्छतिप्रतिमुखं दयिताय वाचमंतिकगतेपि शकुंतो नीयतेस्मनलिनं विजहर्षं पंकजमुखमिवांबुरुहिण्या १४
रंजितानुविविधाम्बुरुहाणामिनंनुगगनेरुणितेनु पूरितानुविषमधुपरिषंमंदतानुकुकुभांतमिरेण १५
रात्रिरागमदिनानिविकाशांपंकजानिरहयंतिविहाय स्पष्टतारकमियायनभः श्रीर्वस्तुमिच्छतिविरागपदिसर्वः १६
लिङ् प्राप्तपाडुःखदर्शनात्स्त्रियः प्रियेनवियोगेणविरहदर्शनादिनिभावः अत्रपंकजानांचक्रवाकविकोशानांनेत्यौत्प्र
ध्यनुकत्वमुत्प्रेक्षते तच्चमुखोपमयेअंबुरुहिण्याकामिनीसाम्यंगमयंत्या निरुत्सतइत्यकमात्यहयोरंगांगिभावसंकरः
व्यनक्त्यपयागात्प्रतीयमानात्प्रेक्षा १४ रंजितानइति निमिरेणाविविधाम्बुरुहः कोलाम्बुरंजिताः स्वसावर्णपेमापादिताः नु
अन्यथाकथमयांनीलाघत्वमितिभावः तथागगनेनामितेनु आभूतलादिनिव्याप्तः मितोकस्वइत्यवाक्यानुवृत्याकुकुभि
हिकुत्यानकस्वः यद्वागगनरुणितेआच्छादितेनु उभयत्रापितमसावृतत्वानदृश्यतइतिभावः तथाधरित्रीविषमधुनिम्नोन
तनु पूरितासमीकृतानु अन्यथानाहिकुंचेकथनस्यादितिभावः तथाधरित्रीविषमधुनिम्नान्तःकुकुभादिताः मंदतेः नुप्रा
प्ताः हिं हिंस्रानुकुकुभः काष्ठाभाग्याश्चदरितश्चतइत्यमरः कथमन्यथा नदृश्यतइतिभावः अत्रतिमिरेणतरुणानांप्र
नकविषयरंजनकतादिकमारोप्यसंदिग्धइति संदेहालंकारः मन्येतु नुशब्दस्यसंभावनाद्योतकत्वमात्रोत्प्रेक्षा एकाप्रिय
लंकारसर्वस्वकारः १५ रात्रीति श्रीः शोभाकर्त्रीरात्रेः संध्यायारागमस्यस्तायांपरंतु नन्मलिनानि अतएवविकाशी

रहयंतियजंति रहयतेस्यागार्थाछतृप्रत्ययः पंकजानिविहायत्यक्त्वास्यस्तारकंनभः स्वमियाय प्राप तथाहि मर्वीनिरापदं
निर्बाधस्थलेवस्तुं स्थातुं एकाचउपदेशेनुदात्तादिनीइत्यनिषेधः श्रेयसीतथुवसिः पृणारिणीतिवचनात् इत्युक्तं २६ अस्तादि
संध्यांतवर्णयित्वाचंद्रोदयवर्णमारभते व्यानशाइति शशधरेण चंद्रेणविमुक्तः हिमः कनकीकुसुमकेसरइवपांडुः लंभिताप्रापि
ताकांतिर्यस्य सरश्मिसमूहश्चूर्णस्यकर्पूरस्यादस्यमुहिरिवमुहिशकलस्यहिगलेयथात्या उपमयानुसाराद्धासव
स्यइंदुस्यदिशोप्राचीव्यानशेव्याप अनेनदिशाभिशाकरयोर्नायिकानायकोपम्यंगम्यते १७ उज्झतीति इंदुस्यपमदीदिक्प्राची
तारकराजेनक्षत्रनाथे कुमुदिनीनां नक्षत्रेतारकेनारकेतिविश्वः अंतिकंव्रजति सतिज्ञाशकुनमिस्वामपतमसांतमिस्रा स्त्रीध्वा
तनिशिनिश्चयंतमसमनेतिवेजयंती ऋक्षिमिवविरहुः स्वमिवत्यर्थः उज्झतीविजहतीप्रसादोनर्मत्यभवगुणः सएवमंड
नंयस्यतम् रश्मयोहासइवतनविशदंमुखमिवमुखमयभागंहिलापमयं ईहवहतिस्म अत्रदिक्चंद्रयोर्नायिकानायकोपम्यं
गम्यते १८ नीलेति त्रोपरुध्यवपुषः उदयगिरिनिरोहिनमंडलस्यमितरश्मिरिंदोः सर्वाधिनीरजनिभश्यामकमलतुल्यरवभा

व्यानशेशशधरेणविमुक्तः कनकीकुसुमकेसरपांडुः चूर्णमुहिरिवलंभितकांतिर्वासवस्यदिशमंशुसमूहः १७
उज्झतीशुचमिवाशुतमिस्रामंतिकंव्रजतितारकराजे दिक्प्रसादगुणमंडनमूहरश्मिहासविशदंमुखमेतत् १८
नीलनीरजनिभैहिमगौरंशीतरुध्यवपुषः मितरश्मेः सरराजनिपतत्करजालवारिधेः पर्यसिगगमिवांशुः १९
व्यांतिरुंधदतिनीलघनाभंव्यांतमुद्यतकरेणपुरस्तात् क्षिप्यमाणमसितेतरभासांशंभुनेवकरिचर्मचकासे २०
अंतिकांतिकगतेंदुविशुद्धेनिस्तनांतहरितेदधिनिजाले निःसृतेतिमिरभारनिराधाउद्भुसनिवरराजदिगंतः २१
कांशोनिपतत्पसरत्हिमवत्गौरंशुभ्रंकरजालमंशुसमूहंवारिधेः पर्यसिविपतत्गगनगंगमंभइवगच्छ उपमानेपिविरोवर्णया
ज्यं १९ व्यामिति व्यांतिरुंधदाकाशमावृण्वत् अतिनीलघनाभमुद्यतः करोभेशाखाहस्तश्चयस्यतेन असितोभ्यइतरः शुभ्रा
मासायस्यते नवंइंदुपुरस्तात्पाच्यं अत्रक्षिप्यमाणंनुद्यमानंध्यानं ध्यातं शंभुनाक्षिप्यमाणंगजचर्मवचकासे उपमानपि
विरोधयानियोज्यानि २० अंतिकांतिकेतिसमीपे प्रकारगुणावचनस्यतिहिभौचः कर्मधारयवद्भावाकृष्णलुक्
अंतिकांतिकगतेंदुनाविशुद्धेमुक्तेदधिनिजाले निस्सतांसंकोचंजहतिस्यतिमति तिमिरभारेरक्तमः सोमेर्मिराधाउद्भ
धांतिः सतोनिर्गतः दिगंतः उज्झसनूत्राणमनिवुरराजत्कत्रशालकारः २१ लेस्यमति इंदुविमलविद्रुमभासास्वच्छत्रपालु
सवर्णमालरवयाकलयासंततेमाइतिमिरे धारिद्वराहः कनकस्यटंकः शिलाभेदकशस्त्रं टंकः पाषाणदारणं इत्यमरः तद्वयि
शंयालोहिनवर्णयापिवागाच्चतिवेक्ष्यमितिजीप दंष्ट्रया भुवोमंडलमिवउद्धरामइक्षिप्तपत्स्यते कैरिति इह सोपसर्गोद
स्यतेरात्मनपदंविकल्पात् २२ ॥ अंकाक्ष्मेरवयाविलमविद्रुमभासामतनतिमिरमिद्रुमदासे दंष्ट्याकनकटंकपिशंग्यामइलेभुवइवारिधिपालः २३

दीपयतिति अथोदयानंतरं किरणाघर्नभादीपयन्पक्वानायन् कुंकुमेनरुणायः पयोधरः कुचः नहनूगौरारुणः उदयरागा
दिति भावः तुहिनांशुरिंदुः शनकः पूर्वपयोधेः पूर्वसागतेरो हस्तः कुंभाहमकुंभइवाम्मभ्रंशान्गामत्कन्यक्षा २३ उज्झतइंदु
मिति लोकोजनः लोकस्तुभुवनजनइत्यमरः उज्झतइंदुमुदितचंद्रो भावितिभिन्नतमिस्वामनिः शोधितश्चानोनेरनी बपकुमपनीतावगु
ठनमनएव स्फुटंदृश्यमानंमुखंयस्याः सातथापि व्रीडयातिनित्यावकानववधूरिवराढांस्त्रियमिवाविलप्तः सन्पश्यतिस्म
वधूर्नवोढयोषायारतुषा भार्यागनामुचुतिधरणिः २४ नतिहिमभासाचंद्रणघोराकांत्यामुचितंयाग्यंप्रसादेनगमिता अद्यावना
निचतेभ्यलिमिरंनाथतंनोत्सारितंरात्रामुखवधूमानजश्चनविकीर्णंनपर्यस्तंतथापिरजनीभूषितवकिमुतोत्कगुणसंपन्नोपिमि
भावः अत्रप्रसाधनकारणाभावेपितत्कार्यभूषणाख्याविभावनालंकारः २५ मानिनीति इहिनःशीतमयूखः उद्यमनविरुजनम
नयाध्यपणाकलुषानाविलान्मानिनीजनस्यकलहांतरितनायिकाजनस्यविलोचनपातान्मानभंगजनितराधया भीषणा निति भावः

दीपयंनभनभःकिरणाघैः कुंकुमारुणपयोधरगौरः हेमकुंभइवपूर्वपयोधेरुन्ममज्जशनकस्तुहिनांशुः २३
उज्झतीशुचमिवाशुतमिस्वामंतिकंव्रजतितारकराजे दिक्प्रसादगुणमंडनमूहरश्मिहासविशदंमुखमेतत् २४
नीलनीरजनिभैहिमगौरंशीतरुध्यवपुषः मितरश्मेः सरराजनिपतत्करजालवारिधेः पर्यसिगगमिवांशुः २५
व्यांतिरुंधदतिनीलघनाभंव्यांतमुद्यतकरेणपुरस्तात् क्षिप्यमाणमसितेतरभासांशंभुनेवकरिचर्मचकासे २६
अंतिकांतिकगतेंदुविशुद्धेनिस्तनांतहरितेदधिनिजाले निःसृतेतिमिरभारनिराधाउद्भुसनिवरराजदिगंतः २७
चरितःशशधरेणकरौघैः संहतान्यपिनुनोदितमांसि क्षीरसिंधुरिवमंदरभिन्नः कानतोन्यविरलोच्चतरुणि २८
शारतोगमितयाशशिपादैश्छायया विदधिनाप्रतिपदं न्यस्तशुक्लबलिचित्रतलाभिस्तुल्यतावसतिवभ्रमहीभिः २९
कोपादुक्तंपराणुचपश्चात्तापसमन्विता कलहांतरिताप्रोक्तानायिका तथाचालिखितेदयाहुपके प्रतिगृह्णन् स्वीकुर्वन् अप
राधस्यारपरिहार्यत्वादिति भावः अतएवभीतभीतो भीतप्रकारइवकन्यप्रेक्षा मंदमंदमंदप्रकारं अभयत्वापिप्रकारगुणावचनस्य
तिहिर्भावेकर्मधारयवद्भावाल्लुप्तः स्वमाकाशंप्रयया २८ श्लिष्यतइति ततः प्रसारिताकरणएवकराअंशुहस्तायतनस्यतन
करस्य तारकाएवप्रियवधूः उपकंठंअंतिकंकंठवा अत्यंतमयोगेद्वितीयाविभक्त्यर्थेव्ययीभावः श्लिष्यतः प्रत्यासीदतः आलिंग
नश्चहिमांशोः सर्वाधिसमतात् उद्धमन्नुसर्पन्अर्थोनरत्नादकर्मकर्मधातोरर्थोनरत्नेरिविवेबनावलोहितरागारुणप्रभाअंश
रागइवाभिरराजआलिंगनाद्रागांशलतीतिप्रसिद्धः अत्ररूपकोपमयोलंकारः २७ प्रतिनइति शशधरेणचंद्रेणचरितानिसृष्टः
करौघः संहतानिसंहतानिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि
कानतानीवनुनोदितमांसिपतितमांसिमंदरणामंदराचलेनभिन्नोनूनः क्षीरसिंधुः अविरलाः सांद्राः उच्चाउन्नताश्चतरवोयेषुतानि

लतांगमितया शारः शबलश्चीनयोरिति विश्वः विदर्भी नांतरूपां छायया व्यरत निर्क्षिप्तैः कृष्णवलिभिः श्वेतपुष्पाकृपहारैश्च चा
णात लानि उपरिभागायामालाभिः कृपहारश्चोः पुंसि वलिः प्राल्पंगजे स्त्रियामित्यमरः वसतिवेश्मगृहीभिस्तुल्यतासाम्यं प्रतिपदं कृत
वा लिङ् अर्थः यमुपमा २९ अतपइति आतपेतुः करेणेति भावः वध्वा चक्रवाक्या सह अतएव वधूनिमेता संनाथवनाथामिनीषु विर
हिणा नियतविरहणा अतएव विहगनचक्रवाकनहिमरश्मश्चंद्रस्य किरणानसहिरे तथाहि दुःखितं जानतुः स्वमनसि सर्वमनोहरम
वीति भावः असत्यं सादृशमुक्त्यशोकसहा श्वाति यत्नप्रत्ययः पूर्वं च आतपाइति पेदु ऋश्वबध्वासहानपाअपिसहिरे तरिहिरिया अनुवा
शिकरणा अपिसहिरइति योज्य कलंतुमसमानं ३० गंधमिति अपांकणवाहीयाम्यान्नयव्यवधानमपि सोढ्यं विकसतोकुमुदानां
गंधं सारमं उध्धतरजः परागायस्मिन्कर्मणि तथ्यातथाउपाहिमोपतिविकल्पानकपूर्विक्षिपन विहरन् दुःखं शिशिरः सुरामर्यामि
नामरुद्वायुः परितो लीनाः शयिताः विहंगायासु नावनराजी ईथावईथ कृपयामासंवनराजिकिंचित् कंपिताइत्यर्थः विहंगायना

आतपेतुमिमानां सहसबध्वायामिनी विरहिणाविहगेन सेहिरनकिरणाहिमरश्मेर्दुः खिते मनसि सर्वमनोहरम् ३०
गंधमुध्धतरजः कणवाहीविक्षिपन्विकसतां कुमुदानां आदुधावपरिलीनविहंगायामिनीमरुदपां वनराजीः ३१
सविधातुमभिषेक्तुमुदासीमन्मथस्य लसदंशुजलौघः यामिनीवनितयातत बिन्दुः मात्यलोरजतकुंभइवेंदुः ३२
आतपाविखलु नृभमनूनंनासहायमुपयातिजयश्रीः यद्विभुः शशिमयूखसखः सन्नादद विजयिचापमनंगः ३३
सभ्रमाविरचनाहितशोभे रागतप्रियकथारपिहृत्ये संमिलद्धरतिभिः सुरदारैर्भूषितैरपिविभूषणमीये ३४

विरोधेनेत्यर्थः आर्द्रीषदर्थेभिव्यप्तावित्यमरः यथाकश्चित्कामिनी गंधोदकादिनाभिषेचनाकर्षतितद्वदिति भावः ३१ संविधातु
मिति यामिनीवनितयारात्रिरूपयाकांतया मन्मथस्यामिषेक्तुं विभुवननेत्रया त्रामिषेकसंविधातुं सम्यक्कर्तुं अंशवाजलानी
वनयोमोघः परःलसन्नुयस्मिन्सः तनबिन्दुः स्फुटलांछनइंदुः मात्यलोरजतकुंभइवउदासइति सः उद्धतैः भव्यतैः कर्मणि
लिङ् अन्वयं विधातुमिति तुमुनापतीयमानोत्प्रेक्षया नुप्रीणितायउपमोत्प्रेक्षयाः संकरः ३२ आतपेति आतपाभनूनंमे
पूर्णमपि असहायं सहायरहितं पुरुषमिति शेषः जयश्री नोपयातिखलुनूनं कुतायस्माद्विभुः समर्थोऽनंगः शशिमयू
खानां सखा सहचरस्तथाक्तः सन्सहायः सन्नित्यर्थः विजयिविजयशीलं चापमादद विशेषणमा

मान्यसमर्थनरूपार्थांतरं न्यासः ३३ इत्थमुद्दीपनसामग्रीमुपवर्ण्य संप्रतितस्यार्थभूतरतिवर्णनमारभते सभ्रमाभिरित्यादि सभ्रमाभि
हरतिभिः रासंनगतोत्सवरतएवसुरदारैः सुरवधूभिराहितशोभः पार्श्ववर्तिनकलिप्रकृमाइ नेरपिपुनः सभ्रमाकलिए सार्था
विरचनामंडनमीयः भिलषे इत्यः कर्मणि लिङ् आगतप्रियकथः धामप्रियजनवृत्तांतरपिहृतस्यकर्मेत्यर्थः इति व्यापारईत्य हृत
स्यभावकर्मणार्थप्रत्ययः तथाभूषितैरपिविभूषणांघ साधनमीयः ओत्कंठ्यातिरेकादिति भावः ३४ ॥ ५

नेति विरहिवियोगायस्त्रियांस्वजोमात्यानि चंद्रनानिगंधाः मदिरामद्यानिवारमणीभ्यः रुच्यर्थानांप्रियमाणइति संप्रदानत्वाच्च
तुर्थः नरुरुचिरेनरा चंद्रस्य प्रियस्माद्प्रियसमागमएवरतेः साधनेषुस्त्रगादिषु रम्यतांमनोहरत्वंरुचिरत्वमितियावत् उपधनेभा
वे लिङ् अर्थः यमुपमा ३१ अतपइति आतपेतुः करेणेति भावः वध्वा चक्रवाक्या सह अतएव वधूनिमेता संनाथवनाथामिनीषु विर
हिणा नियतविरहणा अतएव विहगनचक्रवाकनहिमरश्मश्चंद्रस्य किरणानसहिरे तथाहि दुःखितं जानतुः स्वमनसि सर्वमनोहरम
वीति भावः असत्यं सादृशमुक्त्यशोकसहा श्वाति यत्नप्रत्ययः पूर्वं च आतपाइति पेदु ऋश्वबध्वासहानपाअपिसहिरे तरिहिरिया अनुवा
शिकरणा अपिसहिरइति योज्य कलंतुमसमानं ३० गंधमिति अपांकणवाहीयाम्यान्नयव्यवधानमपि सोढ्यं विकसतोकुमुदानां
गंधं सारमं उध्धतरजः परागायस्मिन्कर्मणि तथ्यातथाउपाहिमोपतिविकल्पानकपूर्विक्षिपन विहरन् दुःखं शिशिरः सुरामर्यामि
नामरुद्वायुः परितो लीनाः शयिताः विहंगायासु नावनराजी ईथावईथ कृपयामासंवनराजिकिंचित् कंपिताइत्यर्थः विहंगायना

आतपेतुमिमानां सहसबध्वायामिनी विरहिणाविहगेन सेहिरनकिरणाहिमरश्मेर्दुः खिते मनसि सर्वमनोहरम् ३०
गंधमुध्धतरजः कणवाहीविक्षिपन्विकसतां कुमुदानां आदुधावपरिलीनविहंगायामिनीमरुदपां वनराजीः ३१
सविधातुमभिषेक्तुमुदासीमन्मथस्य लसदंशुजलौघः यामिनीवनितयातत बिन्दुः मात्यलोरजतकुंभइवेंदुः ३२
आतपाविखलु नृभमनूनंनासहायमुपयातिजयश्रीः यद्विभुः शशिमयूखसखः सन्नादद विजयिचापमनंगः ३३
सभ्रमाविरचनाहितशोभे रागतप्रियकथारपिहृत्ये संमिलद्धरतिभिः सुरदारैर्भूषितैरपिविभूषणमीये ३४

विरोधेनेत्यर्थः आर्द्रीषदर्थेभिव्यप्तावित्यमरः यथाकश्चित्कामिनी गंधोदकादिनाभिषेचनाकर्षतितद्वदिति भावः ३१ संविधातु
मिति यामिनीवनितयारात्रिरूपयाकांतया मन्मथस्यामिषेक्तुं विभुवननेत्रया त्रामिषेकसंविधातुं सम्यक्कर्तुं अंशवाजलानी
वनयोमोघः परःलसन्नुयस्मिन्सः तनबिन्दुः स्फुटलांछनइंदुः मात्यलोरजतकुंभइवउदासइति सः उद्धतैः भव्यतैः कर्मणि
लिङ् अन्वयं विधातुमिति तुमुनापतीयमानोत्प्रेक्षया नुप्रीणितायउपमोत्प्रेक्षयाः संकरः ३२ आतपेति आतपाभनूनंमे
पूर्णमपि असहायं सहायरहितं पुरुषमिति शेषः जयश्री नोपयातिखलुनूनं कुतायस्माद्विभुः समर्थोऽनंगः शशिमयू
खानां सखा सहचरस्तथाक्तः सन्सहायः सन्नित्यर्थः विजयिविजयशीलं चापमादद विशेषणमा

मान्यसमर्थनरूपार्थांतरं न्यासः ३३ इत्थमुद्दीपनसामग्रीमुपवर्ण्य संप्रतितस्यार्थभूतरतिवर्णनमारभते सभ्रमाभिरित्यादि सभ्रमाभि
हरतिभिः रासंनगतोत्सवरतएवसुरदारैः सुरवधूभिराहितशोभः पार्श्ववर्तिनकलिप्रकृमाइ नेरपिपुनः सभ्रमाकलिए सार्था
विरचनामंडनमीयः भिलषे इत्यः कर्मणि लिङ् आगतप्रियकथः धामप्रियजनवृत्तांतरपिहृतस्यकर्मेत्यर्थः इति व्यापारईत्य हृत
स्यभावकर्मणार्थप्रत्ययः तथाभूषितैरपिविभूषणांघ साधनमीयः ओत्कंठ्यातिरेकादिति भावः ३४ ॥ ५

नेति विरहिवियोगायस्त्रियांस्वजोमात्यानि चंद्रनानिगंधाः मदिरामद्यानिवारमणीभ्यः रुच्यर्थानांप्रियमाणइति संप्रदानत्वाच्च
तुर्थः नरुरुचिरेनरा चंद्रस्य प्रियस्माद्प्रियसमागमएवरतेः साधनेषुस्त्रगादिषु रम्यतांमनोहरत्वंरुचिरत्वमितियावत् उपधनेभा
वे लिङ् अर्थः यमुपमा ३१ अतपइति आतपेतुः करेणेति भावः वध्वा चक्रवाक्या सह अतएव वधूनिमेता संनाथवनाथामिनीषु विर
हिणा नियतविरहणा अतएव विहगनचक्रवाकनहिमरश्मश्चंद्रस्य किरणानसहिरे तथाहि दुःखितं जानतुः स्वमनसि सर्वमनोहरम
वीति भावः असत्यं सादृशमुक्त्यशोकसहा श्वाति यत्नप्रत्ययः पूर्वं च आतपाइति पेदु ऋश्वबध्वासहानपाअपिसहिरे तरिहिरिया अनुवा
शिकरणा अपिसहिरइति योज्य कलंतुमसमानं ३० गंधमिति अपांकणवाहीयाम्यान्नयव्यवधानमपि सोढ्यं विकसतोकुमुदानां
गंधं सारमं उध्धतरजः परागायस्मिन्कर्मणि तथ्यातथाउपाहिमोपतिविकल्पानकपूर्विक्षिपन विहरन् दुःखं शिशिरः सुरामर्यामि
नामरुद्वायुः परितो लीनाः शयिताः विहंगायासु नावनराजी ईथावईथ कृपयामासंवनराजिकिंचित् कंपिताइत्यर्थः विहंगायना

आतपेतुमिमानां सहसबध्वायामिनी विरहिणाविहगेन सेहिरनकिरणाहिमरश्मेर्दुः खिते मनसि सर्वमनोहरम् ३०
गंधमुध्धतरजः कणवाहीविक्षिपन्विकसतां कुमुदानां आदुधावपरिलीनविहंगायामिनीमरुदपां वनराजीः ३१
सविधातुमभिषेक्तुमुदासीमन्मथस्य लसदंशुजलौघः यामिनीवनितयातत बिन्दुः मात्यलोरजतकुंभइवेंदुः ३२
आतपाविखलु नृभमनूनंनासहायमुपयातिजयश्रीः यद्विभुः शशिमयूखसखः सन्नादद विजयिचापमनंगः ३३
सभ्रमाविरचनाहितशोभे रागतप्रियकथारपिहृत्ये संमिलद्धरतिभिः सुरदारैर्भूषितैरपिविभूषणमीये ३४

विरोधेनेत्यर्थः आर्द्रीषदर्थेभिव्यप्तावित्यमरः यथाकश्चित्कामिनी गंधोदकादिनाभिषेचनाकर्षतितद्वदिति भावः ३१ संविधातु
मिति यामिनीवनितयारात्रिरूपयाकांतया मन्मथस्यामिषेक्तुं विभुवननेत्रया त्रामिषेकसंविधातुं सम्यक्कर्तुं अंशवाजलानी
वनयोमोघः परःलसन्नुयस्मिन्सः तनबिन्दुः स्फुटलांछनइंदुः मात्यलोरजतकुंभइवउदासइति सः उद्धतैः भव्यतैः कर्मणि
लिङ् अन्वयं विधातुमिति तुमुनापतीयमानोत्प्रेक्षया नुप्रीणितायउपमोत्प्रेक्षयाः संकरः ३२ आतपेति आतपाभनूनंमे
पूर्णमपि असहायं सहायरहितं पुरुषमिति शेषः जयश्री नोपयातिखलुनूनं कुतायस्माद्विभुः समर्थोऽनंगः शशिमयू
खानां सखा सहचरस्तथाक्तः सन्सहायः सन्नित्यर्थः विजयिविजयशीलं चापमादद विशेषणमा

मान्यसमर्थनरूपार्थांतरं न्यासः ३३ इत्थमुद्दीपनसामग्रीमुपवर्ण्य संप्रतितस्यार्थभूतरतिवर्णनमारभते सभ्रमाभिरित्यादि सभ्रमाभि
हरतिभिः रासंनगतोत्सवरतएवसुरदारैः सुरवधूभिराहितशोभः पार्श्ववर्तिनकलिप्रकृमाइ नेरपिपुनः सभ्रमाकलिए सार्था
विरचनामंडनमीयः भिलषे इत्यः कर्मणि लिङ् आगतप्रियकथः धामप्रियजनवृत्तांतरपिहृतस्यकर्मेत्यर्थः इति व्यापारईत्य हृत
स्यभावकर्मणार्थप्रत्ययः तथाभूषितैरपिविभूषणांघ साधनमीयः ओत्कंठ्यातिरेकादिति भावः ३४ ॥ ५

सौंदर्यमानिनि सुभगमात्मानं मन्यते इति आत्ममानेरवश्चेति णिनिप्रत्ययः तस्मिन्प्रिये विषये को मानः यच्छीघ्रं न हीत्यादिस्त्रीवाक्यं न हीत्येकं वाक्यं तच्छ्रुतं न हीत्यर्थः हे सखि किं नु उपेक्षे तुं युक्तं कुतः सुभगमानिनि प्रियकोमानस्य दुर्लभत्वादिति भावः इत्येवं रूपासु योषितां कृपासु विषयसमेतैः समीपमागत्या कर्णयाहि श्रित्यर्थः कामिनि वैकुरसानकस्य दाक्षिणैः सांत्वैः उ हेर्दुढा अत्रैरोस्यात्स्वकस्य निर्वेदनाय नैकभावशावत्य परिपूर्णां कांतां कर्णनाउत्तरमपूर्वहृदयानदानिष्यदमानसंदोहमुविदनित्यर्थः प्रायेणात्र प्रौढाः कलहांतरिताश्च नायकाः योषितउ इति पुलकरोधिरोमांचव्याप्तनवसंगमेन जन्मयस्य तत् धर्मवारि स्वेदादर्कदधत्या इति सा त्रिकोक्तिः कांतवक्षसि पतत्यादत्यो स्वकस्य क्योक्तिः योषितोया लुलितमंडनता उत्तरत्र साधनत्वभावनत्वरसवमंडनं बभूव तादृशाकलत्वात्तस्य तिभावः ४९ शीघ्रमिति शीघ्रमनेनेति शीघ्रपकहरसविकारामपविरोधरतस्यपानेन विप्रकारासु विमूढासु तथा दयिते संगतासु वकामिनीषु आरूढमानकोपनिग्रहं निवर्तयन् शिथिलीकृतालज्जायेनसः मदनोनुमदनु उपलभ्यते स्मेत्यर्थः प्रियसमागमसौख्यवत्पोभयकारणमगमुभयथा मानविग्रहाद्यनुभावसाधारण्यानमदः सएवालंकारः

युग्मम् योषितः पुलकरोधिरधत्या घर्मवारि नवसंगमजन्म कांतवक्षसि पतत्या भूषणं लुलितमंडनतेव ४९
शीघ्रपान विप्रकारासु नियहन् मानमाप्तशिथिलीकृतलज्जः संगतासु दयितरुपलभ्ये कामिनीषु मदनोनुमदनु ५२
द्वारि चक्रधिपाणिकपोलो जीवितं त्वयि कुतः कलहोस्याः कामिनामिति वचः पुनरुक्तं प्रीतये नवनखक्षतभियाय ४३
साचिलोचनयुगं नमयंतीरुंधतीदयितदक्षसिपातं सुभ्रुवो जनयति स्म विभूषां संगतासु परराम च एव ४४
सव्यलीकसुधीरिति खिन्ने पाल्लितं सपदि कोपपदेन योषितः सुहृदिवस्मरुणाधिप्राणनाथ मभिनाथ्यनिपातः ४५

द्वारीति द्वारस्य रागमनमार्गे एव चक्रधरित्योक्त्योक्तिः अधिपाणिपद्मणा करेकपोलावितिचिंतोक्तिः किंच कुतो जीवितं त्वयि तद्धीनं त्वाविनाजीवतीत्यर्थः इति गाढानुरागोक्तिः अनास्याः कलहो विग्रहः कुतउत्यं कामिनां प्रीतये पुनरुक्तं पुनरुच्चमान्यं वचो हृतीवाक्यं नवप्रकारत्वमपूर्वत्वादावमित्याथ च एकारार्थे हि भावः कर्मधारयवद्भावात्सुपो लुक् कानानुरागप्रकटनानुकामिनः प्रहृष्यंतीति भावः कलहांतरितेयं ४३ साचीति लोचनयुगसाचितीर्यकृतनमयंतीप्रियपातयंती ननु स्त्रीयत्यर्थः दयितवक्षसि पातं रुंधतीइहम्पि पतिनिबद्धतीलज्जा सुभ्रुवानायिकायाविभ्रूयां शोभाजनयति स्म संगतासुरतप्रसंगसत्कपरराम च एव एवं यत स्मादानदृष्टणामवेतिभावः विभाषाकर्मकादिनिपरस्मैपदं ४४ सव्यलीकमिति सव्यलीकं सापराधमतएवाबधीरिव भवतानः सन् खिन्नस्ते पूर्वकाले स्मरिनातत्पुरुषः सपदि कोपस्यपदेन व्याजेन प्रोक्तं निर्गच्छतीति पाणानाथं प्रियं योषितः सुहृदिव सुहृत्तापम्यइ पातः अभिमुखं नाथ्रुमाह्यः स्कहृदिवरुणाहिस्मरुणाध वाष्पपातस्य मन्यु नोक्ष लिंगनया परशानत्र निबंधकं बात् सुहृत्ता पम्यइ यमधीरा रखेन ज्ञात न्यासं गिनिपतो रखेन तेर्थ्या कृषाविता अधीरा सुविमुचती विज्ञेया चात्र नाधिकं तिरश्चाहृपक ४५

क्रोकिनायेति क्रोकिनायनायकाय अविश्वस्तायदयिताय ईर्ष्यया विमुखिता विमुखीकृतो अतएव कृत वाष्पतीपातो मानिनी घनरोमविभेदः सांद्रपुलकोदयः अभिमुखं स्थितमाहितं चित्ते यया तां निः कापामित्यर्थः शमतिरमयनक्रिमत्यर्थः अन्य थासात्विकानुदयादिति भावः अत्रापि पूर्वोक्तवनायिका ४६ अथ संभोगशृंगारमाह स आनरो वात्यश्चनत्वात्परतमारलो लति प्रियतलोलदृष्टि चंचलेक्षणदयिताया वदनरभसेन यलात्कारेण चुंबतिसति विनीविनिर्गतबंधनमशुकं नितंबान बीडयासहशिथिलतामुपयदेउभयमपि शिथिलमासीदित्यर्थः अथ बीडाशुकस्वरूपसंबंधिभेदभिन्नानि वृत्तिरासनरूपशथि ल्यस्याभेदाध्यवसायानबंधनानि त्रयो क्तिमूलसहोक्ति विशेषालंकारः अतएव बीडाशुकोपम्यं च कल्प्यम् अत्र वा स्याय नः वात्यमाभ्यंतरं चेति द्विविधं रतमुच्यते तत्रायं चुंबनाकर्षणनखदंतक्षतादिकं द्वितीयं सुरसंसाध्यं नानाकारणाद्वियनमिति ४७ हीनयति गलितनीविगलितबंधनं तथा प्यवलंबिताकांचीयेन तत् कांचीलक्ष्यमित्यर्थः तदंतरीयमधोशुकं अंतरीया

क्रोकिनायकृतवाष्पनिपातामीर्ष्यया विमुखितां दयिताय मानिनीमभिमुखस्थितचित्तांशमति स्मघनविभेदः ४६
लोलदृष्टिवरनंदयिताया श्चुंबतिप्रियतमेरभसेन बीडयासह विनीविनिबंधादशुकं शिथिलतामुपयदे ४७
हीनयागलितनीविनिरस्तं नंतरीयमवलंबितकांची मंदलीकृतपृथुस्तनभारं सस्वजे दयितयाहृदयेवा ४८
आहृतानखपदैः परिरभाश्चुंबिताधरदंतनिपातैः सोकुमार्यगुणसंभृतकीर्तिर्वामएव सुरतेन चकाम ४९
पाणिपद्मवीबधूननमंतः सीत्कृतानि नयनार्धनिमेषा योषितारहसिगाढदवाचामस्तनामुपयुर्मदनस्य ५०

पसंख्यानपरिधानांत्यपोशुकेइत्यमरः निरस्यंनाक्षिपन्हृदयेवाः प्रियः हीयनावस्थापगमाद्गलितया हीधातोः कर्मणिक्तः दयितयामउलीकृतः वर्तुलीकृतः पृथुस्तनभारोयस्मिन्कर्मणितथा यथागाढमित्यर्थः स्वस्वजआश्लिष्टः प्रियदृष्टः प्रतिबंधार्थमित्यर्थः ४८ आहृताइति परिरभाआलिंगना निनखपदैर्हेतुभिराहृतानीतिलिंगाविपरिणामः सुरतसुखाद्दीपकत्वा न्नखदंतक्षतपूर्वकचुंबनाधरः संवृत्तइत्यर्थः ननुसुकुमारकामतत्रकथंपीडाकरेधरादरइति नवाच्यमित्याह सो कुमार्येति सोकुमार्यमेवगुणस्तेनसंभृतकीर्तिः लब्धयशाः कामः सुरतसुभागश्चपिमकवलं विमलं भाक्षिप्तिभावः वामः क्रूर एव सुकुमारः कामइतिवाहमात्रवस्तुतस्तुपीडायां नवसुखमावहतीतिभावः सामान्यनविशेषणासमर्थनरूपार्थांतरन्यासः ४९ अथाभ्यंतररतमाह पाणीति रहस्यकांतेइतिश्चभानिशाक्ति गंडदवाचांस्वलक्ष्मिगयोषितांसंबंधानिपाणिपद्मवयानि धूननकंपनमंतः सीत्कृतानि सीत्कारः एतेनकुट्टमितास्याभावउक्तः अपरपीडनादासुखपिडुः खवडुपचारः कुट्टमितमिति लक्षणात् नयनानामर्धनिमेषा अर्धनिमीलितानिरहस्यकांतेगंडदवाचां योषितामितिविज्ञेयाचात्रनाधिकं तिरश्चाहृपक ५०

चित्येनानिमदनास्यास्वादानामुपययुरस्त्रवृत्तरसामुद्दीपनान्यासन्नित्यर्थः अत्रसीत्कारार्धनमेषादिनासुखपारवश्यव्यञ्जनेन
तदुक्तं रतिरहस्ये स्वस्तावपुषिमीलनंदृश्यामूर्छनाचरतिलाभलक्षणं क्षेपयत खजघनंमुकुंकुः सीत्करातिगलगद्गदाकुलति
५१. अथमधुपानवर्णनमारभते पातुमित्यादिना युवानआहितरतौनिबन्धितरागाणि अतएवापुनरुक्तरसानिपुनःपुनःपान
नाय्यपूर्वस्वादानि अतएवतर्षयंति तृष्णोत्पादकानिअतृप्तिकरणीत्यर्थः सस्मितानिवधूनांवदनानिलोलदानि मधूनिवपातुम
भिलेषुरिच्छंतिस्म अत्रपरस्त्रीणामेवदनानामधूनांग्रहणनिद्रोपस्थस्यगम्यत्वानदुर्बलप्राकरणिकविषयस्तुल्ययोगितालंका
रः प्रस्तुतानांतथान्येषांकेवलतुल्यधर्मेणतः औपम्यंगम्यतेयत्रसामतातुल्ययोगितालंकारः प्रस्तुतानांतथान्येषांकेवलंतुल्यधर्म
तः औपम्यंगम्यतेयत्र सामतातुल्ययोगितेतिलक्षणात् ५२ कांतेति कांतसंगमनपरानितमन्यात्यक्तवरोषनदवधिकत्वात्तस्यति
भावः किंचवारुणीरसनेनमध्वास्वादनशांतोविवादोघाकुलहारिर्यस्यतस्मिन्नकुतः उपाहितसंधाप्रियः सहकृतसंधानेमानिनी

पातुमाहितरतीन्यभिलेषुरतर्षयंत्यपुनरुक्तरसानि सस्मितानिवदनानिवधूनां सोत्पलानिचमधूनियुवानः ५१ कांतसंगमप
रागितमन्योवारुणीरसनशांतविवादः मानिनीजनउपाहितसंधासंदधेधनुषिनेषुमनंगः ५२ कुप्यतांकमपतानतचिनाःकोपि
तांश्चवरिवस्यतयूनः इत्यनकउपदेशाइवस्मस्वाधनयुवतिभिर्मधुकरयारः ५३ भर्तृभिः प्रणयसंभ्रमदानोद्वारुणीमदिरसारसयि
त्वा हीविमोहविरहादुपलभे पादयंनुहृदयंनवधूभिः ५४ स्वादितः स्वयमथोपहितमानंलंभितः प्रियतमैःसहपीतः आस
वः प्रतिपदं प्रमदानां नेकरूपरसतामिथुनेभे ५५ ॥

जनेविषये भनंगाधनुषि इषुंनसंदधेसिध्येसाध्यसाधनवैयर्थ्यादिति भावः ५२ कुप्यतांति यूनः प्रियान्कुप्यतकोपंगतयतनात्व
कुधइत्यादिनायूनांसंपदानत्वंचतुर्थ्यंतस्यैवं प्रतिकोपइति नियमात्कोपरक्तान्तत्कृतिमइति आशङ्कानयतचित्ताभनुकू
लचित्ताभवंति किंच केपितान्वरिवस्यपरिचरतनमावरिवश्चिवरः क्यच्च परिवसः परिचर्यायाइत्यर्थः नियमश्चैवंवमतेकां
नेकप्रकारोयुउपदेशाः प्रवर्तकवाक्यंसंदधाइवमधुकरायामधुपानायानिः मंधुकरायामधुक्रमाइत्यमरः युवतिभिः स्वाधनस्म
मधुकरारस्यकोपादिकार्यप्रवर्तकत्वसाम्याउपदेशाइवेइत्यत्वेसा अनियतानःस्वतुमनचलइतिभावः ५३ भर्तृभिरिति भर्तृ
भिः प्रणयसंभ्रमाभ्यांप्रेमादराभ्यांदत्तो संभ्रमः साध्वसे प्रियस्यसंवेगादरयोर्रपीति विश्वः अतएवातिरसामधिकस्वादावारु
णीवरुणात्मजोसुरा हरिप्रियाहालापरिस्तुहरुणात्मजाइत्यमरः रसयित्वाआस्वाद्यवधूभिः हिविमोहविरहात्प्रदनजाज्ञाप
गमाध्वनोः पादनंनुहृदयंनुज्ञानविनोपंचुउपलेभे अतएवहृदयस्यतत्कार्यज्ञानसामर्थ्यात्हृदयमेवरागसंतपश्चाद्दुःख
मिति संदेहः अन्यथाकार्यंप्रियंप्रतिवक्तात्याद्यर्थंपुष्पवृष्टिरितिभावः संदेहालंकारः ५४ स्वादितइतिस्वयंस्वादितआदाय
यमवपीतोऽथानंतरंप्रियतमैरर्पितमानेवर्धितबहुसन्मानेयथानथालंभितोयाहितः स्वहस्तेनप्रापितइत्यर्थः ततः प्रियतमैः

सहपीतः युगपदेकपात्रेपायीतइत्यर्थः आसवः प्रमदानां प्रतिपदंप्रतिक्षणंनेकरूपरसतामनेकविधस्वादुत्वंनतत्रर्थम्यनवा
दृश्यसुखपतिसमासः नञ्समासेनलोपःस्यात् भनेदवपायेव प्रायेणलोपवारविशेषाद्वेत्यवरसविशेषः स्यादितिभावः भा
स्वादनाद्विपदार्थानामनेकरसतापाप्तिहेतुत्वात्काव्यलिंगतावदकं स्वादनादीनामनेकधर्माणामेकस्मिन्नेवसर्वेकमणामंबं
धात्पर्यायभेदश्चनयाश्चसंकृत्यारनेकरसतादुत्पत्तिबीजत्वात्तयासहांगांगिभावेनसंकरः ५५ भ्रूविलासमिति भ्रूविलासः सुभ
गानसुंदरान्वधूनयनानांविभ्रमाननुकर्तुंतरात्मानंसमीकर्तुमिवनिकलात्प्रेक्षार्थत्वात् मृदुविलोलपलाशीयचलाद
लेः रुत्पलैश्चयकेषुयाबीचयामधूर्मयस्तासुखः कंपः सआददेस्वीकृतः ननुस्वकमस्यंतेविलोलविशेषणेनस्वीकृतास्वीकार
श्चतयोगपूर्वनेत्रमात्रसाम्यभाजामुत्पलानांकंपमातवीचियागासभ्रूलासनेत्रसाम्यंनातमित्यर्थः ५६ आश्रुति आश्रुत्व
पल्लवरसस्यविदंशादंशनरुचिरभिलाषोयेषांतेषांमुखरसः पानमिथेषांधरंपिपासतामित्यर्थः रमणानांकुरुविलोचनानां
वविभीलसरोजानियद्युतः अंगनारत्यचषकानिपानपात्राणि चषकास्वीपानपात्रमित्यमरः तर्मधुकरामधुपानाद्वृत्तिर्यतो

भ्रुविलाससुभगाननुकर्तुंविभ्रमानिवधूनयनानां आददेमृदुविलोलपलाशोरुत्पलैश्चयकवीचिकंपः ५६
आश्रुपल्लवविदंशरुचीनांहृद्यतामुपययोरमणानां कुरुद्वलोचनविलोलसरोजरंगनारत्यचषकैर्मधुकारः ५७
प्राप्यतेगुणवतापिगुणानांव्यक्तमाश्रयवशेनविशेषः तत्तथाहिदयितानननदत्तव्यानशोमधुरसातिशयेन ५८
वीक्ष्यरत्नचषकेचतिरिक्तांकांतदंतदपमंडनलक्ष्मीं तत्तिरेचकुमताःप्रमदानामाद्यायावकनुदोमधुकाराः ५९

हृदयप्रियतामुपययोहृदयस्यप्रेमहृतियत्प्रत्ययः हृदयस्यतद्धेतुपरत्नलासेचिहृद्भावः रमणाविशेषार्थंहेतुकंव्यति
संसंकीर्णरूपकालंकारः ५७ प्राप्यतइतिगुणवतायाश्रयवशेनगुणानांविशेषः प्रकर्षेः प्राप्यतेव्यक्तंनतथायाहुकंतथव
त्यर्थः हियस्माद्दयितायाआननेनकरणेनदत्तेमधुरसातिशयेनस्वादुप्रकर्षेणकर्तव्यानशोव्यासे व्याप्तिविशेषणसामान्य
समर्थनरूपार्थांतरन्यासः ५८ वीक्ष्यति रत्नचषकेषुस्फटिकादिमणिपात्रेषु अतिरिक्तांयावकापगमात्पूर्वोम्यधिकांकां
तस्य यद्दतपदमंडनेतस्यलक्ष्मीशोभांयतिविंबनामिनिशेषः वीक्ष्यआद्ययावकनुदोधरत्वाद्रागहारिणोमधुकारामधु
पानाद्याद्यासाः प्रमदानांकुमताअभिमनाःवर्तमानोक्तः तथागात्प्रयत्नी तत्तिरेजानाः यथानुरागविन्दुचकाराकुलाद्दिति
भावः ५९ मधुपानाद्विलोचनेपुरागोत्पत्तिरधरेस्यश्च लाक्षारागनिवृत्तिर्मध्यानतथाश्चान्यगधर्मेकांतिरितिस्थितमस्य
त्यक्षते लोचनेति लोचनेवाधरश्चलोचनाधरंसमुद्रा श्चात्व्यइतिव्यभिचारज्ञापकात् नावाधरशब्दस्यपूर्वनिपातः कृ
तश्चासावाहृताश्चेति विशेषणसमासः लोचनाधरस्य कृताहृतोरागोयथासातथोक्तालोचनयोः कृतरागाभधरारासम

नात् हृदरागाच्चेत्यर्थः पुष्पाश्चार्थसंबंधात् समान्यस्थयोग्याविशेषपर्यवसाननियमेनाधिकरणापादानार्थयोगस्थपत्वात्
तथाचाधरलोचनगुणयोः रागतद्विरहयोः स्थानविपरीतवृत्तिकृतवनीत्यर्थः तथावामितनस्वगंधसंक्रांतिसुरभितनानन
नविशेषितोनिशायितोगंधोयस्याः सा यद्वावामितानननाचासौ अर्थादाननेनविशेषितागंधांचेति कृतबहुव्रीहिविशेषणसमा
सः उभयथापिआननसंक्रांतस्वगंधास्वसंक्रांताननगंधाश्चेत्यर्थः एवंभूतावारुणीमदिरापरगुणात्मगुणानांपरस्परंलोच
नाधरयोश्च गुणौ चपरस्थानस्यगुणआत्मनोवारुण्याः गुण्यः परगुणात्मगुणास्तेषां परगुणानामात्मगुणानांव्यत्ययंनुवि
निमयंनुविनेनेविस्तारयामासः चिनेनप्रामादिकंवस्तुपरिवृत्तिव्यत्ययः बुद्धिपूर्वानुपरिवृत्तिर्विनिमयः अत्रनेत्रोच्चरित
स्यपरगुणस्यावृत्यापरगुणात्मगुणोपमयपरगुणाचपरगुणात्मगुणाचेतिविग्रहः कर्यचिद्गत्यामाद्व्यः उपमानपूर्व
पदबहुव्रीहिर्वा तथाचायमर्थः परगुणयोरधरलोचनवार्गुणयोरागतद्विरहयोर्व्यत्ययंनुविनिमयंनुविनेनेतथापरगुण
त्मगुणयोः आननगंधात्मगंधयोश्चव्यत्ययंविनिमयंनुविनेने अन्यथाकृपमेन्यस्मिन्नन्यधर्मोपलंभःसंभवतीतिभावः

लोचनाधरकृतानुरागावामिताननविशेषितगंधा वारुणीपरगुणात्मगुणानांव्यत्ययं विनिमयंनुविनेने ६०
तुल्यरूपमसितोत्पलमस्याः कर्णगंनिरुपकारिविदित्वा योषितः सुहृदि वप्रतिभेलं भिनेक्षणरुचिर्वृतरागः ६१
क्षीणयावकरसोप्यतिपीतेः कांतदंतपदलंभिनओष्ठः आयतावतितराभिवधूनां सांडतामधरपल्लवरागः ६२
रागकांतनयनेषुनितांतविक्रमारुणकपोलतलेषु सर्वगापिदृशवनितानांदर्पणेष्विवसुरेषुमदश्रीः ६३

अत्रलोचनाधररागयोस्तद्भावयोर्बाभेदेप्यभेदाध्यवसायादेकत्वचोदनायुक्तिः तस्मात्तन्मूलानिशायोक्तमनुप्राणितानेयंव्य
त्ययविनिमययोरन्यतरकरणोक्तेरिति संक्षेपः साक्षप्रतीयमानेव्यंजकप्रयोगात् त्रुशब्दस्तु संशये ६० तुल्यमिति अस्याःतु
ल्यरूपमसितुल्याकृतियोषितः कर्णगंकर्णावतंसीकृतमसितोत्पलं निरुपकारिअनुपकारकं विदित्वाज्ञात्वातत्कार्यशो
भायाः कर्णानंविश्रांतेनास्थेयकृतत्वादिति भावः लंभिनेक्षणरुचिरावृतनयनकांतिः संघर्षभिन्नेवर्णांतरुपादनेनप्रवि
भक्तः अवेलक्षण्यकराइक्ष्णः व्यावर्तयामास ततोविच्छित्तिकरत्वादिति भावः ६१ क्षीणेति अतिपाणेः क्षीणयावकरसः
क्षीणालाक्षारागोपिकांतस्यदयितस्यदंतपदेनदंतक्षतेनसमृतनाशोभायस्यसः वध्वाअधरपल्लवरागोतितरामतिमात्रंअ
तिशब्दानरप्रत्ययेकिमतिङ व्ययेत्यादिनाआंत्रायः तध्वितश्चासर्वविभक्तिरित्यव्ययसंज्ञा सांडत्वांघनत्वमाश्रयाविवप्रया
पभोगचिन्हमंडितानाकामिन्यवधूनांकिमन्येमंडनेरितिभाव तत्रक्षीणस्यापिसांडनेतिविरोधात्कांतदंतत्वादिवि
शेषणगत्यासांडत्वे हेतूक्त्याकाव्यलिंगसंकीर्णोवात्रेक्षा ६२ ॥ ६

हेरंब

५३

163
1484

रागेति वनितानांसर्वगापिसर्वांगतापिअंतर्व्यंतेत्यादिनाउः मदश्रीरागेणकांतानिनयनानियेषुतेषुविद्रुमयदरुणानिकपो
लतलानियेषुतेषुमुखेषु दर्पणेष्विवनितांतंदृष्टा तथा नयनानिनेर्मल्येनरागाभिव्यक्तिसंभवादितिभावः अत्रमदश्रीः सर्व
गतापिमुखेष्वेवदृष्टा इतिविरोधः तस्यमुखविशेषणैः समाधानात्काव्यलिंगानुप्राणितोविरोधवदाभासालंकारः सर्वो
पमयासंसृज्यते ६३ वध्वेति वध्वाकोपनविकृतिर्याभिरतास्तथाभूताअपरामाः कर्मचारुनानासौ सौंदर्यंकृत्वाअभिमतनां
प्रियवाद्वल्लभ्यमुपनिन्ये सौंदर्याद्विकृतिमपिरोचयतइतिभावः मध्यमुदादयितानांवश्यतांविधेयत्वमुपनिन्ये तथाहि सर्व
आत्मवर्गहितहितमिच्छतिअतश्चारुना स्त्रीणामुपचकारमध्यममसतुपुंस्त्वात्पुंसांवश्यतांविधेयत्वमुपनिन्ये इतियुक्तमि
त्यर्थः अत्रविकृताअप्यभिमताः कुपिताअपिवश्याइतिविरोधस्यचारुना मदाभ्यांसमाधाना उभयथापिविरोधाभासाभा
वनर्थांतरन्यासेनसंसृज्यते ६४ वासमामिति उपनाभिनाभिसमीपवासमांशिथिलतां स्त्रीनिरासलक्षणत्यागमनपदकु
पितानिभरुणानाकोपात्मगुणापसगुणाकोटाविद्धतीरुणापयतीगुणाकोटानिवेशयंतीदोषानप्यतात्गुणान्कुर्वतीत्यर्थः

वध्वाकोपविकृतीरपिरामाश्चारुताभिमततामुपनिन्ये वश्यतांमध्यममदादयितानामात्मवर्गहितमिच्छतिसर्वः ६४
वाससांशिथिलतामुपनाभिस्त्रीनिरासमपदेकुपितानि योषितांविधतीगुणपक्षनिर्मार्जनेमदिरावचनीयम् ६५
भर्तृषूपसखिनिक्षिपतीनामात्मनामध्यमदोषमितानां व्रीडयाविफलयावनितानांनक्षितंनविगतंहृदयेषु ६६
रुंधतीनयनवाक्यविकारासारिनोभयकरापरिरंभे व्रीडितस्यलसितंयुवतीनांक्षीवनावकगुणारुनने ६७

मदिरापियायितावचनीयंनाभिदर्शयोक्तिशास्त्रविधिध्याचरणानिंदानिर्मार्जने तथादोषाणामपिवस्त्रशैथिल्यादी
नांतद्धानीगुणत्वानकश्चिद्वचनीयावकाशइत्यर्थः ६५ भर्तृषूति उपसखीसमीपसमीपे समीपार्थेव्ययीभावः आत्मन
ः स्वदेहानुआत्मानीवधनोदेहस्वभावपरमात्मनीतिवजयंतीभर्तृषुनिक्षिपतीनांनिपातयंतीनांभर्तृणामुपरियतंती
नामित्यर्थः आच्छीनयार्नुमिति विकल्पानुभावः कुतः मध्यमदतायामितानांप्रीतानांननुस्वेरुयेतिभावः वनितानाम
नुरक्तस्त्रीणांवनिताजनितात्यर्थानुरागयापितिती विश्वः हृदयेषुविफलयाअनुचितावरणादिनिभावः व्रीडयानक्षि
तंनविगतंवैफल्यात्तस्यमदापाधिकत्वाच्चेतिभावः व्रीडयानक्षितंनविगतंवैफल्यात्तस्यमदापाधिकत्वाच्चेतिभावः अत
एवनोभयनिषेधविरोधः ६६ रुंधतीति नयनानांवाक्यानांचविकाराणांआगल्भ्यं रुंधतीवतिबध्नती तथापरिरंभभालिंग
नेमादिनोलसितावुभौकरौययासा युवतीनांसंबंधिनीस्त्रीवतामनतां कर्नरिक्तः अनुपमर्गात्स्फुरतीवकृशाशाखाइति
निपातनात्साधुः स्त्रीवामनातस्याभावःस्त्रीवनात्तुनत्वार्गुणावचनस्यपुंसवद्भावावकृत्य चकुमुणेरिति संकोचादिनिश्रीहिन
स्यश्रीशायाभावेकः लसितविलासंअनुजरेअनुयचक्रुःचकारात्कर्तरिविद्रुश्रीशाकार्यकरत्वाध्यानुकरणाधिकरणालंकारः ६७

या विहितेति उध्यत उत्कटो मनो भवेन योरागः सयस्याः सा योषिन्मानवृत्या विदयितस्यां कृत्वा यायनामानाद्रागो वृत्तीर्वानिनिभावः सा
घवदोषं परिहरतीति अनिभृतानां फलानां कारिणीत्यर्थः वारुणीमदिरागुणदोषयुक्तविषये सर्वाहृद्विभाषयक
वङ्गवतिरहस्यं विभेदं रहस्यभंगं कारयतिरवलु निगूढितावधिगुणदोषाप्रकाशयतीत्यर्थः यतो निगूढरागप्रकटनं प्रकटनत्यागश्च
प्रमनायानलाघवभावहेति अबुद्धिपूर्वकत्वादिति भावः ६८ आहितनुरिति मदनामधुनचेष्टितस्य व्यापारस्य मध्यत्वे आहितनु
प्राकृतस्यैवमनोहरत्वसंपत्त्यादिनेवा विकाशरागमितनुप्राकृतस्यैव माधुर्यप्रकर्षशायिनेवा उध्यतरागतु द्विकरागः अतएव सुकुमे
वाः कामिनीषु वसरः प्रवेशो नवद्वाराणामस्य नित्यसंनिहितोपि मदनः कामिनीषु मदकृत तात्कालिकचलमाधुर्यो रागाद्रुक
सत्यपूर्वबुद्धीः भूरित्यर्थः संज्ञायानुपायायते मुत्यक्ष्या ६९ मागमन्निति शंकितनाथाः अविश्वस्तपुरुषाः योषितामंदन
विमूढधियः स्तब्धबुद्धयो नो स्मान्त्वा जघविस्रज्य पूर्वाद्रजनेसमागमेन जपूर्वकात्यपरं तु मागमन्नेच्छतिति मनीषयति
शेषः गमनाद्भिः लङ्तमाद्योगादत्यरागमप्रतिषेधः मदिरांभृशमतिभावेन पुनर्नेच्छतिस्यकिंतु भर्तृविरागभयादपेदपपुरित्यर्थः
तथा

योषिदुध्यतमनोभवरागामानवत्यपयोदयितानां कारयत्यनिभृतानि गुणदोषे वारुणी रवलु रहस्यविभेदं ६८
आहितनुमधुनामधुरत्वे चेष्टितस्य गमितनुविकाशं आबभौ नवइवोध्यतरागः कामिनीषु वसरः कुसुमेषुः ६९
मागमन्मदविमूढधियानश्चाभरेतु मितिशंकितनाथाः योषितो नमदिरां भृशमीषुः प्रेमपश्यतिमयाभपदेपि ७०
चित्तनिर्वृतिविधायिविविक्तं मन्मथामधुमदः शशिभासः सागमश्च दयितः स्मनयति प्रेमकामपिमुवंप्रमदानां ७१
धार्ष्ट्यलंघितयथोचितभूमानिर्दयं वलयितालकमाल्ये मानिनीरतिविपाकुसुमेषुर्मन्मनद्रवविभ्रममाप ७२

हि प्रेमस्नेहः अपदस्थानेपि भृयान्यनिभृतानि पश्यतीत्यत्र प्रहसते शंकतइति यावत् शंकाहेतो प्रेमिककर्तृत्वापचारः ७० चित्तनिर्वृ
तिविधायि सुखकरविविक्तं रहः विविक्तं रहसि स्मनमिति विश्वः मन्मथामधुमदः मधुमदः शशिभासश्च द्विकाः द
यितः सागमश्च दृष्टो युनतिनिपातनात्साहचर्याद्वा प्रयोगपि सहार्थतृतीया एतानि प्रमदानां प्रमदियोगासहत्वावस्थ संभोगं कामि
षि भुवं कांचिद्दशानयति स्मरत्यवस्थामप्युति कम्यांगारवस्थां कीडामपि निन्यरित्यर्थः प्रेमाभिलाषारागश्चस्नेहः प्रमदनिस्न
धाशृंगारश्चेति संभोगः सप्तावस्थः प्रकीर्तितः इत्युक्तक्रमस्नाकरे प्रमादिद्वेरम्यपुतश्चिन्ताप्यभिलाषकः रागस्तत्संगबुद्धिः
रयात्स्नेहस्तत्प्रवृत्तिक्रिया तद्वियोगासहत्वं मरणं तत्रेत्यं शृंगारस्तत्समर्कीडासंभोगः समधाक्रमइति ७१ कीडावस्थामा
हधार्ष्ट्यमिति धार्ष्ट्यनशंगलंघितयथोचितायथोचितायोज्या भूमिर्मादाय स्मिनतथाक्रे चयुनतो उन्मुखितसीत्कारपुरुषा युना
दौ स्वयमुद्धुरवलावृत्तिरितिभावः निर्दयं यथातथा विवलयितानि आकृष्टानि आकुंचितानि तान्यलकानि
विपाटलानि लोचनानि येषु तेषु कुचयोर्वलयोर्नखैर्नखक्षतैर्मर्दनकादिकं सुरभावपटारक्तसुंदरत्वे पि विवेकिकृतावः भा
महानि त्रमहानि पात्राणि निलकाश्चयथोते षु विन्दासिनी नीचदनेषु मदरावशाः शो भावबंध मदनानरागाबमदशापस्य

शीधुपानइति शीधुपानेनमधपानेन विपरीतेषु विकलेषु मेरयमासवः शीधुरित्यमरः अतएवपुः पुलकेषु निघ्नतांप्रियपराधीन
तामुपगतेषु सत्सु अधीनानिघ्नमायत्तइत्यमरः वधूनामंबुधिरतिरसमुद्रस्य रतरसास्वादेषु आहितभावं दत्तचित्तकामिषु विषय
ईहितं चुंबनादिचेष्टितं वीक्षितं लक्ष्यं निर्दयमस्थानकृतमित्यर्थः रजनीगणानामवलितमपि शोभनइतिभावः विरोधालंकारः
७३ अन्यान्यति सुरसखाइक्षुसचिवागंधवीगतेषामप्सरसांच अन्योन्यरक्तमनसांपरस्परानुरक्तचित्तानां चेतोभुवः कामस्यनिदेश
माज्ञां विभ्रतीनां स्मूर्विधयानानासुरसमाणास्त्वत्यर्थः षष्ठीचानादरेइतिषष्ठी विरोधनशीलमयाते वेधाधिकारवतीनां
नाशीलयमितिठक् तेषां धेन्वनिभर्मंगलवेविभावितो हितः ज्ञातपश्चिमार्धस्वरमभागो यस्याः सातथाक्तासारात्रिः संहृतागमि
नवेत्कृत्यसासुरिवनोभूयानां भूयानधिकालोलधीयानिवभवतीतिभावः परिमृशिविवलितियायस्यभातकृत्वा भृत्यर्थः ७४
निद्रेति निद्रयाविनाहितापनीतानिनातेअन्यर्थयारव्याः कुमः मयपोनेषाआयामितिरायामवद्दीर्घमंगलनिनादः वेवाधि
कध्वनिभिर्विबोधितानां पूनारामासु सुंदरीरमणीरामाइत्यमरः भारविरहेणकुलितामुभनीषुरतानिनान्यवद्दयोगिप्रथमा

शीधुपानविपरीतेषु वधूनां निघ्नतामुपगतेषु वपुः षु ईहितं नतिरसाहितभावं वीक्षितलक्ष्यमधिकामिषुरेजे ७३
अन्यान्यरक्तमनसामथ विभ्रतीनां चेतोभुवः सुरसखास्सरसां निदेशं वेधाधिकध्वनिविबोधितपश्चिमार्धां सामंहनेवपरि
वृत्तिमियायरात्रिः ७४ निद्राविनाहितविनानरविक्रमानामायामवंगलनिनादविबोधितानां रामासुभारविरहाकु
लितासुभूनांतन्मूर्वतामिवसुभारधिरतानि ७५ कांतानतंसुरतखेदनिमीलिताक्षं संवाहितुं समुपयानि वमंदमंदं
हर्म्येषु मात्यमदिरापरभागगंधानाविश्वकारं रजनीपरिवृत्तिवायुः ७६ ॥

निनतपूर्वाणितेषां भावस्तत्प्रवृत्तेनो भावतत्प्रत्ययः समाहितरशापुरिवस्फुतपरसाआघ सुरतखेदापगमं पवर्तनइत्यर्थः यदुनाक्ष
लेइलो भेतदनितृष्मयानुभूयनइत्यर्थः ७५ कांतेति सुरतखेदनिमीलितान्यक्षीणियनतकांताजनंस्त्रीसमूहं संवाहयितुमि
वखेदापानोदार्थमंगमर्दनं कर्तुमिवत्यर्थः संवाहनंगाहनेपिनगादेरंगमर्दनइति विश्वः वाहयत्नइतिधातोरण्यंतानुमुन
अन्यथासंवाहयितुमितिणिनुग्रहणंस्यात् मंदमंदमंदकारः प्रकारगुणवचनस्येतिद्विभावः कर्मधारयवद्भावात्कृपामुद्रस
मुपस्थानुसंवाहनरजनीपरिवृत्तिवायुर्निशावसानमरुत् हर्म्येषु मात्यानिवमदिरावपरिभागाविमर्दस्तत्रयोगंधानाविश्वकार
रवदिः प्रसार्यथामासेत्यर्थः अत्रसंवाहितुमिवस्फुतवेसा मांसगुणाम्लत्वात् गुणनिमित्तद्विवाक्लात्प्रसा ७६ आमोद
ति आमोदनमपगंधेन वासिताः सुरभिताश्चनारङ्गमुकुलास्फुरतश्चाधरपल्लवाः यत्रेषु निद्रावाक्षयाविनान्यपद्मकुलानि
विपाटलानि लोचनानि येषुतेषु कुचयोर्वलयोर्नखैर्नखक्षतैर्मर्दनकादिकं सुरभावपटारक्तसुंदरत्वे पि विवेकिकृतावः भा
महानि त्रमहानि पात्राणि निलकाश्चयथोते षु विन्दासिनी नीचदनेषु मदरावशाः शो भावबंध मदनानरागाबमदशापस्य

मंडनयभूवेत्यर्थः स्त्रीणां मदएव भूषणमिति भावः ७७ गतवतीति अंगरागेण विलेपने नखरेखासु नखपदेषु दृष्टपतां गतवतिस
तिविमर्दोत्तन्मात्रावशेषसतीत्यर्थः किंचबिंबतुल्याधरः बिंबाधराः बाकपार्थिवादित्वात्तुमध्यमपदलोपीसमानाधिकरणसमा
सइतिवामनः समर्दे दयितः पीताः पीडिताः अतएवातिपीडनादानाम्बाआसुमृताइक्तबिंबाधरायोषा सामगानां संबंधिवि
रहेणान्हिकेनवियोगनविधुरविह्वलं हृदयंरात्रिसंभोगलक्ष्मीः नखपदादिशोभेत्यर्थः इत्याभासतत्सखीवनिपुणा महचरीवा
बलवेषधारयामासवियसंभोगचिह्नशोभाभ्यष्टाबभूवेत्यर्थः इत्याभासतत्सखीवियोगचिह्नशोभायत्रोकनलाल
साः कथंविरहंसहंतइत्यर्थः श्रुतिपूर्णोपमालंकारः मालिनीवृत्तं लक्षणंतूक्तं ७८ इतीश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लि
नाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांनवमः सर्गः ९ समाप्तश्चायंपूर्वार्धः ७ ॥

अथागंतुकसहशोभासंपन्नुतयासमग्रसाधनास्त्रियामुनिमनःप्रलोभनार्थं प्रारुंनित्याह अथेति अथपभातपरिमलजांस
भोगसंभृताशोभामाप्य सभोगस्यात्परिमलइतिवनयंती संभोगाद्वस्त्रियः शोभनइतिभावः एतेनागंतुकशोभासंपत्तिरुक्ता

आमोदवासितचलाधरपल्लवेषुनिष्ठ्यूतपाटलनखोचनपुंड्रमृष्टपत्रांतिकेषुनिलासिनीनांशोभाबबंधवद
नेषुमदस्यनाथः ७७ गतवतिनखलेखालक्ष्यतामंगरागेसमर्दर्दयितपीतातामंबिंबाधराणां विरहविधुरमिश्रासत्स
खीवागनानांहृदयमबललंवेरात्रिसंभोगलक्ष्मीः ७८ इतिमहापाध्यायश्रीमल्लिनाथकृ॰ सुंदरसुंदरीसंभोगवर्णनंनाम सर्गः
अथपरिमलनामवाप्यलक्ष्मीमवयवदीपितमंडनश्रियस्ताः वसतिमभिविहायरम्यहावाः सुरपतिसूनुविलोभनायजग्मुः ९
द्रुतपदमभियातुमिच्छतांगगनपरिक्रमलाघवेनतासां भवतिषुचरणेषुपृथ्वलनीनामलपुनितंवनयाविरंनियंद २

अतएवसुरतादिवर्णनप्रस्तुतोपयोगित्वंचोक्तं अथसहजशोभासंपत्तिमाह अवयवेति अवयवेस्तनादिभिर्दीपिता मंडिताचमं
डनाश्रीः प्रसाधनशोभायांस्त्रियः रम्यहावामनोहरविलासास्तास्त्रियः वसंति शिबिरंअभिविहायसर्वंतैरभ्यत्कासुरपतिसू
नोरर्जुनस्यविलोभनायजग्मुः अत्रावयवदीपकतयाप्रसिद्धस्यमंडनस्यतद्दीप्यत्वात्संबंधिसंबंधाभिधानादवयवसौंद
र्यातिशयद्योतनार्थत्वादतिशयोऽलंकारः अस्मिन्सर्गेपुष्पितायावृत्तं अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजिचनजराजराश्च
पुष्पितायाइतिलक्षणात् ९ द्रुतंतिगगनपरिक्रमलाघवेनगगनगमनवेगेनचद्रुतपदं यथायथाभियातुंगंतुमिच्छतीनां
किंच पथ्वलनीनांसाभ्यसरसां किंच अलघुनितंवतया लघवोनितंवायासांतासां भावस्तत्तयाचरणेषुवनिषुचिरंनिय
देशितं अभ्यासपाटवेनमनसात्वरमाणानामपितामांसलनजघनभाराच्चरणा नोनस्तुरित्यर्थः २ ॥

निहितेति निहिताः आरोपिताः सरसपावकाः सांद्रलाक्षारागाः येषुतेषुधूताश्चरणतलः चरणन्यासः कृतपथ्वनिः कृतरवाअ
तएवारुणिताअस्त्रुणीकृताः नीलास्तृणालपाशमृणानिदूर्वादीनि उपालेवल्यजारव्यातृणाधिराजाश्चयस्मात्सा चलपावस्त्रनाः शाल
इतिहलायुधः उलपाउशीरतृणानीतिधूर्तस्वामी ब्राह्मणपरिव्राजकवटुपलानांपृथक्निर्देशः धरित्रीशक्रगोपरिंद्रगोपा
रव्यः कीटकेः इंद्रगोपस्त्वग्निरजइतिहेमः अविरलनिरंतरं यथातथावितनाव्यामवल्कलत्वेसा वभासे ३ ध्वनिरिति अगनिवेषु
नगरश्रेषुगुहासित्यर्थः ध्वनिरवः ध्वनिभिः वितनतः संमूर्छितः पृथुभिः रशनागुणानामिति नितः स्वनितैरनुयातोनुगतो
मिलितइतियावत् अस्मातेर्थः स्यात् रशादेशाश्चरशनाकांचीतालव्यशकारवतीतिसिध्यतिकांचीसप्तकारवा
नानथत्यमरः स्वनितेवस्त्रपणानांभूषणानांतुसिंजितमित्यमरः नूपुराणांध्वनिभिः ध्वानःवनानिपुरवराः शब्दायमानाः
समुत्कंठाः उत्कंठितानहंसासस्सारसाश्चयेषांतानिवनं अत्रहंसादिमुखरसमुत्कंठीकरणं रूपणाचस्तुनातेषांनूपुरादिभि
र्नोसादृश्याध्वससारसंतरकूजितभ्रांतिमदलंकारोव्यज्यते ४ अवचयेति अवचयः पुष्पकुसादिछेदनंपरिभोगउपभोगःतद्वति

निहितसरसयावकैर्वभासेचरणतलैः कृतपथ्वनिर्धूतो अविरलवितनेवशाकगोपरुणितनीलतृणालपाधरित्री ३
ध्वनिरगनिवेषुनूपुराणांपृथुरशनागुणसिंजितानुयातः स्वनितवनिषुराजराजहंसाः सरसमुत्कलकूजितभ्रमंसारसानि ४
अवचयपरिभोगवंतिहिंस्रैः सहचरितान्यमृगाणिकाननानि अभिदधुरभितोमुनिंवधूभ्यः समुदितसाध्वसमिश्रकंचवंतः ५
नृपतिमुनिपरिग्रहेणासोभूः सुरसरिदिवाभ्रसानहारतेजः उपहितवरमप्यभावयामोनहिजयिनातपसामलभ्यमस्मि ६
सचकितमिवविस्मयाकुलाभिः रुचिसिकताभिनिमानुषाणिनाभिः शिखिपुरदृशिरपरानिशम्यरुद्धेनकुरुथगलाछ
हिंस्राः श्वापदाः व्याघ्रादयः शरारुर्पातुकोहिंस्रइत्यमरः तैः सहचरितानि सहचरंतः कर्नीरक्तःमनिवुध्योत्यादिसूत्रेणवकारान्तमुख
शयिनाहिवर्तमानार्थताअन्यहिंस्रनरेमृगाहरिणादयोयेषुतानिसहचरितान्यमृगाणिकाननानितथासमुदितेनसाध्वसेनविक्ल
वंबिवशंचेतश्चवधूभ्यः क्रियाग्रहणमपिकर्तव्यमितिसंपदानत्वाच्चतुर्थी अभितोमुनिमभिदधुः सूचयामासुरित्यर्थः ५ नृपति
मुनिपरिग्रहेणातिसाभूः नृपतिरेवमुनिःतस्यपरिग्रहेणाधिष्ठानेनहेतुनासुरसरिदिवा गांगधवणामप्यसांचनेजोनहारत
दाश्रमप्रवेशादेवनिस्तेजस्काअभूवेत्यर्थः कथमानुषणामानुषतनोनिरस्तमितिवनवाच्यं हिस्मात्उपहितेआहितेपरमप
भावयामोसामर्थ्यंनेतसीयस्तेषांजयिनांजयनशीलानांमहतामितिपाठेमहतामुत्कृष्टानांतपसामतंध्यंनाति ६ सचकि
तमितिविस्मयकुलाभिःस्त्रीभिःरुचयःसिकतायासुतासुपादरखाभिःशक्तियोग्याइत्यर्थः शिखिनिषुउपहितानिवि
न्यस्तानिकेतुरथांगलांछनानिरेखास्वरूपधनचक्राण्यवचिन्वंतियत्रतानिअतएवानिमानुषाणिनिशोरुद्धेनस्यपरानिम
चकितमिवदृष्टिरेदृष्टानि अद्भुतवस्तुदर्शनाद्भयविस्मयोभवतइतिभावः ७ ॥ ॥ ७

अतिशयितेति अतिशयितश्रीनिकांतावनांतराणां ऋतिर्याभिः तासां कुतः फलानां कुसुमानां चावचयेषु लवनेषु सेवाविधाय
कारस्यासंतर्हितानां तथैव समश्राणामित्यर्थः तरुणां वीरुधां च समृध्या निगेन युवतिजनेर्गुणिनपभावाकृतुरिव जगरे निश्चितः
कारणानयनिर्दोषः ८ मृदिनेति मसलिलमार्द्रद्रुकलनेदेव भारलेन भुग्नशाखेन भग्नशाखः अतएव मृदिनकिसलयाविकु
लितपल्लवः कचिल्लेति अनिषेधात् नष्टदेर्गुणः अशोकोवृक्षविशेषः सुरांगनानामक्षरसां संबंधिनीमधिकां बकुलमिति संज्ञा
नसंबंधी धन्यायमिति यो ननु सेविकुकाक्षाघत्यत्राह सकुणानां परिजनानां पि अनुचरत्वमपि भावनत्व गुणायात्कर्षायभ
वतीति दोषः एतेन तासां मुनः प्रभावदर्शनादेव पारवश्यं गम्यते ९ यमनि यमोदेशकालाद्यपेक्षया शुद्धिहेतुरहिंसादिः नियम
मनदपेक्षया शुद्धिहेतुः तपः स्वाध्यायादिः ताभ्यां कृशीकृतान्यपि शिथिलदानि अंगानि यस्य सः विधृतायुधः अतएव
तपश्चात्र युक्तः सोर्जनः शमः शांतिरभ्युदयकांक्षिदीप्तिनाउद्यता अभिचारकांक्षिताभ्यामनुपशाभ्यां गरीयानुदयः अथर्वणाव
शिष्टेन कृतारचितपदानां पंक्तिरानुपूर्व्यस्य सवेदश्चतुर्थ वेदइत्यर्थः अथर्वणस्तु मंत्रोध्यारोवशिष्टकृत इत्यागमः स

अतिशयितवनांतरऋतूनां फलकुसुमावचयेषु नहिधानां कृतुरिवतरुवीरुधां समृध्यायुवतिजनेर्जगेहे निशाभावः
८ मृदिनकिसलयः सुरांगनानासमलिलवल्कलभारभुग्नशाखः बकुलमधिकांयथावशाकः परिजनतापिगुणाक्षसकुणा
नां यमनियमकृशीकृतशिरांगः परिदृढविधृतायुधः सतांभिः अनुपमशमदीप्तितागरीयानकृतपदपंक्तिरथर्वणावदः १०
शशधरइवलोचनाभिरामैर्गगनविसारिभिरंशुभिः परीतः निर्झरनिचयमेकसानुसंप्रासकलधिवापिदधन्महीधरस्य ११
सुरसरितिपरंतपोधिगच्छन्विधृतविशंगवृहल्लताकलापः हविरिवविततः शिखासमूहैः समभिवलयनुपवेहि जातवेदाः १२
सदृशमनुमाकृतेः प्रयत्नतरनुगुणाभपरैः क्रियामलब्धत् दधतलपुनपः क्रियानुरूपांविजयवतीचतपः समाः समृध्यि १३
इवनाभिः स्त्रीभिः परिदृढशदृढः १० अथवनुभिर्लिनेवविशिनष्टि शशाधरेत्यादिभिः शशाधरश्चंद्रइवलोचनाभिरामैर्गगनवि
सारिभिः शुभ्रैर्लिलेनाभिः परीतो व्याप्तोवरवत् एकसानुसंप्रायस्यसएकदेशस्यापीत्यर्थः महीधरस्यकुलाचलस्यसरवरशिखर
निचयमधिदधदारूण्यं निवेक्ष्यक्षा ११ सुरसरितिपुनः सुरसरितिगंगा कुलपरंतपोधिगच्छन्नर्जयं फलाभिलाषेणनिर्दोषः हवि
रभिलषन् इत्यपमानविशेषणसामर्थ्यात् तथाविधृतः पिशंगवृहल्लताकलापोयेनसः अतएवापवेहिदेवां विभ्रन्नर्थव्यपी
भावः शिखासमूहैर्ज्वालाजालैर्विततो हविराज्यादिकंसमभिलषन् जातवेदाहिरण्यं यस्मादिति जातवेदावह्निरिवलक्षितः १२ सद
शमिति पुनरकृतेर्वपुषः आकृतिः कृतिताकृपसामान्यवपुषो रयीतिविश्वः सदृशतुल्यमननुमहतेत्रयत्नमुपोगदधतत
थानदनुगुणांप्रयत्नानुगुणामपरैरन्यैरलब्धामकृतुमशक्यामित्यर्थः क्रियांव्यापारंदधत् तथा क्रियानुरूपमलब्धगुणकृत
पोदधत् तथाविजयवतीसर्वोत्कर्षवती विजयफलांवा तपः क्रियानुरूपंतपः समाः समृध्यि मेस्यवेदधत् अत्रपूर्वेण

त्यनरस्य विशेषणानुपास्थापनात् प्रथमकावत्यलंकारः अथापूर्वपरस्यर विशेषणानयास्थापनेएकावलीनिसूत्रात् १३
चिरनियमेति पुनश्चिरनिवमन दीर्घकालतपमारुह्य क्षीणांगोपिवालसारः उपमानपूर्वपदावहुव्रीहिः शमनिरतोपिप्रकृ
त्या दुरासदोदुर्धर्षः निर्निर्विजनदेशे निर्धनोपिपसनिरस्सपरिवारइव किंचमुनिरास्यश्चर्यरहितोपीत्यर्थः त्रयाणांलोकानां
भर्तुरिंद्रस्य तथिनार्थत्यादिनाउत्तरपदसमासः नुल्यरुचिसमानतेजाः अपिशब्दः सर्वत्रविरोधपोन नार्थः सचमुनरत्न
क्यमहिमत्वननिरस्तइतिविरोधालंकारः विरोधाभासस्तुविरोधइतिसूत्रात् १४ तनुमिति अवमिते निरस्तुनलोकानामार
धाम्नीसत्वतेजसीयथातो भवउपधेत्यादिनाडीप् त्रयाणांभुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं तथिनार्थेत्यादिना समाहारार्थे
नतत्पुरुषः पात्रादित्वात् स्त्रीत्वप्रतिषेधः तस्यगुणसारस्तेणसहांसमर्थोपचारात् ननुमूर्तिविलोकयंतयामरस्त्रियोविजय
फलेनयार्थतपोधिकारं तपोनुष्ठानस्याकृतस्य यत्नविफलमेवयुर्थमनिरत्रलोकाधिपत्यादिमहाफलसाधनसमर्थस्य
फलाभिलाषायनमातंगमासभागोचितस्य कंठीरवस्य जीर्णतृणाचर्वणानुकंठवनशाभावकृतीतिभावः अत्रविशिष्टन

चिरनियमकृशोपिशेलसारः शमनिरतोपिदुरासदः प्रकृत्या समविवइवनिर्जनेपिनिष्ठन् मुनिरपिनुल्यरुचिस्त्रिलोकभर्तुः
१४ तनुमवनिनलोकसारधाम्नीत्रिभुवनगुप्तिसहांविलोकयंतः अवपयुरमरस्त्रियास्ययत्नविजयफलेविफलंतपोधिकारं १५
मुनिरनुतनशाखिलोभ्यसयः प्रतनुवलान्यधितिष्ठन्नुपोपि अलघुनिचयकेसरानुसंप्रासकलधिवापिदधन्महीधरस्य १६
अथकृतकविलोभनविधित्सयुवनिजनेहरिसूनुदर्शनेन प्रसभभवतनारचितजन्मारतिमनोमकराहियौवनश्रीः १७
सपरिहरिसखेर्वधूनिदेशाध्वनितमनोरमयस्तुकृतरंगैः मृगपदनुगतास्यसंनिधानंविधतनिवनवयथावधीवितेन १८
नुविलोकनस्वस्थी विशेषणवैफल्यजननं हेतुत्वात्त्यापदार्थहेतुकः काव्यलिंगमलंकारः १५ मुनीति प्रतनुवलानिरुत्कृष्ट
सारधितपांस्यधितिष्ठतोनुतिष्ठतोमुनीनदृनुतनयान् रामवंश्यं सर्वगतलक्षणमवविलोभ्याकृष्यचिरात् कुलिशभृता शक्रे
न प्रलयुनिपदेस्थाने विहितंदत्तंस्वकीयं निवागमधिकारंताः स्त्रियोवृकृयथातथामनिरे निष्कृष्टपदस्त्रीनामुत्कृष्टपद
लाभो मरुद्भुकमानमूलमितिभावः यद्वा विलोभ्यलोभकारयित्वा विहितराकृतत्वयात्समानकर्तृत्वनिर्वाहः १६ अथ नि
भ्यानंतरकृतकविलोभनकृविमविधित्सोभनंविधित्सा विधातुमिच्छा विपूर्वाद्दधातेः सन्नंतादुपत्ययः युवतिजनेहरिसूनुदर्शन
नस्यदर्शनेन विनिजन्मा कामः प्रसभं बलादवतनारदेवनत्परिवर्धितुमागतस्यमाहात्म्यमाहात्म्यं भवतियत् स्वयमुमिवं वनभवनाः स्त्रि
यस्तेनवंचिताइत्यर्थः युक्तं चैतत् हियस्मान्मकरमनोहरायौवनश्रीः मनोहरनिवनारितिशब्दः १७ सपरीति वधूनांनिदर्शनि
योगादुपनिताहारितामनोरमावहुस्त्रीवीणाः मृदंगाश्चयेनहरिसखेर्गंधर्वैर्वियत्याकाशेनक्युगपद् कृतुगुणमकृतुपकम्य
संनिधानमाविर्भावायथापथयथास्वमसंकरेणेत्यर्थः यथास्वंतुयथावथमितिनिपातः वितनेवितनरेउद्दीपनसामग्रीसंपादनायत्यर्थः १८

अथवर्षाक्रमेणकृतूचर्णयति सजलेत्यादि सजलजलधरायस्मिंन्नभोविरजे नाडिनोलताइवना सांरुचिः प्रभाविहतंविजृंभ
णाभियाथतथाव्यवहितरतिविग्रहैः प्रकल्पितप्रणयकलहैः जलगुरुभिर्जलभारागंभीरैरित्यर्थः। स्तनितैः गर्जितैरिंगतेर
ष्वितनेविनतेरभावि भावलिङ् प्रकर्षकलं वैवक्षिकमनएव हिंगतेरित्यधिकरणेप्रयोगः अन्यथाकर्मत्वमवस्थान् २९ परी
तिपरिसुरपतिसूनुधामभङ्गेनाश्रमप्रतिपरीतिलक्षणार्थेकर्मप्रवचनीयस्ययोगात् द्वितीया यद्वा विभजयर्थेव्ययीभावः वि
वर्जनार्थस्यतस्यात्रविरोधात् तथाचसुरपतिसूनुधाम्नीत्यर्थः सघामालतीनांजातीलतानां सुमनाभालतीजातीरित्यमरः
मुकुलानिसमुपरधत् जनयत् विरलं यथातथाबध्य बिंदुरपानपातोवृष्टिरवतेः संबंधिनी सरजसतासरजस्कत्वंभवतुरे
त्यादिसूत्रेसाकल्यार्थेव्ययीभावः समासांतनिपाताः बकुलो सर्थस्तुलक्ष्यते अव्ययीभावः दर्शनतु प्रायिकमितिकेचित्
अपजहारधूनिशमयामासेत्यर्थः २० प्रदिशिदिशिप्रतिदिशं यथार्थव्ययीभावः शारत्प्रभृतित्वात्समासांतः अभिम
ताससंघाताककुभान्यर्जुनकुसुमानि इंद्रदुः ककुभोर्जुन इत्यमरः तेषां विकासेनसुगंधिनामनाजगंधेन गंधस्यैवेतरेकांतस्य

सजलजलधरेनभोविरजेविहृतिभियायरुचिनाडिहृतानां व्यवहितरतिविग्रहैर्विनेजलगुरुभिस्तनितैरिंगतेरषु २९
परसुरपतिसूनुधामसघः समुपरधन्मुकुलानिमालतीनां विरलमपजहारबध्यबिंदुः सरजसतामवजरपानिपातः २०
प्रतिदिशमभिगच्छताभिमृष्टः ककुभविकाससुगंधिनानिलेन नवइवविवभौसचित्तजन्मागतधूनिराकुलितश्चबीवलाकः २१
व्यथितमभृशंमनोहरंतीपरिणतजंबुफलापभोगहृष्टः परभृतयुवतिः स्वमंविचक्रेनवनवयौवनकंठरागरम्यः २२
अभिभवतिमनः कदंबवायोममफरेश्चविरवैरनोनमंनोदजनइवनपतेश्चबालजिह्मुर्वहिमहतासुकरः समाधिभंगः २३

हत्यांप्रायिकं अनिलेनाभिमृष्टः संस्पृष्टः अतएवसचित्तजन्माकामाक्रांतइत्यर्थः अतएवगतधूनिर्गतधैर्यः आकुलितः शो
भितश्चरतिप्रतिदिशिभावः एवंभूतोजीवबोकोनवइवाबकांतर पाठ्याभापूर्वइवबो भाति स्मत्कृतप्रेक्षा २१ व्यथितमितिव्य
थितंदुःखितमपिमनोहरंती किमुतसुखितमितिभावः जंबाविकारः फलजंबु वार्हतंवफलेनंवाजंबु मांबवीमित्यमरः जांब्या
वेतिलुक्लुकतधितलोपीतिहस्वः जंबुचनफलंवेतिसामान्यविशेषयोः सहनिर्देशः यद्वा जंबाफलमितिविग्रहः इको
हस्वोऽयोगालवस्यतिहस्वः तस्यपरिणतस्योपभोगेनहृष्टः अतएवपरभृतयुवतिः कोकिला याइतिप्रसिद्धाः २२ अ
भवतीति कदंबवायोकदंबसंबंधिनि मारुतेयदमफरेश्चरवैरनोनिनादैर्वमनोमिभवतिअभिहरतिसमतिजिष्णुर्जयनशी
लो ऽर्जुनः जनः पृथक्जनइवधूतेर्धैर्यंनिवचाल वर्षाभिपतनुद्वीपनायसमर्थानाभूरित्यर्थः हियस्मान्महतांसमाधि
भंगः सुकरोननकेनापिकर्तुंशक्यतइत्यर्थः २ २३ ॥ ५ ॥

धूतेति विसानिवलयानीवतेषांआवर्तिधूतायथासा कुमुद्वनमकंमुख्यं डुकूलमिवतद्दंती आतानिगृहीतानिवाणानिनीली
रुहिनीयथासाआतवाणाधूतशाराच गृहीयात् क्षत्रियः शरमितिस्मरणात् वाणाक्तानीलारुहिवतिवजृंभंती शारवतवधूर्ना
यवधनसमयेनवर्षर्तुनाबरेणेतिशेषः अमलजलनिर्मलजलेसरोजपाणिरिवतस्मिन्नालजलेवजगद्दे कमलिनिवधूवरसमा
गमवद्दतुसंधिरशोभतइत्यर्थः अत्राभ्रबाणेतिरिंठिशरयोर्बाणयोरभेदाध्यवसायात् श्लेषमूलातिशयोक्तिरुपमांबामि
त्यनयोः संकरः २५ अथकृतुसंधिवर्णयति समदृशिखिहतानिमित्तमयूरकूजितानिहंसनादैः समभ्यतथाकु
मुद्वनानिकदंबपुष्पवृष्ट्यासमेत्यातिशायनीमतिशयवतीश्रियंजग्मुः तथाहि गुणमहतांगुणाधिकानांयोगस्परस्परमभाग
मामहतेगुणाद्यात्कर्षाचभवतीतिशेषः अत्रत्रिपाद्यासमाचंकारः समस्तकृतियाग्यवस्तुनाकृभयोरितिलक्षणात् सापिच
तृतीयतिरन्यासेनस्वयमनर्थकेनांगांगिभावनमकरः २५ सरजसमिति प्रियमफरिरहमकरंदः अनित्यत्वान्नसमासांतः पु
ल्लिंगांतरपदोबकुलो हिरितिकेचित् नपुंसकलिंगस्यवमफराहस्य उरः प्रभृतिपुपाबात् मकरंदस्यमधुरस्यमाहिकस्यापिवा

धूतायिसवलयावलिर्वहंतीकुमुद्वनकडकूलमानवाणात् शारदमलजलेसरोजपाणौघनसमयनवधूरिवालजलेव २५
समदृशिखिहतानिहंसनादैः कुमुद्वनानिकदंबपुष्पवृष्ट्या श्रियमतिशायनीसमेत्यजग्मुर्गुणमहतांमहतांगुणाद्यथाः
२६ सरजसमपहायकेतकीनांप्रसवमुपैतिनकीपरेणुकीणां प्रियमफरसमानिषट्पदालीमलिनयतिस्मविनीलबंधनानि
२७ मुकुलितमतिशय्यावंफजीवंधनजलबिंदुपृथाहसल्लकीषु अविरलवपुषः सुरेंद्रगोपाविकचपलाशाचयश्रियंसमापुः
अविरलफलिनीवनप्रसूनैः कुसुमितकुंदसुगंधिगंधवाहः गुणसममभजच्चिरायलेभेविरलतुषारकणानुषारकालः २८

चक्रोधंवीहिगणोपाठात्पुंनपुंसकयोर्मफरिनिषट्पदालीषट्पदावलिः उपांतिकयानिनीपानिकदंबकुसुमानितेषांरेणुभि
कीर्णेव्यासं किंच स्वतोपिमहरजसासरजसमनत्वरजस्कमितिभावः भवतुरेत्यादिनानिपातः केतकीनांप्रसवमपहायविनीलब
बंधनानिनलिनपृंतानिअसनानिप्रियकुपुष्पाणिमकरंदभरितानीतिशेषः सर्जकासनवेधूकपुष्पंप्रियकुंजीपकाइत्यमरः म
लिनयतिस्मयथावृत्तांतीदृश्यत्रापिमालिन्यंस्यात् तथामफलीभात छादयामासइत्यर्थः नहिमंधासत्कामफलाभिभूति
वासज्जतीतिभावः २६ मुकुलितमिति धूतजलबिंदवायामुनासु शाद्वलसल्लकीषुशादहरितभूदेशेषु अविरलवपुषः स्थू
लमूर्तयः सुरेंद्रगोपाः कीटविशेषाः मुकुलितंबंधफजीवंबंधफजीवकमुकुलमित्यर्थः बंधूकाबंधफजीवकइत्यमरः अतिश
य्यातिक्रम्यविकचपलाशाचयंविकसितकिंशुकराशिः पलाशोकिंशुकः पर्णइत्यमरः तस्याश्रियंतत्सदृशाश्रियमित्यर्थः अ
तएवनिदर्शनालंकारः समीयुः शाद्वः २७ अथहेमंतवर्णनमाह अविरलेति अविरलानिघनानिफलिनीवनानांप्रियंगुवना

हरंव

नां। प्रसूनानि यस्मिन्सः प्रियंगुः कलिनी कलीत्यमरः कुसुमानि तः कुंदे माध्यकुसुमे सुगंधिर्मदवाहो यास्मिन्नः माध्यकुंदमित्यमरः
शिशिराणामपि कुंदानां हेमंते प्रादुर्भावादविरोधः विरलतुषारकणादिति धारभाक्तिः तुषारकालो हेमंतश्चिराया समयजमकालसं
भवं गुणमुत्कर्षं लभे २८ मिचयिनीति निचयिनि उपचयवति लवलीलतानां विकासापुष्पविजृंभणात्पालीध्रसमीरणाच्चहर्षप्रसा
दं जनयति सति पांडुसूनुविकृतिं नापययौ कुतः स्त्रियस्माल्लिंगाधनां जनुमिच्छतां चेतो नयानीतवैचक्षणानि हि कोपाकांतचनसिंहे
गारसेरस्य विकाशस्तद्विरुध्यत्वाद्दोषस्येति भावः २९ कतिपयेति कतिपयैरवसहकारपुष्पैश्चूतकुसुमैरम्यानतु वसंतवत्समय
नापि हेमंतवन्नडहिते रिति भावः तनुहिनः तनुहेमंतवद्वृक्तु हिनानापि वसंतवद्विरलतुहिनदृतिभावः अल्पानि कपिनयानि नि
द्राणि सिंदुवाराणि विकासितानि निर्गुंडीकुसुमानि यस्मिन्नुमः अत्रापि सहकारवदभिप्रायाद्वृक्ष्यः सिंदुवारं सुरसो निर्गुंडीद्राणीक
त्यपीत्यमरः इत्थं सुरभिमुखं वसंतप्रारंभे हिमारंभांतं हेमंतावसानं चत्रासति सहचयतीति सतथाकः स्मरस्य कबंधः सहकारीउ
भयतुं धर्मसंपत्ते रिति भावः शिशिरः समुपययौ ३० अथ वसंतप्रारंभमाह कुसुमेति कुसुमप्रधानानानगानां वृक्षाणां कुसुमानां

मिचयिनि लवलीलतानां विकासो जनयति लोध्रसमीरणे चहर्षं विरचितमुपययौ नयांतु सूनुश्चलति नयांनि गीपतां हि चेतः २९
कतिपयसहकारपुष्परम्यस्तनुहिनोल्पनिद्रसिंदुवारः सुरभिमुखहिमांतत्रासीसमुपययौ शिशिरस्मरकबंधः ३०
कुसुमवनगनोन्मुपेतु कामाद्विशालयतीमवलंब्य चूतयष्टिं कलदलिकुलनूपुरं निरासनलिनवनपुपदेवसंतलक्ष्मीः ३१
विकसितकुसुमाधरं हसंतीं कुरवकराभिवधूं विलोकयंतं दृदृशुरिवसुरागनानिषण्णं सचारमनंगमशोकपल्लवेषु ३२
सुकननुपतनाविधूयमानैर्विरचितसंहतिदक्षिणानिलेन भलिकुलमलकालतिंचपदेनलिनमुखांत विसर्पिपंकजिन्याः ३३

वृक्षाणां कुसुमानां नगानां वृक्षसावातयां वनान्युपेतुं कामो रादुकामो यस्याः सा शालवृक्षो नगानां यगानां वित्यमः लुपदवश्यमः कृत्यतुं कामं मनसा
स्पीतिमकारलोपः वसंतलक्ष्मीः किंसलयिनी पल्लविनी चूतयष्टिं चूतलतामवलंब्य इति भावः अवलंब्यावष्टभ्य यथा राद्मुपाक्यत्वादिति
भावः कणाद्भिंजमानमलिकुलं नूपुरं निवयस्याः सा तथाक्षासती अन्यत्रालिकुलं नूपुरं नलिनवनं पुपदं निरासनिं दधतीं पुष्पथमंथ
उरासीदित्यर्थः उसे पेगीदस्यत्कत्यावनिपचनाद्दात्मनेपदं अत्रैव कांतवसंतलक्ष्मीविशेषणासामर्थ्यादप्रस्तुतनायिकाव्यवहारस
मारोपात्समासोक्तिरलंकारः ३१। विकसितेति विकसितानि विश्लिष्टः कुसुमानि यस्मिन्कुसुमेषु वितानयथात्थादिसंतीस्मयमानां कुरव
कराभिरवधूं लीविलोकयंतं कामुकनयनिभावः अतएवाशोकपल्लवेषु पल्लवसंस्तरेषु निषण्णां स्थितमित्यर्थः दिरसयनिशाषु सचारं
नित्यविनयित्वारिनिभावः अत्रप्यवाशोकपल्लवेषु इत्यंशृंगारवीरयोरंकाविकरणाभूतमनंगं सुरागनादृक्ष्यत्किंतु प्रेक्षामशोकाव
लोकनाभ्रदनसाक्षाद्कराद्रिवमहात्मनः क्षोभस्तामामासीदित्यर्थः अत्रकृषकांतप्रेक्षयोः संसृष्टिः ३२ नकुरिति ॥

भनुपततानुधावनादक्षिदक्षिणानिलेन मलयमारुतेन मुकुर्विधूयमाने विरचितसंहतिर्यत्तत्संभृतमित्यर्थः पंकजिन्यायं नलिनमुख
मिवनस्यो तर्विसर्थि प्रांतवालिअलिकुलं कृत्वा अत्कारुतिमलकं साध्यं प्रयेदे ३३ श्वसनेति पदुपदेनवालतासर्जतकुशारावधूरि
वनाललतावधूः प्राकारावरणाद्शाखः सर्जतरुः स्मृतः इतिशाश्वतः श्वसनेनवायुनानिः श्वासेन चलितः पल्लवोधरणाद्दृक्षयवनस्मि
न् आलोक्ष्यो समासवापरंपूर्वकृत्यं मधुनामकरंदेनमद्यनवसुरभिणिपुष्पमुखदवनेयथातथा निहितेर्थे कृतकाषामिवनिक्रि
याविशेषणंयथातथावधूनयंतीं कंपयंतीं धूजूषी जनुर्थेग्रवकृत्य इतिणिचिनुभागमः चुचुवचुंचिताः अत्रश्वसनशब्दार्थमकरश
ब्दार्थयोश्चाभेदाध्यवसायरूपमूलातिशयाक्तिः सावापमोगमित्यनयोः संकरः ३४ प्रभवतीति परः शत्रुस्तदानीमस्मिन्काले वि
जेतुं न प्रभवति न शक्नोति यदा जितेंद्रियतां इंद्रियजयं आत्मरक्षामवति विषयतथाहि भवति न भुवनं चलाभ्यविजयीपुष्प
मासो वसंतः सितनुरगर्जनेविषयेविजयं बलभ अनाजितेंद्रियाद्दुर्नयाइत्यर्थः विशेषणे सामान्यार्थसमर्थनं रूपार्थांतरन्या
सालंकारः ३५ अथ शीष्मवर्णयति कथमिति विरचितमलिकाविकाशो निदाघकालश्रीष्मः सतुभिर्वर्षाभिः समसुनिनावधी

श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठेनवनिहितेर्थमिवावधूनयंतीं मधुसुरभिणिपदेनपुष्पमुखदवशालतावधूसुचुंबे ३४
प्रभवतिननदापराविजेतुं भवतिजितेंद्रियतायदात्मरक्षा अवतिनभुवनस्मथाहिलभसितनुरगर्विजयनपुष्पमासः ३५
कथमिवतवसंमतिर्भवित्रीसमसुनिभिर्मुनिनावधीरितस्य इतिविरचितमलिकाविकाशाश्मयनइवस्मभपुनिरापकाल
वलवदपिवलं मिथाविरोधिप्रभवतिनवविपक्षनिर्जयाय भुवनपरिभवीनयत्तदानीं नमतुगणः रणमुन्मनीचकारः ३६

रितस्यतिरस्कृतस्य तवसंमतिर्लोकयाग्यत्वनानुमतिः कथमिकवर्षभिर्विवीनमधियतीत्यर्थः इतीत्थमपकर्षसंतः चत्रेदत्य
वसंतच। जीवकोत्रामकस्मृतइतिविश्वः स्मयतेस्मवजहासकिंतु उत्कृष्टस्यसा लदस्मइतिकृतार्थलइ प्रहासशब्दवनकत्रि
सिध्यामल्लिकाविकाशाहासस्तत्राध्यवसायः अत्रकुतुकि समवधिरितस्यत्रयभूताध्यवसायमूलासंकरालंकारः संबंधमे
दाध्यवसायमूलाभिनस्यावधीरणास्याभिन्नतयाध्यवसायात्तदेवावधीरणासंमतिहास्यस्मयात्तेक्षामित्यनयोरंगांगिभावेनसं
करः ३६ बलवदिति बलवत्स्ववलमिनिपक्षस्मोगानियावत मिथाविरोधिपरस्परस्याधिबलंसैन्यं वृक्षविनीवनं सैन्यमि
त्यमरः विपक्षनिर्जयायशत्रुविजयायनप्रभवतिनशक्नोत्यत्र बलमर्थयागवृत्तुर्यः शत्रुजनतुमित्यर्थः कुतः यद्यस्मात्तत्क
रणात्भुवनानां परिभवीजितानि निरहसीत्यादिनाइतिप्रत्यर्थः कतुगणास्तदानीतमर्जुनंरणमपि नोन्मनीचकारः अनुन्मनस
मुन्मनसंभवनंचकार अरुर्मनश्चक्रइत्यादिना अग्रतनद्भावचित्रत्ययः सलोपश्च विशेषणसामान्यसमर्थनं रूपार्थांतर
न्यासः ३७ एवंतरहस्थ। स्याद्दापनसमयो विकलतरुकेसंघनिविपरीतानानेत्यार श्रुतीति सहायसामांसहचरेषु वैः

कृतमिति निशेषः नलोकेत्यादिनापश्चीपतिषेधः कर्तरि तृतीया श्रुतिसुखं श्रोत्रमधुरं वीणावेणुयागानं सत्यापपातो त्यादि
नावीणाशब्दानिर्जितानि भावः अविरलेभूयोभिर्लीलाछिन्नैः पूर्वकैः फलकुसुमादिभिश्चित्रैः हीणोरि मनोहरा कालाः वसंतादिभ
नवाविहिताः कृतानि हरिसुनारकैनस्य विक्रियामनोविक्रियेत्यानिनथा भूतानिसंति नपुंसकस्य नपुंसकेत्यादिनानपुंसकैकशेषः वि
दग्धावधूषुमनोभवेविनेतुः विस्तारयामासुः सोयंपरवहारार्थमुद्यतसायुधंस्वात्मानमवपहरतीति न्यायवज्ज्ञानइतिभावः अत्र
मुनिविकथार्थस्त्रीणांविक्रियाकृत्यानर्थतिनिकथनाद्वितीयो विषमालंकारः तथाचसूत्रं विरूपकार्यानर्थयोरुत्पत्तिरूपसंपद
नाद्विषमालंकारइति ३८ तदस्य वदालंबनगुणोपि विपरीतोभूदितिश्लोकद्वयेनाह नेत्यादि आसांवोचनाभिहरिनवयावयवपु
यथातथादलतिकसति उत्पलानांनिचयभिरतिनापलैभिरनपाडः विषयमच्छदगुच्छाः सप्तपर्णस्तवकाः यूथिकामल्लिकाश्च
तासु अभिरतिनापलैभिरेवापुः विषयमच्छदगुच्छाः सप्तपर्णस्तवकाः यूथिकाः पीविशालस्तवकश्चारदोविषमच्छदइत्यमरः त
थारमणीयत्वात्तदवयवानामित्यर्थः इतिवक्रोक्तिरुक्ता ३९ अथमनः संगंसूचयति मुनिमिति याः स्त्रियः कमनीयतासो

श्रुतिसुखमुपवीणितंसहायैरपरलतांछनहारिणश्चकालः अविहितहरिसूनुविक्रियाणांविदशवधूषुमनोभवोविनेतुः ३८
नदलतिनिचयेतथोत्पलानांनचविषमच्छदगुच्छयूथिकासु अभिरतिमुपलेभिरेयथासोहरिनवयावयवेषुलोचनानि ३९
मुनिमनिमुखतोनिनीषवोयाःसमुपययुः कमनीयतागुणेन मदनमुपदधेसएवतासांउरधिगमाहिगमिः प्रयोजनानां ४०
प्रकृतमनुसमारनाभिनेयंप्रविकशदंगुलिपाणिपल्लवंवा यथमनुपहितंविलासिचक्षुःसितनुरगेनवचालवर्तकीनां ४१

दर्पसर्वगुणारत्नेनमुनिजुनमभिमुखतोनिमीषवोनेतुमिच्छवः समुपययुः तासांसमुखमदनमुपदधेतनयासास तथाहि प्रयोजनानां
मुद्दश्यानां गतिः परिप्राप्तिः उरधिगमाहिदुर्जयाखलुभवतः कचिदुक्तिकचिन्नभवतीतिभावः ४० अथासामनुरागमेवकार्य
नः प्रपंचयति प्रकृतमिति विलासिसर्वविलासिनर्तकीनां संबंधिशिक्षितनिपुणतयाप्रत्ययः नृत्तिरवतिरंगिण्यएवनिनियमः
चक्षुः कर्तृ प्रकृतंप्रकृतमभिनेयमभिनेतव्यं रसभावादिकंनानुसमारं तद्दर्शनदानुगुण्येनवदति प्रयोगनियमादितिभाव
तथाप्रविशदंगुलिपाणिपल्लवंवानानुसमारं सर्वदोषः यतोहसंस्तनोदृष्टिरिति नियमादितिभावः पल्लवो स्त्रीत्यमरः यास्वा
हिकत्वापमथोरवार्थवसमुच्चय इतिविश्वः किंतु प्रथमंत्रवेशएवमितनुरगेर्जनएवापहितंमनश्चचालतत्रवलग्नतस्थो रागानी
नाहृचित्तकरणीयमनुसंधेयमवययुरितिभावः ४१ अभिनयतिअभिनयोरसभावादिव्यंजकचेष्टाविशेषः व्यंजकाभिनयासमाविष्टमर
नत्रमनोयस्यास्तस्याः व्यासंगात्भृंगापानमत्तात्यउत्पर्थः सुरागनाथाः संपदिभलकवर्तनेनलाक्षारसमरजनेनाभिनीतोनिहितं
श्वसंचरणांघ्रिपद्मलीकत्वंध्रतानवलोहितपंकजानांशंकाप्रत्ययकोकनदभ्रमोयथासाभिपपातधावतिस्मभवपदपद्मल्याः स्त्री
चरणपंकजभ्रमाभिधानात्स्त्रीनिमदलंकारः तेनचोपमाव्यज्यतेइत्यलंकारध्वनिः ४२ ॥ ७ ॥

हेरंब

५९

175
1984

अविरलमिति नमितशिखानिनर्तकीपादपीडनान्नमिताग्रणि कदंबकुसुमानिरंगपुष्पाद्नानीतिशेषः अविरलंसांद्रंयथातथा
कृतः सुरागोपमया विलीनोतएवपरिषिक्तः परस्तुतस्तं परितापिक्तनर्तकीनामलक्तमधुपदपुष्पादयासेषुअलक्तकलाक्षारागसवपुष
मूर्तिमंतं चित्ररागमुक्तं वाकायाद्वहिर्निसृतंमुनिविषयकरागमिवत्यक्तवत्यासा ईकुर्वहेतिस्म ४२ अथासांशृंगारवेलाकथयति
नृपतिं नृपसुतमकैनमभितः समंतरंपरिजनस्यसखीजनस्य गात्रिणांनिरोहितालक्षया स्वाकारगोपनयातर्हि नांगयष्टिर्यस्यास्त
स्याः समन्मथायाः लब्धाअभिलाषितंमुनिपत्यनुरागः स्फुटंबभूव नचसंवृतरस्याभिव्यक्तिर्विरुध्यतिवाच्यमित्याह यतः संवृति
सम्यक्गोपनमेवकामितान्यनुरागानकामयतेभावेक्तः वदतिप्रकटयतीत्यर्थः अयमनुरागस्यस्वभावउक्तः यथाचवक्ष्यासं
व्रीयतेसैवास्यप्रकाशकतिभावः ४४ अभिमुनीति अभिमुनिमुनिसमक्षंधनंनमरुतांजघनांशुकंकेशपाशंसहसाहसेनसत्रपा
याः सलज्जायाः परस्याः संबंधिअवसनोरुनिरावरणा उरुयस्मिन्नत्रकीर्तेभयसंभ्रमः आश्चर्यं अतियुवतीरपिसपत्नीरपि
विस्मयंनिनाय किमुतान्यजनमित्यपिशब्दार्थः ननमुनिमित्यन्वयः ४५ धृतेति अपरास्त्रीस्मराभिलाषाध्यनाः धृतानिविला

अभिनयमनसः सुरांगनायानिहितसलक्तकवर्तनाभिताम्रं चरणमभिपपातपद्मपद्मलीधृतनवलोहितपंकजाभिशंका ४२
अविरलमलसेषुनर्तकीनांकुसुमपरिषिक्तमलक्तकुंपदेषु सवपुषमिवचित्ररागमुक्तंमिनशिखानिकदंबकुसुमानि ४३
नृपसुतमभितः समन्मथायाः परिजनगात्रनिरोहितांगयष्टेः स्फुटमभिलषितंबभूवतस्याः कथयतिसखिनिरवकामितानि ४४
अभिमुनिसहसाहसेनपरस्याधनमरुतांजघनांशुकंकेशपाशं चकितमवसनोरुसत्रपायाः प्रतियुवतीरपिविस्मयंनिनाय ४५
धृतविसवलयेविधायपाणौपुरमथिरोषितपादुगंडलेखंगंडस्थलेयस्यतन्मुखंनिधायशयाम्यमुखमदेमुखमदसा
नेतथाप्यलसलोचनेयस्मिन्कर्षणिनघ्यातयतंनृपसुतंनिरूप्यापश्यतिस्मनिर्वर्णनंतुनिध्यानंदर्शनालोचनेक्षणमित्यमरः ४६
अथपंचभिर्मुनिंत्रिनिहृतीवाक्यमाह सखीतिकुसुमपुणाकामनाभिलाषीहिनामानायिका हेसखिदयितमुनिमिहानयतिमांप्र
हितवतीभवदंतिकंप्रेषितवती किंतुविमृश्यकारिणीयमित्याह हृदयमिति अहृदयाभमनस्कानस्यात्कृत्वाहितिभावः भवतएव
सापूर्वप्रागेवभवदुपकंठत्वत्समीपमुपागतं हृदयमनानविवेदनामसंभावनायाअनामत्रंप्रेषणाव्यर्थंनस्यानरंगात्बहिरंगस्यदु
र्बलत्वाहितिभावः एतेनमनः संगउक्तः चक्षुः प्रीतिमुद्भागवसर्वामामुक्तिनिरुद्धयुगुच्यते ४७ इमनः संगं संकल्पाजाग्र
कृशातारतिः हीत्यागोमादमूर्छनाइत्यनगरत्नादशेति नत्वाद्यमवस्थाह यन्मयुक्तायि संत्रनिकाचित्तकगत रयसणगृहव
ति चिरमिति चिरंकलितान्यपिसंदत्तार्थंबुध्यायाति नान्यपिचनानीतिशेषः परिशीलयतामुखवनि नागशक्तिः परिगाहितुमंपार

यन्त्या शङ्कुवंत्यानया हेतनघृत आद्या पितां नानुकंपयसे इति भावः सत्सखी नामनासि नयनयुगेसमभाई नांगामितानि उपच
यं गमितानीत्यर्थः शोकबाष्पाभ्यामिति भावः अयुसखीत्रा कोत्यामूर्छावस्थामूच्यत अथशोकबाष्प रूप कारणभेदात्प्रतियोगि
भेदादाईत्व भेदेप्यभेदाध्यवसाय स्तन्मूलावयनयनयुगः समभिनिसहाकिरलकारः ४८ अचकमतनि मृद्वीसुरभिंयापुष्पशय्या
विरहव्यविहाय सपल्लवां धरित्रीअचकमत तस्यास्तपापिशीतलत्वो दिति भावः कर्मणि तं कुनाडु पिश्रीडुस्तुभ्यः कर्तरि चडीति
द्विर्भावइति कश्चित् तत्रअचीकमत निश्चयगादनोणिजभावपक्षकमक्ष्मश्चडुः वृक्ष्यइतिवक्ष्यत्याचडी क्षमतत् अस्यानायिकाया
स्तत्रथस्त्रियामपिभृशमरतिडुः क्षमवाप्य सुखयतीतिसुखशीतः शीतलश्चतं सुखशीतनखाक्ष मुत्संगमुपानुमित्तावतेतइति शुभ
अस्याश्चोत्कम्पं कथितं अत्रारतिजागरो सुखक्ष विनिअस्याः नायिकायाः कर्मणापुष्पशय्याघनेकाधरसंबंधकथनात् प्रथमः पर्या
यालंकारः तदुक्तं कर्मणोक्तमनेकस्मिन्नाधरेवर्णनेयदि एकस्मिन्नथवानेकपर्यायालंकृतिर्द्विधा तिलक्षणात् ४९ नहिति तत्रस्मा
त्कारणात् वस्तुडुः खम्यत्वाध्येतोः हेअनघनिष्पातनुः कृशतिकार्यावस्तुकथनं स्वनायिकासकामासफलमनारथासु हिय

विरमपिकुवनान्यपारयंत्यापरिगाहितुंपरिशुष्यतामुखेन गतपृथागमितानिसत्सखीनांनयनयुगैः समभाईतांमनांसि ४८
अचकमतसपल्लवांधरित्रीमृदुसुरभिंविरहव्यपुष्पशय्यां भृशमरतिमवाप्यतत्रवास्यास्तवसुखशीतमुपत्तमंकमित्वा ४९
तदनघतनुरत्नुसामकामाव्रजति पुराहिपरासुतानदर्थं पुनरपिसुलभंतपोनुरागीयुवतिजनः खलुनाप्यतेनुरूपः ५०
जहिहिकठिनाप्रयच्छवाचंननुकरुणांमृदुमानसमुनीनां उपनतमवधीरयंत्यभव्याः सनिपुणमत्यकयाचिदघनूने ५१

स्मात्वमेवार्थः प्रयोजनंवस्तुवा तस्मिन्तदर्थेनिमित्तेसतीतिशेषः त्वामुद्दिश्येत्यर्थः तथाचतेनिमित्तेहत्यथानघत्वयापातःस्यादि
तिभावः यावत्पुरानिपातयाल्लिंतिभविष्यदर्थेलट् इदंचदशमावस्थायादर्शने नचतपानिधत्वात्लभतेव्यमित्याह पुनरिति पुनर
पिपश्चादपि पुनरप्रथमभेदइतिविश्वः तपःसुलभंअनुरागीअनुरूपायाग्यश्चयुवतिजनस्तुनाप्यतेनलभ्यतेखलु ५० एवंप्रलाभि
तस्यापिमुनेर्मानन्नभव्यमित्याह जहिहीतिकठिनानांनिःस्पृहत्वाज्जहि हित्यजेत्यर्थः जहातेराचहा मिनिईकारः वाचंप्रयच्छमंधत्व
त्यर्थः मुनीनामनसंमनः करुणांमृदुदयाईखलु स्वांतेहृन्मानसंमनइत्यमरः किंच अभव्यानिर्भागाउपगतप्राप्तंविषयमिति शेष
अवधीरयंतिअवमन्यंते एवमुक्तप्रकारणासाकेनः कयाचिदेत्यसमीपमागत्य निपुणंचतुरंयथास्यात्तथाउचेउक्तः अत्रपंचश्लोक्या
विप्रलंभशृंगारस्यास्तुल्यबाह्याभ्यांबारभावस्यचापुनरुक्तिः अनोचित्यनायिकायाः परजनाभासत्वमनुसंधेयं तदुक्तं एकनव
नांनुरागस्त्रियंदुःखंगतापिवा यावितायकसकश्चदुःखाभासस्त्रिधामतइति तन्निबंधनादर्थे स्वलमलंकारः तथाचमत्र रसभद
तदाभासतत्प्रकाशमानानिबंधनरसवत्प्रायकउर्जस्वलालंकार इति तत्प्रकाशमानयोर्धनमसाहितालंकारः इतिमूला
र्थः ५१

सललितेति सालसितंसविलासंयथातथाचलितेनविवर्तितेनविकणाकृतिभागेन पृष्ठवंशाधरेत्रिकमित्यमरः अभिरामाःशिर
सिजाताः शिरसिजाः समस्यांजनेईः अमूर्धमलकात् स्वांगादकामइत्यलुक् उपपदमतिङिति समासः एतेनमनसिनाव्याख्या
ताः तेषांसयमनेबंधने आकुलाव्ययः एकः पाणिर्यस्यासापरास्त्रीसुरपतितनयःजुनेजेतवजेत्रः जेतृशब्दान्नन्दाद्यन्तरिभ्यस्त
त्युण्प्रत्ययः मनसिजस्य जेत्रः शरस्तंतथाभूतंविलोचनस्यार्धमकृदशकटाक्षमित्यर्थः निरासिविसमर्ज ५२ कुसुमितमिति इभ
कुंभवत्पृथुभ्यांस्तनाभ्यांआननमंगंयस्याः सा अंगनावकंठेभ्यश्चेति ङीप् काचिन्ननुः नन्वी वोनागुणवचनादिति विकल्पान्न
ङीप् कुसुमितमुच्चैरुन्नतंचूतमवलंब्य अतएवचूतलतायागात् विस्मृतोविस्मृतोगुणोज्यायस्याः सा विस्मृतोविस्मृतंनतं मात्रः
ज्यासिंजिनीगुणइतिचामरः अनंगचापयष्टिरिवाकुसुमुकनिभावः तदभिमुखंसमुन्नतनासमृजुनृभ अंगभंगवकारत्यर्थः
५३ सरभसमिति अन्याविगलितानिविस्रस्तवंधनमतएवविलोलंस्थानचलितांनीत्यारुनीलंनीत्याअन्वकृत्यइत्यन्वत्ययः अ
नरीयंपरिधानमवलंब्यहस्तेनगृहीत्वा सरभंसमत्वरमभिपतितुंमनोयस्याः सापगंतुमुद्यतेत्यर्थः तथापिसमाश्वसेत्ननुवस्तुतः

सललितचलितविकामीरामाःशिरसिजसंयमनाकुलेकराणिः सुरपतितनयपरानिरामनसिजजेत्रशरविलोचनार्धं ५२
कुसुमितमवलंब्यचूतमुच्चैरनुरिवकुंभपृथुस्तनाननांगी तदभिमुखमनंगचापयष्टिरिवसुनगुणोवसमुन्नतनासकाचित ५३
सरभसमवलंब्यनीलमन्याविगलितनीविलोलमंतरीयं अभिपतितुमनाःसमाश्वसेवच्युतरशनागुणसंहितावतंस ५४
यदिमनसिशमःकिमंगचापंशरविषयारतवल्लभानमुक्तः भवतुदिशानिनान्यकामिनीभ्यस्तुवहृदयहृदयस्वरागवकामा ५५
इतिविषमितवक्रुषाभिधायस्फुरदधरोद्यमसूययाकयाचित अगणितगुरुमानलज्जयासोस्वयंसुरसिश्रवणात्स्मजप्र ५६

समाश्वसा किंतुच्युतेनगलितेनरशनागुणानसंहितावध्यासनी अवतंसेतिलिता बध्यसंदानितंमूर्ध्नसुरितंसंदितमित्यमरः
कर्मणिक्तः घटितस्यतिमास्तामितीकारः ५४ काचिदकुमनाहयदीत्यादि तवमनसिशमः शांतिर्यदि अस्तीतिशेषः भोअंगचाप
किंकिमर्थमित्यर्थः किंतुशठवंचकनवविषयाः शब्दादयोवल्लभाः प्रियाननुमुक्तिः तदेवदृढयितुमाह भवतुकादाचदुःशापः य
दहरागतर्हिकिमितिभवतीर्नगणयामीतिशंकांनिवारयति तवहृदयमनसिहृदयेश्वराकाचिन्नवप्रेयसीअन्याकामिनीभ्य
स्त्रीनरेभ्योवकाशंनदिशानिनयपतिस्त्रीतरासुक्त्याना स्मान्गुणाद्यासिनतुवरागाद्तदर्थमवायंतसकलः पयासीपीत्यर्थः
५५ इतीति इतीत्थमसूयथामसरणास्फुरन्नधराष्ठोयस्मिन्कर्मणितदभिधायविषमितवक्रुषाकुटिलीकृतदृष्ट्या अगणितगु
रुवआचार्यादयामनोभिमानोलज्जाविषयया तयाकयाचिदसौमुनिरुरमिस्वयंस्वहस्तेनवश्रवणात्स्मलनजप्रहतः ५६

कि॰टी॰ स॰

६१

सविनयमिति अपरासविनयमनोध्यायेनसाचितिर्यगभिमुखत्यसमीपं गत्वा स्मितेनमंदहासेनसुभगाः एकस्यलक्ष्मनः कपोल
स्थलस्योयस्याः सेति पुरुषवचनपदोन्नरोबहुव्रीहिः अन्यथाकृपत्यथद्वितियुक्तं वाक्यं श्रवणनिवासिनेनविरुध्यमानोरणकर्णतिश्रा
वितेनदावदायतेनेत्यर्थः असकलेनासंपूर्णेनकटाक्षेणेतियावत् लोचनेनतंमुनिंधनंजयम् सकलमिवसमग्रमायं यथातथा
निरध्यापश्यतिस्म कटाक्षेणावगाढमद्राक्षीदित्यर्थः एषुश्लोकेषुभावाभासनिबंधनत्वाद्रसस्वलालंकारः औत्कंक्यमत्रभावः आ
भासत्वंचास्यविरक्तेमुनावनौचित्यादित्यलंकारभागेवति ५७ अथतासांमुनिक्रियांभनमुपसंहरति करुणामिति ताभिः स्त्रीभि
स्तदभिमुखंमुनिसमक्षंकरुणंदीनमभिहितमुक्तं चपानिरस्तायक्ता किंचकुनाअश्रुचविमुक्तंततःपरंकिंचिद्विधेयमासीदि
तिभावः कुतः हियस्माद्वलाजनस्यभिसारेणसमागमविषयेपकुपितमनुकूलंप्रियमनुनेतुमनुकूलयितुमियेनीभूमिरित्य
तावतीसीमासाधनानांपरमावधीरितिभावः अर्थांतरन्यासोलंकारः ५८ अथसामनुरागदार्ढ्यं निगमयति असकलेति
असकलनयनेक्षितानिनयनार्धविलोकितानिलज्जाअलसंगतंमंदंगमनंपरिपांडुनापाटुरवर्णत्वंविषादः दृष्टनवाभिनिभिन्नश्च

सविनयमपराभिरुत्यसाचिस्मितसुभगैकलुसनूकपोललक्ष्मीः श्रवणनिवासिनेनतन्निरध्यासकलमिवासकलेनलोचनेन ५७
करुणमभिहितंत्रापानिरस्तातदभिमुखंचविमुक्तमश्रुनाभिः प्रकुपितमभिसारणेनुनेतुंप्रियमियतीत्यबलाजनस्यभूमिः ५८
सकलनयनेक्षितानिलज्जागमनमलसंपरिपांडुनाविषादः इतिविधिषमियायतामुभूयांभवतिमउयितुंबधूरनंगः ५९
अलसपदमनोरमंप्रकृत्यानितकलहंसवधूगतिंप्रयातं स्तिनमुरुजघनस्थलातिभारादुदितपरिश्रमजिह्मितक्षणंवा ६०
भृशकुसुमशरेषुपातमोहादनवसितार्थपराकुलोभिलाषः अधिकवितनलोचनंवधूनामवुगपदुत्कसितभ्रुवोहितंवा ६१

तोभंगइत्यबंधकार्थविधिपंनानाविवेहितंनपुंसकमनपुंसकेत्यादिनानपुंसकेकलतासुभूयामियायेतिभावशाधान्येनयाज्यं
तथाहिअभंगोवधूमंडयितुंप्रभवतिसर्वावस्थाखितिवाप भनस्तासामनंगभूषितानामखिलंभूषणमेवेतिभाव ५९ इदानी
तासांत्रिभिर्मुनिविलोभनप्रयासवैफल्यमाह आलसेति वधूनांसंबंधिपकृत्वालसंपदं मनोरमंमनोज्ञं अतएवाजितानाकलहंसव
धूनांगतिर्येनतत्तत्प्रयातंगमनं कर्मणिक्तः तथाउरुणानिविपुलस्यजघनस्थलस्यअतिभारादतिगौरवादुदितपरिश्रमेणउद्भू
तश्रमेणजिह्मितंघूर्णितंईक्षणंयास्मिन्ततृस्तिनंगारिति श्रसर्वत्रवाशब्दः समुच्चयेवासमुच्चयएवार्थेउपमानविकल्पेवा
रितिहेमचंद्रः ६० भृशेति तथाभृशानगदेनकुसुमशरस्यकामस्यइषवोनिपातेनयोमोहोमूर्छातस्माधनाःअनवसितार्थः
अस्फुटोआरणादनवधारितोभिधेयःपदेःक्षुभितशब्दैराकुलःसंकीर्णः अभिलाषोवाक्यप्रयोगश्चाधिकवितनेःअधिकवि
तनुलोचनेयस्मिन्ततत्अयुगपत्पर्यायेणान्नमिवभ्रुवोयस्मिन्नुरुस्थानेपुंसकस्यातिरुस्वः वीक्षितंवीक्षणंच ६१ ॥

रुचिकरमिति पूर्वेकिंरुचिकरंस्पृहाजनकमपिरुचिः कांतिरुचोभाषिस्त्रियांशोभास्पृहार्थयोरिति वंजयंतीमिमितनक्षिरणसमा
धिनापयोगेनशुचोशुध्यनिर्विकारचेतसिइत्यर्थः वृथातनूर्जनेविषयमर्थवत्सफलयाननंनवभूतनथाहि महतांधीराणांमनासि
अमर्षकोपेज्वलयतिसतिसुखाभिलाषोअवसरमवकाशंनलभते किंतुरोद्रस्यशृंगारविरोधित्वादिनिभावः अत्रकुलकंपर्यंत
रंन्यासालंकारः ६२ स्वयमिति एवंहरिसुतर्जनेस्वयमखंडनाविकुनेवनपसोपात।मुखमिंद्रसराध्यवीणाधिलापरांछिन्याशानु
बंधनलभ्यासाध्यालक्ष्मीराज्यलक्ष्मीसमभिलुषतिसाहुगेः कार्यसिध्यभावात्सानिवेदमेनोभिरुपलक्षिताः किंच प्रणयविरुद्धा
पार्थनाभंगेनधलरुचयानष्टकांतयः सगंधर्वाःगंधर्वसहिताःस्त्रिदशवनिताःस्वधामस्वस्थानंजग्मुः किंस्वरिणारत्नमेनद्र
सरुद्रःछिन्नायमनसभलागःशिरस्वरिणीतिलक्षणात् ६३ इतीश्रीमहापाध्यायकालावलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरा
तार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांदशमः सर्गः ९० अथेति अथाप्सरसांप्रतियानानरपाकोनामकश्चिद्दक्षसरनस्य
शासनइंद्रःनंधारित्वात्ल्युप्रत्ययः तथाअप्सरोमुखात्श्रुतयाभमर्षनिसर्गोचयाभितंदियतानयाआगंतुकानागं

रुचिकरमपिनार्थंवधूभवतिमितसमाधिशुचोवृथातनूर्जनेज्वलयतिमहतांमनांस्यमर्षनाहितमतेवसरसुखाभिलाषः ६२
कुलकं स्वयंसराध्यशंशतमखमखंडनतपसापराजित्यालभ्यामिलषतिलक्ष्मीहरिसुते मनोभिः साहुगेः प्रणयविरुद्धाभ्यस्त
रुचयः सुगंधर्वाधामस्त्रिदशवनिताः स्वंनिययुः ६३ इतिमहापाध्यायश्रीभारविकृतौकिरा० अर्जुनविलोभनप्रख्यानामनवमः सर्गः
अथामर्षनिसर्गोचयभितंदियतानयाआगतामाश्रमेनिष्ठाःपर्वतानःपाकशासनः २ मुनिरूपाःनुरूपणसूनुनादृशपुरः द्वा
द्वीयसावयोतीतानःपरिक्लांतःकिमाध्वना २ जटानांकीर्णयाकृत्वाःसंहत्यापीतःमितःपृक्तवटुकैरंतःपर्यंतदृवसंध्यया ३

तुकोभयविधतहेतुकयापतीतोहृष्टःसनूरव्यानोहृष्टःप्रतीतइत्यमरःनिष्ठ्यःशक्रधनंजयइत्यमरः आश्रमसा
नगामअमर्षनिसर्गयोर्जितंदियतोहेतुकंकाव्यलिंगेस्वाकेस्फुरमाग्यने २ इंद्रोमुनिरूपणवानगामत्याह मुनिरूपइतिमुनेःरू
पमिवरूपंयस्यसमुनिरूपामुनिवेषधरोत्यर्थः संइंद्रोनुरूपणदर्शनप्रधानयाग्यनत्यर्थः सूनुनापुत्रेणार्जुनेनदृदृशादृष्टः किंभू
तावयोयोवनातिक्रमतीतोवृध्यःद्वितीयाश्रितेत्यादिनाद्वितीयासमासः द्वाद्वीयसावयोभितिरीर्षणाधिवस्थितेत्यादिना टीर्घशब्दस्यद्वा
धादेशः अध्वनाअध्वगमनेनत्यर्थः परिक्लांतःपरिश्रांतः किलइत्यलीकं किंतुसंभाव्यवार्तयोः इत्यरुचारलोकवेतिहेमचंद्रः वृ
ध्यइत्यध्वश्रांतइपरदृशादृष्टःइत्यर्थः इत्यनिपाते स्वल्पार्थः २ अथवनुभिरिंद्रविज्ञानेत्यिजटानामिति परितःमितःकृताः
कीर्णयाव्याप्तयाजटानांसंहत्याउपलक्षितःअतएवउडुकरिंडुकरणैःपृक्तयायुक्तयासंध्यया उपलक्षितःतस्यापिपरिण
तरूपत्वात् वृथोपमानत्वंजटानांसंहतेस्तिकत्वात् संध्यासाम्य ३ ॥ ॥

विशदेति पुनश्च विशदेन पलितपांडुरेणभ्रूयुगेण छन्नेन वलिना भांगेन वलिमन्तौ लोचनेयस्य स तथोक्तः अपांगौ नेत्रयोरंता वित्यमरः पामादित्वाल्लुप्तभादिसूत्रेणनप्रत्ययः प्रालेयावतत्याहिमसंहत्याम्लानपलाशानि कांतदलानि अम्लानि यस्मिन्नुपस्मिन्नुपः हृदयइवस्थितः ४ आसक्तेति पुनश्च परिक्षीणैरप्यासक्तभरनीकाशैर्भाराक्रांतसदृशैः सभारवद्गुरुभवद्भिरित्यर्थः इक्कः कान्तइति दीर्घः अंगैरुपलक्षितः कार्श्योल्लघून्यपि स्वांगानि स्वयं वोढुं समर्थइत्यर्थः अतएवाघूनओदारिकः आघूनः स्यादोदारिकः किंनिगीर्णाविवर्जितइत्यमरः आगंपूर्वाद्दीव्यतेः कः छः सुडनुनासिकेनिउगादेशः दिवोविजिगीषायामिति विधानत्समर्हिष्यानुकूलकलत्रेणवश्यायः पाचुर्येणषष्ठ्यावलंबनदंडेनावलंबितो धारितोननुस्वशक्त्यतिभावः ५ गूढदति वपुषागूढोपिपच्छन्नरूपापीत्यर्थः पृष्ठ्यादिभ्यउपसंख्यानान्तृतीयानन्वभ्यपटलछन्नविग्रहलोकाभ्रवृंदांतरितमूर्तिरंशुमानिवलोकाभिभाविनालोकस्यापिनाधाम्नातेनसा धामरश्मागृहदेहस्थानेनन्मग्नप्रभावयोरितिरुमचद्रः राजनदीप्यमानादृश्यइतिपूर्वेणसंबंधः ६ जरतीति जरतीजीर्णा जीनोगीर्णेजिरंनपीत्यमरः नीर्यतेरतीनार्थेः क्तिन् प्रत्ययः उगितश्चेतिङीप् तनुंशरीरंबिभ्राणोदधानपि अपाकृता

विशदभ्रूयुगच्छन्नवलिनापांगलोचनः प्रालेयावतमिम्लानपलाशाकांतइवस्थितः ४ आसक्तभरनीकाशैरंगैःपरिक्षीणैरपि आघूनः सहिष्यवशायोयस्यावलंबितः ५ गूढापिवपुषारात्रौ पाम्नालोकाभिभाविना अंशुमानिवनन्वभ्रपटलच्छन्नविग्रहः ६ जरतीमपिबिभ्राणास्तनुमत्पाकृतानुतिः चकाराक्रांतलक्ष्मीकः ससाध्वसमिमाश्रमं ७ अभितस्तंपृथासूनुः स्नेहनपरिनिर्भरे व विज्ञातपिबंपोहिबलात्प्रह्लादनेमनः ८ आतिथेयीमथाप्राप्तसुतादर्पविनिर्हरिः विश्रम्यविहरेनाम व्यानहारेनिभारतीं ९

लोकसामान्याकृतिर्मूर्तियस्य स ईदृशाक्रांताभिभूतालक्ष्मीराश्रमशोभायेनसः आक्रांतलक्ष्मीकः अत्रनित्यमुरःपतिभ्यः कविनित्यकवाश्रयणाद्वचनान्तरस्थलक्ष्मीशब्दस्यकवचनांतस्यवनित्यमुरः प्रभृतिषुपाठात्तथाहिभाषानिबंधकल्पात्पूर्वपाठ्यकवचनान्तरपरोबहुव्रीहिरितिविवेकः आश्रमेसमाधसमिवचकार तेनस्थिरदर्शनाद्भवतीति तत्पुनर्ईः खननकं तस्यामानुषलाहितिसूचयितुमिवशब्दः ७ अभितइति पृथासूनुरर्जुनस्तमिंद्रमभितस्तेप्रतिस्नेहनपरिनिर्भरे तद्भावेरणप्रभणापर्याप्तनः स्नेपातः कर्मणिलिङ् कर्मत्वसंयोगादेर्गुणइतिगुणः नन्वज्ञानसंबंधविशेषस्यकथंस्नेहोदयइत्यत आह व्याविज्ञातइति बुधामुहृदिविज्ञातयंकस्यमित्यसंपितेबलाद्बंधवसन्नावशोदवमनः प्रह्लादनस्नित्यर्थः ८ आतिथेयीमिति अथहरिरिंद्रः सुतादर्जुनादातिथेयीमतिथिषुसाधीपथ्यानिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् अपचितिपूजामामाप्याप्य पूजानमस्यापचितिरित्यमरः विहरेआसनेकरोतिविपूर्वस्तेरप्रत्ययः वृभासनयोर्विहरइतिपत्वं विश्राम्यनामविश्रम्य क्लमश्रमापनयायत्यर्थः इतिवक्ष्यमाणप्रकारांभारतीं व्यानहारउक्तवान् व्याहारउक्तिर्लपितमित्यमरः ९

अथ प्रथमं तावन्नमिवदनंमुमुक्षुकृतांः ह त्वयेति त्वया साकं समारंभिसंभ्यगुपक्रांतंरंभः कर्मणि लिट् कृतः यद्यस्मिन्नवयसि यावने तपश्चर्यनइतिशेषः तथाहि अहमिवदृश्यतमादृशावयइयानि तृष्णापिप्रियस्त्रिरस्यादि बारुध्यशत्रुभ्यवर्ष्यदेशः प्रायाविषयः हियतेआकृष्यते किमुभवादृशायवीर्यानिनिभावः १० अथैवमनारंभितसाकारत्वानापिविफलस्यादित्याशयेनाह श्रयसीति न कृत्वातिमूर्तिः रम्यतिशेषः श्रयसीश्रेष्ठगुणसंपन्नपः समारभ्रूपाप्रातोनतिः फलतिभावः नकस्वाकारघाश्चगुणाकयतोनसंतीति वाच्यमित्याह लोकइति लोकस्यतारस्याकारतासुलभागुणाकर्षनगुणसंपादनदुर्लभत्वयिनुभयसंपत्तइतिभावः ११ यदुक्तं यासाकंसमारंभीतितदेवसाकंसंसारतिः सारतारव्यापनायगुणमनापपादयति शरदिति यावनश्रियस्यावलवदंबुधरस्यायाइवगत्वर्यः चंचलाः गत्वरश्चेतिकृत्वनोनिपातः दिष्टाणाजित्यादिनाङीप् विषयाः शब्दादयस्तुभोपातरम्यालक्षकालगरणीयाः तत्कालपानआपानइतिवजयंती पर्यंतः वसानपरितापयंतिदुःखंकुर्वंतीतितथोक्ताः १२ अंतकइति किंच संतनाअनवस्थिताः आपादः क्लेशायस्यतस्यजन्मिनः प्राणिनः प्राणीतुचेतनाजन्मीत्यमरः द्वीत्यादिलक्षिनिः संतकामृकः पर्यवस्थानापर्यवरोध्यायथम

त्वयासाकंसमारंभिभवयसियत्नपः क्रियतेविषयः प्रायाविषयाः यानपिमादृशः १० श्रयसीतवसुगमागुणसंपदमाकृतिः सुलभारंभ्यतालोकेदुर्लभंहिगुणार्जनं ११ अशरद्बुधरस्यायागत्वर्याःयावनश्रियः आपारंभ्याविषयाः पर्यंतपरितापिनः १२ अंतकःपर्यवस्थानाजन्मिनः संतनापदः इतिव्याख्यभवभव्यामुक्तावुन्निधनजनः १३ चित्रवानमिकल्याणीयत्वामनिरुपस्थिता निरुध्यः कवलंवपः संदेहयतिमेमनः १४ युयुत्सुनवकवचंकिमामुक्तमिदंत्वया तपस्विनोहिवसनंकवलाजिनवर्तनं १५

तावज्जन्मिनोदुःखमेवदुस्मरंतो जातस्यजीवनमपिसतनंदुःखसंनिभतथाविषयुक्तानयायंनदर्पिमत्कृपणमिनिसायंकाकुमांसंकनोज्ञिहंस्यंत्यंतदपिदुर्लभमितिन्यायात्इतिभावः इत्कृकृतोरुत्याज्यभवसंसारभवतीतिभव्यायाग्यानभवादृशइतिशेषः भव्येषुखशरूपमचापिसत्यन्वयोग्यभाविनोरितिविश्वः भव्यगत्यादिनांकर्तरियत निपातः मुक्तामोक्षाउत्तिष्ठनउत्कृष्टाभवतिउदानूर्धकर्मणिइत्यात्मनेपदं १३ संप्रतिप्रश्नासापूर्वकंस्वाभिसंधिंदर्शयतिचित्रवानिति चित्रवानूप्रशस्तचित्रोसिप्रश्नासायामनुपकुनायनस्त्वांकल्याणीसाध्वीवहाहियस्त्वतिरूपमतिरुपस्थितासंगता किंतुकवलमकंयथानथाविरुध्यावयोर्मनः संदेहयतिसंशययुक्तंकरोति यद्वावयःकवलंवयएकत्वर्थः कवलःकलएकंचकवलंवयोधारितइत्यमरः १४ वयविरोधमवाहयुयुत्सुनेतिवयायुयुत्सुनवयोध्यमिश्रुनवयुध्यः संननाउत्पत्यः किमिदंकवचंवर्मकिमामुक्तंकिमपिनवस्त्रंविरोधइत्यत्राहहियस्मात्तपस्विनःकवलएकंकवचाद्यसहचरितइतियावत्तनचनः जिनवल्कलंचनिपीतिकवलमितिलिंगात्कवलत्वयोरित्यमरः वसनेआच्छादयतिअतस्तपस्विनस्तकवचधारणंविरुध्यमित्यर्थः १५

अपि सोरिति किंचमुक्तिं अपि सोः प्रयत्नं पासुमिच्छां सनिमामित्यादिना इसादेशः अत्र लोपोभ्यासस्य यभ्यासलोपः अनोमुमुक्षु
ला देवकलेवरशरीरनिःस्पृहस्य गतस्पृहस्य अतोनात्मरक्षार्थं धनुर्धारणमित्यर्थः नापि परहिंसार्थमित्याह भूतानां जन्तूनां एमा
दीजनो चभूतानीति विजयन्ती कुप कुरोरुपसर्गयोः कर्मणि कर्मसंज्ञया कर्तृकर्मणोः कृतीति कर्तरि षष्ठी अनभिद्रुहो अहिंसकस्य म
स्कृष्टस्य इत्यादिना क्विप् तेवेनमहं पुधीमहानिषगोभीमन्त्रासजनकं धनुश्चनसमर्थयतेशमामिमरूजरेणान्वयः समर्थयतइति वच
चनविपरिणामः कार्यः९६ भयंकरइति तथामृत्योस्परोभुजइव बाणाश्चतांघाणिनो भयंकरानीति भयंकरः मस्वतिभयेषु कृभिति खश्च
प्रत्ययः परुरिति इत्यादिनामुमागमः अमिः खगः पतमिति इतीति नपरस्तपश्चरेतित्यर्थः सुपिस्थइति कप्रत्ययः तस्य वशमशांतिं
नसमर्थयते नसभावयतिकिंशांतस्य शस्त्रेणेति भावः९७ तन्वशांतस्य किंतपसेत्याशंक्य जयार्थमित्याह जयमिति अत्रभवान्पृथ्य इत्य
र्थः इतरेभ्यो पिदृश्यतइति यथमार्थे वाक्दिष्यतीयस्मत्प्रत्ययः सुकृसेति सम्मामः त्रिभुवनक्षयानपृथ्यस्तथेवात्रभवानपीतिपादुच
अरातिषु विषये जयमभिलाषुको जयमिच्छुः लषपतेत्यादिनाउकंप्रत्ययः नलोकेत्यादिनाषष्ठीयतिषेधः नूनमितिनिश्चयः नूनंवर्क

अपि सोः किंचनमुक्तिं निःस्पृहस्य कलेवरे मस्वधिर्धनुभिः संभृतानामनुभिद्रुहः९६ भयंकरः बाणाश्चतांभृत्योर्भुजइवापरः अभि
स्तवतपस्तस्य नसमर्थयतेशमं ९७ तयमत्रभवान्नूनमरातिषु जयमिच्छुकः क्रोधलक्ष्मसमावंतः क्रोधनंकतपोधनाः १८ यः
करोतिवधोद्रोकैः श्रेयसकरीः क्रियाः ग्लानिदोषाछिदः स्वच्छासमूहः पंकयतेप्रत्ययः९९ मूलदोषस्य हिंसादेरर्थकामोक्षमापुषः
नोहितनावयोधस्य उरुरुद्रावुपद्रवौ २०

धिनिश्चयइत्यमरः क्रोधस्य लक्ष्मलिंगमायुपंकक्षमावंतः शांतः तपोधनाः क्रोधशांत्योर्विरोधात् तत्कार्ययोः शस्त्रतपसोरप्येकत्रा
संगतेः शास्त्रेणस्तेन तपोजयार्थं नतुमोक्षार्थमितिनिश्चयइत्यर्थः९८ तपसोजयार्थत्वदोषमाह यइति यः पुमान्निःश्वरांश्रेय
श्रेयसंमुक्तिं अचुतुरेत्यादिना समासानिः पातः निः श्रेयसंकुर्वंतीतिनिः श्रेयसकरीः निः श्रेयसहेतवइत्यर्थः क्रियाहेतुमाह्रीत्यानु
लाभ्य धितिहेत्वर्थेदप्रत्ययः छिवातुरुपः क्रियाग्लपोदानादिकर्मणि वधादकोः हिंसाफलकाः करोति उदर्कः फलमुत्तरमित्यमरः
अतएवमूढः सपुमान्ग्लानिरेवदोषस्तच्छिदतीतिग्लानिदोषछिदः पिपासाहारिणीक्विप् स्वच्छाः निर्मलाआपः पंकयतिपंकवतीः
करोतिपाचिहवकविविभ्रतार्तुगितिमतुपार्तुकं महाफलसाधनस्यतपसस्तुच्छफलविनियोगः स्वच्छंवनः पंकमिकुरवत्प्रेक्षावद्भि
र्गर्हितमित्यर्थः अत्रयत्नपसावधादकंकरणातेनिर्मलस्यपयसः पंकमकरीकरणमितिवाक्यार्थोत्तरमारोप्यतेनिवकरणाक्षेपादसं
भवस्तुसंबंधाद्वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनालंकारः९९ तन्वर्थकामयोरपिमोक्षवत्पुरुषार्थत्वंतपसस्तदर्थेनकोदोषस्तत्राह मूलमिति हिंसा
देरितिनहुशासविज्ञानोक्तबीहिः आदिशब्दात्तनस्तेयादीनामंग्रहः दोषस्यावगुणस्यफलकारणभूतस्य कानाधनकामाभ्यां किंनकुर्वंति
पातकमितिभावः अर्थकामोमाभ्यां पुषः नोपचिनुषः स्मोत्तरलुङ्चेतिलुङ् पुषादीत्यादिनालरुङादेशः हियमानावर्थकामौतत्रावाधस्यतत्व
ज्ञानस्यमोक्षसाधनस्य निरोधः उरुरुद्रौ दुर्वारावुपद्रवौ हिंसादिप्रेवर्तकत्वादेतत्कालवतः पुरुषार्थपरिपंथिनावतोनपुरुषार्थौ इत्यर्थः २०

मुक्तिमबंधकत्वादपुरुषार्थावर्थकामावित्यक्तंतत्रार्थस्यउरुत्वंकनिदानत्वादप्यपुरुषार्थत्वमितिपंचभिः प्रपंचयति अभिद्रोहेणेत्या
दिभूतानामभिद्रोहणहिंसयागत्वरीरक्षिताः श्रियः संपदोर्जयत्वजनः उदकमस्मीत्युदन्वानुदधिः उदन्वानुदधाचेतिनिपातनात्साध
कः सिंधूनांनदीनामिवापदांपात्रंनाभूतत्वमेति २२ आपत्पात्रतामेवव्यनक्ति यादृशि याः संपदः सत्सहायानांविषमानसाधूनाम
मेवपुंसांगम्याः प्राप्याः विषदापि सत्सहायानामवगम्या निस्तीर्याइत्यर्थः कृत्यानांकर्तारिचेतिषष्ठी यासुसतीषुस्वदारक्षणादिकृत्यः
विषत्कस्यतएवेतिविशेषः यतोयाभ्यः संपद्भ्योभयमनर्थमूलत्वादितिभावः विपद्भ्यस्तु स्वरूपतएवेतिभावः किंच कृतापिपदापि
वतासांसंपदांसंबंधोनकिमस्तीतिशेषः यत्तुः स्वायत्तभवतिसर्वतुः स्वावरमवतिभावः यदाप्तुः आर्थानामर्जनतुः स्वमार्जितानां
चारक्षणात्तातुः स्वंव्ययतुः स्वंधिगतातुः स्वभाजनमितिभजनाहेयइतिभावः अव्ययन्तुः स्वायत्तकरणवाक्यस्य यत्तुः सामर्थ्यात्ता
सांकिमितिपूर्ववाक्यतत्तुल्यापादानतापक्षेतेतदेकवाक्यपक्षोवास्पष्टं २२ दुरासदानितिकिंचदुरासदानतुः शापानुविषयासा
न्नमयस्यासस्याः जन्मोनरपदात्वाधिकरणाबहुव्रीहिः धृतेः संतोषस्यायानरो भूपस्यसर्वत्रासानुभवाद्विस्मंभसुखंभजनकानि

अभिद्रोहेणभूतानामर्जयन्वत्वरीः श्रियः उदन्वानिवसिंधूनामापदामतिपात्रतां २१ यागम्याः सत्सहायानां यासुखदेभयंजनः
तासांकिंयेनतुः स्वायविपदामिवसंपदां २२ दुरासदानरीनुद्यान्धृतेर्विश्वासजन्मनः भोगाभोगानिवाहेयान्व्यास्यावन्नतुर्लभा२३
नानरज्ञाः श्रियो नानुप्रियरासानभूयन आसक्तास्त्वस्मीमूढावामशीलाहिजनतः२४ कोपवादः स्तुतिपदं यदस्मीत्वेषुवंचनाः
साफल्यानापिस्फुरंतीविक्षिपंत्येवसंपदः २५ कृतवानन्यदेहेषुकृतोवविफलमन अपिवश्रियमेयोगोविप्रयोगः श्रियः सद २६

त्यर्थः भुज्यंतइति भोगानुधनानिआहेयानहिषुभवानुरतिकुक्षिकलवस्सस्तहर्दभुभोगानुकृपान्भोगः सुखधनेचांदः शरीरपुण
यारयोत्कमयत्रापिविश्वः अध्यास्यअधिष्ठाय आपन्विपत्तनतुर्लभाआशीविषसुखमिवनमवभोगिनेपुंसांसंबंधादेवस्फुरंती
त्यर्थः २३ इतापिश्रियोहेयाइत्याह नेति श्रियः संपदोजानुकदाचित् अनरज्ञानीवानीवविशेषाभिज्ञानभवंति अतएवासांवि
येनभूयतेनकृत्वाथनुरज्यंतीत्यर्थः नन्वर्थदोषानपुरुषदोषइतिचेत्तत्राह मूढाअमीजनास्तत्रनुरक्तासुस्त्रीषुआसक्ता
स्त्रीषिवाननुरक्तास्तनुरागः पुंसांमेवाथदोषइत्यर्थः किमर्थंनहितास्त्रवसर्वेषामासक्तिरित्यर्थो तत्रस्थितिवामिति जनवाराम
शीलावकस्वभावाहिस्वभावस्यदुर्वारत्वादितिभावः तदुक्तंनानरज्ञाः श्रियइतितदेवभोग्यंतरेणाह कइतियत्तुयस्मात् संपदाशी
लेषुदुःशीलेषुविषयेचंचलाअस्थिराः तनाहिरुध्यमुच्यते यतः चंचलाइति अनस्तुतिपदस्तुतिविषयेनवक्तापवादः कानिदाकिंतु
स्फुटाः संपदः साफल्यानापिविक्षिपंत्यवजहतीत्यवतदेतदासांनिंदास्पदमित्यर्थः तस्मादर्थानपुरुषार्थइतिमूढभोग्यः २५ ननुना
र्थमहमर्थयेकिंतुवीरधर्ममनुपालयन्वयेतिनिर्यातनमिच्छामीत्याशंक्यतदपिपरिपीडात्मकत्वादपुरुषमितिश्लोकेनतुरुपयेनाच
क्षेकृतवतामितितत्रालक्ष्मणेनेवपरिपीडातोनिवर्तितव्यमित्याशयेनाह अप्रियरनिष्टवस्तुभिः संयोगइवप्रियविप्रियवस्तुभिः

सह विप्रयोगो विरहो न्यदेहेषु स्वस्य वदहांतरेषु अनीतानागते षु इति शेषः मनो विकरंडुः स्वितं कृतवान् कर्ता करिष्यति च भविष्ये त्र
वर्तमानेन च भूयत इति शेषः इष्टनाशो दुः खहेतुरिति सर्वस्यापि त्रैकालिकं मिथ्या मिति श्लोकार्थः २६ संप्रतीष्टसमागमस्य सुखहेतु
त्वमाह शून्यमिति प्रियसमागमे इष्टजनसंयोगसति शून्यरिक्तमपि आकीर्णं नाम पूर्णं नाम मिति समृद्धमिव प्रतीयत इत्यर्थः व्यसने विपत्तौ अपि
उत्सवे सुखे व्यसनं विपदि स्त्रीं इत्यमरः विपत्तेर्वंचनाय नारणामिति चाचत्वं माधिलाभाय किं बहुना प्रियसमागमस्य सर्वावस्थासु अपि सु
खमेवेत्यर्थः २७ पुनर्भेदांतरेण प्रियविषयाण्याह नदेति यदा रम्याणि रम्याणि अमनोहराणि भवंति किं बहुना प्रियाः
अवसवः प्राणा अपि त्याज्यमेव त्यवदसत्या भवंतीत्यर्थः किंच तदा संबंधः संनिधिरेकाकी असहायस्त्व एकाकी किंचिन्नासहाय इत्या
किंचिन्न प्रत्यवः कदेत्याकांक्षायामाह यदा इष्टजनरहितो भवति तदा सर्वं मृत्यमिति २८ युक्त इति किंच युक्तो हितेन नेति शेषः हित
नेष्टेन युक्तः सन् प्रमाद्यसि प्रकर्षेण मादयसि हिनाष्टेन परितप्यसे परितप्तो भवसि तपदेवाहितकर्तेति सत्यवचनतः कि
मतआह यदीति पीडा आत्मनः स्वस्य नेष्टाय हितहि भवतो न नेपरस्मिन्नपि समांजनसन्यतो सजर्ण्यतो न कर्मणि लुङ् आत्मदृष्ट्या

शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवः विपत्तौ भोपिलाभाय सति प्रियसमागमे २७ तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शत्यंतशत्रवः
नदेकाकी भवेद्धसलिलस्तन हितायदा २८ युक्तः प्रमाद्यसि हिताष्टेन परितप्यसे २९ यदि नेष्टात्मनः पीडा मा सेति भवतो जने ३०
जन्मिनोस्य जितो विद्वान् लक्ष्मीमिव चलां च तां जन्मिधर्मत्वादेव चंचलां नमित्यामित्यर्थः चलतः पत्रापत्र चलि
चीरपतिवृद्धानां वाहिलमभ्यासस्य निहिर्भावाभ्यासस्य प्रगागमश्च विद्वान् ज्ञानवानित्यर्थः विदेः शतुर्वसुरिति वकारस्य
कावसुरादेशः भवान्न्या यादनपत्ते न्याय्यमाफलकर्मधर्मपथ्यर्थन्यायादनपत्त इति वतुप्रत्ययः मा मम वधीत मा मा नाशयत्यर्थः स्मा
तरलुङ् इति लुङ् लुङ्ः चानिह नो वधादेशः शेषपथमइति प्रथमपुरुषः हि यस्मात्साधवान्याया धाराम्न्यया वलंबाः वक्रवीहि
स्मन्पुरुषमवा न्यायन्यागमाफलमवनस्यादिति भावः नपापानी नशः ननाशयो न्यायाचारादिति पाठे न्यायमाचरंतीति नथाकाः
कर्मण्यण् ३० तर्हि किं मकर्तव्यं नत्राह विजहीहीति हेतुपाधनस्यात्मादरणाद्यागंलाकानरेषु कार्यपुरुषा मानुषयत्न उत्साहस्तं
विजहीत्यत्र ईचसावितीकारः साफलसंमीचीनिः अथ सकरत्वादिति भावः तपामानीनशः ननाशय नश्य तर्पणानामाद्यागादा
प्रिलुङ् अशागमानिषधश्च किंतु जन्मनउच्छेदकर्तुमाक्षमा धयितुमित्यर्थः शानर्थधिविनिगीधानिहनोभवत्यर्थः हरुत्यो
हर्धिः धसोरध्यावश्यामत्यापश्चत्यकारइति ३१ ॥ श्लोक उच्छेदनन्मनः कर्तुमाक्षमा शानलपाधन ३१ २१ शाप

अथ सर्वथा मे विनय कांक्षुरसि न विषयेन इत्याशंक्य नह्यंतः शत्रुविजयेन विधीयतां तदपनोद इत्याह जीयतामिति कर्तुं याभजन्या श्रुत
राद् यादृहवर्तमानाः परिवर्जनीयं तो यस्मान्नेषु शत्रुषु जितेषु सत्स्वयायं कृत्वा तो जितो ननु किमुतान्य शत्रवः स्वदंतगोनाइत्यर्थः जि
तेंद्रियस्य इंद्रियार्थे निस्पृहस्यनिर्भरवेरानुदयाद्विजयव्यपदेशः ३२ अजितेंद्रियस्यानिहमावहे परवानिति अर्थसंसिध्या अभ्यव
हारादि स्वार्थसाधनपरवानपराधीनः परतंत्रः पराधीनः परवानित्यमरः नीचवृत्तिः कृपणवरुनादि निकृष्टकर्मा अपत्रपानिर्लज्जः
अविधेयेंद्रियोऽजितेंद्रियः पुमानगोर्वलीवर्द इव पुंसां विधेयतां तयोक्तप्रकारतो प्रेष्यतामिति यावत् विधेयाविनयथाहीवचनश्चि
तभाव इत्यमरः रुतिप्राप्नोति उपमालंकारोयत् प्रकृतायप्रकृतयोरर्थसाधर्म्यात्प्रपयुनशब्दमात्रसाधर्म्यादिति ३३ नकेवलं
हि सादि दोषमूलत्वाद्विषयाणां हेयत्वं किंतु भपरमार्थकलारपीत्याह अस्वइति अधुनाभवा अधुनातनीइदानीतनी सायंचिरमित्या
दिनाद्यप्रत्ययः सुखसंविनिः सुखानुभवः स्वः परेद्वनित्वयास्मारणीयानचानुभवनीयाइतिहेतोः कामयंत इति कामाः विषयास्तान्
प्रापमानुखन्नतुल्यान् मत्वातानिकानिनिश्चित्यत दुगनातच्छयत्व कामपरतंत्रतामागाः नगच्छ इत्यागात्वुरीतिगादेशः ३४ इत्या

जीयंताइतेयदिहरिपवश्चहरादयः जितेषुनतुलोकायं नेषुकृत्वस्त्वयाजितः ३२ परवानर्थसंसिध्या नीचवृत्तिरपत्रपः अविधे
येंद्रियः पुंसांगोरिवविधेयजां ३३ अस्वस्वयासुखसंविनिः स्मारणीया धुनातनी इतिस्वप्नसमान मत्वा कामान्मागारतदगतो ३४
अध्ध्या विप्रलब्धारः प्रियाविप्रियकारणः मुहुस्तजारसज्जंतापिकामाः कृष्णहिशत्रवः ३५ विविक्तमिलगभूयः क्वविनतकृत्यपा
पत्या सीदतिमुक्तिस्त्वापुरामाभूरुदायुधः ३६ व्याहत्यमरुतापत्या विनिवाचमवक्षित वर्षः प्रश्रयगंभीरः मथावाचकपिध्वजः ३७
पिहयाः कामाइत्याह अध्ध्याइति अध्ध्यानुमतीः अध्ध्याः विश्वसनीयाः तथापिप्रलब्धारः वतारकाविश्वासघातकाइत्यर्थः तथाप्रीण
यतीति प्रियाः प्रीतिजनकाः इगुपधत्वादिनाकप्रत्ययः तथाविप्रियकारिणाइः स्वजनकशीलाः किंचत्यजंतोपि पुरुषं विहायगच्छंतोपि
सुहृत्यजाः स्वयलनत्यक्तुमशक्याः कामाविषयाः कृष्णाः कृष्णिताः शत्रवो हि प्रसिध्यशत्रवः वधर्म्यादिति भावः अत्र अध्ध्यत्वादीना
विप्रलंभकत्वादीनां चकत्वविरोधाविषयस्वाभाव्यन समाधीयत इति विरोधाभासालंकारः तेनचकामानां प्रसिध्यशत्रुवधर्म्यत्वनिर
कणव्यज्यत इत्यलंकारेणालंकारध्वनिः ३८ तर्हि किं कर्तव्यमित्याशंक्यापसंहरन्नाह विविक्तइति विविक्तं विजनं विविक्तविजनइ
त्यनिः सखाकास्तथारहइत्यमरः जनकृत्यायागंगयाभूयाभूयिष्ठं पुनः पुनर्वा भूयः पुनःपुनः ख्यातं भूतार्थं पुनरव्ययमिति विश्वः
कृषितं सिक्तपाषितइतिपांडपवित्रीकृतइत्यर्थः अस्मिंलग इंद्रकीलितामुक्तिः पुरानिकृष्टं यत्यासीदति सन्निकृष्टाभविष्यतीत्यर्थः
पुरापुराणे निकृष्टप्रबंधातीतभाविषु इति विश्वः उदायुधायहीनशस्त्रामाभूः शस्त्रं विभुंचेत्यर्थः ३९ व्याहत्यमरुतापत्या द
वेंद्रइति वाचं व्याहत्योक्ताः वक्षितसति नृष्णीं क्षितेसति अथ कपिध्वजो ऽर्जुनः प्रश्रयगंभीरं विनयं यमकरं विनयप्रश्रयाभ्यां
विनियादवः ववउवाच ३७

किमुवाचेत्यपेक्षायां चतुर्भिरिंद्रवाक्यमुपश्रोतयन्नाह प्रसादेति प्रासादोऽत्र प्रसिद्धार्थपदत्वेनेतरस्मात् प्रसिद्धार्थपदत्वं यत्स प्रसादो
निगद्यतइति लक्षणात् ओजस्विसमासभूयिष्ठं ओजः समासभूयस्त्वमिति शासनात् गरीयोऽर्थभूयस्त्वमर्थपरिगतं क्रमेण ननु शब्दा
डंबरमात्रमित्यर्थः लाघवान्वितं विस्तरदोषरहितं साकांक्षसमाकांक्षावत् पदकदंबात्मकं ननु दशादिमादिवाक्यबहुनाकांक्षितमित्य
र्थः अनुपस्कारमध्याहारदोषरहितं विषमगतिकृत्स्नार्थं प्रतिपादकं ननु सावद्यार्थमतएव निराकुलममंदार्थं ३८ न्यायेति पुन
र्न्यायेन युक्त्या निर्णीतं सारत्वेति श्रितार्थं बाधनारागमशास्त्रविषये निरपेक्षं स्वतंत्रमिव युक्तिराज्यादिपंचतीयते वस्तुनस्तु शास्त्रमि
धार्थमिवेति द्वयशब्दार्थः किंच अन्यथाप्रतिवादिनामपकंप्यतया अनुमानादिभिरबाध्यतात् अपत्यारयानतया आम्नायवचनोपमं वर
वाक्यतुल्यं इव ३९ अलंघ्यत्वादिति अन्यैर्नरैरलंघ्यत्वादनुल्लंघनीयत्वात् क्षुभितादन्यदुर्भिन्नमुद्रलाभाधिगंभीरं आदार्यादुक्ति
विशेषत्वात् श्लाघ्यविशेषणाद्वा तदुक्तं दंडिना उत्कर्षवानुणाः कश्चिदुक्तेर्यस्मिन्प्रतीयते तदुदारं इयतेन मनाथा काव्यप्रशंसेति
श्लाघ्यविशेषणयुक्तमुदारं केश्चिदिष्यतइति अत्राभ्यार्थनादिनिकविदन्यत्रयागित्वादित्यर्थः अर्थसंपत्साधयोजनं समत्वाभ्य

प्रसादरम्यमोजस्विगरीयोलाघवान्वितं साकांक्षमनुपस्कारं विषमगतिनिराकुलं ३८ न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे
अपकंप्यतयात्यर्थमाम्नायवचनोपमं ३९ अलंघ्यत्वात्क्षुभितादन्यदुर्भिन्नं मुद्रलाभाधिगंभीरं आदार्यादर्थसंपत्तेः शांतचित्तमृषेरिव ४०
इदमीदृग्गुणोपेतं लब्धावसरसाधनं व्याकुर्यात्तद्धितं वाक्यं यावत्कानदृगाशयः ४१ न ज्ञातनानयत्नस्य पार्थपर्यमयुष्यते
शामितुर्यत्नमाधर्मं मुनिभिस्तुल्यमिच्छसि ४२ अविज्ञातपरबंधस्य च वाक्यस्यतरापि व्रजत्यकृतनामवचयकुहइवहितं ४३

वाणिमादिसिध्यापुनेश्चित्तमिवशांतं सौम्यं ४० इदमिति इदमीदृग्गुणोपेतं यथोक्तगुणयुक्तं इदमुपपदात् दृशेः क्विप् इदं किमीदृशा
कानि ईशादेशः लब्धोऽवसरः साधनं कालापायो येन तत् प्रियं प्रीतिकरं वाक्यं कोवकोव्याकुर्यात् व्याहरेत् यावत्कानदृगाशयः
इदृग्विवक्षावान्भवति अबुध्धिरित्यर्थः स्तुत्यार्थस्य वक्तुमशक्यत्वादिति भावः ४१ एवमिदं वाक्यमुपश्रुत्य वाह मस्यापदेशस्याधि
कारीति परिहरति नेति हनातअमुष्ययत्नस्य तपोरूपस्यास्यमदीयायोगस्य पूर्वं चापरं च पूर्वापरे एव पार्थपर्यं कारणफलं च चातुर्व
र्ण्यादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् प्रत्ययः नेतुर्न ज्ञातः त्वयानज्ञायतइत्यर्थः गतिबुध्धीत्यादिनावर्तमानेकः नुद्यागादेवषष्ठी कुतः यतकार
णेन मामुनिभिस्तुल्यं सदृशं धर्मं मोक्षधर्मं शामितुमुपदेष्टुमिच्छसि शामिः अयं उहारित्वात् द्विकर्मकः ४२ अथ पार्थपर्यमुप
ज्ञातायुपदेशादोषमाह अविज्ञातेति अविज्ञातः परबंधः पूर्वापरसंगतिर्येन तस्य वाक्यस्य तरापि कृस्कारित्वात् सः अथवा वाक्यस्य
प्रति पुनर्वृत्तस्यारपदपर्यस्योऽपि सत्कारः एतदेव ज्ञापकं अनुगतिकं चित् वचउपदेशानयकुहानीति विरुध्यकारिणः पु
रुषस्य इहितमुद्योग इवाफलतां निष्फलत्वं व्रजत्यवगच्छत्यवत्यर्थः ४३ ॥ ॥ ॥ ॥

ननु सइपदेशस्य कुतोवेफल्यमित्याशंक्य सोप्यस्यानभ्युक्तश्चेत्तत्रापि वीजवद्विफलएवेत्याशयेनाह श्रेयसइति हेतानश्च
यमापि हितार्थयोगात्प्रशस्ततरस्यापि अस्यतेतवचसाहितोपदेशात्पूर्वस्य रात्रेर्विपर्ययोदिवसः स्फुटतारस्य व्यक्ततारस्य नभसइ
वभाजनं पात्रं नास्मिअनधिकारत्वादिति भावः अत्रान्तरभोमात्रसंबंधसंभवपिनारासंबंधासंभावात् हि शिष्टनभः संबंधविरोधा
द्धक्तं तारकितस्य नभसोनपात्रमिति ४४ कुतस्तमासोपदेशानधिकारित्वं किंच तेतपसः पार्थपर्यं कथं नज्ञात इत्याशंक्यतत्सर्वं स्व
ज्ञात्यादिकथनपूर्वकं निरूपयति क्षत्रियेति अहं क्षत्रियः क्षत्रियकुलजातः तत्रापिमहाकुलप्रसूतः वीरसंतानश्चत्यार पांडोस्तनय
इति तत्रापि कौंतेयोऽस्मि नमाइयइत्यार पार्थइति पृथाकुंतीतत्सूनुः पार्थः तस्यापत्यमित्यण् अर्जुनाह मम हावीरस्यत्याह धनंज
यइति दुजरकुरूनिमित्यधनादरणाध्यर्जनं नयास्मीति इत्यर्थः रवविमुगागमइत्युक्तं यत् अथ वचनं किमर्थं नहि तपस्यसिमांस्यार्थं
वाक्किं नपतेस्यसि तत्राह स्थितइति दायं पदकं धनमादद्दनइति दायादाः ज्ञातयः दायादाः ज्ञापिनिपुत्रयाः विभक्तव्यपिनइव्यदाय
मा कर्मनीषिणइति चविश्वः स्वामीरवगादिसूत्रेणमापसर्गादपिदायादतिकृत्यथानोनिपातनात्माधः तस्यस्यराज्यमिरस्यस्वीनि

श्रेयसोप्यस्यतेनात्र वृत्तसोनास्मिभाजनं नभसस्तुरतारस्य रात्रेरिव विपर्ययः ४४ क्षत्रियस्तनयः पांडोरहं पार्थो धनंजयः स्थितश्च
स्तस्य दायादः श्रोतुं त्वेष्टस्य शासन ४५ कृष्णद्वैपायनादीनां भिक्षुभिर्मिलनमीदृशं भृशमाराधनयत्नः स्वाराध्यस्यमरुत्वतः ४६ दुरक्षानृद्यू
तनाराज्ञाराज्यमात्मावयवधूः नीतानिपणनानूनमीदृशीभवितव्यता ४७ तेनानुज्ञमहायनदृपपाक्षमवाविना भृशमाराधामिवामामुयामिनीष्यनि

र्यातनाधिनइत्यर्थः ग्रेयस्यस्यानुर्युधिष्ठिरस्य वृष्यशब्दादिष्यन्प्रत्ययः वृष्यस्य वत्यादेशः शासनेनिदेशात्स्थितस्तदाज्ञायानपस्यामीत्यर्थः अ
न्यथामान हानिः सोभ्रातृसंगः पूज्यपूजाव्यतिक्रमदोषश्चेत्यादिभावः अतएवहि मरुत्सिरकस्य रागद्वेषकषायिनश्चतसः कुनामभोदराधिका
रइति नात्यर्थः सार्थविशेषणात्तानपरिकरालंकारः ४५ यदुक्तं विरुध्यः कुवलंयपइतिनत्रामरमाह कृष्णमिति द्वीपुमयनं जन्म भूमिर्यस्य सद्वी
पायनः सत्यवद्वैपायनोव्यासः यज्ञादित्वात्स्वार्थेष्ण प्रत्ययः मरुत्वतः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णद्वैपायनस्तस्यादेशादीदृशादीदृशविरुध्यवर्ण
त्यर्थः व्रतंतपोनियमेविभर्मिधारयामिनतुस्वतुयतिभावः अथापास्यादेवतामाह भृशमिति स्वाराध्यस्य सुखमाराध्यस्य प्रादिसमासः स्वा
राध्यस्यतिपाठे उपसर्गात्सुखल्प्रत्ययः मरुत्वतइंद्रस्य भृशंसम्यगाराधनं यत्नः प्रयत्नवानित्यर्थः तस्याक्षत्रियदेवकत्वात् इतिभावः ४६
ननु भवादृशपश्चात्सहायस्य महावीरस्य युधिष्ठिरस्य कुथमरिपरिभवशामिरित्यत आह दुरक्षानिति दुरक्षानृकपटपाशकैरित्यर्थः द्विः
कर्मत्वे विकरणाकर्मसंज्ञा क्रीडना आहूतानिवर्तनपूनादापिरणादपिइतिशास्त्रान्नतुव्यसनितत्वेतिभावः राज्ञाधुधिष्ठिरणाराज्य
राष्ट्र मात्मास्वयं वयं चत्वारः सुनाथधूर्तो याज्ञसेनीचपाणनागलहत्वपराक्षपुत्रहाक्षापुदेवनापाशकाश्चनइत्यमरः नीतानिपूर्वं पूतरा ता
हारितमित्यर्थः नीतानीतिनपुंसकेकुत्रापः नयतेर्द्विकर्मकत्वात्प्रधानकर्मणिक्तः ननु सर्वज्ञस्यराज्ञः कथमियमविमृष्य कारितानत्राह
भवितव्यतामनर्थनामनवश्यभाविताईदृशीनूनं निश्चितंनात्रसंशयइत्यर्थः बुध्धिरपि भवितव्यतानुसारिण्यवनस्यतेत्रेत्यर्थः ननुनथापि
नवेवनेषु आसंगः किंनिबंधनो नतेषांतत्रयीत्यंतत्राह तेनेति अनुज्ञाः सहायायस्यतेनानुज्ञमुक्तं नेत्यर्थः तुल्ययोगः सहायार्थः ननु

धिक्छिरेण द्रौपद्याश्चमयाविनामहिरहादित्यर्थः भायामिनोदीर्घाः यामाः प्रहराः यासांतास्तासु दुःखितस्य दुःखाः सहत्वादिति भावः
यामिनीक्षणितस्यतभावलङ्घनेषुभृङ्गनयामध्यासंगान्नवराग्यावकाशादित्यर्थः ४८ अथवरयातनस्यावश्यंभावयोतनायवृत्तिः परापकृ
मिंदूर्वायन् परनिष्कुरान्वर्णयति हतेत्यादि परायतः शत्रवः सभायांप्रसभंबलात्कारेणाहृतोत्तरीयान् अतएवागतश्रियः सभाप्रलक्षानू नो
स्माकमर्मछिदामर्मच्छिदोनाववसानिरनक्षन् शातयन् वध्याद्यपहारवाक्यारुष्याभ्यांतथाव्यथयामासुरित्यर्थः तक्षणशब्दसामर्थ्याद्वसा
वास्थापयन्गम्यतइतिवस्तुनालंकारध्वनिः ४९ अथातिदुःखनिकारांतरमाह उपायन्निति अंतकामृत्युरुसंनिधौभीष्मद्रोणादिसम
क्षमेवसत्याः पतिव्रतायाः कृष्णायाः द्रौपद्याः आनयनकृपावशंकर्यराभावेचित्तोभिप्रायइतः परमनेन पाउवाभिभवेनतानू स्वनगरंनेष्या
मीतिएवंभूतंसत्यंकारमिव क्रियतनेनेतिकारः करणघञ् सत्यस्यकारः सत्यंकारः सत्यापनंक्रियादौ सत्यदाढ्यीयप्रार्थीयमांनाभूत्यकरद
ग्रः ध्रुवसत्यापनसत्यंकारः सत्यांकृतिस्त्रियामित्यमरः कोरसत्यगदस्यतिमुमागमः तमिवसपत्नपुउपादिनिहितवानू तेषांविना
शकालविपरीतबुद्धिमुत्पादितवानित्यर्थः ५० वृत्तयमाकृष्णसभ्यर्वाकिंकृतवत्राह नामिनिदुःशासनःपुरः सुरोयस्यास्तनथाकारः दुः
शासनेनसभांप्रत्याकृष्यमाणामित्यर्थः अनुपसर्जनाहितिनदीषु नाकृष्टा सभायांसाधवः सभ्याः सभायांयइतियत्क्रियः अभिसा

हतोत्तरीयांप्रसभंसभायामागतश्रियः मर्म्मछिदानोवसानिरनक्षन्नयनः ४९ उपादधुनसपत्नपुकृष्णायापुरुसंनिधौ
भावमानयनसत्याः कृत्यकारमिवातकः ५० तामिहसंतक्षणसभ्यादुःशासनपुरःसरः अभिसायाकृष्टाहृत्वा क्षयामिवमरुत्तरः ५१
अथयाथार्थक्रियारंभैः परिभिः किंनवक्षितः अरुंधतामिनीवास्यानयनवाष्पवारिणा ५२ साधवोनादृशामत्या न्यायानवगुणप्रियः
सुलभोहिद्विषांभंगो दुर्लभासत्वयाचना ५३

थार्कहिनांतसूर्यादिमुखंक्षिनस्यतिन्नोषः सायोनाशहिनांतयोरिनिविश्वःलक्षणनाभिप्रतिभाभिमुख्यइत्यर्थीभावः महानरः संबंधिना
पादृत्तान्छायामिवक्षयामेक्षनमिरंजुगुप्सितत्वात् नापिकिंचिद्धाप्रियंतमाध्यस्यभंगभयात्तत्वकेवदयमाक्षित्वमात्रमाक्षिताइत्यर्थः
अत्राकृष्यमाणायाः कृष्णायाः आकृष्टारं प्रतिपराङ्मुखत्वादारुत्तरत्वाद्यापत्य तथापितानमुंचतीतिदुःशासनस्यतरुसाम्य ५१ अथास्या
स्तादात्मिकमानर्य्यंवर्णयति अथयाथार्थेतिअथयाथार्थमिथ्याभूताः क्रियारंभाः परिशब्दः प्रवृत्तिमितिनभूतकर्मोपाणायर्यांतेस्तामरक्ष
द्भिःरित्यर्थः तवसंबंधिनिःपांतिरक्षंतीतिपतयोभर्तारः पातेर्तिरित्याणादिकाउतिप्रत्ययः तेरक्षितैरक्षितः किंनकिंचित्क्षमभूतीत्यर्थः
इतीवत्यविचार्यवस्तुप्रक्षावाचवारिणाअस्याः कृष्णायानयनरुंधेनामावृत्तरुंधः कर्मणिलङ् अत्रारणारुरादित्यर्थः ५२ ननुभव
द्भिः किमर्थंमसमर्थैरिवापक्षितंतत्राह मोहवानिगुणाभियायस्यगुणप्रियः गुणोवाप्रियायस्यतिपरनिपातः न्यायानयनायुधिष्ठि
रएवदृष्टशत्रादियसुनिज्यायादीवमइत्याकारादेशः नास्माकमंतेभवान्त्यांनिकृष्टादेशांमोहवानतुवर्यं किंतुतद्वरुध्याइतिभावः
ननुशत्रूपक्षमाहानार्थकारिणीत्याशंक्याहसुलभमितिद्विषांविद्विषांभंगः सुखभः कालांतरेपीतिशेषः सत्कमसत्तनेषुभ्रमवाच्यतानिघनादु
र्लभानतुशत्रूपक्षाद्विप्रसिद्धः शत्रूपक्षनालाकापवादएवबलवान् तस्यासनस्यपुनरप्रतिविधयत्वात्सबसमयोलंघनस्यादतिभावः ५३

ननुशत्रुवधेराज्ञांकोनामापवादः यत्कृतकीर्तिरेवसाक्ष्यसत्यंसएवसमयोलंघनकलंकिनकीर्त्या महानिंदानिदानमित्याशंक्यना
ह स्त्रीतिनोयराज्ञीनांसमुद्राणांनोयानिमनस्विनांमनांसिचसमानिभवंति उभयंविधिनाक्षिप्तिकानेमर्यादोल्लंघनाध्येनोभीरू
णि अतएवाकुलिनानिसंक्षोभितान्यपिस्वछान्यकलुषाणिनतरंत इत्यर्थः मनस्वीभयंयुधिष्ठिरइतिभावः अत्रनोयानीसामान्यनामत्र
स्विनाचापक्षनानामेवगुणनोत्यादापम्यस्यगम्यतापातुल्यगुणितालंकारः गुणाभ्यांत्रभीरुत्वंस्वच्छताच ५४ ननुज्ञातशत्रोः स्वजनवैर
किकारपामित्याशंक्यासत्योहार्दमवत्याह धार्तराष्ट्रइति धार्तराष्ट्रेणगुरुपुत्रः सहप्रीतिःमोहार्दमवास्मासुविषयवैरमसूयनवनी
सूयनर्दवादिकानकर्तरिल्लुङ् ननुसाहार्दवैरनकंकचद्विप्रतिषिध्यनत्राह असमर्दिमिदियस्मादेवमत्रीदुर्जनेनसंगतिः कुलस्यासंन
पातस्यनहीनदस्यछायवसंविनाश्रियासतीदाषायानर्थयभवति नूखलुदुर्जनेः सुजनवन्मित्रद्रोहपातकंपश्यतीतिभावः उपमाप्रा
धान्योयमर्थांतरन्यासालंकारः ५५ ननुचादावेवनपांवृत्तमविज्ञायकथंमंत्रीकृतेत्याशंक्य किंकर्मादुर्जनेनदूरेनदुर्विज्ञेयमित्याह अपवादादि
ति अपवादाज्जनाकाशादभीनस्यांजुगुप्समानस्यत्यर्थः गुणादोषयोः समस्यनुल्यवृत्तेः नियहानुग्रहगुणदोषावनरुंधनइत्यर्थः
विधावप्यतद्विशेषणायाग्य असहृतदुराचारस्य भूतस्यवृत्तेईहितावियेर्दवस्यवृत्तमिवइभावविभावितुमशक्यं किंनुकार्यकसम

स्त्रीत्यतिकांतिभीरूणिस्वच्छान्याकुलिनान्यपि नोयानिनोयराज्ञीनांमनांसिचमनस्विनां ५४ धार्तराष्ट्रःसहप्रीतिर्वरमस्मासुभूप
न असन्मंत्रीहिदोषायकूलच्छायवसंविना ५५ अपवादादभीतस्यसमस्यगुणदोषयोः असहृतदुराचारस्यदुर्विज्ञेयमिवदैवम् ५६
ध्वंसतहृदयंसद्यः परिभूतस्यमेपरैः यद्यमर्षःपतीकारंभुजालंबनलंभयेत् ५७ अवधूयारिनीनाहरिणारनुल्यवृत्तिमान् अ
न्योन्यस्यापिनिस्त्रीमः किंपुनः सहगामिनां ५८ शक्तिवैकल्यमस्यनिःसारत्वंस्वीयसः जीवितमानस्तेनस्यनृणस्यवसमागतिः ५९

धिगम्युमित्यर्थः भवतेर्णयंतात्कृष्यर्थेरवलप्रत्ययः ५६ ननुवमानीकथंपरिभूतोनीवलिनत्राह ध्वंसतेति परैः शत्रुभिः परिभूतस्यमहृ
दयं सद्यो ध्वंसन श्रंश्यदित्यर्थः अमर्षः कर्तापतीकारंप्रतिक्रियारूपमुभुजालंबहस्तावलंबनलंभयेत् नयाहयपरिहृदयंनेतिशेषः सत्य
जीवामिप्रतिविधित्सयाननुनिर्लज्जयतेतिभावः ५७ ननुतवकायमभिमानस्तत्राह अवधूयेति अभिरि अवधूयपरिभूयहरिणा
मृगेणतुल्यवृत्तिमानुल्यवृत्तिजीवनंवनवाहारतामित्यर्थः नीनाः प्रापिताः वयंपंचापीतिशेषः अन्योन्यस्यापिनिस्त्रीमोलज्जयाम
ह सहवासिनांसहचारिणांकिंपुनः प्रागवतिस्त्रीमइतिकिमुक्तमित्यर्थः क्रियायोगेसंबंधसामान्यविवक्षाअत्रवयंपंचापितु
त्यामिमानाएवइदंतुनदेकसाध्यकर्मनिमुनिशासनाकयानुष्ठीयतइतिभावः ५८ ननुतर्हिदुःखः कनिदानमनःशत्रुमानमेवय
त्यतामित्याशंक्याह्यत्यागेदोषमाहशक्तीतिशक्तिवैकल्यंनोत्साहादिशक्तिवैकल्यंवर्णयाक्षमसामर्थ्यंधिरहणवनस्त्रस्यविषयभूतस्यनिः
सारत्वात् दुर्बलत्वात् स्त्रियांनारहितत्वाच्चसाराबलस्त्रियांशेषमरः लघीयसोगौरवहीनस्यनीरस्यवर्थः मानहीनस्यनस्त्रिनः तेना
वीत्यादित्वादिनिः तृणस्यवृत्तिरवस्तासमवृत्तिमानहीनस्यतृणादपिनिकृष्टत्वान्मानस्यात्यागमानइतिभावः श्लेषालंकारोयतद
नुप्राणितेयमुपमेयनेकार्थहीपिकेतिव्यज्यते ५९ ॥

मानत्यागदोषमुक्तानसञ्जावयद्भिर्गुणमाह अलंघ्यमिति महीभृतां पर्वतानां संबंधि यद्यत् शृंगादिकमुच्चैरुन्नतं तदलंघ्यमुद्दीप्य
त्येष्यत कैश्चित्तिति यावत् महतां महात्मनां तुंगतानामानीतस्य ज्यायसीप्रियतामपि प्रियत्वं केन हेतुना मागात् न केनापि प्रियतेगत्यर्थः
त्यर्थः किंतु तुंगत्वेनेत्यर्थः आ शिवि माशिः त्वुड् अट् अपवादः देवमनिच्छतोपि इत्यमृतादयो यथौषधवदित्यर्थः उदयो ओषधवद
स्मिन्नर्थे इति नदाशासाधोतनार्थमाशीः प्रयोगः उद्दीप्येत्य समानकर्तृत्वनिर्देशः क्वचित् प्रयोगदर्शनात् नुसाद्व्यः केचिदुद्दीप्य
मिति पठंति यद्यदुच्चैरनदलंघ्यमुद्दीप्यमवलोकनीयं तत् तोल्लंघनीयमिति अतो महतामित्यादि योजयंति ६० नावदिति किंच
नावदेवामोलक्ष्म्या आश्रीयतेनावदस्य पुंसो यज्ञः शिरं तावदेवासो पुरुषः पुरुषत्वेन गण्यते इत्यर्थः यावन्मानादभिमानान्न हीयते न भ्रश्य
ति मानहीनस्य नाकिंचित्कर्मभमर्ती त्यर्थः ६१ सइति सपुमानर्थवज्जन्मासार्थकं जन्मायस्य पुंसो नाभ्यां पुरुषे स्थिते सति संख्या
यां पुरुषगुणानां प्रसावे उद्यता गुणमधिकृत्यान्यमितांगुलिरन्यांगुलिर्तीयामंगुलिमुद्यतामिति शेषः नाभ्यां नाभ्यां अहिनीयत
इत्यर्थः एतन्मानरहितस्य न संभवतीति भावः ६२ उरासदेति उरासदेव नैर्ज्यायान्नृपः तथा तुंगोपि भूधरो गम्यो गंतुं शक्यएव

अलंघ्यं तन्न दुद्दीप्य यद्यदुच्चैर्महीभृतां प्रियतोज्ज्यायसीमागान्महतां केन तुंगता ६० नावदाश्रियते लक्ष्म्या नावदस्य शिरं पुंसः पुरु
षत्वं तावदेवासो यावन्मानान्न हीयते ६१ स पुमान्नर्थवज्जन्मा नाभ्यां यस्य न भिद्यते पुरस्थिते नान्यामंगुलिमध्येति संख्यायामुद्यतांगुलिः ६२
उरासदेव नैर्ज्यायान्नाम्यस्तुंगोपि भूधरः न जहाति महानस्कं मानशैलमलंघ्यता ६३ गुरून् कुर्वंति तेवश्यानन्वर्थानर्वसुंधरा यथो
यशांसि शुभ्राणीडयंती डुमडले ६४ उदाहरणमाशीः पुत्र यथा मनस्विनो शुष्कज्ञानिरिवामर्षा यिररातिषु पात्यते ६५

प्रसिद्धं चैतदिति भावः महोजस्कं यतापसंपन्नं मानशैलं मानोन्नतं पुरुषमिति शेषः अलंघ्यतान्न जहाति न कदाचिन्मानी लंघयि
तुं शक्यत इत्यर्थः गिरेरपि गरीयान्मानाधिक इति भावः अत्रापमानाद्भूधरा उपमेयस्यमानि नोधर्मातिरसाम्यप्यलंघनेनाधिक्य
कथनाद्व्यतिरेकालंकारः ६३ गुरूनिति येनरावश्यानन्वयभवान् गुरून् कुर्वंति यथयंति स्वनाम्ना व्यपदेशयंति रघुरितीपादि
त्यर्थः तेनैर्वसुधा निधनानि धरतीति वसुधा संज्ञायां भृतृवृजिसिद्धिनारवचूमत्यय स्वचिन्हस्वइति रुस्वः अन्वर्थाभनुगा
र्थो तेषां वसुभृतां नो धारणादिति भावः ईदृशं हि यशो मानमेहतएव संभवतीति तात्पर्यार्थः ईधा तोर्ण्यंतात्स्वदृभिर्दीप्त्या
दिनापुगागमः अस्य कृपणस्य सादृश्यपर्यवसानादुपमालंकारः ६५ उदाहरणमिति यो रमर्षः क्रोधः वृक्षनीरसे शुष्कज्ञानिरिवारातिषु
पात्यते प्रक्षिप्यते मनस्विनां मानिनां प्रथमे प्रसरासन्नआशीः पुत्रिन यस्त्वया शीर्वादे पुत्र उदाहरणं निदर्शनं भवतीति शेषः रामादिवदु
पमानं भवतीत्यर्थः अतो नत्याज्यो मानइति संदर्भार्थः ६५

यदुक्तं अभिद्रोहेण भूतानामित्यादि तत्र युग्मेनोत्तरमाह नेत्यादि उद्दन्वद्वीचिरिव चंचलं समुद्रतरंगमिवास्थिरं सुखं कामं न प्रार्थयेन
स्थामि तथा चंचलमर्थं च न प्रार्थये किंच नित्यता विनाशिनामेवात्रानिस्तस्यात्रस्य न विभ्यन् वा भ्रात्रादिना श्रयन्यसयः विविक्तं निर्बाधं ब्र
ह्मणो वेधसआत्मनः पथ न इति पदस्थानमेव्यलक्षणां मुक्तिं च न प्रार्थये एतन्नयदुक्तमच्छेदं मन्मनः कर्तुमित्यादिनात्र समाहितं ६६ य
माहुर्भिति किंतु छत्रनाकपदेन कृतशत्रुभिरिति शेषः अयत्नाएवं कमिति रूपकालंकारः वेधयन्नापितानां दुःखीकृतानामरातिर्वनिता
नां लोचनांबुभिः प्रमार्ष्टुं क्षालयितुं मिच्छयमभिलषयं इषिधातोर्लिङि रूपं वैरिभिर्यानातिरिक्तं किंचिदिच्छामीत्यर्थः ६७ एवं तद्दियः
करोति वधादर्कादिकं कृतदोषः स्यादित्याशंक्यामुगीकृतानां ग्लानिर्न दोषायेति न्यायमाश्रित्य युग्मेनोत्तरमाह अपहस्य इत्यादि अथवा
सद्भिः पंडितैरपहस्यऽपहसयिष्यइत्यर्थः यत्तेमानमामीयेवर्तमानवद्भूतिलडुपं तत्सुभ्रांतिपाठः मधिषः प्रमादोऽनवधानत्वं वासु
भवानपि अस्थानेऽयोग्यविषयविहितआयासो हितोपदेशप्रयासो यत्र सतथा कोविकलप्रयत्नः संनित्यर्थः कामं निहतुल्लतु ६८
वंशलक्ष्मीमनुध्यूत्य समुच्छेदं विहिषां निर्वाणमपि मन्ये हसंतराजजयश्रियः ६९ अजन्मा पुरुषस्तावद्गुणानामुद्गणयवा या
वल्लेषुभिरादत्ते विद्युमभरिभिर्यत्नाः ७० अनिर्जयेन हिषतां यस्यामर्षः प्रशाम्यति पुरुषाक्तिः कथं तस्मिन् ब्रूहि त्वं हितपोधन ७१
हतं पुरुषशब्दं न जातिमात्रावलंबिना योगीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ७२

र्थमित्यर्थः किमुतान्यासवादिकमिति भावः ६९ नन्वयं तु दुरायह इत्यत आह अजन्मेति पुरुषो यावदरिभिर्विलुप्तं संहतं यत्नाः इषुभिर्वा
दने अरिवधे न प्रत्यारूढनीत्यर्थः तावदजन्मा अजातप्रायइत्यर्थः नन्वजातोपि जननानंतरं मुपयुज्यत एवेत्यरुच्याह गुणा
सुर्मृतोमृततुल्यइत्यर्थः मृतोपि प्रागुपयुक्तवानित्यरुच्याह तृणमेवेति तत्तुल्यइत्यर्थः अतो नाहमायरेद्ब्रवीमि किंतु वीरधर्मं मनुपा
लयामीत्यर्थः ७० सर्वथा वैरिभिर्यो न कर्तव्यमित्यकं तदकरणे पुरुषगुणानां हानिदोषमाह अनिर्जयेनेति यस्यामर्षः क्रोधो हिष
तां शत्रूणामनिर्जयेन निर्जयं विनैव प्रशाम्यति उपलक्षणं हतीयात्तस्मिन् कथं पुरुषइत्यक्तिः पुरुषशब्दः न कथं चिन्न प्रवर्तत इति शेषः
यद्वा तस्मिन्निमित्तस्य पुरुषकारस्याभावादिति भावः हे तपोधन ब्रूहि त्वमेव ब्रूहि कथय न चेत् किंचिदविहितमस्तीति भावः हिहेतावव
धारण इत्यमरः ७१ ननु पुरुषत्वं जात्यैव पुरुषाक्तिः प्रवृत्तेः किं पुरुषकारेण न चाह कृतमिति निहतेन नातिमात्रावलंबिना नातिमा
त्रमभिधायिना पुरुषशब्देन कृतं फलं तेन किंचित्साध्यत इत्यर्थः अत्र गम्यमानसाधनक्रियापेक्षया करणतात्तृतीयोक्तं प्राक्
कृतमिति निषेधार्थमध्ययं वादिषु पठ्यते सर्वं नातिमात्रे विपुरुषशब्दः प्रवर्तते परंतु नामो पुंमात्रमाशास्यः पश्यादिसाधारण्यादि
तात्पर्यार्थः तर्हि कीदृक् श्लाघ्य इत्याशंक्याह यइत्यादि नार्थत्रयेणा अंगीकृतगुणोर्गुणपक्षपातिभिः प्रमाणं श्लाघ्यः स्तुत्य
सन् सविस्मयं ससंभ्रमं मुदाहृतः कथितः पुंसा दृशेन भवितव्यमिति निदर्शितः ७२

यसमानमिति किंच यदसासभयागौरवेणारिनंकथाप्रसंगेषुगौरवपूर्वमुच्चारितं सदाजांसि शृण्वतांनेजांसियत्रमान्लिंगमिवखिनं
यस्यपुंसोनामद्विषाव्यिभनेदंनिअनुमोदंनेकिंतुसुहृदइतिभावः सपुमान्पुरुषत्वेनगण्यनइत्यर्थः प्रथमः पुरुषराहोत्तातिवचनः द्वि
तीयापुणवचनः सएवाख्याः अत्रपुमान्पुमानितितात्पर्यमात्रभेदभिन्नशब्दार्थपौनरुक्त्यलक्षणोलाटानुप्रासोलंकारः तथाचसूत्रं तात्पर्य
भेदयुक्तोलाटानुप्रासइति ७३ ननुसत्कृतोमानिनिवेशइत्यत्राह यथेति नृपतिर्युधिष्ठिरोयथाप्रतिज्ञं युधिद्विषतांप्रति
कीर्तिर्यथाद्विषतः प्रतिकर्तुमिच्छयात्रितानुसारणेवजिघांसयेत्यर्थः नृप्यन्नृपिपासुर्जलांजलिमिवब्रह्मा बाध्यतिकार्यसिध्यर्थंदाय
त्तत्वान्मामवस्मरतिअतोयममाभिनिवेशइत्यर्थः अधिगतेतिकर्मणिषाष्ठी ७४ ननुयुधिष्ठिरःस्वार्थंसाधयतिनयाचत्सार्थमात्रमनुसं
धीयतामित्यतआह सइति सनरोऽवदातस्यस्वच्छस्यवंशस्यशशांकस्यवलांछनं कलंकंयत्रयस्मिन्रुषेकुपितेषुव्यसनेषुभर्तुः स्वामिन
आज्ञयाव्यर्थयाभूयते भावेलट् आपद्विस्वार्थसाधकः कुलघातकस्तत्कथस्वार्थनिष्ठ कार्ययुक्तमित्यर्थः ७५ यदुक्तं विरहीहिरणोत्सा
ह मित्याहिनवोत्तरमाह कथमिति धर्मरोधिनीधर्मविरोधिनी अर्वाग्गार्हस्थात्भागेवमुनिताबानप्रस्थत्वंचतुर्थाश्रमोवावर्णप्रक्रमेणात
स्यविधानात्तत्रयाणांवर्णानांवेदमधीत्यचत्वारआश्रमाइतिसूत्रकारवचनाच्चक्षत्रियस्यापिकैश्चिदिष्टत्वात्तत्सम्यग्विवक्षितमस्माभीर

यसमानमिवोजांसिसदःसागौरवेरितं नामयस्याभिनंदंतिद्विषोपिसपुमान्पुमान् ७३ युग्मं यथाप्रतिज्ञंद्विषतांयुधिष्ठिरः किंकार्य
या मामवाध्यतिनृपतिस्तृष्यंतिवजलांजलिं ७४ सवंशस्यावदातस्यशशांकस्यवलांछनं मलीमसव्यथायत्रभूयतेभर्तुराज्ञया ७५
कथंवादीयतामर्वाङ्मुनिताधर्मरोधिनी आश्रमानुक्रमःपूर्वैःस्मर्यतेनव्यतिक्रमः ७६ आसंक्राधूरियंकूलजननीदूरगाचमे तिं
रस्कारेतिस्वानत्यंत्याश्चाचारवानृपः ७७ स्वधर्ममनुरुध्यंतेनातिक्रमभरातिभिः पलायंतेकृतध्वंसानाहवान्मानशालिनः ७८

पूर्वंशास्त्रेविन्यासःक्षत्रियाश्रममंत्यमाश्रितइत्यत्रकथंवादीयतां संप्रत्यलोऽतथाहिपूर्वैर्मन्वादिभिराश्रमानुक्रमःस्मर्यते ननुव्यतिक्रमः
ब्रह्मचारीभूत्वागृहीभवेन्गृहीभूत्वावनीभवेद्वनीभूत्वाप्रव्रजेदितिश्रुत्यनुसारादित्यर्थः एतदपिचत्वारआश्रमाइत्येतत्पक्षमाश्रित्यांक
यदिवेदराज्यंतदाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेत् गृहाद्वनाद्वेति व्युत्क्रमपक्षस्यापिश्रवणात्सामान्यनविशेषसमर्थनंनृपोऽर्थानरत्यामः ७८
ननुभवोनगृहस्थएवतत्कथमर्वाक्मुनित्वविरोधइत्याशंक्यसत्यंगृहस्थोऽसितथापिकृतनिखिलगृहस्थकर्तव्यस्येववानप्रस्थाधिकारा
नगृहस्थमात्रस्यनचाहमद्यापिकृतकृत्यइत्यत्रोत्तरमाह आसंक्तेति आसंक्तालस्यावश्यकर्तव्यारूढाप्रसिद्धामहतीर्थः कर्तव्यतिशेषः इ
यंपूर्वोक्ताधूर्वैरिनिर्यातनंनृपादूरगादूरवर्तिनीजननीचतथानृपोपिभाचारवान्जनपोधिकइत्यर्थः तत्रापिन्यायान्न्यष्ठोनृपोयुधि
ष्ठिरश्चममस्यात्यंत्याच्छ्रांतिरस्करोतिदूरीकरोति आश्रमंप्रतिबध्नातीत्यर्थः तिरस्करोतीतिप्रत्येकमभिसंबध्यतेअन्यथाबहुव
चनप्रसंगात् ७७ उक्तमर्थमुपसंहरति स्वधर्मेतिति मानशालिनः स्वधर्मक्षात्रधर्ममनुरुध्यंतेअनुवर्तंतेअतिक्रमेस्वधर्मातिक्रमेना
नुरुध्यंतेननःकिमतआह अरातिभिरिति अरातिभिः कृतध्वंसाः कृतापकाराःसंतःआहवान्नपलायंतेअयमवस्वधर्मानुरोधइ
त्यर्थः उपसर्गस्यायतावितिरेफस्यह्रस्वत्वं अत्रमनुः ननिवर्तनसंग्रामात्क्षात्रधर्ममनुस्मरन्इति अत्रोत्तरवाक्यार्थप्रतिपूर्ववाक्या
र्थस्यहेतुत्वाद्वाक्यार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ७८ ॥ ॥

किंचकुनामभायनिश्चयः शृणुनामित्याह विछिन्नेति विछिन्नं गतानाहतंयदृष्टंनदिवविलीयेतिविछिन्नाभविलायंउपमानेकर्मणिने
तिकुर्नेष्युपपदेणमुलनगमूर्धन्यमिन् गिरिशृंगेविलीयेविशीर्ये वाकेपादिषुयथाविधयुपयोगः यद्वामहस्वाक्षमाराध्यायशएवग
ल्यतदुध्यरेउध्यरिष्यामिननुगत्यतरंकृत्यर्थः वाशब्दोविकल्पे ७९ इतीति मघवाइंद्रइत्युक्तवंतंतंनृपंपुत्रमर्कंनआविष्कृतापकटि
तादिव्यमूर्तिर्निजरूपंयेनमतथोक्तः मनूदोभ्यांबाहुभ्यांपरिरभ्यविगृह्यश्रयमेउपहन्यतःनबनिरुपघातः करणघञ्प्रत्ययः प
चाबांधुःस्वानांउपघातोभवःसंसारःतस्योद्भवः कारणमिवभवद्भवः शिवस्तस्यागधनंउपासनमादिदेशशिवमुद्दिश्यतपश्चरत्वाज्ञा
पयामासात्यर्थः ८० शीतइति विनाकिनिशिवेनेतिमतिलोकपालेः सहमयालोकत्रयेनिविरितं भर्तृतिवार्यमनिवार्यवीर्यं यस्यस
तथोक्तः सनृपरपाशचूर्णालक्ष्मीभृंसमुत्सृष्टपिताभिसभस्तुकांतस्यनुरक्तांकतांसि पुनराहरिष्यसीत्यर्थः वीरभाज्याः संपदइ
तिभावः उत्सृष्टशब्दाच्चलरोनीतिष्पंतात्कर्तरिलुङ् इतिवाचपुच्चार्यतनंइणानिरावभूवअंतर्दधेभावलिङ् ८१ इतीश्रीमहाका
व्येकालाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांएकादशःसर्गः ११ ॥ ॥
अथनिअथइतिराधानानंतरंतुविरावदनाइंद्रसाक्षात्कारसंनाथातप्रसंनमुखोधनंजयोर्जुनः वासवस्यवचनेनापदद्रोनविलोच

विछिन्नाभविलायंवाविलीयेतनगमूर्धनि आराध्यशमहस्वाक्षमथवाशःशल्यमुद्धरे ७९ इत्युक्तवंतंपरिरभ्यदोर्भ्यांतंनृपमा
विष्कृतदिव्यमूर्तिः अथापघातमघवाविभृत्यतस्मैभवाराधनमादिदेश ८० पी॥ तेपिनाकिनिमयासहलोकपालैर्लोकत्रयेपि
विहितप्रतिवार्यवीर्यः लक्ष्मीसमुत्सृष्टपितामिभशंवरेणमुच्चार्यवाचमितिनंतिरोबभूवे ८१ इतीश्रीमहाकाव्यश्रीभा
रविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्येइंद्रसमागमोनामएकादशःसर्गः ११ अथवासवस्यवचनेनरुचिरवदनस्त्रिलोचनं कृतिरहितं
मभिशपयितुंविधिवत्तपांसिविदधेधनंजयः १ अभिरश्मिमालिविमलस्यधृतजपपतेरनाकुलः तस्यभुविबहुतिथाविधयपतिनमुरुकं
नंशिवंकृतिरहितंयथातथाअभिराधयितुंप्रसादयितुंतपांसिविधिवद्विधिंयथाशास्त्रमित्यर्थः तदर्थमितिवनिप्रत्ययः विदधे
चक्रे अस्मिन्सर्गेइंद्रनारदसंवादमिसलघुकेचनसंजगुरुकथाकृतो अयिमेभनजलागरुतासनगाजगोचरणामकृतः पठ
बद्धनिलक्षणात् ९ अभिरश्मीति अभिरश्मिमालिअभिसूर्यसूर्याभिमुखंविष्टकचरणंनिषीदतः एकचरणानतिष्ठतः वि
मलस्यवात्यातरहितस्यधृतजपपतेनेपाछायनतस्य अनाकुलोऽनश्चनः उपविवानना श्वानन्वानश्चेतिनिपातः तस्या
र्जुनस्यबहूनांपूरणाबहुतिथाः बहुसंख्याकाइत्यर्थः तस्यपूरणेऽइव कृपूरगगणसंघस्यतिथुगितिनिथुगागमः तिथयोदिना
नित्रतिनगमुः अत्रतिथिशब्दःपुल्लिंगः तदाद्यास्तिथयोईयोरित्यभिधानात् अन्यथाबहुतिथाइत्यत्रदित्वात् ईपस्यात् ९ नपुरि
तिपांडवार्जुनःसततंवपुषःइंद्रियाणांचापतपतनेषु संतापकरेषु करणल्युट् असुरवधुनगानांहिंसुःस्वेषुपिनगपतिर्निरीहइव
शिरसा दार्ढ्यं व्यापप्राप तथाहि महतांधैर्यं अविभाव्यं बोधवैभवमाप्तधैर्यस्य तत्तथाकं धीराणामकिंचित्करं दुःखमितिभा
वः ३ ॥ श्लोक वपुरिंद्रियापतपतपतनमसुरवधुपांडवः व्यापनगपतिरिवशिरसामहतांहिधैर्यमविचिंत्यवैभवं ३ शा॰

६५

नेति तस्यार्जुनस्य मानसं मनः संनिहितानि समीपस्थानि यानि पंकिसुरभीणि पाकसुगंधीनि तेषु फलेषु तथा शफरीनिस्वच्छे शिशिरे
शीतले पयसि सिचनपयानं नकिंचिदाकांक्षेति भावः प्राणधारणं तु तस्य तपएव स्यात् तथा हि सुकर्मणां सुकीर्तिनां शोभनं तपः सुतपएव वा
मृनायते अमृनयदाचरति किं न पस्तृप्तानां फलाहारो रीति भावः लोहितादिभ्यः क्यष् वाक्यषङ्त्वात्मनपदं लोहितादिराकृतिगणः ७ न
ति सोऽर्जुनो नाविस्मिये महामहत्यपस्मप्तमिति न विस्मयं जगाम तपःक्षरति विस्मयादिनिस्मृतेरिति भावः नविषसादकलविलंबात्ग
तोत्साहो नबभूव विषादश्चन्यपाभगद्भिलक्षणान् सदिरयते रिति यत्र मुकुरलसतां तपसि मदीयमत्र न नागमत् किंचकुतश्चिन्नीहत
सारः नृएवपलवभुगुरते हनशक्तिपलवरजस्तमसीगुणोऽरुरुहति महासारं तस्यार्जुनस्य सत्त्वसत्त्वगुणं न स्तस्मन हनवती हेतुर्लंटस्मति
भूनार्थलङ् ९ तपसति सार्जुनस्तपसाकृशांतथापि विभिनाजगत्त्रयस्य भुवनत्रयस्यादय उदकं पीवनतं तथाकृ किंचतत्त्वविदामपि पलाक
हितार्थत्वज्ञानानामपि त्रासजननभयंकरं वपुरुवाह वहतिस्म न चेनाश्चित्रमित्याह किमिति यन्मनस्विनिर्नसुकरं नकिमिवाभिनकिम
वीत्यर्थः इवशब्दो वाक्यालंकारे मनस्विनोऽइति पाठेपि पृच्छीस्यादेव कृयागलक्षणायानलाकृत्यादिनामिषयात् ६ ज्वलन इति विनृषी
सार्जुनः नु निशीथमर्धरात्रे विभज्यर्थे व्ययीभावः अर्धरात्रनिशीथाद्वा विस्मयः ज्वलनादीप्यमानादनलादधिकरुचिस्मथाभासानि

नपपानसंनिहितपक्विसुरभिपुष्फलेषु मानसं तस्यशफरिनिस्विशिरेचपयस्यमृनायते हिमुनयः सुकर्मणां ४ नविसिस्मियेनविषमा
दमुकुरलसतां नचादृदे सतमुरुधृतिरजस्तमसीनहनस्मनस्य हनशक्तिपलवे ५ तपसाकृशांवपुरुवाह विभिनजगत्त्रयस्यतिते वा
सजननमपितत्वविदां किमिवाभियन्मसुकरमनस्विभिः ६ ज्वलनो नलादनुनिशीथमधिकरुचिरभासि यः प्रियगुणगवजयन्विजयी
ददृशे मधुन्मनतरः सशोलनः ७ जपतः सदाजपमुपांशुवदनमभिताविसारिभिः तस्यदवानकिरणा रघुभूपरिवेषभीषणमिवार्कमं
डलं ८ कवचमविभ्रदुपवीतपदनिहितसज्जकार्मुकः शैलवतिरिवमहेंद्रधनुःपरिवीतभीमगहनो विदिक्षते ९ ५

धे धैर्यगांभीर्यतदेवगुणस्तमवजयत् किंच शोलनः शैलादपि मधुनंततरोदृदृशे अत्रकृत्यादिभिरनलाद्यधिक्यात्संबंधाभिधाना
दुपमालंकारः ७ जपतइति सदोपांशुरहोगूढमित्यर्थः रहस्यापंशुचालिंगइत्यमरः कृणवदशब्दमनुप्रयोगमुपांश्विति
कामोरलक्षणं जप्यतइति जापस्तं जपमंत्रमित्यर्थः जपतः पठतस्तस्यार्जुनस्य वदनकर्तृ अभिताविसारिभिर्दशनकिरणैर्दंतुभिः
परिवेषभीषणमर्कमंडलमिवशशभृत्परिवेषस्तुपरिधिरुपसूर्यकमंडल इत्यमरः ८ कवचमिति कवचंवर्मबिभ्रत उपवीतपदं
यज्ञोपवीतस्थानं निहितसज्जकार्मुकं थनस्तनयोरार्कः सोऽर्जुनो महेंद्रधनुषापरिवीतंपरिवेष्टितं भीमगहनं वनं यस्य सशैलपति
रिवविदिक्षुतशशभृत् ८ परिवेशेति नित्यमसवनायनियमस्नानाय संपन्नत्वभ्रेरस्नानेसोमनिर्दलनेपिचेति विश्वः गच्छतः कृत्वा
स्य तस्यार्जुनस्यपदेः पादन्यासैर्विनमितो हिमवान् गांभुवं प्रविशन्वक्रनूपेक्षा ननुकृत्रास्य कथमियद्भारवत्त्वाह गुणाः सारद
योगुरुतामयंति त्रापयंति संहतिः संघातो मूर्तिरितिपावत् तनयति अंतःसारादधिकंगौरवंभवतिननु वाल्यात् रुक्ष्यात् न
त्र चहेमपिंडयद्तूलपिंडाचेवनिर्हनमिति भावः १०

श्लोकः प्रविवेशागामिवकृशस्यनिवमसवनायगच्छतः तस्यपदविनमितो हिमवान् गुरुतांनयंतिहिगुणानसंहतिः १०

परिकीर्णमिति उद्यतभुजस्योर्ध्वबाहोस्तस्य शिरसउपरिष्टाद्दसदर्थप्रत्ययेनेति पक्षे विनतं विस्तृतं भुवनयोर्द्विवेरधावाभूधिव्यो
रंतरालेपकीर्णव्याप्तंदुरासदं दुर्धर्षं ज्योतिस्तेजोमुनीनां दिवौकसां च निजांविषयानतपथो मार्गान्नृजगृहेजग्राह प्रतिबंधेत्यर्थः ११ रज
नीचिति बकुलसमयकृद्दमपक्षापिरजनीषुराजननयस्यधामभिः तेजोभिर्भिन्नतिमिरनिकरायस्यतनभः शशिरश्मीनांसंगमे
नहेतुनायुज्यासंगतयाश्रियातच्छ्रीतुल्यया श्रियेत्यर्थः अतएव निदर्शनालंकारः नजहेनत्यक्तं जहातेः कर्मणिलिङ् ज्योत्स्नातुल्य
ज्योतिरित्यर्थः १२ महतेति जिघ्मारजनांजन्मयस्यतनजन्मानरपदत्वाद्धिकरणेषष्ठी हिः महतामयूखनिचयेन शशि
नरुचिहतप्रभमरुमालिनो वपुरर्कबिंबहीनमित्वालक्षितमिवत्कृतप्रेक्षा वीतमलेमघनाहारोपावरणरहितपीत्यर्थः नभ
सिनविराजनेस्म १३ तमिति उदीरितारुणजटांशुमधिगुणमधिज्यशासनंयस्यतमर्जुनंजनाः सिध्य
गणाः आसुरीअसुरसंबंधिनीः पुरीर्भिमथिषुमथितुमिच्छुमथः संनंताउपत्यय तथाभनुदितालललाटदृक्तस्यतं साक्षाच्चि
पुरविजयोद्यतमभालाक्षंरुद्रमिवददृशुः ७ अभालाक्षस्यरुद्रस्यासभवात्स्वतः सिध्यापमानासिध्यैर्नयमुपमाकिंतु त्रेक्षा सा

परिकीर्णभुवनभुजस्यभुवनविवेरुरासदं ज्योतिरुपरिशिरसोविनतंजगृहेनिजांमुनिदिवौकसांपथः ११ रजनीषुरजन
नयस्यबकुलसमयेषिधामभिः भिन्नतिमिरनिकरं नहेशशिरश्मिसंगमयुजानभःश्रिया १२ महतामयूखनिचयेनशशिनरु
चिजिघ्मुजन्मना हीनमिवनभसिवीतमलेनविराजतेस्मवपुरर्कमालिनः १३ तमुदीरितारुणजटांशुमधिगुणशासनंजना
रुद्रमनुदितललाटदृशंददृशुर्भिमथिषुमिवासुरीःपुरीः १४ मरुतांपतिःस्विदहिमांशुरुतशृंगिशिखः शिखीतपः तमुमसु
करमुपक्रमतेनजनोयमित्यवयवसतापसः १५ नददाहभूरुहवनानिहरितनयधामहरगं नस्मनयतिपरिशोषमपः सुमहद्बभू

त्वभालाक्षमित्यत्रपमानाउपमेयस्यन्यूनत्वकथनार्थत्वव्यतिरेकेणो ज्ञा विनेत्यनयोरंगांगिभावेनसंकरः उपमानंतु व्यत्यनउ
त्यलंकारध्वनि १४ मरुतामिति मरुतांपतिः स्विदेवेंद्रो वा अहिमांशुरुत सूर्यो वा शृंगिशिखः महादुवालशिखीवापावको वा असु
करंदुष्करं तपस्तमुमुपक्रमते अयंपुरुषो ननःकश्चित् प्राकृतो नेति सोऽर्जुनस्तापसैस्तपस्विभिः अतएवनिमन्वर्थ्यो ऽन्यप्रत्यय
अवयवेषुगतः यातेरवयवगतं कर्मणिलिङ् अग्रेद्रुत्वादिकं धर्ममारोप्यजनत्वाधवादात्स्वाम्यमारोप्यापन्नवालंकारः सामान्य
लक्षणंतु निषिध्यविषयं साम्यारोपात्यपन्नवइतिलक्षणात् १५ नददाहेति दूरगं व्यापकमित्यर्थः हरितनयस्यरुद्रसुतस्या
र्जुनस्य धामतेजो भूरुहवनानि नददाह अग्निवदित्यर्थः तथाऽपः परिशोषंननयति स्मअर्कवदितिभावः तथापीति शोषः मि
थ्याश्चतापसाश्चतैः सुसहंनबभूव अतोऽस्यअलौकिकंतेज इतिभावः अतएवतुः सहत्व दाहाद्यजनकत्व योर्विरोधाद्विरोधा
भासोलंकारः आभासत्वविरोधस्यविरोधालंकृतिर्मतेतिलक्षणात् १६

विनयमिति अथोनंतरमशरणामुनयः विनयंशिक्षांगुणाआचारादादयइवअशिक्षितस्यतद्भावादिनिभावः अपनयभि
दंदुर्नीतिवारकंविवेकंसद्सज्ज्ञानंनयाःनीतयइव अविवेकिनोनीत्यभावादिनिभावः नीतिःआंगुण्यप्रयोगः नीयतेऽनेनेतिनि
न्यायोनियमकंत्रमार्गंअवधायःसमयाइव अप्रामाणिकस्यसमयोलंघितत्वादिनिभावः शिवंशरणंरक्षितारंशरणंगृहरक्षि
त्रोरित्यमरः चयुःशरणत्वेनत्रापुरित्यर्थः अशरणाशरणमितिचापमास्वपथथायोग्ययोर्द्वयं उपमालंकारः १७ परिवीतमिति
उदस्तंनिरस्तंदिनकरमयूखमंडलंयेस्तेसूर्यतेजोविजयिभिरित्यर्थः अंशुभिस्तेजोभिः परिवीतंव्याप्तंशंभुशिवमुपहतदृशः
प्रतिहतदृष्टयः स्तुमहर्षयः सहसारुढितिनिचायितुंनिश्चेतुंदुःखमित्यर्थः चापूजानिनामनयारितिधातोः शाकपृथ्वादि
नातुमुनेनामिप्रसहिरेनशाकुः १८ अथेति अथदृगुपघातानंतरंभूतभव्यभवतोभूतभविष्यद्वर्तमानानाभीशोर्देवमभिमुख
यितुंअभिमुखीकर्तुंकृतस्तवाःकृतस्तोत्राःसंतःसत्यन्यथेतिभावः स्तवस्तोत्रंस्तुतिरित्यमरः तत्रपूर्वोक्तमहसितेनमिक
मनीयविग्रहरम्यमूर्तिमयुग्मानिनेत्राणिलोचनानियस्यतंपुरुषदृदृशुः १९ अथपंचभिः पुरुषंविशिनष्टि ककुदइत्यादिना

विनयगुणाइवविवेकमपनयभिदंनयाइव न्यायपथइवाशरणाःशरणंयेषुशिवपथामहर्षयः १७ परिवीतमंशुभिरु
दस्तदिनकरमयूखमंडलैः शंभुमुपहतदृशः सहसाननेनिचायितुमभिप्रसहिरे १८ अथभूतभव्यभवदीशमभिमुखयितु
कृतस्तवाः तत्रमहसिदृदृशुः पुरुषंकमनीयविग्रहमयुग्मलोचनं १९ ककुदवृषस्यकृतबाहुमकृशपरिणाहशालिनि स्प
र्शसुखमनुभवंतमुभाकुचयुग्ममंडलइवाईचंदने २० स्थितमुन्नततुहिनशैलशिखरमिवभुवनानिवर्तिना साद्रिजलधिजल
वाहपथसदृशभ्रुवानमिवविश्वमाजसा २१ अनुनानुमध्यमवसक्तवितनवपुषामहामहाहिना लोकमखिलमिवभूतिभृतावितत
सामंवधिनाधिवलितं २२

कीदृशंपुरुषंअकृशानमहतापरिणाहेनविशालधिनाशालतइतिनथोक्तेपरिणाहोविशालतेत्यमरः वृषस्यवृषभस्यककुदेअं
सकूटेउपाश्रयेकृतइतिशेषः आईचंदनेउभायाःकुचयुग्ममंडलइवकृतबाहुन्यस्तहस्तेअतएवस्पर्शसुखमनुभवंतेककुदस्यत
थाविधस्पर्शसुखवत्त्वादिनिभावः उपमालंकारः २० स्थितमिति उन्नततुहिनशैलशिखरमिवभुवनानिवर्तिनाचिलाप्रा
तमित्यर्थः तथाविभुवनातिवर्तिनासर्वलोकातिशायिनाभानसातेजसाभ्रद्रिभिः पर्वतैर्जलधिभिः समुद्रैर्जलवाहपथैर्नाकाशैश्च
सदृशवर्तनइतितथोक्तंद्रिभिः सदृशवर्तनइतिसदृशंउभयत्रापितनसहितुल्ययोगइतिबहुव्रीहिः विश्वमभ्रुवोर्व्याप्तुवतमिव
स्थितमित्यनुप्रेक्षा अशरुःव्याप्तावितिधातोःशानच् २१ अनुनानुमिति जानुनोर्मध्यमनुजानुमध्यं विभक्त्यर्थेअव्ययीभावः अ
वसक्तंलग्नंवितनुतमायतंवपुर्यस्यतेनमहाहिनाभवसक्तिकाबंधभूतेनेत्यर्थः अभिवेष्टितंअतएवरचितेनसामवधिना
पर्यंतभूतेनभूमिभृतालोकाचलइत्यागमः नाभिवेष्टितमखिललोकमिवस्थितमित्यनुप्रेक्षा असूर्यंपरभागोलोकाचलइत्यागमः २२

परिणाहिनेतिपुनश्चतुहिनराशिवद्विशादेशुभ्रमुपवीतसूत्रतांयज्ञोपवीतत्वंनीतंयाधितमुरंगोपाहिमचुरंगयतास्वगुणोपरलंकुर्व
ताश्यामीकुर्वतेत्यर्थः परिणाहिनाविशालेनविलसन्मरीचिनाप्रसृतरश्मिकिरणेनशिखिनानीलेनगलेनकंठेनोपलक्षितंकंठागत्य
थोवायामित्यमरः अत्रारगस्यस्वधवलिमत्यागेनगौणिमयहणात्तत्कृतालंकारः तत्कृतःस्वगुणत्यागाद्दन्यात्कस्यगुणग्रहा
दितिलक्षणात् २३ कुंतेति पुनश्चमालतीजातीकुसुमं सुमनोमालतीजातिः पुष्पे जातीप्रभृतयः स्त्रीलिंगाबहवःकलइत्यम
रः तद्वसितंयत्कपालंभवकुसुदनवकुंतं आकुंतयतनतनयाकं अवरुध्यमूर्धनंव्याप्यशिरोरुहं अनएवसुरसरित्पयसाशो
षमिवनिर्याबाधशिखरागामंभइवस्थितमित्यर्थः उत्प्रेक्षालंकारः विसारिविसृत्वरंशशिधामशिरसाविभ्रतंपुरुषदृदृशुरिति
पूर्वेणान्वयः २४ बहुभिरिति अहीनांसर्पाणांमध्येयइनाःश्रेष्ठाःतएववलयानियोयोतेतैःसर्पाभरणैरित्यर्थः बहुभिःअव
कर्षाकुभिःसहस्रभुजात्वात्तस्यतिभावः विराजितंशोभितंचंदनतरुभिरनेकमलयमेदिनीभूतमिवस्थितं चंदनतरवोपिअही
नामहीनोभुजगाःतेषांवयोवहनंयेषांतेरिति अलघुभिः प्रबलाश्चतेआयताश्चतेरुभयविशेषणंप्रबलदीर्घमित्यर्थः अथ

परिणाहिनातुहिनराशिविषदमुपवीतसूत्रतांनीतमुरगमनुरंजतोयेशिखिनागलेनविलसन्मरीचिना २३ कुवमालतीशि
तकपालकुसुदमुपरुध्यमुर्ध्वजं शोषमिवसुरसरित्पयसांशिरसाविकाशिशशिधामबिभ्रतं २४ बहुभिश्चबाहुभिरही
नभुजगवलयविराजितं चंदनतरुभिरिवालघुभिः प्रबलायतैर्मलयमेदिनीभूतं २५ कुलकं तरसेव कापिभुवनैकपुरुषपुरुषस्वपाणिनि
ष्पतितादिताः पांडुतनयतपसाजनितंजगतामशर्मभृशमाचचक्षिरे २६ कुलकं तरसेव कापिभुवनैकपुरुषपुरुषस्वपाणिनि
ज्योतिरमलवपुषापिरवरभिभूयतपस्यतिनश्चरति कर्मणोरामंथतपाभ्यांवर्तिवरोतिक्यइ २७ सइति
कचसपुरुषोमहातापिबुधो यस्यतन्महाधिधनुः कवचवर्मउत्तममसिखड्गजटाः वल्कचीरमजिनंवर्मविभूतिरित्यनेकरूप
मिदंविरुध्यवेषधारणंमुनिनाविरोधिमुनिनाप्रतिबंधकतयाविभस्यनराजतइतिनकिंतुराजतएवेत्यर्थः चित्रमाश्चर्यं स
भाव्यनिषधनिवर्तनेद्वौप्रतिषधाविनिवामनः २८ ॥ ॥

चलनइति किंचनस्यपुंसश्चलने ऽवनिः पृथिवीचलति तथाकरणानियमेप्रमथिष्यतिं द्विषमंयमेसति दूरयंसाधकतमंसत्रणा
त्रैं द्विषघपीत्यमरः शांतेलिप्तेनर्मरुतोवायूनोग्रहाणांसूर्यादीनां तारकाणांतस्यादीनांच गणयुतंनभस्तलं सरिद्भुखरिद्भुसहि
तं स्तंभंनिश्चलतांमनुभवतीत्यर्थः अतो विश्वातिशयिनी तस्यशक्तिरुपलभ्यतइति भावः असंगमित्यलंकारः २९ नचेतदुपस्थ
मित्याशयनाह; सइति सपुमानोजसाविजितसारं निरस्तसत्वं अमरदिति जोपसहनं सुरासुरंसहितंनरिद्दविश्वपुराजाविदधा
तिअधिधास्यतीत्यर्थः शीघ्रमवहरिष्यतीतिभावः निरुक्तागामिकपुरस्यमरः यावत्सुसनिपातवाभूं विष्यद्दयेलइतथायतरवल
तेनपुंसानसुकरंकर्मतत्किमिवोक्तिनकिंचिन्न इतः करमस्तीत्यर्थः सामान्यनविशेषसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः ३० नचेतदन्य
फलकंनपइत्याह विजिगीषतइति सपुरुषाजगतिभुवनानियुगपनिगीषते यदिविजेतुमिच्छतिवा पूर्ववत्सनइत्यालनेपद अ
थवायुगपत्संनिहीर्षतिसंहर्तुमिच्छतिवा अभवंअपवर्गंयामुमभिवांछतिवानविद्मइति शेषः किंतु यद्यमप्यस्यरुचस्तांमि
थिषहितुंसोढुं विषसहत्वुभरुषरिषइतिविकल्पादिडागमः नोक्षमाःनसक्ताः केचिदुचः कामितानि विषयितुमवधारयितुमि

जयतेवनिष्कालतिनस्यकरणानियमेसदिन्मुखं स्तंभमनुभवतिशांतमरुद्ग्रहतारकागणयुतंनभस्तलं २९ सतदोजसाविजि
तसारमसुरादितसुरापरिहरणविरचनाविरहितं [illegible]
थ संनिहीर्षति यामुमभवमभिवांछतिवायुगपस्यनोविषहितुंक्षमारुचः ३२ किमुपक्षसकथयनाथनतवविदितंनकिंचन
यातुमलमेभवदारहितनस्त्वयिमास्माशणसतिभवतपराभवः ३३ इतिगोविधायविरतेपुमुनिपुंवचनंसमादरे भिलनलधिजलनाथ
रूचनपनरिद्गोविवरमंधकांतकः ३३ बदरीतपोवननिवासनिरतमवगाथमन्यथा धातुरुदयेनिधनेजगतांनरमेशमाहिपुरुषस्यगतेः ३४

तिव्यावक्षतेतवसंहरेवधारणार्थत्वंविचार्य ३२ किमिति हेनाथकिमर्थमुपक्षसकथयतमितिशेषः तवनविदितंत्वयाज्ञातमित्यर्थः
कस्यचवर्तमानइतिषष्ठी नकिंचनकिमपिन हेभवदनाआत्मानलंत्रातुमर्हसि त्वयिज्ञातसतिसतिपराभवोमास्मभवन्मा भूत्स्मा
तरलुङ्चेतिलङ् ३३ इतीति इतीत्थंगांवाचंविधायअभिधायविरतेयर्थः सामान्यस्यविशेषपर्यवसानात् मुनिषुविरतेषुतूष्णीभूत
षुसत्कअंधकांतकः शिवोभिन्नस्योध्वतस्यतत्पर्जलस्यनाथ इवगुरुं गभीरं यथातथादिशोविवरमंतरालं धनवत्वचनेसमा
दरे स्वीचकारउवाचेत्यर्थः ३३ बदरीतिबदरीतपोवनबदरिकाश्रमनिवासनिरतमित्यनिवासिनंगगनंभुवमवतीर्णंजगतामु
दयनिधनसृष्टिसंहारोधातुरुदयाः कर्तुरित्यर्थः वृत्तिनिदधातरूत्यन्वयः अतएवतत्रकृत्यादिनाकर्मणिषष्ठीषनिषधः आ
हिपुरुषस्यविष्णोरंशांशभूतं नरंनरसंज्ञकमित्यर्थः येनारायणसंज्ञकइतिभावः अन्यथाउक्तवैपरीत्यनएनंमाभवगतमनु
ष्यमात्रं मानानीयमित्यर्थः इणागालुङिनिगादृद्धाः ३४

अथतपसोनिमित्तमाह द्विषतइति एषनरः सकलंभुवनानि अभितापयतिअभीष्टमितितथोक्तान् व्यकुलमाभीष्टइतिणिनि
क्रांतेआक्रांतेकुलिशाकरस्यइंद्रस्य वीर्यबलेशक्तिं सन्येयेस्तान् द्विषतः शत्रून् परामिसिषुः परामिनुमिच्छुः अस्यतः सन्नंतात्
पत्ययः मदुपासनंमदाराधनंकरणेल्युट् महत्तपोविहितवान् अत्रनिमित्तेशत्रुक्षयएवेति ३५ अथास्यमानुषावतारकार
णमाह अयमिति विभुप्रभूअयंनरोऽच्युतः कृष्णश्चसुरमिरुहजन्मनोब्रह्मणोवचनेनप्रार्थनयाअसुराणांनिधनंमरणा
नकरणंनप्रजाः पातुंरक्षितुंभुवमभ्युपेत्यमनुजेषुमनुष्येषुनिष्ठतः वसुतरनुमाक्षांनरनारायणावेनोक्तमार्गेनावित्यर्थः ३६
अथास्यसत्वसंपदंप्रकाशयितुमाह सुरेति मृकदानवः मृकाख्यः कश्चिदसुरः एतनृपोऽवकृतंसुरकृत्यमिति निपुणमवग
म्यसाधुनिश्चित्यपांडुसुतमर्जुनंहंतुमभिपतति तत्तस्मात्कारणात् अत्रार्जुनाश्रमविषयेआश्रमंपतीत्यर्थः मयासहत्व
रयागम्यतांद्रुतमितिशेषः विवरइति पापनिरतिर्यस्यसएषदानवोविवरेरंध्रेपिएकांतेपीत्यर्थः एतंपांडवअभिगूढंप्रकटंअ
भिभावितुंनपारयन् नशक्नुवन् विभाषाबांनञिनिनञ्समासः अविज्ञातंकिंतयास्वरूपंगूहनांनिःज्ञातंतयावराहमोथयावराह

द्विषतः परासिसिषुरेषसकलभुवनाभितापिनः क्रांतकुलिशाकरवीर्यबलान्मदुपासनंविहितवान्महत्तपः ३५ अयमच्युतश्च
वननसरसिरुहजन्मनः पृजाः पातुमसुरनिधननविभुर्भुवमभ्युपेत्यमनुजेषुनिष्ठतः ३६ स्फुरकृत्यमेतदवगम्यनिपुणमिनिमृक
दानवः हंतुमभिपतति पांडुसुतंत्वरयानरत्वसहगम्यतांमया ३७ विवरविनेन मनिगूढमभिभवितुमपपारयन् पापनिरतिर
विज्ञातंकिंतयाविनयंव्यवस्यतिवराहमाभया ३८ निहतविदुंबितकिरातनृपतिवपुषारिणामया मुनीकानिशिवविशिखवपुस
भंमृगयाविवादमयमाचरिष्यते ३९ तपसातिपीडितकृशास्यविरहितमहायमपरः सत्वविहितमतुलंभुजयोर्बलमस्यपश्यतमृषाधिकुप्यतः

भूमिकुयाविनयंव्यवस्यतिविनयंप्रत्यक्षकृत्यर्थः ३८ ततःकिंभविष्यतीत्यत्राह निहतइति विदुंबितमनुकृतंकिरातनृपति
वपुर्येनतद्रूपधारिणोत्यर्थः मयानिहतेरिणावराहमुक्तनिशितविशिखः सन् अयंपांडवः वृसभंपसत्यमृगयाविवादंमृगयाहारकल
हमाचरिष्यतिकरिष्यति मत्प्रहरतमेवमृगंप्रहत्यस्वयमहमेवप्रहर्तुंतिकलहिष्यतइत्यर्थः ३९ तपोपिकिंभावीत्यत्राह तपसातिन
पसातिनरांपीडितोतएवकृशस्तस्यतपसातिपीडितकृशस्यपूर्वकालत्यादिनामसामः तथाविरहितानामहायसंपद्यस्यतस्यकि
किनोमृधरणं मृधमात्मस्कंदनंसंख्यामित्यमरः अधिकुप्यतोऽधिकुप्यतोऽस्यपांडवस्यमत्वविहितंस्वभावकृतंस्वाभाविक
मित्यर्थः सतोऽस्त्रीजनतुकृत्वीवेव्यवसायपराक्रमेआत्मभावापशानादीद्वयसत्ताःस्वभावयोः पाणबलेनक्करणइतिवेत्यर्थः
अतुलंनिरुपमं भुजयोर्बाहुबलंशक्तिंपश्यतबलंनाक्तिर्बलंसेन्यमितिश्वन्नातः ४० अथविभिरस्यकिरातभावंवर्णयति
इतीत्यादि शिवः इतीत्थंतान्मुनीनुदारंपुनरुक्त्वेत्थास्यात्तथाः नुनीयशिरसिवाउस्कंतियावत् रुचिरः किरातवृतनापतिः स
ववृतइत्यन्वयः किरातसेनापतिवेषधारीबभूवेत्यर्थः कथंभूतः विषमाविकृतविभ्यामाहरिचेदनस्यालयारस्याचमिलनघ

र्मणास्वेदेन जनिताः पुलकाः रोमांचाय स्मिन्नेन पुलकः पुनः रोमांचः कंटकोरोमविकारोरोमहर्षणमिति हेमचंद्रः घर्मः स्या
दातपः ग्रीष्मउष्मस्वेदोमसोरपीति विश्वः लसंतः शोभंतोगजमोक्तिकानि करिकुंभोद्भवमौक्तिकानि औषधलयएवंगुणाः सूचाविषय
स्मिन् तेनवक्षसावक्षस्थलेन उपलक्षितः करिणीमुक्तावानिति प्रमाणमाहा ; गरुत्मः नीमूतकरिमत्स्याहिवराहोरुवराहनाः
शक्रध्वजवाश्वविज्ञेयामहोमाक्तिकयानयइति ४१ वदनेनेति पुष्पितलतानिर्विकशितलताभिर्नियमिताः सूच्यंताः विलेविन
श्वनमालयः कंठाः यस्यतेन चूडाकिरीटकंठाश्चसंयतानामालयस्त्वयइत्यमरः शिखिपिच्छलांछितेन बर्हिबर्हांकितकपालभित्ती
यस्यतेनअरुणानयननारक्तनेत्रेणवदनेनरुचंशोभांबिभ्रत् ४२ बृहद्दिति पुनश्चजलदद्रवनदनीलिजलदनारिकतेर्पुपमान
इतिणिनिः उपहितकमार्गणंसंहितकबाणंधनुरुद्वहन् अतएवमघनिचयइवसवर्णनरुचिरः किरातवपुनापतिःशिवः४३ अनुकूलमिति अस्यशिवस्यानुकूलंविचित्यप्रियमिनिश्चिस्यभा
न्तियेहर्गेहाद्रकिरातदेहेः यथाशूलानिपरस्यावः कुठाराः शराश्चापानिवनानिभेतायस्मैप्रहरणार्थ्यभ्यःपरेनिशासमस्याविः

इतिनानुदारमनुनीयविषमहरिचंदनालिना घर्मजनितपुलकनलसकनमौक्तिकावलियुतेनवक्षसा ४१ वदनेनपुष्पितल
तांतनियमितविलेविमालिनाबिभ्रदरुणनयनेनरुचंशिखिपिच्छलांछितकपालभित्तिना ४२ बृहदुद्वहन्नुजलदनारिधनु
रुपहितकमार्गणं मेघमिचयइवसवर्णरुचिरः किरातवपुनापतिःशिवः४३ अनुकूलमस्यचविचित्यगणपतिभिर्गानविग्रहः शूल
परशुकरचापभृतेर्महतीवनेचरचमूर्विनिर्ममे ४४ विशापरं विरचयत्कानननिभिर्गमनुगिरमथश्वगजया भीमनिनदपिहितोरुभुवनः
परितापदिश्यमृगयांपनस्थिरे ४५ क्षुभितानिभिनिः सृतविभिन्नशकुनिमृगयूथसिंहनिः पूर्णपृथुवनगुहाविवरः सहसाभयादिवरासभ
तिनिछायाः परिनिपातः गपापतिभिः प्रथममुख्यैर्महतीवनेचरचमूस्तैर्नाविनिर्ममेनिर्मिता माश्चाने कर्मणिलिट् कस्यइत्यभ्या
सस्यरुस्वत्वं ४४ विरचयतिति अथश्वगजया अनुगिरंगिरो विभक्त्यर्थेव्ययीभावः गिरेश्चसेनकश्चेतिसमासांतः कानननिभा
गं विरचयत्अस्यायमितिदत्तविभागंकृत्वेत्यर्थः भीमर्निनदेः कलकलः विहितोरुरवोभुवोयस्तेतथाक्ताः संतः मृगया मपहिश्य
व्याजीकृत्यपरितः अतएवस्थिताः ४५ क्षुभितेति क्षुभिताः चस्ताअभिनिः सृताः स्वस्थानानिर्गताः विभिन्नामुक्तसंघाश्च
यथाकृतयः पक्षिणोमृगाश्चतेषांयूथानितानितेषांनिः स्वनेपूर्णानिपृथूनिवनानिगुहाविवराणिवयस्यसभूधरः सहसाभया
द्विवकृत्यक्षा रासनुकाद्वारसआकोशालिङ् ४६ नेतिपथिपलायनमार्गेविराधिनी जातिवैरिणीमृगाहीनां सिंहव्याघ्रादीनां
विहगानां ककोलूकानांचसंहतिस्संघारुपपरस्परंक्रोधनइत्यायनयापकिंतुसहवचारत्यर्थः तथाहिभूरिभयभूतानांभीयांमृगाः
समसाधारणानागताआपदोविपत्तयःसहजमपिवैरंसपदिप्रेति नहिसंघातव्यसनेषु शांतिस्विकजातिवैरानुबंधइतिभावः४७
॥ श्लोकः नविरोधिनारुपमियायपथिमृगविहंगसंहतिः प्रतिसहजमपिभूरिभियः समनागताः सपदिवैरमाचरः ४७ ॥

201
1984

चमरीति वंशावितनिषुवणुगुल्मेषुविषक्तालग्नाभृशंप्रियबालाधियगोमाणोबालधयः पुछानियेषांते पुछोत्थीलूमलांगूलेबाल
हस्तश्चबालधिरित्यमरः चमरीगणैः मृगविशेषैः गणबलस्यशिबलस्यसंबंधिनिनधनुकइत्यर्थः सबंधनाबविवसायांपक्षी
अन्यथाभीत्यार्थानांभयहेतुरितिपंचमीस्यात् बलवतिप्रबलभयउपस्थितेप्राणपरिरक्षणेस्वीकृता बालच्छद्भयात्प्राणरक्ष
निमथ्यवगणय्यस्थितमित्यर्थः ४८ हरइति प्रतिभयभयहेतोभयंकरंप्रतिभयमित्यमरः प्राप्तपीतिशेषः गजमदैः सुगंधयः
सुरभयः कुसरास्सडायेषांतैः हतानकुरंगजेरित्यर्थः सहसामेनाकस्मकस्मश्रवणानंतरमवृत्तनिबाधनमनिवारणमनहंभितानिव्या
नानिमुखानियेषांतैर्मृगाधिपैः सिंहैः स्वस्थैः शांतमेवहरसेनिकाः अभिदद्रुरिरईप्सिताः ननुकिंचित्सुभितमित्यर्थः
युक्तंचतद्राजनामकुसरिणामितिभावः ४९ विभरामिति अपवृत्तजठरस्तत्कालक्षुभितालुंठितादरैः शफरीकुलैरगकुलाः व्या
पापकेविषयमितानिदुर्गमीकृतानिकूलानियासांताः सरितः करिभिः पलायमानैरितिशेषः रुग्णानामार्गणांधितयाभग्नानां
उद्दिनश्चेतिनिष्ठानत्वं चंदनावारमेरुरुपांपयोविभरावभूवुः मृधातोः श्रुः भीरीभृकुवांकुवत्रतिविकल्पादात्मनेपदं रुचानु

चमरीगणैर्गोपावलस्यवलवतिभयेप्युपस्थिते वंशाक्षितनिषुवणुगुल्मेषुविषक्तभृशाप्रियबालबालधिभिरारदइतिः४८ हरसेनिकाः
प्रतिभयेपिगजमदसुगंधिकेसरैः स्वस्थमभिदद्रुरिरसहसाप्रतिबाधनमभिनमुखमृगाधिपैः४९ विभरांबभूवुरुपवृत्तजठरशफरी
कुलाकुलाः पंकविषमितसरितः करिरुग्णाचंदनस्तारुपांपयः ५० महिषसंतापगुरुनमालनलदसुरभिः सहागतिः व्यस्त
शकुनिभगिनीनां कुसुमः प्रणुदनेवबावनमदरपरिश्रमं ५१ मथितांभसोरथविकीर्णमहिनकदलीगवधूकाः क्लांतनलकुहलताः
सरसीविदधेनिदाघइवसलसपूवः ५२ इतिबालयन्नवलसानुवनगहनजानुमापतिः प्रापमुदितहरिणीदृशानसनवीरुधंवमतिपंकमूनवी

पयुज्यतेलिटिति भुवोऽनुप्रयोगः ५० महिषेति महिषः क्षतानिविदलितानितेरगुरुभिस्तमालैर्नलदैरुशीरैश्चसुरभिः व्यस्तानि
विक्षिप्तानिशुकनिभानि शुकसवर्णानिशिलाकुसुमानिशैलयास्याआपधिविशेषाश्चनसः अतःशीतलइत्यर्थः कालानुसर्यकृष्णा
श्मपुष्पशीतशिलायामितु शैलेयमित्यमरः शुकनिभतिस्वरूपकथनं सहागतिर्वा युवतनसदांबनेचरणापरिश्रमंप्रणुदन्नतोमदउ
त्यर्थः मातरिश्वासहागतिरित्यमरः ववौवातिस्म ५१ मथितांभसइति सलसंक्षुब्धः प्राणिसंक्षोभानिदाघाग्रीष्मइवसरसीसरांसि
कासारः सरसीसरइत्यमरः मथितांभसःसंक्षुभितादकाः रयेनपलायनवेगनविकीर्णाव्याकीर्णा यथातथाभूतानिव्रीहि
ताः कदलीगवधूकास्तृणधान्यविशेषाश्चयासांतास्तथोक्ताः तृणधान्यानिनीवाराश्चीगवधूर्गवधूकाइत्यमरः भूरिनइति वि
क्षिप्तेतिगुणाभिप्रायः क्लांतानिजलरुहलतापुष्पितयासुताः एवंभूतायिरधिविहिताः ५२ इतीति इतीत्थंमुमापतिरनुसानु
वनेपुउपभोग्यवृक्षवनगहनेषुदारवेषुवनजातास्तथाक्तानुसलानिनिशेषः बालवनमुदितानांहरिणीनांदृशानेत्रानायिरुधा
लनाथस्यानाद्दुसूनारिमामंडसरीवसयत्रनिवसतिमाश्रमं बहिवस्यतिभ्यश्चआतिथ्यादिकावमनरनिश्चयः ५३

सइति सन्निवोयननीलमेघमेचकं मुनेरर्जुनस्याभिमुखमुपस्थितमागतं पोत्रस्यमुख्याग्रस्यनिकर्षणोल्लेखनेनविभिन्नाविदा
रिताभूर्येनतं मुखायकाहलयोःपोत्रमित्यमरः हलसूकयोः सुवइतिहुम्मत्ययः सूकरस्यदंसोकरवाराहदंवपदधानंदनुजंसमास
साद्यापदद्रीडुमियावत् ५४ कच्छांतइति लक्ष्मीवान्मांडुपथीचाश्रमतोर्वायवादिभ्यइतिमनुपोमकारस्यवकारादेशः सन्निवः
सुरसरितःकच्छांतेऽनूपप्रांते जलप्रायमनूपंस्यात्तुसिकच्छ्रस्तथाविधइत्यमरः सेनानिधायस्थापयित्वेत्यर्थः कतिपयैः किरातवर्ये
रन्वीतोऽनुगतः सन् दूयागतावितिधातोरनुपूर्वात्कर्मणिक्तः सगुल्मजालैर्लतावितानसहितैस्तरुगुल्मैः प्रच्छन्नः कुदितःघ्यादि
त्वादिनानिषातः अस्यवराहस्यपदमनुअपनुदेपादानुसारेणेत्यर्थः संपतरूपच्छिन्नः समवेप्रविभ्यस्ते इत्यात्मनेपदंप्रहर्षणीवृत्तं
५५ इतीश्रीमहापाध्यायकालाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांद्वादशः सर्गः १२
वपुषेति अथेश्वरप्रसन्नानंतरमेहंदुसूनुरर्जुनः परमणमहनावपुषाहनुनाभूधराणांविभेदविदारणसंभाव्यपराक्रमंसमोयमिति
प्रतर्क्यपारुषशिराभ्यांदंष्ट्राभ्यामुर्यमुखयस्यतंमृगंवराहमित्यर्थः आशुतदागमनानंतरं अविलंबेनत्यर्थः विलोक्यांचकारद

सतमाससादघननीलमभिमुखमुपस्थितंमुनेःपोत्रनिकर्षणविभिन्नभुवंदनुजंदधानमनिसोकरंवपुः ५४ कच्छांतेसुरसरि
तोनिपयसनामन्वीतःसकतिपयैःकिरातवर्यैःप्रछन्नतरुगहनैःसगुल्मजालैर्लक्ष्मीवाननुपदमस्यसंपतन्० ५५ इतिमहापाध्या
यश्रीभारवि०ईश्वराभिग०१२सर्गः वपुषापरमणभूधराणामथसंभाव्यपराक्रमंविभेद मृगमाशुविलोक्यांचकारशिरसिदंष्ट्रयामुखं
महदुसनुः १ स्फुटवध्वसटान्नतिः सदूरादभिधावन्नवधीरितान्यकृत्यः जयमिच्छतिनस्यनानशंकमनसीनमुकुरोदरे वि
तर्के २ घनपोत्रविकीर्णशालमूलानिविडस्कंधनिकाषरुग्णवप्रः अयमेकचराभिवर्तनमासमरायवसमाजहूयमाणः ३

दर्शी अस्मिन्सर्गेशार्दूलविक्रीडितं श्लोकादौफल्गुदसिकंवृत्तम् १ स्फुटेति स्फुटास्फुटावध्वाविरचितासटानांकेसराणांमुनिनिरु
ध्यतिर्यस्यसक्रोधाध्यर्थितलोमत्यर्थः सटानयकेसरयोरित्यमरः दूरादभिधावन् तथावधीरितान्यकृत्य अनन्यकर्मासवराहाज
यमिच्छतिजयार्थीति अतएवजातशंकस्वयंनिघांसाहिषामकुलस्यत्वादितिभावः तस्यमुनेर्मनसिमुकुरेविवर्तकेवस्यमाणंमू
लं अभ्याहारस्तर्के ईहइत्यमरः आदेहउत्पादयामास २ अथैकादशभिर्विवर्तकैर्मवनिरूपयति घनपोत्रेति घननक्तिणेनपोत्रे
पामुख्याग्रेणविकीर्णानिविदलितानिशालमूलानिवृक्षत्रभ्रायमसःमूलेवभ्रायिनामकइत्यमरः निविडस्यस्कंधस्यनिकाषणक
र्षणेनरुग्णावप्रोभग्नसानुः अतोमहासत्त्वसंपनइतिभावः एकश्चासौचरश्चेत्यकचरः एकाकीचरथादृपनइत्यर्थः अतोयवराहः
समरायसमरकर्तुं क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनइतिचतुर्थी समानुहूयमाणइवसमाजानुमिच्छतिवइवाव्ययः समाव
नायासमाहूयते संज्ञानाच्छानचप्रत्ययः स्पर्धायामाङः पूर्ववत्समे इत्यात्मनेपदं अभ्यसूयतिसंप्रसारणं माघभिवर्तनमासमिधा
वति उपसर्गेवशात्कर्मकर्तान अतःसर्वथानायमुपेक्ष्यइतिभावः ३ ५ ११

203
1984

इहेति इहाश्रमेतपोनुभावात्प्रतीतभयाविगतवैराइत्यर्थः अतएवव्यालमृगाः क्रूरमृगाः व्यालोभुजंगमेक्रूरश्चापदेदुष्टेनिनी
तिविश्वः परेषुप्राप्यंतरेषुवृत्तिंजीविकांजजृहति हिंसयानीयंतीत्यर्थः अयंवराहोमयिविषयेतांवृत्तिंसुनरांविधुनिघांसतीं
त्यर्थः तद्दियंविकृतिनपः सामर्थ्यभंगरूपाभावेन किंनुवा मायाकस्यचिदृत्यस्यवराहस्यमिकाभवेन्नु किंन्वशक्यविनकं ४ अथवा
ति अथवेतिपक्षांतरेएवमृगः पूर्वंजन्मांतरेषुभृशमत्यर्थंमासीवनयाअतिपरिचितयारुपामकाचरविषयंकृतजयवधूर्वंकृतवै
रानुबंधसंप्रतिजानत्येवयुत्पक्षा नमुक्तआद्यापिनूनमितिवाक्यः नूनमयंयाग्भवीयवैरानुबंधीकश्चित्संप्रतिवैरवीजामभयान
इतिभावः कुतायघनः आरात्समीपतः आराद्दूरसमीपयोरित्यमरः विरोधिनीमृगजातिरवधूयत्यंकानवनमाममियातिअति
धावतिअन्यथानाभिधावेदितिभावः ५ नकेवलमभियातमेव किंनुमनोनृनिरप्यत्रभ्रमाणामित्याह नमृगइति अयंमृगानरवलु
किंतु कापिनिघांसुः हंतुमिच्छुः हंतेः संनंतादुपत्ययः अभ्यामाद्यतिकृतं अंशुनगमांसनितिदीर्घः कुतः कियस्मात् अत्रास्मिन्मृगा
विषयेममनस्तथाभूतस्खलतिक्षुभ्यति यथायनिघांसुरितिबुद्धिकृत्यंघटतेत्यर्थः तथाहि विमलप्रसन्नं तथाकलुषीभवन्क्षुभ्य

इहप्रतीतभयातपोनुभावाज्जहतिव्यालमृगाःपरेषुवृत्तिंमयितांसुतरामसौविधत्ते विकृतिः किंनुभवेदियंनुभवा ४ अथवप
कृतजयवधूर्वेभृशमासीवनयारुपानमुकः अवधूयविरोधिनीः किमारान्मृगजातिरभियातिमजवन ५ नमृगःखलुकाप्य
यंनिघांसुस्खलतित्यवनतथाविधमनोमे विमलंकलुषीभवच्चतः कथयत्यहितेविषारिपुवा ६ मुनिरस्मिनिरागसःकुतोमेभय
मित्यवनभृतयमिमानः परशुधियुवधूमत्सराणांकिमिवस्खलितुंत्वनामलक्ष्यं ७ दनुजस्विदयंहसपाचरोवावनजेनेतिवलेवनाति
सत्त्व अभिभूयतथाहिमघनीलः सकलंकंपयतीवशैलराजं ८ अयमेवमृगव्यसंचकामः प्रहरिष्यन्नधिमायया शमस्य ९

श्चेतएव हितेषिणोमित्रंतथारिपुंवाकथयतिइतिभावः ६ ननुमुनेकिमनयाउःशंकयातत्राह मुनिरिति मुनिरस्मिनिरागसोमि
रपराधस्यमकुतोभयमित्यर्थः अभिमानोहंकारः गर्वोभिमानोहंकारइत्यमरः अनपकारिणांमांकापिकिंकरिष्यतीतिबुद्धिः भूत
यश्चयसनंभवतितथाहिपरबुद्धिषुविषयेवध्यमत्सराणांदुरात्मनामलक्ष्यंकिमिवअस्ति नकिंचिदकार्यमस्तीत्यर्थः इवशब्दोवा
क्यालंकारे ७ अस्तुनिघांसुरपिसुदुःकिंकरिष्यतीत्याह दनुजइति अयंदनुजस्वित् दानवोवासपाचरोराक्षसोवानतुमृगइ
त्यर्थः कुतः वनजेनमेवन्यपाणिनिईदृशंबलंनास्तिवतत्याश्चर्यं बलमेवसमर्थयते तथाहिमघनीलोयंवराहः सकलांशैलराज
मभिभूयाक्रम्यकंपयतीवपदविक्षेपभयातत्रापतीयतइत्यर्थः अत्रकंपयतीव स्वस्वक्षाभगर्भायेशैलकंपनरूपकार्यणमत्कारणबला
तिरेकसमर्थनात् कार्यणाकारणसमर्थनरूपार्थांतरन्यासः ८ किंचवायंशैलेमृगयाकुतूहलः श्रूयतेमाप्यतन्मायापरिकल्पि
तएवत्याह अयमिति अयमेवशमस्य वृत्रादिनिविष्टनिरंभमयि अधिकरणविवक्षायांसप्तमी मायया प्रहर्तुमिच्छुरित्यर्थः
स्वदृशोवचनिचकात्क्रियार्थाक्रियायां लट्शतृप्रत्ययः मृगयंमृगयानस्यसंचरणतदर्थं वनमित्यर्थः तत्कामयतेइतिमृगय

सत्रकामो मृगयाभूमिपरिमहार्थः सन्निहत्यर्थः कर्मण्यण् आखेटनं मृगबंधस्यादाखेटो मृगयास्त्रियामित्यमरः सचमाछादनेय
ज्ञे सदादानेवनपिचत्यमरः वृथुभिर्बहुभिर्भ्रजिनीरवैः सेनाकलकलः स्वमायया कल्पितैरवैत्यर्थः कानननि वाकेतो ज्ञातानि वस्तान्
गाः यमुनानि च कारभयंरध्रान्मेषीमतप्रहारार्थं स्वयमेव मृगयुर्भूत्वा वनाद्वराधाय सनाघोषकल्पयाभास सम्भारूपयीगत्वा तीत्य
र्थः ९ विनर्कीतरमाह बकुशाइति अथवा बकुशाः कनासन्कृतिः सत्कारायतनस्य सुखाधनस्य प्रियं मदुपरूपं विधातुं कर्तुमिच्छुनृप
कश्चिदिति त्रिशेषः वनगोचरस्तानेयपातेषावनगो वराणामभियोगादवराधानहुमितंभाकुलं तिरश्चांगणआश्रित्यपत्र वराहरूप
णाविक्षत् पिश्चीदुःखुभ्यः कर्तारिचर्द चकितिहिंसीषः १० विनर्कीतरमाह अवलीढेति खांडवनानवधसारखांडववनाभिनाप्रस
भमवलीढसनाभिदग्धवधः सपिंडसंसुसनाभयः सगोत्रबांधवज्ञातिबंधुस्वस्वजनाःसमाइत्यमरः अनएवसमन्युर्बंधवैरः मम
अपकारयितृत्वादिति भावः अश्वसेनस्तक्षकसुतः कश्चिन्महासर्पः प्रतिकर्तुं वैरनिर्यातनार्थमुपागतः वराहमाययेति त्रिशेषः पस्तात
रमाह यारिवाहकोदरेणभीमसेनेन कृतमन्युः जनितक्रोधावाक्ष्विदिति त्रिशेषः पुराक्रुद्धपांडवः खांडवदाहेपावकभयान्नपला

वृथुभिर्भ्रजिनीरवैरकाण्डचकितोद्भ्रांतमृगानिकाननानि ९ बकुशाः कृतस्य कृतकृते विधातुं प्रियमिच्छन्नथवासुयोधनस्य
क्षुभितं वनगोचराभियोगाद्गुणमासिश्रयदाकुलं तिरश्चां १० अवलीढसमाभिरश्वसेनः प्रसभं खांडवनानवधसारवा प्रतिक
र्तुमुपागतः समन्युः कृतवैरायरिवाहकोदरेण ११ बलशालिनयायथातथावाधियमुच्छदपराभयदृप्तानः नियमनमयानिर्वहेणा
थः परमं लाभमुपानिभंगमाकुः १२ कुरुतानपास्यमार्गदायी विनयायत्यलमस्त्रणान्मुनिर्मा बलिनश्चवधादनस्यशक्यंव्रतसंरक्ष
णमन्यथानकर्तुं १३ इतिनविचिंत्यचापनामप्रथमंपौरुषचिन्हमालदथ उपलब्धगुणः परस्यभेदसचिवः शुभ्रशरादरवाणः १४
थमानीतक्षकपुत्रान्रक्षसेनस्यबंधूनाणरवरुध्यदाहयामासतिभारनकथाः नुसंधयन्ति ११ अथद्वाभ्यामनंतरकरणीयमध्य
वस्यति बलेत्यादिना किंबकुना यथातथावाअस्तुभयंमायिकः पारमार्थिकोवाक्षिप्तयर्थः बलशालिनयाबलदृप्तनयेत्यर्थः उच्छ
दपराधियंदृप्तानामांनिघांसुरित्यर्थः भयंनियमेनावश्यमयानिवर्हणीयावध्यः प्रमापणेनिवर्हणमित्यमरः तथाहिभारति
भंगेशत्रुक्षयपरमंलाभमाकुः १२ ननुतपाविरोधिनाहि सेयाशक्यांढ कुर्विति हेतानवत्समागेहायीनभवतीतिभमार्गहापि
रंध्रान्वेषिणांचवेशमयछन्नित्यर्थः कुतः जयार्थित्वादित्याह विजयायेतपांसि कुर्वितिमुनिर्व्यासामामलंभूत्रामस्वशात्अनु
शिष्टवान् अनुज्ञामलर्जः ननुमुनिर्वाकथमधर्मं मन्वशानत्राह बलिनइति अस्यबलिनः प्रबलस्यवधादनवधविना अन्यारा
हितरक्षेइतिनापवमी अन्यथाउपायांतरेणव्रतसंरक्षणंतपारक्षणंवाकर्तुंनशक्यं हि साधिकुरुनिग्रहात्मिकानाथमंइत्यर्थः १३
इतीति तेनअर्जुनेनइतीत्थंविचिंत्यचिंतयित्वाचापनामचापरत्नंप्रथमंपौरुषचिन्हंतस्यमुरवाकुशलादिति भावः आलवेग
हीतेकर्मणिलिङ् अथवरस्यशत्रोर्भेदविदारणोपलब्धगुणो ज्ञातशक्तिः बाणस्तुत्रोप्रमार्थिकश्चेतिनिशेषः शुभ्रांकनुदिग्धत्वा

205
1984

दिदोषरहितोवानकर्णभेदेनोहिग्धेनापिबलिनतजसेतिनिषेधादन्यचापदारुध्योनिर्मलचित्रइतिथावत्तबाणः सचिवरा
दर्थे अत्रबाणसचिवोः शाबुमात्रसाधर्म्यात् रूपालंकारः प्रकृतविषयवइतिसर्वस्यकारउपमवतिकेचित् १७ अबुभावति गु
रुमहत्वृ ज्यंचस्थिरत्वात्सारवत्वादविसंवादिअभंगमन्यपतिष्ठितत्वात्सत्वरहितंगुणवत्सत्यमन्यत्रोदार्यादिवध्यनुर्मित्रमिवअ
नुभावंवतानिश्चयबुद्धिमनाअनुभावः प्रभावश्चसनांचमतिनिश्चयइत्यमरः धनंजयनस्वबलव्यसनपितपसाक्षीणयत्वपि अ
न्यत्रवधनंतदेवबलेनस्यत्राक्षेपिपीड्यमानमवरुध्यमानंआकृष्यमाणांसम्मित्रमिवानतिनम्रतामानुकूल्यंवधपदे अलंकारस्तु
पूर्ववत् १५ प्रतिकर्षतिनदानीतस्मिन्कालेमहेषोगोरिवंअर्जुनधनुराधिरोहतिमतिकापिधनस्यगोरिवगोरीवापुनपुंसकुस
मरः गोड्यजाकात्संज्ञायामितिवप्रत्ययः प्रविकर्षणाज्याविकर्षणायानिनादेनतमिनरंध्रोविदलितगरुरः तथापदविष्टभ्रन
पादकमणोनतिपीडितः तुनःसकलः समूलः शोलः सत्यंजीवितमदहवआरुरोहप्रापत्यर्थः अत्रगतस्यसंबाधासंबंधविरबंध
कथनादतिशयोक्तिरलंकारः १६ दृढशइति अथवाणसंधानानंतरंशिवेनशिरःनिष्कलंपूर्णंचयथातथाआयतआकृष्टचापमंडल

अनुभाववतागुरुस्थिरत्वादविसंवादिधनुर्धनंजयेन स्वबलव्यसनेपिपीड्यमानंगुणवन्मित्रमिवानतिपेदे १६ प्रविकर्षतिवादतिकर्षः प
दविष्टभ्रनिपीडितस्तदानीं अधिरोहतिगोरिवंमहेषोसकलः मुंडायमारुरोहशैलः १६ दृढशथसमिस्मयशिवेनशिरःपूर्णायतचापमंडलः
रचितस्त्रिपुराणांपुरांनिधातुंवधमात्मेवभयंकरः परेषां १७ विचकर्षवसंहितेषुरुचेश्वरणास्कंदनमभितोबलेइः धनुराययतभागवासु
किज्यावदनयेथिविमुक्तवन्हिज्वालः १८ सभवस्यभवक्षयकृतेतोमितमसेश्रविधास्यतामहार्थे रिपुरापयशभयायमध्यंप्रकृतिप्र
त्ययवाशिवानुवंधः १९ अथदीपितवारिवाहवर्त्मारचिवाप्रितवारणादवार्थः विषपानजवादिषुपिनाकान्महतोभादिवपवकनःकरमनु

तिष्ठतीतिनथोक्तः चापमंडलमंतर्धायस्थितइत्यर्थः त्रिपुराणांनतिस्वचनस्यइतिदीर्घयतिषेधः पुरांवधंसंहारंविधातुरविनःकथितः
स्थानविशेषस्थापितइतियावत् आत्मास्वयमेवपराणांभयानकोभयकरः मार्कनःसविस्मयस्वयंदृष्टोदृष्टः उपमालंकारः अथापि
नाकिंतुतांनमाहविचकर्षतिअथशंभुस्त्रिसंहितेषुउच्चैःभृशंचरणास्कंदनेनपदविष्टभ्रेननामितः अधोनीतः अवलेइः यनःसनुथो
कः आयतभोगः आकृष्टकायः वासुकिरेवज्यातस्यवदनमेवयोथिस्तेनविमुक्तः उत्सृष्टवह्निर्यस्यतथाभूतोविचकर्षइतिस्वभावोक्तिः
१८ सइतिसहसंभूयार्थेअरिवधूरूपयानेविधास्यतोःकरिष्यतोः अन्यत्रमहार्थमभिधास्यतीत्यर्थः प्रकृतिप्रत्यययोः महार्थे
भूतइतिवचनात् भवक्षयकृतेतोः संसारोच्छेदनिरानुस्यभवस्यशिवस्यसिननमेरुकस्यमध्यंरिपुर्वाराहः यस्मात्प्रत्ययोविधीय
तेसाधकृतिः धात्वादिप्रत्ययः संज्ञादिःतयोर्मध्यमनुबंधइतुसंज्ञकोवर्णोयथाभूतभूतिरित्यादौकारः सुदपराभवायलापार्थमवा
पननुस्थित्यर्थमित्यर्थः १९ अथेतिअथरिपोर्मध्यप्रवेशानंतरंदीपितवारिवाहवर्त्मारचिवाआकाशायेनसअवार्यादुर्वारः इषुः शरः रचविवा
सितवारणात्स्वघोषभीषितगजात्पिनाकात् शिवधनुषः पिनाकोजगवंधनुस्त्यमरः महतोभातमेघात्रिपुतायवपुतः कुसलुगाविरजातवेगाद
निपपाते आदधाव २० ॥

वजनतइति व्रजतोधावतोऽस्यबाणस्यवृहद्भ्यः पतत्रेभ्यः पक्षेभ्यः जन्मयस्यसनथाकः कृतानार्थोपनिपातवेगशंकागरुडागमभ्रमो
यतसः भतएवमहारगाणांहृदयानिश्वाणिचभिनत्तीतिहृदयश्चाभिन्न ससुश्चाभ्रइतिसत्यादेयभिचारात्तश्चाशब्दस्यपू
र्वनिपातव्यभिचारः प्रतिनादः प्रतिध्वनिभिर्महान्समूर्छितोनादः तुल्यपातउत्थितः अत्रनादस्यउरगहृदयभेदकत्वामवंधविसंव
धकथनादतिशयोक्तिः साचनाहयेवेगभ्रमात्यापितनिनयारगागिभावनसंकरः २२ नयनादिति शलिनोनयनानपत्रवृत्तनिर्गतइव
स्तुत्यक्षा नेत्राभिशिखाकल्पाइत्यर्थः पिनागेविंदुसंज्ञाइलनाभिर्विदुहामनुत्यइत्यपमामनसश्चिनादपिआशुतरशीघ्रतमं आशु
शब्दात्भव्ययात्तस्य अतः किमनिः अपत्यादिनाप्रत्ययनिषधः श्रीवत्सीधायसत्वस्यादित्यमरः यतः गच्छतः इणः शतृप्रत्ययः मा
र्गणास्यशरस्य कदंबमार्गणशराइत्यमरः किरणव्यामनिभाकाशोमार्गउत्कारखाकारः पंथाविदधविरचितइतिस्वभावोक्तिरेव
रः २३ अभयंनिनिपृषत्कानाणाः पृषत्कबाणाविशिखाइत्यमरः धनुषः पिनाकादपयत्नेनिर्यतगच्छतीत्यर्थः इणः शतृप्रत्ययः शि
वातिकरुणेनभश्चरैः अभिख्यथाशोभयानिहानः शोभनगच्छतीत्यर्थः आहागनाविनिपातोः शानव अभिख्यानामशोभयाइत्यमरः

व्रजतोस्यवृहद्भ्यपत्रजन्माकृतनार्थोपनिपातवेगशंकः प्रतिनादमहारगाणांहृदयश्चाभिदुत्पतनादः २२
नयनादिवशलिनः प्रसृतेर्मनसोप्याशुरनेयनः पिनागेः विदधेविलसन्नलिनाभैः किरणैर्व्योमनिमार्गणस्यमार्गः २३
अभयंधनुषः शिवांतिकरुणैर्विवरैसद्भिरभिख्यानिहानः युगपद्दृढशिखान्सहतेदुषादश्चनभश्चरैः पृषत्कैः २३
सनमालनिभैरिषासुराणांघननीहारइवाविषक्तवेगः भयविह्वलनीलितानभस्तुजगतीयाहतुबाणगोजगाह २४
सपदिप्रियरूपपर्वलक्ष्यः शितलोहायमुखःखमाससाद कुपितानकतर्जनागुलिश्रीर्वपयन्याणभृतेः।रुषिधन्वपुः २५

विवरैसादंतीतिविवरैसद्भिः विवरैसद्भिः अंतरालवर्तिभिर्नभश्चरैः सत्कृद्भिरित्यादिनाक्रियाविशेषणत्वेकृतिबहुलमित्यतुक्तं अथ
वराहविशान्भविशान्नतदुपादेस्तवराहमुपादेः वन्यासनेः वरैः कर्तरिकैः नभश्चरैर्युगपद्दृढशिखाइतिबाणवर्णाक्रियाः अत्रविनाक्रि
नः क्रमणादिक्रियाविशिष्टस्यबाणस्य शिवांतिकादिभिन्नदेशारुतनभश्चरकर्तृकदृढनयोगपद्यासंबंधोपनत्सबंधाक्रियाणांनिशा
यात्क्यालोकोत्तरवेगअनीतरलकारेणावस्तुध्वनिः २३ सइति सबाणः तमालनिभतमालवर्णसुराणारिपोवराहपननीहारसांद्र
तुल्यइवअविषक्तवेगोऽप्रतिबद्धवेगः तथानभस्तुजगतीयथाहतथाईक्षितः मनू अपांसंबंधिवेगआपः अपां
समूहोवाअपांआपनगच्छतीतिआपगानदीतांगृह्णातीतियाहाजलचरइति विभाषग्रहइतिवकत्वात् याधत्यय : सइवजगतीज
गतीविशेषमत्याभितिवनयंतीजगाहेविवेशअंतर्हितइत्यर्थः २४ अथार्द्धनवाणाधयागमाह सपदीति सपदिशिवबाणपातसमयए
वप्रियारूपंआकृतिःपर्वाणिग्रंथयोरखारचनाश्चरस्यसःअंगुलिपक्षपर्वलक्ष्यः प्रसिध्यःलोहाग्रमयः फलंतन्मुखमिवत्कपूमित
समासः सिनंलोहाग्रमुखंयस्य सः कुपितस्यांतकस्यश्रीर्यातर्जनातस्याः अंगुलिःतर्जनागुलिःतर्जनातस्याः श्रीरिवश्रीर्यस्य
सकुपितधन्वपुः अर्जुनबाणः पणाभृतोव्यथयन्भीषयमाणःखआकाशोआससादप्राप उपमालंकारः २५

204
1934

परमेति परमास्त्रपरिग्रहणादिव्यास्त्राधिष्ठानेन उरुमहदुल्काकृतिउल्कावद्दीर्यायमाणमित्यर्थः तोजोवनपुविक्षिपन्विकिरंसंजव
नपतनधावन्सबाणः शतानुपरेपरः शताः द्वाषाशताधिकसंख्यकानामित्यर्थः परः बाणाद्यास्त्रयोपरासख्याशताधिकत्वमरः पंच
मीयोगविभागात्समासः राजदंतादिषुपरमित्युपसर्जनस्यशतशब्दस्यपरनिपातः पारस्करादित्वात्सुडागमः पतनोपपत्तिपतन
पत्ररथाइजाइत्यमरः व्रामः समूहइव आरवितेनविस्तीर्णवक्रइत्यर्थः २६ अविभावितेति अतिरहसाअतिवेगन अविभावित अल
क्षितेनिष्क्रमंगोंडीवानिःसरणंचेषांमंतरागमनंचयस्यसः तथाशमितायामः संक्षिप्तदेर्घ्यइवक्षिप्तइत्युत्पातवेगगुणनिमित्तादे
र्घ्यगुणाभावात्प्रक्षा सशरः सहनुसहबाणेनवर्तत्यतिशयः खिन्नवृत्तेः पूर्वतरंनुप्रागेवबाणभयत्रापिलक्ष्यपतितेतिशेषः अथवापति
तानुलक्ष्यइतिशेषः लक्ष्यभेदंचकारे अत्रानुपातवेगगुणनिमित्तात्बाणस्यचित्रवृत्त्यासरूपातपूर्वपतनाभावादप्रक्षातिस्वः उत्तरा
तरोत्कर्षणवेगातिशयव्यंजिकाइत्यलंकारेणवस्तुध्वनिः २७ सइति नयहेतुः सशरोवृषध्वजसार्थकाबभिन्नेशिवशरविध्वंएव
पीयंबध्नुमितिशेषः इषेरिच्छार्थादनीयरप्रत्ययः लघुअर्जुनंयथातथासाधयितुंस्वार्थेणिनंतात्तुमुन् प्रतिकार्यंवैरिशरंयथा

परमास्त्रपरिग्रहरुतेनस्फुरदुल्काकृतिविक्षिपन्वेगेन सजवेनपतन्परःशतानांपतनांबाणइवारविवितेने २६ अविभावि
तानिष्क्रमणंयस्याःशमितायामइवातिरंहसासः सहपूर्वतरंनुक्षिप्तवृत्तेरपतितानुचकारलक्ष्यभेदं २७ सवृषध्वजसाय
कावभिन्नेजयहेतुः प्रतिकार्यमपपीयंलघुसाधयितुंशरः प्रसहविधिनेवार्थमुद्दीरितंप्रयत्नः २८ अविवेकवृथाश्रमा
विरार्थंक्षयलाभाविवसंश्रितानुरागंसविनिगीर्णमिवानयप्रमादायवसादविशिरेवाविनिन्युतुस्तं २९ अथदीर्घ
तरतमःप्रवेश्यवसहसारुणयाःसमंभ्रमेण निपतंतमिवाष्मरश्मिमुख्यावलयीभूतनरुंधरांचमेने ३० ५ ॥

विधिनादेवेनोद्दीरितंफलसाधनतयाप्रतिपादितमर्थयोगादिकंप्रयत्नः पुरुषव्यापारद्वयप्रसहेशशाकउपमालंकारः २८ अवि
वेकइति अविवेकः अनेतरानभिज्ञत्वंवृथाश्रमोनिष्फलप्रयासः तोअर्थेधनमिवअस्यानाविनियोगहेतुत्वादनर्थोधनदानिकरत्व
मितिभावः क्षयोनुपचयोलाभादानृत्वंतोसंश्रितानामनुजीविनाअनुरागमिवअकिंचित्करेस्वामिनिअनुरागस्यानवस्थानादि
तिभावः विशिरस्वाविशार्जुनबाणानवरहकरणशैथिल्यंनिन्यतुः नीनयतोनयतिर्हिकर्मकः मालोपमयं २९ अथतिअथसव
राहः दीर्घतरतमोदीर्घनिद्रांप्रवेक्ष्यन्मरिष्यन्नित्यः सहसारुदितिरुणयाभस्त्रवेगा संभ्रमेणभ्रांत्यासंभ्रमाभ्रांतिहावया
रितिविष्वः उष्मरश्मिरुष्णांशुनिपतंतमिवमेनेधरांचबलयीभूताः तरवोयस्यास्तांतथामेनेभावेत्यर्थः स्वभावोक्तिरलंकारः ३० स
इतिक्षितिगतःक्षितोपतितःउष्मनपत्ययस्यात्शोणितेनार्द्रीकृतःखुराणांदंष्ट्राणांश्चाग्राणांनिपातेनापातेनदारितानिअश्मानां
पाषाणाः येनसःकंचक्षणंइतिक्षितेंद्रसूनुः स्वार्थेविधानरोषादितिभावः अतएवविहितःअमर्षोगुरुःक्रोधोयस्यसः ध्वनिःकंदि
तंयेनसतथोक्तःसपराहःअसुभिःप्राणैर्निरासनिरस्तःत्यक्तइत्यर्थः अस्यतेःकर्मणिलिङ् इयंचस्वभावोक्तिः ३१ ॥
शोधसगतःक्षितिमुष्मशोणितार्द्रखुरदंष्ट्राग्रनिपातदारितास्मा असुभिःक्षणमीक्षितंइसूनुविहितामर्षगुरुर्धनंजयम् ३२ ॥१०

स्फुटेति अथवारूपानानंतरपार्थः प्राज्यद्वारः प्रभूतद्वारः सन्नपीत्यर्थः प्रभूतेप्रवुरं प्राज्य मित्यमरः स्फुटपारुषं व्यक्तपिकमेवरारुभि
र्वरारं निपुणः गृहीतुमिच्छुः यहसंनंतादुप्रत्ययः अपपात आधावितिस्म कृतज्ञतयाशस्त्रहणंतु लाभादित्यर्थः ननुअन्यापिअपकृतार
एवकिमुत्वादूरस्मत्राह कृतवद्भिर्नाकृतज्ञानांकृतावदानः कृतकर्मा अवदानंकर्मवृत्तमित्यमरः यथाप्रियतमेनतथाकरिष्यतुपचरिष्यन
प्रियतामतिकृतकरिष्यमाणायोः कृतंबलीयइतिभावः ३२ अथयुग्मेनाह उपकारइति असतिनीचेप्रयुक्तः उपकारइवभूशस्तिरितिम प्राप्य
प्रणाशामर्दर्जनगतइत्यपमा तथाकृत ज्ञाकिः कृतपौरुषः गुरुत्वाद्वाहमरान्महत्वात् अथामुखोनप्रवुरः अतएवआत्मपारुषणाजनिनश्री
उइवस्थितइत्यत्र प्रेक्षा तथाप्रतीयतइत्यर्थः ३३ सइति उत्तमांस्वरुचंकीर्तिंकीर्तिमिवदधानइत्यत्र प्रेक्षा किंचविचिंत्यसर्वथायात्वाथ
मितिविमृश्यसमुध्यरनातेनअर्कनेनउच्चैः स्वर्गंस्वपाठकं वार्तेपाठवमारार्गमभवेस्वास्थ्यमनामयमितियादवः अनुयुक्तः पृष्टइत्यत्रपृ
आदरानथाप्रतीयतइत्यर्थः प्रश्नानुयोगः पृच्छाचेत्यमरः सबाणोविलोचनाभ्यांनयनाभ्यांभृशंपरिरेभेनु आलिंगितः किमिवत्रप्रेक्षा तना
त्यादरणादृष्टइत्यर्थः ३४ तत्रेति तत्रपदेरामहाभुजोर्जुनः कुसुमचापविहिथः स्मरः शासनंवक्ष्यमाणमादेशसंनिकाशायितुंप्रकाशयि

स्फुटपारुषमापपातपार्थस्समथप्राज्यद्वारःशमेति घृष्टः नृतथाकृतवद्भिर्नाकरिष्यंप्रियतामतिप्रियतमाकृतावदानः ३२ उपकारइवामति
प्रयुक्तः स्थितिमप्राप्यभृशगतः प्रणाशं कृतपौरुषः गुरुत्वाद्वाहमरान्महत्वात् अथामुखोगुरुत्वाज्जनिनश्रीउइवात्मपारुषया ३३ स समुध्यरनाविचिंत्यतेन स्वरुचं
कीर्तिमिवान्तमादधानः अनुयुक्तइवस्वपाठमुच्चैः परिरेभेनुभृशंविलोचनाभ्यां ३४ तत्रकार्मुकभृतेमहाभुजः पप्रतिस्मसहसावि
नेचरंसंनिकाशायितुमयतः स्थितेशासनंकुसुमचापविहिथः ३५ समप्रयुज्यतनयंमहीपतेरात्मजातिसहशीकिलानतिं मातपूर्वम
भिनीतिहेतुकंवक्रमिष्यमुपचक्रमेवचः ३६ शांतनाविनययोगिमानसंभूरिधामविमलंतपःश्रुतं भारतंवसहशीदिवाकरामन्वयायमयं
तुंनिवेद यितुंइतियावत् अयतः स्थितेकार्मुकभृतेवनेचरे सहसारुष्टितिपश्यतिस्म इतः अभ्यतिरथोधृतानृत्तेरनरविदरथोध्यनात
गाविनिलक्षणात् ३५ सइति सवनेचरामहीपतेस्तनयरात्मपुत्रकं ने आत्मजातिसहशीकिरात नात्यनुरूपा किल किलेति नातरलीक
ो दर्शयति यतः परमार्थतः प्रथमएवसआनतिप्रणतिंप्रयुज्यसांत्वपूर्वं सामपूर्वकं सामसात्वमुपसमइत्यमरः अभिनीतिहेतुकं
प्रियप्रयुक्तिहेतुकंवचः इत्यंवक्ष्यमाणप्रकारेणवक्तुमुपचक्रमेउपक्रमेत ३६ तत्रनायतत्वतुर्भिः सांत्वमाह शांतेति शांतनाथविर
मोध्यत्यंचतत्वविनययोगिअनोध्यत्ययुक्तंमानसंयस्य ह किंचपारिविवाभाकायपातेषादिवाकरांदेवानां पृथोदरादित्वात्साधुः
दिवंस्वर्गंतरिक्षेवेतिविश्वः सदृशीतुल्याभाकृतिर्मूर्तिःअवदातयुध्यभन्वयायवशांपारवशांनवायः संनानइत्यमरः शांसादिभि
र्लिंगैर्विनयादयोः नुमीयतेअन्यथातादृशांभवदितिभावः ३७ दीपितइति मुनिरपिएवंभूतरहितापीत्यर्थः अनुभावसंपदाप्रभावा
तिशयेनदीपितः प्रकाशितः गौरवेणमहत्तयामहीभृतांराजः लघयन् लघूकुर्वन् त्वं मिहाशांतमन्यदिशानमन्यवंदुन
स्यदमित्यण् प्रत्ययः शतमन्युर्दिवस्पतिरित्यमरः अधिपतेः कर्मअधिपत्यंत्रैलोक्यरक्षाधिकारः ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् प्रत्ययः

कारयतिवदंदुष्णतिशापः राजसेतस्याप्युपनीयदुतिप्रतीयसेनिजमहिम्नेत्यर्थः ३८ नापसदति विभोर्भावः विभुतातो विभुतांप्रभाव
मुपयिवान् उपगतः अतएवतापसोपिवंसर्वसंपदामास्पदंस्थानमसि आस्पदंप्रतिष्ठायामितिनिपातः विभुतामवसमर्थयतेहि य
स्माद्भवताजनेर्विनापिएकाकिनोपीत्यर्थः सचिवरन्वितस्यवअमात्यादियुक्तस्यवक्तिनिस्तजादृश्यतेअतः सर्वसंपदास्पदत्वयुक्तमित्य
र्थः ३९ विस्मयइति जयश्रियाहेतुनापासयापीतिशेषः कइवबाःसमेविषयः किमाश्चर्यंनकिंचिदित्यर्थः विस्मयाद्भुतमाश्चर्यंचित्रमित्य
मरः अतोमुक्तिरपिजनवद्दवीयसीदूरतराहुर्लभमानभवत्यव स्फुटदृश्यादिनायणादिपरलोपपूर्वगुणाश्च निर्जनोजनरहितमपिएवगुण
येनसकस्यईप्सितस्यापाश्रयः ४० अथगमप्रायोजननृपालंभमुखेनाह कृपयेतिति विषातेजसा अस्मिन
जसमुद्भवतजसंरूपयनलक्षयन् उपपुन्नपौरुषः समाधिनपराक्रमः सप्रसिद्ध्यस्त्रवरादमहिमंकृतोपकारमित्यर्थः दूरत्वनकरण
तेअस्मदधिपस्यसायकंआरंकुर्वुंनार्हसि ४१ अनर्हत्वमेवाह स्मर्यतइति उत्तमर्नृभिः सत्पुरुषः मन्वादिभिः तनुभृतांशरीरिणांस
नातनंनित्यंन्याय्यन्यायादनपेतमाचरितमाचारः स्मर्यतेनकर्तव्यइतिशेषः नत्वनाचारइत्यर्थः अथाप्यनाचारणहायमाद्ध्वंसत

दीपितस्त्वमनुभावसंपदागौरवेणलघयन्महीभृतः राजसेमुनिरपीदृकारयंनाधिपत्यमिवशांतमन्यवे ३८ नापसदपिविभुतामुपयिवा
नास्पदत्वमसिसर्वसंपदां दृश्यतेहिभवतोविनाजनेरन्वितस्यसचिवैरिवेयतिः ३९ विस्मयः कइवबाजयश्रियानवमुक्तिरपिदूरवी
यसी इप्सितस्यनभवदुपाश्रयः कस्यनिर्जितरजस्समागुणः ४० रूपयेनहिमतेनसंविषासत्वमित्यमुपपन्नपौरुषः कर्तुमर्हसिवरा
हभृद्दिनेनेमममस्मदधिपस्यसायकं ४१ स्मर्यतेनतनुभृतांसनातनंन्याय्यमाचरणमुत्तमर्नृभिः ध्वंसतेयदिभवादृशस्ततेः कः प्रयातु
वदतेनवर्त्मना ४२ आकुमारमुपदेष्टुमिच्छवःसंनिवृत्तिमथोपसंहृतेः यागशक्तिजितजन्ममृत्यवः शीलयंतिमुनयः सुशीलतां
४३ निघ्नतांतपसिपुण्यमासजन्संपदानुगुणयायनेसुखिणो यांतिपापपरिणामनिर्मुक्तयेकनतमस्तुनयः समाधियः ४४

इतिभवानिवदृश्यतेनभवादृशाःनतःसदाचारात्ध्वंसतेध्वंसतेयदितदातेनवर्त्मनान्यायमार्गेणाकः प्रयातुगच्छतुवदकथयतुकोपीत्यर्थः
तथाचसन्मार्गएवशीलंकुर्यादितिभावः ४२ आकुमारमिति किंचयागशक्त्याभाव्यज्ञानमहिम्नाजितोजन्ममृत्यूयेनतेतथाभूताः आकु
मारभ्यः आकुमारंकुमारादारभ्यइत्यर्थः आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः संहृत्यआपदायस्मिन्तत्संहृतमहापदामहानर्थ
ताइत्यर्थः अपपादमार्गात्पथोविभाषतिनिषेधविकल्पात्समासांतः अपथेनपुरस्कृतमनिर्वृतिमपगमउपदेष्टुमिच्छवः संतः सु
शीलतासहृदयता भावतलशीलंस्वभावमहृदयेइत्यमरः शीलयंतिअभ्यस्यंति अतोमुनिभिर्नृत्यात्यशीलमित्यर्थः ४३ नकेवलंसाशी
ल्यादनर्थनिवृत्तिमात्रं किंत्वर्थप्राप्तिरपीत्याह निघ्नतामिति नपसिनिघ्नतांतपोनिष्ठानांधर्मार्थिनामित्यर्थः पुण्यधर्मेणासमतनु संपा
दयन् स्याध्यर्मसिद्धियोपुण्यश्रयसीमकृतनृपइत्यमरः सुखिणांसुखार्थिनांसंपदः सुखसाधनभूतांर्थान् अनुगुणयन्
अनुकूलयन् अर्थकामयोरविरुद्धानुभूतइत्यर्थः तथायागिनोविमुक्तयेअपवर्गायपरिणामदुःखयोगोनोविनयःसाशीलस्य
नकेवलंनासमाधियोनासुसंभावनायोलाद्सर्वेषांविषयएवचतुर्वर्गसाधनइत्यर्थः अतस्तयोनासमस्तामिवारः वार्यकार्यमितिनात्यर्थं ४४

अथवा किं भवा दृश्यो अन्यसंभावनया भ्रांतिरपि संभाव्यते इति मृदु किं भवलं व्याहानृनमिति। अयं अस्मदीयः सायकः कोऽपि भवतः पृष्ठस्य
स्यर्थः पृष्ठस्य भवानत्र भवानि सज्जनः अन्येभ्योपि दृश्यते इति सर्वाविभक्तिकृतमित्यर्थः सुक्ष्मपि समासः शरारुहिं सर्वथा
वृषणारेण्या दिनाचसर्वप्रकारेण अनुयाति अन्यं तमनुकरोतीत्यर्थः नूनमिति वितर्के यथा अकृत्यात्मनुपपन्नमज्ञायान्यं तस्मादृश्यादनुस
ज्ञेनदीयत्व संदेहः संशयोयमिति मे स्वकीयः मृगयायमिति भ्रांतिरेवास्यचेति विद्यः अपथ्ये अमार्गे शरहरणा वृषपदं कारितः निधा
पितइत्यर्थः हृकारेन्यतरस्यामित्य णिकर्तुः कर्मण्यनं कर्तुश्च कर्मेति तत्रैवाभिहितेकर्तरि कः ४५ पुनरपि स्मयमेव मित्रपयन्नुद्दोषांतरमा
पादयति अन्यदीयेति वृत्तसामस्त्वर्तनेइति सर्वेतासस्य अन्यदीयविशिखविषयं यदाहृतमाहरणं भावेक्तः तस्मिन् अन्यदीयवि
शिखस्याहरणेइत्यर्थः नकेवलं निःस्पृहस्य केवलं निःस्पृहोवन भवितव्यं किंतु परनिवर्हणं परेषां पदं तं मृगं निघ्नतः प्रहरतो नि
मनात्ययेत्यर्थः कृत्यानां कर्तरि वेति षष्ठी ब्रीडितव्यं लज्जितव्यमपि भावेतव्यभव्यथः संप्रति तुं तयापरविध्यन्मृगं विध्यापितवांश्च
प्रत्यक्तनस्तेयं चक्रियतइत्यहो महत्साहसमित्यर्थः मृगमित्यत्रापत्यापि विवक्षणात् जासिनिप्रहरणाट्काभ्यां हिंसायामितिप

नूनमत्र भवतः शरारुहिं सर्वथा वनुयाति सायकः मोघमित्यनुपपन्नमंशयः कारितस्तमपथ्यं पटयथा ४५ अन्यदीयविशि
खेनकेवलं निःस्पृहस्य भवितव्यमाहते निघ्नतः परनिवर्हिणं मृगं ब्रीडितव्यमपि नमतः ४६ सतनेनिवासयतुकृत्यानामुरसस्य
मूरथः कीर्तितानिहरिणेपितानियं ब्रीडयेति चरितानिमानिनं ४७ अन्यदोषमिवमस्वकंगुणांस्यापयतेकथमधृष्टताइति उच्यते सखलु का
र्यवनयाधिष्विभिन्नवुधसेनुमर्थिता ४८ युग्मं दुर्वचनदग्धमाभभूत्मृगरूपेण्यमोदयकरिष्यराजमानमाशुवाहिनीपतिः प्रत्यपत्यतनिशातनपर्णि
ष्ठो नभवतिशोषाधिकारात्रनिहरणोत्सवसंघातनिगृहीतविपर्यस्तानायहणात् ४९ अथास्मिन्कृतघ्नतामियोगंस्वीयापकारत्वर्णयितुं वि
कल्पनदापरस्तावकगमनपरिहरंनाह संतनमित्यादि सूरयः विद्वांसः अस्यस्वामिनः संबंधिभिः यच्चरितैः करणभूतैः संतनसतनं उत्कंठाः
संतानिशाम्यंतः चरितानिशृण्वंतः मुदं प्रयांति अत्रचरितानांमुनशामोशादकरणात्मर्थात्विशामनकर्मत्वमिति विवक्षः नामिचरितानि
हसितेपिपरिहासपिकार्निनानिषेरः उच्चारितानिसंमितं मानिनं ब्रीडयंतिमानित्वात् ब्रीडानुचरितदोषादिनितथामलंकारदोषत्वादिनिभावः
स्वगुणाश्चवणादेवयः सलज्जो भवतिसकथं स्वगुणांस्यापयइत्यत्रेणसंबंधः ४७ भन्यति अधस्तनयाविकल्पन ज्ञानतयाजडः सन्यभ
विकल्पनइत्यर्थः सोस्मत्स्वामीअन्यदोषपरावगुणमिवस्वकीयगुणान्कथंस्यापयेद्यकृत्यत आत्मपरासांपरमर्थानिवर्जयतिभावः तथापि
कार्यवत्तयाकर्मार्थितयत्यर्थः मस्वगुणमुच्यते खलुकार्यवत्तयाकार्यार्थिनः कृतागर्वइति भावः विवर्णइवभिन्नवुधसेनुमतिकांतसुजनमर्यादा
मर्थितांयाचनाधिकनिद्यामित्यर्थः विवर्णइवभयमर्थांयविकल्पयितुं प्रवृत्तइति भावः धिक् निर्भत्सननिंदयारित्वमरः अभिसर्वतमाः कार्यधिगुप
र्यादिषुत्रिषु हितीयाद्यभिनांतपुनतोन्यत्रापिदृश्यतइति हितीया ४८ संप्रतिस्वकृतोपकारलक्षयति दुर्वचइति वाहिनीपतिः सेनापतिः अस्मात्स्वा
मीत्रितनपत्रिणाशरेणाप्रेमृगंआशुप्रत्यपत्यत यदिनामियुगीनत्वं अस्मोमृगः ऋजुमार्गेनवयि विषयेयत अकरिष्यत्तदस्वनिष्कुर्यात् त
त्र दुर्वचं दुर्वाच्यं अमंगलत यावत्कुनशस्यतेतदनिष्टमेव यानतेरेअविना स्मभूदिति सोहाइकथनंतदुपलक्षणमस्मृगरूपोहन्यादिभावः वि
दूनिमित्ते भूदूक्रियातिपत्तावितिकरणतः पद्यतेश्चलदूः ४९ ॥

ननुमयेवहतो मृगोननुसेनापतिनातत्राह कइति हरितुरंगमायुधंइंद्रायुधंनहतस्तयसौस्थिरतरं अकुंठितमित्यर्थः स्थिरत्वाद्
द्रियमुन्नि त्रिवस्थिरत्यादिनारुत्वादद्वः अंगसंस्थितं अवयवसंघातदधनधारयंतं वगवत्तरं दुर्वारवगं दुर्मदं हिणांवराहं चमृपतेः
किरातवाहिनीपतेः कंचनमृपतिविना अन्यारादित्यानापंचमी कोनुकोवाशरेणाएकेनतिभावः हतु अर्हतिनकोपीत्यर्थः ५० अस्मुम
एवमृगस्यहंतातनः किमतआह मित्रमिति यथाचनस्यवमृगहतुंसतीत्यर्थः अयंमहिनीपतिः किंतभूपतिः नतवसंशयप्राणासकृ
उपकारिउपकारकारकं इष्टमित्रंतनोपिकिंतत्राह तमिति तंमित्रभूतंविराध्यसज्जनेकवसतिः भवाहुराशुजनमात्राधारकृतज्ञता
उपकारवद्दित्वमानिरासननिराकियतो अन्यथाजगतिकृतज्ञतअस्तयानेकृतघ्नतावतभवदित्यर्थः अस्यतेः कर्मण्याशिषिमाशिस
ः ५१ ननुसर्वस्यार्थमूलत्वात्सर्वस्मिन्किं मित्रणायाशंक्यमित्रसर्वाधिक्ययुग्मनाह लभ्यमिति निर्गायतोजनुमिरुतोजयतेः स
तेनाच्छत्रप्रत्ययः दुर्लभाः कृच्छ्रणापिलभ्यमशक्याः असुगृह्यभूतयः रक्षितुमशक्यमहिमान तथापिनित्यरक्षणादिकृतावला
श्चतिभावः अंतविरसागतत्वर्थइत्यर्थः लभ्यतइतिलाभाः अर्थाप्तिपोसंपदः एकसुकृतेनएकापकारेणलभ्यमुलभंनतुदुर्लभरक्षि

कान्विमेहरितुरंगमायुधस्थयसौदधतमंगमहिनं वगवत्तरमृनवमृपतेर्हनुमर्हतिशरेणदुर्दिणं ५० मित्रमिहमृपकारिसंशये
महिनीपतिरयंनथाचनं तंविराध्यभवतानिरासिमासज्जनकवसतिः कृतज्ञता ५१ लभ्यमेकसुकृतेनदुर्लभारक्षितार
ममुरक्ष्यभूतयः स्वंतमंतविरसागतंमिमानिगीयतोमित्रलाभमनुलाभसंपदः ५२ चंचलंवसुनिनातमुन्नतामहिनीमपहरंत्यरातयः
भूधरास्थिरमुपेयमागतंभावमंगतमुहृदंमहीपतिं ५३ जेतुमवभवतानपस्यतनायुधानिदधतमुमुहुः प्राप्यतेवसकलंमहीभृतासं
गतेननपसः कलत्रयो ५४ वानिभूमिरिभराजकाननेसंनिरस्तनिचयाश्चभूभृतः कांचनंनहिमिवास्यपक्षिणाकवलंनमहतांक्षयेन ५५
तारंनतुरक्ष्यस्वंतेशमावसानतंतविरसंमित्रलाभेअनुमित्रलाभाधीनानिकृतघ्नइत्यर्थः हीनइत्यवाः कर्मप्रवचनीयसंतातघाग द्वि
तीया अत्रोपमयस्यमित्रलाभस्यलाभातरप्रत्याधिक्यमिधानाद्यतिरेकालंकारः ५२ चंचलमिति द्विचवसुपनेनिनानवलंमहिनीमप्यु
न्नताःप्रबलाःअरातयोहरंति मित्रंतुननथत्याह भूधरइति भूधरवत्तुस्थिरउपयेअनिष्यगंतं चयमागतस्वतः शाप्तमापमहीपतिसर्वथ
रीणमित्यर्थः सुहृदं मित्रंभावमंस्तभावद्वासीत मंबानिनिनृषः अत्यंतोकगतोभवत्तुकाधिभूक्ति परिपरिणामणात्रइष्यः अन्यथान
ध्यमपुरुषः स्यात्मन्यतः कर्तरिभाविःलुः अलंकारस्तुव्यतिरेकवभूधरास्थिरमित्यपमामगतिसंकरः ५३ ननुमुमुहुः किं मित्रमव
हृपातत्राह जेतुमिति भवताजेतुंनयार्थमवतपस्यतेतपश्चर्यते कर्मणोरामथत्यादिनाचरणेक्यइ तनोभावलइ कुतःमुमुहुः प्राप्त
र्थिनः आयुधानिनदधतेनधारयंति अतोमित्रसत्रदः कार्यइतिभावः तथापिकिंभवत्सामिसख्येनतत्राह प्राप्यतइति महीभृ
तासहसंगतेनलयासकलंतपः फलंप्राप्यते अतस्तसख्यात्स्वामी युक्तइत्यर्थः ५४ ननुकिंतः कृत्यापयुज्यतेतत्राह वानीति तस्य
भूपतेः वानिभूमिरश्वाकरः इभराजानाकाननेनगोत्यनिरस्तानिभूमिरिभारलानिचयाश्चसंतीति ग्रायः नन्वीरणाख्यः किमकृष्णकांचन
पत्रकाद्वायकलहायतेतत्राह अस्यकांचननुसावर्णनपक्षिणाद्वारेण किंभवतिकिंचित् प्रयोजनमस्तीत्यर्थः परंतुकवलविलघनस्यनिक्रम
नसहतेनायं शरत्वुष्यः किंत्वाधिक्षेपासहिष्णुरित्यर्थः अत्रप्रथमार्धसमृद्धिमद्दलुवर्णनादुदात्तालंकारः ५५ ॥

नन्वाहत्वलुब्धः किमुपकर्तातत्राह सावलेपमिति महानयं रजस्यपि धूलवर्षियरे: सावलेपं सगर्वं उपलिप्सिते उपलब्धुमिष्टे निपूर्वि
ते सति विकृतिमभ्युपेति प्रकुप्यतीत्यर्थः तस्मिन्धनं अर्थितो याचितुमुज्जीवितं धनं याचितुं धनीकर्तुं रक्षितुं कस्यचनं तानुमुनून सीमहतो
सहते जीवितं यथात्मनो नेच्छति किंत्वर्थितः प्रयच्छतीत्यर्थः तस्मिन्धनं किमुधनमात्मनएव धिक्धनं याचितुमिति विग्रहः अत्रइच्छमात्र
मर्थः अन्यथा धनमित्यनेनैव नरुक्त्यस्यात् सुपआत्मनः क्यच् अज्ञानो योहन्यधनायाबुभुक्षापिपासागर्धेति निपातनादाकारः ५६
उक्तं निगमयति तदिति तत्तस्मात्तदीयाविज्ञाखस्य अतिसर्जनात्प्रत्यर्पणात्वायुवचः पंचीचतुर्थ्यौ द्वितीयास्थ्यो: वानाविति वाभादे
ज्ञाः राघवबृहद्वगराजयोः रामसुग्रीवयोरिव यद्दृष्टयादेवादागतं गुरुभवद्युक्तमनुद्दुष्टं तेरतराश्रयं यमन्योन्यं विषयं प्रेमसख्यमसु ५७
नशुशरलाभात्मिथ्यानियुन्यसेइत्याह नेति त्वनमृतं मिथ्याभियोक्तुं अभ्याख्यातुं ब्रूयात्प्रत्यक्षात्द्विकमना मिथ्याभिवागाभ्याख्या
नमित्यमरः नेष्यसे नेष्टोसिकुतः तपस्वीमुनिः शोच्यस्य मुनिशोच्यात्पश्चिना विति शाश्वतः तस्यविधिरेवधुकः आदरः अवज्ञानका
वि हियर्थः हियस्मान्अस्माकं भूभृतिशैलपरे अन्यपिवाराः संतिवेद्वारा वन्निणः शाकस्यपराक्रमवस्तुनिपराक्रमधनानि शार्वास्वर्ग
सावलेपमुपलिप्सितपरेरभ्युपेति विकृतिं रजस्यपि अर्थितस्तुनमहान्समीहते जीवितुं किमुधनं धनार्थितुं ५८ तत्तदीयविज्ञाख्या
तिसर्जनादस्तुवा गुरुयच्छयागतं राघवबृहद्वगराजयोरिव प्रेमयुक्तमितरेतराश्रयं ५९ नामियाकुमनृतं त्वमिथ्यमकल्पस्विविधि
रेवधुचादरः संतिभूभृतिवाराहिनः पेरेयपराक्रमवस्तुनिवन्निणः ५८ मार्गणोरथतवद्वयोजनेनाथसीकिमुपतिंनृभृतः त्वद्धियंसुहृद
मेत्यसोर्थिनीकिनयच्छतिनित्यनारनी ५९ तत्तस्मरिरुपकारिबाधनः कर्तुमिच्छतिनयाचितंवृथा सीदतामनुभवंनिवारिणीपरयतप्रणयभाव
सम्भृताः इत्यर्थः वन्निग्रहणात्वज्राद्यप्यतिरिच्यतइतिसूच्यते अत्रशेरभूपराक्रमसाधनेषुपराक्रमरूपणवस्तुव्यन्यते ५८ अथते
शरापेक्षाचेत्तर्हि तथाच्यतामित्याह मार्गणारिति अथउत्तनवमार्गणाः शरः प्रयोजनं कृत्यं तर्हि भूभृतां गिरः पतिं प्रभुं किमुत्तना
थसीकिमिति नयाचसे नाथ्नाथ्यां वापतापश्चर्यार्थी: पुङ्गनिधानोर्लङ्ग यांचाभंगशंकाकार्यत्यनमाह त्वद्धियेति सोस्मान्स्वामीतव
वविधाप्रकारोयस्यतत्वद्धियमाद्दशमहानुभावमित्यर्थः तथापिसुहृदं मित्रभूतमर्थिनमेत्यत्र व्याप्तिहिनो विजित्यनयच्छतिन
ददाति किंनुदास्यत्यवर्किंपुनः द्वारानिति भावः ५९ यदुक्तं त्वद्धियमित्यादि तत्रोपपत्तिमाह तेनेति तेन कारणेन मरिर्विद्वान्
अतएवापकारिताधनउपकारकत्वमात्रधनः सकिंगानभूपतिः याचितंयाचारथाव्यर्थकर्तुं नेच्छतिकुतः यत् यतुकारणेन सी
दतांक्लेशयतांअर्थिनांप्रणयभंगवेदनांयांचाभंगभुः स्वस्यंयं अनुभवंनिवेदयति अतोनवक्तव्यशंकाकार्येत्यर्थः ५९ ननुस्व
यंयाचिणः किंयाचादेन्यंतत्राह शक्तिरिति अर्थपतिषु विषयेशक्तिः सामर्थ्यंस्वयं यद्दं स्वाम्यनुज्ञां विनात्रहणकारयतिपक्षा
निरस्यंयं अपराधेपिअविकारिप्रेमकर्तृस्वयंयद्दं कारयति अपत्रः प्रियोवापरस्यधनंस्वयंगृह्णातीत्यर्थः अन्यथा रापुमाह
उद्दपूर्वकिकारणाद्दं निरस्यतः त्वजनपुंसइतिशेषः अधिकृत्यलंपवनविषयेयार्थनात्प्रणयिनिरपाविषनकुलामनर्थकल

कागशाक्रस्यापि विषयस्यसतः प्रयत्नधन्यत्वणाशाकणिशिरोमणि ग्रहणमाहसवत अनर्थायकल्पनइत्यर्थः ६१ अथशास्त्रार्थ
संपत्याशक्तत्वाभिमानस्तत्राह अस्त्रवेदमिति इहनगतितापसपुतपस्विनांमध्ये यतस्यनिर्धारणमिति मतमीनभद्रेस्त्रयस्त्रापु
मानुजामदस्त्रः गर्गादिभ्यायत्रे तमपहायपरशुरामंविनेत्यर्थः अस्त्रवेदनत्वतोधिगम्यमुनयो येणशालनइतिभूनयो युक्तशालिनः
उभयसंपन्नत्वस्यर्थः शालिनः क्रियापत्नयासमानकर्तृकत्वनिर्देशः कस्यवाभायुधंचरितः शाप्यार्थयत्वनत्वचरितार्थनकस्यापी
त्यर्थः अतस्तवापितापसत्वादकिंचित्करस्यननमदसख्यमेवमुख्यमितिभावः ६२ ननुयुष्मान्मृगशरद्रोहिणामभतनरूपंसख्य
स्यादित्याशंक्यसत्यतथापितावत्मृगवधापराधःक्षमिष्यतइत्याह अन्यथानीतिस्वयामुनिवापत्वात् द्वलणचापल्यादित्यर्थः शिनिप
तेरस्मत्स्वामिनः परिगत्यतइतिपरिग्रहः तत्रस्वीकृतइत्यर्थः पौरयत्नः परिजनेपत्न्यास्वीकारमूलयारितिविग्रहः यत्मृगाभ्यपानिभ
निहतइतिहंतेः कर्मणिक्तुः हतध्वनमर्थंअस्मात्स्वामीभस्मिहस्मादेवानेव तथापिः प्रमापतामविमृष्यकारिणामित्यर्थः दाप्यम
पराधंमज्ञतोज्ञानितासंवृणोतिआच्छादयतिनाज्ञस्यापराधोगण्यतइत्यर्थः अथसुहृद्भावनहितमुपदिशतिजन्मति जन्मस्वकुलव
शक्तिरर्थपतिषुस्वयंग्रहंप्रभकारयतिवानिरस्यंयं कारणद्वयमिदंनिरस्यतः प्रार्थनाधिकबलेविपत्कला ६१ अस्त्रवेदमधिगम्यनत्वतः
कस्यचद्भुजवीर्यशालिनः नामदस्त्रमपहायगीयतेतापसेषुचरितार्थमायुधं ६२ अन्यथानिमुनिचापलात्वयामृगः क्षितिपतेः परिग्र
हः भस्मिहतदयंप्रमार्ज्यतांसंवृणोतिखलुदोषमज्ञता ६३ जन्मवृषनपसोविराधिनीमाकथाः पुनरमूमपक्रियां आपदत्कमयलाद्धृत्य
पीवर्तमानमपथाहिदुर्गतिं ६४ यद्गमिष्यसिविहन्यसंवृतानत्वमर्चिचयिषुर्दिवाकरः दातुमवपदवीमपिस्वमनःकिंमृगंगविशिरवन्यवीविशः
सृतिः वेषोजटावल्कलादिः तपोनियमः तपोविरोधिनीविरुध्यांअमृमवंविधांअपक्रियामपकारंपुनः इतः परमित्यर्थः माकृथाः मा
कुरुकरोतेः कर्तरिलुङ् वा यात्रृभ्यर्थवाक्यमुनाभिनयकर्मणां आचारसदृशीवृत्तिमभिनयामशक्तानथ निस्मरणात्वद्भक्तवपरी
त्यदोषमाह आपदिति हियस्मात्अपथवर्तमानं दुर्गतिंदुरुपमितिशेषः उमोलोकोदृष्टयतिहंतोत्कमयलाकदृष्टयपीतिध्वनितार्थ
इत्यादिनाउत्तरपदसमासः अपत एतिपाप्नोति समासविषयउभयात्मृस्थानउभयशब्दपयागस्वसाधकः यदाहकैयटः उभाउदा
त्तनित्यमितिनित्यग्रहणस्यदंप्रयोजनंहृतिविषयेउभयशब्दस्यप्रयोगोमाभूत् उभयशब्दस्यरूपंयथास्यादित्यभयत्रइत्यादिभ
वतीति ६४ यदुक्तंअन्यथानीतिनदेवस्फुटयति यद्गमिति विनत्वकुलबालादीनु यद्गमर्चीयतुंनच्छतियतः संवृतः एकांतशि
तः तथादिवाकरः देवानर्चिचयिषुरपिभर्वितुमिच्छुरपिनाशि अतः विनर्थं देवनार्थंवाहिं साधां नापराधाविहिनत्वादिति भाव: अ
थसर्वतः आत्मानंगोपायतितिश्रुतेरात्मरक्षार्थंनिवृत्तेत्याह यदानुमिति अगत पदवीमार्गादानुमपननु हंतुंमृगंस्यमुनि त्वा दिति
भावः क्षमोपियाग्यः संनपि किंकिमर्थंमृगविशिरवन्यवीविशः निवीशानवान् विशातेर्णयनात्खुः अभिपायतोमृगत अपमरण
यापआत्मरक्षणंकर्तव्यंयदवधीत्तत्रापलमेव नहिस्यात्सर्वभूतानीति श्रुतिविषयादिति भावः ६५

किंबहुना परमार्थः श्रूयतामित्याह सज्जनइति सज्जनोऽसिभूतएवचापलंचपलस्यकर्मजहीहित्यजनहातलोऽ आबूहा
वितोकारः सर्वदाकृवकोवासहिष्यते इवशब्दोवाक्यालंकारेवाशब्दोवधारणे अहमेनेकारणमाह वारिधीनिति अनिभृताश्चप
लाः पुनः पुनरकार्यकारणेगुरूनपिशालानपियुगांतवायवः प्रलयपवनाः वोवारिधीनिवसमुद्रानिवक्षोभयंति उपमानुपाणि
नोऽयमर्थांतरन्यासः ६९ नचवंकिरातःस्फुरितःकिंकरिष्यतीतिवाह अस्त्रेति अयंमहीपतिः अस्त्रवेदवित् नियहानुग्रह
समर्थइतिभावः अतःपर्वतेभवः पार्वतीयइतिहेतोः पर्वताच्छइतिछप्रत्ययः माऽवजीगणः धनचरबुध्यामावज्ञासीरित्यर्थः
गणायतेर्माङि लुङ् इत्यगणाइतीकारः नचीदृशश्चेत्किमिहवनेवसतीतिवाह गोपितुमिति मरुत्वतादेवेंद्रेणगांभुवंगोपितुरक्षितुं
भयादयआर्षधातुकवतिविकल्पात् गुपश्चेत्यादिनानआर्यादेशः अनुनीयप्रार्थ्यशीलवासंलंभितःप्रापितः प्यतेकर्तुश्चक
र्मणामितिवचनात् अणिकर्तरिकर्मणिचक्तः गतिबुध्यादिनाऽणिकर्तुःकर्मत्वं ६७ उपसंहरति तक्षिप्तिमनस्मान्मुनिचापल
त्वान्मुनेःसंबंधिइहमृगवधरूपंमयातिक्षिप्तंसोढमितिवचश्चमूपतिरवावत शरइहास्यप्रत्यर्पणमवधतीकारइत्याह अव

सज्जनोऽसिविजहीहिचापलंसर्वदाकृवकवासहिष्यते वारिधीनिवयुगांतवायवःक्षोभयंत्यनिभृतागुरूनपि ६८
अस्त्रवेदवदयंमहीपतिःपार्वतीयइतिमाऽवजीगणः गोपितुंभुवमिमामरुत्वतोनीलवासमनुनीयलंभितः ६९
तन्निक्षिप्तमिदंमयामुनेरित्यवोचदवचश्चमूपतिः बाणमत्रमवतेनिजेक्षिणानाभुक्तिवमपिसर्वसंपदः ७०
आत्मनीनमुपनिघ्नतेगुणाःसंभवंत्यपरमेतिचापदः इत्यनेकफलमाप्तिमात्मभूदर्थिनाकथमिवार्थसंगमे ७१
दृश्यतामयमनोकहांतरेतिग्महेतिपृषतनाभिरन्वितः साहिवीचिरिवसिंधुरुध्यतोभूपतिःसमपसेतुवारितः ७२

भवतेपूज्यायस्वामिने अत्रभवान्व्याख्यातः निर्नंबाणांतरीषमेवशरंप्रत्यर्पयत्स्वमपिसर्वसंपदः आबूहिसुखेनेतिभावः ६८
ननुममेतत्सख्यंभवनरोचतेकिंपुनःनच्मूलास्सपदस्तवाह आत्मनीनमिति आत्मनहितंआत्मनीनं आत्मविघ्ननमागांत
रपदात्खः उपनिघ्नतेसमागच्छते उपाद्दवघ्नजासंगतिकरणमित्यकरणपाधिघिनिवक्ष्यादात्मवपदं गुणाःविनयादयः
संभवंतिआपदंचविरमंतिआङ्परिभ्योरमइतिपरस्मैपदं इत्यनेकफलमाप्तिमार्थसंगमेसाधुसंगतोऽर्थिनाभपदाकथ
मिवमास्मभूत्सर्वदाभवत्येव ६९ नचायंदूरेवर्तेतइत्याह दृश्यतामिति ग्रिग्महेतिभिः तीक्ष्णायुधाभिः हेतिर्नालास्त्रयोरर्था
श्चक्षिप्तिहेमचंद्रः पृषतनाभिर्वाहनीभिः पृषतनानाकिनीवमूरित्यमरः अन्वितोभूपतिः सारुषः सुसर्पाः वीचयोपस्यसं
सिंधुः समुद्रइवाध्यतःकिंतु समयामर्यादासेतुरिवसमयसेतुः तेनवारितः हस्तेननिरुद्धश्चन आह भयमनाक
हांतरेकुमानर्थानिवर्तेतइतिचाषः दृश्यानां अनाकहः कुरः शात्रुपलाशीकुंकुमागमाइत्यमरः ७२ ॥

215
1984

अथास्यविज्ञापनमेवाह सत्यमिति स्थेयान्स्थिरतरः श्रियःस्थिरेत्यादिनाऽस्थेदशः यश्चमूपतिः हरितुरंगमकेतोरिंद्रस्यत
स्मीशाभांजयनुअरिपतिःशेषइवरुचीयःस्थूलतरं स्थूरदूरेत्यादिनापूर्वगुणादिपरलोपः संहत्यवासत्यंधनुर्वहति हमतिम
न् अस्यचमूपतेर्मतिमनुकूलयअनुकूलांकुरुसख्यंकुर्वित्यर्थः मतिमतोयाःफलमतद्धितभावः कुतःसख्याअमुनाचमूपति
नाहतुनासुखंमकूशेनाचिंतितानिमनोरथानभियास्यसिप्राप्स्यसि वसतितिलकाहृतं ७१ इतीश्रीमहोपाध्यायकालाचलमं
ल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांहृतशत्रुनामचयोदशः सर्गः १३ ततइति ततः किरातवाक्यानंतरं उच्चनेः
पगल्भैः किरातवचोभिः अर्णवांबुभिः शैलइवपराहतोभिरतः अतएवकुपितोपिपार्थोधैर्यातिविकारचित्तत्वंनजहौनतत्याज
उत्पन्नमपिकोपंस्तंभयामासत्यर्थः तथाहिसाधवः सज्जनाः सुदुर्ग्रहं सुष्ठुदुःसहं अपातिकंप्यमंतःकरणंयेषांतेसुदुर्ग्रहंतःकर
णाहि अर्थांतरन्यासः १ अशेषमिति अशेषंसकलंयथातथाऽहिंगितंसूक्तलिंगकृतमूहिंगस्तूहास्यभंगिभिरवसम्यगवगा
तमित्यर्थः शत्रुरेवशात्रवः स्वार्थेअणप्रत्ययः तस्यंगितमभिप्रायः तत् उहिंगितंयेनसः गिरोवाचःसंबंधिनिविस्तरतत्वसंग्रह

सत्यंधनुर्वहतियोऽहिपतिस्त्रीयःस्थेयान्तयंहरितुरंगमकेतुलक्ष्मी अस्यानुकूलयमतिंमतिमन्ननेनसख्यामुखंममुपथा
स्यसिचिंतितानि ७१ इतिमहापाध्यायश्रीभारवि॰कृत॰ चयोदशः सर्गः १३ ततःकिरातस्यवचोभिरुच्चनेःपराहतःशैलइवर्ण
वांबुभिः अहानपेर्यंरुचितोपिपार्थोदुःसुदुर्ग्रसंतःकरणाहिसूरयः १ अशेषमुहिंगितशात्रवंगितःकृतोभिरांविस्तरतत्वसंग्रहं इदंब
माणीकृतकालसाधनः प्रशांतसंरंभइवादृदेवचः २ विचित्रवर्णाभरणासुखश्रुतिः प्रसादयंतीहृदयान्यपिद्विषां
प्रवर्तनानाकृतपुण्यवर्मणांप्रसन्नगंभीरपदासरस्वती ३ ॥ ॥ ॥

अर्थसंक्षेपेबुभाषिकाहृहकत्वभावः कृतीकुशलः प्रमाणीकृतंप्रधाप्रधानीकृतंकालएवसाधनंयेनसः अवसरोचितविविधु
रित्यर्थः अयंपाऽवः प्रशांतसंरंभः संक्षोभरहितइवचः आदृदेउवाचेत्यर्थः २ सांतंपूर्वकमेवाह विचित्राः सयागादिना
श्चित्राः वर्णाः अक्षराण्यवआभरणानियस्याः साअन्यत्रतुविचित्रानिशब्दानिवर्णारूपमाभरणानिचयस्याः सा वर्णाहि
नादोरुकादोरुतावर्णातुवाक्षरेहस्वमयत्राप्यमरः सुखाश्रुतिःश्रवणांयस्याःसासुखश्रुतिः श्राव्यत्वर्थः अन्यत्रसुखंश्रुयत
इतिसुखावाकूयस्याः सापुनःकथाविधीत्यर्थः द्विषामपिहृदयानिप्रसादयंतिकिंपुनःसुहृदामितिभावः प्रसंगानिवाचकानिगं
भीराणिगुरूणिचपदानिसुसिंहःनरूपाणियस्याः सा अन्यत्रतुविमला सरलचरणासरस्वतीवाक् गीर्वाग्वाणीसरस्वतीत्य
मरः नहतपुण्यकर्मयेस्तेषांनप्रवर्तेतनसंभवतिकिंतुहेतुनिनामित्यर्थः भवद्वाणीचेवंविधाभिधन्याभवानितिभावः अत्र
काचिन्नाधिकावाग्देवनाचप्रतीयतेनचादोसमासाक्षिरलंकारःविशेषणसाम्यनाभस्तुतप्रतीतेःअतएवनश्लेषः ३ ॥

भवंतीति ते पुरुषाः विपश्चितो विदुषो विद्वान् विपश्चिद्दोषज्ञ इत्यमरः सभ्यतमाः साभायां साधुतमा पुनिपुणाः साधुः समर्थो निपुणश्च
तिकशिकायां भवंति यमभीगतं मनुसाग्रहीतमर्थं वाचि निवेशयंति वाचा उच्चरंतीत्यर्थः ते पुनः कथंभूता उपपन्ने नेपुणाः संभावित
कौशलाः कतिचिद्वगभीरं निगूढमर्थं प्रकाशानां स्फुटतां नयंति लोकतावत्तज्ज्ञातारस्तु दुर्लभाः तत्रापि वक्तारः तत्रापि निगूढार्थप्रकाशा
काः त्वयि सर्वमतीति स्तुतिः वनेचरवाक्यरहस्यं ज्ञातमिति स्वयमपि तादृशस्त्वेति हृदयं ७ सुवंतीति किंच कश्चित् सुवः सौभाग्यसंपद
स्तुवंति अपरं विपश्चितः उक्तः शास्त्रस्य विशुद्धिं सामर्थ्यं सुवंति इति प्रतिपुरुषं रुचोऽपीतो स्थितायां व्यस्थितायां सर्वमनोरमासु वर्णोपरा
थ रुचीनां पुंसां मनोरमा गिरः दुर्लभाः त्वद्गिरस्तु सर्वमनोरमाः उक्तं सर्वगुणसंपत्तिभावः ८ समस्यति फलं वहंतीति फलं हेतुः कार्यनि
र्वाहकं फलायत्तत्वन्नाविनियतप्रत्ययः अतएव समाराधितभारतं स्वामिनाभिहितसंधिविग्रहादिकार्यभारं तदाहमनुः दूतसंधिविपर्ययो
ति दूतमाज्ञाप्तनाविनयात्यादिकाभारतीवाचं गुणैर्विविक्तवर्णत्वादिभिरिति भावः समस्यसंयोजयंतो गल्भा निर्भीकं कथयंतो यथा संपादयंतश्च
यताव्याहरंतस्तथा त्वया वनेचरेणापि इत्यर्थः सनाभिपि शास्त्रविरोधयातनार्थं आत्मास्त्रयेवाग्मिभ्यां वाचा युक्तिपटुवा

भवंतितसभ्यतमा विपश्चितो मनोगतं वाचि निवेशयंति ये नयंति तेऽप्युपपन्ने नेपुणा गभीरमर्थं कतिचित् प्रकाशानां ७ सुवंति सुवः सौभाग्य
पसंपदं विशुद्धिमुक्तं रुपरे विपश्चितः इति स्थितायां प्रतिपुरुषं रुचोसुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ८ समस्यसंपादयतो गुणैर्विविक्तवर्णत्वादिभिः
भारभारती प्रगल्भमानाधिकारं कर्यवाग्मिनां वनेचरेणापि सनाभिराधितं ९ प्रयुज्यसामाचारं तत्प्रलोभनभयं विधायाभिषः प्रदर्शितं तथाभि
युक्तं च शिलीमुखार्थिनां यथतरन्याय्यमिवावभासस ७ विराधिसिध्यारिनिकुंभमुद्यतः सवारितः किं भवनाद्भूपतिः किंनियाज्यः खलु भू
तिमिच्छतां सहार्थनाशानृपानुजीविना ८ ध्रुवं त्रपाणां प्रहितस्य पत्रिणः शिलाशयस्य विमार्गणं वयः नृवुक्तमत्यंतवनिर्घनेरित्यत्यर्थः सनाभि
र्मीत्यमरः वाग्मिनिरिति मत्वर्थः वाग्मिनि प्रत्ययः कर्यं धिराधितः आराधितइत्यर्थः रुरुपान्यनरस्यामिति पकारः अत्रमनुः वपु
ष्मान्वातभीरुर्गमीहतारात्रः प्रशास्यनइति ६ वाग्मितामवाहप्रयुज्यति शांतनाविनयवागीत्यादिना सामसाने प्रयुज्य विलोभनं प्रलोभ
नमित्रमिष्ट मित्यादिना भाचरितं संपादितं तथाधियावुध्या विभेदाय व्यामोहनार्थं शक्तिरर्थपति चित्यादिना भयं प्रदर्शितं किंच शिलीमुखा
र्थिनामनुन्यायार्थिनं तिभावः त्वयतिवाषः नाभियोक्तुं मित्यादिनातथाभियुक्तं कथितं यथतरन्याय्यादन्यदनाय्यमित्यर्थः न्याय्यं न्याय्या
दनपतमिवावभासतइत्यपमा अनेनवाग्मिनामग्रसरोसीतिभावः ७ ततः किमनआह विराधीति किंतु सिध्यः फलस्य विराधिविघात
कमिति इदमस्मदास्कंदनं नृपं कर्मकर्मुमुद्यतमहीपति भवनाकर्यं यातीति भावः किं नानिवारितानिवर्तितः निर्वीरणाहेतुमाह भूति
मिच्छतां इहामुत्रचश्रेयार्थिनां सहचरितावर्थनाशास्वार्थानर्था यस्यतेनसहार्थनाशानसमानसुखदुःखत्वमर्थः अनुजीविना भृत्य
नृपः स्वामी हितं नियाज्यो नियम्यस्तु खलु अन्यथा स्वामिद्रोहात् कीश्रयसो भ्रष्टः स्यादितिभाव ८ तर्हि नाराणां कगतः किमत्रन्या
य्यं तत्राह ध्रुवमिति प्रहितस्य प्रयुक्तस्य पत्रिणः शरस्य प्रणाशो दर्शनं ध्रुवं निश्चितः प्रहितश्च हितिभावः तस्य नहरस्य पत्रिणः शि

217
1984

लाशयः शैलेऽद्रिगोचरगिरिश्चावाचलशैलशिलाश्च वा इत्यमरः विमार्गणं वीक्षणं नयोन्याय्यः संवीक्षणविचयनं मार्गणं मृगयाश्च मृगइत्य
मरः अत्रविषयं आर्यजनानिलंघनं सज्जनव्यतिक्रमानयुक्तः हियस्मात्कारणात्सतामतिक्रमः पायमर्थं न दिशति ददाति ९ यदु
क्तं हर्तुमर्हसीति तत्रोत्तरमाह अनीनति खांडवं इंद्रवनं अनुभक्षयितुं इच्छता अग्निनाममातीत संख्याः अखंख्याः शिलीमुखाः शराः
विहिताः दत्ताः खांडवदाहे अक्षयतूणिरदानमुक्तं भारते अनोमरसायकत्वं अनादरस्य आदररहितस्य भावः कः तनवद्बहुविहः म
मर्थं शलनानाशुगं किरातबाणार्थं नियस्तास्थितानकथंचिदित्यर्थः अनोनापहारं शकाकार्यत्यर्थः १० यदुक्तं स्मयं तनुभृतामित्या
दिना सदाचारः प्रमाणमिति तत्रोत्तरमाह यदीति आर्यचरितं सच्चरितं प्रमाणीकृतं यदि साधुतनोगीकृतं यदीत्यर्थः तर्हि भदाधरा
पामावेधिकं चित्तं सज्यं प्रतिषधीपनत्र समो सुइति भाष्यकारः उपलक्षणात्तृतीयायथं किमिति निरस्कृताः नयुक्ता मित्यर्थः हियस्मा
त्परिवादगोचरं परनिंदास्पदमयानपूर्वं पूर्वं नयानाद्यथा यानपूर्वं सन्नो वाणीगुणमवभाषते तदाषं अतः स्तेमृषादोषभाषिणो नस
दाचारप्रामाण्यबुद्धिरितिभाव पूर्वं यानाद्इति यानपूर्वा सुक्ष्मपतिसमासः परत्वात्सर्वेनाग्नो निष्ठायाः पूर्वनिपातः स्त्रियाः पुंवदित्यादि

अनीतसंख्याधिरितामभाग्निना शिलीमुखाः खांडवमुत्तुमिच्छता अनादृतस्यामरसायकत्वं शिलतनाशुगधृतिः १०
यदि प्रमाणीकृतमार्यचेष्टितं किमित्यदोषणातिरस्कृतावयं अयानपूर्वारिपवादगोचरं सतो हि वाणीगुणमवभाषते ११
गुणापवादेन तदन्यरोपणाद्गुणाधिरूढस्य समंजसं जनं हिधा करुतो हृदयं निगूहतः स्फुरंतमाधाविवृणोति रागसिः १२
यमाश्रयाः कस्य मृगाः परिग्रहाः भृगानियस्तांप्रसभेन तस्य ते प्रहीयतामन्नृपणामभिमानमानिनाचाभिभवंति च श्रियः १३
नवर्त्म कस्मैचिदपि प्रदीयतामिति व्रतं मे विहितं महर्षिणा निघांसुरस्मानिहितो मयामृगो ज्ञातमिरक्षाहिसनामसंकथा १४

हिनापुंवद्भावइति पूर्वलिंगता अर्थांतरन्यासः ११ ननु प्रत्यक्षबुद्धिः कथं दुष्टनिश्चयः ततस्तत्राह गुणानिगुणापवादेन विद्यमान
गुणावरुद्धेन तदन्यरोपणात् तस्मात्गुणादन्यस्य दोषस्य रोपणाद्विद्यमानस्य वारोपणाच्च समंजसं जनं सुजनमपि रूढस्य श
निमानमाकस्मिकस्थितस्याभिलिप्सस्यत्यर्थः कर्तरि क्तः निगूहतो हृदयं विवृण्वतो विभ्रमाधारनार्थस्य हृदयं स्फुरंतं विलसंतं राग
वासिः द्विधाकृत्वाभिवविवृणोति दुष्ट्याधाचतन पूर्वकायाः शब्दरपि दोष्यमनुमीयतइति भावः रागसिरत्र द्विधाकरणरूपक
साधकं १२ यदुक्तमभ्यथानीति तत्रोत्तरमाह वनेनिवनाश्रयाः अतएव मृगाः कस्य परिग्रहाः नकस्यापीत्यर्थः किंतु यस्तांमृगांप्रसभे
नबलात्कारेणाशुगानिहिनस्ति शृणिसाधामिति धातोर्लेट् ते मृगास्तस्य हेतुः परिग्रहाः परियात्याः हंतारो हमवतिभावः ननु नमाध
मित्य भिमानात् नृपस्य स्वत्यमित्यात्रांस्याह मनमृगेनृपे पामानिनामभिमन्यामिमानिताप्रहीयतांस्यजतां कनुइत्याशंक्याह नेति मा
निनां चास्ति श्रियः स्वात्रिवभूवतीति नकिंतु नभक्त्यवसंत्यामभिमानिनायाश्चित्यर्थः अभिमानमात्रेणास्त्वेतिषसंगादितिभावः
१३ यदुमिच्छसिवत्र नित्यादिनार्थनिः कारणमवधीरितमुपालंभितं नभोत्तरमाह नेति कस्मैचिदपि वर्त्मन प्रदीयतामिति एवमहर्षि

पाव्यासेन मेमत्यं वृत्तं विहितमुपदिष्टमित्यर्थः अस्मात् कारणात् जिघांसुर्हन्तुमिच्छ रापन्नभिधावन्नयं मृगो मयानिहितः हियस्मात्
व्रतामिरक्षासतामलं किमानुदोषः अतः आत्मरक्षणार्थमस्य वधो न निःकारण इत्यर्थः १७ उर्वचनदित्यादिनायत्सं जातवधत्वमु
क्तमनाचष्ट मृगा निति स्वामात्मवहेतुस्तेन सहेतुनास्वार्थमित्यर्थः सर्वनाम्नः तृतीयाबहुनि तृतीया मृगान्विनिघ्नन् प्रहरन् मृगान्या
तीति मृगयुः व्याधः मृगयादयश्चेत्याधादिकः कुप्रत्ययो निपातनात् मृगयुर्लुब्धकोपि सइत्यमरः तपइत्यतांतपस्वि
नां कथं कृतापकारानकथं चिदित्यर्थः अथ कृपेनिवेत व्याधस्यापीतिशेषः अस्मान्कलहेनेति भावः परन्तु यदुक्तं निघ्नतः पर्यनर्हतमिति
हिनातस्य प्रथमप्रहर्तृत्वं तदयुक्तमित्याह मृगः क्षणात्क्षतः आवाभ्यां युगपदेव विध्यदित्यर्थः एवं सति अनेन नृपेणावयोर्हतो मयोनुक्त
कृकागतिः किं प्रमाणं पार्वापर्यस्य दुर्ज्ञेयत्वादिति भावः तथा वयदुक्तं ब्रीडितव्यमित्यकृपालुत्वं तस्य वक्तुं तस्यादिति भावः १५ पूर्वं कृप
निवेदसिद्धं कृतं संप्रति तदप्यसहमानमाह अनायुधदति अनायुधनिरायुधसत्वनकृतवित्त। पाणिना जिघांसिनेहन्तुमिष्टं हनः
संनेतात् कर्मणि क्तः मुनोविषयं कृपेति वृत्तिर्ब्रवरारामहतोमहात्मनामकृत्रिमा अकपटा सहज्या यासज्यः सायकाग्रस्मिन् न उपयुक्ते

मृगान्विनिघ्नन्मृगयुः स्वहेतुनाकृपेनाकारः कथमिच्छतांतपः तथानिवेदस्तुमृगः क्षतः क्षणान्नेदनपूर्वं नमयोनिकागतिः १५
अनायुधं सत्वनिघांसितमुनाकृपेतिवृत्तिर्महतामकृत्रिमा शरासनेविन्यनिसज्यसायकं कृतानुकंपः सकथं प्रतीयते १६
अथोनारस्तनमर्थं हेमुभिनः कलंचनस्यप्रतिकारसाधनं अधिक्षतेतन्नमभाषसाहसे कृतार्थतानन्वधिकारवर्णनः १७
यदाथ कामं भवतासयाच्यतामिति क्षमं नेन दनन्यवेदनमा कथं प्रसह्यात्हरणं विणापिया परावनत्यामलिनीकृताः श्रियः १८

नंधनुर्बिभ्रतिदधतिमयि सनृपः कथं कृतानुकंपः कृतानुकंपादयायेन सप्रतीयते नायते दृष्टः कर्मणि लट् अक्षमे कृपाविहितान
नुक्षमइत्यर्थः १६ अथ कृपामभ्युपगम्याह अथोइति अथोत्रश्च मंगलानंतरारंभप्रश्नकार्यश्चयाअथयमरः ते नृपस्यामदर्थं यथा
तथा भर्थेनसहनित्यसमासः शरउभिनस्यंक्तस्य कलंचप्रतिकारस्य प्रतिपक्षस्य साधनं वधः साधनं निहतामदुसन्यसिध्यावपगत
विनिविष्टः अविक्षतं अस्वरिते नन्वनस्मिन्कलमयाभालमानं कृतं स्वाधीनीकृतमति तदधीनं वचनइति मातिप्रत्ययः नमृषतरधि
काकृतार्थं तासाकल्यं ननु खलु स्वायुधस्यपरत्राणात्रत्रु वधपात्रप्रतिपादनाय एकहस्तयासिध्यतीत्यर्थः तथाप्यवत्रारलोभइ
ति कृपालुतायामूलान्यपिनिकृतनीतिभावः १० मार्गणरथनवप्रयोजनेइत्यादिनायदुक्तं तंनिराचष्टे यदिति सनृपः कामं
भवतायाच्यतामिति यदाथ मामिति शेषः एतदनन्यवेदनं सोमनस्विनोनक्षमं नयुक्तं कुतः प्रसह्य बलादाहरणं विणापि माहर्तु
मिच्छूनां क्षत्रियस्य विजितव्यमिति स्मरणादिति भावः परावनत्यायांचादैन्येन मलिनीकृताः श्रियः कथं प्रियाः नकथंचदित्य
र्थः १८ ॥ ॥ ॥

219
1984

अथ परं गितमुद्भाव्य भयं दर्शयति नवनृपाभूतमनूनमासज्य मिथ्यामियुज्यत्यर्थः युक्तेस्माद्दारेतभूतमित्यमरः अलभ्यलब्धुमशक्यं वि
रुध्य विपरीतफलकमाहितं मनोरथं बलाल्लिप्सतेलब्धुमिच्छति नवनत्रिमित्याह हियस्मात् अनयस्य दुर्नयस्यरोहतोभवं करत्वं विना
ननो विपुरुषस्य मतिर्बुद्धिरपायं विनाशाकालेपरिमोहिनीभवति परिमुह्यतीतिपरिमोहिनी संपृचादिसूत्रेणाकीत्यधिनृप्यप्रत्ययः
तथा चोक्तं विनिर्मितकेन नदृष्टपूर्वं हन्मः कुरंगोन चकुत्रवार्ता तथापितद्भारपुनर्दनस्य विनाशकालविपरीतबुद्धिरिति तस्माद्विनाश
कालबलान्नविपरीतबुद्धिर्भवतीतिभावः १९ अथसर्वथालभ्यस्तनारस्तर्हि किमनेनसुखविश्रब्धयाच्यनाशरान्यहत्याह असिरिति
असिरखंगशरावर्मकवचं उच्चैरुत्कृष्टं धनुश्च तनवर्दश्वरपास्वामिनाविधिविध्यएकहस्तावितभर्त्यकिंनवार्थितंनयाचितंयेनत्वया
जनेनदारयामीतिभावः नपुंसकं कृशः अथास्यवीराभिमानिनोनृपस्यशक्तिरस्तिवन इतिशेषः यावत्वाकृतमवश्यलभवसाध्याभा
वान्नयोचितव्यमेवत्यर्थः गम्यमानक्रियापक्षयाकृपणत्वात् तीयप्रत्ययः कृतमितिनिषधार्थमव्ययं यतः शक्तिमतांस्वयं यत्नः
बलाद्ग्रहणानदूषितः किंतुभूषणमेववाराणामितिभावः क्षत्रियाणांप्रयत्नविनाहरणं नदूषितमितिभारतोक्तं २० राघवकृपग

अभूतमासज्यविरुध्यमाहितंबलादलभ्यंनवलिप्सतेनृपः विजानतोपि त्वनयस्यरोहतोभवत्यपायपरिमोहिनीमतिः १९
असिःशरावर्मधनुश्चनोच्चकैर्विक्रियकिंग्रथितमीश्वरैरपि अथास्तिशक्तिः कृतमेवयावयानदूषितंशक्तिमतांस्वयंयत्नः २०
सखासयुक्तः कथितः कथंत्वया यदृच्छयासूयतियत्नपस्यते गुणार्जनोद्भायविरुध्यबुध्यः प्रकृत्यमित्राहिसुनामसाधवः २१
वयंकवर्णाश्रमपालनोचितः कुजातिहीनाश्रुगजीविनश्चिरः सहस्रकृद्ग्रहतानसंगतेभवंतिगोमायुसखानदेहिनः २२
परावनत्यानतियदज्ञतानजःस्मदुन्नतानाजविहंतिधीरतां समानशीर्यावयपौरुषवयुः करात्यनिकृतिममोतिरास्त्रिया २३

राजयोरित्यादिनोपदिष्टंसख्यं प्रत्याचष्टे सखेति सनृपः कथंत्वयायुक्तायाग्यः सखाकथितः नकथंचित्कथनीयइत्यर्थः कुतोयानृप
नयस्यनेतपश्चरतेनेअपराधनेइत्यर्थः कुपद्रुहत्यादिनासप्रदानतात्पुरुषः परछयासूयतेसूयतियमरः असूयतिअस
यांकरोति असूयादोषारोपोगुणेषुपीत्यमरः प्रत्यनृशत्रुरवाथमित्याह हियस्माद्गुणानामर्जनेयउद्भायउत्कर्षः तस्यविरुध्यविमु
खाबुद्धिर्यषांतेतथासाधवोदुष्टाः सतांसज्जनानांप्रकृत्यामित्राः प्रकृत्यात्रवः हिंस्रिपशवाहिनामिनदस्युशात्रवशात्रवइत्यमरः २१
हीनजातिवृत्तित्वान्सख्यानर्हः सइत्याह वयमिति वर्णाश्रमरक्षणाविनाविमुखवृत्तयोराजानः कुजातिहीनाश्रुगजीविनाश्चि
दाहिसाजीविनोव्याधाः कलिनमाह सहापकृत्यरुक्तरीत्याजात्यावृत्याचनिकृष्टः सरमहतांजानामावृत्याचाकृष्टगांसंगतसख्यं
नघटतेतथाहि देहिनोगजाः गोमायूनांशृगालानांसखायोगोमायुसखाः नभवंति स्त्रियांशिवाशृगालिमाषयगोमायुमृगधूर्तकाः शृ
गालवंचकः कोक्षुकरुकरजंबुकाइत्यमरः अत्रविशेषणसामान्यसमर्थनरूपार्थांतरन्यासः २२ नीचसख्यंकथमधिक्षिप्यतेइतिचे
त्तत्राह परइति अज्ञतानडोमोराधः परावज्ञानानतियत्तदवज्ञानमुन्नतानां महतांधीरतांनविहंति नविकारंजनयतीत्यर्थः ॥

काद्यभिहस्यतिभावः किंतु समानानितुल्यानिवीर्याश्चयपारुषाणिशक्तिकुलविक्रमाः यथातेषुमध्ये निर्धारणसमीयः कश्चिदित्यर्थः
अतिक्रान्तिमतिक्रमः कर्तृवत् असामर्थ्यानतिक्रमः निरस्क्रियानिरस्कारः यथासिंहसिंह स्यतिभावः २३ तर्हि नीचकीटवीर्यानिस्त्या
क्रमसापिपत्तिक्रमारयदति यथादाविग्रहानिविरुणाधिपृथक्कुननतिनापः नदायशोकृतंभवत् अथमत्रीकुरुतिहीनगुणाद्रुषिनाभ
वयारिनिशाषः इत्यक्रमयथाक्षिनिसमीक्ष्यपतक्यविमृष्यपरीक्षकाविवकः पृथक्तनेनीचनमवज्ञयाप्रनादरणापहननिरस्कृतेकग
निउपेक्षतइत्यर्थः २४ उपसंहरन्नाह मयाति अनेनहेतुनासंधिविग्रहानहंतेन कारणेनमयामृगानुहत्वुर्व्याधस्यसंधिहतस्तण
त्रत्ययः अनेत्यनलाक्ष्यादिनापष्ठीप्रतिषधः विरुध्यमतिपुरुषं आशुपवचसिरस्कारयचनेतिनिशिनेसाहम् ननुसस्यानेगीकार
यलानुशास्यहीष्यनीत्याशंक्याह शोरति अथवारागार्थमध्यनि दृहगविषयस्यतस्मान्दृहिविषयात् सर्पात् शिरामणिं नपश्यतायद्वा
नुपिच्छनागनिदृशांलक्ष्यतपाश्यति २५ इतीति इतीत्य ईरिताकृतमुक्ताभिशायमनालवानिनेश्वनाख्य अर्जुनेदृतानयायायनेनमा
पतापन प्रतितन्यअस्मान्नित्याकृगमिष्यसीतिभाषमित्यर्थः ध्वजिनीमुपयुयः सनामगतस्यप्रसन्नरूपस्यार्जुनेत्रातीतिशाषः वि

यदाविग्रहानिहतेतदाशयः करानिमत्रीमयदृषिनागुणाः स्थितिमसमीक्ष्यामयनीपरीक्षकः करात्यवज्ञापहतेपृथक्कुनने २४
मयामृगानुहतुरनेनहेतुनाविरुध्यमासपवचसिनिक्षते शरार्थमप्यन्यपलक्ष्यतेगतिंशिरामणिंदृहिविषयात्तिपृष्टतः २५
इतीरिताकूतमनोलवानिनेनयायहतः प्रतिनन्यतेनसा ययासमीपध्वजिनीमुपयुयः प्रसन्नरूपस्यविरूपचक्षुषः २६
ततापराद्धेनपतानिकीपतेचालनिकांदवतीमहाचमूः युगांतवाताभिहतेनकुर्वतीनिनादमंभोनिधिवीचिहंतितः २७
रणायतेभ्रः प्रदिशोनिवेलतरंगितालंबितकुंजमेननिः पुरावलानांसघनोबुसीकरः शनैः पतद्भुरुभिः समीरणाः २८

वृषवक्षुषः अंबकस्यसमीपंययौ २६ ततइति ततःपताकिनीपतेः सेनापतेः अपराद्धेनादहान अपराद्धापिआरब्धाहतिमक्षतनः नि
रुद्धवतीवाहवतीमहाचमूः सेना युगांतवाते अभिहतानएवनिनादं कुर्वतीअभोनिधिवीचिमंहतिरणेवाभिमम्हहुवचाल २७
रणायतेति तेतेवजत्वाजयनशीलाअनुकूलइत्यर्थः तयतेः सनंतानुपसादित्वास्वार्थः णप्रत्ययः तरंगितेसंतानतरंगेयथातथा
अलंघिता भवाश्रिताः कुंजसतनयोयेतेषुः सहघनैः सांद्रैः अंबुशीकरैः मघनांबुशीकरैः सुरभिः समीरणायायुः रणायबलाय प
दिशोनिवलतरंगितेनिवलतानोमेन्यानांपुरायत्रानैः पतद्भिश्चेष्टितः वयाविन्यर्थः २८ नवनि तथारवैर्दीर्घनांजयनयतिशाकृष्टवी
तनादः सिंहनादस्यमूर्छितावर्धितः शारासनस्यानांधर्गुणानतनुवारणानांचध्वनिः भूधरराजकुक्षिषुगिरिगुहासुअसंभवनु
भमानः अयंकारामलभमानइत्यर्थः अतएवगांभुरंधरंपयन एतनबलानांबाहुल्यमुक्तं दिशावतरतेरव्यानशाकुनस्यसमथो
गार्दगुणाः अथमूर्छापदार्थस्यविशेषणागत्या असंभवनहेतुत्वात्कारणानिगरूपः गिरिकुक्षिरूपाणपरस्याभवनेगधयस्याधिक्याकर
धिकणभ्यस्त्वत्यसंभवनिनिर्व्यंजकंविनास्थाय्यमानाउपानमूर्छागुणानिपिनायतीयमानाकिंयात्वात्रदशाभंगिभावनमंकीर्यतइविमंस्पः २९

निशानेति निशानालक्ष्याः अतएवरोरुः भीषणाश्चयेषुतेषु निशानरोद्धुविशाथविशेषणयोरन्यतरविशेष्यत्वविवक्षायामिहस्ता
द्विशेषणसमासः वनसीदंतीतिवनसदांवनचराणां सत्सद्भिषत्यादिनाकिप् तत्पुरुषवकुलमित्यलुक् हतिघ्नायुधेषु हतिशस्त्रेषुपि
स्त्रियोरितिकेचाव: भिन्नविग्रहैः संक्रांतमूर्तिभिः अतएवविकासतोविस्तरंतोगते रत्नएवकुसुमादिशा मनरंप्रदीपयद्भिः प्रज्वाल
यद्भिरिवक्षितेरित्यक्तयक्षारश्मिमंतः सूर्यस्यमाडुपधायाश्चमतोर्वा: यथादिभ्यइतिनमुषामकारस्यनवकारः मरीचिभिः करैः भानुः
करयमरीचिः स्त्रीषुसयारित्यमरः विषुस्फुरत्वभासा स्फुरितभावेलिष्ट ३० उद्धटति उद्धटनोन्नतेनवक्षसारुगितमाकाशिनमकुतरंगि
मुखंयेनसः विकृष्टमाकृष्टमनएवविस्फारितंनिघोषितंचापमंडलंयेनसविभुः शिवः आयतेविस्तृतेपक्षहयेपार्श्वद्वयेवृतस्य
महिम्नाव्याप्यपक्षः साध्यगुरुतपार्श्वसहायबलभिन्निविनिवयंतीगणानामध्यगोमध्यस्थापिउपरिस्थितेदृवभा सवानतला
तथालक्षितइत्यर्थः ३१ सुगेषुतिति सुगेषुसुगमेषुदुर्गेषुदुर्गमेषुच समविषमदेशेत्यर्थः सुदु
रारधिकरणार्थेशेवक्ष्यः अतएवदिलोपः तुल्यविक्रमेलोघवात्समसंचारः जवादहपूर्विकयाअहमहमिकया अहपूर्वमहपूर्व

तयारवहृविनिनादमूर्छितः शारासनस्यातलवारणध्वनिः असंभवन्भूधरराजकुक्षिषुवकंपयन्नामवनस्तरोरिव ३०
निशानरोद्धुविकाशतागतैः प्रदीपयद्भिः ककुभांविवातरं वनमदीहनिषु भिन्नविग्रहैः विषु स्फुरद्रश्मिमतामरीचिभिः ३०
उद्धटवक्षरुगितेकरिद्रुमेविकृष्टविस्फारितचापमंडलः विनत्यपक्षद्वयमायतेनवभोविभुर्गणानामुपरीवमध्यगः ३१
सुगेषुदुर्गेषुचतुल्यविक्रमेजवादहपूर्विकयाधियासुभिः गणारविच्छेदनिरुध्यमानवभोविभुर्गणानामुपरीवमध्यगः
वनेनिरुच्छ्वासमिवाकुलाकुलं ३२ निराहिनश्वभ्रनिकुंजमोक्षसः समश्रुवानाः सहसानिरिक्तां किरातसन्यरपिधावरेचिताभुवः क्षणंनिम्नतय

मित्यहपूर्विकास्त्रियामिइत्यमरः यथासुभिर्यातु मिच्छुभिः यातेः सन्नंतादुपत्ययः मनोज्ञादित्वात् वुञ्प्रत्ययः पृषोदरादित्वात्पृथ
भावः गणैः प्रमथैः गणाः प्रमथसंख्याधा इतिवैजयंती अविच्छेदेन निरुध्यं अतएवआकुलाकुलमाकुलमकारेण प्रकारेणगुणवचन
स्यनिहिर्भावः वनेनिरुच्छ्वासं निरुध्यमाणमिवभावभाविकत्वप्रेक्षा ३२ राहिनेनिकिरातसन्यानिरोहितानिछन्नानिश्वभ्रानिकुं
जरोधांसिगतेवृक्षतटानियासांताः अतएवभुवः पृथ्वीः सहसाभिरिक्तांमुक्तानतांसमश्रुवानाः आप्नुवत्यः अपिधावरेचिताः
पूरेचितारिक्तीकृताः मुक्ताः क्षणंनिम्नतयार्गांभीर्येणभेजिरेइवयामाडुवत्कत्वप्रेक्षा सन्यथोः भुवः व्याप्ताः ताः उन्नानाः प्रती
यतेतेमुक्तारक्ता एवनिम्नाप्रतीयंतेइत्यर्थः ३३ पृथ्वीति पृथक्भिर्विशालैरुरुभिरपर्यस्ताः क्षिप्तावृहत्यालनानतवोयथासाजवा
निलेवनगमारुतेनआधूर्णिताः भ्रामिताः शाखाः सर्जतरवश्चंदनानिचयथासाधाकारवृक्षयोः शाल्वः शालः सर्जतरुः स्मृतइतिशाश्वतः परितः सर्वत्रप्रसारिणीप्रसरणशीला गणाधिपानां
सलति स्समूहोवनानांवोविन्युस्त्रानीवनीचानीचवकारेत्क्त्वप्रेक्षा अवाचनिअधोभवति अवपूर्वोदनेः क्विन् स्यादवाः प्र

धामुरवद्भ्यमरः ३४ अथाष्टाभिः श्लोकैरर्जुनं विशेषयन्नुपगणानां नदभियोगमाह तत इत्यादिना ततः सदर्पं सगर्वं सांतः सारं तपस्यया
तयश्चर्यया तपस्यतः क्यचं तात्स्त्रियामप्रत्ययः टाप् प्रतनुकृशं अतएव मदस्मृत्या मदक्षरणं क्षामं कृशं क्षाय्यामडिति निष्ठातकारस्य
मकारः एकवारणमकाकिनं गजमिव स्थितमित्युपमा पुनर्हतो राज्ञो निधनाय नाशाय परिज्वलन्तं तेजस्विनं अरेतवादशादहनं
नातवदसमग्निमिव स्थितमित्युपमालंकारः कपीदयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपादित्यमरः ३५ अनादरेति पुनश्च अनादरेण अवि
गणनया उपाप्तानि निषंगाद्युध्यतश्चक्रः सायकाद्यमतंतथानुकूले सुहृदावजयेसंस्पृहं जयमिच्छंतं मित्यर्थः पुनः अपूर्णैः न्यूनैः प्रतिकारि
बाणाहरणप्रत्यर्थं नाहृपीयस्यस्यः अतएव पलपालपुरस्तिन्नपूर्णं प्रतिकारपलवेयलोदधौ सेनासमुद्रे शनैरशंभ्रमणनपनद
ष्टीनिवंशयंताइतिवीरस्वभावोक्तिः चलमुदधिरिवत्कपमितसमासः पयवासवारनधिषुवस्कदकस्योदारेशः ३६ निषणमि
ति पुनश्चापदाप्रतीकारस्य कारणे साधने अनपायिभिरक्षिरशरासने एवंभूते धैर्यइव निषणांस्थितं प्रकृतास्वभावस्थितमपि
निर्विकारपार्थीत्यर्थः अतएव अलंघनीयं अनतिक्रमणीयं अतएव निवातनिःकंपवाता भावो निश्चलं निपाता वाश्च यावाता वि

पृथूरुपर्यस्तलघूद्धतानितेजांवानिलाघूर्णितशालवेदना गणाधिपानांपरितः प्रसारिणीवनान्यवांवीवचकारसंहतिः ३४
ततः सदर्पं प्रतनुंतपस्यया मदस्मृतिक्षामममिभवकवारणं परिज्वलंतं निषणाय भूयतादहंतवाशादवजातवेदसं ३५
अनादरापानधृतेरुसायकं जयानुकूलसुहृदावसंस्पृहं शनैरपूर्णप्रतिकारपल्वलेनिवेशयंतं नयनं बलोदधौ ३६
निषणमापतप्रतिकारकारणे शरासनेधैर्यइवानपायिनि अलंघनीयंप्रकृतावपिस्थितं निवातनिःकंपमिवापगापतिं ३७
उपयुर्षीविश्रतमतकृष्टतिंवधादरेपतितस्यदक्षिणः पुरः समावेशितरत्नशृंखलैः पतिंपरेनागमिवहृतमध्वरे ३८
निजेनतीतेविजितान्यगौरवगभीरतांधैर्यगुणेनभूयसा वनोदयेनवधनोरुवीरुधासमंधकारीकृतमुन्नमावलं ३९
समरः आपगापतिं समुद्रमिव स्थितं ३७ उपयुर्षीमिति पुनश्चादूरे समीपे पतितस्यदक्षिणो वरारस्य त्रीत्वारित्वा दिनिप्रत्ययः
वधाध्वना रूपयुर्षी यामां अनुकस्यैयमस्वेवकृतिस्तावविश्रुतं धारयंतं तथाचाहुर्ब्राह्मणरध्वरे यज्ञे यः सवाध्वगयाग
इत्यमरः हृतमाहृतं पुरः अग्रे समावेशितः स्थापितः सत्यरुपर्यज्ञायपरुर्यस्यतं परुपो नां निरुद्धमिव स्थितं ३८ निजेनेति पु
नश्च निजेन सर्गिकेणभूयसा बहुलेनधैर्यमेव गुणस्तेन विनितमन्येषां गौरवं गांभीर्यं यस्मिन् कर्मणि तथा गंभीरतां उरव
गाहत्वं नीतं अतएव घनाः सांद्रा उरवश्चमहत्यश्च वीरुधो लताश्चयस्मिन्नेनेन नाहवीरुधावनादयेनारण्यप्राउभस्मिन
संवधकारकृतं उरवगाहीकृतमुन्नगाचलमिव स्थितं समंततोंधकारायस्य सइति वियरः ३९ ॥ ७ ॥

महर्षभेति महर्षभस्यमहावृषभस्यस्कंधइवस्कंधो असायस्यतं उपमानपूर्वपरत्वादुत्तरस्कंधलोपः कपभावृषभावृषइत्यमरः स्कंध
भुनंशिरोसोस्त्रीत्यमरः अनूनकंधरंस्थूलग्रीवं अथग्रीवाशिरोधिः कंधकंधरेत्यमरः बृहच्छिलावद्महच्छिलातदहच्छिलन
कठिनानवक्षसा उपलक्षितः महाभरांदुरभिभारवतीं जगतीं महीं समुज्जिहीर्षुं उद्धरीकर्तुं जर्णवात्समुद्धर्तुमिच्छुं अतएव समंहतानां
वाज्जगतीं समुज्जिहीर्षुमुक्तविशेषणविशिष्टं वराहमिव स्थितमर्थसाधर्म्यादियमुपमानमेव शाहमावसाधर्म्येणतस्यविधा
नादितिरहस्यं ४० हरिरिति पुनश्चहरिन्मणिश्यामं मरकतमणिश्यामलं उदग्रविग्रहमुदारमूर्तिं दधिनः सत्वान्वारिभूयप्रकाश
मानं जलमेवादर्शो मुकुरस्तस्मिन् अंशुमालिनं सूर्यमिव मनुष्यभावनमनुष्यदृषणास्थितं पुरातनं पुरुषं यावदारितयावनमि
वासीनारायणसहचरानरानामसंघाय मित्यर्थः ४१ पुरुरिति गुरुभिः क्रियारंभाणां फलस्य कृतसफलकर्मारंभामित्यर्थः जग
तूपमाथिनः जगद्विजयिनः प्रतापस्य तेजसागणितस्थानमतास्यकृतनामकलस्यत्वं च युज्यतइति संदर्भाभिप्रायः पूर्वत्र विशेषणवि
शिष्टमनीलवाहिनं श्वेताश्वं अर्जुनं गणाः प्रमथादयः स्तपान्यथतायपनाः नाथभरिनाः वार्थिकाइत्यर्थः घनामपाइवमचलमिति शेषः

महर्षभस्कंधमनूनकंधरंमहाशिलावद्घननवक्षसा समुज्जिहीर्षुंजगतीमहाभरां महावराहंमहतार्णवादिव ४० हरिन्म
णिश्यामसमुदग्रविग्रहप्रकाशमानंपरिभूयदर्शिनः मनुष्यभावंपुरुषपुरातनं शिलांजलादर्शवदंशुमालिनं ४१ गुरुक्रियारंभफल
कृतांगतिप्रतापस्यजगत्प्रमाथिनः गणाः समामंतुरनीलवाहिनं नतपान्यथतामघनाघनाइव ४२ कृतक यथास्वमाज्ञामिति वि
क्रमाः परेमुनिप्रभावस्ततनसः परे ययुः क्षणादपतिपत्तिदीनतामहानुभावः प्रतिहंतिपौरुषं ४३ ततः प्रजस्समभवत्यतेर
पक्षितान्यान्यबलापपत्तिभिः महादयानामपिसंघवृत्तितासहायसाध्याः प्रदिशंति सिध्यः ४४ किरातसन्यादुरुचापनादिताः
समेसमुत्पेतुरुपानरहसः महावनादुन्मनसः खगाइव प्रवृत्तपत्रध्वनयः शिलीमुखाः ४५ गभीरभेरीषुगभीरगह्वरेषुमहीभृतः प्रतिस्वनैरु

समासदुरवापुरित्यर्थः ४२ यथास्वमिति पुरापूर्वं स्वस्वमननिरूपयथास्वमेकएवजेष्यामीतिभावांमिनाः कथिताः वाचिकमय
स्तपरत्राश्रवः मुनिप्रभावानक्षतनतेजसाहतप्रभावाः मनः अप्रतिपत्तिमूढतामाहाधनायययुः तथाहिमहानुभावानिप्राणापीरुषप
रस्यचेष्टितं प्रतिहंतिनाशयति ४३ ततइति ततः एकस्याज्ञाकी अपेक्षितावांछितान्यान्यबलापपत्तिरन्यान्यशक्त्यवष्टंभायतत
गणप्रमथेस्तत्वार्जुने क्रियाधारत्वात्समसमी समंयुगपद्देवप्रतिकूलतः भावलिङ्गतथाहि सहायसाध्याः सिध्यः कार्यसि
ध्यया महाशयानामहानुभावानामपिसंघवृत्तिर्व्यापारो यथातेषांभावस्तेनोपघवृत्तितासंभूयकारिता प्रदिशंति अनाग
तानामपिसंभूयकारित्वंनदोषइतिभावः ४४ किरातेति उरुभिर्बहुभिश्चापनादिताः प्रक्षिप्ताः उपान्तरहसः प्राप्तवेगाः प्रवृत्त
पत्रध्वनयः संजातपक्षस्वनाः शिलीमुखाबाणाः महावनादुन्मनसः कृपितमुक्तकाः तथाउक्तं विशेषणविशिष्टश्चस्वगाः पक्षि
णाइवक्रियानसेन्यात्समसमंततउत्पेतुः ४५ गभीरेति गभीररंध्रेषुगंभीरगह्वरेषुमहीभृतः सानुषुयेप्रतिस्वनास्तैर्भृशमुन्मिषितेन

स्थापितेन दीर्घ उत्कृष्टेन जवादुपयुक्ता वासवचापधनुषो निनदन्ति दिशो विभिद्यमानाविदीर्यमाणाइव ध्वनयः ध्वनिवक्रः ४८ वधूनयनी
ति भूरुहो गहनानि वनानि अटव्यरण्यविपिनगहनं कानननवनमित्यमरः विधूयनतीकम्पयन्तीति गहनानि उत्पातानि
प्रोतानि नभोतरिक्षं दिगन्तराणि च यासां सागणमार्गणावलिः प्रमथद्वारसंकलितरनिलवायुनाईरितोपरितामहीयसीवृष्टिरिवर
वर्षितेन विस्तारयामास ४७ त्रयीमिति ऋतूनां त्रयीषण्मासान् कालाधनीरत्यन्तसंयोगद्वितीया अनिलानानायुभक्षकस्य
कृतास्त्रस्यर्थः तथापि रणायरणाकर्तुं प्रहृष्यतउत्साहमानस्य क्रियार्थं त्यादिना चतुर्थ्यः निष्मोरक्तनस्यवपुषि पाये उपचये प्रया
तिगच्छतिसति शिथिलेन प्रथमं मितिशाथः वर्मणाकवचेन विदृष्टवअनन्तरकरणीय नाननवत्कृतप्रक्षा सत्वरं शीघ्रगतं दृढत्वमी
यथाम अन्यथानुपयोगादिति भावः इषाः कर्मणिलिङ् ४८ यत स्त्रिति शस्त्रपुरादसीयावाद्यथिव्यो द्यावापृथिव्योरादस्यावित्य
मरः समततोविनत्य प्राप्यपतत्कसस्क्रुधवुर्धृषतः कुपितुमिच्छतः आस्फालयतइत्यर्थः धृञः सन्नन्ताच्छतृप्रत्ययः स्वरति
सूतिसूयतिधूञूदितो वेतिविकल्पादिट्भावः तस्याकृनरयसंबंधिनी भीषयतइति भीषणा नेत्यादिल्युः विनिपातनाशि
महीयसीवृष्टिरिवानिलैरिनारवंविनेनगणमार्गणावलिः विधूनयंतीगहनानि भूरुहांतिरोहितोपांतनभोदिगंतरा ४७
त्रयीमृतूनामभिलाशिनःसतः पृथानिषाणंवपुषिप्रहृष्यतः रणायनिष्मोर्वि इवैव सत्वरं पतत्वमीयुर्शिथिलेनवर्मणा ४८
पतत्कृशास्त्रेषुविनत्यराद्दसी समततस्तस्यपतुर्दृढ्यतः सरोषमुत्कंपपतत्भीषणावलुपदृष्टिर्विनिपातनाशिनी ५०
दिशः समूर्दनिवर्षिक्षिपंनिवप्रभारवराकुलयन्निवानिलं मुनिश्चचालस्वयुकालदारुणः क्षितिमशालाचलयन्निवुभि ५०
विमुक्तमाशामितराशुनिर्जयेरनकमकाबमरयनेचरैः सनिर्घानायुधमतरारोरक्षिधाकलकालइवातिपातितः ५१
नो विनाशमूचकारहिरुक्तविशेषणाउत्कंवबले पुमरोषंयथप्रथापपात ४० दिशाइति क्षयकालः कल्पान्तकालइव संवर्तः
प्रलयः कल्पःक्षयः कल्पान्तइत्यपीत्यमरः दारुणोरौद्रः मुनिरर्जुनः इषुभिर्बाणैर्दिशः समूहरन्निवकवसमारन्निवथन्यथा
तासापारहन्निनस्यादितिभावः रवः प्रभांविक्षिपंनिवअपः प्रक्षिपंनिव अन्यथारसाकृथवहृष्यंतइतिभावः तथाभिनिलं वायुंमा
कुलयनइषुभिरंतराल आपूर्णयंनिवतस्यतथागतिविघातादितिभावः मन्नाद्दिशांतिचालयन्निवकंपयंनिवतथाकक्षाभा
दितिभावः चचालगतिमकरात्सर्वत्रइवचालउत्यक्षयो ५० विमुक्तमिति आशामितः कोपितः शत्रुविनयायत्नः भरम
हमिक्रयाशत्रुविनिगीषाइत्यर्थः वनचरैरकावसरं समकालं अत्यंतसंयोगद्वितीया विमुक्तं प्रयुक्तमनकमायुधं नाना
वकवचनं सोर्जुनःक्रियाफलमनिषातितः अतिक्रांतकालः कालइवअतिक्रांतकालस्यकर्मणानिः फलमात्रादितिभावः अंत
रामध्यशरनिर्जघान ५१ गरेरिति पांडुनदनाकृतेः परेषामविभावनीयनालघुप्रयोगारन्यचगूढ प्रयोगाश्चादृश्यताच

225
१४५१

अप्रकाशतांचगतेविपदमनर्थंनिवारयद्भिः विदूरगैर्दूरलक्ष्यगैः परमंडलप्रविष्टैश्चबहुफलैरायतायमहात्मा भश्च फलं बाणाश्च
लाभयोरितिशाश्वतः शरैरुपायैस्सामादिभिरिवभृत्यामुपचितः प्रवृद्धोबलवत्वभृत्यमात्रसाध्यीतृप्रकृतावकृतक्षयः उपमनि
कचित् ५२ दिवइति शरादिवोनारिक्षात्पृथिव्याभूगोलात्ककुभोमंडलोनुदिग्भ्यइत्यादा उतनिर्गमतजसाकस्यचिवान्मंडलाद्वा अ
थवासकृद्विकृष्टात्कार्मुकान्मुनेः शरीराद्वापतंतीतिते गणाः अभिमनिरज्ञानवंतः अन्यथाकथमभीविश्वमंतर्धायशराः संभाव्यंत
इतिभावः अत्रसर्वतः शरसंपातदृष्टेनासंभावनयापृथिव्यादीनामन्यतमस्यपादानलाभ्यस्ता सावपतीयमानाव्यजकाप्रयोगा
त् नुशब्दादयस्मुमेशयो ५३ गणेति मर्मविदारणेरपिमर्मस्ववतान्यवदारयद्भिरपीत्यर्थः गणाधिपानांपरासुतांमरणमविधाय
अकृत्वा निर्गतेस्तेषामनर्थत्वादितिभावः तस्यमुनेःपत्रिभिः शरैरकृतापराधैरिवस्वामिकार्यीकरणात्सापराधैरिवकृतप्रक्षा मधो
मुखैः सद्भिर्जीवद्भिरिमवान् अनीयअभिवक्रमेवप्रविष्टइत्यर्थः लक्षितस्यकचिल्लिलयनमुखितमिति भावः ५४ द्विषामिति प्र
थमप्रथममुक्ताइत्यर्थः विद्धीमुखाः मुनिशराः द्विषांदेहावरणानिवर्मणिविभिद्यथाः सतीः परशरानुत्क्षिप्तनामुसतीषुपुनःपश्चा

गतैः परेषामविभावनीयनोनिवारयद्भिर्विपदंविहरगैः भृत्यांबभृत्योपचितोबृहत्फलैः शरैरुपायैरिवपांडुनंदनः ५३ दिवःपृथि
व्याः ककुभांतुमंडलात्पतंतिविवाद्रुतनिर्गमतेजसः सकृद्विकृष्टाद्धनुषःकार्मुकान्मुनेः शराः शरीरादितिते भिमनिरः ५३ गणाधिपा
नामविधायनिर्गतैः परासुतोमर्मविदारणैरपि जवादनीयाद्रिमवानधोमुखैः कृतापराधैरिवतस्यपत्रिभिः ५४ द्विषांसतीर्थाः
प्रथमंशतीमुखाः विभिद्यदेहावरणानिवर्मणि ननामुषतोविशिखैः पुनर्मुनेरुरुतुदत्वमदनात्स गोचरः ५५ समुद्धिना
यावदरातिनिर्यतीसकृद्वचापान्मुनिबाणसंहतिः प्रभाविमोत्रारिवर्षकुलावलिं निनायसंकाचमुपाप्तनश्चमूं ५६
अजिह्मगामिष्ठ ममाघमंकृतंक्रियासुबद्धीपृथगियाजिते प्रसादिरसादपिनुनमादिनाः शरोघमुन्मारमिवास्यविद्धिषः ५७
तत्प्रयुक्तेमुनिविशिखैर्नृपेनपतितं विरुपयणानदाषापानादिनिभावः तथाहि अरुंतुदत्वंपीडिनपीडिनुसनामगोचरादि संत
पीडितपीडानकुर्वतीत्यर्थः नहन्याद्धसनप्राप्तेनार्तेनानिपरिष्वत मिनिनियुपस्मरणादि निभावः अरुंतुदंतुदतीतिअरुंतुद
वणमीर्मरुरित्यमरः विध्वरुषोरुतुदइतिखशप्रत्ययः अरुंद्विषदजंतुस्यमुमितिमुमागमः ५५ समुभितिपावंतोरातयोथाव
दरातिः यावदवधारणार्थइत्यव्ययीभावः यावदरातियथानथा समुभिना अरातिसमसंख्यायामुक्तामुनिबाणानसहसंभयव
निर्यतिदुतिकामंतादृक्तस्यकौशल्यमितिभावः यानः शानरिरुपि मुनिबाणसंहतिरुमापतमूं हिमोत्राः प्रभावकनावलि
मिव संकोचंनिनायप्रापयामास उरादिपाठात्नयतिर्द्विकर्मकः ५६ अजिह्ममिति अजिह्मस्वरूपतोरात्यावावकं अन्यत्रमु
निस्त्रानवृत्तोनभवतीत्यजिह्मस्तं अजिह्मगामिष्ठ मिनसारवृत्तमंतं उभयत्राधिआत्मिशरा द्विन्यतादिछन्निन्मनाल
मितिलुकृतोपश्च अमोघमव्यमकृमंनिरंतरव्यापारव्यश्रांतवद्धीपुक्रियासुउदनभेदनपातनादिकर्मसुपृथक्भेदनवि

यो नितेकर्मानुगुण्येनविनियुक्तमित्यर्थः अस्यमुनेः शरीरघर्षउत्साहमिवनीरस्य स्थायिभावभूतंप्रयत्नविशेषमेवस्पर्धः सादिनः
कर्षिनः विद्विषःशत्रवः सादयितुं प्रतिकर्तुंनप्रसहिरेनशक्नुः तस्योत्साहवदेवशरवर्षदुर्धर्षमभूदितिभावः ५७ शिवतिभ्रकुट
रागानानादेशस्था शिवधनिन्याहरसेनाउग्रपराभवमयूखाइवत्कपमिनसमाप्तः अन्यत्रनुग्रपवइवमयूखाइतिमयूरव्यभक्ता
दिसमासः तेषांमालाअस्यास्तीतितेनुग्रपुमयूखमालिनं ब्रीत्यादिनाइनिः एकदेशस्थमकेवलितंमुनिमर्कंप्रजाइवयुगप
त्प्रतिरापंयोधयोधप्रति अव्ययंविभक्त्यादिनायथार्थवीप्सायामव्ययीभावः आश्रतः स्फुरंतोनिदध्युः ददृशुः यथकाकेएकव
वस्थितापिनानादेशस्थानामपिप्रतिपुरुषंममवायवर्तनइतियुगपत्प्रतीयतेतद्वदाणवर्षमुनिरापप्रतिनयोधनेथपत्ययादित्य
र्थः ५८ मुनेरितिप्रकोपादमर्षोदिवविश्वकसमनात्आयतनागस्तनाउग्ररहतानीव्रवेगेनमुनेः शरीरघर्षाउत्कविशेषणमहानिलेन
वात्ययानिदाघजं ग्रीष्मात्थरजइवविधूनितव्याहतेनतद्धूलंप्रमथानामेन्यसंगिनीमनुवर्तिनीमविच्छिन्नामितियावत्भ्रांतिमनव
स्थानमियायप्राप ५९ अथात्रिभिर्विशेषकमाहतपइत्यादिना एषमुनिःतपाबलेनतपः सामर्थ्येनभृशसीर्बकीरहस्यास्तनूरास्त

शिवधनिन्यः प्रतियोधमग्रतः स्फुरंतमुग्रेषुमयूखमालिनं तमेकदेशस्थमनेकदेशगानिदध्युरर्कंयुगपत्प्रजाइव ५८
मुनेः शरीरघर्षाउग्ररहसाबलंप्रकोपादिवविश्वगायता विधूनितश्रांतिमियायसंगिनीमहानिलेनेवनिदाघजरजः ५९
तपोबलेनेषविधायभृशसीस्तनूदृशःस्विदर्पनिरस्यति भमुंच्यमायाविहतेनिहंतिनः प्रतीपमागत्यकिमुस्वमायुधं ६०
हतायुषोरस्यभयेनवामुनेस्तिरोहितास्विन्प्रहरंतिदेवताः कथंत्वमीसंततमस्यमायकामवंत्यनेकंतलधारिणोमयः ६१
नयनकाश्चिद्धिरमेदयरणानभवदपिस्वास्तिवरावरायवा ततापकीर्णान्नृपसूनुमार्गणारिति प्रतकीकुलितापताहिनी ६२

नः शरीराणिविधायस्वहाइष्टुंनिरस्यतिस्विन्सिपतिव किंवाभमध्यअस्यमुनेर्मायायाविहतंप्रतिहतंस्वकीयमिवायुधंपती
पंप्रतिकूलमागत्यप्रत्याहत्यत्यर्थः नोऽस्माकंवानिहतिकमु नामिनिप्रहरणाद्यादिमंत्रेणकर्मणिशक्तीवाविवक्षयानुद्दीतीयाह
हताइति यद्वा अस्यमुनेर्गुणोहता आकृष्टावाभयनेदरणाद्वा भयाद्विभ्यत्यावत्यर्थः देवताग्नि रादिनाः सत्यः प्रहरंतिस्विन्ततन
कुतः अन्यथा अस्यमुनेरमीमायकाजलपरूर्मयइवकथंनुसंततमनेकसंख्याःभवंति अन्यत्रपक्षासंभवनसेनभवंतीत्यर्थः
किमितिप्रश्नेनादेवतायुध्यतइत्याह गुणोहताभयेनवाएनेनगुणारावर्तिनाः प्रीत्याविभ्यत्यास्माद्वर्तमानाइत्यर्थः किमस्यविन
र्कंवयस्यमूलमित्याहकथमिति अस्मात्कर्षंजलपरूर्मयायथायकस्थवसायकाःसततमभिवहंतो भवंति एकत्रास्यएकत्रा
अकूतेएकइतिरूपमितिकश्चित् नत्रास्त्वत्यार्थ ६१ नयनेति कश्चिद्दयरणस्य नयनविरमत अस्मान्नित्यात्कश्चिद्दयं युध्ये
उपसंहरेदित्यर्थः अपिवरावरायस्वास्तिभवत कश्चिन्नस्यादरजंगमं नागन्लविनयेदित्यर्थः कश्चिद्विहसभावेनायाथार्थवाणोद्विरद
निपतकीकुलिता पूर्वाकायेनतकीस्तेगकुलिताविहताः भवसहेनुकंविशेषणमाह नृपसूनुमार्गणारिकेनबाणः कीर्णाक्षिप्तापताकिनीतनापतापंशेष

अमर्षिणोनिनिस्मुनानिरस्तंबलंनरराजकिमिवकेनक्षिमेनशोभतेक्षमाश्रयंकार्यंअमर्षिणानिरस्तंयथाक्षमाश्रयंहिकृत्यमिव
सामर्षैर्निरस्यते तत्रनिरस्तंनशोभते यथाबलमदोध्यतेनपुंसाहितंप्रियवचनेनिरस्तंनराजते मदः पौरुषादिधर्मेतेन उध्यतात्म
लिनो यथाबलीयसाविधिनापौरुषंनिरस्तंसतूनराजते बलीयस्यादेवेनप्रतिपुरुषव्यापारस्यनेःकृत्यादेः निष्फुरपिबलीया
निनिभावः ६३ प्रतिदिशामिति कुवगानामधिपोअधीशस्तस्यबलक्षणंयस्याःसातथोक्ता कपिकुवंगकुपगइत्यमरः चिन्हंलु
क्ष्मचलक्षणमित्यमरः कुनिरूपाइत्यर्थः शिवशिखसंहतिनापितमूर्तिभिरिति विशिखाबाणाःतेषांसंहतयः संघहाः स्त्रियां
तुसाहतिर्दमित्यमरः तापितः तापिताः पीडिताः मूर्तयोदेहाः यथोक्तस्यथाभूतैः शरनिकरकर्तनकालेवर्षरित्यर्थः शिवबलैः प्रमथस
ग्यः कर्तृभिः रविकरग्लापितैः सूर्यरश्मिनसर्वारिभिरुदकैरिव प्रतिदिशोदिक्षुपरिमंडलनापरितश्चक्राकारं मंडलतितावत् आरब्धभ
धारिप्रतिदिशामंडलाकारेणस्थितमित्यर्थः धाञः कर्मणिलिट् आतपतप्तहिनीरपरिभ्रमतितद्वत्मुनिपीडितसैन्यंवभ्रामेत्यर्थः द्रुतवि
लंबितच्छंदः द्रुतविलंबितमाहनभोभरोइतिलक्षणात् ६४ प्रवितततेति प्रवितंतानिविस्तृतानिशरजालानिस्विस्तृतानिशरजालानि

अमर्षिणाकृत्यमिवक्षमाश्रयंमदोध्यतेनेवहितंप्रियंवचः बलीयसाहिविधिनेवपौरुषंबलंनिरस्तंनरराजतेमुना ६३
प्रतिदिशाकुवगाधिपलक्ष्मणाविशिखसंहतितापितमूर्तिभिः रविकरग्लापितैरिवबारिभिः शिवबलैः परिमंडलतादधे ६४
प्रवितततशरजालच्छन्नविश्वांतरालेविधुवतिधनुराविर्मंडलंपांडुसूनो कथमपिनयलक्ष्मीभीतभीताविहातुंविषमनयनसेना
पक्षपातंविधेह ६५ इतिमहापाध्यायश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्यअर्जुनाभिगमनोनामचतुर्दशः सर्गः १४
अथभूतानिवात्रैर्भैरवैरश्वत्थत्रतत्रसुःभजद्दिशःपरित्यक्तमहत्सासाचसान्यमू १ अपश्यद्भिरिवरणानरणनिवरतगणैः मुत्पश्यद्भिरुकुपं

नेस्तुलमाज्ञाहितंविश्वांतरालंयेनतस्मिन्पूरारपूरितअत्यांडोदरपांडुसूनो आविर्भूतंमंडलंआविर्भूतंमंडलंयस्य
धनुषइतिवृत्तोभूतार्थस्यानुषवन्नाइतशब्दस्यात्रयोगः विधूवतिकंपयतिआस्फालयतिसीतभीतभीताइवभीतभयकारिवजलक्ष्मीः
विजयश्रीः कथमपिकेनचित्प्रकारेणविषमंनयनसेनापक्षपातंविहातुंत्यक्तुंविधेरवाप्तुंकृत्यर्थः ६५ इतीश्रीम॰ घंटापथसू॰ १४स
र्गः अथेति अथानंतरंतत्ररणभूतानिसर्वप्राणिनः रत्नैरतवान्नृत्रहाइंद्रः ब्रह्मभूणारुत्रपुरुषे तस्यापत्यंपुमान्नार्चप्राक्
नः तस्यापत्यमित्यण्प्रत्ययः तस्यशरेभ्यःतत्रसुः विश्वः वाग्रहमुचसामिति विकल्पादत्रभ्यासलोपाभावः सांचनृचश्चवाच्यं
स्यंतेएभिरितीषासाः धनूंषिधनुश्चापान्नभिषापइतिहमचंद्रः अकर्तरिचकारकेसंज्ञायामितिकरणघञ् परिमुक्ता महातृष्ण
साः यथासापूरित्यक्तायुधत्यर्थः दिशाभजंतलायाचक्रइत्यर्थः अत्रभूतुवासंसंज्ञापत्तायनयाः समुच्चयकथनाद्विलंबिषुयः कि
पासमुच्चयालंकारः गुणक्रियायोगेयथासमुच्चयइतिसामान्यलक्षणंतस्ययमुदनसंस्थिः २ अपश्यद्भिरिति गणैः प्रमथैः इ॰
नेस्वामिनंशिवंपुरोवर्तिनमितिभावः अपश्यद्भिरिवरणेभिवदतनिवृत्तेभावेलिट् तथाहिकृच्छ्रापत्तौसंभ्रमणासाध्वसेन त्रसि
तेनप्रं संभ्रमः साध्वसंपिस्यादितिविश्वः मनोमुत्यत्यवअतःपुरोवर्तिनोयदर्शनेनुपपद्यतइतिभावः २

खंडितेति खंडिताध्वस्ताआत्मसाजपाशायस्याल्लयोनेषांगणानांसंबंधिन्यानयाः निनिकृष्यत्यर्थः पराङ्मुखतयारणेवमुख्यन
पलायननेत्यर्थः कृतो धनकृतः आरोपितः उच्चैरुन्नतोवानराहनूमान्यतनतनरंपुरुषंकपिश्चजमित्यर्थः कृपाकरुणाआविवश
तदीयदुःखादृष्ट्वादृष्ट्वाकृपाविष्टोभूदित्यर्थः यमकालंकारः ३ ननुशात्रुकयंकरुणातत्राह आस्थ्यमिति आस्थायत्नंआलंब्यआ
रुह्यात्वाजयेनारुह्योनयत्नापेक्षासुकथ्यतइतिविश्वः वज्रांनीतेषुस्फुटेषु दुष्टेश्वरातिषुवात्रुषु विषयेअनुकंपयाकृपयामहतांवीराणां
माहात्म्यमहानुभावत्वं व्यक्तिं स्फुटनामायातिप्राप्नोति स्वपोरुषमिमितेश्वरातिषुअपिकरुणाभूषणामेवमहतामितिभावः ४ ससांसि
रिति सहासिनावर्तमानः सासिःसरवगअसूनसुबाणान्प्रेरहंतीतिअसुसुबाणाः पुप्रेरणइति धातोः सत्कृद्विषन्यादिनाक्विप् अ
सुसुभिः सहवर्तमानः सासुसूःसबाणः अस्यंतेक्षिप्यंतेशरा अनेनेतिआसःधनुः अकर्तरिचकारकेसंज्ञायामितिघञ् आसेन
सहवर्तनइतिसासः साचपः सर्वंत्रतेनसहनितुल्ययोगइतिबहुव्रीहिः यथायातव्याः यानसाध्याः अयथाः अयातव्या यानेनाविनव
साध्याः अचायदितियत्नप्रत्ययः येयाश्चअयथायाश्चयथायथाः तथाहयानामायस्वर्णगजादिलाभेयातिप्राप्नोतीतियथायथायथाः अ

खंडितानांसयातेषांपराङ्मुखतयातया आविवशाकृपाकृताकृतावतीनरंनरं ३ अथामालंब्यनीतेषुवज्रांस्फुटेषुदुष्टेश्वरातिषु व्यक्ति
मायातिमहतांमाहात्म्यमुत्कृपया ४ ससांसिःसासुसूःसासायेयायथायथायथाः लतालालालतालालः शत्रीशत्रिशुत्रीणां
५ एकाक्षरपादः त्रासजिसयतश्चतोमदमथविधायसः नातिपीडयितुंभ्रातानिच्छतिहिमहोजसः ६ अथाग्रहसनासाक्षिन
नाशरकीर्तिनासनान्यातेजगाद्रेहिंचिदायत्नचतमा ७ निराध्यमाविरासिसमरसमरतव्यसंचनः सनेसुणासुरगणरगणोत्वंकपत्रा ८

यःकभावहदेवंयातीत्यथः यथायथायथश्चासौअथयथश्चतियथायातोरुभयः चाक्षिमनोनुपसर्गेकः इतिकप्रत्ययः अनोलकतिविलसती
तिलतः लतोविलासपत्रायत्र अतोलाचपत्रः शशिनः इंशशिवः तस्यशिशुः स्कंदः तंशृणातिहिनस्तीतिशत्रीशत्रिशुत्रीक्विप् श
शत्रुकुलगतिकुर्वन् शशाकुलगताविनिधाताःशतृप्रत्ययः सोर्ज्जनालीलाशाभालतोशपलाआदानकर्तरिलिङ् एकाक्षरपादः ५
त्रासतिसोर्ज्जनः त्रासतिसंभयंकुरुतेयथातथायतोगच्छतः पलायमानानित्यर्थः एतानाणान्महमवानुविधायअनुजगाम तथा
हिमहोजसामहानुभावाः भ्रातानपीडयितुंनेच्छंति ६ अथेति अथाग्रहसनाबलानामित्यर्थः तद्गादर्शनानुस्मयमानेनसा
क्षिणितेनतेनिवारणायनिर्थग्व्यवस्थितेनतेनिर्थगर्थेसाक्षिनिरइत्यमरः स्थिरकीर्तिनास्त्वयमभंगलाहितिभावः किंचिदिषदायत्नं
खिनेचतोयस्यतेन स्वकीयगणभंगादीषत्खिन्नचित्तेनसनाथा स्कंदेनपार्वतीनंदनः स्कंदः सेनानीरग्निर्भूगुहइत्यमरः तगणाः
प्रमथादयोजगद्रिरुक्ताः आध्यवर्षाभावान्निराध्यमतन् ७ अथैकविंशतिभिःश्लोकैः स्कंदवाक्यमवाहमोविहाय सिद्धत्या
दिना रतव्यरमणक्रीडावकुलस्यहणाद्भवेनव्यप्रत्ययः संयुक्तं समुदायः स्त्रियासंयुक्तमित्यातिमभि स्कंदइत्यमरः ५

समे रंतव्यसंयुक्तं नोयेषांते समंरजन्यसंयतः तुल्यक्रीडासंगराइतितेषांसंबोधनं यूयंसमरंभारिरासिश्चन्यजन जहातमोहिःनुइम
ध्यमवक्रवचनं सुष्ठुपराजिताअसुरगणाः यत्नेर्भवद्भिरितिशेषः अगणारिवगणेभ्योन्यारिवर्गः किमर्थंयत्नः कृतेनाशितेननष्टकृग
हारहराणांभवादृशानामित्यर्थः ८ विवस्वदिति विवस्वदंशुसंस्पर्शेणसूर्यकिरणसंपर्केणहिगुणीकृतानिनजोभिःयेषांतेनयोक्ताः म
घंव्यर्थेउद्धूर्णाःउद्यताः गुरीउद्यमानइतिधातोः कर्मणिक्तः वायुभाकर्मभिर्महासयः रवकारहसंनीवस्कन्धस्कंधाकिंपलायमानानांरव
इतिहासः ९ वनइति वनसस्थानचराणांअवनेरक्षकेवनमार्गमृगसर्वपिनेमार्गपथानंउपपुपापलायमानानामित्यर्थः युष्माक
मितिशेषः वापाधनिरेयामस्तीतितेषांणेधनियुक्तः वणसंज्ञाकृनइतिध्यातोः घञ् तनोतीतिआदिभ्यइत्यप्रत्ययः एकत्वात्तवयोर्ध
दः उक्तंचरसयोईलयोरनहज्जयोर्वयोरपिरासयोर्मनयोश्चाकृमविरसगोविसर्गयोः सविडकाविडकयोः स्यादभदनकस्यनमि
मिबापोःत्रोरः समासक्तसमासंजितेअजादुखंतदकनशाम्यतिइतिशंकेकनापायनशाम्यतिइतिविचारयामीत्यर्थः १० पानितनिपा
नितेभ्रांतिउन्नगमहात्म्यउन्नतभावोयेलः संहृताः संक्षिप्ताः आयताः विस्तृताः कीर्तयोयस्यर्युष्माभिरितिशेषः कांगुर्वः आपदंदंतु

विषस्वदंशसंस्पर्शहिगुणीकृतनोजसः अमीवामाधमुद्धूर्णाहसंनीवमहासयः ९ वनेवनवनसहांमार्गमार्गमुपपुषः पाणावणाः
समारुह्यशंकेशंकेनशाम्यति १० पानितानुंगमाहात्म्यसंहृतायतकीर्तिभिः गुर्वः कामापदंदंतुकनमारुतिसाहसं ११ नासुरा
यनवानागाधरसंस्थानराक्षसः नासुरवायनवाभागोपरणिरुद्धाहिराजसः १२ मंदस्यनिपुलतोरपाणामुनिरेषवः पणुदत्यागं
तावघंजपनेषुपरशनव १३ नानोननुनानुन्नोनोनानानानाननानवनु नुनोनुनोननुननानानेनानुननुननुन १४ एकाक्षरः

नकमिदपीत्यर्थः विस्तृताःकीर्तयोयस्यर्युष्माभिरितिशेषः कांगुर्वः आपदंदंतु आरुह्यनिःयुष्माभिरुहिःसंस्कृतंभनः पापाद
न्यनाकंचिन्मुकलमस्तीतिभावः नतुकंभनुनायस्तुभीतिःपराहतःसंग्रामहत्यतपरः भर्तुर्थउक्तंकिंचिन्तत्सर्वंपतिपपनेयत्रास्य
सुकृतांकंचिदमुत्रार्थमुपार्जितं भर्तोतत्सर्वमारत्तेपराहतहतस्यनुइति १२ नतिकंचअयमसुरादत्यावनागावापन्नगश्चन धरसस्थः
पर्वताकारः आहार्यधरपर्वताइत्यमरः सस्थाव्यवस्थाप्राणिधिष्ठितिसाकारमृत्यु स्थितिवनयंतीराक्षसानकिंत्वयंसुरवयतीतिसुखः
सुखसाध्यइत्यर्थः नवाभागोअभिनवपयत्नोमहत्साहइत्यर्थः ओमोगावरुपाल्लचपूर्णनाथलयारपीविश्वः धरणिःक्षितलवासीरा
जसारजोगुणप्रधानानापुरुषादिकश्चिन्मानुषइत्यर्थः पुरुषापुरुषाइत्यर्थः नरः मानवामनुजानुराइत्यमरः अतोनपलायनमुचि
तमितिभावः गामूचिकाबधः वर्णानामकरूपत्वंयत्कातरमर्थं याः गामूचिकचितवपारुः करनाहिदाविरिनिलहरणात् याइश
काश्चहृयहृयंक्रमणविलिरयकांतरविनिमयननदवक्रमिथ्यतात्कृप्यारः १२ मंदमिति एषमुनिः घृणायाकृपयाहुपुनतोरारवामि
च मंदमस्यनक्षिपनुबोयुष्मानुपशूनिवआगतानवयथाधनाजघनपुपणुरतिवादयतिकृमतः परकृष्टमरतीतिभावः १३ नानिपरत्व
दस्तावन्ननोउननुनः नुनोनः नाभना नानानना ननुनुनः अनुनुनः ननुननः अनेनाः नेनुनननुन हनानाननाः नानानकारा

थिआननानियपांतेनानाविधास्याइत्यर्थः उनननिरुद्धननुनोविध्यउननुनः यः सः नानपुरुषोन तथानुनः उनायनसनुनानः नापुरु
षाः अनानुनुअपुरुषःखलु उनाइतिः पलायमानस्तुकिंचकृत्यमितिभावः किंच नुनः ईनः स्वामीयस्यसनुननः सन्नभवतीतिननुने
नः नअर्थस्यनशब्दस्यसुप्सुपेतिसमासः सनुनाविध्योप्यनुनाविध्यएवयमनुनस्वामिकुलादनुनाएवेतिभावः तथानुननुननुदतिरा
यन नुन्नोनुन्ननुनात्नुद८नेतिनुननुननुन अतिपीडितपीडकः नापुरुषः अननाः ननिर्दोषानभवतीति किंनुसदोषएवेति नार्नना
तिपरिहसतमितिनिषिधादित्यर्थः अयंनुनेनाहशाइतिनपलायितव्यमितिभावः अयमकृत्यजनः अंत्यस्तकारस्तुनदोषावहः ना
त्यर्थस्तुभदकइत्यनुज्ञानात् २४ वरमिति कृताः पूर्वमुत्पादिताः धस्ताः पश्चान्नष्टाः नकृतधस्ताः पूर्वकालत्यादिनासमासः कृ
तधस्ताः गुणाः यस्यतस्मात्पुंसात्वंतमतिशयेनागुणाः निर्गुणः पुमानवरमनाकृष्टियः किंचित्रियः वरक्लीवमनाकृष्टियमित्यम
रः तथाहिप्रकृत्यास्वभावनअमणिः मणिरहितः लंकाः श्रयान् ध्युनापलः अस्तरत्नानश्रयान उपलः पत्थरत्नइत्यमरः पलायि
तुः समराद्समरएवचरमितिभावः अचसमाविराधयाः धनिविवकरणाद्दृगनालंकारः २५ स्यदनाइति स्यंदनेप्रद्रवनानिस्यंद

वरंकृतधस्तुगुणाद्त्यंतमगुणः पुमान् प्रकृत्यात्यमणिः श्रयंनालंकारश्चनोपलः २५ स्यदनानाचतुरगाः सुरभावाविपत्तयः
स्यदनानाचतुरगाः सुरभावाविपत्तयः समुद्रकः २६ भवद्भिरधुनारातिपरिक्षिप्तोपरुषः हरिवाकिंनः पीतः प्राप्तपंकाकु
दानरः २७ अत्रशाकुजनशालेलेशजकुकशाचव यातिकिंविदिशाजनुतुमेशादिविकिंतेया २८ अनिलोपानुलापार्थः

नाः गवुनाः स्यंदनारथानोसंति नेयादिलात्तस्यु चतुरंगछंनीतिचतुरगाः तुरगाः अश्वानोसंति सुरभाः शोभनशृंगरूपाः सुरभाः सुरे
भाः सुरगजाश्चनोसन्ति अविपत्तयाविपत्तिरहिताः विपत्तयाविशिष्टाः पदातयानोसंति अतानभतव्यमितिभावः अत्रपूर्वत्रार्थगता
नांविशेषणानांचादृशीभूतानांयथासंख्यसंबंधकथनात् यथासंख्यालंकारोयमकनसंसृष्टः २६ भवद्भिरिति अधुनाअरातिभिः
परिक्षिप्तानित्यांजितानिपारुषाणियस्यभवद्भिरर्वनिष्पीतः अकृपणसंज्ञापितहरिवहरुनरः हरुनरः पंकइवपंकाकुः कीर्ति
प्राप्तः २७ वेचेति वेचाणिवेशाः कलिन्याबाशाकाः वर्वराश्चकुजाबृक्षायस्मिन् तस्मिन् वेचशाकुजाकुजः अवरयइत्यर्थः वेचे
वेशाकलिन्याश्चेतिविश्वः शाकुवर्वरवरकाइत्यमरः शालनस्लाकनाप्यजननकंपनइतिलशानः सनभवतीति अलशाने अत्यंनाकंप
नइत्यर्थः एकजनकंपनयवायत्र नकाकुनादनइतिभकुकानियुरुणासमर्थः शाखवायस्मिन् तस्मिन् भकुकशाखव कुकआपा
नइगुपधातिकः शैलपर्वतकपोभावः किंनाकुसिननातयाउपलक्षिताः संतः कुत्सितंराविनकुपुरुषंपकंशब्दइत्यनइतिशाभवनः
विदिशाजनुयानयस्तुनकियातेः संपश्चलाइ मध्यमपुरुषवकुवचन दिविस्वर्गपिवुंजशइतितेषांसंबाधने तुंनंनइतितुंनाः स्त्या
नुजिहिंसायांपचाद्यच तेभ्यः इंद्रोः क्विप इत्यभ्यांपिशाकाः इत्यर्थः सर्गाद्यसुरविनयिनायुधाकुमवक्ष्कइस्तलक्ष्कइशाचापना
यनमनुविनमितिभावः अनुलामप्रतिलामपारः २८ ॥

231
1984

अथशनिधनिपलायनंभनश्चनयुक्तइत्याह अयमिति अयमीशः विवकृत्यनिःपारुषंआपन्नान् प्रामान् तथाअरातिनाहृष्टहृष्टनृपना
यमानानित्यर्थः वायुष्मान् च्युताचारान् सर्वलितव्रतानुदारान् कुलाचाणीव अथपुंभ्रिदारइत्यमरः निगोपितुंगोमुं उदितत्वादिविक
ल्पः दारदारंभर्तवस्यमहिम्नायुष्मदाषमंवारितुमिच्छति अतः कुतायुष्माकुमनर्थइत्यर्थः २९ नन्विति ननु इत्यामंत्रणे हाइत्याह्वाने हिर
व्यक्तासमस्तावहरातसंबोधनार्थयाः हाहाचवंविधाजयोसंबुध्याह्वानयोरपिइतिविश्वः मथेनीतिमथनाः मथोविलाइनकर्तेरिल्युइरा
घेनीतिराघः राघुसामर्थ्येक्विप घाराः क्रूराः शत्रूणामितिभावः नाथमस्यंनिश्चलयंतीतिनाथमरः दृशिरुपश्चरुणानकुमेणिउपपदेक्वि
पु नयंतरक्षतीतिनयाः रक्षकाः पत्नाद्यच तेषाहइ नयरानवदाः भीमाः भयंकराः माभीः अभीः नअर्थमारातृस्य सुप्सुपेतिसमासः
तोदृतीतिमाभीदाः अभयप्रदाः एवंविधाः यूयमितिशेषः वतेतिखेदव्यवयारशब्दः नदयतनुनशब्दाः किंनुदुःखाय किंनुदुःखाय व
नकाकुरत्वानुसंधेयः दृष्टशाधनलाद् मध्यमपुरुषवकुवचन अनुलामप्रतिलामार्थः २७ किमिति अपास्तावधीरितः दृष्टमानुष्य
कयाः वरियहः स्वीकारोयस्तैः अतिदृष्टमानुषरियर्थः मनुष्याणांभावामानुष्यकं यापधाकुरूपानमाहुत्र त्वलितान्यगुणः उज्वलिताः

अयंवः कैव्यमापंनांउद्धृष्टनरातिना वोच्छतीशच्युताचारान्दारानिवनिगोपितुं २९ ननुरामथनागाघोघोरानाथमहानुन
नयादातवदाभीमामाभीदावतदायन २७ प्रतिलामानुलामार्थः किंत्वकाशमुदृष्टमानुष्यकपरियहः त्वलितान्यगुणार्गवः
नानतसिमानिना २९ निशितासिरनाभीताभीकान्यजनमरणारुका सारतानविराधीनस्वाभासाभरवानुन २२

सदृशायुधाः अन्योविभिन्नसदृशोइतिवजयंती इदृशंपर्वद्भिरिनिशयः तनसितेपेशितानपनापकुशारणामानिना शूरत्वाभिमानि
नाकिमितित्यक्तानिर्लज्जेपत्नायतइतिभावः २९ निशितेति हअमरणाः मरणरहिताः निशितासिरनाः अतिनीक्ष्णखड्गरतनः अ
भीकानिर्भीकः रुचातेनसाउपलक्षिताः सुष्ठुआभासते इतिस्वाभासारमणीयः पत्नाद्यच उनान्यर्थभरवान् रणाभरसहिष्णुरित्य
र्थः उनात्यर्थविकल्पयारितिविश्वः ईदृशानास्माकुविराधीशत्रुः सारितावलनानन्यजननंकंपनपत्नवलनइत्यर्थः एतत्कंपनद
ह अतोभवद्भिरपिरक्षातव्यमेवनचलितव्यमितिभावः एतन्मतविराधीनइत्यत्रसविसर्गपाठः प्रतिलामनिर्विसर्गपाठगादा
नसविसर्गाविसर्गयोरित्यनादृशकाव्यएवस्वीकारात् अन्यतुईनः सूर्यइव स्वाभासः ईनस्वाभासइत्यकपदमाहुः कश्चित्तु
विराधीशत्रुः पूर्वविशेषणविशिष्टः नअपितुपूर्वविशेषणविशिष्टएवनिकारूपंनकारमाहुः परेतु सारतानविराधीननरते
अरतेअरतेनसहवर्तमानाः सारताःमुनयः तान् ईनयंतिमारणान न्यूनान्कुर्वंतीतिसारतानादृत्याः तेषांविराधीविष्णुः सना
थेनायअतः कथंपलायेतेनस्वाभासः स्वनधनन भासनइति स्वाभासः कुबेरः सापिनायं नभरवान् भं नक्षत्रं रातिमानोनुपस
र्गकः भरश्चेद्रः तद्वानुशिवापिन अतःपलायनंनोचितमित्याहुः इत्यपरिशात २२ ॥ ७५

नन्वयं नवलनीलिकथं ज्ञायते नेत्राह तन्विति ननु मावृणोत्याच्छादयतीति ननु वारंवर्मे कर्मण्यण् तेन वर्मभिर्भासते इति ननु वारभस्य-
पचाद्यच् भास्वान् तेन स्वान् चारुणाभास्वता अविनेन नान्नेन नोरसा उपलक्षितः एवं विधोऽप्यधीरोऽयुध्यायच्चेत्तः रक्षितेन शान्तिनेनाश्वा
नियमतीति रक्षिता शान्तिस्तस्मिन् रवेळावविश्वप्राणहारिणीत्यर्थः अभीक्ष्णाणिनिः नन्वयुध्य युध्यमायाधनंजन्यमित्यमरः कः अभीतः सन्
रणे क्रीडति निर्भयसंचारादेवास्य निश्चलत्वं निश्चीयते इत्यर्थः पूर्वश्लोकस्यायं प्रतिलोमः २३ अथ पंचभिः कुलकम् रुधिरमित्यादिना
आहवं विद्रावितं हि विभिन्नानि विदारितानि अतएव पतितानि आश्वीयानि अश्वसमूहाश्च तथा पूर्वकालनिसमाप्तः तेरश्वसमूहैः नि
रुध्यानि रथानां वर्त्मानि यस्मिन् तथाभूतं वृन्दं तस्याश्वीयमाश्ववृन्दमित्यमरः कृत्याभ्यां भ्रष्टाणां वन्यतरस्यामिति कृष्णप्रत्ययः हताः हि
पशवस्तेषां शल्याः शल्यवृक्षा नगा वृक्षा इत्यमरः तैः व्यूतानि शिवतैः कर्मणि क्तः छ्यां श्रुतनुनासिकेन निरुद्धादयः तानि रुधिराण्य
वाबृतिनेत्यानंदेः प्रवाहैः आकुलव्याप्त २४ दवति पुनश्चेदवाह आकुलयत्कदीपयत्कलाहयतीति दवाकानि तस्मिन् दवाकानि निकृत
दीप्तादि निधानाण्यर्थतानणिनिः कावादः ईषद्वा दावा कुलहः ईषदर्थे चनिकृत्वा कृत्यः कावादः अत्रो भायच वाहिका

ननु वारभसो भास्वानधीरो विनेत्रसा चारुणाभ्यतनन्यकोऽभीतो रक्षितो ज्ञानिनि २३ प्रतिलोमानुलोमैर्नश्लोकद्वयं विभिन्नानि
ताश्वीयनिरुध्यरथवर्त्मानि हतद्विपनगच्छ्यूतरुधिरावृतदावाकुले २४ दवानि पुनश्चेदवाह आकुलयत्कदीपयत्कलाहयतीति दवाकानि तस्मिन्दवाकानि निकृत
दीप्तादि निधानाण्यर्थतानणिनिः कावादः ईषद्वा दावा कुलहः ईषदर्थे चनिकृत्वा कृत्यः कावादः अत्रो भायच वाहिका

पर्यायपाभा राहुहनं वृहः पर्यायधात्वर्थनिर्देशाण्वुल्वृचकृत्यः वाहिकृत्या कमप्रामरणाकृत्ययामुद्यशो भनं यथानथाभस्य कान्त
परानाजिहीते अभियुंक्ते यान्त्यतीति यावतवाहिकास्वस्वकाहास्तस्मिन्वाहिकास्वस्वकाहे वाधूधर्मे युध्येऽपवर्यने आहारगनाविं
निधानाः विचपत्ययः सामपाशवृत्तव प्रक्रिया वाशब्दश्चार्थे कमदादकमाकिरंतीति काकाराः मदः श्रावणः किरतराङ् पूर्वोक्तकर्म
ण्यण् इवं विधारभभरः गजघटाः यत्रतस्मिन् काकारभभरे काकाइवकाकाः गत्वीइति लक्षणयातपामामन्त्रणाम् निस्त्राः निरुत्सा
हाः भग्नाः सात्साहाः नानुभयानुव्ययंतिसंवृष्वतीति निस्त्रभग्नाः व्यत्र संवरणे आतानुपसर्गेक नवर्मभिर्भासतेयः तस्मिन्निस्त्र
भग्नभस्वनि भग्नभ्यापिदृश्यतेइति क्तनिष् सर्वतोभद्र सर्वतोश्रमणातसर्वतोभद्रा रथश्चित्रबंधः यथारुदेशीन दिरं सर्वतोभ
द्रं श्रमणं यदि सर्वतः इति उध्यारत्नुभद्रकाष्ठ चतुष्टयं लिखित्वा तत्र श्लोकं क्रमणा लिखित्वा सर्वतोवाचनासर्वतोभद्र इति २५ प्र
नृत्तेति पनृतशब्दान्नृत्यत क्रबंधभ्यः वस्त्रेकमितः तुरगः राशिताश्च वृतासारथया यत्रतस्मिन् तथा मारुतनाभृणीः व्यासः नृ
पारेः निषंगैर्विकृताः शल्यायमानारुतारिताः साहिनस्तो रणकायत्रतस्मिन् पागतरमारुतनाभृणी नृपारेः विकृतभाक
र्थेता अतएव रुतामारितासादिनाः श्वबाराय यत्रतस्मिन् २६ ॥ ॥ ॥

स सबेति ससत्वानां सत्वयतां रति देरागश्चदे नित्यं सदराणां समूहानां मर्षं नाशिनि क्रोधहारिणि त्वरया उत्साहं नाधिकाः कसंतो विकसंतो
नादाः यत्र तस्मिन् रमयतीति रमकः रमयिताः कुन् तस्याकोदयाः नङ्गावारमकत्वं रणकर्मणापरंजकत्वं अकर्षतीति अपनुदति वीरणांप
रस्यरमुत्साहं रणकर्मणास्कारयतीत्यर्थः अर्धभ्रमकं २७ आसुरेति एवं विधे आसुरे असुरसंबंधिनि लाकविवासविधायिनि लाकभयं
करे महाहवे महायुध्ये युष्माभिरुन्नतिं वृद्धिं नीतं प्रापितं पाकुषं पुरुषकर्म निरस्तं नाशितं मिहसंग्रामे ८ हुतीति हुतीत्यमनान्यांक दशा
सति आज्ञापयति अनकधागच्छतः पलायमानानुनानुगणान् निषिध्यनिवार्य अधकाणां रिहरणा क्रिविध्यसनातस्मिन्नं भावनिह
निराध्यं २९ मुनीति मुनिरिवएवदहनः तेनमानमानु तथालक्षयारणाभंगं गीतं नीवृत्यतो निवर्तिष्यमाणान् वृद्धः स्यसना
रितिविकल्पात् वृद्धः स्यसना रितिविकल्पात्वपरम्पदं तानुगणानुशिवः निबाधमानेन मापलायनतिनिवारणावचनसंग्रहिमांपुशी
तादकं तनुपलहादयामास वृपकालकारः ३० इनाइति इवाशारतमाः चाहिभ्यश्चनिनिष्ठानत्वं अरिवसाहनाः अरिवनानशोचुवला
न उनाः उनबलाः पंचमीनिरमानिः शाब्दाः कुनः भीताः वंशाः कुनायनशिनलीहाः शोरभीताः अभिव्याप्ताः इणः कर्मणिक्तः तंगणा

अर्धभ्रमकः

स सबेति सत्वानां सत्वयतां रति देरागश्चदे नित्यं सदराणां समूहानां मर्षं नाशिनि क्रोधहारिणि त्वरया उत्साहं नाधिकाः कसंतो विकसंतो
नादाः यत्र तस्मिन् रमयतीति रमकः रमयिताः कुन् तस्याकोदयाः नङ्गावारमकत्वं रणकर्मणापरंजकत्वं अकर्षतीति २७ असुरेति लाकविवासविधायिनि महाहवे
युष्माभिरुन्नतिं नीतं निरस्तं मिहपाकुषं २८ कुलकं इतिज्ञासतिसेनान्यांगच्छतमानुनकधा निषिध्यहसनातस्मिन्विनष्टनबाधकारिणा
२९ मुनीपुदहनानमानुलक्ष्यानिवृत्यतः शिवः प्रलहादयामासतानिबाधरिमाधुना ३० इनाइतिरिवलाहनानिरभावकमनिरे
भीताः शातशारांभीताः शोकरनत्रशाकरं ३१ महपुञ्जलधाशाशावर्तमानानाडुकनेर वाष्यपारमिवशानमाशयामपतानिकिनी ३२ सवभा
रपापतांचमूपश्चादवीक्षिता पुरः सूर्योदयादृतोच्छायामिवमहानरुः ३३ मुंचतीशागनिमापिनाकस्वनपूरितः दधानश्चयनोत्तः स्फु

स्तत्रपणांकरं अभयवचनसुखकरांकरं शिवंयकुमनिरवृद्धिनिक्रियाविशाषणांवकृत्यथानथामनिरभाद्यपादयमकं ३१ महाचि
तिडुरुनेरडुरुनेरशत्रोः संबंधिनिमहपुञ्जलधोमहनिवाणसागरवर्तमानापतानिकिनी सनाईशानीशंपारपरतीरमिव परावारपरावी
चात्यमरः पाप्यभाशश्वासमाणानिस्म ३२ सइति सशिवारणापतारणादपवृतापराङ्मुखीभूतामनएवपश्चात् पृष्ठभागभवशि
नाचमूपुरोग्रशिनः सूर्यः सूर्यकिरणापमानमव तस्मादपवृतापराङ्मुखा आयामहानरुरिवबभारं छायातरुरिव भालकशरणांनाच
मूनसुमोचत्यर्थः ३३ मुंचतीति ईशाहरकर्तकि निष्ठावर्कं नविषयशरान्मुंचतिसतिपिनाकस्यशिवकामुकस्यस्वनेन ध्वनिना
पूरितः धराधरइडकीनः स्फुटं निर्वाहार्थमाणाइवत्कल्पेस्या आज्ञादिशाः चेनयन् शत्रुयुक्ताः कुर्वन दधानशत्रुमाकरात् दि
शाम्लुकक्रमः काष्ठाभाशाश्चहरितश्चनाइत्यमरः ३४ तद्दिति भीमनयाहरपाइवथा तनुभिः ध्वंसुध्वं गणाः क्रमथाः चि
त्रसंस्थाः चित्रचित्रिविमाइकराः अचलाः शैलाइवतथाचित्रभलस्यसंस्थाश्चित्रतिर्यपातेचित्रसंस्थाः चित्रतिरिवनाइवाचलाभास्म

र्यचशांनिश्चलाः मतादृशः ३५, परीति शिक्षालाघवलीलया अभ्यासपाटवानि शरयेन हेतुना परिमोहयमाणेन व्यामोहयता अर्जुनाक
र्मकाविनवकर्तृकादिति परस्मैपदं वासेन पदमित्यादि नानतप्रतिपदाहात्मनपदशानच् णिभाषनिकृनकृस्यनस्यवापाचं विनाकि नार
रणानिष्मारकेनस्यबंनेष्मवी विशिखश्रेणी बाणसंहातः परिजरे निरस्ता ३६ अवद्यनिति पांडवः अर्जुनः अवसायकः अवसानकरः
स्यतेर्ण्यतातण्वुलुत्ययः सायकैर्बाणैः शंभोः पविणः शरानवघ्नन् खंडयन् घ्नतः शत्रुघ्नत्ययः आनः श्यनीत्याकारलुप्तः शिक्षयारा
तुं उपमविनुमिरुयाउत्साहेनत्यर्थः अथरणे शिक्षयाः न्यासेनपरिचक्रामउत्साहेन पुण्याभ्यांचचारेत्यर्थः ३७ चारेति चारुर्गतिर्विशेष
र्विनइनिचारचुंचुः ननविन्नः चुंचुश्चणपाविनिचुंचुश्चत्यर्थः चिरमारचयतिनिरिक्तीकरोतिशत्रूनिति चिरारचीं चचतः चलतः चीरस्यव
त्कलस्यरुचाप्रभयाराचते इतिरुचः शोभमानः इयुपधनिकः रुचिरः सुंदरः चंचूर्यते भृशंचरतीतिचंचुरः चरतेर्यङ् लुगंतात्यचापच
चरफलाश्चेतिनुमागमः यङोविचेतियङ्लुक् आचारस्ययुध्यव्यवहारस्यचंचुराभृशमाचरितः समुनिः चारुयथातथाचारः गतिवि
शेषः चचार चारः पियालवृक्षस्यकुतोबंधापसर्पयोरितिविश्वः ह्यक्षरः ३८ स्फुरदिति समुनिः अर्जुनः स्फुरतीपिशंगीपिशंगवर्णोभा

नरूपादृशरूपमंतोचित्रसंस्थाइवाचलाः विस्मयेननयोर्युध्यंचित्रसंस्थाइवाचलाः ३५ यमकं परिमोहयमाणेनशिक्षालाघवली
लया नेष्मवीविशिखश्रेणीपरिजरेपिनाकिना ३६ अवद्यन्यत्रिणः शंभोः सायकैरवसायकैः पांडवः परिचक्रामशिक्षयारणशिक्षया
३७ चारचुंचुः चिरारचीं चचच्चीररुचारुचः चचारुचिरः चारुचीराचारचुंचुरः ३८ ह्यक्षरः स्फुरत्पिशंगमोवरुपुनानः मवरुध्यनुः
धृतोल्कानलयोगेन तुल्यमंशुमतावभौ ३९ पार्थबाणः पशुपतेराचचुर्विशिखावलीं पयामुचइवारब्धाः सावित्रीमंशुसंहतिं ४० शा
रवृष्टिविधूयावः मुदलांसव्यसाचिना रुरोधमार्गणैर्मार्गेनपनस्यत्रिलोचनः ४१ तेनव्यानिरिभीमाभीमार्जुनफलाननाः ननानु
कृत्यविशिखाः शिखाधरजवासमः ४२

वाज्यायस्यनत्यार्जुनस्यनिकृपत्ययः वृहध्वनुः गांडीवधनुः कृपयन् उल्केवानलः तेनपतायोगोयेननेनांशुमता अर्जुना
सूर्यणतुल्यावभौउपमा ३९ पार्थेति पार्थबाणाः अर्जुनशराः पशुपतेर्विशिखावलीं शरसंहातं सवितुरिमांसावित्रीं भंशुसंहतिं किर
णसमूहं अरब्धाः निविराः पयामुचानेघाइवाबभुः निरोदृशः शरेति त्रिलोचनः शिवः सव्यनसचति समवर्तीति तेनसव्यसाचिना अर्जु
नेना दरलोक्षिसांउवीं महतीं शरवृष्टिं मार्गणैः शरैः विधूयनिरस्यनपनस्यमार्गरुरोधाबभूव ४२ तेनेति ननशिवनभीमाः भयंकराः भीया
भियस्यमार्गेनिरामः तदेवफलंप्रयोजनं येषांतानिभाननानिभयाणि येषांतेभीमार्जुनफलाननाः तथा शिखाधराः मयूराः नपु
जातानिशिखाधरा जातिवर्हिणितानिवासांवासांसिप्रक्षायेषांते शिखाधरजवाससमः मयूरपक्षिणइत्यर्थः विशिखाः बाणा
अनुकृत्यकृतांकृत्वानध्यानेनिरे इतिनकिंचनुकृत्येवेत्यर्थः अनुनिरुक्षिप्तादितिभावः संभाव्यनिषधनद्योपतिषधाधिपकृतं शंख
लायमकं ४२

कवियदिति यांस्वर्गेवियदंतरिक्षंचगच्छतीति कवियद्गामिनी व्यापिनी द्वितीयाकरणगम्याटी नामुमेपेख्यानासमासः नारेण
उच्चैस्तरणविरवणाविहतास्तादिताविध्याः शकलयः कर्णायमायातथाक्रोदेमोहेमसंयोगुमालाशिवशरावध्यः विशकलो संहतिरिको
कविशाघणाविशकलमालेवशकलमे चतुर्थपादवर्णानांविषाधांसंभावातगुरुदंचतुर्थमाकुः ४३ विलंघ्यति शिखाशिखीमुखः पक्षिणांपं
क्षिं निजगाराविति विलंघ्यातिक्रम्यभिन्नाविध्यः कपिध्वजः ज्यायः भशस्तः वृध्यप्रशस्तयोर्ज्यायानित्यमरः वीर्यसत्वाणाश्रित्य
आरुशायनचकंपनचचाल किंतुसहनं अवनरुशावित्यर्थः ४४ जगतीति अर्थत्रयवाची श्रीकार्यं तत्रादाभगराजइतिपदच्छेदमा
श्रित्यएकेकार्थाअभिधीयते इंद्रास्यरणायुक्तः सन्नः अन्यत्रजगती शरणं भूरक्षणायुक्तः खिन्नः विधिनतिशयः हारः सिंहइवकी
तः मनोहरः अन्यत्रहरीणांसिंहानांकांतः आवासदानात्प्रियः सुधुद्धाधातिप्रजाः पुष्णातीतिसुधाः विजेतः अर्थमितः कृष्णवर्णः
ततविशेषणसमासः अन्यत्रसुधालपइव्यविशेषः तद्वत् मिताधवलः दानवपक्षः कृतांशुमः कृतजयाभिलाषः अन्यत्रदान
वः दैत्यः कृषिभिः कृताआज्ञासानानाफलाभिलाषायस्मिंस्तनानराः अर्जुनः भगराजोहिनवानिवजगत्यामावभाविकार्यः अथ

घकवियद्गामिनीनारसंगवविहतश्रुतिः हेमांशुमालाशकलमेविशकलामिवसंहतिः ४३ गृध्रचतुर्थपादः विलंघ्यपक्षिणांपक्षिभिनः
शिखिशिखीमुखेः ज्यायोवीर्यमुपाश्रित्यनचकंपेकपिध्वजः ४४ जगतीशरणयुक्तोहरिकांतः सुधामितः दानवर्षकृतांशुमोनागग
जइवाबभौ ४५ अर्थत्रयवाची विशकलीकृतयत्नस्यक्षतबाणस्यशंभुना गांडीवधन्वनः खेभ्यो निश्चक्रामकृतानानः ४६ सपि
शंगजटावलिः किरन्नुरुतेजः परमणामन्युना ज्वलितोषधिजातवेदसाहिमशैलेनसमंविदिद्युते ४७

रावणासाम्यमुच्यतेजगतीमर्वेश्वपतितनृकुर्वतीतितेजगतीशः राक्षसः तेषांरणः तत्रायुक्तः विहितः समर्थः हरिकांतः इंद्रप्रियः
उभयत्रापिसमानमतत् सुधामितः अमृतस्यतः एकत्रवालितः अन्यत्रवर्णतइतिविवेकः दानवर्षःधनवर्षः मदस्यावीवकृतांशु
मः उभयत्रकृतानिर्गोषः पार्थः नागराजइवरावणाइवआवभौ विनिहतीयार्थः अथत्रापापस्यमुच्यते जगतीशरणमूरक्ष
णायुक्तः नियुक्तः देवानेतिशेषः शरणागतरक्षित्रोरित्यमरः हरिकांतः कृष्णप्रियः उभयत्रापितुल्यंसुहृदधाति सुधावसुध
निकंचित् एकदेशंप्रदत्तवान् समुदायस्यहर्ता तत्रमितोवध्यः विनवधनकः अन्यत्रसुधाअमृतनमितोवध्यः अमृतप्रियइत्यर्थः
दानवाः कृतयत्नश्चतेकृतांशुमाविहितप्रतिमोउभयत्रापितुल्यमतत् सार्जुनः नागराजः शेषइवबभौविनिहतीयार्थः ४५ वि
फलीकृतशंभुनाक्षतबाणस्यअतएवविफलीकृतयत्नस्यनिष्फलप्रयत्नस्यगांडीवधन्वनार्जुनस्यवासंज्ञा
यामित्यनगादद्याः खेभ्यः इंद्रियेभ्यः खमिंद्रियसुखंस्वर्गइतिविश्वः कृतांशानोधिर्निश्चक्रामनिः क्रांतः क्रोधादिनिमाय ४६
सइतिपिशंगजटावलिः पिशंगजटाजूटः परमणाकृष्णमन्युनाक्रोधेनउरुमहतेजः किरन् विक्षिपन्नुसार्जुनः ज्वलिताः ४७ पृथ्वयः द
पाग्यातीविजातवेदाः दवाग्निश्चयस्मिन्वतनस्मिन्नेतनसमतुल्यंहिमाद्रिरिवविदिद्युतेहिमाद्रिवतशकलमइतिविवेचनत्रतिषिवभावास
मा ४७

शतक्रतुरिति शिवः शतक्रतोर्विशिखानवधनेरखंड्यते रणवृगशालिने अस्मै पार्थायमहाशामनि वीर्यवीर्यतोनि नामानि शाय: नम्रमथ
यन्नुद्दर्शयन् किंनु अधानुकूलमारकं लक्षयतीत्यादिनाहंतेरुकम् इषुजातानवकवचनं वीजिघायधनुषि दिगतानिधातोर्लिङ्ग
रचाहि तिकुलं ४८ शंभोरिति सिताश्वार्जुनः शंभोर्धनुर्मंडलनः धनुर्मंडलानुप्रवृत्तेनिः कांतेइषुं अंशुभतुरं कस्यमंडलानुप्रवृत्ते
अंशुमिवअत्रापिइषुवज्ञानावकवचनं निवारयिष्यं निवारयितुकामः क्रियायाक्रियायोल्लिंगानुप्रत्ययः धरिवीभुवशिलामु
खानां छायाशिलामुखच्छायंछायायाश्चाकुल्यइति नपुंसकत्वेन नवृत्ताया: विदधकुनवान् शरजालछायावृतोधरिवीमकरादि
त्यर्थः ४५ घनमिति अयुगलोचनस्यविषमनेत्रस्यशस्यअलोचनस्य लोचनेसोलोचनः कर्मणिल्युट् नलोचनः अलोचनः न
स्यअलोचनस्यविषमनेत्रस्यशस्यअलोचनस्य लोचनेसोलोचनः कर्मणिल्युट् नलोचनः अलोचनः नस्यअलोचनस्यभवा
स्कृपज्ञानविषयस्यसंबंधीमारावलंबाणाः शत्रुः नाभ्यांमारबाणाभ्यांशिरशालाभ्यां महपुर्तते इतिसमारबाणाः बवयोरभेदइति

शतक्रतोर्विशिखानवधनेभ्रूणसमरणघगशालिने पथयंतनियार्थवीर्यतोप्रतिघायधुमयानुकंशिवः ४८ शंभोर्धनुर्मंड
लनः प्रवृत्तेनमंडलाद्दशभिवांकुमर्तुः निवारयिष्यन् विदधे सिताश्वः शिलामुखच्छायवृतोधरिवी ४५ घनविदार्यार्जुन
बाणपृगंसमारबाणायुगलोचनस्य घनविदार्यार्जुनबाणपृगंसमारबाणायुगलोचनस्य ५० रुजन्मदर्पुन्बकुपाकु
पातिनामुकुशारोधरपवारयन् दिशः चलाचलोनकदयक्रियावशान्मदर्पमेघर्वुबुधधनंजनः ५१ विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः
विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः विकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाविकाशमीयुर्जगतीशमार्गणाः ५२ महापमर्क

र्कं नयुज्यनकुचार्यात्ययुक् संगरहितः क्षिप्त बाणाः शरः नानावकवचनेघनेसांडमर्कनस्यबाणपृगंशरबाने विदार्यविभिद्यघने
निविडम् विदार्यभूमिकुक्षोच्छालनाविशेषाः अर्कनाःकुकुभवृक्षाबाणानीलसरयकाः पृगाः कुमुकाः नेषांविशेषाः वृक्षक
तिहूकवंशावः विदार्यार्कनबाणपृगंसमारबात्यर्थः यद्वानदानीमवयुगलोचनस्यार्कनस्यबाणसमारबात्यर्थः ५० रुजनिस्यादि
बकुधाआकुपातिनः शीघ्रमापतनोमहपूनमुकुः शराघ्रःरुजनुभंजयन् तथादिशाश्चापवारयंनाशयन्क्रियायाशान् पुष्पक
योयत्नतयाचलाचलोति चंचलोधनंजः कामहर्षमेघरनकाबकुविधरबुबुधदद्दशो ५१ विकाशमिति जगतीअस्यअर्कनस्यमा
र्गणाबाणाः विकाशमीयुः तथाजगतिलोकेईशमार्गणाः शंभुशराः विकाशंविषमगतिमीयुः प्रापुरित्यर्थः तथाजग
तीपृथ्वीश्वर्यतिनतनृकुर्वंतीति जगतीशाः दानवाः आतानुपसर्गकः तानमारयंतीतिजगतीशमारः क्षिप्त नेचनेगणाश्च जगतीश
मार्गणाः प्रमथाः विकाशंउल्लासमहर्षमीयुः प्रापुरित्यर्थः अहोदैवस्यस्यपराक्रमःप्रमदइति विस्मयात् इतिभावः तदानीमार्ग
यंतीतिमार्गणाःअन्वेषणाः कर्तरिल्युट् जगतीशस्यमार्गणाः अन्वेषकाशिवदृष्टगरदयर्थोदयावीनांवक्षिणाकाशोगतिरजतिविकाशंगा
कशमीयुः दिदृक्षयतिभावः ५२

संपश्यतामिति इनार्थेशिवेनविनायमानेविस्मार्यमाणं तनानयेकीति वक्ष्यिकः भाकारादशः लक्ष्मीवतोजयश्रीमतः मातुपधा
याइत्यादिनाचकारः क्षितिपतस्तनयस्यार्जुनस्यवीर्यंशौर्यं संपश्यतांतनवविदामपिदूरेरंगावनागोयमिति विदुषामपिकुमुनान्य
षामितिभावः मुनीनामंगानिगात्राणिअभिनेअशिरलेअचिनतरमतिरुचितरंरोमांचरामहर्षं विभरांबभूवुः बभ्रुः भृशीया
दिनाविकल्पादीप्रत्ययः ५३ इतीश्रीमहापाध्यायकाल्याचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथम
माख्यायांपंचदशः सर्गः १५ ततइति ततानंतरंकिरातानांपतिः संबंधिनीमलक्ष्मीगुवःमानिक्रियारथाकर्मवीरस्यविवृध्यमत्स्य
विवृध्यकापः विचित्रः निकलंकः तर्कः ईहाज्ञानंवायस्यसार्जुनः कारणानिरणाभरकारणानिविचिन्वन विमृपन इतीत्यवश्य
माणमवनर्कयामासमभ्यूहितवान् १ अथत्रयोविंशतिश्लोकीर्विनर्कमवार मेदत्यादि इत्युध्यमदस्त्रुतिभिः मदयवाहःश्यामा
कुनाइतिश्यामिनाःगंडलेखाःकपालभागाथपांतविकोनाः पराक्रमंकुर्वतः कर्तरिक्रः सहावीरस्त्रविकानदत्यमः तनर्रराधिक
ढाः हिस्मवीरयाभरक्षमाः युधांयुध्यानामभिज्ञाः शिक्षिताइत्यर्थः कृपाणानकुर्मणियष्टीकंचनानामुछायपर्वतानामानं

संपश्यतामिति शिवेनविनायमानेलक्ष्मीवतः क्षितिपतेस्तनयस्ययवीर्यं अंगान्यभिन्नमपितत्वविदां मुनीनांरोमांचमंचि
ततरं विभरांबभूवुः ५३ इतिमहापाध्यायश्रीभारविकृतौकिरातार्जुनीयमहाकाव्ये युध्यवर्णनंनामपंचदशः सर्गः १५
ततः किरातानांपतिरलक्ष्मीमानिक्रियांवीक्ष्यविवृध्यमन्युः मनर्कयामासविवृत्तनर्कं चिरंविचिन्वन्निनिकारणानि १ मद
श्रुतिश्यामितगंडलेखाः कांमंतिविक्रांतनराधिवृद्धाः सहिस्मवीरयुधामभिज्ञानागानगाछायमिवाक्षिपंतः २ वि
चित्रयाचित्रयतेवभिनांरुचेरवः कृतनरत्नभासा महारथोपननसंनिरुध्यापयादमंदध्वनिनाधरित्री ३ ५
समुल्लसत्प्रासमहोर्मिमालमतिस्फुरच्चामरफेनपंक्ति विभिन्नमर्यादमिहाननानिनाश्चीयमाणानलधारिवाभेः ४
त्यंपयते नापसर्गस्यसमासोनोपसर्गतद्यत्र प्रत्ययः श्रियांभुवोनापसर्गइतिनिषेधात् आक्षिपंतः प्रतिषेधइयंतइवक्षिपंता
नथोनोलेइत्यर्थः नागाः गजाः इहसंग्रामनाकामंतिनचर्चति यथायुध्यांतेरक्षितिशायः एवमुनस्त्वापिमर्वेच इहयुध्यतयाधिक
थंमेशक्तिहासइतिसर्वत्रनात्यर्थार्थेच २ विचित्रेति विचित्रयानानावर्णयाकृतनानांरत्नानितेषांभासाप्रभयाभिन्नांसबलिनां
रवः रुचंकांतिविचित्रतयाविचित्रवर्णांकुर्वतेवक्षितनतिकृतनानांरत्नयनिमिलयमुत्प्रेक्षापयादमंदध्वनिनामपगंभीरघोषण
महतांरथानामघनसमूहनपरिचीनसन्निरुध्यानावृता ३ समुल्लसदिति इहयुध्यंपासाःकृताःपासमुल्लसत्यमः तमहो
र्मयइवतेषांमालाःसमुल्लसंत्योयत्रतत्समुल्लसत्प्रासमहोर्मिमालं चामरराशिफेनाइवपरिस्फुरंतश्चामरफेनानांपंक्तयो
यत्रतत्तथोक्तं आश्रीयमाणसमूहः वृद्धत्वाश्रीयमाणवदित्यमः ततःपरमइवविभिन्नमर्यादमुद्धतखलंयथात
थाआज्ञादिज्ञानानानिनीतृणानि ४ ॥ ॥ ॥ ॥

हनेति हतयहरत आहनविध्यत हनेलोट् मध्यमपुरुषबहुवचनं अनुदानोपदेशात्वादिना अनुनासिकलोपः आहतस्य चक्रेण
प्रयोगपिहतः स्वाभाविकस्वकर्मेतस्यानयापात् अकर्मकत्वस्य चात्र विवक्षितत्वेन नन्निहत्य नन्निहत्य अहं यमहनइत्यात्म
नपदं इत्येवमुध्यताः पगल्भाः भीमाः चपाषायपोतयाध्रभिः याधुः अभ्यमित्रैर्भमित्रानिसंभिनामुक्तविवस्वतांशुभिः
प्रतिष्ठितरितिभावः ज्वलिताः दीपिताः अनएव धामाः तेजांसि प्रियायसंयाभिलाहेतयः शस्त्राणि रवनपतंतिहतिः स्वापुंस
यारतिविश्वः ६ अभीति अभ्यायतानीरान् हनुमागस्तेन इषः अतएव प्रयः अंतकस्य कालस्य संबंधि संततं सततं धूमघनधू
मं व्यापिव्यापकं प्रभाजालमिवस्थितं नभ्रतूणीरर्थः रथांगः रथचक्रं श्वनुनेत्रैरितरजामानिश्यामरुन्यामानि अनारिष्टनत
नानि विस्तारयति ७ भूरेणुनेति अत्रारव रासभो गर्दभः नहत धूसरगाईपनूपांडुना ईषन्पांडुरधूसरइत्यमरः रासभो गर्द
भः खरइत्यमरः भूरेणुनारतसालवनानावर्त्मानि चक्रमार्गैतिरोहितसंतिनजस्त्रिभिः नजस्त्रिपुरीरषु उत्कृष्टानां वीरवणा र
र्थ मागतानामित्यर्थः प्रमितात्मकाभ्यांतनीयाचतिविकल्पात् हनीयासुरसुंदरीणामस्त्रिदवसएवपदोषारात्रिर्नीलिमं

हनाहनेत्यध्यतमीमघोषैः समुंभिनायाध्रभिरभ्यमित्रैः नेहनयः वासातरिविश्वः खेचनस्वदेशकत्वलिनाः पतंति ६
अभ्यायतः संतमधूमधूम्रं व्यापिप्रभाजालमिवांतकस्य रजः पतूर्णा श्वरथांगनुंनैतनानिनव्यामनिमानरिष्टा ७
भूरेणुनारासभधूसरेणतिरोहितचर्मनिलोचनानां नास्यत्वनंभिभिरुत्कृष्टानामनिष्टदोषः सुरसुंदरीणां ७
रथांगसंक्रीडितमश्वरत्नाहतिमनाहिषवहितानि संघर्षयोगादिवमूर्छितानि कादंबिनीहूनिनदुंदुभीनां ८
अस्मिन्यज्ञः पौरुषलालुपानामरातिभिः पत्करसंसतानां मूर्छोनरायमुकुरुस्त्रिनानिनासारजीतेकरिवीकुंभः ९

धकारवत्वात्तद्दृष्टिरांधानात्रात्रिभ्रमस्यादिति भावः ७ रथांगेति रथांगविक्रीडितं रथचक्रक्रीडितं अश्वानां क्रयाक्रयाचानि
नानि शस्त्रानि अश्वानां क्रयाक्रयाचानि स्वनइत्यमरः संघर्षयोगादिव परस्परस्य धर्मसंघर्षादिवमूर्छितानि मूर्छितानि मूर्छां गतानि
सति नपुंसकमनपुंसकत्वादिनानुपुंसकं कृत्यः दुंदुभीनां कादंबिनीर्थायस्थानानि स्थानानि कादंबइत्यमरः नगर्जितानि नानिरस्कुर्व
न्ति ८ अस्मिन्निति अस्मिन्यज्ञायथायथापौरुषयोर्लालुपानां गृध्रनां अतएव अरातिभिः पत्करसमुरसि प्रतिकरसः संसभी
रुणादितिसमासात्तः संतानां विश्वानां संबंधिनं मूर्छितं नरायारणाविप्रमत्तं भासारजीतेवर्षधारा जीतेधारासंपातभासार इत्यमरः
करिणीसीकरकुंभः कर्तुमुकुर्नाछिन्नानिननाशयति ९ अस्रगिति अस्रकनदीनां तयानिपुपचीयमानरूपचयनीयमानः तथा
ध्वनिन्याः पदवीं विराजयद्भिः विदूरयद्भिर्गिरिपादविदूरं रसं चारांकुर्वद्भिः भाश्यानाईपनशफ्रकाः मया गादरानोधानाथएव
नउतिशायतेनिधानबंधनाः मांद्राः नेराश्यानघनः शालिनाथः पंकरिवो छापं वृष्टिनायानिनयाभुवंति १० ॥ ७ ॥ ॥
+ अस्रगनदीनामुपचीयमानमिदारयद्भिः पदवीं ध्वनिन्याः उच्छ्रायमायांति नशालिनाथः पंकरिवाश्यानघनेरतटानि १०१ ॥

239
1984

परीति इहरणेदंतिदंतैः गजेतैः परिक्षतेताडितेवक्षसिनभसः पतंतीप्रियायाः अंकद्वारुजीतलाः सुरवकरामंदारमालामुचः
मुक्तेनिशायः प्रियसाहसंयेषांतेषांप्रियसाहसानांयतोगनानियायिनइतिभावः प्रमाहंपहारमूर्छानाविरलीकरोतिनमंदीव
रोति ११ निषादीति करिणांसीकरेणपुष्करतुषारेणपरिष्यमाणेव्याप्यमानेनिषादिनोहस्तारोहाः हस्तारोहानिषादिनइत्य
मरः तेषांसन्नाहाः कवचानितथानणिप्रभोघरलोनकनालअर्कस्य त्रियोतेनसाउन्मीलितमुत्पादितमारवंडलकार्मुकस्य
इषुनुषः आरवंडलः सहस्रांसइत्यमरः खंडेनाभ्युदेति १२ महीतिपक्षवनामहीभृतामनाकनवपरवारणेनशत्रुगजनमध्यं
विगाह्यप्रविश्यभिन्नाः क्षोभिताः धजिन्यः सेनाः धजिनीवाहिनीसेनेत्यमरः अपांविभमसागरस्य भापइव भावतेमानाः भ्रमं
त्यः संत्यः स्यादावर्तोभसांभ्रमइत्यमरः भीमंननंदेति १३ महारथानामिति प्रतिदंत्यनीकंउतिसन्येरान्यंप्रति अनीकंतुरण
सैन्यइतिविश्वः अधिस्यदामहारथाः स्यंदनाः रथाः यत्रतेतथारतमीतुरथः स्यदः इत्यमरः उत्थितानांप्रस्थितानांमहारथानां

परिक्षतेवक्षसिदंतिदंतैः प्रियांकजीतानभसः पतंतीं नेहप्रमाहंप्रियसाहसानांगंदारमालाविरलीकरोति ११ निषादिसं
नाहमणिप्रभोघपरीयमाणकरिसीकरेण अर्कप्रियोन्मीलितमभ्युदेतिनखंडमारवंडलकार्मुकस्य १२ महीभृतापक्षवने
षभिन्नाविगाह्यमध्यंपरवारणेन नावर्तमानानिनुदंतिभीमंमपांनिधेराप इवध्वनित्यः १३ महारथानांप्रतिदंत्यनीकमधि
स्यदस्यंदनमुत्थितानां आमूलतूलैरतिमन्युनेवमानंगहस्तैर्वियतेनपेषाः १४ धृतायतापीड इवप्रियायाः शिरोरुहाणांशिथिलः कलापः नवप्रसारः पतितस्यशोकानिषादिवक्षस्थलमानतानि १५ उभुत्कृहंकारइवारतसैन्यमन्हायतनं
स्थिपुजीविनानिलोकचयास्वादनलालसानि कृतव्यादरदात्यानननमत्रमृत्युः १६ इयंचदुर्वारमहारथानामाशिष्यकीर्ति

रथिकविशेषाणांतदुक्तं आत्मानंसारथिंचाश्वान्नरदानयुध्येतयोनरः ममहारथस्यसूतः स्यादित्याहुर्नीतिकोविदाइतिनक्ष
णात् पंथामार्गः आमूलाः मूलैः छिन्नैः मातंगहस्तैर्नागकुंजरैरतिमन्युनाअतिक्रोधेनवनवियतेननिरुध्यते १४ धृतेति
पतितस्यवक्षसिमयस्यशोकोलोमरस्यसंबंधीवायुसिद्धाल्यशोकर्नासर्वलानामरास्त्रियामित्यमरः वहभारस्तन्मूलबध्याल
घनपिंडकलापः धृतः इत्यवापीडः कुवलयशोखरगयस्मिन्पुमः प्रियायासंबंधीशिथिलः स्रस्तः शिरोरुहाणांकलापः केशपा
शइवनिषादिनोहस्तारोहस्यवक्षस्थलंनातनानिनव्याप्नाति १५ उभुत्किति नत्राहवसंहारकृत्यांतइवनेतस्मिन्पुरीरषुनि
रस्तसंख्यमशाल्यंयथातथा अन्हायकृतिति स्वाकुरुरित्यनमान्हायत्यमरः नीविनानिउंकृत्यजत्कमत्कमृत्कर्वाकचय
स्यास्वादनभक्षणलोलाहृकजिह्वायस्मिन्वतरानननंनव्याददातिनविवृणोति आकृष्टा तास्यविरहयाउतिनिषधानलाम्नंन
पदं १६ सत्यमेवतथापिकिंतेकुत्सितंनत्राह इयमिति इयंममशक्तिश्चदुर्वारोपराक्रमिणामहारथायथुतेषांमहतांबलानां

वीर्यमाहिष्यनिरस्यनाराधिपधाम्निवंदुतेजसि सूर्यस्येव यं सोरी सूर्यतिष्यागस्य मत्स्यानां यदुपधायाद्दुतिमिर्यांडीषु यकारस्य लो
पः दीप्तिरिव ही नयुध्येकिरातरणे अवज्यति भवसीदति एतस्मिन् विरुध्यमत्यद्भुतेन तिभावः यो तक्रमणिड इति धातोर्लंट् २१ मा
यति एषा शक्तिः क्रासवृषा मायाश्चित्तदनाक्षामनेनामसमिति विभगोयुधि विषयया वा अथयामवीर्यं धरनं नष्टनुतनांह मन्य
अर्कनेनवा कृतः हि यस्मात् गांडीवमुक्तः मशराः पुराथथापू वैपारि मथिश्विवत्यर्थः किरातेन पराक्रमते अप्रतिबंधनवर्तनेन
उपपराभ्यामिति आत्मनेपदवृत्तिः प्रतिबंधा २८ पुंसइति किंच उत्तमस्य पुंसः पुरुषोत्तमस्य मध्यमपदमाकाशं धनुषः प्रणादः उप
सर्गात् समासपि णोपदस्यस्यति नत्वं द्विधाकुर्वन्निवविदारयन्निवक्षितः सप्यकिरातानूनतयातथाभूतानकीदृशानत्राह अस्य
पुरुषस्य यथा यथाभूतो वृष्णावतेनइति शेषः अनानायकिरातस्वरूपइत्यर्थः कृतोहि यस्मात् तद्व्यापारः परछन्नमपिनिगू
ढमपिस्वरूपं दृश्यते तत्कथनस्य स्वभावात्तथाभचारादिति भावः २९ अथवनुभिः कर्मकर्मवाच्यं धनुरिति धनुः रुषवपर्व

शक्तिर्मभावस्यतिहीनयुध्येसारावनाराधिपधाम्निदीप्तः २० कुलकं मयाखिदायामतिविभ्रमावा धरनं नुमवीर्यमुनाहनन्यः
गांडीवमुक्तारिहतथापुरवपराक्रमेननशराः किराते २८ पुंसः पदं मध्यममुत्तमस्यहिधवकुर्वधनुषः प्रणादः नूनंतथानंपयया
स्यवेषः प्रछन्नमप्यृहयतेहिचिह्नं २९ धनुः प्रबंदधतिनेरुषवसक्तिकृष्णाविततवमार्गः संधानमुत्कर्षमिवव्यदस्य मुहुः
संभेदद्वापवर्गं ३० अंसावलम्बधनतोसमाधिः शिरोधरायारहितप्रवाहः धनाविकारास्सजनाभुवनप्रमादलक्ष्मीशशाल
छनस्य ३१ प्रहीयतेकार्यवशागतेषु स्थानेषुविश्रब्धतयानदद्भिः किंतप्रयातेषु समाघवश्चन्नस्यपुयातः सरसा शराणां ३२
परस्यभूयोनिवरोभियोगः प्रसत्यसंरक्षणमात्मरक्षे भीमेप्यसंभाव्यमिदं पुरावानसंभवत्येवनवरस्य ३३ कुलकं ॥

धेनाधिरूढेन धनिनं धनतः कृतेक्तः मोवउचसकाहिकृशावितनवस्कुशारा कर्षणादर्वावितनवस्तिना संधानंबाणासंधानं
उत्कर्षमुध्यरणंव्युदस्यवनेथिला किमुकृतनिनिशाथः अपवर्गबाणमाहुरपिमुहुरसंभेदासंसदनमिवमुहुर्वधविनवबाण
माहुः कृतइवइतिहस्तलाघवात्कि ३३ असावितिकिंचअंसाभवहस्ताधिरावकृशापितानचनोचावेष्टश्चनोशिराधूरायाः
कंधरायाः समाधिः संरक्षानविशेषाः रहितः प्रयासायस्यसनयाकृतः निःप्रयासइत्यर्थः तथाविकारोस्यजनाअमनत्वान्निर्वि
कारत्वात्यर्थः मुखनशशालांछनस्यइंदोः प्रसादलक्ष्मीर्धना अस्य भवसंबंधानिदर्शनालंकारः ३१ प्रहीयतइति तस्यंदः
कार्यवशानप्रयातनवशानागतेषु स्थानेषुआलंबादिस्थानेकुविश्रब्धतयाशिथिलतयाकर्यानपहाय तेनस्यत्यत किंतु शिथिल
यतिष्ठतीत्यर्थ मुहुभावः साघवंलाघवं उङ्गाद्यादिपाठादण्प्रत्ययः तेनसहवर्तमानः ससाघवः शराणांपातस्थितानन्यचलानि
प्रयातानिचलानितेषु स्थितप्रयातेषु विषयेचलाचलेषु सहस्रेषु सहजाः एकरूपः ३२ परस्यति किंच परस्यविवरंध्रे अन्यस्यीति
शेषः भूयो नुभूयिष्ठं प्रसह्यरुद्धिति अभियोगः ज्ञातत्वं परस्यरंध्रज्ञातत्वात् शराणांधागइत्यर्थः आत्मरक्षेविवरंध्रमनन्यपीति शे
षः प्रसह्यरुद्धिति संरक्षणंगोपनं इदं हयभीष्मपिगुरवाडाणांबाण्यसंभाव्यइतिकर्यवनवरस्य नसंभवत्यव भतानायकिरातः कि
चेषतिगहितवपः काव्यमानुषः अपुरुषइति भावः ३३ ॥

अशक्तस्यति अशक्तस्यउत्कर्षेण्या असाधारणस्य आवहदुर्मदस्यगणमतस्य अस्यकिरातस्यवीर्येनतः अस्यबलं नहिव
ज्ञास्त्रमहिम्नानिवार्यो निवारणी यं मन्यथानिवार्यमत्र मस्यतिभावः तथाहिअन्यीयसापिअल्पस्यापिआमयनुस्यरूतः रागस
मानविक्रियस्यरागव्याधिगदामयाइत्यमरः वृष्टिः महाधकारा यकिंतु अयंमहानुभावइतिभावः २४ सइति अहार्यसारः अनि
वार्यवीर्यः साक्षेनः एवंसंप्रधार्यनिर्धार्यसगणस्यसानुगस्यशत्रोः सारसत्वविनस्यतु प्रस्थाप्यतेशप्यते अननति प्रस्थापनंदे न
वास्त्रेघनारध्यः मघावरुध्य अर्धरात्रः निशीथः अर्धरात्रनिशीथाद्दाइत्यमरः अर्धनपुंसकइतिसमासः अहः सर्वंकदशाद्दिना
समासोनः रात्रान्हाहाः पुंसीतिपुष्टिंगतान्तमिवाजहाराचकर्ष २५ प्रसक्तइति प्रसक्तः संतोत्यादावनलधूमस्तद्धूम्राः धूम
राः सहस्वरश्मधीमतेनानिरुंधतीआवृष्वनीकालीकृष्णवर्णा जनपदत्यादिनाहीप छायाकांतिः ईनाबलानिमहानेमिस्त्वा
मरुतीनमः संततिः नमिस्त्वातुतमस्तनोइतिविश्वः महावनानीवनतानव्यानश २६ आशादितेति तद्वासादनवध्यमंतन

अशक्तस्याहवदुर्मदस्यनिवार्यमस्यास्त्रबलेनवीर्यं अन्यीयसाप्यामयतुल्यवृत्तेर्मरुष कारायशिखा विरुध्यः २४ कुलकं
संप्रधार्यदहमहार्यसारः सारविनस्यन्सगणस्यशत्रोः प्रस्थापनास्त्रकुनमाजहारध्वांतघनारध्यइवार्धरात्रः २५ प्रस
क्तदावानलधूमधूम्रानिरुंधतीधामसहस्ररश्मेः महावनानीवमहांतमिस्त्वाश्याशायातनानीवनतानिकालीं २६ युग्मम्
आसादितानतंयथमंयमस्यगलनायाः पदवीहरंतीं सभवनीमाविदधेगणानां निशानिरामंप्रतिभागुणस्य २७ गुण
शिराण्युत्तमवंशजत्वाद्दिनातसारान्यनुशीलनेन कचित्सुमाश्रित्यगुणानतानि सुहृत्कुलानीवधनं विनरुः २८
कृतांतदूतेनइवापरेषांपुरः प्रतिहृद्दिनिपांडवास्त्रे अनर्कतपाणितलानिपत्नुः क्रियाकलानीवतदायुधानि २९ अं
सस्थलेः कचिदभिन्नधर्यः स्कंधेषु संश्रयवनानतपूर्णा मदनमीलनयनाः सलीलं नगादवस्त्रस्तकरानिषेदुः ३० ॥

यथमंयथानथाप्रसत्यसौआदिनाकृत्यिनाप्रगल्भतायाः व्यवहारधार्ष्ट्यस्यपदवीं हरंतीं भीमाभयंकरशनिद्वाउत्कविशाय
यासभासासादिवगणानांप्रतिभासत्ताशक्तिः सर्वगुणानस्यानिरामंप्रतिभासयंविदुधेचक २७ गुवइति कचिदुत्तमवंशा
जत्वात् वंशोवेणुः कुलंचवंशावेणोकुलंचइतिविश्वः गुरूणिमहांतिशिराणिदृढानिचगुरुशिराणिमतुशीलनेनपरिच
यवलनविज्ञानः सारावलंयथानानिगुणोर्मावभिः शाखाहिभिश्चान्वितानिनरेषिसुहृत्कुलानिमित्रकुलानीवसमाश्रित्य
तरुः धनंप्यवस्थ्यनिदध्युरित्यर्थः २८ कृतांतइति कृतांतदूतेनेदचदृष्टिश्चनइव कृतांतोयंमिथ्यातदवाकृशालकर्मश्चि
नि विश्वः पांडवास्त्रपुरः प्रतिहृद्दिनिसतिप्रतिकूलवर्तिनिसतितदानीमस्त्रकालेअपरेषांभायुधानियाकृसानीवकृत्यादिकृ
त्यानीवअनर्किनमविचारितमवपाणिचारितमवपाणितलानिपत्नुः २९ अंसेति अभिन्नधर्यांगतदानीमप्यसतनधर्याः क
चित्अंसस्थलेसुभागेः सुहृसंश्रयवनानतपूर्णास्कंधेषुपर्यंकेषु मदनमीलितनयनानि यथानागाः गजादवस्त्रस्तकराः
स्वस्तहस्ताः सतो निषेदुः निषण्णाः ३० ॥ ॥ ॥ ॥

ઉદ્દેશ્યોનિ કિંદ્રુ નામક ગામક નિર્ણયકરે: ઉદ્દેશ્ય કરવાં કાર્ય: તમારાં સ્વાર્થોનાં સંબંધોનાં અર્થ કરતાં ઉદ્દેશ્યોનાં મહત્વ: ૨૮ ઉદ્દેશ્ય: કોણ: સ્વતંત્રતાનાં સંઘર્ષોનું ઇતિહાસ: ૧૭૧૪ માં પ્રથમ વાર ઉદ્દેશ્યોનું સ્વરૂપ નક્કી કરવામાં આવ્યું. ૧૭૧૪ માં

श्च उरोवत्सश्च वृद्धश्च त्यमरः विनुद्यमानैर्यमाणैर्नभः खनो नोगरुद्धो पुरः ससर्पैव ससारव उत्तरा नरदङ्गानि निरुधानि नगश्च
नोग्यगानो अपूर्वापिपुरोभागः सादृश्यात्पूर्वव उपलभ्यमानतयानभसएव छदनानि पुरः ससर्पवद्रुद्धत्वप्रकारः ४५ तस्यरसगाद
रीति जवानिलेनधूर्णितानि भ्रामितानि सानुजालानि यस्य स हिमाचलः आसरक्तानि हनाम्ब गुणाय रक्तोपमानोपमेयभावः
विकासि विकस्वरं रुक्काच्छादाः सुवर्णोपलाश्चाक्ष्यो रूपोधामनो दरीमुखैरिवदरीमुखैः पीताक्षीयामचद्वानकं प्रभाचालउ
पलाव्यापितयमुन प्रदेशा ४६ प्रवृत्तेति नक्तं चद्दिया चनक्तं दिवं भचतुरत्यादिनामसम्यर्थ्यद्वयोरप्यव्ययया ईदृक्कदाचनि
पातेसमासोनः लक्षयायालहोराच मावबाची प्रवृत्तः पाइर्भूतायानक्तं दिवस्य संधिः संध्यानदूरीभः शोभितः नभस्तलेणो
भुवं चविनांगयद्भिः विनांगीकुर्वद्भिः अंतर्हितः भास्त्रादिनाकोयमः पतद्भिः पक्षिभिः परितः सर्वतो वनानां छायास्समाचि
क्षिपिरसमाक्षिप्तार्द्रनर्वहिश्चनेजः प्रकाशानक्रापि अंतर्हिताइत्यर्थः ४७ सइति सभागिसंगः सर्पस मूहउपधाम्नांतन

मनःशिलाभंगनिभैनपक्षैर्निरुध्यमानैर्निकरैर्णभासः व्यूहरुरोभिश्च विनुद्यमानैर्नभः सर्पैर्वपुरः खनोगो ४५
दरीमुखैरासवरागनाम्नां विकासिरुक्मच्छदधामपीत्या जवानिलाधूर्णितसानुजालो हिमाचलः क्षीरवद्वाचकं प ४६
प्रवृत्तनक्तं दिवसंधिदीप्तैर्नभस्तलं गांतुधिकांगयद्भिः अंतर्हितार्कः परितः पतद्भिः छायाः समाचिक्षिपिरेवनानां ४७
सभागिसंघस्सयमुपधाम्नांसर्पेनिरुध्यमानानां महाचरैर्विध्यपचारदोषः कर्मांतरंपवमहादयेन ४८ साफल्यम
स्त्रिपुंसोरुपयस्य कृत्वागतेभाग्यइवापवर्गी अनिंधनस्य पवनेसमन्युः समाहदस्त्वज्वलनस्यनिष्ठः ४९ अर्धांतिरश्चीनम
धश्चकर्णे ज्वालासटेर्लंघितमध्यपंक्तिः आयस्तसिंहाकृतिरुत्पपातधाणांतमिष्टेनिवनानवेदाः ५० मित्रवर्ण
भिः सविनुर्मयूखान् जत्वालविध्यस्तनस्फुलिंगः विनुर्वैमाणाभ्रमिनादधीरैर्ध्वनिर्वितंवल्लकवाकृतानुः ५१
नस्थिनांविनतासुतानांतादृग्यथक्षिणांसन्यनमहाध्वेरमहाकृतोविध्यपचारदोषः कर्मयवलमहादोषः महादवनमहासामर्थ्य
न अथवामहनाफलेनतन्मूलनवकृतक्रियासिध्यतिकर्मांतरणाथश्चिन्नवक्षयगोतिनिन्यपापितः ४८ साफल्य
मिति अस्त्रमेर्णास्त्रे भाग्ये भाग्यवीयेशभेकर्मणीवशिपुषोरुपयस्यरिपयराकमस्य साफल्यं कृत्वा अपवर्गमवमान
समाप्तिगतेसतिनिवृत्यापर साफल्यात सफलीकरणापचारः समन्युः सक्रोधानिष्ठुरज्वलनः अनिंधनस्य इंधनेविनेवा
त्यादिनस्य ज्वलनस्य ज्वलनपक्षीकमस्य मार्ग्यायस्त्रेपसमेचाप्रसमाहदजयाह ४९ ईर्ध्वमिति ईर्ध्वांतिरश्चीनमिवक
विभाषोचरदिक स्त्रियामितिस्त्रीत्वयः अधश्चकर्णे विस्तृतः ज्वालाएवसटाकेसराः सटाजलकेसरयोरितिविश्वः ते
लंघितमध्यपंक्तिः अतिक्रांतजलदादिः आयस्तस्यलंघनाद्घनस्यसिंहस्यवाकृतिर्यस्य सजातवदाभिः भाव्यते या
ति नीसहारइव निवात्यपान ५० मित्रेति भामिरनजाभिः सविनुर्मयूखान् किरणान् किरणास्त्रमयूखांशुरश्मयः भि

लेवअभिहत्यवपिवकसमंतात्विसृताः स्फुलिंगायस्यसः स्फुलिंगोदयस्य मयूखाभिघातहेतुकत्वमुत्प्रेक्षते विपुस्फुलिं
गाःस्फिकणइत्यमरः व्यक्तइरतनुः कृशानुः वह्निः विदीर्यमाणास्यविदलतोश्मनानिनादमिवधीरमुच्चैर्ध्वनिर्वितत्वनुज
ज्वालः ५१ चयानिति वह्निः पवनानुकृत्या वायुवशेनचयानि वाहल्यमयानुकारानिव चयः समूहः प्राकारोद्वनिश्चः नं
गशृंगानद्रीनिवक्षिचित् हिरण्मयानि दीप्तिनायनत्यादिनानिपातनात्साधुः पुराणिनगराणीव तथाकिंशुकानांपलाशान
नृणां पर्वतोकिंशुकः पर्णद्रुमः महावनीवपुष्पितानिनिभावः तनानविनस्तारनदाकोरणाजलालेव्ययः ५२ मुकुरिति मा
द्रोजनः श्यामरुचः पयोदाः मुकुश्चलंत्यश्चनाः पल्लवलोहिन्योलोहितवर्णश्चनाभिश्चलनपल्लवलोहितीभिः वर्णादनुदात्ता
पद्यालानइतिइंश्चनकारस्यनकारः शिखिनोग्नेरुच्चैरुज्वलनाभिःशिखाभिःज्वालाभिरुज्वलीढाः दग्धाइत्यर्थः अतएवनलपु
अधाभागेषु मुक्ताविद्रुमाणिकपवलाबभूवुः तलेशोषणादिनिभावः अधः स्वरूपयोरस्त्रीतलमित्यमरः ५३ लिलिक्षती
ति क्षयकालरोद्रकल्पानकालभयावहविलोलाचिषिचलत्त्वलिलोहिताश्वचलनलोहिताश्वोवायुसखेयमरः लोकंलि
चयानिवादीनिवनुंगशृंगानकचित्पुराणावहिरण्मयानि महावनानीवचकिंशुकानांनलानवह्निः पवनानुकृत्या ५२
मुकुश्चलनपल्लवलोहितीभिरुच्चैः शिखाभिःशिखिनोनलीढाः तलेषुमुक्ताविद्रुमाणिबभूवुः साञ्जनश्यामरुचःपयोदाः ५३
लिलिक्षतीवक्षयकालरोद्रलोकंविलोलाचिषिलोहिताश्वपिनाकिनाहूतमहावुवाहमस्यपुः पाद्मभनःप्रणिन्य ५४
ननोधरित्रीधरतुल्यसाधुसरनदिक्षुनालिंगितनीलमूर्तयः अधामुखाकाशसरिन्निपातिनीरपः प्रमकमुमुचुःपयामु
चः ५५ पराहतध्वस्तशिखशिखावतावपुष्पधिक्षिप्तमपिध्वितजमि कुनास्पदास्लघइवायसिध्वनिपयानिनाःप्रथम
लिक्षतिलदुमिक्षतिसतिनिघत्तनिसनाव लिहेः संनंतात शत्रुक्षयः पिनाकिनुः पुनःकृताः आहताःआकारिताः महावु
पाहाः येननत्याशाभूतावरुणास्यास्त्रपणिन्यपयुक्तं ५४ ननइति ननावरुणास्त्रपयागानंतरधरित्रीधरतुल्यसाधवः पर्वतसम
पांताः साधवःस्वाभाविकानुकूलयोरिति विश्वः नदिक्षुनालिंगितानीलमूर्तयोनीलांगानि यूथांतेपयामुकोमेघाः अधामुखभा
काशसरिदिवनिपतीत्यधोमुखाकाशसरिन्निपातिनीः कर्तर्युपमानादिनिधिनिः अपांतलानिप्रमकमनुपथअविछि
न्नेयथानथामुमुचुः इतः प्रभृतिवेशाकरुवृत्तं ५५ पराहतनि पराहताः अभिहताः भताश्चस्तानि वापिताः शिखास्त्वालाया
स्थनस्मिन्पराहतध्वस्तशिखे उपधिक्षिप्तमपिधूमरागितंनाशितंताडितमिनियावतं अतः समिध्यंरुहिनिघदीप्तंतेजोयस्य त
स्मिन शिखानतोयैः वपुषिप्रतमभायसिलोहइवकृतास्पदाकृतहितयः आस्पदप्रतिघाताभिनिपातः प्रथमपयानि
पाताः जलपानाश्चानिवितेनिरविस्तारयामासुः ५६ ॥ ॥ ॥ ७

महानलेभिन्नसिताभ्रपालिभिः समेत्यसंघः कथनेन पेषनो घनाद्रिरांदधनवद्वपरिच्छदं घनैर्वितेनरिविधूमसंततिः ५७
स्वकेतुभिः पांडुरनीलपाटलैः समागताः शाकधनुःप्रभाभिदः अमंरितामादधिरे विभाय सा विचित्रवीनोगुकुलागतीविषः
५८ जलौघसंगूर्छनमूर्छितः स्वनः प्रमत्तविक्लुप्तितधिप्तिः पर्यातिमय्य धृतधूमउल्लाघवमूर्यानिवत्पावकः ५९
प्रवृध्यतिं धूर्मिचयस्तवोपयसां चयविभिन्नाः पयसा पयोदिरे उपानसंध्याकुचिभिः सतृषतापयादिविकुहलैः कृशानवः ६०
उपत्यनंतद्युतिरप्यसंगयं विभिन्नमूलानुरुयाचयाक्षयं तथाहि तोयोधविभिन्नसंहतिः सहव्यकाहः पयसापगनवं ६१
अथविहिनविधयराकुमुकाविनानरमितनगानिंतेवध्यानामापनानो विकसदमलधांसोपापनीनादपलानोश्रियमधिकविकु

यसांस्थूलतराणां पयसां चयैः पूरैर्विभिन्नाविहिताः कृशानवः पयउपानसंध्यारुचिभिः धामसंध्यारागैः पयोदानां विछि
घ्नंते इति विछिदाः पाठिनाविहिताः लब्धाः शाकुलाः यस्तैः सतृषतां समानतृषनां पयोदिरे उत्कृष्टमाः ६० उपतीति अनंतद्युतिर्मे
घातेजाः अपि विभिन्नमूलोभसंगयं यथा तथा भनुदयाय वपुनरनुष्ठानाय नोत्तमंपनि तथाहि तोयोधविभिन्ना संहतिः संघा
तोयस्य सतयाकुः सहव्यकाहोऽग्निः पराभवं नाशं पयोविशयणसामान्यसमर्थनं दृष्टा ; थांतरन्यासः ६१. अथेति अथा
सिनिर्वाणानंतरं विहितविधेयः कृतकृत्यः अभिनवगस्योत्तनाडुर्निनवः कुरकः तद्वत् श्यामभासां घनानां विनानः परल
मुं काघोराकाशोवकिहाहादि वस्तुप्रेक्षाविकसंनिचतान्यमलधामानस्त्र उक्तौ नीनि चतुरो नीलात्यलानां अधिकवि
रुध्यानोभस्युर्दी तत्यलनो श्रियं यापइतिनिदर्शनालंकारः ६२ ॥ ७

इतीति बकुसमरनयानुजनेकरणोपयानुनानानीतिबकुसमरनयज्ञः अतोनुपसर्गकइतिकप्रत्ययः न विगुपधेत्यादिना आका
रांतादनुपपदात्कर्मोपपदोभवति प्रतिषेधेनतिवार्तिकव्याख्याने भाष्यकारेणार्थज्ञ शब्दमुदाहृतं अस्यार्थस्य सत्यमार्गी अर्जुनः म
रांतिसादयिष्यन्अवसादयितुकामः सन्नित्यर्थः क्रियार्थत्वाद्दिशानप्रत्ययः इतिपूर्वोक्तप्रकारेणविविधं यदस्त्रमुदासप्रयुक्तवा
निस्यर्थः विउपसर्गादस्त्यसूर्त्योर्वचनमित्यात्मनेपदं विपरीतः विधिः प्रतिकूलं दैवंक्रियायाविधिर्विधानदैवयोरित्यमरः नयन
नीत्यारनिर्वत्तनंयस्य तस्यनीतिनिष्ठस्य पारुषमिवनीलकंठः शिवः सपरिनेदस्त्रंव्यर्थतामुपनिन्ये संहृतवान् मालिनीवृत्तं ६३
वीतेति भूतपतिनाशमुनाअनुयाहिष्यतेतिशेषः अस्त्रेषुअपहृतेषु सत्कृवर्षिष्यतेनाउत्तरत्रसहस्रगुणेविनरिष्यतादिनकृता सू
र्यणजलेघपहृतेषु सत्कृलाकुइवबीनप्रभावागनास्त्रमहिमो अन्यत्रगतशक्तिः अतएवतनुहीणावीतप्रभावतनुः तथाविभ
तनुप्रभावानिसर्गतः सामर्थ्यादधिकः अन्यत्रो धागवानततो निष्मुरर्जुनः जयिनी जयनशीलो निष्ठुरीन्यादिनाइतिप्रत्ययः ॥
भुजवीर्यलक्ष्मी भुजपराक्रमसंपदम् उभयत्रापि पुरुषकारमितियावत् तत्कालकुंठितामितिशेषः प्रत्यावकाशप्रत्याहर्तुमि

इतिविविधमुदासेसव्यसाची यदस्त्रंबकुसमरनयज्ञः सादयिष्यपन्नरातिं विधिरिवविपरीतः पारुषंन्यायवृत्तेसपरि
नदुपनिन्यारिकृतांनीलकंठः ६३ वीतप्रभावतनुरथतनुप्रभावः प्रत्यावकाशजयिनी भुजवीर्यलक्ष्मी अस्त्रेषुभूतप
तिनापहृतेषु निष्मुर्वर्षिष्यतारिकृतेव जलपूलाकः ६४ इतिमहा॰ किरातार्जुनयुध्यंनामथोऽष्टाः सर्गः ९८ ॥
अथपदामुध्यरणक्षमेषुचित्रेषुवास्त्रेषुनिरोस्तितेषु धृतिंगुरुश्रीगुरुणाभियुध्यन्स्वपारुषेणवशारासनेन १ ॥
भूरिप्रभावेनरणाभियोगात् प्रीतोविनिस्सम्बतरीयवृध्या स्वप्नापविस्यहवपुः प्रकाशाः सर्पमहाभूमइवाद्रिवनिः २

यषेत्यर्थः प्रत्यावकाशप्रत्याहर्तुमियेषेत्यर्थः यथारोकोनयादिनलोपहारेषिउपायांतरेणकृपादिनानीविनुमिच्छतिहत
अस्त्रबलापहारेषिभुजबलेनेवतनुमियेषेतिभावः वसंततिलकावृत्तं ६४ इतिश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरि
विरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांपोडशः सर्गः ९८ अथपंचभिः पार्थविशेषयन्षड्भिः कुलक
माह अथेत्यादिना अथजयलक्ष्मीप्रत्याकांक्षानंतरं आपदामुध्यरणक्षमेषुआपन्निवारणसमर्थेषुअस्त्रेषुअस्त्रापनादिषु
नाहवेषुमित्रेषुनिरोस्तितेषुसंहितेषुसत्कृगुरुणामहतास्वपारुषेणवमाहवेनशारासनेन धृतिंधैर्यंअभियुध्यन्वपय
नुअपापिधनुषिपारुषेचसति क्रियानयंकिरातइति धैर्यमवलंब्यमानइत्यर्थः अतएवगुरुश्रियः प्रवृध्यतोभासंप
तिः पद्मातुलक्ष्मीः श्रीर्नगच्छतइतिशाश्वतः १ भूरीति पुनश्चभूरिप्रभावेनसहरणाभियोगात् युध्यतो भातुप्रीतः
नदीयवृध्याशत्रुवृध्याविभिन्नो त्रोविस्मयंचतथास्यष्टः दीप्ताग्रन्नलप्यविस्यष्टवपुः प्रकाशायस्यसः कृतः सर्प
नूप्रसन्नमहानुभावयस्यसमर्पनमहाभूमाः द्विवनिरिवस्थितः २ ॥ ७

तेजइति पुनश्चपरैरहार्यं निजं स्वकीयं महत्तेजो वीर्यमिव समाश्रित्य अतएव भीमं भयानकं अरिरिव दुर्गं तस्मिन्नाश्रि
तं शत्रुसंकटे अस्खलितप्रभावमचलशीलं सुरुमहध्यैर्यं भुजालंबमिव हस्तावष्टंभमिव आसादयन्प्राप्नुवन् ईदृशो संकटेपि
हार्यं तात्पर्यं ध्यैर्यमत्यन्तमित्यर्थः ३ वंशेति पुनश्चाभिमानोममता बुद्धिः तद्रूपा विषयतया कर्मणि वत्तेनोपचारः अभिमा
नास्पदं नेत्यर्थः अन्यत्र कुलशीलाद्यभिमानवत्यावंशाश्रितत्वात् स्वकुलानुरूपत्वात् असुभ्यः प्राणेभ्यापि संप्रियतां संप्राप्तया
परेण शत्रुणा समक्षं अक्ष्णोस्समीपं समक्षं समग्रतः अव्ययीभावशरत्प्रभृतिभ्य इति समासांतः टच्प्रत्ययः आदातुं गृहीतुमि
च्छतया आदित्सितया अजिहीर्षयेत्यर्थः आङ्पूर्वाद्दादातेः सन्नंतात्कर्मणि क्तः बध्वा कीर्त्या हेतुना परिलप्यमानः कर्तरि शा
नच् इत्यादिनित्यं कन्यया शोकइति वत्तेः ४ पतिमिति पुनश्चनगानां पतिं हिमवंतमिव बध्वा मूलं विपक्षं शत्रुतरसा बलेना
न्मूलयिष्यन् किंच त्रिभिर्मार्गैर्गच्छतीति त्रिमार्गगा गंगा उत्तरपदसमासः तस्या वेगइव ईश्वरेण लघुप्रयत्नेन अल्पप्रयासं
यथा तथा हि गृहीतवीर्यः पतिबध्वा शक्तिं हत्वा स्त्रशक्तिं रिपिनयावत्पुरा किल हिमाद्रिविदलनाय गगनान्नूपतंतं गंगाप्रवाहं

तेजः समाश्रित्य परैरहार्यं निजं महच्चित्रमिव रुधैर्यं आसादयन्नस्खलितप्रभावं भीमं भुजालंबमिवारिदुर्गं ३ वंशाभि
मानवत्यासंप्राप्तयासंप्रियतामसुभ्यः समक्षमादित्सितया परेण बध्वा कीर्त्या परिलप्यमानः ४ पतिं नगानां
मिव बध्वा मूलं सुमूलयिष्यन्नुत्तरसा विपक्षं लघुप्रयत्नं निगृहीतवीर्यस्त्रिमार्गगावेग इवेश्वरेण ५ संस्कारवत्या द्रुमया
त्तकूचतः प्रयोगशिक्षागुणभूषणायुजं यजं यार्थपुशरेषुपार्थः शत्रूपभावार्थमिवाशुशोस ६ भृयः समाधानविवृध्यतेजसे
वपुराशुयुध्यमिति व्यथावान् सनिर्ववामास्त्रममर्षनुन्नेविषमहानागइवेक्षणाभ्यां ७

गंगाधरो निजजटाजूटेन निजग्राहेति पौराणीकथा तद्वदित्यर्थः ५ संस्कारेति एवंभूतः पार्थः संस्कारवत्या संस्कारश्चित्ररचना
अन्यत्र साधुत्वं असाधूनां प्रयोगनिषेधादिनिभावः अथवा संस्कारो व्युत्पत्तिः तद्वत्या चनारमयत्क प्रयोगसंधानमोक्षादिशि
क्षाभ्यासागुणास्तदाहितो नितिशयः भावः तेन अन्यत्र तु प्रयोगाभियुक्तव्यवहारः शिक्षाभ्यासः गुणाः स्वस्थानकरणादयः
स्तेषां भूषणं यस्यां तेषां ते यथा यथा भूता अर्था यथार्थाः तेषु यथार्थेषु अन्यत्र नियतार्थेषु शृणोतिहि संनीतिशरा
नेषु नयतेर्निर्वाहकत्वान्नदाधारत्वविवक्षायां सप्तमी शत्रुषु उपपदेषु भावः प्रवृत्तिनिमित्तं सामान्यादिसप्तार्थः तमिषात्रा
कांसे आचक्षाणा शिक्षयंति सत्यारादः पूर्वा या रिक्षायामात्मनेपदं उपसर्ग्यानात् यथाशास्त्रिकाः शत्रूरर्थं साधयंति तद्वत् अर्थं
शायेनेयं साधयितुमिष्टेयस्यर्थः ६ भृयइति भृयः पुनरपि समाधानेन युध्यायमनाव्यत्रस्तोपनेनुविवृध्यतेजः प्रवृध्यप्रता
पः पुरापुरानने युध्यं एवमिस्थं शक्तिं साहकरेन भवतीति हेतोर्व्यथावान् परितापवान् सन्नर्जुनः ईक्षणाभ्यां दृष्टिभ्यां महानागो
महासर्पो विषमिव अमर्षं नुन्नक्रोधात्पीतमस्त्रं आशु निर्ववामभिजगार सात्त्विकीनां वीररसमाधारणपाद्रेरमभ्यूरयाभि
रतभः स्वेदोथरोमांचः स्वरभेदो थवपतुः वेवर्ण्यमश्रुप्रलयइत्यष्टौ सात्त्विकामताः ७ ॥ ७ ॥

नस्येति आहवायासेन युध्यायासेन विलोलमौलेस्त्रस्तकेशावंधस्य चूडाकिरीटिकेशाश्वसंयतामौलयश्चिया भियमरः संरंभ
ताम्रे कोपारुणे आयते लोचने यस्य तस्य संरंभस्संभ्रमः कोपइति विश्वः तस्यार्जुनस्यरोषतप्तमुखं निदाघो घर्मः निर्वापयिष्यन्
शिशिरीकरिष्यन्निव तत्कन्प्रेक्षाप्रस्तापयामासमिषेवस्वदृंजनयामासेत्यर्थः स्नाते निर्विकल्पितत्वात् स्वाधिकल्पः ८ क्रोधेति
क्रोधोंधकारइव तेनांतरितो आवृतः सोर्जुनः घनापरुध्यामध्यावृतः निरमरश्मिः रविः वृद्धः प्रभवायवर्षणायतिस्त्रः ऊर्ध्वोशूनांग
नीरिव अर्कस्योर्ध्वशोरे वादयो वृद्धिलिंगमित्यागमः रणायरणप्रवृत्तये तिस्त्रः त्रिसंख्याः भ्रूदंभभ्रूभंगः तस्य रेखाविभार ९ सह
तिसोर्जुनः अंबुदवनदद्दतीति अंबुदनादिकर्तर्युपमानइति णिनिः चापद्विरागः द्विगजः अद्रिशृंगमिव दृढत्वनकरणप्रभ
नस्यप्रभनयनं शोभावलानि अत्रशरीरानंगः कामः चेतांसि युवमनांसि चिंताभिः प्रयोजनधान्यरिव इषुभिस्तनाप तापयामास
तपतिः सकर्मकः अस्त्रपुत्रादृः स्त्रीलिंगः अन्यथाउपमानायमयया निर्लिंगतादापात् पत्रीरोप इषुर्हयारित्यमरः १० सहति
अभिनिविष्टशास्त्रनिश्चितबुद्धिर्यस्य सतस्मिन्नभिनिविष्टबुद्धौ शास्त्रनिश्चितमनोविषये सहारिनाधामाणि कार्यसम

तस्यास्त्रयासविलोलमौलेः संरंभताम्रायतलोचनस्य निर्वापयिष्यन्निव रोषतप्तं प्रस्तापयामासमुखं निदाघः ८ क्रोधांधका
रांतरितो रणाय भ्रूभंगलेखाः सचभारतिस्त्रः घनापरुध्यः प्रभवाय वृद्धरूर्ध्वोशूनामिव निरमरश्मिः ९ सप्रभनयांबुदना
द्विचापं हरेन द्विडनागइवाद्रिशृंगं बलानि नांभारिषुभिस्तनाप चेतांसि चिंताभिरिवाशरीरः १० सहारिनाधामनिविष्टबु
द्धौ गुणाभ्यसूयेवविपक्षपाते अगोचरेवागिव चापरेमशक्तिः शराणां शितिकंठकाये ११ उमापतिं पांडुसुतप्रणुन्नाः
शिलीमुखानन्यथयांबभूवुः अभ्युत्थितस्याद्रिपतेर्निनंबमर्कस्यपादाइव हेमनस्य १२ ॥ ७ ॥

र्थकृतेवमहिसम्यगस्त्रशास्त्रं प्रतिसहायपिनांक्रोतीति व्याचक्षते इति केचित् अन्येतु अभिनिविष्टबुध्यो आग्रहाधिष्ठितचि
विषये सहारिता हितोपदेशस्तमिवनत्याग्रहो हितं यस्यानीतिभावः विपक्षपाते वीतरागविषये गुणाभ्यसूयायगुणाभ्यसूयाहिमु
नाइव सहिसमदर्शीहिषंतमपिनइति भावः अगोचरे अवाङ्मानसगोचरे ब्रह्मणिवागिवतत्तावाचो निवर्तंते आया
प्यमनसा सहइतिश्रुतेरितिभावः शरणांशानां शितिकंठकाये शिवशरीरे उपरेमउपरतानस्याश्वाभ्यमहिमत्वादिनिभावः
विभाषासकर्मकादिति विकल्पादात्मनेपदं भ्रूभंगलोपमा १२ उमेति पांडुसुतेनप्रणुन्नाः प्रक्षिप्ताः शिलीमुखबाणाः उमा
पतिं शिवं अभ्युत्थितस्याभ्युन्नतस्याद्रिपतेर्नितंबकंटकं हेमनस्य सर्वत्राणनलोपश्चेत्यण् प्रत्ययः तकारस्यापि
श्च अर्कस्यपादारश्मयइव पादाश्चर्ध्वेप्रितुर्योशाइत्यमरः नयथयांबभूवुः मध्यस्थितस्यासुमतो समूहमर्कस्य तिपाद्यत
रेमध्यस्थितस्य हेमनस्यार्कस्य पादाः किरणाः अंसुमतां भाणिनां समूहमिवेतिनः खमुत्पादयामासुरिति १२ ॥ ७ ॥

कि॰ टी॰
सर्ग २७
९७

समिति गणानांपतिः शिवः तीव्रंतस्यार्कस्यपराक्रमं चपरोधसि आनतस्यपरिणतस्य वपुषहारिणइत्यर्थः सुरद्विपस्यामत्यं
विषाणभेदंदंतप्रहारं हिमवानिवसंश्रीयमाणाः संहत्यनुभवभूवानुभवतिस्म तस्याक्षोभ्यत्वादनुनिघ्नसत्वाद्यनिभावः २३ त
स्मैहीति तस्मैपार्थायभारस्य भूभारस्योद्धरणेउद्धरणेनसमर्थं प्रतापंबाहुमिवअवष्टभनयतिस्वीयः अन्यथाभाराद्धरणस्य उष्करत्वा
दितिभावः सप्रतापः प्रभावश्चयत्तेजः कोपंदंडमित्यमरः प्रदास्यतावितरिष्यता कारणानांग्रत्यादीनामपिकारणेनजनकेनदं
वनसार्कनोभिभवस्तदानीं चिरंप्रसहसादः वात्सल्यादितिभावः २४ अथत्रिभिर्भगवाद्भिप्रायमाविष्कुर्वन्नुपनिः कलापक
मारु प्रत्याहतेति प्रत्याहतोजाः परेणप्रतिहतबलः सन्लपिकृतसत्वगः कृतोत्साहा तिशयः सन् यः पुमान् न्यायमिस्वस्मा
दर्थाधिकेपराक्रमंतनातिपुंसः भानोरर्कस्यतेजांसीववीर्यपात्रोर्यपाज्वालितानि प्रकाशितानि निषद्यांसि निष्यतंतिउद्भवंतीत्यर्थः
हीनस्याधिकाभियोगायवास्करइतिभावः २५ ततः किमित्यतआह दृष्टेति दृष्टमवदानंमहत् कर्मयस्यतस्मात् दृष्टावदानात् द
दृष्टोरुषात् अरिलोकाशत्रुजनः व्यथतेबिभेति भूर्नदिवि जाधिनः तस्यान्यः क्रियान्नामेतिमन्यानइतिभावः व्यथितात् भीतात्

संश्रीयमाणाबुबभूवनोर्वंपराक्रमंतस्यपतिर्गणानां विषाणभेदंहिमवानसत्वंवपानतस्यवसुरद्विपस्य २३ तस्मैहिभा
राध्वरणेसमर्थं प्रदास्यतावाहुमिवप्रतापं चिरंविषेहेभिभवस्तदानीं सकारणानामपिकारणेन २४ प्रत्याहतोजाः कृत
सत्वेवगः पराक्रमंज्यायसियस्तनोति तेजांसिभानोरिवनिष्यतंतियद्वांसिवीर्यज्वलितानिनस्य २५ दृष्टावदानाद्व्यथतेरि
लोकः प्रध्वंसमेतिव्यथितात्मतेजः तेजोविहीनंविजहातिदर्पः शांतार्चिषंदीपमिवप्रकाशः २६ ततः प्रयायस्तमदाव
लेपः सतस्यतायाः पदवीमिगीषोः गंधेनजेतुः प्रमुखागतस्यगंधद्विपस्यप्रतमंगजौघः २७ एवंप्रतिद्वंद्विपुतस्यकी
र्तिं मौलीडुलेखाविशदांविधास्यन् इयंपर्यायनयावसादारणक्रियाशाभुरनुक्रमेण २८ ७ ॥

ततः प्रध्वंसंनाशमेति तेजोविहीनंदर्पः उत्साहः शांतार्चिषांनिर्वाणज्वालंदीपंप्रकाशइवप्रजहातित्यजति २६ ततइति ततोद
र्पहान्यंतरं अस्तोक्षयंगतोमृदाबलपामदगर्वोयस्यसः सोरिलोकः गंधेनमदगंधेनवजेतुर्जयनशीलस्य शत्रुघ्नस्य प्रमु
खागतस्याभिमुखागतस्यगंधद्विपस्यप्रतिद्विपस्यान्यामतंगजौघः मत्तगजसमूहइवमिगीषोर्नायकस्य जयेप्सतायाः पद
वींपयातिप्राप्नोति विजिगीषुणाजेतुं शक्योभवतीत्यर्थः क्षय्यजय्यौशक्यार्थइतिनिपातः अत्रस्वाकृद्यनन्यायमिपरा
क्रमकारणादीनांपूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरं प्रतिकारणत्वकथनात् कारणमालारत्नालंकारः लक्षणंतूक्तं २७ एवमिति एवमु
क्तरीत्याप्रतिद्वंद्विपुतस्यरिपुघ्नस्यार्कस्यमौलीडुलेखाविशदांकीर्तिं विधास्यन् करिष्यन् अनुक्रमेणा विपर्यासेन
पर्यायेणजयोवसादोभंगश्चतौजयावसदौवस्या स्थितौपर्यायौजयावसादारणक्रियामिथ इतिनिस्मजयानंतरंभंगो
भंगानंतरंजयः इतिपर्यायार्थः तस्यविपर्यासोन्यतरनेरंतर्यं तदभावोनुक्रमइत्यपानरुक्त्यं २८ ७ ॥

251
1984

मुनेरितिमुनेर्विचित्रैरिषुभिः संभूयानुभसंख्योभूतपतेर्वलोघः आत्मलभेन जन्मनामहासमुनृपतांगविर्भवाद्राजन्म
सिध्येरित्यर्थः जातयः गोत्रमनुष्यवादयः स्वभावाः जातिनियताः धर्मास्तेजातिस्वभावेजाबलोकः प्राणिजातमिवपशोर्निन्येनी
नः कर्मणिसिद्धं प्राणिनांजातिधर्मानिवगणान्मुनिशरांनातिक्रमितुंशक्तइत्यर्थः २९ वितन्वन्निति वस्त्राणिसेन्यानिसंततव
पथूनि निरंतरंकपानिगवांकुलानिहृदानिप्रवर्षतो वृष्टिंकुर्वतः क्षपाघनस्यरात्रिमेघस्यवशोरोधकारत्वं संधिनन्वनः विस्ता
रयतः तस्यमुनेः संबंधिनेरवंशारवर्षं घोषंतिशेषुः शत्रुवः नतुकिंचिद्दृष्टश्चेद्यातुदूरापास्तेतिभावः २० सइति अतिसा
धवनानिलाधवनसायकानुशरान् क्षिपन् सार्कनः साध्वसनविष्णुनाभ्रांतनासाध्वसविष्णुनांपरेषांद्विषांदोषणरोमा
हिनाआवृतलोचनानांदुष्प्रेक्ष्यपाशशीवपृथग्विभिद्यमानोआवभासः यथासदायचक्षुषः पक्ष्मसंघोनानेवदृश्यतेतद्वदे
कोप्यनेकइवदृश्यइतिभावः २१ क्षोभणेति अथगणाधिपानांसंबंधिनानेनक्षोभणकंपेन ईश्वरस्याकृतिराकारामूर्तिर्महा
ह्रदानीतरंगकंपेनछायामयस्यपतिबिंबरूपस्यभर्तुः द्विषाकरस्य भाकृतिरिवभद्विकारंयथोपापस्वयंनिर्विकारापिभवति

मुनेर्विचित्रैरिषुभिः संभूयान्निन्यरांभूपतेर्वलोघः महात्मलाभेनसमुत्पतद्भिर्जातिस्वभावैरिवजीवलोकः २८ कृतापकं
वितन्वतस्तस्यशरांधकारंवस्त्राणि सेन्यानिरवंनिशामुः प्रवर्षतः संततवर्षिणः क्षपाघनस्यवगवांकुलानि २९ सायक
कान्साध्वसविष्णुनानाक्षिपन्परेषामतिसाध्वसेन शशीवदोषावृतलोचनानांविभिद्यमानः पृथगावभासे २१ क्षोभेनतेना
धगणाधिपानांभेदंयथाकृतिरीश्वरस्य तरंगकंपेनमहाह्रदानांछायामयस्यपतिरस्यभर्तुः २२ प्रसेहिरेसंततमा
पकोपः कुतः परस्मिन्पुरुषेपरात्मा आकारवैषम्यमिदंचभेजे दुर्लक्ष्यचिह्नामहतांहितेषिः २३ विस्फार्यमाणस्यधनो
भुजाभ्यांभूतानिभर्तोधनुरंतकस्य भिन्नाकृतिर्ज्योदृशः स्फुरंतीकुध्यस्यनिष्कामिवदृष्टनक्षस्य २४ ॥

सूर्यवत्संसर्गात्तथाप्रतीयतइत्यर्थः २२ यदिदेवाधिविकृतस्तर्हिकोपः किंनकृतस्तत्राह प्रसेहिरेसमिति प्रसेहिरेसमर्क
नं प्रतिप्रसन्नचित्तंतदेवकोपानापनप्रापनत्रहेतुः परस्मिन्पुरुषेपरात्मनिदेवस्वतानिर्विकारत्वमित्यर्थः तत्राप्यनुग्रहंयथा
विनिभावः विकारकोपरूपः कुतः नकुतश्चित्इत्यर्थः नहिएतस्यनिर्विकारस्यकथंबहिराकारभेदः कारणाभावाद्दिमिवन
तन्नविभ्रत्याह इदंपूर्वार्धेआकारवैषम्यंचभेजेकथमिकारणाननकुर्वतीत्यर्थः ननुनिर्विकारेकुतः कोपस्तत्रहेतुमाह महतां
वृत्तिश्चेद्दुर्लक्ष्यचिह्नाउर्यहेतुकाहि २३ विकारमेवाह विस्फार्यमाणस्यति ततानंतरंभूतानिभर्तोभूतपतिर्नोभूत
स्तृन् प्रत्ययः अतएवनलोकेत्यादिनाषष्ठीप्रतिषेधः भुजाभ्यांकर्तृकरणयोस्तृतीया विस्फार्यमाणस्यधनु
रंतकइवतस्यधनुरंतकस्यसंबंधिनी स्फुरंतीबलंतीअतएवभिन्नाद्विधावदृश्यमानाआकृतिर्यस्यास्तांज्योधनुर्गुणंकु
ध्यस्यनक्षकस्यनागविनीघस्यनिष्कामिवददृशः द्विधाभावाद्भयंकरत्वात्तथाभावः २४ ॥ ७ ॥

सव्येति पार्थः सव्यापसव्याभ्यां धनिनं नादितमुद्यच्चापं येन नं किरातधिपं अपराध्यः प्रमत्तोऽयं तापर्यायेण योगपद्येन संपादि
तः कर्णायोस्तालं आस्फालनं येन तं व्यालं दुष्टं अपलिंगं ग्रीवे व्यालइत्यमरः गजमिवावज्ञां कृत्वा चापं चानुर्यदर्शनात् दुर्मदः को
प्ययमनर्थं करश्चिन्निवानित्यर्थः २५ निजघ्नुरिति हेषुजालैस्तस्यार्जुनस्य पतंति धावंति शिलीमुखा शल्यमुखं यथा तेन पा
शिलीमुखानां नाराणां वृंदानि तैस्तैः प्रबलैः अंबुराशेर्यादोभिर्जलजग्राहैः सिंहमुखैस्तैर्नदीमुखैश्च आगतानि यादांसीव
तत्र जेतृ निव यादांसि जलजंतवइति वैजयंती निजघ्नुरिहतानि २६ विभेदमिति अनर्विभेदं व्यूहविश्लेषणोऽपजापं चापदवी
निरोधमार्गं एव प्रतिबंधनमन्यत्र वासारप्रमारप्रतिबंधे विध्वंसनं खंडनं दुर्घटं नदुर्घटं नदुर्घटं दारादि कं चत्यादि यर्पनं नानाय
कानिगीपुरविदितप्रयोगः संवृतमंत्रत्वादविज्ञातोपायप्रयोगः मनुजारिलोकपुरशत्रुकुलपुरुकरणे तदशंभुरविदितप्रयो
गः अज्ञातप्रधानमोहादिकः मनु अस्य अर्जुनस्य शरेषु चकारकृतवान् कर्तरिलिट् श्लेषालंकारः २७ मोदनि मोदानि परस्व
गीनानि गर्हितानि प्रमथायुधानि पूर्वास्त्रबाणाः यस्य तस्यार्जुनस्य संबंधिभिः क्रोधाभितः क्रोधाभिषिक्तः पूर्वबाणवक्त्या

सव्यापसव्यधनिनोऽयचापपार्थः किरातधिपमाशुशरैः कृतार्थः यस्यायमेष परितः कर्णतालयंनागतं व्यालमिवापराध्यः २६
निजघ्नुरेतस्य हरेषुजालैः पतंतिवृंदानि शिलीमुखानां तत्रस्थिभिः सिंहमुखागतानि यादांसियाग्राभिरिवांबुराशेः २६
विभेदमेतः पदवीनिरोधं प्रध्वंसनं चाविदितप्रयोगः नतारिलोकपुरकारितयर्पनं नानायकारास्यशरेषु शंभुः २७
मोदावगीतप्रमथायुधस्य क्रोधाभितः वर्णितयापनाङ्गैः छिन्नैरपि त्रासितवाहिनीकैः पतंतकृतार्थ इवेक्षणस्य बाणैः २८
अलंकृतानामकृतानां गुणानां गुरूपदिष्टांगतिमाश्रितानां सतामिवापर्वणि मार्गणानां भंगः सजिह्मोऽपि न मुन्मथाय २९
बाणाश्छिदास्ते विशिखाः स्मरारेरवाङ्मुखीभूतफलाः पतंतः अस्यद्रितपांडवसायकस्य कृतस्य सद्यः प्रतिकारमापुः ३०
वक्रापेन त्यक्तैः अतएव वेगितवावेगेन पतद्भिः गतिं कुर्वद्भिः अतएव विछिन्नैरपि त्रासितावाहिन्यायैस्ते अतएव कृतार्थ इव
बाणैः पतंतः पतनमात्रेणैव परस्तुतस्तु अकृतार्थाएवेत्यर्थः २८ अलमिति कृतानां कारत्वं अवक्रशीलत्वं मेवगुणानां तेन
लंकृतानां गुरुभिर्धनुर्विद्यागुरुभिः धर्मशास्त्रगुरुभिश्चोपदिष्टां दृष्टिनिगतिं गमनमाचरत्याश्रितानां शमानां मार्गणानां बाणानां
सतां साधूनामिवापर्वण्यपूर्वग्रंथौ अन्यत्रापरनाव अकारइत्यर्थः पर्वण्यायुत्सवग्रंथौ प्रस्तावे लक्षणांतरइति विश्वः सद्भ्यारकृतः भं
गश्छेदो व्यसनं च निष्ठोरार्जुनस्य कस्यचित् नित्वरस्य निष्ठुरः क्रोधनजयं नित्वरइति विश्वः धृतिधैर्यं मुन्मथाय जहारेत्यर्थः अं
कोऽसाधुविपत्तिदर्शनादिवशरभंगदर्शनाधैर्यं मुंमथ्यादित्यर्थः २९ बाणाति बाणाश्छिदः पार्थशिरस्तेऽरिनरस्तेस्मरारेर्विशिखाः
अवाङ्मुखीभूतफलाः विमुखाग्राः विफलाश्च पतंतः पांडवसायकस्य क्रियाग्रहणा चतुर्थः पांडवसायकानां कृत
स्यफलमंगगतृपस्य स्वकर्मणः सद्योखंडमेति तत्प्रतीकारमापुः अस्त्रकर्मफलं दर्शयतीति भावः ३० ॥ ७

पुनरर्जुनस्य हंतयमाह विचीयमाणानिति अरातिरर्जुनः अतिलाघवेन अतिशीघ्रत्वात् विचीयमाणांश्चिन्वमाश्चर्यं कुर्वाणा
न्नेनमावरिवश्चिच्छेदः क्यच्च भवमार्गणांप्रमाथिनः खंडयतः तान्बाणान् शंकाकुलायाः संकुलितायाः संक्षुभितायाः संक्षुभि
तायाः ध्वनिन्याः सेनायाः हृदयेषु हृदयं गीर्हं निचखानानिखातवान् ३१ नस्यति नस्यार्जुनस्य पराक्रमतियलाध्वनोरन्यानस्यति
शायणो नातिशायकरणो नातिरिच्यमाणउद्रिच्यमाणसंनिपुरोहंता त्रिपुरविजयीहरो भूरिश्रुतकवर्षे बाणवर्षे वृषनकबाणवि
शिखाइत्यमरः निदाघभवो नेदाघो मघांबुवोहो अंबुजलमिव निरासमुमाच अस्यतेर्णिच् निदाघग्रहणाबर्षणस्यातितीव्रत्वात
नार्थं ३२ अनामृशंतइति प्रियाविषयाप्रियाचर्कार्पुणांशिवनानुग्रहिताः प्रयुक्ताः अतएव कृतिदर्शिमर्मे अनामृशंताः स्पृशंतः न
शाः सुहृन्मित्रसापिप्रियर्पीतनप्रयुक्ताः उच्चारिताः नर्मवादाः प्रियवादाः इवमुनरर्जुनस्य प्रीतिकराः प्रीतिजनकाबभूवुः ३३ अ
स्त्रेरिति अस्त्रैः सायुधैः समानांतुल्यानामतिरक्तिर्णी ततोऽधिकं बातस्यमुनः रिपूणामपिशक्तिं पश्यन्विषादात्सारभंगवक्त्या
निनिर्वीच्यानिबलानिबलस्यसः प्रमाथीशत्रुमहनः इंदुमौलिः महादेवः स्वबलमात्मीयबलमालंबसामर्थ्यमवलंबितवान् ३४

विचीयमाणानतिलाघवेन प्रमाथिनस्तेभवमार्गणानां शंकाकुलायानिचखानहृत्सु बाणान् ध्वनिन्याहृदयेषु रातिः ३१
नस्यानियलादतिरिच्यमानपराक्रमन्यान्यविशायणान हंतापुरांभूरिश्रुतकवर्षेनिरासनं दाघमिवांबुमघः ३२ अनामृ
शंतः कचिदवमर्मप्रियाविषयाणानुग्रहिताः शिवेन स्कृतप्रयुक्ताइवनर्मवादाः शरासुनः प्रीतिकराबभूवुः ३३ अस्त्रैः समा
नामतिरक्तिर्णीवापश्यन्निपूणामथतस्यशक्तिं विषादयक्त्यबलः प्रमाथीस्वमात्मीयबलमिंदुमौलिः ३४ ततस्तपावी
र्यसमुद्धतस्यपारंयियासोः समराणवस्य महद्भुनालान्यखिलानिनिष्ठुरार्कः पयांसीवसमाचचाम ३५ रिक्तसवि
शंकमथार्जुनस्यनिषंगबक्त्रे निपपातपाणिः अन्यद्विषापीतजलमतर्यमतंगजस्यवनुगाश्मरंध्रे ३६ ॥

ततइति ततामहिमाप्रादुर्भावानंतरंदृष्टः तपोवीर्याभ्यांसमुद्धतस्यप्रगल्भस्यसमरार्णवस्यपारमंतं यियासोर्गंतुमिच्छोर्ज
ष्ठोरर्जुनस्याखिलानिसमस्तबाणसमूहानर्कः सूर्यः पयांसीवजलानीवसमाचचामसंजहारेत्यर्थः ३५ रिक्त
इत्यथबाणांतपांतांतरंअर्जुनस्यपाणिः करः रिक्तबाणशून्यपिनिषंगबक्त्रतूणीरमुखे अन्यद्विषनगजांतरेपापीतजलपी
तनायनगस्याचलस्याश्मरंध्रे शिलागर्तेपदरइत्यर्थः सतर्यसतहमं यथास्यात्तथेतिक्रियाविशेषणं मतंगजस्यपाणिः लक्ष
पाथाकरइवसविश्रंभं संत्यक्तबाणाइति सविश्वासं निपपात ३६ च्युतइति शुरापरार्थोधनंयस्यतस्माच्युतश्रद्धस्मिंस्तुपुंजा
निषंगेसहसारुहदिनिचस्तार्थं मारआकांडेनहृद्धनमारबंधायिवतेतत्कालमाथः विनयः प्रणयः प्रीतिर्यस्यसव्यणयर्थपार्थ
नः पूर्वकृतार्थएवेतिभावः सपाणिनिर्वीच्यतांकृतमुत्वापवादगद्गित्यं कामयतइतिनिर्वीचना कामः शिलिकामिभस्या
चरिष्यंतीः सइवत्कृपेक्षा अभिमुख्यं प्रपदे यथाकश्चित्कृतज्ञः तत्कालाकृतमपिवैपथुपूर्वापकारस्मरणात् पुनः पुनः

अनुबभानितद्वदित्यर्थः ३७ आघट्टयामासेति अस्यमुनेः अग्रे वासावंगुलिश्चेति अथांगुलिः हस्ताग्रहस्तयोर्गुणिगुणिनोर्दोर्भि
निवामनः विषयमार्गकर्तव्यान्वयणोऽत्रकस्यपवनस्यगांमुर्वनिर्गीपार्नायकस्यमनिः बुद्धिः नः यर्पांगुण्यं प्रयोगः उपायः नान
यप्रयोगाविवतृणोनिषंगोसावंगसंसंभ्रमं इषुनिहगगनाज्ञानमावेगश्चित्तसंभ्रमः इतिज्ञाश्चतः गतागताभ्यांस्थानाद्यातायाताभ्यां
आवापोद्वापाभ्यां चावट्टयामास अन्यत्रतुवितर्कयामास शरयरहणात्पुनः पुनः तूणायाः पाणिं व्यापारयामासेत्यर्थः ३८ व
भारेति शून्याकृतिरिष्टनाज्ञानिरस्तनस्वरूपार्कनः तावीतमहेषुजालावीतानि रिक्तानिमहेषुजालानि यस्यांतोमहेषुधीमहा
निषंगो विजिह्मः शून्यालाकः युगांतसंशुष्कजलो शुष्कः कइति निघातनकारस्यककारः पृथिवीपरावबुराशी सुमुद्रापिबभार ३९
तनेति पार्थस्तयोस्तूणयोः रिक्तनथाहेतुनायथाअनुतपशुशावतथातेन अनिमित्तेनबाणक्षयपूर्णतूणिमित्तेननरकशाव
तथाहिसंतः स्वामापदं प्रांभ्यविपत्तिमग्रेशाचेति सतोत्कपकारिपक्षं ४० प्रतिक्रियायेविफ
कः सतस्मान्कृच्छ्रेणविश्लेषमियायहस्तः पराङ्मुखत्वेपिकृतापकारात्तूणीमुखस्मिन्नकुलादिवार्यः ४१ पश्चा
क्रियात्तूणयुगस्यभर्तुर्नक्षतदानीमुपकारिणीव संभावनायांविफलीकृतायांपत्कः पुरः साहसमासिनव्यं ४२
तेशभुराशिर्महेषुजालंलोहः शरेमर्मसुनिरनुतादहतोनरंतत्वविचारमध्यवक्रवदायेगुरुनिर्विपक्षं ४३

रकमित्यर्थः ४० यतीति प्रतिक्रियायेविफलः प्रतिकर्तुमसमर्थः तुमर्थाच्चभावववनादिभिश्चतुर्थी ४१ कर्कनस्यसहस्रः पाणिः
पराङ्मुखत्वेपितत्कालवमुख्यपिकृतापकारत्तस्मात्तूणीमुखस्मिन्नकुलादार्यः साधुः कृतज्ञइवआर्यः साधुकुलीनयोरि
तिविश्वः महत्कृच्छ्रेणकृच्छ्रेणविश्लेषमियायगोपारिवातत्तूणीशाहानुरूप ४२ पश्चादिति तदानींभर्तुः स्वामिनः कर्तव्यि
क्रीपश्चात्क्रियापृच्छतः करणात्तूणयुगस्यापकारिणीवउपकारिकावतत्तजाता तथाहि संभावनायांस्वकार्यतायांअपूरीकृ
तायामफलीकृतायांपत्कः स्वामिनः पुरोग्रेभासितव्यमासंस्थितं वकुलयहणाद्भावतव्यप्रत्ययः साहसंतक्षसंनवार्यं भर्तासंभा
वितस्यभवसरोभवतुषकर्तुरनुजीविनः तत्सान्मुख्यमनुचितमित्यर्थः ४२ नमिति शंभुराशिर्मानि आहतामिमहेषुजाला
नि यस्यतं मुनिनतत्वविचारमध्यवादमध्यहतोनरे निरुत्तरीकृतविषयप्रतिवादिवक्त्रोवादी गुरुः निर्दोषनिग्रहस्थाने
रिवलोहलोहमयः शरेमर्मसुनिरनुतादव्यथयामास ४३ ६॥

255
1984

जहारेति किंच अस्मान्मुनेः अविरेणाशीघ्रंज्वलद्भिर्मणिभिर्योजिताः हेम्नः सौवर्ण्यः लेखाः यस्यतत्तथोक्तं वर्मकवचं वे
दुः मरुत्पवनः पतंगात्सूर्यादेकनीलकवलंकृष्णवर्णं एकोमुख्यान्नकेवलाइत्यमरः तडिल्लतास्फुरत्कृष्णांबुदस्यखंड
मिवतहारं तदाभवन्मायथामुनकृतंचामुनिर्मथनिर्मुक्तः सूर्यइवहिदीपइतिभावः ४४ अथयुग्मेनारविकोषेति सांकृतः
तनुत्रायतइतितनुत्रंवर्मअतानुपसर्गकइतिप्रत्ययः ननविनाविकोषाकोषादुर्धरः निर्धातनतुः शाणोलोहमूर्तिः ततो
विशयणसमासः तस्यविकोषनिर्धातनतनोर्महासः महाखड्गस्यतथात्वविविच्युतायांसत्यांफणावनश्चमुक्तकंचुकस्याहश्च
प्रतिहिंसेप्रतिगतेआवध्यरुषावध्यकोपस्यसमक्षंप्रतिगतस्याग्रेआक्षिप्तमुखच्छदस्य निरस्तमुखावरणस्य नानस्यगते
स्य ४५ विबाधितस्येति घनानांध्वनिनागर्जितेनाविबाधितस्यशालरंध्रात्कंदरादपनस्य निष्क्रांतस्यहरेः सिंहस्यवनथा
निरस्यंधूमस्यराशिवन्नेश्वरुविशोभांभेजेएतेनास्यतीक्ष्णतायेरनिर्यातनतंरणाद्दुर्मदत्वमनश्चित्तेतस्मिन्वान्युक्तानि भ

जहारचास्मादविरेणवर्मज्वलन्मणिघोजितहेमलेखं चंडःपतंगान्मरुदेकनीलं तडित्वतःखंडमिवांबुदस्य ४४ वि
कोषकं निर्धूतनतनोर्महासः कृष्णावनश्चात्वविविच्युतायां पतिहिंसावध्यरुषः समक्षं नागस्यचाक्षिप्तमुखच्छदस्य ४५
विबाधितस्यध्वनिनाघनानांहरेरपनस्यचशालरंध्रात् निरस्तधूमस्यचराशिवन्नेर्विभातनुत्रेणरुचिंसलेभे ४६ धू
म्रं अचित्ततायामपिनामयुक्तामनूर्ध्वतांप्राप्तियनदीयकुंभे महीगतानांविषुपोनदानीविबध्नतुश्चननयवयाणं ४७
स्तिनेविगृह्यध्वनभसीवसत्वधाम्नातपोवीर्यमयेनयुक्तं शस्त्राभिघातेक्षमतस्मभीणस्त्वगविवस्वंतमिवाखिलस्य ४८
संरंभवेगोमितवदनेषुगात्रेषुचापेर्थमुपागतेषु मुनेर्वभूवागणितेषुराज्ञोलोहिलिरस्कारइवात्मनन्युः ४९ ततानु
पूर्वायतवृत्तबाहुः श्रीमान्नक्षरलोहितदिग्धदेहः आस्कंदयद्वेगनविमुक्तनादः क्षितिंविकन्वलिवपार्थिघातः ५०

चरुचिमिवरुचिमितिसादृश्याक्षेपादसंभवद्वस्तुसंबंधोनिदर्शनामंकारोमालायां युग्मकं ४६ अचित्ततायामिति तदानीं
कवचपतनसमये महांगतोइषुधीनिषंगोअचित्ततायामपिअचेतनत्वेपितदीयकुंभेखाभिध्यसनेयुक्तोयोग्यो नामाकुल
आकंचित्तकुरत्वादितिभावः अनूर्ध्वतामवाञ्छुरत्वंप्राप्यवतनयाप्राणिसाधारणद्वारानेनवयोगंचेतन्यसंबंधं विवधतु
रिवत्कृतपेक्षाअचेतनत्वेअवाञ्छुरत्वादिचेतनधर्मयोगादितिभावः ४७ रिजनमिति विगृह्यध्वनिमंतेनभसीवसत्वसत्व
युपेस्थितंतपोवीर्यमयेनतपोवीर्याभ्यांगतेनधाम्नातेजसायुक्तं तमर्कंनमीशास्त्वद्वा विश्वकर्मा विवस्वंतमिवाजस्त्रंश
स्त्राभिघातेः शस्त्रकर्षणैरुखिलस्यजनतस्य ४८ संरंभेति संरंभवेगेनमंभ्रमाभिशयेनउंभितवदनेषुत्यक्तदुःखपुगात्रेषु
चापेर्थमुपागतेषु सत्कृतगणितेषुराज्ञामुनेरर्कनस्यात्मनन्युः स्वकोपोलोहस्य
विकारोलोहं कार्ष्णायसः निरस्कृतयत आक्षादितेः नेनेनिरस्कारः कंचुकइवबभूवेरोषवशात्तत्किंचित्प्रहारदुःखमेवा

सा दित्यर्थः क्रोधेऽकर्मणां किमन्यैर्तोहभारेत्यर्थः ५९ अथ युग्मेनाह तत इति ततोऽनंतरं अनुपूर्वापूर्वमनुगतो गोपुच्छाकारो आयतो दीर्घो वृत्तो वर्तुलो बाहुर्यस्य सः श्रीमान् शोभावान् क्षरद्रक्तो हितो दिग्धो देहः स्रवद्रुधिरलिप्तगात्रः पाशिभिर्घातैश्चरणतलाघातैः तद्रुर्थो घुष्टिकगुल्फो श्रियां पाशिभिर्धरस्तयोरित्यमरः क्षितिविधुन्वन्नर्कं पयन्नुद्वेगनास्फोटयाभिद्रुत्य विमुक्तनादः सार्जुनः ५० साम्यमिति सघोनः इंद्रस्य अशनिनावज्रेण सह साम्यं गतेन वज्रकल्पेन शशांकस्य लेखा शाकलखंडं तस्य वद्भा कृतिर्यस्य तद्वद्वक्रमित्यर्थः पांडुरं चतद्देवेति भावः तेन शशांकखंडाकृतिपांडुरेण धनुषा शंभुं विभिक्षुः भेजुमिच्छुः सन्महानिभागतः विषाणेन हेतुना तेन तेन मिव जघान ५१ रयणाति रयपावगेनपतनीमाचापयद्भिः भवस्य संसारस्य उद्भवः उत्पत्तिर्यस्मात् तेन भवोद्भवेन ईश्वरेण परं ओजसि परमज्योतिस्थितेन ज्ञानुवाशनर्थिणा समुध्यता अत्यक्तकृष्ण अनेकमार्गा विश्वोत्तासिंहर्गगेव आत्मनि संनिदध्ये सम्यक् निहिता अंमनिर्वापेत्यर्थः ५२ विकार्मुक इति विकार्मुकः भग्नचापो अतएव परिच्युतो दायादानवर्तिनउपचारः सत्कारइव कर्मसु रणक्रियासु कृत्यपुशोचनीयः पूज्यश्च सत्यावहंभनाद्भग्नचित्तत्वान्नसमर्कनः

साम्यं गतेन नाशांनिनामघोनः शशांकलेखाकृति पांडुरेण शंभुं विभिक्षुर्धनुषाजघान स्तं वैविषाणेन महानिवेभः ५१ युष्मद्रयणासामं निदध्ये पतनीभवाद्भवेनात्मनि चापयद्भिः समुध्यता सिंहरनेकमार्गा परेस्थितेनोत्तमिनेव ५२ विकार्मुकः कर्मसु शोचनीयः परिच्युतो दायइवोपचारः विविक्षिपश्लभृतासलीलं सपत्रिभिर्दूरमदूरपातैः ५३ उपाढकल्याणफलोभिरक्षन्वीरव्रतं पुण्यरणाश्रमस्थः व्रतोपवासक्षिबमंयतात्मा तपोमुनिस्तैः शिवस्य ५४ ततो यभूमिं व्यवसायसिध्येः सीमानमन्यैरनिदुस्तरंसः तेजः श्रियामाश्रयमुत्तमासि साक्षाद्दहंकारमिवालजंत्रं ५५ शरानवद्यैननवद्यकर्मा चचारचित्रं प्रविचारमार्गैः हस्तेन निस्त्रिंशभृतासदीप्तः सार्कांशुनावारिधिरुर्मिणेव ५६

थ्रलभृतासिवेनसलीलंयथातथाअदूरपातैरविगाढपहारैः पत्रिभिः शरैः दूरं अन्यं तं विविक्षिपतस्तः ५३ उपाढेति उपोढमासलक्ष्मीकल्याणफलं अस्त्रलाभरूपं स्वर्गादिकं वयस्यसः वीरव्रतमाह वादनिवृत्तिरूपं तीव्रं तपश्चाभिरक्षन्नुपालयन्नपुण्यारणाश्रमः तत्रतिष्ठतीति पुण्यरणाश्रमस्थः संयतात्मा नियमितचित्तः मुनिरर्कनः कश्चित्तपस्वीव तः शिवस्य महादेवस्य इषुभिः शरैर्जपोपवासैर्वनपतनः तपतः कर्मणि लिङ् ५४ ततेति तपश्चापातधीनानंतरं सोर्कनः भयभूमिं विपद्दिगंतं व्यस्तानशरणमित्यर्थः कुतः व्यवसायसिध्येः सीमानमवधिं साधुकृतमपित्यर्थः अन्यैः परैः अतिदुस्तरदुरतिक्रमं तमः श्रियां यत्तापसपदामाश्रयं हेतुमित्यर्थः उत्तमासि महाखड्गं सन्महदित्यादिना समासः साक्षाद्दहंकारं सविग्रहमभिमानमिवालजंत्रं ५५ शरानिति अनवद्यकर्मा अगर्त्यकर्मा अवद्यपण्यत्यादिना निपातः शरानवद्यैन खड्गेन वीरानिस्त्रिंशभृतासदीप्तः खड्गेन सार्कांशुनाअर्कांशुसहितेन ऊर्मिणा तरंगेणवारिधिरिव दीप्तो दीपितः सार्कनः प्रविचारमार्गैः खड्गनोगतिभेदैश्चित्रं यथातथा चचार ५६ ॥ ॥

254
1984

यथेति भाभिर्दीप्तिभिरुपलक्षितः स्युः प्रभारुच्युचिभिर्विभा भाश्च विकृतिर्दीप्तयइत्यमरः रहस्यरश्मिभिरर्को यथा निजवर्त्मनि नभसि छायामयः प्रतिबिंबरूपः सन् अक्षरं स्पष्टदृष्टिमूर्तिः अक्षरणशीलोपुष्पस्पष्टदृष्टिमूर्तिः सन् सार्कनः भानितथाभूतैः गणैः दृष्टशरीरः यथकाकोनभस्यक्षुब्धनकुरवरध्यन तथोमापिदिविभुविचाशरं चागघोगपथ्यमाह काथनेकइवगणैर्दृष्टइत्यन्वयः ५१ शिवेति शिवेन पणुन्नः क्षिप्तः तेन शिलीमुखेन सरुषा देवानां मुष्टिं पदेशमवधिं कृत्वा सरुः खड्गादिमुष्टिः स्यादित्यमरः अपवर्तितांगात्तनविग्रहः असिः खड्गः तस्यार्कनस्य पाणेः करात्पतनस्य मपुस्य वान्तरात् वक्रतावियुक्तसंबंधी असिरिव ज्वलन्पपात ५८ आसिप्तानि आक्षिप्तानि यपहतानि चापावरणपुजालानि धनुर्वर्मबाणसमूहा यस्य सः छिन्नानामासिः लूनमहारवद्भूः मृधरणमृधमार्कदनं संख्यामित्यमरः अपपूतानि रक्तः सार्कनः उत्साहितं उत्पादितमुपानं यस्य सः भूमः पदं शोभाभूमिभागइव रिक्तं शून्यं पक्षाज्ञानिः संबंधश्चबभूव सइति परातपरस्मात्तु वोः पूर्वो हिभ्यानवभ्यावनिविकल्पान्तस्माद्दशः खंडनाभंगे पाप्यं अमर्षवान् सार्कनः भुजद्विनीयो भुजमात्रस

यथा निजवर्त्मनि भाति भाभिश्छायामयश्चाक्षरसंरश्मिभिः तथाश्रमन्नाक्षरणशीलपुष्पस्पष्टदृष्टिमूर्तिर्दृष्टशरीरभूतः ५०
शिवप्रणुन्नशिलीमुखेन सरुषा देवशादपपतितांगः ज्वलन्नसिस्तस्यपपात पाणेर्घनस्य वाद्रिवकृतोऽसिः ५८
आक्षिप्तचापावरणपुजालाच्छिन्नानामासिः समृधेवभूवः रिक्तः पक्षाज्ञानिसंबंधश्चबभूव भूमेस्तदोत्थानइवपदेशः ५९
सरोषनोमाप्यपराद्दमर्षवान्भुजद्विनीयोपिविनेतुमिच्छया समर्जनद्विंपरिरुग्णपांडुवेनरपोपयमामिवाश्मनां ६०
नीरंध्रपरिगमितेक्षयंपृथक्कर्मूनानामधिपतिनाशिलाभिनाने उच्छायस्तगिनभोदिगंतरालं विक्षपक्षितिरुहजालमिंद्रमेतुः ६१
निःशेषशाकलितवल्कलागसारः कुर्वाद्भुतमभितः कषायचित्रो ईशानः सकुसुमपल्लवनैगमरातनवमिवरणादवनाथः ६२

हाथः सन्लपिविनेतुमिच्छयाद्रुवस्यः इनरणितयोर्द्रवेतरयोर्कं दिनानांपयमामिवकरकाणामिवत्यर्थः अश्मनांसंबंधिनापरिरुग्णाभग्नाः पादपाः यस्याः सानांद्रिसजैअश्मभिर्नघानत्यर्थः ६० नीरंध्रमिति शिलाविनानशिलाजालभूतानामधिपतिनाशिलाभिन पृथक्कर्वीर्थः क्षयंगमितेनीतसतिइंद्रमनुरर्कनः उच्छायेणासधनस्तगिनेआकाशदिनं नभोदिशामंतरालंच यननतनीरंध्रमा इंद्रद्रुहनीनिरुहः इगुपधलक्षणः कप्रत्ययः क्षितौ रुहा वृक्षास्तेषां जालं विक्षपंचरयामासउच्छायंगमितवतीनिप्रामारिकः पाठः ६१ निःशेषमिति ईशानः शिवः शानवप्रत्ययः निःशेषं यथास्यात्तथा शाकलितानिवल्कलानि वल्कलानि शाखा मागमकुशाचयुपयानाभुवमभिनाः कषायो योगागः स्वरागेन रंजनमिति यावत् रागक्लोथकषायो स्त्रीतिवनयंती तेनचित्रो विचित्रवर्णाकुर्वद्भिः सकुसुमपल्लवैः तस्तनगेवृक्षरंगनरणारंगयादवतागत्याभावनिकपूतामिवातन ६२ ॥ ॥

जन्मज्ञानिति गांडीवीभर्जनउन्मज्ज्ञानु उत्तरसंकारोजलयादविशेषः अमरापगायाइववाणनघाः बाणाघयाहतवेगेनवानि
मुखाभिमुखमेत्यागत्यकनकशिलाभिभंकनकपर्वतंकठिन्यातिशयघोतनार्थं विषमविलोचनस्यत्र्यंबकस्यवक्षोहृदयंभुजा
भ्यामानघ्नतांहितवान् अत्रात्मनपदविचार्यं आक्षेपमहतइत्यत्राकर्मकाधिकारात् स्वांगकर्मकाश्रितवक्तव्यत नचकनकशिला
भिभंकनकनिकषतुल्यश्यामंखवक्षआनघ्नइत्यर्थइतिवाच्यं अनाचित्वाचरणाश्चनहियुध्यायसन्धारनुनिपुणाअपिमहाः स्व
वक्षसाहनमाचरतिकिंनुस्वभुजास्फालनं किंच अनंतरवक्ष्यमाणभवकर्तृकाविनयमहनविराधाच्चवक्षएवत्यन्वयस्त्वव्यवधाना
त्पूर्वंरवहृथितः तस्मात्तुव्याकरणोनगतइत्यं कचित्तुत्र्यंबकस्यवक्षःपार्श्वेत्यध्याहारंस्वीकृत्य अवर्मकत्वात् आत्मनपदमाह
६३ उभिलक्षयतइतिकीर्तिलक्ष्म्यारुपायंसाधनभूतंअरिसैन्यरसुरमंदुरामदेविक्रमंअभिलक्षयतः सतुपक्षयतकिंचिन्महतक
लेप्राप्तयमानस्यत्यर्थः अतएवअंकमंतिकमभ्यागतस्यउत्संगमुमामृदस्यचपांडवस्य अविनयंस्मगारिरनेनभक्तवात्सल्य
मवसरनकारणमितिसूच्यते शिशुत्वशत्रावेमुपियस्यप्रमास्पदस्यकुतः एकएवसूनुस्तस्यकमनाविनयंननकइवसहसाद

उन्मज्ज्ञन्मकरइवामरापगायाः वेगेनप्रतिमुखमेत्यबाणनघाः गांडीवीकनकशिलाभिभंभुजाभ्यामानघ्नंविषमविलोचनस्य
वक्षः ६३ अभिलक्षयतउपायंविक्रमंकीर्तिलक्ष्म्योरसुरानमरिसैन्यरंकमभ्यागतस्य जनकइवशिशुत्वेमुपियस्यैकसूनोरवि
नयमपिसहेपांडवस्यस्मगारिः ६४ इतिमहापाध्यायश्रीनारविक्रतोकिरातार्जुनीयमहाकाव्येसप्तदशः सर्गः १७ ६
ततउदग्रइवद्विरदेभुनारणमुपेयुषिभीमभुजायुधे धनुरपास्यसबाणधिशंकरः प्रतिजघानघनेरिवमुद्गिलिः १
हरपृथासुतयोर्धनिरुत्यतनमृदुसंवलितांगुलिपाणिजः स्फुरदनल्पशिलारवदारुणः प्रतिननादद्दरीषुदरीभृतः २

वान् ६४ इतीश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांकिरातार्जुनीयव्याख्यायांघंटापथसमाख्यायांसप्त
दशः सर्गः १७ ६ ततइति ततोमुनिमुद्दिश्ययुध्यानंतरंउदग्रमहतिद्विरदेगजइवभीमभुजावेवआयु
धयस्यतथाभूतेरणमुपेयुषिमुनौशंकरः स्वयमपिसबाणधिसतूणंधनुरपास्यत्यक्त्वामुद्गिलिभिर्घनैः लोहमुद्गरैरिवप्रति
जघानपाशुनिकृताघातस्यप्रतिघातंकृतवानित्यर्थः घनाः कठिणसंघातमेघकाठिण्यमुद्गरइतिवेतयंती घनस्मुद्गो
हमुद्गरइतिविश्वः यद्यपिमुद्गिशब्दोमुद्ग्यातुबध्यया सरलिः स्यात् अरलिश्चमुनिष्कनिष्ठेनमुद्गिनाइत्यमरउभयथा
प्रयोगाद्विलिंगः तथाप्यत्रोपमानमपीत्यात्पुंलिंगोत्यात्यः इतिविलंबितवृत्ते २ हरेति हरपृथासुतयोरमृदुभिर्विदेपथा
तथा संवलिताः संघट्टिताः अंगुलयोयेषांतेमुद्गिकनाइत्यर्थः तेषुपाणिषुजातस्तथाकः स्फुरंतीनांविदलंतीनांमनस्य
शिलानामारइववदारुणाभीषणाध्वनिरुत्पतनेउद्धतन दरीभृतोगिरेः दरीषुगुहासुध्वनिननादप्रतिध्वान २ ७

259
1984

शिवेति कपिध्वजः शिवस्यभुजाहतिभिर्मुद्गिघातैर्भिन्नाविदीर्णाः याः पृथवोमहांतः क्षतयःप्रहाराः वर्णाः ताः स्फुरंमिवानुयभूवदु
खकरापीतिभावः स्वनिदुःखनाजीगणादित्यर्थः ननुदुःसहदुःखवगपुरुषमागणनेत्यत्राह कइति कइवनामकानुखलुसत्वनो
सत्वाधिकानांबृहन्मनसांतेजस्विनांअनुकृतेरनुकरणस्याभिभवस्याविक्षमाभवेत् मनस्विनांचरितेनहृदनुकर्तुंमयिनकु
श्चिदीहतस्याचरणमित्यर्थः दूरापास्तराक्षसाविक्षमनसामनस्विनांकुतः सुखदुःखेतिभावः ३ व्रणेति व्रणमुखेभ्यः
च्युतस्यक्षरितस्य शोणितस्यसीकरैः रुधिरमाहतेशिलातयाभेशिवानेभुजांतरंवक्षायस्यसतथोक्तः उमापतिः उदभिनव
मोपमरागंसंध्यारागंबिभतइतिवोक्तेनजलधरेणसिमानंतुल्यं यथातथाबभौइत्युपमा ४ उरसीति शूलभृतः शिवस्योरसिप्र
हिताः अयुक्ताः अर्जुनस्यमुख्यः पृथुनिविशालेसत्यमहीभृतः सत्याद्रेः राधसिनदेभृङ्गारयास्तीव्रवेगाः सिंधाः समुद्रस्यमह
सीयइवमुक्ताः प्रतिहतिंययुः ५ निपतितइति अयुगानिचक्षूंषियस्यतस्यायुगचक्षुषः विलोचनस्यभायतेदीर्घमयंतियुगेभरं
त्यार्धध्वमुख्योर्हलयोर्युगेनयुग्मेन हलामुख्यानुबध्यया सरलिस्यादरलिमुनिष्कनिष्ठेनमुनिष्ठिनत्यमरः प्रकृतनुहिमा

शिवभुजाहतिभिन्नपृथुक्षतीः सुखमिवानुबभूवकपिध्वजः कइवनामबृहन्मनसांभवेदनुकृतेरपिसत्वनोसमः ३ व्रणमुखच्युत
शोणितशीकरस्थगितशालनयाभुजांतरः अभिनवोपमरागभृतावभौ जलधरेणसमानमुमापतिः ४ उरसिशूलभृतः प्रहितायुक
ः प्रतिहतिंययुरर्जुनमुख्यः भृङ्गारयाइवसत्यमहीभृतः पृथुनिराधसिसिंधुमहौर्मयः ५ निपतितेषुशिरोधमायतेसमसुरलि
युगेःयुगचक्षुषः श्रितचतुरयुपदेषुकिरीटिनालुलितदृष्टिमदादिवचस्खले ६ अभिभवोत्थितमन्युविदीपितःसमभिसृत्यभृशंजयमा
नसा करयुगेनविभज्यसमादधेशशिकलाभरणस्यभुजद्वयं ७ प्रवृतनयमहादेवबहुलयोरचलसंचरणाद्रथाक्षणाः कृपणाश्रृंखलनायुरुषु

त्रिवक्षसयाप्रयोगः शिरोधरायामधीतिअधिशिरोधुरमधिकंधरंसमंयुगेनियतिनेसति किरीटिनाअर्जुनेनमदादिवत्रीणि
चत्वारिवाश्रिचत्वारिवाश्रिचतुराणि संख्यायाश्चयासंनत्यादिनासमासाच्चकृवीप्सिः चतुरंगचक्रकारणव्युपाश्यांचतुरोनिश्चन
इतिसमासांतोअच्प्रत्ययः श्रितचतुरयुपदेषुलुलितदृष्टिपूर्णिनेनेत्रंबथातथाच सखनुसखलितंभावेलिट् ६ अभिभवेति अभि
भवेनोत्कृष्टयेणउदितः अभिभवनाथितः उत्पन्नायामन्युनेनविदीपितप्रज्वलितः सार्जुनः भुजयुगेनभृङ्गांयेसमभिसृत्यसम
नलक्ष्यओजसावलेनशशिकलाभरणस्यशंभोलेः शिवस्यभुजद्वयंकरयुगेनविभज्यविचुन्यसमादधेजयाद ७ प्रवृतनइति
अथमहादेवमहारणमल्लयोर्बलीयसोः मल्लः पात्रकपालेचमल्लस्यभेदबलीयसिइतिविश्वः गुरुभुजावेवायुधंतेनगर्विनयोरल
योःशिवार्जुनयोःकरणानिकरचरणबंधनान्येवशृंखलानियेषांतेषांसंकलनासंघट्टनात्तयागुरुः उत्तरः तथाचलस्थहिमाद्रेः
संचलनंकंपः तस्याहरणः अपापकः कर्तरिल्युट् रणः प्रवृतं प्रावर्तन ८ ७

अयमिति अयं पुरोवर्ती पुमान् असौ भगवान् वृषभिध्वा देवः तदुक्तं इदमः प्रत्यक्षरूपं समीपतरवर्ति वेतदो रूपं असेदं खुविष
कृत्वं तद्दिनिपरोक्षविज्ञानीयादिति उत्पांडवः अयं हिति ध्यदवस्थायां भ्रमद्दिनिवेदिनच्य अथपनं नावस्थामाह मुनिनाअवाक्म
धः स्थितं उत्तराशिरोमौलिना अनेनदेवेन नु समाधिरूढं उपरिस्थितं अथ जिष्णुना स्विदर्जुनेन नवासमधिरूढमित्यवगणे वंगवत्ता
समुद्रे भ्रांतमु हवे चित्येभावे लिङ् ९ प्रचलितेति असहिष्णुनातयोर्भरमसहमानेन भूभृतां शैलेन अभावमयाद्दिना ग्राभयादि
वमुद्रः वृषश्चकपिध्वजेतयोः तयोः वृषकपिध्वजेयोः प्रचलितं चलनं सति चलितं प्रचले आस्थितं तद्भूमीमवस्थानं स्थितं त
थवनस्थो विनमितेसति सम्यगाक्रमणे सति नतं नम्रीभूतं अनामीति यावत् उन्नतावुन्नमने सति सम्यगाक्रमणे सति नतं नम्री
भूतं अनामीति यावत् उन्नतावुन्नमने सति उन्नतमुदनामि सर्वत्र भावे क्त १० करणेति करणानि करचरणबंधविद्याः ना
त्यवश्रृंखलानि तन्योनिःसृतयो मुक्तः सक्तबंधयो रित्यर्थः कृतो भुजध्वनिः भुजास्फोटनशब्दो यस्मिन् कर्मणि तं तथा वल्गु सुंदर
च यथा तथा विवलातो रुतक्रुवमानयोस्तयोर्हरपार्थयोश्चरणपातैः पादस्पर्शैः निपातितानि राधांसि यासां ताः सरितो नद्यः प

अयमसौ भगवान् वृषांडवः स्थितमवाङ्मुनिना शिरोमौलिना समधिरूढमनेन नु जिष्णुना स्विदिति वेगवशाद्भ्रमद्भूमुद्दे गणे ९
प्रचलिते चलितं स्थितमास्थिते विनमितेनतमुन्नतमुन्नतौ वृषकपिध्वजयोरसहिष्णुना मुक्तरभारभयादिव भूभृता १० करणकृ
ष्वलनिःसृतयोस्तयोः कृतभुजध्वनिवल्गुविवलातोः चरणपातनिपातितराधः प्रसरुपुः सरितः परितः स्थलीः ११ वियत
वेग परिष्कृतिमन्तरासमरुतिं त्यरयणकपिध्वजः चरणयोश्चरणानमितस्तिनिर्विनयहृतिरुपणांजयिनं पुरां १२ वि
स्मितः सपदि तेन कर्मणा कर्मणोक्षयकरः परः पुमान् क्षमुकामभवनानमकृमुनिर्विषयपरिरम्यपरस्मा १३ तपसान
थावमुदमस्य यथा भगवान्यथा विपुलसत्वतया गुणसंहतेः समतिरिक्तमहोनिजमवमत्वमुपकारिसतो १४ ॥

रितः स्थलीः परिस्थलीषु प्रसरुपुः प्रसृताः अभितः परितइत्यादिना द्वितीया नानपदेत्यादिना अकृत्रिमार्थेषु कृत्रिमानकोभाद्वल
मलिलाः सरितः स्थलानि त्रमज्जयंतीत्यर्थः एते नतयावेलउक्तः ११ वियतीति वियत्यंतरिक्षवेगनपरिष्कृतमुन्नाममभिमुख्यति
तेति रूणां पुरां जयिनं त्रिपुरांतकं जिहीर्षुणेत्यादिना इतिनभत्यय कपिध्वजनाकृतश्चरणाभ्यां पादाभ्यामानमिति स्थितिः सन् रयणवे
गेन समभिमुख्यत्य अभिमुख्य अंतरामध्यमार्गं चरणयोः पदयोर्निजगृहं निगृहीतं वानित्यर्थः उत्पतितस्य भगवतश्चरणौ स्वकरा
भ्यां नयाहेत्यर्थः १२ विस्मितइति तेन कर्मणा चरणाद्यहयाकर्मणा सपदि विस्मितः सविस्मयः कर्मणोक्षयकरामाप्त इत्यर्थः प
रः पुमान् हरः अवनाशिनोक्षमुकामायस्यते तुकाममनसो रणीति मकारलोपः अकृमं अकृतं तपार्थवत्तमापरिरम्यनिर्विषयव
गाढमालिंगित्यर्थः रथाध्वतावृते १३ तपसति भगवान् देवो स्यअर्हतस्य यथा विपुलसत्वतया बहुसत्वसंपदित्यर्थः धैर्यं संप
त्याइतियावत् यथामुदं यथातथातपसामुदनथया तथाहिसतां गुणसंहतेस्तपः सर्वादिगुणसंघातात्समतिरिक्तमतिशयि
तमिति ते सत्वमवोपकारि उपकारकं महा प्रतिनाक्षरावृते १४ ६७ ॥

अथेति अथ हिमरुचिर्णा हिमशुभ्रेण भस्मना भूषितं शिरसि विराजितमिंदुलेखया स्ववपुरतिमनोहरं सुंदरं स्ववपुर्दधतं किरात
रूपं विहाय निजं विग्रहं दधानं हरमुद्दीक्ष्य पांडवोननामपणतवान् प्रमुदितवदनाबृतं प्रमुदितवदनाभवन् नोरराविनिलक्षणान् ११
सहति वृषभस्य वगतिं यस्य सो ऽर्जुनः तस्मिन् समयसहचारधिश्चावर्तनं तदिति सहचारधिर्वापसर्जनस्य निर्विकल्पात् सहचारस्य
सभावः निजं कार्मुकं गांडीवं तथैव पूर्ववदेव संवर्मितं सम्यक्कवचितं अतनुमहद्विनिर्वपुः तथा निहितं यथा पूर्वं स्थापितं असि
मपि खंगं च पश्यन् विस्मयमुपायया कचिच्चुद्यभगतिं मिनिपाठः तत्र वृषभगतिं शिवं च पश्यन् विस्मयं यथा इत्यर्थः १६ सि
षिचुरिति अंबुवाहाः शनैः सुरकुसुमानि मंदारकुसुमानि नातावकवचनं इ
अथाय आजगाम आहतस्य ताडितस्य दुंदुभिः नीलावकवचनं धामिः शोभाभिर्मलरुचि प्रसन्नमखिलं नभो भ्रमानद्याप्य भना
दिनाएव दुंदुभयो नदुरित्यर्थः सर्वमिदमस्य सर्वलोकहितार्थत्वादिति विदितव्यं १७ असौ उषामिति गात्रमिदं दृष्ट्वा अनुकृत्याभ

अथ हिमरुचिरस्मभूषितं शिरसि विराजितमिंदुलेखया स्ववपुरतिमनोहरं हरं दधतमुद्दीक्ष्य ननामपांडवः १६ सहचारधि
निजं तथा कार्मुकं वपुरतनु तथैव संवर्मितं निहितमपि तथैव पश्यतमसिं वृषभगतिरुपाययौ मविस्मयं १८ सिषिचुरवनिमं
बुवाहाः शनैः सुरकुसुममिथायचित्रं दिवः विमलरुचिभृतो नभो दुंदुभ्यो निरखिलमनाहतस्यानदन् १९ आमदुषोगात्रमि
दानुकृत्य गोपायकानां भुवनत्रयस्य रुचिस्मुरत्नावलिभिर्विमानैरिव विताननिकृतवरेजे २० हंसावृहंतः सुरसम्रवाहाः
संरादिकंठाभरणाः पतंतः चक्रुः प्रयत्नं विकीर्यमाणैर्व्योम्नः परिष्वंगमिवाग्रपक्षैः २१ मुदितमधुकरावितानीकृताः स्वनाडपा

नुस्मरयोनआमदुषामासन्नानां भुवनत्रयस्य गोपायकानां रक्षकाणां लोकपालादीनां युपकफेत्यादिना आयप्रत्ययः नदंतान
प्रबुद्ध रोचिस्मवः प्रकाशनशीलाः रत्नावलयोयेषां तैः अलंकृतित्यादिना इष्णुच् प्रत्ययः विमानैः पुष्पैः भाचिता व्याभाषा
तारकितासंतानतारकवेरजे उत्प्रेक्षालंकारः २० हंसाइति बृहंतः महांतः सुरसम्रवाणि विमानानि वर्दंतीति सुरसम्रव
वाहाः कर्मण्यण संरादीनि निरादीनि सुरवराणि कंठाभरणाः किंकिण्यायेषां ते पतंतो धावंतो हंसाः प्रयत्नं विकीर्य
माणैर्विक्षिप्यमाणैरक्षपक्षैः पक्षाग्रैः व्योम्नः परिष्वंगमालिंग्यनं चक्रुरिवत्कृतं प्रेक्षा २१ मुदितेति अथमरुद्भिर्मुदितं
दे मेघउदबृहेनिषेदिवांसं उपविष्टं दुंदुभिरमुदितामधुलिहां भंगानां भ्रमराणां वितानीकृताः उल्लोचाकाराः कृताः अ
स्त्रीवितानमुल्लोच इत्यमरः संतानिकाः संतानकुसुमविकाणाः स्वनामंदारमालाइत्यर्थः संतानशब्दाद्विकारार्थेठ
क् संतानः कल्पवृक्षश्चेत्यमरः उपरिवितत्य विस्तार्य उपमुखभावभृवश्च रादयामास २० ६७ ॥

कृतेति अभिन्नरोमाङ्कैरविस्मरैरोमांचैर्गणपतिभिः प्रमथमुख्यैः इत्थं पूर्वोक्तपरिवेदितेनसाकं साञ्चितसंस्तुते वदि अभिवादिनस्तुत्याः कर्म
णिक्तः हरेः सूनुना अर्केनेनतपसि कृतफलं भगवत्साक्षात्कारलक्षणं येनतस्मिन् कृतफलेसतीत्यर्थः कृतपूर्वेति कृतसंस्कारं यथानथा
फलज्यायसीफलाधिकाइतिवक्ष्यमाणास्तुतिर्जगतेदेकथिना २२ शरणमिति हे अतिहे अपराजितहे भव अतिकारुणिकं क्षति
स्तुम् तदस्यप्रयोजनमितिठक् भक्तिगम्यं भक्तिमात्रसुलभं भवति शरणं रक्षकं अधिगम्यं जितमृत्यवेजनाः ससुरासुरस्यजग
तः भयआपदि शरणं स्वयंरक्षितारोभवंति शरणं गृहरक्षित्रोरिति विश्वः २३ विपदिति हे इत्थं पुरुषाणां नतयावत्तवनतिः प्रणा
मानक्रियते तावद्देवस्य पुरुषैः एकाकिनं संतं भवसादकरीक्षयकरी विपदं निप्राप्नोति कामसंपत् मनोरथसंपच्चनाभिकामयते
नेच्छति पुरुषाश्चान्यलोकाः तमेकं पुरुषं तवस्तुतिमकुर्वाणानमंति नवशेषं तेनानिहतं वृत्तिर्नापीष्टप्राप्तिरित्यर्थः यदा
तुत्वांप्रणमंति तदेवसर्वंलभ्यतइतिभावः प्रमितानुसरावृत्तं २३ ससेवंतइति दानं शीलं स्वभावोयेषां जधर्मा येषांतेदानशीलाः

जलदइवनिदिवेवांसंवृषेमरुदुपसुरवयोबभूवेश्वरं २० कृतपूर्वेति परिवेदितेनाञ्चकर्गणपतिभिरभिन्नरोमाङ्कैः नपमिक
नफलेफलज्यायसीस्तुतिरितिजगदेहः सूनुना २१ शरणं भवंतमतिकारुणिकं भवभक्तिगम्यमधिगम्यजनाः जितमृत्यवो
जितभयंतिभवेससुरासुरस्यजगतः शरणं २२ विपदिति तावदेवसानकरीनचकामसंपदभिकामयते नमंतिचैकपु
रुषंपुरुषास्तवथावदीशाननतिः क्रियते २३ संसेवंतदानशीलाविमुक्तेयंसंपश्यंतोजन्मदुःखंपुमांसः यंतिःसंगस्वफलस्थानतभ्यः
तत्कारुण्यंतेकवलंनस्वकार्यं २४ शाप्यनयदिहहरमगत्वायनफलत्यमरलोकगतायफलीयंमलिनभवार्णववात्यसार्वकामिकमनभवलत २५

त्वामेवोपदिश्यदानंकुर्वंतइत्यर्थः तस्माद्दानंपरमंवदंतीतिश्रुतेरितिभावः कुतोयतोजन्मदुःखंपश्यंतो नुभवंतः पुमांसः विमुक्तये
मोक्षायसंसेवंतेभवंतमितिशेषः नचतच्चिंत्यंफलार्थित्वामितिभावः किंतुनिःसंगोनिःस्पृहत्वं आननेभ्यः नम्रभ्यःफलसिद्धिं
ददासीतियत्तत्कवलंनिरुपाधिकंकारुण्यं करुणास्वार्थेष्यञ् कारुण्यंकरुणाघृणोत्यमरः नस्वकार्यएतदेवचित्रंकेवलं
परार्थत्वादितिभावः मालिनीवृत्तं २४ प्राप्यनइति यत्तीर्थमिहास्मिन्लोकेहरेअगत्वाप्राप्यतेस्मृतिमात्रसुलभमि
त्यर्थः गंगादिकंतुनतथेतिभावः यत्तीर्थममरलोकगतायफलतिफलं प्रयच्छति अत्रापीतिस्मरणमात्रादेवेतिभावः
भवः संसारः सएवार्णवः ततोवात्यं बहिर्भवंसंसारातीतं मोक्षपदमित्यर्थः बाहिर्देवपंचनेभ्यवक्ष्यमिति त्रयुत्रयः स
र्वकामाः प्रयोजनमस्येति सार्वकामिकं तदस्यप्रजेयोनमितिहरं नाहरंतरंत्वनेनेतितीर्थं नारकंभवनं तद्दने अन्या
रादित्यादिनापंचमी अन्यंनास्तिओपच्छंदसिकंवृत्तम् २५

व्रजतीति हेवरदत्वयि प्रीतिमानू नरः शुचि निर्मलं पदं कैवल्यं मुक्तिं व्रजति मुक्तिः कैवल्यं निर्वाणमित्यमरः धनिहतमतिरुपहतबुद्धिः नेहे
त्यर्थः घोरांगतिं नीत्वा नरकं मतिं प्राप्नोति नचतावतारागहृषकलंकरोतीत्याह इत्थमिति हे अनघनिः कलंक इत्थमलंकामक्रोधादि
शेषः विषयप्राधान्यतस्त्रीलिंगता परादुस्तरानिमित्तशक्तिः निमित्तभूतानाशक्तिः चेद्दिनमहिमानवक्त्रचित्रं कुहेपिणिचाकुत्रापि
चित्रभेदाबुद्धिर्वयस्यनालिस्वकर्मणापवजनुरतरतिपतति वात्वं साक्षिनयासर्वत्रसमइत्यर्थः २६ दक्षिणामिति हे भवहे पणा नद
क्षिणप्रपानेषुदाक्षिण्यसंपन्नदाक्षिण्यंपरच्छंदानुवर्तित्वं दक्षिणः सरलस्वाभावपरच्छंदानुवर्तिषु इतिविश्वः शिवकरीं श्रेयस्करीं हृ
भोहेत्यादिनाकृत्यर्थेईप् तवदक्षिणांमूर्तिंतत्वनायाथार्थ्येनअविदित्वापिरागिणारागहृषवनापिभक्त्याविदितातवसंस्म
तिस्संस्मरणमभावायसंसारनिवृत्तये प्रसन्नयपनिषधपिनजसमासइत्यतभवति तत्ज्ञानविनापिभक्तिपूर्वकातवसंस्मृतिरेवमु
क्तिनिदानमित्यर्थः स्वागतावृत्तं २७ दृष्टेति प्रदृष्टयाबुध्याकृतीतिप्रज्ञाकारीविमृष्यकारीदृष्टयानिदृष्टयानिदृष्टा ज्ञात्वामाचरणी
यानिविधायकर्तव्यानिचकृत्वा अपायमुक्तेपदंयानि विधयामृत्कर्तीर्त्वा विधयामृतमश्नुतइतिश्रुतिः ज्ञानकर्मभ्यांमुक्तिरित्यर्थः किं

व्रजतिशुचिपदंत्वयि प्रीतिमान्प्रतिहतमतिरेतिघोरांगतिं इत्थमनघनिमित्तशक्तिः परानवरदनचित्रभेदः कचित् २६ दक्षि
णांप्रणतदक्षिणामूर्तिंतत्वनःशिवकरीमविदित्वा रागिणापिविदितानवभक्त्यासंस्मृतिर्भवभवत्यभवाय २७ दृष्टदृष्टयान्याचरणी
यानिविधायप्रेक्षाकारीयातिपदंमुक्तमपायैः सम्यग्दृष्टिस्त्वपरंपश्यतियस्त्वांयश्चापालसाकंविधयंसविधत्ते २८ युक्ताः
स्वशक्त्यामुनयः प्रजानांहितापदेशैरुपकारवंतः समुच्छिनत्सिवमाचिंत्यधामाकर्माण्युपनस्यदुरुत्तराणि २९ संनिबध्यम
पहर्तुंमहार्यभूरिदुर्गतिभयंभुवनानां अद्भुताकृतिमिमामतिमायस्त्वविभर्षि करुणामयमायया ३० नरागिचित्तः परमा
विलासितावधूः शरीरेत्विनचास्तिमन्मथः नभक्तियाचेषमिधानुरित्यसौनिसर्गदुर्बोधमिदंनवेदितम् ३१ ७

तुते अपिज्ञानकर्मणीत्वाहृषयएवमुक्तिसाधनेनान्यविषयइत्याशयेनाह सम्यगिति यःपरंत्वंपश्यति तस्यसम्यक्दृष्टिः स
म्यक्ज्ञानं यश्चत्वांउपास्तेसवतेसएवसाकंविधयंविधत्तेसाकंकारीत्यर्थः मत्तमयूरंवृत्तं लक्षणंतूक्तं २८ युक्ताइति मुनयोवा
सादयः स्वशक्त्या निजयोगमहिम्नायुक्ताःतथाहि तोपदेशैर्विधिनिषेधवाक्यैः स्मृतीतिहासपुराणमुखैःप्रजानामुपकारवंतः क
तोपकाराश्चमोक्षपदस्तुतेषामन्यथाचत्वंसंबंधात् आह समिति अचिंत्यधामाअचिंत्यमहिमात्वमेवोपनस्यदुरुत्तराणांशरणागतस्य पपन्नस्य
संबंधानिदुरुत्तराणिसुदुस्तराणिकर्माणिबंधकानिपुण्यपापानिसमुच्छिनत्सिनाशयस्त्वितत्वंनसमर्थोएवेतिभावः २९ संनि
बध्यमिति अतिक्रांतोमायाबंधदूषणमतिमायः भयादयः क्रांता घर्षहितायथेतिसमासः हे करुणामयहे कृपाशालिन् संनिबध्य
स्वकर्मणादृढबध्यं अतएवाहार्यं अन्यैरनुद्धर्तुं भूरि प्रभूतंभुवनानां दुर्गतिभयं नरकभयं स्यान्नारकस्तुनरको निरयोदुर्गति
स्त्रियामित्यमरः अपहर्तुमद्भुताकृतिं विधिंचरूपमिमां मायां दृश्यमानांमायां लीलाविग्रहरूपां बिभर्षि अन्यपांकर्मानुबंधि

वियद्रूपरिग्रहः भवतस्तुपरोपकारार्थइत्यर्थः ३० नरागीति हे देव तवस्तवचिन्तं रागि रागयुक्तं न परम योगिनां हितिभावः तथापि परमागमि
ति ज्ञाथा विलासिता शृंगारचेष्टा शीलता निष्पाटना दिषु विहरणात्तार्थत्रिकव्यसनिनयाचेतिभावः किंचशरीरअर्धांगेवधूः प्रसिध्यंवत
हितिभावः तथापि मन्मथः कामश्च नाशितस्यभस्मीकरणादितिभावः उपासि संध्यायांधातुर्ब्रह्मणानमस्क्रियाबंदनंस्वयं भगवंस्यापी
त्यर्थः इतीत्थं विरुध्यंइदमुक्तं हितंचहितं निसर्गतोदुर्बोधंदुराकलनीयंदुर्ग्रहत्वमित्यर्थः अदृष्टपूर्वत्वादितिभावः वंशारोहणे ३१
तवेति हे देव संगजंसलोमकं कृत्तिचर्मउत्तरीयंव्यानं सव्यानमुत्तरीयंचेयमरः दुःस्यज्ञामिति भावः ज्वलन्मणिः ज्वलद्रत्नोमहानहि
सारज्ञाकेनकिंभूषाविशेषः योन्यपांपाणाहरदत्यर्थः क्रीडेसारज्ञानंचाथपुस्तकध्यांक्षरत्नत्रियमरः आस्यपंक्तिः कपालं स्वक
भाल्यं ज्ञावभस्मचंदनंउभयत्रापियन्नरपत्नीममंगलंचेतिभावः किंचएतानिवस्तूनिमांसाः कलावसमंतुल्यतयाचकासतिदीप्यंते
तदाश्रयवशादन्यस्यापिरम्यतेतिकिंमशस्यंतेतिभावः ३२ अवियद्रूपस्यति वियद्रूपस्यवस्तुनोशरीरस्यापिसतः अनुलेनदुर्बोधत्वा
दृष्टोवहेतुनाकेनापिकारणेनेत्यर्थः समतासंगताभिन्नाविलक्षणाचदृयाहिविधाभ्यांपुंसा लिंगा मूर्तिर्यस्मिन्कर्मणितत्समत्य

तवोत्तरीयं कृत्तिचर्मसांगतं ज्वलन्मणिः सारज्ञानंमहानहिः स्वगास्यपंक्तिः ज्ञावभस्मचंदनंकलाहिमांशोश्चसमंचकासति ३२
अवियद्रूपस्याप्यनुलेनहेतुनासमत्यभिन्नद्वयमूर्तिनिघ्नतः तवैवनान्यस्यगजत्सदृश्यतेविरुध्यवेषाभरणास्यकांतता ३३
आत्मलाभपरिणामनिरोधभूतसंघइवनंत्वमुपतः तेनसर्वभुवनानिगलोके नोपमानमभिनाप्युपमयः ३४ त्वमतकरणाव
रजंगमानांत्वयाजगत्प्राणिनिदेवविश्वं त्वयागिनांहेतुफलेरुपात्तिस्त्वंकारणाकारणकारणानामे ३५ रक्षोभिः सुरम
नुजैर्हितः सुतैर्वायद्वोकेषविकल्पमासमाधिपत्यं पावित्र्याः शरणागतार्तिहारिणेतमाहात्म्यं तवभवतनुनमस्क्रियायाः ३६
भिन्नद्वयमूर्तिर्यथानथाभिन्नतोशरीरस्यशारीरमेवविरुध्यंतदृष्टिनारानरात्मकमिति किमतश्चित्रमस्तीतिभावः एवंविधस्यतवैव
जगत्कविरुध्यवेषाभरणेपूर्वोक्तेयस्यतस्यविरुध्यवेषाभरणपूर्वोक्तेयस्यतस्यविरुध्यवेषाभरणस्यापिसतः कांतातारमणीय
ता दृश्यतेअन्यस्यनदृश्यतेतस्मादचिंत्योमतवमहिमेतिभावः ३३ आत्मेति हे देव त्वं भूतसंघइवशरीरादिसंघातइवआत्मला
भपरिणामनिरोधेजन्मजरामरणोरुपेतायुक्तोनासि तेनकारणेनहेसर्वभुवनानिगसर्वलोकान्नरउपमीयते नेतिउपमानं
नासि उपमीयतेनउपमेयमपिनासिनकश्चित्सादृश्याभिन्नमपिनान्यसदृशः अनन्यसाधारणत्वादित्यर्थः वृत्तमुक्तं ३४ त्व
मिति हेनाथत्वंस्थावरजंगमानामंतकः संहर्ता त्वयाहेतुनाविश्वंसर्वंजगत्प्राणिनिजीवनि त्वंयोगिनांहेतुःपवर्तकं कर्मफलं
भागश्चतेहेतुफलेरुपात्तिनिबर्तयसि तथोत्वमेवसंबंधविमोचकइत्यर्थः किंचत्वं कारणानिभूतानितेषांकारणानिभूतसूक्ष्माणि
परमाणवोवातेषांकारणाकारणानांकरणंप्रकृत्यादिद्वारा उत्पत्तिरज्ञानं अत्रसर्वत्रतयोराइमानिभूतानिजायंतेवर्तनियंतेव
येत्यभिसंविशंतिइतिश्रुतेः धनाणामितिभावः ३५ रक्षोभिरिति रक्षोभीराक्षसैः सुराश्चमनुजाश्चतैर्हितैः सुतैर्दैत्यवीरोकेषुपर

विकल्पितसंपूर्णमाधिपत्यमासं प्राप्तंतन्हे भवशरणागतानामार्तिहारिणेभवतेतुभ्यंनमस्क्रियायाः नमःस्वस्तीत्यारिनाचतुर्थी
पावित्र्याः पापहारिण्याः माहात्म्यसामर्थ्येनकस्यउन्नत्यैभवतिशिरसस्त्वप्यवनतिरितिभावः प्रहर्षिणीवृत्तं ३६ अथाष्टमूर्ति
युक्तश्चिन्नस्तुवन्नाद्यमूर्तिंतावदाह नरसेति यःपवनः नरसायत्तेनभुवनानिविभर्तिप्राणात्मनाधारयति यतोयत्प्रेरणान्नपवित्रं
परंपरमंब्रह्मत्यवर्णात्मकंध्वनतिनदति सादीर्णामिर्भूमिर्नोवस्कमापद्यमारुतः वर्णांजनयतइतिवचनात् यःपवमानः परिनाद्
रिनानिपानकानिपुनीतेशोधयतिनाशयतीतियावत् हृदिशिवस्तस्मैपावयतीतिपवनोवायुः सएवआत्मायस्यतस्मैपवनात्मने
तेतुभ्यंनमः वृत्तमुक्तं ३७ अथाग्निमूर्तिस्तोति भवतइति जयिनिविजयशीलेसर्वोत्कृष्टब्रह्ममयवृत्तपधानेसदासनसम्यगासनया
गासनेइत्यर्थः निषेदुषामुपविष्टानांभवतांस्मरतांभवतेध्यायतांअधिगतेत्यादिनाद्वाद्वकर्मणिषष्ठी भवबीजमंततिसंसारनि
दानसमूहंभवनिदानकर्मसंघातंदहतेभस्मीकुर्वतेभवतेकृशिरवायवेकृत्वात्वायशिखिवत्कृशिमूर्तयेतेतुभ्यंनमः ३८ अथतस्य
र्मिस्तोति आबाधेति हेभवबीजानांयभवकारणभूतजीवानामितिपाठेतपांतनप्रतिबंधतादितिभावः आबाधाआध्यात्मिकादि

तुरसाभुवानानियोधिभिर्मिश्चनतिबलयतः परंपवित्रं परिनोदुरितानियः पुनातिशिवतस्मैपवनात्मनेनमस्ते ३९ भवतः स्मर
तोसदासनस्थितिनिबलस्यपदंनिषेदुषां दहतेभवबीजसंततिंशिखिनेकृशिरवायतेनमः ४० आबाधामरणभयार्चिषाचिरायपुरुष्य
शिवमहाभवानलेन निर्वाणंसमुपगतेनयस्तुतेनवीजानांभवनमाप्तुजीवनाय ४१ यः सर्वेषामावरीतावरीयान्सर्व
श्चलनावृतोनादिनिधनः मार्गातीतायंद्रियाणांनमस्तविलयायव्यामरूपायतस्मै ४२ अणीयसांविरविधायिनेनमानमांकिरस्यायन
दुःखमरणपंचत्वेनाभ्यांभयंतदेवार्थियस्यतेनमहतांभवानलेनसंसारायिनाचिरायचिरंकृतेभ्यःसमुपगतेनमंसवया
निर्वाणंसातापत्तीतियस्तुतेदहतेजीवयतीतिजीवनंतस्मैजीवनायजलात्मनेतुभ्यंनमः ४३ इदानीं नभामंडलंस्तोति यइति भव
त्यनुवर्तेतभवत्यस्मादयंप्रपंचइतिभवस्तत्संबुध्यासकलजगज्जनकंनिधानवत्वरीयानुरुनगोविभुरित्यर्थः प्रियशिरस्यादिना
उरुशब्दस्यवरादेशः यस्यसर्वेषांपरमनामावरीतामाच्छादयितानृणांस्वचूप्रत्ययः सर्वभावःपदार्थानांतेकदाचिदप्यस्य
नावृतःस्वयंव्यापकत्वादितिभावः अविद्यमानेआदिनिधनेउत्पत्तिनाशौयस्यासौनादिनिधनोनित्यः निधानिष्यतिनाशोनाइत्य
मरः दुःद्रियाणांचक्षुरादीनामागातीतायअतींद्रियाय अनन्यवाविज्ञायायअपरिच्छेद्यायतस्मैव्यामरूपायतेनुभ्यंनमः ४४
अणीयसइति भवत्यवुवर्तेतेहेभवआणीयसांसूक्ष्मतरायतथापि विश्वधारिणेजगद्धारकायतेतुभ्यंनमः अतिकरुणायअंत
र्यामितयासनिकृष्टायमनेतथापिदर्शनायसदुर्दर्शायदूरतरायतेतुभ्यंनमः वाचांमनसांचगोचरविषयमतीत्यातिशायिनायअ
वाङ्मानसगोचरायतत्पतयेतथावाङ्मनसामप्यस्पृशायतद्धस्तस्मैरवनदृश्यतइतिविरोधः तेतुभ्यंनमोनमः आपत्तेइमन

तइति वक्तव्ये इति द्विरुक्तिः संभ्रमेण धृतिश्चापलमिति काशिका भक्त्युद्रेकाच्च संभ्रमो विरोधाभासालंकारः ४१ असंविदानस्येति संविदा
ज्ञानानामीश्वर ईशानः सर्वविद्यानामिति श्रुतिरिति भावः प्रेक्षोपलब्धिः क्षिप्तं संविदितमपरः असंविदानस्य अज्ञानस्य मनोगमृ शिपृ शि
त्यादिना विदेः संपूर्वादकर्मकाच्छानच् प्रत्ययः मगडुश्चरितं नाम्नः प्रयोगरूपं दुश्चेष्टितं निक्षिप्तुं सादु निजः सम्मतानुभूत प्रत्ययः त्वम
हसि योग्यसि ननु तवमहानपराधः कथं साहव्यस्तनवाह विरोध्येति माहात्म्यज्ञानाद्विरोध्य वरमुत्पाद्य पुनरभ्युपेयुषो पश्चात्तरणा
गतानां दुरात्मनामपि प्रभवानेव गतिः स्वहिरण्यागतानामपराधं नगणयसीत्यर्थः ४२ संप्रति वरं याचते आस्तिक्येति हे प्रियधर्मायि
स्येति प्रियधर्म समासांतो विधिरनित्य इति न समासांतानि नृ प्रत्ययः परलोके मतिरस्तीति आस्तिकः पारलौकिकः आस्तिन स्मिन्नुदि
श्यमिति ठक्कृतस्य भावः आस्तिक्यं विश्वासः तेन शुद्धं विमलं धर्मविहिताचारमवतः पालयतो धर्मात्मजस्य युधिष्ठिरस्य विहितागसि कृ
तापराधे शत्रुवर्गे विषये हे इंद्र यथा सम्मृध्यात्माः स्ववभवनविजयं संपाप्नुयां भजेयं हे भूतनाथ आह वेधुना विभुना विभुतिं तस्या
विशां वितरदेहि ४३ इतीति इत्युक्त्वा निगदितवंतं प्रणतशिरसं मघोनः इंद्रस्य सूनुमर्जुनं ईशः महादेवः सादरं यथानथाज्ञातमि

अतीत्य वाचां मनसां च गोचरं विशेषतो यत्तव नम्रतयेन मानमः ४१ असंविदानस्य मम शसंविदां निक्षिप्तुं दुश्चरितं न मर्हसि वि
रुध्य माहात्म्यं पुनरभ्युपेयुषां गतिर्भवानेव दुरात्मनामपि ४२ आस्तिक्यशुद्धमवतः प्रियधर्म धर्मात्मजस्य विहितागसि शत्रु
वर्गे संपाप्नुयां विजयमीश यथा सम्मृध्यातो भूतनाथ विभुना वितरेह वेधुना विभुतिं तस्या विशां वितरदेहि ४३ इतीति निगदितवंतं सूनुं सुरमर्घोनः प्रणतशिर
समीशः सादरं शांतयित्वा ज्वलदनलपरीतं रोद्रमस्त्रं दधानं धनुरुपपदमस्मै वेदमाभ्यां दिदेश ४४ सपिंगाक्षः श्रीमान् भुवन
महनीयो नमहसा तनुं भीमां बिभ्रत् त्रिगुणपरिवारप्रहरणः परीत्य त्रीन्वेधाः स्तुतिभिरुपगीतं सुरगणैः सुतं पांडोरंजनवदभिवभासानमियया ४५

त्वा उपालभ्य अस्मै अर्जुनाय ज्वलनानलनते नमसा दीप्त्या परीतं व्याप्तं रोद्रं रुद्रदेवताकं पाशुपतमस्त्रं दधानं धनुरुपपदं धनुः शब्दोपपदं
वेदं धनुर्वेदमित्यर्थः अभ्यां दिदेश अध्याययामासेत्यर्थः धनुरुपपदं वेदमित्यत्र धनुरुपपदं वेदशब्दस्य ननु संज्ञिनः तदर्थस्येति संज्ञा
याः संज्ञिगतत्वाभावात् अवाच्यवचनदोषमाह कारिकाः तदुक्तं पदवाच्यस्य वचसः स्थानेऽवाच्यवचनं गदितमिति समाधा
ने तु धनुः शब्दविशेषितेन वेदशब्देन शब्दपरेणाचार्यः परापदेशायाग्यो धनुर्वेदो लक्ष्यः ४४ सइति पिंगाक्षः पिंगलाक्षः श्रीमा
नृशोभावान् भुवनमहनीयो नलोकपूज्यो नमहसा तनुं भीमां तनुं बिभ्रत् त्रिगुणः त्रिशिखः परिवारः आकारो यस्य तत् त्रिगु
णपरिवारं त्रिशूलं तेन देवप्रहरणमायुधं यस्य स तथोक्तः सूर्यपक्षे तु गुणात्रयपरिवारः त्रयात्मक इति योज्यं स धनुर्वेदः सुरग
णैः स्तुतिभिरुपगीतः सन् ईशानो देवैः त्रिवारं हि चतुर्थ्यर्थे सुप्तिति सुच् प्रत्ययः परीत्य प्रदक्षिणीकृत्य वीरः पांडोः सुतो अर्जुनो
भास्वान् सूर्यो जलदमिव भियया शिखरिणीं तृणे ४५

अथेति अथशब्दाधरवरपदानानंतरं विदशपतिपुरोगाः इंद्रादयो लोकपालाः शशधरमौलेः शंभोः अभ्यनुज्ञामवाप्य पृथुकामायतस्मै अवितथफलमाशीर्वादमारोपयंतः प्रयुंजानाः विजयिजलयशीलं विविधनानाविधं अस्त्रं ऐंद्रादिकं वि
तेरुः ददुः ४६ असंहार्यमिति नरसाधनवेगनजयिनेजयशीलं उदयमस्त्रलाभ रूपं अभ्युदयं अभ्यन्वयोदया हि वाप्यअसंहार्यां सा
हं संहर्तुं मशक्यो त्साहं जगतो अनवसादयद्भिः प्रायशुद्धैः धरंदृष्टिं निग्रहं तमापसंहारं रूपं चमारं वाहं स्थितं स्वधाम्नास्वेन तमसा लो
कानामुपरि कृतासनं कृतस्थितिं कृतपदं मन्यत्रोपरिवर्तमानं तपालक्ष्म्यादीप्तं तपांडवं अमराः इंद्रादयः दिनकृतं सूर्यमिव बाह्यरूप
जगुः साकमहाभाग्यासीतिनुद्भुः शिखरिणीं तृणे ४७ व्रजति विविनव्रजस्य पुरंगत्वा रिलोकजयेति गदितः उक्तः यतो पाद

अथशब्दाधरमौलेरभ्यनुज्ञामवाप्य विदशपतिपुरोगाः पृथुकामायतस्मै अवितथफलमाशीर्वादमारोपयंतो विज
यिविविधमस्त्रं लोकपालाविनेरुः ४६ असंहार्यं त्साहं जयिनमुदयं प्राप्य नरसाधनवेगं युद्धं विगतं मनवसादय
जगतः स्वधाम्ना लोकानां तमुपरि कृतस्थानमसमरागमपालक्ष्म्यादीप्तं दिनकृतमिव बाह्यरूपं जगुः ४७ व्रजजयिपुरो
कं पादपद्मानतः सन् गदितइति भवेनश्लाघितो देवसंघैः निजगृहमथगत्वा सादरं पांडुपुत्रो धूमगुरुतयलक्ष्मीर्धर्म
सूनुं ननाम ४८ इति महोपाध्यायश्रीभारविकृतौ किरातार्जुनीयं महाकाव्ये धनंजयास्त्रलाभो नामाष्टादशः सर्गः
१८ इति महापाध्यायश्रीभारविवरचितं किरातार्जुनीयं महाकाव्यं समाप्तिमगमत् शुभमस्तु श्रीरस्तु ६७ ॥

प्रभानतः शिवपादपंकजानतः सन् तथा देवसंघैः श्लाघितस्तुतो; नरवधूतागुरुः जयतलक्ष्मीर्यतसपांडुपुत्रोर्जुनः निजगृहं सा
श्रमगत्वा प्राप्याथ सादरं यथातथा धर्मसूनुं राजानं ननाम नमनश्चकार ४८ इतीत्थं पदवाक्यप्रमाणपारावारीण महापाध्या
यकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां किरातार्जुनीयव्याख्यायां घंटापथसमाख्यायां श्रीअर्जुनवरदानो नामाष्टादशः
सर्गः १८ इति महोपाध्यायश्रीमल्लिनाथविरचितो घंटापथसमाप्तः श्रीरस्तु शुभं भवतु १७ श्री

अथ प्रथमसर्गस्य सूची द्वैतारण्यतपोवने युधिष्ठिरस्य चरदर्शनं श्रिवपित्यादिना १ तस्य वने चरस्य युधिष्ठिरस्य निकटागमनं कृतेत्या
दिना १ युधिष्ठिरनिकटे दुर्योधनकर्तृकप्रजापालेस्य प्रशंसाकरणं वने चरजनस्य निश्चयः द्विपामित्यादिना १ युधिष्ठिरं प्रति वने चर
स्य कथनारंभः क्रियास्वित्यादिभिस्त्रिभिः २ युधिष्ठिरस्याग्रे दुर्योधनस्य गुणकथनाय दूतस्य विज्ञप्तिः पंचदशभिः श्लोकैः विज्ञा
कृत्यादिभिः १५ युधिष्ठिरं प्रति दूतेन दुर्योधनस्य राजनीतिकथनं सदुत्यादिना १ दुःशासनस्य यौवराज्याभिषेककथने प्रतीतेत्या
दिभिः श्लोकद्वयैः २ युधिष्ठिरतः दुर्योधनस्य भयकथने तदेत्यादिना १ दुर्योधनस्य दमनार्थं युधिष्ठिरं प्रति वने चरस्य कथनं इतीत्यादि
ना १ वने चरे गते सति द्रौपदीगृहं गत्वा नीचं प्रति युधिष्ठिरेण तद्दूतानां कथनं निराम्येत्यादिना १ तद्वाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरं प्रति द्रौपद्या
कथनारंभः भवेत्यादिभिः दुःखविज्ञप्तिश्लोकैः द्रौपद्याः कथने १९ इति प्रथमसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ द्वितीयसर्गस्य सूचीपत्रं द्रौप
दीकथनानंतरं युधिष्ठिरं प्रति भीमसेनस्य कथनारंभः विहितामित्यादिभ्यां द्वाभ्यां श्लोकाभ्यां २ विषमेत्यादिभिः भीमसेनेन द्रौप
दीकथितवाक्यप्रशंसनपूर्वकं स्वानियोगकथनं द्वाविंशतिभिः श्लोकैः २२ शत्रुनिग्रहावश्यकर्तव्यताकथनं च १ क्रुद्धस्य भीमस्य
सांत्वनपूर्वकं युधिष्ठिरस्य कथनारंभः अपवर्तितेत्यादिलघुवृत्तिनयत्यंतेन द्वाविंशतिभिः २८ भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य नानानी
तिदर्शनपूर्वकं पराभवाक्यं अनुज्ञासमतमित्यादिना १ युधिष्ठिरं निकटे व्यासदेवस्य समागमनं मफुरित्यादिना १ व्यासदेवस्य
शांतिगुणवर्णनं तेजोवर्णनं च सहसेत्यादिना १ युधिष्ठिरेण व्यासदेवदर्शनं अथेत्यादिना १ व्यासदृष्ट्या युधिष्ठिरस्य आसनादु
त्थानं अवहितेत्यादिना १ व्यासं पूजयित्वा तमासने उपवेश्य युधिष्ठिरस्य उपवेशनं व्यक्तेत्यादिना १ व्यासस्य सन्मुखस्थायिनां न
पस्य शोभावर्णनं इति द्वितीयसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ तृतीयसर्गस्य सूची तनइत्यादिना अनुध्यतेत्यंतेन त्रिभिः अथ व्या
सदेवस्य स्वरूपवर्णनं ३ तमुनिं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं धर्मेत्यादिना १ व्यासस्य आगमनप्रयोजनज्ञानार्थं युधिष्ठिरस्य तं प्रति क
थनारंभः अनासेत्यादिश्लोकत्रयेत्यंतेन चतुर्भिः ४ युधिष्ठिरकर्तृकव्यासस्तुतिः निरास्यरमित्यादिना १ व्यासं प्रति युधिष्ठिरस्य
तदागमनप्रयोजनजिज्ञासा इतीत्यादिना १ युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य कथनारंभः विचीयतामित्यादि तथापीत्यंताभ्यां २ युधिष्ठिरं
प्रति व्यासस्य प्रमाणाधिक्यकथनं सुताइत्यादिना विधायेत्यादिभिश्चतुर्भिः ४ व्यासेन दुर्योधनस्य दुर्नयकथने लभ्येत्यादिना १ व्या
सेन प्रतिभाविराज्यलाभकथनं दुर्योधनादि नियम्य कथनं युध्यार्थमुत्कृष्टस्याघाहरणार्थं कथनं च विरित्यादिरयमिति यत्ना
भ्यां २ व्यासेन भीष्मशौर्यवर्णनं सुजंतमित्यादिना १ तेन द्रोणाचार्यस्य शौर्यवर्णनं निरीक्ष्येत्यादिना १ कर्णस्य शौर्यवर्णनं
यथेत्यादिमहत्त्वयंताभ्यां व्यासेन भीष्माद्हिनबार्थं अर्जुनाय पक्षलघिष्ठादानार्थं स्वकीयागमनस्य विज्ञापनं इतीत्यादिना १
युधिष्ठिराज्ञया अर्जुनस्य व्यासेन कृतोपदेशानं निर्ध्यायेत्यादिना १ व्यासेन अर्जुनाय विद्यादानं योगमित्यादिना १ व्यासेन
युधिष्ठिराज्ञया अर्जुनस्य व्यासेन कृतोपदेशानं निर्ध्यायेत्यादिना १ व्यासेन अर्जुनाय विद्यादानं योगमित्यादिना १ व्यासेन
स्य योगशिक्षणं आकारमित्यादिना १ अर्जुनं प्रति तस्य कथनारंभः भ्रमेनेत्यादिना १ अर्जुनाय योगं दत्त्वा तपस्याकरणार्थं व्या

हरंब

२०६

269
1984

सस्य आदेशः करिष्यसेइत्यादिना १ उद्दिश्याराधनार्थं तपस्याकरणाय अर्जुनं प्रति व्यासेन स्थानकथनं इतीत्यादिना एवमुपदेशं कृत्वा
तस्थानात् व्यासस्य प्रस्थानं कुबेरानुचरस्य कस्यचिद्यक्षस्य अर्जुनं निकटगमनं च कृतेत्यादिना १ तस्य यक्षस्य अर्जुनं प्रति प्रसन्न
ताकथनं अथेत्यादिना १ अर्जुनस्य प्रस्थानं नयुधिष्ठिरादीनां म्लानतावर्णनं असंख्येत्यादिना पंचभिः भानुभिः समं विभज्य दुःखमा
गादर्जुनस्य दुःखाल्पत्वतावर्णनं धर्मेणेत्यादिना १ शत्रुनं प्रति क्रोधनार्जुनस्य सोत्साहाधिक्यवर्णनं अर्जुनस्य गमनेन भानुणां शा
कोधिक्यवर्णनं च तानित्यादिना अर्जुनस्य द्रौपदीनिकटागमनं तुषारेत्यादिभद्रविमत्यंताभ्यां २ पुरुषानकालं अर्जुनं प्रति द्रौपद्याः प्रेम
वर्णनं धैर्येत्यादिना १ अर्जुनं प्रति द्रौपद्याः कथनारंभः मग्नामित्यादि तदत्यंतः षोडशभिः १६ अर्जुनं प्रति नानानीतिदर्शनपूर्वकं द्रौप
द्याः शिक्षावचनं उशीनामित्यादिना १ द्रौपद्याः शिक्षावाक्यं श्रुत्वा अर्जुनस्य सोत्साहवृद्धिः अथेत्यादिना १ अर्जुनस्य शत्रुभयानकशरीर
वर्णनं अविलंघ्येत्यादि अलंकृत्यंतेन त्रिभिः ३ धनुर्बाणरक्षादीनगृहीत्वा कवचं परिधाय च कुबेरानुचरेण गत्वा कृतसहार्जुनस्य प्र
स्थानं अनुजगुरित्यादिना १ आकाशाद्दुंदुभिशब्दश्रुत्यादिवर्णनं इति तृतीयसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ चतुर्थसर्गस्य सूची अर्जु
नेन हिमालयपर्वतदर्शनं च ततइत्यादिना १ शरत्कालीनशोभायुक्तदेशे अर्जुनस्य गमनं विनम्येत्यादिना १ तद्दृष्ट्या अर्जुनस्य हर्षः
निरीक्ष्येत्यादिना १ निर्मलजलेमस्य स्वशोभावर्णनं तुनायेत्यादि नुनोदयंताभ्यां शरत्कालीनशोभावर्णनं १ कृतेत्यादिना १ शरत्कथ
वर्णनं मनोरमेत्यादिभिः ३ गोपस्त्रीस्वभाववर्णनं तुषारेताइत्यादिना १ उधोभारणां समर्थायागावर्णनं पर्वतमित्यादिना १ वृषभ
वर्णनं विमुच्येत्यादिना १ गोसमूहयुक्तशरत्कालीनरीतिवर्णनं पयोतेत्यादिना १ शरत्कालीनपथवर्णनं जनेरित्यादिना १ शरत्कालीन
शोभायुक्तगृहवर्णनं ततइत्यादिना १ शरत्कालस्य शोभादर्शनार्थमर्जुनं प्रति विद्युत्कस्य कथनं इयमित्यादिना १ अर्जुनं प्रति गु
प्तकेन मंगलसूचकत्वेन शरत्कालवर्णनं उपेतीत्यादिना १ नद्यादीनां निर्मलताविवर्णनं पतनीत्यादिना १ आकाशशोभावर्णनं
विपांडुभिरित्यादिना १ विष्कंभरिति तर्मघरिति शोभाकृतनावर्णनं विहायेत्यादिना १ हंसाश्वनिवर्णनं अमीइत्यादिना पद्मशोभावर्णनं
मृदुलिनीत्यादिना १ सितेत्यंतेन चतुर्भिः ४ शरत्कालीनदिशावर्णनं विहारेत्यादिभ्यां २ गजस्त्यागच्छतीनां गवां शोभावर्णनं कृ
तेत्यादिना १ गोपस्त्रीणां नाशकमृगावर्णनं असाविन्यादिना १ धान्यविद्यापवर्णनं अमीइत्यादिना भ्रमरवर्णनं मुखरेत्यादिना
१ कंकेपक्षिश्रेणीवर्णनं इतीत्यादिना १ हिमालयदर्शनं नमित्यादिना १ अर्जुनस्य शोभादर्शनं इति चतुर्थसर्गस्य तात्प
र्यार्थः अथ पंचमसर्गस्य सूची अथेत्यादिना १ अर्जुनस्य हिमालयपर्वतनिकटगमनं तपनेत्यादि थितनेत्यंतेन चतुर्दशभिः श्लो
कैः १४ हिमालयस्य स्वरूपवर्णनं अनुचरणेत्यादिना १ अर्जुनं प्रति कुबेरानुचरस्य कथनारंभः अलमित्यादि त्रयादशभिः १३
अर्जुनं संबोध्य कुबेरानुचरेण हिमालयवर्णनं येनेत्यादि क्रामद्भिरित्यंतेः पंचभिः अर्जुनं प्रति मंदरनामपर्वतदर्शयित्वा कुबेरस्य
सदनतत्पर्वतस्य वर्णनं व्यथेत्यादिस्वपितेत्यंतेर्दशभिः १० अर्जुनं प्रति कैलासपर्वतदर्शयित्वा गुह्यकननपर्वतस्य वर्णनं

व्यधुनेत्यादिस्वपितात्यंतेदेशानिः १० अर्जुनंप्रतिकैलासपर्वतंदर्शयित्वागुह्यकेनतत्पर्वतस्यवर्णनं क्षिपतीत्यादिजलदेत्यंतेश्चतुर्भिः ४
इंद्रकीलपर्वतं अर्जुनायदर्शयित्वागुह्यकेनतत्पर्वतस्यवर्णनं भव्यइत्यादिना १ तपस्याकरणविषये अर्जुनंप्रतिगुह्यकस्यशिक्षावचनं १ माभूवंनित्यादिना २ अर्जुनंप्रतिगुह्यकस्याशीर्वादः इतीत्यादिना २ एवमुपदेशंकृत्वा गुह्यकेस्वस्थानंगतेसतिअर्जुनस्यनद्विरहा
दुत्कंठा तमित्यादिना १ अर्जुनस्येंद्रकीलपर्वताभिगमनं इतिपंचमसर्गस्यतात्पर्यार्थः अथषष्ठसर्गस्यसूची कविरित्यादिना १ अ
र्जुनेनेंद्रकीलपर्वतारोहणं तमित्यादिना २ अर्जुनोपरितनपुष्पवर्णनं अवेत्यादिना २ वायुवर्णनं उद्दिनेत्यादिना मृदंगशब्दसादृश्येनत
त्तच्छब्दवर्णनं अवेत्यादिना १ वेतसवनस्यनम्रतावर्णनं प्रवभूवेत्यादिना १ नद्याराजतसोपानवर्णनं दधतीत्यादिना १ नदीतीरवर्णनं भनु
हमइत्यादिना १ नदीतीरस्थितचक्रवाकीवर्णनं सितेत्यादिना १ नद्याजलगतमणिवर्णनं उपलेत्यादिना २ नदीकूलवर्णनं वाहुत्यादि
ना १ जलमग्नानांहस्तिनांस्फुरितमदवर्णनं घनेत्यादिना १ नद्याः शुक्तिवर्णनं शुक्तिरित्यादिना १ जलपतितप्रवालशोभावर्णनं उपत्या
दिना १ जलचरवर्णनं सइत्यादिना १ सर्प्पनिःश्वासवातेननदीजलस्यचांचल्यवर्णनं सइत्यादिना २ अर्जुनेननदीनामुत्तरणं अधीत्या
दिना अर्जुनस्येंद्रकीलपर्वतोपरिवनेगमनं अनुसाइत्यादिना १ तत्रस्थानस्यसौष्ठवंदृष्ट्वा अर्जुनस्यतत्रस्थानेतपस्याकरणनिश्चयः प्र
थीत्यादिना १ अर्जुनस्यतपस्यारंभः शमयंनित्यादिना १ तपस्ययाअर्जुनेनतोषितः अधरीत्यादिना १ अर्जुनस्यशांतताबर्णनं मनसे
त्यादिना २ अर्जुनस्यक्षत्रियतपस्वितजसावर्णनं शिरसत्यादिना १ तस्यमस्तकेजटाशोभावर्णनं धृतेत्यादिना १ तस्यचरित्रवर्णनं अनु
कूलेत्यादिभिः ३ अर्जुनस्यतपस्यावर्णनं महतइत्यादिना १ तस्यधर्मवर्णनं तदित्यादिना अर्जुनस्यतपःस्थानेइंद्राचरेणागमनं वि
दितेत्यादिना १ तस्यकुमारतपस्यांदृष्ट्वाइंद्रानुचरेणइंद्रनिकटे तद्वृत्तांतकथनारंभः शुचीत्यादिनाविगणय्यत्यंतेसप्तभिः ७ इंद्रानु
चराणामिंद्रनिकटेअर्जुनस्यवृत्तांतकथनं अधीत्यादिना १ स्वपुत्रस्यअर्जुनस्यतपोवृत्तांतंश्रुत्वातेनस्वीयहर्षगोपनं प्रणीत्यादिना १ इंद्र
स्याप्सरसः प्रतिकथनं सुकुमारमित्यादिनापृथक्धार्म्मात्यंतैः षड्भिः ६ स्त्रीणांस्वरूपंवर्णयित्वाअर्जुनस्यतपोभंगायतांप्रतीं इंद्रा
ज्ञांमितत्यादिना १ इंद्रस्याज्ञाप्राप्याप्सरसांसौंदर्यप्रकाशः प्रणतीत्यादिना १ इंद्रप्रणम्यार्जुनस्यतपोभंगायाप्सरसानुगमनस्था
नं इतिषष्ठसर्गस्यतात्पर्यार्थः अथसप्तमसर्गस्यसूची श्रीमद्भिरित्यादिना १ इंद्रसन्यःसहअप्सरसांप्रस्थानकाले मृदंगश
ब्दवर्णनं सालंकैरित्यादिना १ तासामाकाशपथेनगमनं धूतानामित्यादिना १ अप्सरसांश्रमजन्यकपोलशोभावर्णनं निश्वासैरि
त्यादिना तासांरथसमुत्थगतिवर्णनं कांतानामित्यादिना १ अप्सरसांघर्मजलवर्णनं शनैरित्यादिना तासांरथपताकावर्णनं
गमाणामित्यादिना १ तासांदर्शनेनगंधर्वाणां विस्मयज्ञानं मिहरेरित्यादिना १ ताभिःसहगतानांमिंदहस्तिनोवर्णनं अत्यर्थमि
त्यादिना १ इंद्रसन्यानांस्वर्गगंगातीरगमनं आमन्नेत्यादिना १ स्वर्गगंगावायुवर्णनं संभिन्नेरित्यादिना १ हस्तिघाटकारीणांगंगा
जलप्रवेशेनजलस्योत्तालतावर्णनं क्रांतानामित्यादिना १ रथचक्राणांनिःस्वनावर्णनं तमानामित्यादिना १ मेघजलेनहस्तिनां

हरंबु

271
1984

तापहृतीकरणंलवातेत्यादिना १ अप्सरसांकांचीमणिशोभावर्णनं घनेत्यादिना जलबिंदुभिरप्सरसांश्रमहृतीकरणं यातस्येत्यादिना १
अप्सरसामाभरणमणिशोभावर्णनं संसिध्यावित्यादिना १ इंद्रसन्यस्येंद्रकीलपर्वतागमनं आकीर्णेत्यादिना १ इंद्रकीलस्थितस्याकाशा
स्यनदीसादृश्येनवर्णनं संतुलमित्यादिना १ अतिश्रमेणआकाशगंगानदीयाघाटकरथानयनं मारुहमित्यादिना आकाशादिवहस्तिनो
भूमावतरणं उत्संग इत्यादिना १ इंद्रकीलस्थितनदीतीरे युद्धघाटकानांखुरचिह्नवर्णनं सध्यानमित्यादिना १ तत्रमयूररथशब्दवर्णनं
सभिन्नामित्यादिना पर्वतोपरिस्थितक्षुद्रनदीतोजलनिर्गमस्यवर्णनं आसंमित्यादिना हस्तिनीदृष्ट्वाहस्तिनांचांचल्यं नीरं प्रमित्यादिना
१ सन्यधूलिवर्णनं संभोगत्यादिना १ गंगातिकं गंगातिकटभूमाविंद्रसैन्यस्यवस्थानं भूभर्तुरित्यादिना १ सन्यावस्थानेनेंद्रकीलपर्वत
स्यभोगोनिशाथवर्णनं सामादाइत्यादिना १ अप्सरसांसुगंधिपुष्पादीनामुपभोगः कुंदइत्यादिना सर्पभयेनाप्सरसांचंदनवनागमनं
उत्सहेत्यादिना १ हस्तिपंक्तिःपर्वतादृष्टिपथाद्धस्तिनामानयनं प्रस्थानेत्यादिना १ हस्तिनांलोहशृंखलवर्णनं आयस्तइत्यादिभिस्त्रिभिः
३ जलक्रीडतांहस्तिनांवर्णनं प्रश्च्योतदित्यादिना १ हस्तिनांजलादुत्थानं आकीर्णमित्यादिना १ मनःपूतिभिर्हस्तिमदजलैश्चयुक्तस्यन
दीजलस्यवर्णनं श्रीमद्भिरित्यादिना १ हस्तिनागंडस्थलस्यशोभावर्णनं निःश्वासमित्यादिना १ हस्तिमदगंधयुक्तस्यवायोर्वर्णनं सार
श्यमित्यादिना १ हस्तिशब्दवर्णनं शारवेत्यादिना १ अप्सरोगणयुक्तस्यवनस्यशोभावर्णनं इतिसप्तमसर्गस्यतात्पर्यार्थः अथाष्टम
सर्गस्यसूची अथेत्यादिभ्यां २ गंधर्वैः सहवनप्रवेशंकुर्वतीनामप्सरसांरूपवर्णनं निहत्यनेदिना १ आकाशगमनापेक्षयाप्सरसां पृ
थिव्यांगमनस्यमनोहरत्ववर्णनं घनानीत्यादिना १ अप्सरसांपुष्पवनपुष्पचौर्यागमनं ननूरित्यादिना १ लताभिःसादृश्येनस्त्रीणांवा
हार्वर्णनं निपीयेत्यादिना १ अप्सराभिरशोकपुष्पशोभावर्णनं करावित्यादिनाहारीतनाभ्यां २ मानिनीवर्णनं समुन्नतेत्यादिना
वनस्थनदीवर्णनं विहरेत्यादिना १ जलबिंदुवर्णनं सरवीत्यादिना १ लतावर्णनं उपेतेत्यादिना वनशोभादृष्ट्वाप्सरसांमनोहरणं
सुगाचरेत्यादिना गंधर्वाप्रति अप्सरसांफलपुष्पादियाचनं प्रयच्छतेत्यादिना मानिनीवर्णनं प्रियेत्यादिभिःपंचभिः ५ गंधर्वैः
सहाप्सरसांशृंगारक्रीडावर्णनं इमानीत्यादिभ्यां २ वनशोभासादृश्येनाप्सरोगणशोभावर्णनं वराहभिरित्यादिना १ अप्सरसांचर
णवर्णनं विसारीत्यादिना १ तासांतनुवर्णनं समुच्छ्वसदित्यादिना १ तासांमध्यदेशवर्णनं समानेत्यादिना १ तासांमुखवर्णनं शिनि
र्यतीनामित्यादिना १ तासांदर्शनेनगंधर्वाणांहर्षः अथेत्यादिना १ गंगाजलावगाहनायप्सरसांप्रस्थानं स्यात्वेत्यादिग
तेरित्यंताभ्यां २ गंगायाः पद्मादिसादृश्येनाप्सरसांमुखादिवर्णनं विभिन्नेत्यादिना १ गंधर्वाणांगंगाजलावगाहनानंतरमप्सरसांजल
प्रवेशः विगाहेत्यादिभ्यांद्वाभ्यांगंधर्वाणामप्सरसांचजलप्रवेशेनजलस्योत्तालतावर्णनं विधूतेत्यादिना १ गंगाजलस्यकेशपाशवर्ण
नं विपक्षेत्यादिअर्धांसमित्यंतैःपंचभिः ५ अप्सरसांवक्षसिनखक्षतादिवर्णनं कृतिमित्यादिना १ अप्सरसांजलक्रीडाश्रम
पाशूषणानांस्वस्वस्थानात्स्खलनं विपत्रेत्यादिना १ अप्सरसांचक्रकरेणादिसरणं नथेत्यादिना १ जलाईनवासानांशोभावर्णनं
१ कृतेत्यादिना १ गंगाजलरागसादृश्येनअप्सरसांसौंदर्यवर्णनं कृतेत्यादिना १ जलक्रीडायांपातनमनइत्यास्फालनं श्रियेत्यादिना १ ज
लप्रतिबिंबितानांतासांमुखानांवर्णनं परीत्यादिभ्यां २ जलमज्जनस्यस्वर्गाधिनाथाः कृतस्याधिनाथकालिगमे निरइत्यादि
ना १ अलकानामितरतनःपतनान्मुखस्यशोभावर्णनं कुरावित्यादिना १ अगाधजलपतनेनशंकयाकृतस्याधिनाथकालिगमे विपत्ति

त्यादिस्त्रिभिः ३ गंधर्वैः सहाप्सरसां जलक्रीडावर्णनं निरंजनेत्यादिना १ अप्सरसां कटाक्षादिवर्णनं निमिलदित्यादिना १ एवं जलविहारं
कृत्वा तीरमागच्छंतीनामप्सरसां वेगेन जलस्य नीलगमनवर्णनं प्रियेत्यादिना १ सपत्न्याः पश्चात् जलसेकेन कस्याश्चिन्नायकं प्रतिमा
नः तीरस्थादिना १ तासां जलानां तीराप्राप्तिः संक्रांतेत्यादिना १ अप्सरसां विहारेण जलशोभावर्णने इत्यमर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ नवम
सर्गस्य सूची वीक्ष्येत्यादिना अनलगतमनार्थं सूर्यसमुद्रनिकटगमनं मध्येत्यादिना १ सूर्यास्तकाले आकाशस्य शोभावर्णनं अश्वित्या
दिना १ अस्तकालीनसूर्यस्य रूपवर्णनं गम्यतामित्यादिना १ चक्रवाकपक्षिणां मनस्तापवर्णनं मुक्त्वादिकांतेत्यंताभ्यां २ अर्धास्तमित
सूर्यस्य रश्मिवर्णनं अत्रेत्यादिना १ सूर्यास्तवर्णनं आकुलेत्यादिरंजनाविरंतेत्यंतैस्त्रिभिः ३ संध्याकालवर्णनं ओषसाइत्यादिरेकनाभि
त्यंताभ्यां २ संध्यापगमवर्णनं इच्छतामित्यादिरिच्छतीत्यंताभ्यां २ रात्रिविरहिणीपक्षिणांवर्णनं रंजिता इत्यादिना १ सायंकालीनांधका
रादिवर्णनं रात्रीत्यादिना १ तारामंडलोनाकाशशोभावर्णनं व्यानशइत्यादिना १ पूर्वदिशि चंद्ररश्मीनांधकारनाशः उद्भुतेत्यादिनापूर्वदिशः
प्रसन्नतावर्णनं नीलेत्यादिना १ चंद्ररश्मीनांशोभावर्णनं व्याप्तेत्यादिना १ चंद्ररश्मीनांधकारनाशनं अंतिकेत्यादिना १ दिगंतशोभावर्णनं लक्ष्यते
त्यादिना चंद्रोदयप्राक्कालवर्णनं दीपयंतीत्यादिना १ चंद्रोदयः उद्भूतेत्यादिनेत्यंताभ्यां २ चंद्रोदयसमनंतरचंद्रवर्णनं मानिनीत्यादिना १ उदितस्य
चंद्रस्याकाशे मंदमंदगमनं शिष्यतइत्यादिना १ चंद्रस्य रक्तवर्णतावर्णनं प्रेरितइत्यादिना १ चंद्ररश्मिभिरंधकारनाशवर्णनं शारना
मित्यादिना १ ज्योत्स्नायुक्तरात्रौ वृक्षाणां छायावर्णनं आतपइत्यादिना १ चक्रवाकपक्षिभिश्चंद्रकिरणानां दुःसहतावर्णनं गंधमित्या
दिना १ रात्रिवायुवर्णनं संविधानुमित्यादिभोजसेत्यंताभ्यां २ चंद्रस्य वर्णनं समनामित्यादिना १ अप्सरसामाभरणधारणोक्ता नस्यज
इत्यादिना १ अप्सरसां रमणोक्ताया स्वस्वनायकमेकत्वेनेच्छा प्रकिनेत्यादिमाश्वित्यंतैस्त्रिभिः ३ अभिसारिकावर्णनं उच्यतामित्यादि
किमित्यंताभ्यां २ सखीनायिकयोरन्योन्यसंवादनायकागमनं च योषित इत्यादिना नायकसंगमनायिकानां धर्मक्रमः शीघ्रेत्यादि
ना १ नायिकानां कामवर्णनं हारीत्यादिना १ कलहांतरितावर्णनं साची त्यादिना १ नायिकसंगमनायिकायालज्जात्यक्तकथनं सव्यली
कमित्यादिना १ क्रोधनगमनोन्मुखस्य नायकस्य नायिकायाराधनं नवारयां नांकितेत्यादिना १ नायिकायाः विडंबोक्तिमानायक
न नस्यामानज्ञानं लोलेत्यादिपातुमित्यंतैः पंचभिः ५ नायिकानां शृंगारक्रीडावर्णनं कांतेत्यादिना १ धनुषि कंदर्पकनकबाणासंधान
वैयर्थ्यवर्णनं कुप्यतेत्यादिभिस्त्रिभिः ३ नायिकानां मुखपानं भ्रुइत्यादिना १ मुखपानकालेपानपात्रपतितानां नायिकानयनप्रतिबिं
बानां वर्णनं ओष्ठेत्यादिना १ नायिकामुखरूपपानपात्रेण नायकानां मुखपानं प्राप्यतइत्यादिना १ नायिकामुखसंबंधेन मुखनामिश्रा
यमाधर्यं वीक्ष्येत्यादिना १ नायकेसहनायिकानां मुखपानं लोचनेत्यादिवध्येयंतैः पंचभिः ५ मुखपानेन अप्सरसां नयनादिरक्तवा
र्णनं वामसामित्यादिहीप्रपानेत्यंतैर्नवभिः ९ अप्सरसां मुखपानमननया शृंगारचेष्टावर्णनं अन्योन्यत्यादिना १ एवं विहारं कुर्वतीनां
नामप्सरसां संबंधरात्रिप्रभातः निद्रेत्यादिना १ गंधर्वाणां निद्रात्यागसूतिरात्रिविहारस्मरणं कांतेत्यादिना १ प्रातः कालीनवायुनाप्सर
सां सुखानुभवः आमोदेत्यादिना १ अप्सरसां मुखपूर्णतमधोपस्य शोभावर्णनं गुनेत्यादिना १ अप्सरसां रमणाधिक्यस्य शोभावर्ण
न इतिनवमसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथदशमसर्गस्य सूची अथेत्यादिना १ अर्जुनप्रलोभनार्थमप्सरसां गमनं कुतेत्यादिना १ ॥

273
1984

निनेत्रप्रारणाप्सरसां भ्रमाद्दीर्घगमनासामर्थ्यं निहितेत्यादिना १ भ्रमावप्सरसां चरणतलशोभावर्णनं ध्वनिरित्यादिना १ तासां नृपुरचा
रुवर्णनं भवत्यादिना १ अर्जुनस्याश्रमध्याघ्रादिहिंस्रजंतुदृष्टागंधर्वाप्सरसो भये नृपत्यादिना १ अर्जुनाश्रमतासांतेजोहरणं सर्वाकृत
मित्यादिना १ अप्सराभिर्भ्रमार्जुनस्य पदविक्षेपदर्शनं प्रतीत्यादिना १ आश्रमफलपुष्पसमृद्धिदर्शनाप्सराभिरर्जुनस्य भावज्ञानं मृदितत्या
दिना १ अर्जुनतपःस्थानस्य शोकवृक्षवर्णनं यमत्यादिचिरेत्यंतैः पंचभिः ५ अप्सराभिरर्जुनस्य दर्शनं अर्जुनस्य रूपवर्णनं च तनुमित्य
दिना अर्जुनं दृष्ट्वा तासां तद्विनोदनार्थं कृतयज्ञवर्णनं मुनेत्यादिना १ अर्जुनविलोभनरूपस्य दिदृक्षाभ्यां अप्सराभिर्वृद्धभावज्ञानं अ
थेत्यादिना अर्जुनस्य सौंदर्यं दृष्ट्वा अप्सरसां कामोद्भवः सपदीत्यादिना १ गंधर्वैरर्जुनस्य मोहनाय युगपत्सर्वाप्सरोनायकागमनं मनस
त्यादिव्यथितमित्यंतश्चतुर्भिः ४ वर्षाकालवर्णनं अभीत्यादिना १ अर्जुनचित्तस्य विकारवर्णनं धृतत्यादिमुकुलितत्यंतश्चतुर्भिः ४ ग्री
ष्मकालवर्णनं अविरलत्यादिनिवर्षितीत्यंताभ्यां २ हेमंतकालवर्णनं कनीत्यादिना १ शिशिरकालवर्णनं कुसुमत्यादिश्वसनइत्यंतैः
चतुर्भिः ४ वसंतकालवर्णनं प्रभवतीत्यादिना १ अर्जुनस्य जितेंद्रियतावर्णनं कथमित्यादिना १ ग्रीष्मकालवर्णनं पुलत्यादिश्रुतीत्यंताभ्यां
२ कृतनामार्जुनविषयवर्षत्यवर्णनं नदमुनीत्यादिना १ अप्सराभिरर्जुनस्य मोहदर्शनं मुनिमित्यादिना १ अर्जुनं दृष्ट्वा अप्सरसां शृंगा
रभावः प्रकृतमित्यादिअभिनयइत्यंताभ्यां २ तासां चरणालक्तकस्य वर्णनं नृपत्यादिना १ अर्जुनं प्रति तासां मनोभिलाषस्य वक्तव्यनिवेदनं अभीत्यादिधृतत्यंताभ्यां २ अप्सराभिरर्जुनं प्रति शृंगारचेष्टाव्यंजनं स
खीत्यादिजहीहीत्यंतैः षड्भिः ६ कुत्रचिदप्सरसां महारमणार्थमर्जुनं प्रति कस्याश्चिदप्सरसो वचनं सन्मुखेत्यादिअमर्त्यत्यंतैरष्टभिः ८
अर्जुनस्य मोहनार्थमप्सरसां नानाप्रकारकटाक्षपातादिरूपकामभावप्रकाशनं अमर्त्यमित्यादिरुचिकरत्यंतैस्त्रिभिः ३ अप्सरसा
मर्जुनमोहनासामर्थ्यं नस्वीयस्वीयकटाक्षपातादीनां वैफल्यवर्णनं स्वयमित्यादिना १ इंद्राराधनार्थमर्जुनस्य तपस्यागंधर्वैः महाप्स
रसां च स्वस्थानगमनं इतिदशमसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथैकादशमसर्गस्य सूची अथसर्गे अर्जुनं इंद्रस्य दर्शनं अथेत्यादिना
१ अर्जुनस्याश्रमं वृद्धमुनिवर्णनं इंद्रस्यागमनं मुनेत्यादिजरतीमित्यंतैः षड्भिः ६ इंद्रस्य वृद्धमुनिवर्णनं अभिनइत्यादिना १ इंद्रं
दृष्ट्वा अर्जुनस्य महाहर्षः आतिथ्यमित्यादिना १ अर्जुनस्य पूजनेन परितुष्टस्य इंद्रस्यार्जुनं प्रति कथनारंभः त्वयेत्यादिना १
इंद्रेणार्जुनस्य तपस्यायाः प्रशंसा प्रयसात्यादिना १ इंद्रेणार्जुनस्याकृतिप्रशंसा शरदित्यादिभंतकइत्यंताभ्यां २ अर्जुनं संबोध्य
इंद्रोपासंसारनिंदनं चिंतेत्यादिनयमित्यंतैश्चतुर्भिः ४ अर्जुनस्य तपश्चिंतनविषयवर्णनं दृष्ट्वा इंद्रस्याह्लादः प्रियाभयगंदर
यइत्यादिविविक्तमित्यंतैरुनविंशतिभिः १९ अर्जुनं प्रति सुहृत्कथुध्यादिरूपफलार्थं तपस्यादिकरणस्य निंदापूर्वकं मिंद्रयायाग
कथनं व्याहृतेत्यादिना १ इंद्रस्य कथनानंतरं प्रतिअर्जुनस्य नरकथनारंभः प्रमादेत्यादिदुर्गमित्यंतैस्त्रिभिः ३ विद्याधनाज्ञाना
कथितवनं इंद्रस्य वाक्यं अर्जुनस्वस्थानगमनं कथनं इत्रियइत्यादिना १ अर्जुनं इंद्रप्रति स्वनामजातिपितृनामादिकथने कस्मेत्यादि
ना ५ व्यायस्यादज्ञानं भक्तायतपस्याकरणाकथने दुरस्तानित्यादिदुर्वाधनत्यंतैः त्रिभिः ३ अर्जुनेन दुर्योधनादिकृतानां स्त्री
यापमानानां कथनं तामित्यादिअयथयंताभ्यां २ द्रौपद्याः दुःखवर्णनं साहस्यादिना १ युधिष्ठिरस्य सुस्वभावकथनं शिष्टेत्या
दिना १ सामान्यतामानिजनानां चरित्रवर्णनं धार्मेत्यादिना दुर्योधनादीनां दुष्टताकथनं अपत्यादिना १ अर्जुनानां चरित्रकथन

ध्वंसेनेत्यादि अवत्यंताभ्यां २ अर्जुनेन स्वकीयदुःखविज्ञापनं त्राहीत्यादिना १ मानहीनस्य दुर्दशाकथनं अलंघमित्यादि ३ दारुण
मित्यंतैः षड्भिः ६ मानिजनानां सर्वोत्कृष्टतावर्णनं नसुखमित्यादिना १ अर्जुनस्य धनादिषु स्वस्यास्पृहाकथनं यमाहुरित्यादिना १ शत्रु
निग्रहमात्रे निजस्पृहाकथनं अपेत्यादिवृत्तेत्यंताभ्यां २ शत्रुनिग्रहस्यावश्यकत्वकथनं अजन्मेत्यादिकुनमित्यंतैस्त्रिभिः ३ शत्रुनिग्रहक
थनोत्क्षमाणादापकथनं प्रसेत्यादिना १ नजस्त्रिपुरुषस्य गुणाकथनं यथेत्यादिना १ युधिष्ठिरस्य स्वस्मिन् दुर्योधनादिभयस्याशाकथनं
सइत्यादिना १ इंद्रभयार्जुनेन भर्तुरादेशस्याकरणदोषकथनं कथमित्यादिना १ यावनकालशत्रुनिग्रहस्यावश्यकर्तव्यताकथनं आज्ञा
कृत्यादिना १ स्वमातुः कुंत्याभ्रातुर्युधिष्ठिरस्य च शत्रुनिग्रहमकृत्वाधर्मभंगाच्च करणः ननुमतिकथनं स्वधर्ममित्यादिना १ क्षत्रियाणां स्व
धर्मादेव शत्रूणां भयजननकथनं विछिनत्यादिना १ इंद्राराधनं कृत्वा दुर्योधनादीनां निपातनरूपनिजमनोभिलाषस्य कथनं इतीत्यादिना
१ एवमर्जुनस्य वाक्यं श्रुत्वा परितुष्टेन इंद्रेणार्जुनमाभिगम्यतं प्रति शिवाराधनार्थमुपदेशकथनं प्रीतइत्यादिना १ शिवाराधनस्य फलं कथयित्वा
इंद्रस्यांतर्धानं इत्येकादशसर्गस्यतात्पर्यार्थः अथद्वादशसर्गस्य सूची अथेत्यादिना १ इंद्रस्यादेशं प्राप्य शिवस्याराधनार्थमर्जुनस्य
तपस्याकरणारंभः अर्जुनेत्यादितपसेत्यंतैः पंचभिः ५ तस्य तपस्यावर्णनं ज्वलनइत्यादि तपनइत्यंताभ्यां २ तस्य तपस्यातेजोवर्णनं
नकवचमित्यादिना १ तस्य तपस्याकालीनाबुद्धावर्णनं प्रविवेशेत्यादिना १ तेजसातस्य गौरवर्णनं परीत्यादितमुदीत्यंतैश्चतुर्भिः ४ अ
र्जुनस्य तेजोवर्णनं मरुतामित्यादिनदुदाहृत्यंताभ्यां २ अन्यतापसस्य निनेत्रस्त्रिनार्जुनस्य दर्शनं विनयइत्यादिना १ मुनीनां शिवनिकट
गमनं परीत्यादिना १ शिवस्य मितेजोमयत्वात्तस्य दर्शनं मुनीनां पथमुनासामर्थ्यं अथेत्यादिना १ शिवस्य स्तवं कृत्वा मुनिभिस्तेजोम
ध्यवर्तिशिवदर्शनं ककुदइत्यादिप्रुतेत्यंतैः पंचभिः ५ शिवस्य स्वरूपवर्णनं यक्षभिरित्यादिमुनयइत्यंताभ्यां २ मुनिभिः शिवं प्रत्यर्जुन
स्य तपस्यावृत्तांतकथनारंभः तरसेत्यादिकिमित्यंतैः षड्भिः ६ शिवं प्रति मुनिभिरर्जुनस्य तपस्यारूपतेजसः कथनं इतीत्यादिना १
मुनीनां वाक्यानंतरं तां प्रति शिवस्य कथनारंभः वदतीत्यादि अथामित्यंतैस्त्रिभिः ३ मुनीन् प्रति शिवेन कृष्णार्जुनयोः स्वरूपकथनं सुर
त्यादितपसेत्यंतैश्चतुर्भिः ४ किरातरूपणार्जुनस्य निकटंगत्वातस्य विक्रमदर्शनार्थं मुनीन् प्रति शिवस्य युक्तिकरणं इतीत्यादिवृहदित्यंत
स्त्रिभिः ३ शिवेन गृहीतस्य किरातवपुषस्य वर्णनं भन्नित्यादिना १ शिवगणाः सैन्यवेषधारणं तस्य वर्णनं विरचय्येत्यादिना १ किरातरू
पिणा शिवेन सह सैन्यवेषधारिणां गणानां मृगयाकरणार्थं प्रस्थानं एकमितेत्यादिना १ सैन्यभयेन मृगपक्षिणां शब्दवर्णनं नेत्यादिना
मृगपक्षिणामनिशायभीतिवर्णनं चमरीत्यादिना १ चमरीनामपशूनां विशेषाणां भयेन भ्रमितावर्णनं हरेत्यादिना १ सिंहैः सभयं शिव
सैन्यदर्शनं विभरामित्यादिना १ शिवसैन्यगणेन नदीनां जलस्य सौगंध्यवर्णनं महिषत्यादिना १ सैन्यमहिमादिभग्नतमालवृक्षादिगंध
युक्तवायुवर्णनं मथितेत्यादिना १ सैन्यैः सरोवरादीनां लोडनं इतीत्यादिना १ पुनः शत्रुकरणसैन्यैः सह किरातरूपवर्णनं शिवस्यार्जुनत
पःस्थानगमनं च सतमित्यादिना १ शूकररूपधारिणो दानवस्य पश्चात् किरातरूपिणः शिवस्य गमनं कृतानइत्यादिना १ गंगातीर
सैन्यगणानुज्ञापयित्वा कतिपयाकिरातैः सह किरातरूपिणः शिवस्य शूकरस्य पश्चादर्जुनस्य संमुखउपस्थितिः इतिद्वादशसर्ग
स्यतात्पर्यार्थः अथत्रयोदशसर्गस्य सूचीपत्रं वपुषेत्यादिना १ अर्जुनतस्य शूकरस्य दर्शनं स्फुटेत्यादिना १ महाभयानक
शूकरदृष्ट्या सभयस्यार्जुनस्य विनर्कः करणारंभः वनेत्यादिकुर्वित्यंतैः एकादशभिः ११ भयानकमूर्तिकिरातरूपिणा शिवदृष्ट्या निदुरं

हरेंद्र

१०९

2915
1984

तं शूकरं वदन्नार्जुनस्य वितर्कः इतीत्यादिना १ तस्य हननार्थमर्जुनेन धनुर्बाणग्रहणं अनुभावेत्यादिभ्यां २ अर्जुनेन धनुर्बाणयोः
गुणसंतिइंद्रकीलस्य लोकानां भयं दृष्ट्वा इत्यादिना १ सविस्मयेन शिवेनार्जुनदर्शनं विचकर्षेत्यादिना १ किरातरूपिणा शिवेन धनुरा
कर्षणं सइत्यादिना १ संसज्जयोः शिवार्जुनयोर्मध्ये शूकरस्यापस्थितिः अथेत्यादिना १ शिवधनुषो बाणापतनं व्रजेनइत्यादिना १ बा
णाग्रस्य वर्णनं अपयेनित्यादिना १ शूकरशरीरं प्रविशतो बाणस्य लोकदर्शनं सइत्यादिना १ तस्य बाणस्य पृथिवीप्रवेशः सपदीत्या
दिना १ अर्जुनबाणस्याकाशागमनं १ परमत्यादिना १ शत्रुकृत्वाऽर्जुनबाणस्य पुनःपतनं अविभाविनत्यादिना १ तद्बाणेन शूकरशरीरवध
सइत्यादिना १ महादेवेन विध्यस्य शूकरस्यार्जुनबाणेन वधः अविवेकइत्यादिना १ शिवार्जुनयोर्बाणाभ्यां शूकरस्यावसादः अथेत्या
दिना १ अवसंनस्य शूकरस्य भूमौ पतनं सइत्यादिना शूकरस्य प्राणत्यागः स्फुटेत्यादिना १ विध्यबाणस्य ग्रहणार्थमर्जुनस्य शूकर
निकटागमनं उपकारइत्यादिना १ वारणस्यादर्शनं सइत्यादिना १ अर्जुनेन स्वकीयबाणादर्शनं तत्रेत्यादिना १ शिवानुचरस्य धनुर्बाणा
हरणस्य कस्यचित् किरातस्यार्जुनेन दर्शनं सइत्यादिना १ शिवबाणविध्यस्य शूकरस्य वधेन मनसि क्रुध्यस्य शिवानुचरकिरातस्या
र्जुनं प्रति सांत्वपूर्वकं कथनारंभः शांतेत्यादिसत्यमित्यंतैः षड्भिः ६ अर्जुनं प्रति शिवानुचरकिरातस्य स्तुतिपूर्वकं भर्त्सनं इ
तिचतुर्दशसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ चतुर्दशसर्गस्य सूची तनइत्यादिना १ किरातस्याध्वनुवाक्यं श्रुत्वार्जुनस्य क्रोधवर्णनं अ
शोषमित्यादिना १ किरातं प्रत्यर्जुनस्य कथनारंभः विविक्तेत्यादिस्तुवंतीत्यंतैस्त्रिभिः ३ पुण्यवतो वाक्यवर्णनं समस्येत्यादिना १ शिव
दूतं किरातं प्रत्यर्जुनेन तस्य वाक्यप्रशंसाकरणं प्रयुज्येत्यादिसत्यस्येत्यंतैः कानविंशतिभिः १९ तं प्रत्यर्जुनस्येन सत्कारवाक्यं इतीत्या
दिना १ अर्जुनस्य स्वेष्टप्राप्तिवाक्यं श्रुत्वा शिवदूतस्य शिवनिकटगमनं ततइत्यादिना १ शिवस्याज्ञया सैन्यानां गमनं रणायेत्या
दिना १ सैन्यवायुवर्णनं जयेत्यादिना १ धनुर्गुणशब्दवर्णनं निशातेत्यादिना १ सैन्यानां स्वशोभावर्णनं उद्दंडेत्यादिना १ सैन्यम
ध्ये शिवशरीरवर्णनं सुरेषुइत्यादिना १ सैन्यव्याप्तस्य वनस्य वर्णनं निराहितेत्यादिना १ किरातसैन्यभारेणपृथिव्या नम्रतावर्णनं
पृथिवीत्यादिना १ सैन्यबाहुल्यवर्णनं ततइत्यादिसुर्वित्यंतैरष्टभिः ८ अर्जुनस्य तात्कालीनरूपवर्णनं किरातसैन्यानामर्जुननि
कटेगमनं च यथेत्यादिना १ अर्जुनेन तेजसा किरातानां तेजोहरणं ततइत्यादिना १ अर्जुनं प्रति किरातसैन्यानां युगपदस्त्रक्षेपः कि
रातेत्यादिविधूनयंतीत्यंतैस्त्रिभिः ३ किरातसैन्यक्षिप्तानां बाणानामर्जुनोपरि समकालीनपतनं त्वयीत्यादिना १ अर्जुन
स्य युध्योद्योगः पतदित्यादिना १ किरातसैन्यं प्रति क्रोधनार्जुनस्य दृष्टिपातः दिशइत्यादिना १ क्रुध्यस्यार्जुनस्य युध्यार्थं गम
नं विमुक्तमित्यादिहिधामित्यंतैः पंचभिः ५ किरातसैन्यानां प्रतिअर्जुनस्य नानाप्रकारबाणास्त्रप्रयोगवर्णनं समुज्झितेत्यादि
अजिह्मं मित्यंताभ्यां २ अर्जुनबाणघातेन किरातसैन्यानां बहुसंख्यतावर्णनं शिवस्यादिना १ किरातसैन्यैः सभायां युध्यभयानक
स्यार्जुनस्य दर्शनं मुनेरित्यादिना १ अर्जुनस्य बाणवेगेन किरातसैन्यानां मंडलाकारभ्रमणं नृपइत्यादि जयनेत्यंतैस्त्रिभिः ३
किरातसैन्यानामर्जुनं प्रति वितर्कः अमर्षिणोत्यादिना १ किरातसैन्यानां युध्ये निरस्ततावर्णनं मुनीत्यादिना १ किरातसैन्यानां क्षो
भतावर्णनं प्रवितत इत्यादिना १ येन तस्याः किरातसैन्ये युध्यस्थानत्यागः इतिचतुर्दशसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथ पंचदश

सर्गस्य सूचीपत्रं अथेत्यादिना १ अर्जुनस्य बाणसंधाने पाणिनो भयातपतिः शिवसैन्यानां पलायनं च अपश्यद्भिरित्यादिना १ शिवसैन्यानां युध्यो निवृत्तिवर्णनं रवेरित्यादिना १ युध्यात्पलायितेषु अर्जुनस्य दयाप्रकाशः आस्थामित्यादिना १ दयाद्वारा महतां महत्त्वस्य प्रकाशवर्णनं सइत्यादिना १ धनुर्बाणास्त्रस्यार्जुनस्य युध्यस्थलेऽक्रीडावर्णनं वासेत्यादिना १ भीतानां किरातसैन्यानां हननार्थं अर्जुनस्य मदोद्योगवर्णनं अथेत्यादिना भीतिभीतान् सैन्यगणान् प्रत्याश्वासार्थं कार्तिकेयस्य कथनारंभः सत्यादिना १ भयमुक्तानां सैन्यानां युध्यकरणार्थं कार्तिकेयस्यादेशः विवस्वदित्यादिना १ कार्तिकेयेन किरातानां युध्योत्साहवर्धनं वनइत्यादिना कार्तिकेयेन सैन्यानां वीराणां युध्यकरणं विना अर्जुनिप्रकाशस्य विज्ञापनं पानिनेत्यादिना १ किरातान्प्रति कार्तिकेयेन युध्यनिवृत्तिदोषकथनं नासुरइत्यादिभ्यां २ तान्प्रति कार्तिकेयेन अर्जुनेनावज्ञया किरातानां हननकथनं ननस्यादिना १ क्षुद्रशत्रुना भीतस्य कापुरुषतां कथनं स्वामिनि जनेयुध्ये वर्तमाने सति तत्सहचराणां युध्यात्पलायमानस्यानौचित्यकथनं च वरमित्यादिना १ कार्तिकेयेन किरातानां प्रति गुणाहीनपूरुषस्य दोषकथनं स्यदनाइत्यादिना रथघाटकगगनादीन ननदृष्ट्वा कार्तिकेयेन किरातान्प्रति कथनं भवद्भिरित्यादिना १ युध्यात्पलायमानेन किरातान्प्रति कार्तिकेनेन निंदाकरणं वेत्रेत्यादिना १ तान्प्रति कार्तिकेयस्य युध्यकरणार्थमादेशः अयमित्यादिना सैन्यरक्षणार्थं शिवस्य वांछाकथनं नन्वित्यादिना १ किरातान्प्रति वीराणां युध्यकरणादात्मशुद्धिकथनं किमित्यादिना १ किरातान्प्रति कार्तिकेयस्याक्षेपोक्तिः निशितासिरित्यादिनतुवर्त्यनाभ्यां २ कार्तिकेयेन किरातान्प्रति अर्जुनस्य स्वरूपकथनं विभिन्नेत्यादिसमनत्यं नेत्रचतुर्भिः ४ युध्यस्थलवर्णनं आसुरइत्यादिना १ युध्यपराङ्मुखान् किरातान्प्रति कार्तिकेयस्य भर्त्सनं इनीत्यादिना १ एवं प्रकारेण किरातान्प्रति कार्तिकेयेनासनं कुर्वति सति शिवस्य हास्यं मुनीत्यादिना १ भीतानां किरातानां शिवेन तोषणं हनाइत्यादिना शिवं प्रति कल्याणकरत्वेन तेषां ज्ञानं महेत्यादिना १ शिवं प्राप्य किरातसैन्यानामाश्वासः सर्वभारेत्यादिना १ स्वयं श्वासं त्यजिस्तापयित्वा शिवस्य युध्यस्थले ऽवस्थितिः मुंचतीत्यादिना १ महादेवेनार्जुनापरि बाणत्यागकालेधनुःशब्दवर्णनं नकणाइत्यादिना विस्मयापनेः शिवगणशिवार्जुनयोर्युध्यदर्शनं परीत्यादिभ्यां २ शिवनार्जुनस्य बाणच्छेदनं चरत्यादिना १ शिवस्य वर्णनं स्फुरदित्यादिना १ धनुर्बाणनशिवज्ञाभावर्णनं पार्थेत्यादिना १ अर्जुनबाणैः शिवबाणानामाच्छादनं शरेत्यादिना १ शिवेन बाणैः सूर्यरथरोधनं तेनेत्यादिना १ शिवेनार्जुनस्य बाणनिवारणं फणिपदित्यादिना १ बाणश्रेणीनां दीप्तिवर्णनं विलंघ्यत्यादिना १ अर्जुनस्य शौर्यवर्णनं जगतीत्यादिना १ सुमेरुवर्णनं वासुकिवर्णनमर्जुनवर्णनं च विफलीत्यादि सइत्यंतनाभ्यां २ शिवस्त्रवैफल्येनार्जुनस्य क्रोधवर्णनं शतइत्यादिना १ अर्जुनं प्रति शिवेन बाणप्रेरणं शंभोरित्यादिना १ शिवबाणनिवारणार्थमर्जुनेन निजबाणश्रेणीक्षेपणं घनमित्यादिना १ शिवबाणानां अर्जुनबाणस्य विदारणं रुजनित्यादिना १ मुनिभिरर्जुनस्य विक्रमदर्शनं विकाशमित्यादिना १ शिवबाणानां प्रकाशानुप्रभथादिगणानामानुदः संपश्यतामित्यादिना परमेश्वरेण शिवेन सह युध्यमानमर्जुनं दृष्ट्वा मुनीनां विस्मयनरामाक्रमः इतिपंचदशसर्गस्य मानपर्यायः अथषोडशसर्गस्य सूची ततइत्यादिना किरातरूपिणः शिवस्यानिशाय दुःसह युध्यं दृष्ट्वा विस्मितस्यार्जुनस्य मनसि विचिंतार्जुनकरणारंभः मदइत्यादिदयमित्यंतैः पंचभिः किरातानां युध्यनपुण्यं स्वकीयस्य गांडीवनाम्नाधनुषः कुंठितत्वं च दृष्ट्वा महाबलस्यार्जुनस्य संशयः अथार्जुनस्येत्यादि सइत्यंतनाभ्यां २ अस्त्रापननाम्नास्त्रेण किरातानां निपातनं मनसि विचिंत्यार्जुनेन प्रति स्थापनास्त्रस्य स्वरूपः॥

हेरंब

२२०

2114
1984

अस्त्रेत्यादिना १ अस्त्रापनास्त्रननिनया १ श्यामवर्णयाऽऽश्रयया किरातसैन्यानामाच्छादनं आसादितेत्यादि अंसरुलरित्यंतैश्चतुर्भिः ४ अस्त्रापनास्त्रेण किरातानां निद्राविह्वलत्ववर्णनं निराहितेत्यादिना १ शिवस्य मस्तकानतः प्रशोको विपामित्यादिभ्यां २ ततनमा किरातानां पुनः शस्त्रग्रहणं द्यारित्यादिना दिगादीनां प्रसंनतावर्णनं महत्यादिना तपोवेधनायरक्षु स्वरूप १ भुजगपाशानामास्त्रस्यार्जुनस्य पुष्पपं निहत्यादिदिगित्यंतनाभ्यां २ भुजंगपाशानामास्त्राणामाकाशशोभावर्णनं निःश्वासत्यादिना १ भुजंगपाशाः सूर्यपथाक्रमवर्णनं पतत्यादिना १ नदस्त्रतनमादि शोभावर्णनं आक्षिप्तेत्यादिना १ नदस्त्रस्यामस्याकाशवर्णनं तमित्यादिना १ गरुडास्त्रद्वारा शिवेन भुजंगपाशस्य निवारणं पतीत्यादिपरुत्तनत्यंतः पंचभिः ५ गरुडास्त्राणां प्रभावर्णनं सइत्यादिना १ शिवगरुडास्त्रेणार्जुनास्त्रभुजंगपाशानामास्त्रस्य नाशनं साफल्यमित्यादिना १ भुजंगपाशव्यर्थसति अर्जुनेन पुनः पावकास्त्रस्य प्रयोगं ऊर्ध्वमित्यादिना १ अर्जुनक्षिप्तपावकास्त्रस्य शत्रुसैन्यघुपतनं भित्वात्यादिमुकुरित्यंतस्त्रिभिः २ पावकास्त्रस्य ततः प्रभावादिवर्णनं लिलिक्षतीत्यादिना पावकास्त्रनिवारणार्थं शिवेन वारुणास्त्रप्रक्षेपणं ततइत्यादिना १ वारुणास्त्रप्रक्षेपणमघानां वृष्टिकरणं पराहतेत्यादिउपतीत्यंतः षड्भिः ६ वारुणास्त्रजनितयामघवृष्ट्यावस्थितपाषाणानां निर्वाणानावर्णनं अथेत्यादिना १ आकाशनीलोत्पलसमूहहरणं ततमघशब्दवर्णनं इतीत्यादिना १ अर्जुनेन कृतनशः क्षिप्तानामस्त्राणां शिवेन बंधप्रकारेण निवारणं वीतेत्यादिना १ निजास्त्रेषु एव शिवेन बाणितेषु सत्सु पुनरर्जुनस्य युध्यजयार्थमाकांक्षावर्णनं इतिपोऽशसर्गस्य तात्पर्यार्थः अथसप्तदशसर्गस्य सूची अथेत्यादि संस्कारत्यंतैः षड्भिः ६ शिवेन मायया अर्जुनस्यान्येषु अस्त्रेषु अपहृतेषु सत्सु अर्जुनस्य कवचेषाणेषु नयाशावर्णनं भूयइत्यादिना १ क्रोधनार्जुनस्याश्वपातः तस्येत्यादिना १ युध्यश्रमणार्जुनस्यागतघर्मनलपतनं क्रोधेत्यादिना १ तस्य क्रोधनभ्रूविकारवर्णनं सइत्यादिना भीषाद्वारार्जुनेन किरातसैन्यपातनं सइत्यादिउभयनाभ्यां २ शिवशरीरे अर्जुनबाणानां वक्षस्थलवर्णनं संशीयमाणइत्यादि तस्मइत्यंतनाभ्यां २ शिवेन प्रीतिपूर्वकमर्जुनस्य पराक्रमसहनं प्रत्याहतेत्यादिएवमत्यंतैश्चतुर्भिः ४ अर्जुनस्य युध्यनपुण्यशिक्षार्थं तनसहशिवस्य युध्यकरणं मुनिरित्यादिविनम्रतइत्यंतनाभ्यां अर्जुनबाणैः किरातसैन्यानां च्यस्तनावर्णनं सइत्यादिना किरातसैन्यैः सभयमर्जुनदर्शनं क्षोभणेत्यादिना १ शिवस्य आकारवृद्धिवर्णनं प्रसादिवासमित्यादिना १ अर्जुनं प्रति शिवस्य क्रोधवर्णनं विस्फार्येत्यादिना शिवेन धनुर्गुणारोपणं सव्येत्यादिना १ शिवधनुःशब्दवर्णनं निजशिरइत्यादि सादित्यंतस्त्रिभिः ३ शिवबाणाघातेन छिन्नानामर्जुनबाणानां भूमोपतनं अलंकृतानामित्यादिना १ स्वबाणच्छेदनार्जुनस्य क्रोधः बाणेत्यादिना १ अर्जुनबाणांश्छित्वा शिवबाणानां भूमापतनं चित्रीयत्यादिना १ अर्जुनेन किरातानां हृदयेषु बाणारचनं तस्येत्यादिना १ शिवेन स्वबाणद्वारा अर्जुनबाणानां चूर्णनं अनामशतइत्यादिना १ शिवबाणाघातेनार्जुनस्य सुखज्ञानं अस्त्रेरित्यादिना १ अर्जुनस्य बाहुबलेज्ञानं शिवेन स्वसन्यावलंबनं ननइत्यादिना १ युध्यसमापनार्थं शिवेनार्जुनस्य तूणीरबाणानामुपहरणं रिक्तइत्यादि ततस्यंतैः पंचभिः ५ बाणग्रहणार्थं शत्रुतूणीरस्तमर्पणं कृत्वा बाणानां प्राप्य अर्जुनस्य विषिन्नतावर्णनं प्रतीत्यादिना १ अर्जुनेन दुःखात् तूणीधस्तलोकनं पश्चादित्यादिना १ अर्जुनेन बाणानामप्रहरणज्ञानं तमित्यादिना १ अर्जुनापरि शिवस्य बाणाघातः तहारेत्यादिना १ शिवबाणाद्वारा तस्य शरीरात् कवचापहरणं विकोपयत्यादिरिविरोधीयंतनाभ्यां २ कवचहीनार्जुनशरीरस्य तत्रावर्णनं अभिन्नतत्यादिना १ शत्रुतूणीरस्य भूमिपतनं छिन्नमित्यादिना १ शिवस्य शस्त्रापातेनार्जुनस्य शरीररक्षणं संरंभेत्यादिना १ स्वशरीरे शत्रुबाणापातादर्जुनस्य क्रोधवृद्धिः ततइत्यादिसाम्यमित्यंतनाभ्यां २

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

अतिक्रुध्येनार्जुनेन शिवशरीरे धनुराघातः रथेणेत्यादि १ शिवपुत्रेण कार्तिकेयेन स्ववक्षसि धनुषो धारणं विकार्मुकइत्यादिना १ शि
वेनार्जुनो पुरिवाणक्षेपणं उपोढेत्यादिना १ शिववाणेनार्जुनस्य पतितापवर्णनं ततइत्यादिना १ तदनंतरमर्जुनेन रथद्वयग्रहणं शरानित्या
दिना १ अर्जुनेन रथद्वारा शिववाणानां छेदनं यथेत्यादिना १ युध्यमर्जुनस्य तेजोवर्णनं शिवेत्यादिना १ शिवस्य बाणाघाते नार्जु
नहस्तान्ररथद्वयस्य पतनं आक्षिप्तेत्यादिना १ भूमिपतितस्य रथद्वयस्य शोभावर्णनं सइत्यादिना १ अर्जुनेन शिवोपरि रक्तवृष्टिकरणं नी
रंध्रेत्यादिना १ शिवं प्रति अर्जुनेन ब्रह्मादिक्षेपणं निःशेषमित्यादिना १ शिवेनार्जुनक्षिप्तब्रह्मादीनां दग्धादिक्षुप्रक्षेपणं उन्मत्त
नित्यादिना १ अतिक्रुध्येनार्जुनेन शिवस्य वक्षसि भुजयोराघातकरणं अभीत्यादिना १ भक्तवत्सलतया शिवेनार्जुनस्य दुर्णय
सहनं इतिसप्तदशसर्गस्यतात्पर्यार्थः अथाष्टादशसर्गस्य सूची ततइत्यादि निपतितइत्यंतैः षड्भिः ६ शिवार्जुनयो
र्मुष्टियुध्यवर्णनं अभीत्यादि वियतीत्यंतैः षड्भिः ६ शिवार्जुनयोर्मल्लयुध्यवर्णनं विस्मितइत्यादिना १ अर्जुनस्य बाहुवीर्यदृष्ट्या शि
वस्य विस्मयः तपसेत्यादिना १ अर्जुनं प्रति शिवस्य तोषणं अथेत्यादिना १ शिवं ज्ञात्वातं प्रति अर्जुनस्य प्रणामः महत्यादिना १ शिवदृष्ट्या
र्जुनस्य विस्मयः मिषिचुरित्यादिना १ आकाशात्पुष्पादिवृष्टिः आसउपामित्यादि हंसाइत्यंताभ्यां २ आकाशपथेन द्वादि देवगणा
नामागमनं मुदितेत्यादिना १ वायुनायुध्यश्रांतस्य शिवस्य सेवनं कृतेत्यादिना १ अर्जुनेन शिवस्य स्तवकरणारंभः शरणमित्यादि
भसंविदामित्यंतैर्विंशतिभिः २० अर्जुनकर्तृकशिवस्य स्तवः आस्तिक्येत्यादिना १ शत्रुजयकरणार्थं शिवं प्रति अर्जुनस्य प्रार्थना
इतीत्यादिना १ अतितुष्टेन महादेवेनार्जुनाय पाशुपतास्त्रस्य दानं धनुर्विद्याशिक्षणं च सपिंगाक्षइत्यादिना १ शिवं स्तुत्वा सूर्ये
णार्जुनस्य निकुंजगमनं अथेत्यादिना १ शिवस्याज्ञां प्राप्य इंद्रादिदिक्पालैरर्जुनाय अस्त्रसमूहदानं असंहार्येत्यादिना १ देवगणैर
र्जुनस्य प्रशंसनं इत्यष्टादशसर्गस्यतात्पर्यार्थः इति किरातार्जुनीयनामग्रंथस्य स्थूलतात्पर्यार्थः समाप्तः ६७ श्री॥